

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XL
2021

IAȘI
2021

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)

Lăcrămioara STRATULAT

Loredana SOLCAN

Sorin IFTIM

Ioan IAȚCU

Adriana MIRON (secretar de redacție)

Costică ASĂVOAIE

Cosmin NIȚĂ

Tamilia-Elena MARIN

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Coralia COSTAȘ

Copertă și DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași

Muzeul de Istorie a Moldovei

Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1

Iași, RO-700028

Telefon: 04 0232218383

Fax: 04 0332408166

e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI / Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen	7
Gheorghe LAZAROVICI, Cornelia-Magda LAZAROVICI, Legăturile sudice ale culturii Precucuteni și grupului Ariușd din Transilvania / The southern connections of Precucuteni culture and Ariușd group in Transylvania	11
Loredana SOLCAN, George BODI, Bovinele în viața comunităților din prima fază a civilizației Cucuteni-Tripolie: Între economic și simbolic / Cattle in the life of communities from the first phase of the Cucuteni-Trypillia Civilization: Between economic and symbolic	51
Cătălin BORANGIC, Vitalie JOSANU, Radu OLTEAN, Un coif grecesc de tip corintic descoperit accidental în județul Iași / A greek corinthian helmet accidentally discovered in the county of Iași	85
George-Dan HÂNCEANU, Preocupările geților din așezările secolelor III-I a. Chr. de la Roșiori-Dulcești (punctul Țarina Veche) / The concerns of the Getae from the settlements of the 3rd -1st centuries BC of Roșiori-Dulcești (the point Țarina Veche)	111
Eduard RUSU, Începuturile muzicii de curte în Moldova și Țara Românească / The beginning of court music in Moldavia and the Wallachia	127
Voica-Maria PUȘCAȘU, Mănăstirea Galata – note asupra rezultatelor cercetării arheologice efectuate în anul 1963 / Galata Monastery – notes on the results of the archaeological research carried out in 1963	145
Costică ASĂVOAIE, Adriana MIRON, Cosmin NIȚĂ, Din evoluția unei ctitorii boierești. Ansamblul bisericii „Sfinții Arhangheli” din Ceplenița, județul Iași / Moments in the evolution of a boyar foundation. The assembly of "holy Archangels" church of Ceplenița, Iași county	173

Vasile DIACONU, Cristi CURELEȚ, Constantin APARASCHIVEI, Două cruciulițe de lemn descoperite la mănăstirea Văratec (jud. Neamț). Date arheologice și metodologia de restaurare / <i>Two wooden small crosses discovered at Văratec Monastery (Neamț county). Archaeological data and restoration methodology</i>	201
Violeta Anca EPURE, Început de secol în Principatele Române: interese și activitate diplomatică și consulară franceze în perioada 1800-1806 / <i>Début de siècle dans les Principautés Roumaines: Intérêts et activité diplomatique et consulaire français entre 1800-1806</i>	215
Ioan OPRIS, Despre un conflict artistico-diplomatic / <i>About an artistic-diplomatic conflict</i>	237
Mădălin-Cornel VĂLEANU, Vasilica-Monica GROZA, Luminița BEJENARU, Sergiu-Florentin SCUTARU, Rezultatele cercetării arheologice efectuate la restaurarea Monumentului Eroilor din Primul Război Mondial din cartierul Galata din Iași / <i>The results of the archaeological research performed on the occasion of the restoration of the First World War heroes monument in Galata neighborhood of Iași</i>	249
Cristian SANDACHE, Maghiarii ardeleni, România și Ungaria (1918-1920) / <i>The Transylvanian Hungarians, Romania and Hungary (1918-1920)</i>	277
Andi MIHALACHE, Alegenor taciturnul: noi contextualizări ale memorialelor lui Vasile Pârvan / <i>Alegenor the taciturn: new contextualisation approaches to Vasile Pârvan's memoriale</i>	287
Ștefan S. GOROVEI, Voci de dincolo. Sever Zotta despre N. Iorga / <i>Voix de l'au-delà. Les souvenirs de Sever Zotta sur ses relations avec N. Iorga</i>	329
Remus TANASĂ, Dimensiunea europeană a lui Mazzini în istoriografie / <i>Mazzini's european dimension in historiography</i>	371
Corneliu CIUCANU, Vintilă Horia în dosarele Securității / <i>Vintilă Horia in Securitate files</i>	387
Narcis Dorin ION, O viață între două lumi. Convorbiri cu Petre Rosetti-Bălănescu / <i>A life between two worlds. Conversations with Petre Rosetti-Bălănescu</i>	411
Anton COȘA, Heraldică ecleziastică. Stema episcopală a Mons. Benoni Ambăruș (Episcop auxiliar de Roma) / <i>Héraldique ecclésiastique. Les armoiries épiscopales de Mgr Benoni Ambăruș (Évêque auxiliaire de Rome)</i>	445

Obituaria

VASILE CHIRICA (3 juillet 1943 – 18 avril 2021)

(Magda-Cornelia LAZAROVICI, Senica ȚURCANU)..... 457

IOAN CAPROȘU (26 august 1934-9 aprilie 2021)

In amintirea unui profesor special (Senica ȚURCANU)..... 465

Mentorul Ioan Caproșu (Emilia CHISCOP)..... 467

Și eu sunt discipolul magistrului Ioan Caproșu! (Arcadie M. BODALE)..... 470

În amintirea profesorului Ioan Caproșu (Corneliu COJOCARIU)..... 475

Domnului profesor Ioan Caproșu îi datorez mult (Elena CHIABURU)..... 479

Fugit ireparabilele timpus (Lucian-Valeriu LEFTER)..... 482

Istoricul Ioan Caproșu – Prieten al Basarabiei și al basarabenilor

(Igor CERETEJU)..... 485

In memoriam Ioan Caproșu (Lucian LEUȘTEAN)..... 489

Recenzii și note de lectură

Felix-Adrian Tencariu, *Instalații de ardere a ceramicii în civilizațiile pre- și protoistorice de pe teritoriul României*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, 255 p., 136 de figuri și 5 tabele. (Maria-Cristina CIOBANU)..... 491

Stanislav Țerna, Mariana Vasilache, *Figurinele antropomorfe din etapa Cucuteni A din interfluviul pruto-nistean (în baza colecțiilor Muzeului Național de Istorie a Moldovei)/ Anthropomorphic figurines from Cucuteni A stage from the Prut-Dniester interfluve (the collections of the National Museum of History of Moldova)*, Ministerul Educației, Culturii și cercetării, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Biblioteca „Tyragetia” XXXI (coord. Eugen Sava, Aurel Zanoci), Chișinău, 2019, 263 p. (Senica ȚURCANU)..... 494

Mircea Ciubotaru, „Misterele” onomastice ale Iașilor, vol. I-II, Editura DarkPublishing, București, 2021, 438 p. (vol. I) și 358 p. (vol. II); *Grădini, Piețe, Case și Locuri. Studii ieșene*, Editura Doxologia, Iași, 2021, 228 p. (Costică ASĂVOAIE)..... 498

Stefano Bottoni, *Lungul drum spre occident. O istorie postbelică a Europei de Est*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 360 p. (Valeriu-Bogdan PREDA)..... 502

ABREVIERI

ABBREVIATIONS - ABREVIATIONS - ABKURZUNGEN

ActaMM	<i>Acta Moldaviae Meridionalis</i> , Anuarul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui.
ActaMP	<i>Acta Musei Porolissensis</i> , Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău.
ActaMS	<i>Acta Moldaviae Septentrionalis</i> , Muzeul Județean Botoșani.
ActaMT	<i>Acta Musei Tutovens</i> , Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad.
ActaTS	<i>Acta Terrae Septemcastrensis</i> , Sibiu.
Actualitatea creștină	<i>Actualitatea creștină</i> , serie nouă, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, București.
AIIAI/ AIIAX	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/ Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
Albina Românească	<i>Albina Românească. Gazetă administrativă și politico-literară</i> , Iași.
Almanahul „Presa Bună”	<i>Almanahul „Presa Bună”</i> , Episcopia Romano-Catolică de Iași, Iași.
AMAE	Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României.
Analele Putnei	<i>Analele Putnei</i> , Centrul de cercetare și documentare Ștefan cel Mare, Mănăstirea Putna.
AnBan	<i>Analele Banatului</i> , Muzeul Național al Banatului, Timișoara.
Angustia	<i>Angustia</i> , Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe.
Apulum	<i>Apulum. Acta Musei Apulensis</i> , Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia.
ArhGen	<i>Arhiva Genealogică</i> , Academia Română. Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.
Archivio trimestrale	<i>Archivio trimestrale: rassegna storica di studi sul movimento repubblicano</i> , Roma.
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei</i> , Institutul de Arheologie Iași.
AȘUI	<i>Analele Științifice ale Universității „A. I. Cuza” din Iași</i> , Iași.

AUB	<i>Analele Universității București, Seria Științe Sociale, Istorie, București.</i>
AUVT	<i>Annales d'Université Valahia Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire, Târgoviște.</i>
BAI	<i>Bibliotheca Archaeologica Iassensis, Iași.</i>
BAM	<i>Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Iași.</i>
Banatica	<i>Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița.</i>
BAR	<i>Biblioteca Academiei Române, București.</i>
BAR IS	<i>British Archaeological Reports. International Series, Oxford.</i>
BCIR	<i>Buletinul Comisiei Istorice a României, București.</i>
BHAB	<i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.</i>
Bibliotheca Brukenthal	<i>Bibliotheca Brukenthal, Sibiu.</i>
Biblos	<i>BIBLOS, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” și Asociația Bibliotecarilor din România.</i>
BMA	<i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț.</i>
BMIM	<i>București. Materiale de Istorie și Muzeografie, Muzeul Municipiului București.</i>
BMN	<i>Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca.</i>
Carpica	<i>Carpica, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău.</i>
CCAR	<i>Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București.</i>
CCDJ	<i>Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Muzeul Dunării de Jos, Călărași.</i>
CercArh	<i>Cercetări Arheologice, București.</i>
CI	<i>Cercetări Istorice, serie nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.</i>
Corviniana	<i>Corviniana. Acta Musei Corvinensis, Muzeul Castelul Corvinilor, Hunedoara.</i>
Dacia	<i>Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle série, București.</i>
Danubius	<i>Danubius, Muzeul de Istorie, Galați.</i>
DIR	<i>Documente privind istoria României, București.</i>
Dolgozatok	<i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiséggyűjtéséről, Kolozsvár.</i>

DP	<i>Documenta Praehistorica</i> , Ljubljana.
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
EJA	<i>European Journal of Archaeology</i> , European Association of Archaeologists.
EurAnt	<i>Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens</i> , Deutsches Archäologisches Institut, Berlin.
Hierasus	<i>Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani</i> , Muzeul Județean Botoșani.
Hungarian Studies	<i>Hungarian Studies</i> , Budapesta.
IN	<i>Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei</i> , serie nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
Istros	<i>Istros</i> , Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila.
Lumina Creștinului	<i>Lumina Creștinului</i> , serie nouă, Episcopia Romano-Catolică de Iași, Iași.
MCA	<i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> , București.
MemAnt	<i>Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis</i> , Complexul Muzeal Național Neamț, Piatra-Neamț.
Monumentul	<i>Monumentul. Tradiție și viitor, lucrările Simpozionului Internațional Monumentul. Tradiție și viitor</i> , Iași.
Mousaios	<i>Mousaios</i> , Muzeul Județean Buzău.
Muzeul Național	<i>Muzeul Național</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
Pontica	<i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
PZ	<i>Praehistorische Zeitschrift</i> , Freie Universität, Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin.
RdI	<i>Revista de Istorie</i> , București.
RESEE	<i>Revue des Études Sud-Est Européenes</i> , Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.
RRSI	<i>Revista Română de Studii Internaționale</i> , București.
RI	<i>Revista Istorică</i> , serie nouă, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
RMM-Muz	<i>Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Muzeu</i> , București.
RRH	<i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , București.

SAA	<i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași.
SANIC	Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale ale României, București.
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
SJAN Iași	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași.
SMIMd	<i>Studii și Materiale de Istorie Modernă</i> , Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
SMMIM	<i>Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară</i> , Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, București.
Starinar	<i>Starinar</i> , Institute of Archaeology, Belgrad.
Studia Praehistorica	<i>Studia Praehistorica</i> , Bulgarian Academy of Sciences, National Institute of Archaeology and Museum, Sofia.
Studia Universitatis Moldaviae	<i>Studia Universitatis Moldaviae</i> , Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.
Suceava	<i>Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei</i> , Muzeul Național al Bucovinei, Suceava.

LEGĂTURILE SUDICE ALE CULTURII PRECUCUTENI ȘI GRUPULUI ARIUȘD DIN TRANSILVANIA*

Gheorghe LAZAROVICI¹, Cornelia-Magda LAZAROVICI²

Cuvinte cheie: *Precucuteni, grupul Ariușd, Cucuteni, Transilvania, Muntenia, conexiuni sudice*

Keywords: *Precucuteni, Ariușd group, Cucuteni, Transylvania, Muntenia, southern connections*

Cultura Precucuteni

Preocupați de materialele Precucuteni din Transilvania și de opiniile diferite cu privire la atribuirea lor pe faze de evoluție, am alcătuit o bază de date pornind de la cea realizată de Zoia Maxim³, la care am adăugat noile descoperiri. Pe baza studierii și analizei materialelor Precucuteni din zona menționată considerăm că aici avem de-a face doar cu materiale ce pot fi atribuite fazei Precucuteni I (noi deosebit o etapă Precucuteni IA, o alta IB și una IC⁴).

În prima etapă, Precucuteni IA (Fig. 2, Tabel 1B, marcaj roșu) sunt numeroase influențe sudice de tip Boian Bolintineanu și Giulești (cu verde, Fig. 1, Tabel 1A), ce au contribuit la nașterea culturii Precucuteni.

Chiar și în etapa Precucuteni IB mai sunt influențe sudice de tip Bolintineanu, Vădastra și Giulești (Fig. 3, Tabel 2, cluster 1a, marcaj vernil). Dar deoarece această fază nu este bine cunoscută sunt necesare unele rezerve determinate de cercetările sumare.

* Varianta în limba engleză a acestui studiu: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *The Southern connections of Precucuteni Culture and Ariușd Group in Transylvania*, în G. Bodi, B. Govedarica, S. Hansen, A. Rubel, C.-E. Ursu (hrsg.), *Die Cucuteni-Kultur und ihre südlichen Nachbarn. Forschungsgeschichte – Kulturbeziehungen – offene Fragen*, Suceava, 2020, p. 41-65.

¹ Universitatea „Lucian Blaga”, SIBIU.

² Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Arheologie, IAȘI.

³ Z. Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, BMN XIX, Cluj-Napoca, 1999, p. 99, fig. 113.

⁴ Gh. Lazarovici, *Eneoliticul din Transilvania*, în *Enciclopedia Cucuteni-Trypillia*, 2016 (în manuscris); Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Cultura Precucuteni în Transilvania*, în *AnBan*, XXIV, 2016, p. 37-74.

Analizând descoperirile din Transilvania, ca și cele din Moldova, considerăm că în vremea fazei Precucuteni II avem noi impulsuri sudice. S-ar putea ca acestea să marcheze o nouă migrație Boian în Transilvania, la nivel post Giulești, cum sugerează și descoperirile de la Cașolț, Feldioara, Leț, Turia ș.a.⁵.

Pe baza analizei pe care am făcut-o⁶, considerăm că în Transilvania este o evoluție locală a fazei Precucuteni I, cu mai multe elemente sudice. Importurile în mediu Turdaș II-III și Foeni din Transilvania ne determină să considerăm posibil un paralelism între Precucuteni IB și Precucuteni II din Moldova (similar cu cel de la Poduri, respectiv locuința L36 cu cele două complexe de cult, *Sfânta familie* și *Conclavul zeitelor*⁷). Nu sunt elemente specifice fazei Precucuteni II în Transilvania, ci doar două fragmente ceramice care indică importuri. Pe baza noilor date C¹⁴ pentru Transilvania putem aprecia începutul Precucuteni I în jur de 4700 BC, la același nivel cu Turdaș II, respectiv sfârșitul fazei Vinča C3.

Opinii generale

Reamintim, că în ceea ce privește evoluția culturilor arheologice există două opinii distincte.

Conform primei opinii, unii arheologi sunt adepții evoluției locale, dintr-o fază în alta. Astfel, în cazul Bulgariei, se presupune evoluția de la Karanovo I la Karanovo VI; unii colegi români consideră că are loc o evoluție de la cultura Boian la Gumelnița; unii arheologi unguri, pe de altă parte, consideră că este vorba de o evoluție de la Mezolitic la Kőrös; alții sunt adepții evoluției de la Lepenki Vir la Starčevo, de la Starčevo la Vinča respectiv la Vinča Tordoș = Vinča B (Serbia, deși Turdaș este Vinča C); de la Lumea Nouă la Petrești (colegii de la București și Alba Iulia) ș.a. Aceste opinii se nasc din cauza „școlilor” de arheologie care mențin terminologii sau opinii perimate fără revizuiți sau control. În același sens, se consideră că are loc o evoluție de la Precucuteni I la Precucuteni II (colegii de la București și Iași) și de la Precucuteni III la Cucuteni A₁ (colegii de la Iași și București).

Alți arheologi sunt adepții unor migrații sau difuziuni pe spații mai largi.

Din Neoliticul Târziu avem: Migrația Turdaș – Foeni ce a determinat nașterea Epocii Cuprului în Transilvania (specialiști de la Timișoara, Cluj, Alba Iulia); mișcarea Vinča C – Turdaș a fost orientată spre zonele de cupru de la Vrșac-At, prin Homojdia, Zorlenț spre Transilvania și Maramureș; o altă direcție a aceleiași mișcări ar fi putut fi

⁵ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2016.

⁶ *Ibidem*.

⁷ D. Monah, *La datation par C¹⁴ du complexe culturel Cucuteni – Tripolie*, în M. Petrescu-Dimbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica (eds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique dédié au centenaire des première découvertes de Cucuteni (Iași – Piatra Neamț, 24-28 septembre 1984)*, BAI I, Iași, 1987, p. 70.

spre nord în Crișana de sud, în zonele cuprifere de la Băița Bihor, Bucium, Criscior și, mai departe spre nord, până la Halmeu Vamă cu sursele Cavnice, Strâmbu Băiuț;

Migrația Foeni – Vinča D, legată tot de formarea civilizațiilor Epocii Cuprului în Transilvania, a determinat încetarea culturii Zau și formarea culturilor Petrești și a grupului Ariușd.

Nu trebuie uitate nici mișcările Karanovo IV (Boian); Karanovo V – Marica – Precucuteni – Karanovo VI KD – Gumelnița, în regiunea Dunării de Jos.

Din păcate, fiecare țară sau școală universitară folosește terminologiile proprii și nu există încă un limbaj unitar.

Cronologia absolută

O etapă importantă în precizarea relațiilor dintre cultura Precucuteni și Transilvania în noile situații au fost precizate de noi în lucrarea de sinteză despre Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului⁸, prilej cu care am analizat și datele C¹⁴ existente atunci, ca și stratigrafia comparată, dar fără date analitice.

Noile studii și analize baesiene făcute de Florin Drașovean⁹ și mai apoi de către Dragoș Diaconescu¹⁰ sunt în măsură să aducă noi precizări, mai ales pentru unele situri din Transilvania în care au apărut materiale Precucuteni I.

De la început trebuie să precizăm că în centrul și vestul Transilvaniei doar rareori este vorba de complexe (locuințe sau gropi) în care să fie doar materiale Precucuteni, cu excepția unei gropi de cult de la Țaga, rezultat al unui „banchet” în care au apărut materiale Precucuteni I, cu factură specifică, care prezintă, în opinia noastră, o etapă târzie Precucuteni IC¹¹.

Din materialele publicate până acum, și din studierea celor aflate în diferite colecții muzeale pe care le-am studiat, apreciem că nu avem elementele caracteristice fazei Precucuteni II. Sunt doar două cazuri de decor realizat cu roțița (asemenea decor

⁸ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. I. Neoliticul*, BAM IV, Iași, 2006, p. 544 și urm.

⁹ F. Drașovean, *Despre cronologia relativă și absolută a neoliticului și eneoliticului timpuriu din răsăritul bazinului carpatic. O abordare bayesiană*, în *AnBan*, XXII, 2014, p. 33-68.

¹⁰ D. Diaconescu, *Considerations concerning the chronology of the early Copper Age Tiszapolgár culture*, în *PZ*, 89, 2014, 2, p. 219-241.

¹¹ Groapa taie un complex distrus în nivelurile Zau III C: Gh. Lazarovici, *The Zau Culture*, în F. Drașovean, D. L. Ciobotaru, M. Maddison (eds.), *Ten years after: The Neolithic of south-east of Balkans, as uncovered by the last decade of Research. Proceedings of the Conference held at the Museum of Banat on November 9th-10th*, Timișoara, 2009, p. 179-217; Idem, *Evolution, absolute and relative chronology of the Zau culture*, în J. Šuteková, p. Pavúk, p. Kalábková, B. Kovár (eds.), *PANTA RHEI. Studies on the chronology and cultural development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory presented to Juraj Pavúk on the occasion of his 75th Birthday*, *Studia Archaeologica et Mediaevalia XI*, Bratislava, 2010, p. 115-128; Idem, *Cronologia absolută, relativă și evoluția culturii Zau*, în *ActaMP*, XXXIV, 2012, p. 55-71.

apare și la Baia în Precucuteni IB, dar lipsesc inciziile specifice: hașuri între arcuri, caneluri spiralate, capacele specifice). Totuși sunt elemente ale fazei Precucuteni II în multe stațiuni, fără a fi importuri ale etapei Precucuteni II.

Din tabelele lui Fl. Drașovean și Dragoș Diaconescu cu analizele baesiene (fig. 4-6) se poate aprecia foarte bine începutul culturii Precucuteni în Transilvania în jur de 4600-4500 cal BC.

Legăturile sudice ale grupului Ariușd-Cucuteni

Grupul Ariușd, prin întreaga sa evoluție, nu poate fi separat de cultura Cucuteni.

Privitor la geneza culturii Cucuteni sunt două opinii, cu unele variații: originea din Precucuteni III și contribuția culturii Gumelnița – prin Stoicani-Aldeni, la geneza sa.

Trebuie să remarcăm că atunci când a fost extinsă periodizarea fazei A a culturii Cucuteni, când Protocucuteni a fost încadrat în periodizarea cucutenianului, importante au fost precizările și legăturile cu descoperirile Ariușd și materialele de la Bodești-*Cetățuia-Frumușica*, mai ales pentru definirea etapei Cucuteni A₁ și Cucuteni A₂. Ceea ce trebuie remarcat este faptul că la Bodești-*Cetățuia-Frumușica* sunt caneluri (cat. 23.28), puține incizii (cat. 66-67), decor realizat cu pieptănul (Bernadea), incizii și caneluri (cat. 196, 206, 208, 211-212), ca și unele elemente Precucuteni IIIB ca la Isaiia (cat. 218). Regăsim aici lamele de silex foarte lungi (cat. 442), atribuite adesea unor elemente străine.

Similare descoperirilor Ariușd I, sunt cele de la Bodești-*Cetățuia-Frumușica* (cat. 187-189, 202, 206, 208-209, 211, 213, 213^a, 217), atribuite nivelului I. Altele sunt similare etapei Ariușd AII (cat. 190-192, 192, 193, 196, 199, 200, 202, 209, 212 ș.a.), ținând de nivelul II. Este vorba de cele impropriu numite „bicrome”, ce sunt realizate cu culoare albă pe fondul negru sau roșu al vasului. Bicromie este atunci când se pictează cu două culori.

Considerăm că nașterea culturii Petrești (4800-4500 cal BC¹²) și a grupului Ariușd (înainte de 4600-4450 cal BC, vezi și Fig. 4-5)¹³ au fost determinate în primul

¹² F. Drașovean, *Transylvania and the Banat in the Late Neolithic. The origins of the Petrești culture*, în *Antaeus*, 27, 2004, p. 27-36 și bibl.; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. II. Epoca Cuprului*, BAM VI, Iași, 2007, p. 37, 63, și bibl; WEB <http://arheologie.ulbsibiu.ro/radiocarbon/2007> și bibl.

¹³ *Opinii privind geneza*: I. Paul, *Die gegenwärtige Forschungsstand zur Petrești-Kultur*, în *PZ*, 56, 1981, heft 2, p. 197-234; Idem, *Cultura Petrești*, București, 1992; Z. Maxim, *op. cit.*, s. v. Petrești; Gh. Lazarovici et alii, *Șantierul arheologic Iclod. Campania din 1995*, în *ActaMN*, 33.1, 1996, p. 269-299; Idem, *Șantierul arheologic Fundătura-Poderei*, în *ActaMN*, 33.1, 1996, p. 301-321; Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meșter, *Șantierul arheologic Olteni*, în *ActaMN*, 34.1, 1997, p. 669-675; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2007, p. 37, 159; A. László, *Datarea prin radiocarbon în arheologie*, București, 1997, p. 263 ș. a.; *Date C¹⁴*: C.-M. Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, BMA V, Piatra-Neamț, 1998; Eadem, *Absolute Chronology of the Romanian Neolithic and its Connections with the aegeo-anatolian World*, în *La Préhistoire d'Anatolie. Génèse de*

rând de mișcarea Foeni din Banat¹⁴, care în Câmpia Transilvaniei durează până mai târziu¹⁵, alături de elemente locale Zau III-IV (sinteza Foeni – Iclod¹⁶) și cele Precucuteni IA și IB din Transilvania, deja influențate de Vinča C – Turdaș și elementele sudice din zona Dunării inferioare¹⁷, care contribuie la apariția lor, dar și a metalurgiei cuprului.

Datele pentru culturile Turdaș, Foeni și faza Vinča D sunt între 4700 și 4500 cal BC¹⁸. Turdaș III își încheie evoluția pe la 4600 cal BC¹⁹. Petrești A se încheie pe la 4450 cal BC²⁰. Precucuteni IA începe pe la 4700 cal BC și se încheie înainte de 4500 cal BC (probabil un Precucuteni IB). Există, deci, o perioadă de conviețuire de cca. 100 de ani, ceea ce confirmă importurile din diferite stațiuni ale Transilvaniei. Datele pentru Malnaș și Păuleni sunt după 4700-4600 cal BC, care ar corespunde unei etape Ariușd AII/ AIII. Deci, Ariușd I începe în vremea Precucuteniului IB. Aceste date presupun o contemporaneitate între Precucuteni IB și Ariușd I/ II. Datele calibrate sunt prea largi pentru a da răspunsuri exacte. Ele nu oferă informații despre seriile culturale și cronologice, pe care unii arheologi le neglijează, în vreme ce alții au făcut studii analitice detaliate pe materiale arheologice²¹.

deux mondes, Actes du colloque international Liège 28 avril-3 mai 1997, ERAUL 85, Liège, 1998, vol. I, p. 159-173; Eadem, *Relative and Absolute Chronology of the Romanian Neolithic*, în *AnBan*, VII-VIII/1999-2000, p. 75-105; Eadem, *Absolute Chronology of the late Vinča culture in Romania and its role in the development of the Early Eneolithic*, în N. Tasić, C. Grozdanov (eds.), *Homage to Milutin Garašanin*, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2006, p. 277-293; A. László, *Az Erőd-Cucuteni-Tripolye kultúra időrendjéről/ On the chronology of the Ariușd-Cucuteni-Tripolye culture*, în *Dolgozatok (Uj sorozat/ Seria Nouă)*, I (XI), 2006, p. 9-28; Idem, *Despre arhitectura culturii Ariușd-Cucuteni-Tripolie. Tipuri de case, tehnici de construcție*, în N. Ursulescu (ed.), *Dimensiunea europeană a civilizației est-carpătice*, Iași, 2007, p. 103-130; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Despre marile teme religioase din cultura Vinča*, în *AnBan*, 22, 2014, p. 105-132; <http://arheologie.ulbsibiu.ro/radiocarbon/> 2007, nr. 2596-2596 și bibl. mai veche.

¹⁴ F. Drașovean, *Zona Thessalo-macedoneană și Dunărea mijlocie la sfârșitul mileniului al VI-lea și la începutul mileniului al V-lea a. Chr.*, în *Apulum*, XLII, 2005, p. 20; Idem, *op. cit.*, 2014 și bibl.; <http://arheologie.ulbsibiu.ro/radiocarbon/2007> și bibl.

¹⁵ M. Gligor, *Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia-Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Cluj-Napoca, 2009, p. 132 și pl. CLXXVIII și bibl.; F. Drașovean, *op. cit.*, 2014, p. 2; D. Diaconescu, *op. cit.*, 2014; Idem, *Considerations Regarding the Absolute Chronological Position of the Prehistoric Cemeteries from Iclod*, în C. Virag (ed.), *Neolithic cultural phenomena in the Upper Tisza Basin, International Conference, 10-12 July 2014*, Satu Mare, 2015, p. 249-266.

¹⁶ Z. Maxim, *op.cit.*; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2009; Idem, *op. cit.*, 2010; Zau IIIB Turdaș-Zau, Iclod Ib 4950-4850 cal BC; 5030-4840 cal BC; finalul la 4949 cal BC, după F. Drașovean, *op. cit.*, 2014; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2014, p. 118-119, fig. 7, 9.

¹⁷ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2016; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2016.

¹⁸ <http://arheologie.ulbsibiu.ro/radiocarbon/2007> și bibl.; F. Drașovean, *op. cit.*, 2014.

¹⁹ F. Drașovean, *op. cit.*, 2014, Pl. I.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ D. Diaconescu, *Cultura Tiszapolgár în România*, Bibliotheca Brukenthal XLI, 2009, Sibiu; Idem, *Conșiderații privind cronologia epocii timpurii a cuprului în estul bazinului carpatic (cultura Tiszapolgár)*, în

Relațiile stratigrafice și numeroasele importuri Precucuteni I în Transilvania în mediu Turdaș mijlociu²², deci în fazele Vinča C2-C3,²³ sunt în cadrul intervalelor cronologice sus menționate.

Pe parcursul lucrării prezentăm și analizăm unele elemente care au stat la baza genezei fazei Ariușd I. După părerea noastră, cel mai important element care a atras comunitățile ariușdene este reprezentat de bogățiile în minerale de cupru. De aceste minerale au fost interesate, deopotrivă, comunitățile fazei Zau III, fază foarte dinamică, în așezările căreia sunt puternice sisteme de fortificare²⁴, care controlează estul Apusenilor și nordul lor²⁵, iar în etapa Zau IIIA (Iclod IB), împreună cu comunitățile Turdaș ajung și la sursele de cupru din Maramureș.

Importanța surselor de cupru

Interesul pentru sursele de cupru este mai vechi.

Inițial s-a constatat un prim val din „socul Vinča C” (Turdaș – Vinča C1 la Schier, faza Gradačka) în Transilvania, urmat de un al doilea val Vinča C1 și apoi de cel Foeni la nivel Vinča C2. Toate acestea vor contribui la nașterea culturii Petrești, alături de fondul local (culturile Turdaș și Zau). Cercetările din Serbia au demonstrat că grupul Gradačka a fost primul interesat de metalurgia cuprului, ocupând zonele cuprifere de la Rudna Glava, Spalni Dolina, Maidan Peck, Veliko Laole – Strineac (9 km de Belovode)²⁶.

AnBan, XXI, 2013, p. 35-60; Idem, *op. cit.*, 2014, p. 219-241; Idem, *New remarks about the typology and the chronology of the Pločnik and Čoka copper hammer-axes*, în W. Schier, F. Drașovean (eds.), *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe. New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millennium BC*, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 28, 2014, p. 221-241, ș.a.

²² Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2016.

²³ Ultimele noastre analize în C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2007; F. Drașovean, *op. cit.*, 2014; Idem, *On the Late Neolithic and Early Eneolithic Relative and Absolute Chronology of the Eastern Carpathian Basin. A Bayesian approach*, în W. Schier, F. Drașovean (eds.), *op. cit.*, 2014, p. 129-171.

²⁴ Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meșter, *Istoria societății*, în I. Mârza, *Monografia comunei Țaga*, Cluj-Napoca, 2009, p. 220-272; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, Z. Maxim, *The Chronological and Cultural Place of the Vinča and Turdaș Cultures in Context of European Civilization*, în Z. Maxim, J. Marler, V. Crișan (eds.), *The Danube script in the light of Turdaș and Tărtăria discoveries. Exhibition catalogue*, Cluj-Napoca, 2009, p. 93-108; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2009; Idem, *Cu privire la sistemele de fortificații din Transilvania și Banat din perioada neoliticului și a Epocii cuprului (Gornea, Parța, Iclod, Fundătura). Partea I: fortificațiile neolitice*, în *Angustia*, 17-18, 2014, 11-66.

²⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2010; Idem, *op. cit.*, 2012.

²⁶ B. Jovanović, *Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*, Beograd, 1971, p. 19-20, 105-106; Idem, *Istrazivanje pristorijskog rudarstva bakra na Rudnoi Glavi kod Maidanpeka/ Investigation of Prehistory Copper Mining in Rudna Glava Near Majdanpek*, *Tehnika, Rudarstvo, Geologija*, în *Metalurgija*, XXVI, 12, p. 2083-2089; Idem, *Rudarstvo i metalurgija perioda Jugoslavije*, în *Praiistorija Jugoslovenskih Zemalja*, III, Sarajevo, 1979, p. 27-55; Idem, *Rudna Glava. Najstarije Rudarstvo Bakra na Centralnom Balkanu*, Bor-Beograd, 1982; *** Symposium, Donji Mijlanovac 1990; D. Antonović, *Copper processing in Vinča: new contributions to the thesis about metallurgical karakter of Vinča culture*, t. I-III, în *Starinar*, LII, 2002, p. 27-45, I.1-3; M. Blagojević,

Date despre clima din acele perioade (Fig. 8)

Beneficiind de unele analize asupra mediului geografic din zonele europene, bazate pe studiile elaborate de Daim și Neubaurener în 2005, și ale Henrietei Todorova din 2007 și altele²⁷, am corelat perioadele reci din evoluția climatului cu schimbările de arhitectură din Neolitic și Epoca Cuprului (Fig. 8). În Fig. 8.1 am notat cu mov perioadele reci și cu galben pe cele calde.

Aceste date sunt importante deoarece ne-au permis să interpretăm evoluția arhitecturii în raport cu răcirea vremii pe timp mai îndelungat pentru Vinča și cultura Banatului, în relație și cu ocupațiile comunităților. Toate acestea se reflectă și în arhitectura culturii Ariușd-Cucuteni, în nevoia de a face construcții mai trainice. Optimul climatic de la 4500 cal BC a jucat un rol important pentru așezările de durată și în practicarea agriculturii. Observăm, pentru Neolitic, că dezvoltarea arhitecturii este legată de perioadele reci, situație care se repetă și pentru Epoca Cuprului. În jur de 4500 cal. BC se trece de la o etapă rece la una caldă (Fig. 8.2).

Câteva date analitice și de stratigrafie

Pentru grupul Ariușd, cea mai bună stratigrafie provine din situl eponim, din cercetările lui Ferencz/ Francisc László. El a făcut săpături adecvate, a făcut tipologii bune și clare, a publicat într-o manieră complexă rezultatele cercetărilor sale (materialele au date statistice pe tipuri de forme, buze etc.²⁸) și a oferit și interpretări de stratigrafie comparată pentru siturile de la Ariușd și Olteni și comentarii despre altele²⁹.

Din cele șase orizonturi de stratigrafie de la Ariușd, precizate de F. László, observăm trei mari perioade de construcții edilitare, ceea ce probabil l-a determinat pe

The Transition from Late Neolithic to Eneolithic in Western Serbia in Light of Recent Research / Archaeological rescue excavations in the Kolubara mining basin, în W. Schier, F. Drașovean (eds.), *op. cit.*, 2014, p. 173-186; ș.a.

²⁷ F. Daim, W. Neubaurener, *Zeitreise Heldenberg Geheimnisvolle Kreisgräben*, Katalog zur Niederösterreichischen Landesausstellung 2005, Horn-Wien, 2005, Abb. 5; H. Todorova, *Die Paleoclimatische Entwicklung in VII-I Jt. vor Chr.*, în H. Todorova, M. Stefanovic, G. Ivanov (eds.), *The Struma/ Strymon River Valley in Prehistory, Proceeding of the International Symposium Strymon Praehistoricus, Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria), Serres-Amphopolis (Greece), 27.09.-01.10. 2004*, Sofia, 2007, p. 1-6; Eadem, *Protocivilisation Varna 4400-4200 B.C.*, conferință la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, April 2007; Eadem, *Die überregionalen Komplex Gemeinschaften, Kulturblocke und ökologischen Krisen in der Urgeschichte im Raum der unteren Donau VII-I Jahrtausend v. Chr.*, în *Studia Praehistorica*, 14, 2011, p. 143-153.

²⁸ Vezi serierile noastre pe datele sale de stratigrafie comparată în: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Despre fazele A1 ale grupelor Ariușd și Cucuteni*, în *Angustia*, XIV, 2010, p. 27-108.

²⁹ F. László, *Stations de l'époque pre-mycénienne dans le comitat de Haromzek*, în *Dolgozatok – Travaux*, 2, 1911, 2, p. 175-259; Idem, *Festett edények az eösdí és oltsemi telepekről*, în *Archaeologiai Értesítő*, XXXII, 1912, p. 57-66; Idem, *Asatások Erösdí östelen/ Fouilles à la station primitive de Erösd (1907-1912)*, în *Dolgozatok*, V, 1914, 2, p. 279-386; Idem, *Les types de vases peints d'Ariușd (Erösd)*, în *Dacia*, I, 1924, p. 1-27 ș.a.; noi am făcut o serie de analize de stratigrafie comparată pe computer în Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2010, p. 38-42, fig. 17-18, din care rezulta că nivelele VII-V sunt corelate.

S. Sztáncsuj să precizeze trei etape de evoluție a culturii Ariușd. Noi vedem, însă, patru etape. Trei etape Ariușd I-III, corespund cu Cucuteni A₁-A₃, iar cea de a patra etapă, Ariușd IV este contemporană și determinată de elemente Cucuteni A-B.

În opinia noastră, dar și după datele C¹⁴ de la Malnaș-Băi³⁰, vedem un început mai timpuriu pentru grupul Ariușd decât pentru Cucuteni A₁, tocmai datorită influențelor din sud-vest și sud (Vinča C, Turdaș, Foeni, Sălcuța).

Elemente care deosebesc grupul Ariușd I de cultura Cucuteni A₁

Cercetările noastre în zona Carpaților Răsăriteni au fost restrânse, dar au fost atent coordonate și descrise, cu analize statistice pe materiale, în special pentru Olteni și Păuleni.

Olteni – Dâmbul Cetății³¹. În sondajele noastre de la Olteni (în marginile săpăturii lui F. László), în datele de stratigrafie apare clar un orizont cu gropi și bordeie (vezi profilul la Fig. 10). În nivelul din care pleacă gropile și bordeiele predomină o ceramică cu amestec mineral (nisip fin, nisip, nisip cu bobul mare). În nivelul Olteni I, Păuleni I și Bodești-Cetățuia-Frumușica I sunt complexe cu ceramică neagră și roșie, ce au amestec mineral și pictură cu alb pe fondul negru sau roșu al vasului.

Ceramica neagră, pictura cu alb pe roșu sau alb pe negru, pasta cu amestec mineral, cu nisip, bine lustruită (Fig. 18.1), cu motive simple, formate din linii, linii în unghi (Olteni I), ne determină să observăm legături cu grupul Foeni-Petrești A (Fig. 20.1, 23.6-7³²) prin pictura cu motive rectilinii cu alb pe negru sau roșu pe negru, caracteristică după noi pentru etapa Ariușd I, la care se adaugă o serie de forme ceramice Foeni din Banat și Transilvania³³.

Despre legăturile dintre Cucuteni și Petrești și-au exprimat opinia diferiți cercetători de-a lungul timpului, mai ales pentru Cucuteni A₁³⁴, dar atunci nu era

³⁰ Ne referim la datele prezentate în A. László, *op. cit.*, 2006; Idem, *Some Aspects of the Tărtăria Issue*, în *Signs and Symbols from Danube Neolithic and Eneolithic*, Bibliotheca Brukenthal 35, Sibiu, 2009, p. 57-65; S. J. Sztáncsuj, *Eneoliticul în sud-estul Transilvaniei. Cultura Ariușd*, teza de doctorat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011, p. 279, Fig. 98.

³¹ D. Buzea, *Descoperirile arheologice de la Olteni, jud. Covasna*, în *Corviniana*, X, 2006, p. 67-122.

³² Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2010, fig. 21b, decorul se aseamănă cu importul din Fig. 12b.

³³ Foeni din Banat, F. Drașovean, *Die Petrești-Kultur*, în *PZ*, 72, 1997, 1, p. 53-80, tipurile B4b (0,80-1 m), A4a și C3 cu S. J. Sztáncsuj, *op. cit.*, 2011, tip Ac1, Ac2, Bc2c = M. Gligor, *op. cit.*, 2009, Pl. LXXVII.2-3, LXX, LXXI.1-2, LXIII.3, LXXX.1, LXXXVIII.1, 4-5, LXXXIX.1, 2, 4, XC.1-2, XCII.1-5, 9 Foeni din Transilvania. La fel pentru suportul de vas C2 de la S. J. Sztáncsuj = cu M. Gligor, *op. cit.*, 2009, Pl. LXXXV.4-5, CII, CXII-CXVI; iar pictura rectilinie la Pl. CXLI-CXLIII ș.a.

³⁴ Vl. Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie (I)*, în *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 64-65; Idem, *Considerații cu privire la poziția cronologică a culturii Precucuteni III în raport cu culturile vecine*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 42; Vl. Dumitrescu, A. Bolomey, F. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, p. 114.

cunoscut grupul Foeni și legăturile sale sudice din mediul Vinča C și D³⁵. Canelurile late erau puse exclusiv pe seama culturii Gumelnița A₁-A₂³⁶, nu se făceau referiri la Vinča D³⁷ și Sălcuța II³⁸, iar acestea, după cum se poate observa, sunt canelurile vremii în civilizațiile respective din Balcani. Ceramica din locuințele de suprafață (Olteni II), decorată cu linii subțiri albe și motive din puncte albe (Fig. 12.c, 14, 18), asociată cu unele fragmente policrome și ornamente din incizii uneori pictate (Fig. 12), țin, în opinia noastră, de etapa Ariușd II care dăinuie, unele fiind de aspect Precucuteni II. Cum în Transilvania nu avem un Precucuteni II, considerăm că ele vin prin contactul cu cultura Cucuteni din Moldova.

Păuleni – Dealul Cetății³⁹. În primul nivel de locuire de la Păuleni (Păuleni I) avem un complex (L24, Fig. 12A.a) cu podeaua cu mai multe lipituri, cu vetre de foc ce s-au mutat dintr-un loc în altul (Fig. 12B.b). Acest complex are puțină ceramică, în marea majoritate fiind de culoare neagră și neagră cenușie, pictată cu alb (Fig. 12.C). Locuința 24 avea o structură masivă din pari (Fig. 13), cu pereții din lemn (nu s-a găsit chirpici și nici lut galben care să ne fi determinat a presupune existența unei structuri de lemn cu lut).

În vecinătatea sa era un alt complex, locuința L21, care într-o primă etapă avea podeaua puțin adâncită pentru a obține o orizontalitate (impusă de existența unei pante), și ea cu urme de lipitură. Cele două locuințe sunt contemporane o perioadă de timp, apoi peste L24 se ridică o nouă construcție, L5.

Locuința L21 a fost refăcută când s-a ridicat locuința L5, fiind adăugat un etaj deasupra, iar distrugerea L21 are loc odată cu L5 și L5a⁴⁰.

³⁵ Comentariile noastre: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2010.

³⁶ V. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița - Karanovo VI. Fazele A1 și A2*, Constanța, 2005, Anexa 2, Pl. II.32-33.3, nr. 116, II.46; 62.4-5 61.12, 62 1-3 ș.a.

³⁷ Caneluri late și spiralate la Vinča – Belo Brdo: M. M. Vasić, *Preistoriska Vinča, Vol. 4 [Keramika]*, Izdanje i štampa Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1936, inv. 1104, 1009, 1140, 1513-1515, 1522, 1545, lista XXXIX inv. 1525; 1932b, Fig. 241.

³⁸ A. Radu, *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, 2002, Fig. 49.2, 60.9, 69.1, 5, 13, fig. 364; tip C3, fig. 58.7, 58.8-10, 58 ș.a.; privind datările: A. Radu, *Câteva considerații asupra datărilor C¹⁴ și a condițiilor climatice referitoare la complexul cultural Bubanj-Sălcuța-Krivodol*, în *Banatica*, 16, 2003, 1, p. 153-168.

³⁹ Despre săpături există o teză de doctorat a lui Dan Buzea în curs de publicare (D. Buzea, *Așezarea eneolitică de la Păuleni. Rolul și locul ei în cadrul eneoliticului din zona Carpaților Răsăriteni*, teză de doctorat, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, 2009); Gh. Lazarovici et alii, *Descoperirile eneolitice de la Păuleni. Campania 2001*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 19-40; V. Kavruk, D. Buzea, Gh. Lazarovici, *Șoimeni, com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita (Csikksomortán). Punct. Dâmbul Cetății*, în CCAR. *Campania 2004*, CIMEC, 2005, indice 216; Idem, *Șoimeni, com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita (Csikksomortán). Punct. Dâmbul Cetății*, în CCAR. *Campania 2006*, CIMEC, 2007, indice 186 ș.a.

⁴⁰ Gh. Lazarovici et alii, *Descoperirile eneolitice de la Păuleni*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 103-130; V. Kavruk, D. Buzea, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2005; D. Buzea, Gh. Lazarovici *Descoperirile Cucuteni – Ariușd de la Păuleni – Ciomortan „Dâmbul Cetății”*. *Campaniile 2003-2005. Raport preliminar*, în *Angustia*, 9, 2005, p. 25-88;

Evoluția ceramicii este dinamică, alături de pictura cu alb pe negru apare și cea cu alb pe brun deschis, dar culorile la multe din vasele de pe podeaua locuinței 5, dar chiar și din groapa-puț a locuinței 21, sunt arse secundar, iar culoarea originală se păstrează doar pe unele fragmente (Fig. 13B, 14.2.6-7). Unele vase sunt arse în tehnica *blacktopped* (Fig. 14.3.1, 14.2.6-7, 14.3.1,11).

Toate locuințele, L24, L21, L5, L5A aveau structuri masive de lemn, iar unele precum L5, L5A podele suspendate, pereți de lemn și, așa cum am menționat, etaj la L24⁴¹. Structuri de pari cu împletituri de nuiele, nu mai înalte de 50-60 cm, s-au găsit în zona unor locuri de dormit. Acolo nu s-au găsit vase întregi.

Analizele statistice de la săpăturile la care am participat arată predominarea amestecului mineral (nisip, nisip și cioburi, nisip fin) mai ales la Păuleni⁴², spre deosebire de Ruginoasa (Cucuteni A₃), unde proporțiile sunt echilibrate între principalele categorii ceramice.

Mai precizăm că întreg materialul din locuințele L24, L5 și L5A a suferit arderi secundare, ceramica având nuanțe de culoare roșie, portocalie, dar la origine ea era neagră sau neagră cenușie. Arderea secundară și schimbarea culorii ceramicii poate deruta (Fig. 14.2.7)⁴³.

Din tabelele realizate de noi rezultă că la baza formării grupului Ariușd nu stau aceleași elemente ca pentru Cucuteni în Moldova. În Transilvania, lipsesc descoperiri Precucuteni II și III⁴⁴, iar apariția Ariușdului este legată de mișcările sudice, Vinča târzie, Foeni, Boian – Vidra, Vădastra, dar și de cele sud dunărene (vezi *Cultura Precucuteni în Transilvania*)⁴⁵.

Deoarece în unele stațiuni, cum este cazul la Poduri-Dealul Ghindaru în ceea ce se numește Cucuteni A₁ sunt tehnologii, forme, decor Precucuteni nu putem lua în considerare încadrările culturale, deoarece ele sunt declarative, iar datele C¹⁴ arată o contemporaneitate parțială între Precucuteni II și III. Aceasta demonstrează existența

Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2010; D. Buzea, *op. cit.*, 2009; D. Buzea, A. Kovács, *Pintadere descoperite la Păuleni – Ciuc „Dâmbul Cetății”*. *Cultura Cucuteni-Ariușd*, în *Angustia*, 14, 2010, p. 129-140.

⁴¹ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2010, p. 55-57 și figurile 46a-48.

⁴² Cluj-Napoca, Miercurea Ciuc, Sfântu Gheorghe, Brașov și Viena (Naturhistorische Museum (NHM)).

⁴³ Ne referim și la materialele din Moldova; de exemplu la Poduri, Scânteia sau în alte situri unde podelele sunt arse, ceramica de pe ele și-a schimbat culoarea aproape în întregime. Fără analize statistice comparative cu materialele din strat (cum am procedat cu materialele de la Păuleni unde avem 11.280 de înregistrări din care 6.120 din complexe) se pot strecura erori când se operează cu analogii pe vase întregi mai ales din complexe. În aceste situații, datele analitice sunt importante, diminuând erorile de interpretare după vasele păstrate întregi sau cele cu decor care de obicei sunt publicate.

⁴⁴ Gh. Lazarovici, *Cultura Precucuteni din Transilvania*, în *Enciclopedia Cucuteni-Trypillia*, 2016 (în manuscris).

⁴⁵ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, 2016.

unor comunități cu evoluții paralele, fiind împrumutate mai ales elemente de decor, decât cele legate de tehnologie, cum ar fi pasta neagră și castanie, cenușie, amestecul și arderea fiind diferite. Stațiunile de la Bodești-Cetățuia-Frumușica și Toflea-Dealul Tănăsoaia⁴⁶ sunt influențate de Precucuteni, dar au legături cu Ariușd I și II din Transilvania.

Tehnologia ceramicii este elementul esențial al unei civilizații, formele sunt legate de funcționalitate, iar decorul ține de „modă”. Arheologul trebuie să facă o *analiză procesuală*, pornind de la tipul și funcționalitatea în timp⁴⁷.

O formă comună de vas este tipul Bc2c care dăinuie, fiind o caracteristică a civilizației. În a doua parte a tabelului din figura 3 sunt unele materiale din situl de la Ariușd nivel V, care țin de un cluster mijlociu (marcaj brun). Tipul de buză Ab2b are o dezvoltare locală în cultura Ariușd. Forme târzii sunt tipurile A2d și Ad1c (vezi și Fig. 15).

Buzele îngroșate (Fig. 15-17a). Acestea apar în mai multe nivele Ariușd⁴⁸ și reprezintă un element al vremii, dar pasta indică civilizația căreia îi aparțin și momentul cronologic. O pastă cu amestec mineral arată legături sudice cu Vinča, Sălcuța și Gumelnița. După profilul buzei vasele se leagă de cele Vinča C3 (fost Vinča C2, la Miločić) și Sălcuța. Asemenea tipuri apar și în sud-vestul Balcanilor, în mediul Sălcuța-Krivodol-Bubani și nu este cazul să le analizăm, deoarece se dezvoltă organic din Vinča C⁴⁹. În Albania, ele apar în aceeași vreme la Gradec, în Epoca Cuprului (Chalcolitic la Korkuti)⁵⁰. Tot în Epoca Cuprului din Albania regăsim pictura cu alb pe negru sau roșu din Foeniul din Banat⁵¹.

Ceramica neagră, *blacktopped*, cu canelură lată și canelură dispusă pe mijlocul paharelor, reprezintă un element timpuriu asociat cu pictura albă și prin forme cu cele mai timpurii orizonturi de la Ariușd I și I/II și cele marcate de noi în Fig. 18.1, 3, 5, 6, 8.

Fragmentele ceramice cu pleavă și cu ciupituri socotite uneori eronat a fi „Criș” (Fig. 18.7), reprezintă un element care însoțește cele mai timpurii materiale asociate cu

⁴⁶ D. Alecsă, *Așezarea cucuteniană de pe dealul Tănăsoaia, sat Toflea, jud Galați*, în *Danubius*, XXXI, Supliment, 2013, p. 107-152.

⁴⁷ Am publicat un vast studiu despre analiza procesuală (Gh. Lazarovici, *Așezarea neolitică de la Zăuan II. Migrațiune și difuziune. Chalcoliticul balcano-anatolian. Propuneri pentru un sistem de analiză procesuală*, în *ActaMP*, 17, 1993, p. 11-47) și un model de analiză la Gura Baciului (Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, BMN XI, Cluj-Napoca, 1995) și alte studii (privind metodele vezi C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Ruginoasa – Dealul Drăghici. Monografie arheologică*, BAM XX, Suceava, 2012; Gh. Lazarovici, *Ceramica pictată de la Gura Baciului. Prelucrări matematice și informatice*, în *Al treilea Simpozion „Știința și viața”*, Cluj-Napoca, 1994, p. 7-12.

⁴⁸ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2016.

⁴⁹ Analogii largi am prezentat pentru grupele vinčiene, cu alt prilej, la publicarea materialelor de la Kuvin (Temes Kubin), Serbia, pentru fazele Vinča C2-D la Miločić: vezi Gh. Lazarovici, *Materialul arheologic de la Temes - Kubin [Kubin, Serbia] aflat în Muzeul Banatului din Timișoara*, în *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 201-218.

⁵⁰ M. Korkuti, *Neolithikum und Chalcolithikum in Albanien*, Mainz, 1995, Taf. 112.1-7.

⁵¹ F. Drașovean, *op. cit.*, 1997.

buzele îngroșate, pictura bicromă sau policromă din Petrești⁵², Sălcuța⁵³ și Gumelnița (Fig. 17a), Maliq II (Fig. 17b 21b) ș.a.⁵⁴.

Tot elemente cu dăinuire lungă sunt și străchinile cu buza îngroșată (tip Ad1b, C9 buză) care apar din Vinča C2-C3, Vinča - Pločnik⁵⁵ (Fig. 16a-16b), Sălcuța II⁵⁶, Gumelnița A1-A2 (Fig. 17a)⁵⁷. Dar fără o descriere a pastei se pot crea erori. De asemenea, frecvența lor ține de seria culturală, dar și cronologică, deci un studiu analitic se impune.

Motive ornamentale identice avem în Petrești timpuriu, dar și în Foeniul târziu din Transilvania (Fig. 19a). Ele sunt realizate cu roșu sau brun pe portocaliu, alb pe negru, roșu pe negru și altele. Asemenea categorii ceramice apar în fazele Zau IIIC-IV, în Foeni, în Petrești A (la Bernadea în Petrești A este un import Precucuteni II, fragment decorat cu pieptenele⁵⁸). Începând cu faza Ariușd II, decorul canelat (Fig. 22.c4) fie este influențat de Precucuteni II din Moldova, fie de cultura Gumelnița. Precizăm, din nou, că în Transilvania nu sunt stațiuni Precucuteni II (ne referim la canelurile spiralice sau semispiralice din jurul butonilor, Fig. 22.c4); în acea vreme aici sunt comunitățile Ariușd I.

Grupul Foeni, deși reprezintă o puternică mișcare sudică (analizată pe larg cu legăturile sale de Fl. Drașovean⁵⁹), prin caracteristicile sale a fost confundată cu materiale Vinča D. Regăsim cele două civilizații pe spații largi, influențându-se reciproc, fiind rezultatul unei migrații sudice, a treia, cea definită de Gh. Lazarovici sub numele „șocul Vinča C”⁶⁰. La Foeni este o stratigrafie de peste 1 m cu mai multe orizonturi de locuințe de dimensiuni mari, cu gropi lungi săpate în trepte, specifice, pe care le întâlnim și la Parța-Tell II, Turdaș – Locuințele 28-29 ș.a., Gomolava, Zau⁶¹ ș.a., toate de tip Vinča C.

⁵² I. Paul, *op. cit.*, 1992, pl. XXIIa, XXII.17-19; Z. Maxim, *op. cit.*, p. 105, cod MA.

⁵³ A. Radu, *op. cit.*, 2002, p. 301, Fig. 51-53.

⁵⁴ V. Voinea, *op. cit.*, 2005, Pl. 69; Maliq II, Korkuti 1995, Taf. 97, 101, 102, 112 ș.a.

⁵⁵ Comentarii pe larg cu privire la prezența lor în Vinča, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 1974.

⁵⁶ A. Radu, *op. cit.*, 2002, p. 356; la tipurile B și C din Sălcuța II și III avem toate variantele din Ariușd; de asemenea în pictura din faza Ariușd II sunt analogii la A. Radu, *op. cit.*, p. 355-356, Pl. 68-69.

⁵⁷ V. Voinea, *op. cit.*, 2005, Anexa 1, Tabel 1a forme deschise, nr. 5 și câteva elemente la bicromie, Tabel II la motive punctiforme și motive lineare.

⁵⁸ Materiale la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, inv. p. 128684-128.724.

⁵⁹ F. Drașovean, *Nordgriechenland und der Mittlere Donauraum zum Ende de 6. und Beginn des 5. Jahrtausends v. Chr.*, în N. Tasić, C. Grozdanov (eds.), *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 267-277.

⁶⁰ Gh. Lazarovici, „Șocul” Vinča C în Transilvania, în *ActaMP*, 11, 1987, p. 37-38; Idem, *Der Vinča C – shock im Banat*, în *Relations Thraco - Illyro - Héliéniques*, București, 1994, p. 62-100.

⁶¹ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *The Neo-Eneolithic Architecture in Banat, Transylvania and Moldavia*, în V. Grammenos (ed.), *Recent research in the Prehistory of the Balkans*, Published by the Archaeological Institute of the Northern Greece and the Archaeological Receipts Fund, 3, Thessaloniki, 2003, p. 369-486; S.-A. Luca et alii, *Cercetările arheologice preventive de la Turdaș-Luncă (jud. Hunedoara). Campania*

Cele mai evidente exemple sunt două vase de la Lumea Nouă din nivele Foeni, cu legături în lumea sudică (Fig. 23.14-15), mai ales ca tehnică a pasteii (mai puțin ca forme și decor⁶²), ce formează un model pentru vasele Petrești A (Fig. 23.6-7). Cele din Banat sunt mai timpurii, dar nu au analogii în lumea locală (Fig. 20.3). Pentru acestea sunt analogii în Albania, dovadă că și acolo se petrec lucruri similare, sunt influențe din ambele Macedonii, Grecia, care ajung în Serbia, vestul Bulgariei, Banat, Crișana de sud și Transilvania.

Capacul de vas de la Lumea Nouă (Fig. 23.10) are analogii la Tren II (Fig. 21c17), atât ca formă cât și ca decor. Forme similare sunt la Turdaș, în unele piese din colecția Zsofiei Torma, publicată de M. Roska⁶³, unele din nivel Petrești după pastă.

Vase întregei Foeni, după pastă și decor, sunt la Gomolava (Fig. 24.1) și la Turdaș în nivelurile superioare (Turdaș III: Fig. 24.2-4).

Din datele prezentate rezultă clar că grupul Foeni, alături de fazele târzii ale culturilor Turdaș și Zau au jucat un rol important la nașterea civilizațiilor Epocii Cuprului din Transilvania (Petrești și Ariușd), desigur alături de o contribuție sudică pe care o regăsim pe spații largi. Din păcate, lipsesc studii analitice pentru aceste legături.

Dar în grupul Ariușd sunt și alte elemente care denotă influențe sudice. Ne gândim în primul rând la vasele de tip *kernos*, un exemplar de acest fel fiind descoperit la Bod-Priesterhügel⁶⁴, asemănător cu altele provenind de la Izvoare⁶⁵ și Scânteia⁶⁶.

Relațiile cu sudul – poate prin intermediul comunităților culturii Gumelnița sau independent – sunt reflectate și de prezența podoabelor din scoici *Spondylus gaederopus* și *Dentalium*. Piese de podoabă din *Spondylus gaederopus* au fost descoperite în două din

2011, Bibliotheca Brukenthal 59, Sibiu, 2012, p. 27-30, 111 ș.a., în special Gh. Lazarovici et alii, *Turdaș, C Sector, Reconstruction of feature OR ST 29 based on ethno-archaeological studies*, în *ActaTS*, XIII, 2014, p. 75-101.

⁶² Fr. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Kohlhammer, Stuttgart, 1955, p. 106, 116, 127; E. Alram-Stern, *Die Ägäische Frühzeit*, 2. Serie, *Forschungsbericht 1975-1993. I. Band, Das Neolithikum in Griechenland mit Ausnahme von Kreta und Zypern*, Mit Beiträgen von N. Efstratiu, K. Gallis, D. V. Gramenos, A. Sampson und p. Sotirakepoulou, Verlag des Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1996, p. 224 și urm., Fig. 11c, 29-30, 560-561; K. Gallis, *Ausgrabungen der neolithischen Siedlungen und Friedhöfe von Platia Magoula Zarkou, Souphli-Magoula und Makrychori 2 in Thessalien*, în E. Alram-Stern, *op. cit.*, 1996, p. 560-561; M. Pappa, *Neolithic Societies: Recent Evidence from Northern Greece*, în H. Todorova, M. Stefanovic, G. Ivanov (eds.), *op. cit.*, 2007, p. 266-267; S. Papadopoulos, *Decline of the Painted Pottery in Eastern Macedonia and North Aegean at the End of the Final Neolithic/ Chalcolithic Period*, în H. Todorova, M. Stefanovic, G. Ivanov (eds.), *op. cit.*, 2007, p. 318, Fig. 1.

⁶³ M. Roska, *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj, 1941, Pl. Cl.5-10.

⁶⁴ J. Teutsch, *Prähistorische Funde aus dem Burzenlande*, în *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, XXX, 1900, p. 189-202; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2016.

⁶⁵ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957.

⁶⁶ Inedit, C.-M. Lazarovici, *Vase de tip kernos*, în *Enciclopedia Cucuteni-Trypillia*, 2016 (în manuscris). O altă sinteză asupra vaselor de tip *kernos*: D. Boghian, *Unele observații cu privire la vasele cucuteniene de tip kernos/ pseudo-kernos*, în *MemAnt*, XXVIII, 2012, p. 39-64.

tezaurile culturii Cucuteni, la Ariușd (Cucuteni A-B, 40 de obiecte, Fig. 27/1-10⁶⁷) și Cărbuna (Cucuteni A₁-A₂, patru segmente de brățări⁶⁸). Astfel de piese realizate din *Spondylus* sunt menționate atât în așezări gumelnițene precum Pietrele-Măgura Gorgana⁶⁹, Sultana-Malu Roșu⁷⁰, dar și în necropole atribuite culturilor Boian sau Gumelnița⁷¹. Câteva mărgelile realizate din scoica *Dentalium* provin de la Bod-Priesterhügel⁷² (Fig. 28). Piese de podoabă din scoica *Dentalium* sunt cunoscute din necropola de la Căscioarele-D'Aia Parte (alături de cele de tip *Spondylus*; atribuite perioadei de tranziție de la Boian la Gumelnița⁷³), sau în cea de la Sultana-Malu Roșu (alături de piese din *Spondylus*⁷⁴).

În necropola de la Varna (= Gumelnița A2) de exemplu, piese din *Dentalium* apar în circa 15 morminte (din care 12 cenotafuri), iar cele realizate din *Spondylus gaederopus* în 17 morminte (din care 7 cenotafuri)⁷⁵.

Indiferent dacă scoicile de tip *Spondylus gaederopus* provin din Marea Neagră⁷⁶ sau din zona egeo-adriatică⁷⁷, ele indică relații sudice pentru grupul Ariușd.

⁶⁷ S. J. Sztáncsuj, *The Early Copper Age Hoard from Ariușd (Erösd)*, în Gh. Dumitroaia, J. Chapman, O. Weller, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, D. Monah (eds.), *Cucuteni 120 ans des recherches. Le temps du bilan / 120 Years of Research. Time to sum up*, BMA 16, Piatra-Neamț, 2005, p. 85-105.

⁶⁸ D. Monah, *Les trésors de la culture Cucuteni-Tripolye. Un examen préliminaire*, în A. Korvin-Piotrovskij, V. O. Kruc, S. M. Ryžov (eds.), *Tripil's'ky poselejnja-giganti. Materialy mižnarodnoy konferencij/Tripolian Settlements-Giants. The International Symposium Materials*, Kiev, 2003, p. 244-251 și bibl.

⁶⁹ M. Toderăș et alii, *Pietrele-Măgura Gorgana: o așezare eneolitică la Dunărea de Jos între 4500-4250 î.e.n.*, în MCA, S. N., V, 2009, p. 54, pl. XVII/1.

⁷⁰ C. Lazăr, M. Voicu, *The distortion of archaeological realities through objects: a case study*, în R. Kogălniceanu, R.-G. Curcă, M. Gligor, S. Stratton (eds.), *Homines, Funerara, Astra 2. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, 23-26 September 2012, „1 Decembrie 1918” University Alba Iulia*, Oxford, 2015, p. 70.

⁷¹ S. Enea, *Necropolele neolitice și eneolitice din România – mărturiile ale simbolismului puterii și ale organizării sociale*, în G. Bodi (ed.), *In medias res praeistoriae. Miscellanea in honorem Dan LXV peragentis Professoris Dan Monah oblata*, Iași, 2009, p. 84 și bibliografia; C. Lazăr, M. Voicu, *op. cit.*, 2015, p. 70; Brăilița: N. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița. Așezări și cimitire omenești datând din epoca neolitică până în pragul orânduirii feudale*, Brăila, 1968.

⁷² Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2016.

⁷³ S. Enea, *op. cit.*, 2009 și bibliografia, p. 84.

⁷⁴ C. Lazăr, M. Voicu, *op. cit.*, 2015, p. 70.

⁷⁵ H. Todorova, *Die Mollusken in den Gräberfeldern von Durankulak*, în H. Todorova (coord.), *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder*, Sofia, 2002, p. 177-190; Eadem, *Katalog der prähistorischen Gräber von Durankulak*, în H. Todorova (coord.), *op. cit.*, 2002, p. 11-84 (în continuare 2002a).

⁷⁶ Eadem, *Die Spondylus-Problematik heute*, în S. Hiller, V. Nikolov (coord.), *Karanovo, Band III*, Wien, 2000, p. 415-422; C. Schuster, *Zu den Spondylus-Funde in Rumänien*, în *Thraco-Dacia*, XXIII, 2002, p. 37-84.

⁷⁷ M. Sfériadès, *Spondylus and long distance trade in Prehistoric Europe*, în D. W. Anthony, J. Y. Chi (eds.), *The Lost Worlds of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*, Princeton and Oxford, 2009, p. 179-190; V. Dimitrijević, C. Tripković, *Spondylus and Glycymeris Bracelets: Trade Reflections at Neolithic Vinča – Belo*

Sunt și alte piese de podoabă ce indică relații cu Gumelnița și ne referim la pandantivul de aur de tip *saltaleoni* de la Ariușd⁷⁸ (pierdut între timp) (Fig. 27/11), ce amintește de cele descoperite în așezări gumelnițene⁷⁹ sau în necropolele de la Varna⁸⁰ și Durankulak⁸¹.

Tot de arealul sudic se leagă și topoarele de tip Vidra, descoperite în mai multe așezări Cucuteni, precum Cucuteni-*Cetățuia*, Izvoare, Lupești, Mărgineni și Reci (din arealul Ariușd⁸²), ca și unele lame de silex retușate, de culoare gălbuie, cu spoturi albe, din terasele Dunării, descoperite la Bod în vechile săpături și aflate în colecțiile Naturhistorische Museum de la Viena⁸³.

Toate acestea indică relații intense cu comunitățile sudice ce au avut loc de-a lungul întregii evoluții a grupului Ariușd, ca și a culturii Cucuteni.

THE SOUTHERN CONNECTIONS OF PRECUCUTENI CULTURE
AND ARIUȘD GROUP IN TRANSYLVANIA

(Abstract)

Recently we have completed and expanded our database related to Precucuteni and Cucuteni (phase A) cultures, in order to have a more correct picture of the older or newer discoveries in Transylvania. In this area now there are data with a more clear stratigraphy (as well as others which are unsafe), and new radiocarbon data; all of these offer a better understanding of the moment when these civilizations appeared and also their relations with

Brdo, în DP, 33, 2006, p. 1-16.

⁷⁸ S. J. Sztáncsuj, *op. cit.*, 2005.

⁷⁹ Sultana-Malul Roșu: C. Hălcescu, *Tezaurul de la Sultana*, în CCDJ, II, 1995, p. 11-17; Pietrele: S. Hansen, M. Toderaș, *Pietrele und die neuen Dimensionen kupferzeitlicher Siedlungen an der Unteren Donau*, în S. Hansen (ed.), *Leben auf dem Tell als soziale Praxis. Beiträge des Internationalen Symposium in Berlin vom 26.-27. Februar 2007*, Bonn, 2010, fig. 31; Hârșova: E. Comșa, *Parures néolithiques en coquillages marins découvertes en territoire roumain*, în *Dacia*, 17, 1973, p. 61-76.

⁸⁰ K. Dimitrov, *Die Metallfunde aus den Gräberfeldern von Durankulak*, H. Todorova (coord.), *op. cit.*, 2002, p. 127-158; V. Slavcev, *The Varna Neolithic Cemetery in the context of the Late Copper Age in the East Balkans*, în D. W. Anthony, J. Y. Chi (eds.), *op. cit.*, 2009, p. 200.

⁸¹ H. Todorova, *op. cit.*, 2002a.

⁸² Vl. Dumitrescu, *Considérations et données nouvelles sur le problème du synchronisme des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în *Dacia*, VIII, 1964, p. 57; E. Comșa, *Les relations entre les cultures Cucuteni et Gumelnița*, în M. Petrescu-Dîmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica (eds.), *op. cit.*, p. 85; I. Mareș, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Suceava, 2002; Idem, *Metalurgia aramei în civilizațiile Precucuteni și Cucuteni*, Suceava, 2012.

⁸³ Un astfel de silex am identificat atât la Ciuperceni, cât și în zona Razgrad în Bulgaria, în cadrul expedițiilor efectuate împreună cu Gerhard Trnka de la Viena.

contemporary civilizations of Transylvania and other areas. Our database involves information related to pottery (ceramic classes, ceramic technique, shapes of pots and decoration) and other sort of artefacts.

We have noticed and analysed different opinions related to the appearance of Precucuteni and of genetic elements from other civilizations involved in this process. So, we have analysed elements of linear pottery culture, of Turdaş and of Boian cultures (phases Bolintineanu and Giuleşti) who contributed to the genesis of Precucuteni in Transylvania. We have also established the evolution of Precucuteni stages in Transylvania (Precucuteni IA, IB; II only elements/imports) based on stratigraphic information and radiocarbon data published until now. In the mentioned area until now there are about 60 archaeological sites with Precucuteni materials (some of them unsafe). The southern elements who contributed to the beginning of Precucuteni are still visible even during Precucuteni IB (Boian-Bolintineanu, Vădastra and Boian-Giuleşti). At Precucuteni II levels other southern influences appear being reflected by discoveries in Moldavia as well as of sporadic ones from Transylvania: they suggest a new Boian migration after the Giuleşti phase. We also outlined the similarities and differences related to plastic art (idols) and other artefacts (altars) for Precucuteni discoveries in Transylvania and Moldavia.

We have also investigated discoveries related to Ariuşd group and our conclusion is that this cannot be separated from the development of Cucuteni. Stratigraphic data as well as the radiocarbon ones from Transylvania suggest its beginning (before 4600–4450 cal BC) in relation to the same southern movement which caused the occurrence of Petreşti culture (4800–4500 cal BC); Petreşti culture is based on this southern influence, Foeni, with some local elements (Zau and Turdaş). Precucuteni IA starts around 4700 cal BC and Precucuteni IB ends before 4500 cal BC. Taking into account these data, we can observe a period of cohabitation between Petreşti-Ariuşd group, of about 100 years, confirming imports from different sites of Transylvania. Radiocarbon data from Malnaş Băi and Păuleni are after 4700–4600 cal BC, and correspond of an Ariuşd AII/AIII stage. So, Ariuşd I start during Precucuteni IB stage and implies a contemporaneity with Ariuşd I/II.

We also refer to some factors that led to the genesis of Ariuşd group (interest in sources of copper, salt, manifested by other civilizations too; climate change in the period and climate optimum at 4500 cal BC) and civilizations that participate at its appearance (Foeni-Petreşti A group, local elements Zau III–IV, Precucuteni IA and IB of Transylvania, already influenced by Vinča C – Turdaş).

For Ariuşd group, we see four stages of evolution (based on analysis made on complexes and their materials): Ariuşd I–III, correspond to Cucuteni A1–A3, and the last stage, Ariuşd IV is contemporary and determined by Cucuteni A-B elements. The beginning of Ariuşd group is earlier comparing with Cucuteni, due to influences from the south-west and south (Vinča C, Turdaş, Foeni, and Sălcuţa). There are also some elements that distinguish

Ariușd I from Cucuteni A1. By analysing settlements of early Cucuteni phases we can notice influences related to Precucuteni, but also some of Ariușd I and Ariușd II (Bodești-Frumușica, Toflea).

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig.1. Table 1A. The series of ornaments and their belonging to cultural units.
- Fig. 2. Table 1B. The main ornaments correlated and the series on cultural units.
- Fig. 3. Table 2. Cluster 1a. The main ornaments correlated and the series on cultural units.
- Fig. 4. Tiszapolgár – Precucuteni – Cucuteni (C) – Tripolye chronology, *apud* Diaconescu 2014, fig. 11.
- Fig. 5-6. Absolute chronological data: 5, Gh. Lazarovici; 6, *apud* Drașovean 2014.
- Fig. 7. Bălan Sândominic zone and copper occurrences in Eastern Carpathians.
- Fig. 8. 1, Processing Gh. Lazarovici *apud* Daim, Neubaureur 2005, Abb. 5/2; 2-3, *apud* Todorova 2006; 2011.
- Fig. 9. The stratigraphic profile made by Fr. László for Ariușd site (area of dwellings D1-D4).
- Fig. 10. Olteni site stratigraphy.
- Fig. 11. Mixture of ceramic.
- Fig. 12. Ariușd I, Păuleni L24, level Păuleni I.
- Fig. 13. Păuleni: A.a, Ariușd I, Păuleni I, structure of L24; A.b, Ariușd I/II, Păuleni I-II, L21; B, reconstitution made by Dan Buzea.
- Fig. 14. Păuleni I-II, pots from L5A and L21; 2.7 reconstitution of the drawing (background was black, while orange reflect secondary firing).
- Fig. 15. Ariușd group (characteristics of the pottery).
- Fig. 16a. Vinča C – Kuvin, Serbia, *apud* Gh. Lazarovici 1987.
- Fig. 16b. Gradec, *apud* Korkuti 1995, Taf. 112.
- Fig. 17a. Gumelnița A2, *apud* Voinea 2005.
- Fig. 17b. Maliq II, *apud* Korkuti 1995, Taf. 97.
- Fig. 18. Pottery from Ariușd I: 1, Olteni I; 2-3, 5, Păuleni; 4, 6-8, Bod (NHM, Vienna); 9, Bod (Brașov Museum); 10, Târgu Mureș.
- Fig. 19a. Decorative motifs late Foeni – early Petrești.
- Fig. 19b. Ciucângiorgiu ▲, Foeni import; Olteni II ▼, phase Ariușd II.
- Fig. 20. 1-4, Foeni site, Foeni group of Banat (*apud* Drașovean 2009, fig. 9-10).
- Fig. 21. Albania: a, Katundas IV, *apud* Korkuti 1995, Taf. 104; b, Kamnik, *apud* Korkuti 1995, Taf. 99; c, Tren II, *apud* Korkuti 1995, Taf. 101.

- Fig. 22. Ariuşd I/II - IIIA – Cucuteni A₁ - A₂ ceramic; a ▲ Păuleni L24; b, Izvoare ▲; c ▼ 1-6, Ariuşd VI-IV (L3-L4).
- Fig. 23. Foeni materials: 1-3, Vrşac At, Sound 6 Jama 4 (foto Gh. Lazarovici); 4-5, Hunedoara (foto S. Tincu); 6, Păuca; 7, Daia Română (6-7, *apud* Paul 1992); 8, Baci; 9, Archiud (8-9, *apud* Maxim 1999); 12-15, Lumea Nouă (*apud* Gligor 2009); 10-11, Turdaş I-II (*apud* Roska 1941, photo Gh. Lazarovici).
- Fig. 24. Foeni ceramics: 1, Gomolava; 2-3, Turdaş (3, photo Gh. Lazarovici); 4, *apud* Luca 2012, in Turdaş III level (Turdaş (3, 7), Foeni materials (4, 6)).
- Fig. 25. Bod-Priesterhügel, Braşov Museum collection, photo Gh. Lazarovici.
- Fig. 26. Izvoare, fragment of a kernos type pot, *apud* Vulpe 1957.
- Fig. 27. 1-10, Jewellery pieces made out of *Spondylus gaederopus*; 11, gold saltaleoni; *apud* Sztáncsuj 2005.
- Fig. 28. Bod-Priesterhügel, Dentalium beads (photo Gh. Lazarovici).
- Fig. 29. Sultana-Malu Roşu, necklace with golden *saltaleoni* type beads, Museum of Gumelniţa culture, Olteniţa.
- Fig. 30. Bod-Priesterhügel, artifacts of pre-Balkan platform (Danube terraces) flint (NMW, Vienna), photo Gh. Lazarovici.

	Tangaru bordaiei 1, Bolani	Teleneor 003AD5, Giulești	Leț, Precucuteni I	P. Cauce, Precucuteni I	Turdaș, Precucuteni I	Giulești, Precucuteni I	Olteni B Cartera, Prec I	Tărălăria	Piscu Crăsan, Bolintineanu	Taga, Precucuteni I	Petrești Școala, Precucuteni I	Cașol Poiana în Pisc, Prec I	Planu de Jos, Precucuteni I	Ereșteghin, Precucuteni I	Alexandria, Giulești	Lunca - La Drăghici, Bolintin.	Zvoare I, Precucuteni I	Clod, Precucuteni I	Lumea Noua, Precucuteni I	Traian - Dealul Viei, Prec I	Ereșteghin, Precucuteni I	Bancu, Precucuteni I	Păuca, Precucuteni I
T1		1																					
CA4	2	1	2																				
L6			1																				
FB2			2																				
FA			1																				
CB			2																				
L11			1																				
L2a			2				1																
L2		1	1			1			2														
DA0				1																			
I9					1																		
BG1					1	1																	
C6a			1	2	3		3		3	2		1	1										
FB							1																
DA5			1	2			1					1					1						
C6a											2												
FE1								1															
CA							1	1		2		1	1										
O1							1						1										
L11			1										1										
FK							1					1			1								
DA1			1															1					
BC			1		1		1		2	2		2					1	2					
E10													1										
E3													2										
BG								1								1							
DA						1	1					1									1		
EE1											1		1			2							
C7								1							1	1		1					
FE2													1			1							
BD												1				2							
C9												1			1	5	1						
AE																2							
HF2																4							
I11																2							
EA1																7							
C5																3	1						
I4													1					1	1				
Ha1																		1					
I5																		1	1				
I2																		1	1				
DG																			1				
LN11																			2				
LN3																			1				
LN2																			1				
I1																1	1	1	2			2	
I9																1	1	1				2	
I7																	1	1	1	2	1		
I9I3																			1				
Ba6 Baia																			1	3		4	
Ba7 Baia																						1	1

Elemente sudice | Elemente liniare | Dănuire, element caracteristic culturii | Precuc IA | Precuc IB | Au fost eliminate: AG AF C6 ED2 EE2 de la Pian (câte 1 fragm.) fiind corelate prin FK și BC, F4, FN, Ereșteghin (câte 1 fragm.), corelate prin E10 și DA.

Fig. 1. Tabel 1A. Serierea ornamentelor și apartenența lor la unități culturale.

	Zau III	Petrești Gr. Galbenă	Olteni Cartera cu nisip	Lumea Nouă	Eresteghin	Turdaș Tăușaș	Bancu Ciucsângiorgiu	Abod	Traian Dealul Vici	Mirita II	Tărtăria	Turdaș CXV	Turdaș	Bata final lb	Izvoare I	Cașoț Potana in Plisc
CA 	1	2	1								1					
BC 		1	1	2						1						
LN7 				2												
CE 			1							1		1				
I2 				1			1	1								
C6 				1	1	2	1	1								
BA 			1						1	1						
I7 					2		1	1	1							
I1 							2	1	2							
C8 				2	1		1					3				
C5 							1		3						3	
							1									
DA5 															1	
												4	3	1		2
EB 												2			1	

ED 											1	2		
EC 										1	2	1	2	
EE 										1	1	1	2	
C9. Prec/I/II 											2		5	
BG 													1	
HF2 													4	
HA 1 													7	
FA1 													7	
													2	1
Precucuteni IA											Precucuteni IB			

Fig. 2. Tabel 1B. Principalele ornamente corelate și seriate pe unități culturale.

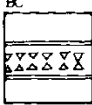

	Turdaș-Tăulaș	Olteni B - Cariera de nisip	Ereșteghin	Păuca	Traian - Dealul Vfei	Ciucșângiorgiu - Bencu	Giulești	Clod	Lumea Nouă	Teleor 003AD5 Giu.	Vădăstra Bulgaria	Olteni B Cariera de nisip	Țaga	Cașolt	Piscu Crăsani Bol.	Vădăstra	Lunca - La Drăghici	Zvoare I	Lișcoleanca Giul.	Tangăru Bogata Giul.	
CB 																					
							1		1					1						1	
1 										1	1		1								
FK HF3 BC 								2		1			2					1			1
C3 C8 C7 Cașolt 										1			1	1			1				
BG LN3, DA5 										1			1	1	2		1				
C9 																1	5				
BO 																	2				
C5 Cașolt FA1 													1				3				
EA1 																	7				
Precucuteni IA																					
Precucuteni IB																					
Elemente sudice																					

Fig. 3. Tabel 2. Cluster 1a. Principalele ornamente corelate și seriate pe unități culturale.

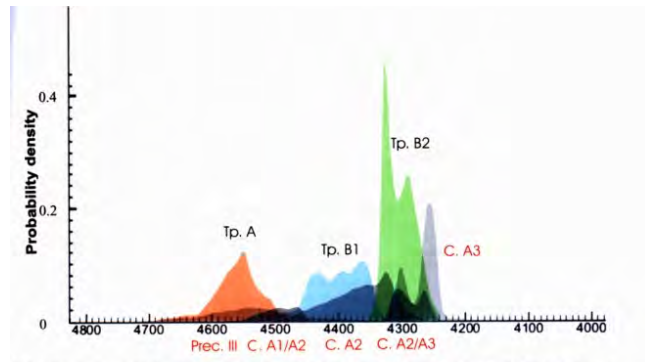
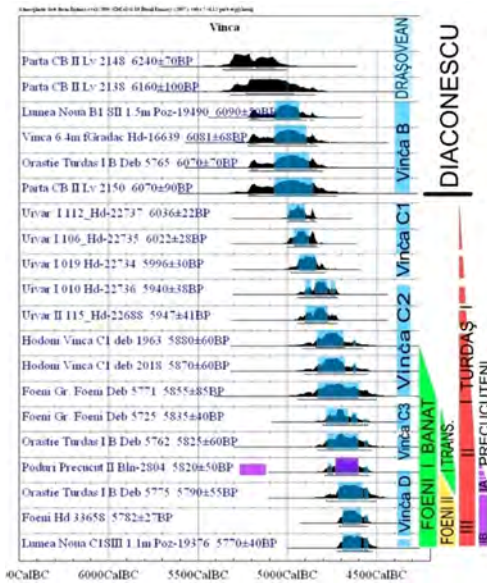

Fig. 11. The comparison of the bounded sums for the ¹⁴C dates of Precucuteni III, Cucuteni A1/A2, A2, A2/A3 and A3 phases to the dates belonging to Tiszapolgar culture's A, B1 and B2 phases.

Fig. 4. Cronologia Tiszapolgár – Cucuteni – Tripolie, *apud* Diaconescu 2014, fig. 11

5

Vinca Sequence	Date calBC	Approx BC	Culture	Phase	Settlement	Level
A	5340-5219	5319	Vinca	A start	Vinca	5-6
	5317-5299	5319	Vinca	III start	Parpa	
	5285-5136	5218	Vinca	A end/B start	Vinca	
B	5392-5031	5194	Zau	III start	Zau	
	5285-5055	5176	Cultura Banatului	III end	Parpa	7c-6
	5245-4992	5107	Zau	IC end	Zau	
	5483-4857	5085	Cultura Banatului	IIC start	Sămandrei	5d
	5211-4857	5041	Cultura Banatului	III-IIC end	Parpa	6a
C1	5162-4918	5036	Zau	IIIA start	Zau	
	5204-4824	5013	Vinca	B end/C1 start	Vinca	
	5129-4749	4949	Zau	IIIB end	Zau	
C2	5002-4877	4945	Vinca	C1 end/C2 start		
	5638-4525	4912	Petești	A start	Daia Română	
	4997-4777	4866	Iclod	B start	Iclod	
C3	4795-4691	4796	Iclod	I end/II start	Iclod	
	4801-4655	4796	Vinca	C2 end		
	4921-4557	4721	Turdaș	II start	Orștie	
	4823-4614	4720	Foeni	I start	Foeni	I
	4717-4594	4667	Iclod	II end/III start	Iclod	
D	4736-4545	4645	Turdaș	II end/III start	Orștie	
	4697-4451	4591	Iclod	III end	Iclod	
	4626-4518	4566	Foeni	I	Foeni	1II
	4632-4469	4557	Foeni	II? start	Lumea Nouă	
	4708-4206	4527	Turdaș	III end	Carpac-Cosec	
	4536-4474	4528	Foeni	I	Foeni	II/III
	4543-4441	4495	Foeni	III? end	Lumea Nouă	
4546-4274	4457	Foeni	I end	Foeni	III	
4809-3751	4435	Petești	A end	Daia Română		

6

Fig. 5-6. Date de cronologie absolută: 5, Gh. Lazarovici; 6, *apud* Drașovean 2014

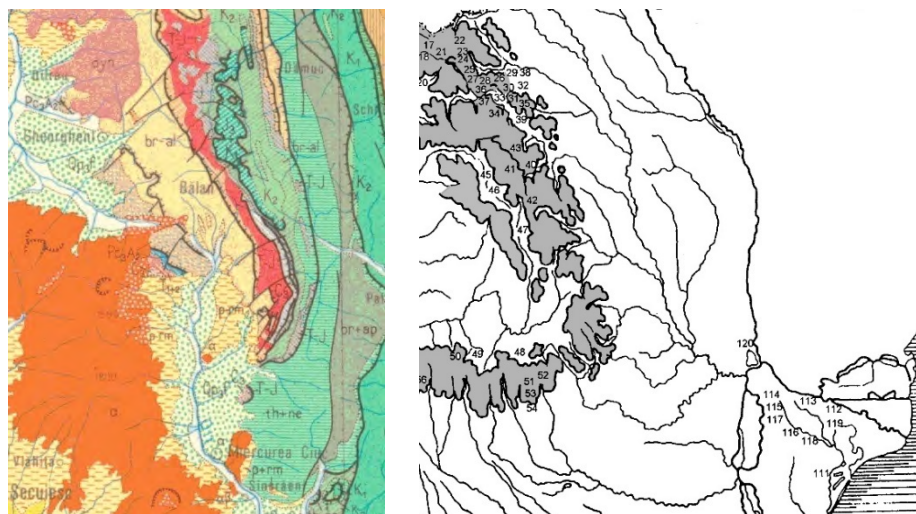

Fig. 7. Zona Bălan Sândonic și aflormintele de cupru din Carpații Răsăriteni

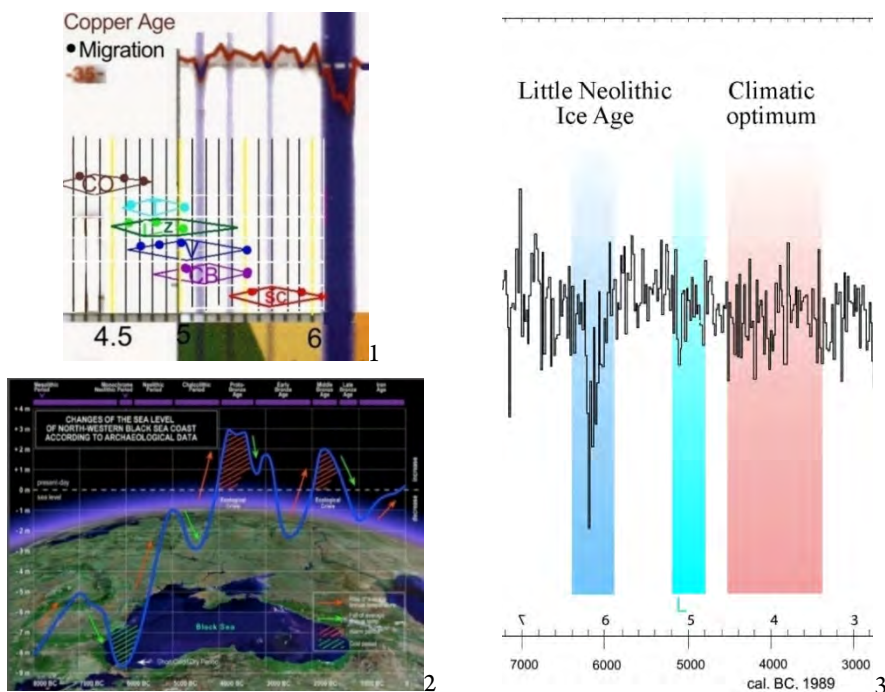

Fig. 8. 1, prelucrări Gh. Lazarovici *apud* Daim, Neubauber 2005, Abb. 5; 2-3, *apud* Todorova 2006; 2011

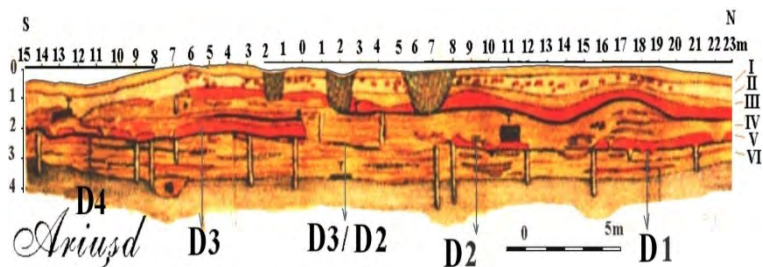

Fig. 9. Profilul stratigrafic realizat de Fr. László pentru Ariușd (zona locuințelor 1-4)

Olteni, S1, c. 8 (schită)

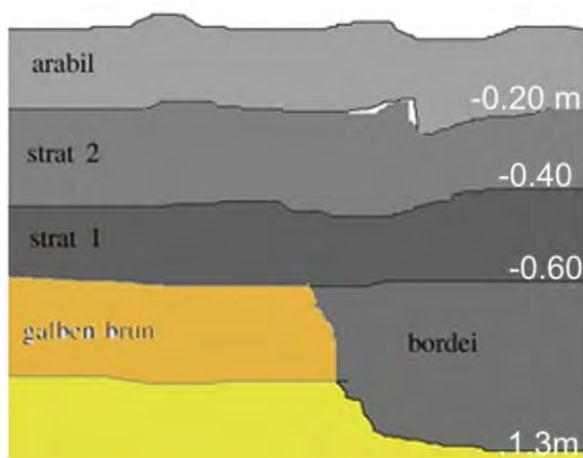

Fig. 10. Stratigrafia de la Olteni-Dâmbul Cetății

Amestecul	Olteni	Păuleni	Ruginioasa	Suma	%
Suma	599	590	1284	4976	
Procent	12	11.8	25.8		100
Nisip	32	1307	118	1457	29.3
Nisip și cioburi	55	1021	121	1197	24
Nisip fin	61	219	189	469	9.4
Nisip + măr	137	67	282	426	8.5
Nisip+cioburi+măr	3	2	241	246	5
Măr+nisip	40	47	149	236	4.7
Nisip mare	37	160	34	231	4.6
Cioburi pisate	20	165	2	187	3.7
Nisip + mică	92		2	94	1.9
Cioburi+nisip	29	8	32	69	1.4
măr	23	31	14	68	1.3
Sub 1% au fost eliminate din tabel.					

Fig. 11. Amestecuri în ceramică

a

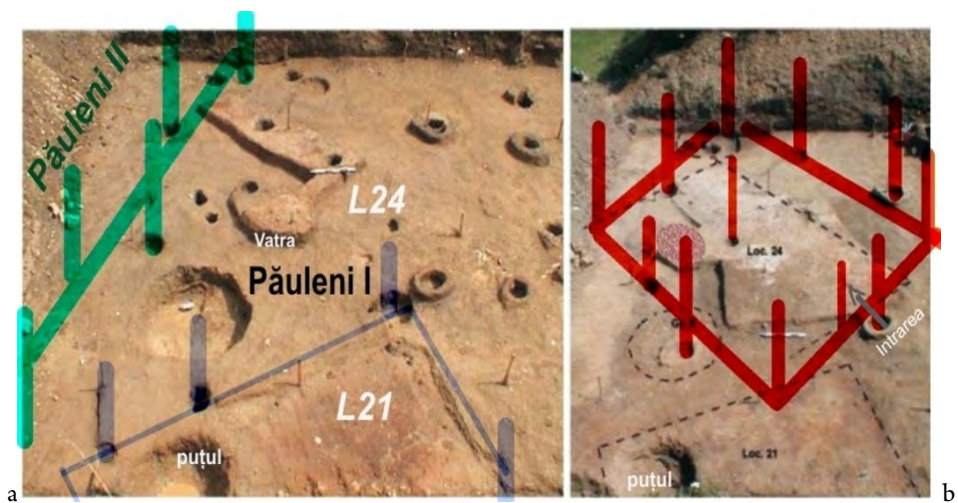

b

c

Fig. 12. Păuleni L24, nivel Păuleni I, Ariușd I

A

B

Fig. 13. Păuleni: A.a, Ariușd I, Păuleni I, L24 structura; A.b, Ariușd I/II, Păuleni I-II, L21; B, reconstituire Dan Buzea

Fig. 14. Păuleni I-II, vase din L5A și L21;
 2.7 reconstituirea desenului (fondul era negru, portocaliul reflectă arderea secundară)

Faza I																	
Faza II																	
nesigure																	
Faza IIIA																	
Faza IIIB																	
	Păuleni	Ariuşd C1.I	Ariuşd VI.III	Ariuşd VIIa.I	Petricani	Ariuşd V.III	Ariuşd VIIb. II	Olteni V.	Ariuşd G6.V	Turzia	Ariuşd II.V	Bancu	Bixad	Moacăşa	Bod 2	Mugeni	Ariuşd
pastă neagră; canelură lată orizontală	1																
alb pe roşu	2							1									
Bc2b								1									
Bc2c	1	2	1	2	6	6+ 11	1	2		1		1	1	1		1	4
Aa2a					1	3	2	3	2		1						
Aa1						2	1										1
C9, tricromie; buza îngroşată						1					1						
Ad1a; bicromie								1						1			
Ab1b								1	1								1
Ab2a; buza îngroşată								1	1								1
Ba1a								4				1			1		4
Ad2										1						1	1
Ad1c													1	1			
Ab2b; buza îngroşată											1	1					6
Ab1a														1			2
Ad1a; ;													1				3
Ad1b; bicromie; buza îngroşată													1				3
Ba6c														2	1	6	2

Fig. 15. Grupul Ariuşd. Caracteristici ale ceramicii

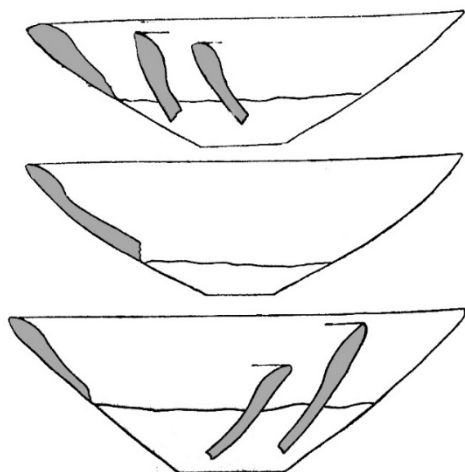

Fig. 16a. Vinča C – Kuvin, Serbia,
apud Gh. Lazarovici 1987

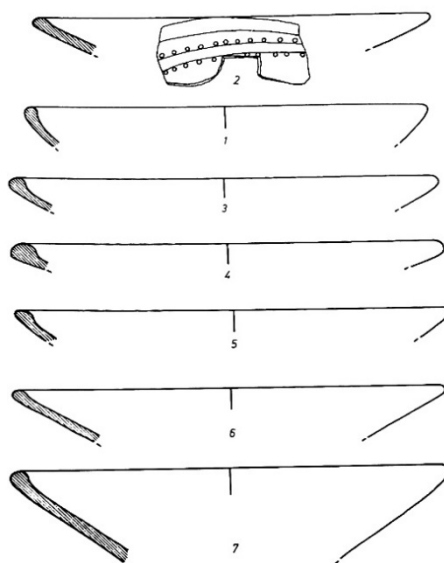
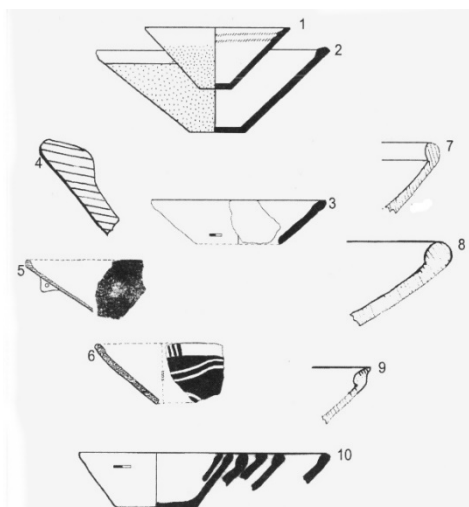

Fig. 16b. Gradec, apud Korkuti 1995, Taf. 112

Gumelnița A2 – Karanovo VI, faza II
Pl. 25 1.2.2. / 1, 2 Ovčarovo; 3, 4 Hârșova; 5, 6 Tangâră; 7 – 9 Medgidia;
1.2.3. / 11. Goljamo Delcevo; 12 Medgidia 10 Karanovo VI

Fig. 17a. Gumelnița A2, apud Voinea 2005

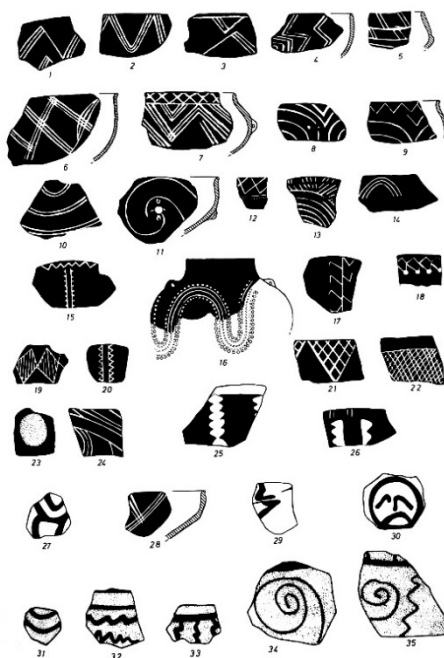

Fig. 17b. Maliq II, apud Korkuti 1995, Taf. 97

Fig. 18. Ceramică Ariușd I: 1, Olteni I; 2-3, 5, Păuleni; 4, 6-8 Bod (colecția NHM, Viena); 9, Bod (Muzeul Brașov); 10, Târgu Mureș

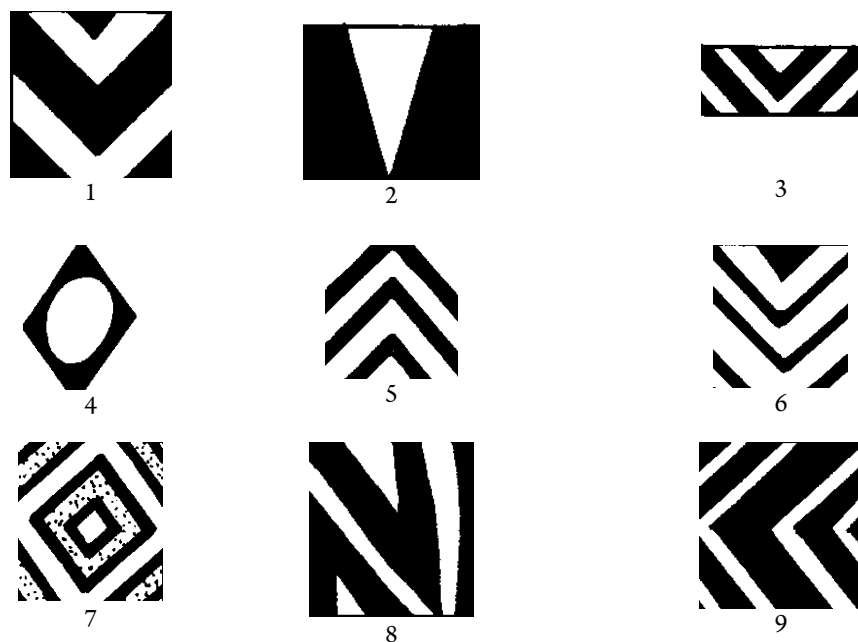

Fig. 19a. Motive decorative Foeni târziu-Petrești timpuriu

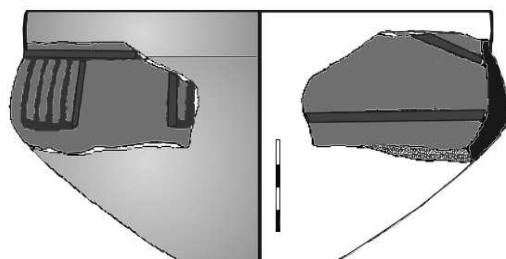

Fig. 19b. Ciucsângiorgiu ▲, import Foeni; Olteni II ▼, faza Ariușd II

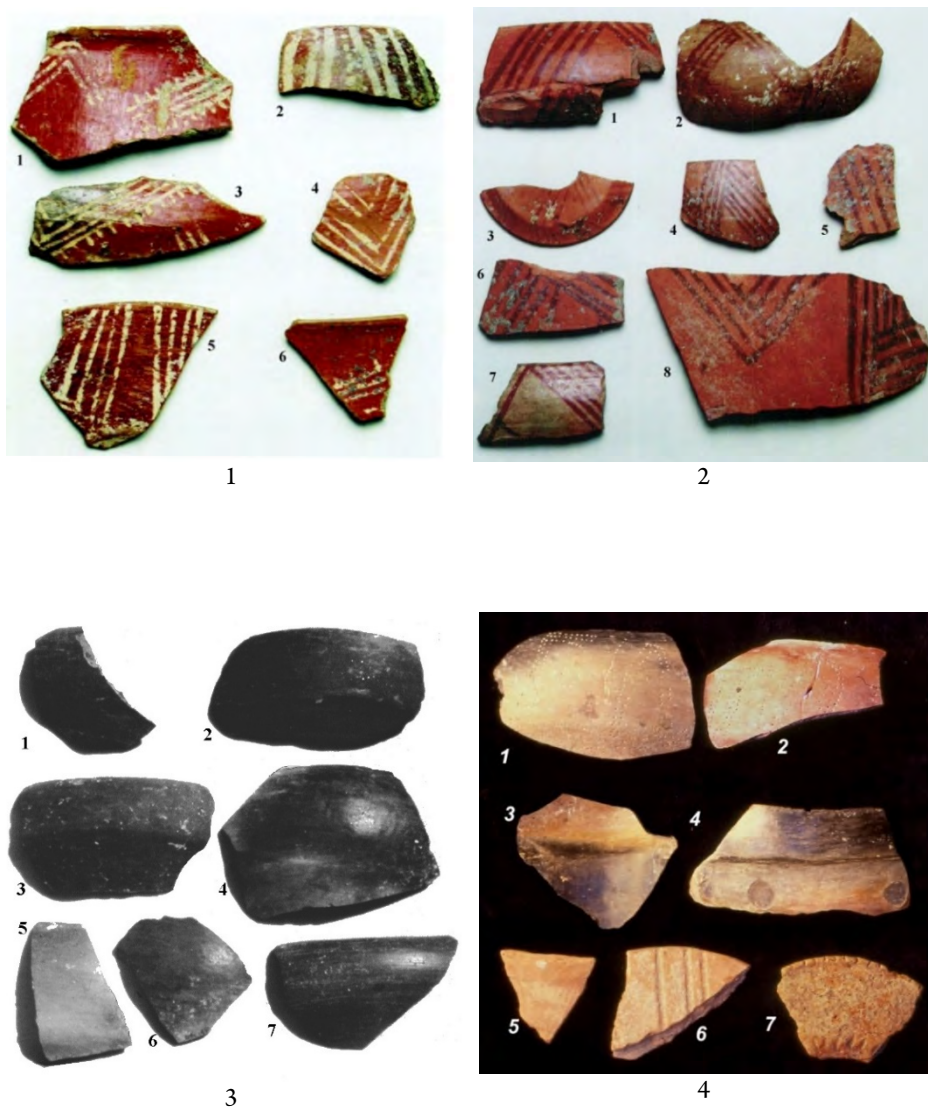

Fig. 20. Ceramică din grupul Foeni: 1-4, Foeni, Banat (*apud* Drașovean 2009, Fig. 9-10)

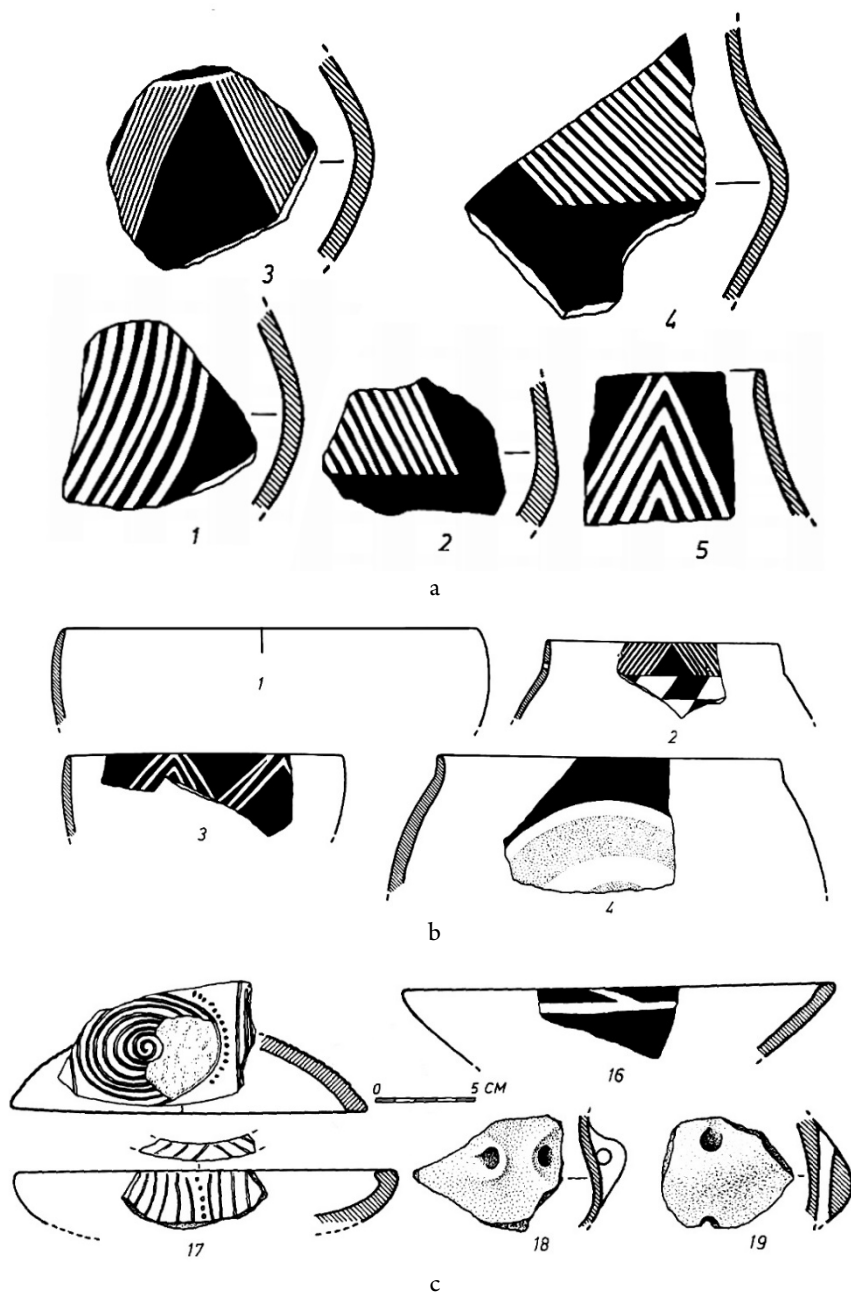

Fig. 21. Albania: a, Katundas IV, *apud* Korkuti 1995, Taf. 104;
 b, Kamnik, *apud* Korkuti 1995, Taf. 99; c, Tren II, *apud* Korkuti 1995, Taf. 101

Fig. 22. Ceramică Ariușd I/II - IIIA – Cucuteni A₁-A₂; a, Păuleni L24; b, Izvoare; c, 1-6, Ariușd VI-IV (L3-L4)

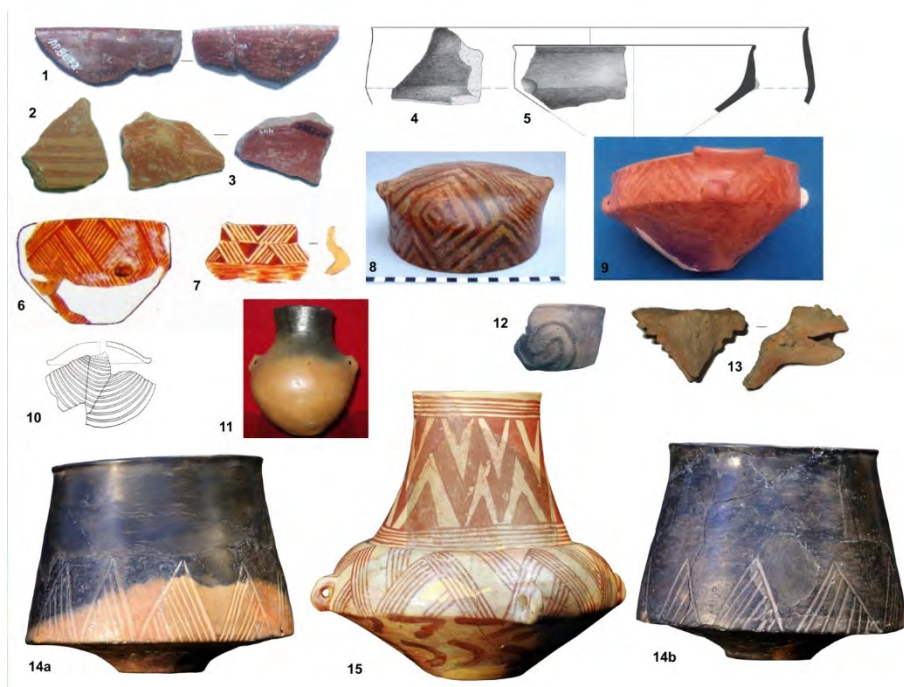

Fig. 23. Materiale Foeni: 1-3, Vrsac At Sonda 6 Jama 4 (foto Gh. Lazarovici);
 4-5, Hunedoara (foto S. Tincu); 6, Păuca; 7, Daia Română (6-7, *apud* Paul 1992);
 8, Baci; 9, Archiud (8-9, *apud* Maxim 1999); 12-15, Lumea Nouă (*apud* Gligor 2009);
 10-11, Tudaș I-II (*apud* Roska 1941, foto Gh. Lazarovici)

Fig. 24. Ceramică Foeni: 1, Gomolava; 2-3, Turdaș (3, foto Gh. Lazarovici); 4, *apud* Luca 2012, in nivel Turdaș III (Turdaș: 3, 7), materiale Foeni (4, 6)

Fig. 25. Bod-Priesterhügel, colecția muzeului Brașov, foto Gh. Lazarovici

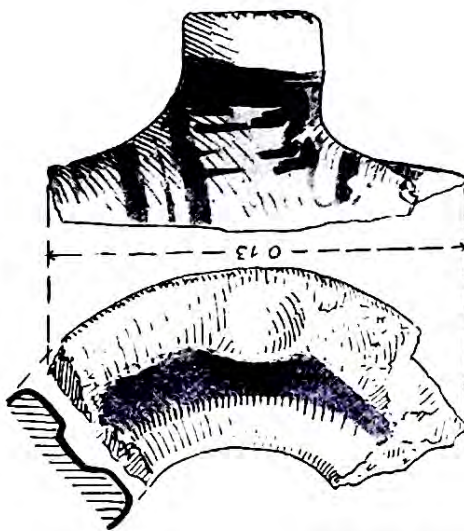

Fig. 26. Izvoare, fragment de vas kernos, apud R. Vulpe 1957

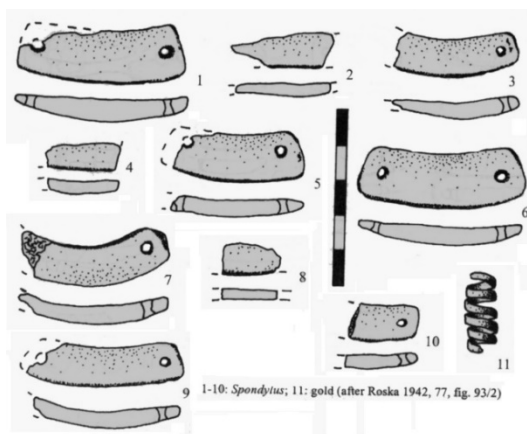

Fig. 27. 1-10, piese de podoabă din *Spondylus gaederopus*; 11, saltaleoni din aur; apud Sztáncsuj 2005

Fig. 28. Bod-Priesterhügel, mărgeli din *Dentalium*, foto Gh. Lazarovici

Fig. 29. Sultana-Malu Roșu, colier cu mărgelile de tip saltaleoni, Muzeul culturii Gumelnița, Oltenița

Fig. 30. Bod-Priesterhügel, unelte de silex (colecția NMH, Viena), foto Gh. Lazarovici

BOVINELE ÎN VIAȚA COMUNITĂȚILOR DIN PRIMA FAZĂ A CIVILIZAȚIEI CUCUTENI-TRIPOLIE: ÎNTRE ECONOMIC ȘI SIMBOLIC

Loredana SOLCAN¹, George BODI²

Cuvinte cheie: *Cucuteni-Tripolie; reprezentări zoomorfe; arheozoologie; symbolism; economie; relația om-animal*

Keywords: *Cucuteni-Tripillia; zoomorphic representations; archaeozoology; symbolism; economy; human-animal relations*

Introducere

Pentru comunitățile preistorice, lumea animală a însemnat, cu siguranță, mai mult decât o sursă de hrană, fapt demonstrat de numeroasele reprezentări zoomorfe redată într-o varietate de moduri, fie că vorbim de imagini în ronde-bosse, în altorelief, basorelief sau chiar pictate. Deși legătura omului cu necuvântătoarele a fost analizată în principal prin prisma importanței economice a diferitelor specii de animale, totuși nu a fost neglijat nici rolul simbolic pe care acestea l-au avut în cadrul comunităților umane din trecut, iar în prezent se încearcă inclusiv descifrarea rolului social pe care animalele l-au jucat în interiorul diverselor grupuri umane³.

Unele dintre reprezentările care apar adesea în lumea preistorică redau imaginea bovinelor. De altfel, o serie de studii consemnează faptul că bovinele au fost investite cu valori simbolice de către numeroase comunități preistorice, paleolitice sau neolitice, din

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Arheologie, IAȘI.

³ N. Russel, *Cattle as wealth in Neolithic Europe: where's the beef?*, în D. Bailey (ed.), *The Archaeology of Value: Essays on Prestige and the Process of Valuation*, BAR IS, 1998, p. 42-54; K. Oma, *Human-animal relationships: Mutual becomings in the household of Scandinavia and Sicily 900-500 BC*, Unpublished PhD Thesis, University of Southampton, Faculty of Arts, School of Humanities, 2006; D. C. Orton, *Beyond hunting and herding: humans, animals, and the political economy of the Vinča period*, Unpublished PhD Thesis, Faculty of Archaeology and Anthropology, University of Cambridge, 2008.

areale sau spații geografice variate⁴. De asemenea, aceste animale au trecut „testul timpului” fiind privite ca simboluri ale prestigiului și bogăției în diferite alte culturi, chiar și în cadrul unor comunități premoderne și chiar moderne⁵.

În cadrul prezentului material, interesul nostru se îndreaptă spre analizarea legăturii dintre bovine și comunitățile umane din prima fază de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie și spre stabilirea rolului și locului acestor animale în viața economică și în imaginarul lumii Cucuteni-Tripolie.

Pentru atingerea obiectivelor menționate considerăm că este necesară o analiză pe două direcții. Pe de o parte, o trecere în revistă a modului de reprezentare a acestui animal, o sistematizare a datelor, dar și o analiză a principalelor direcții de interpretare, pot ajuta la o înțelegere mai nuanțată a modului în care bovinele erau percepute de către comunitățile cucuteniene. Pe de altă parte, datele de ordin arheozoologic, care ne oferă informații importante privitoare la dieta comunităților cucuteniene și la viața economică a acestora, ne pot indica și anumite „preferințe” culturale și, eventual, pot contribui la stabilirea unor noi direcții de analiză privitoare la relația omului cu vitele în această perioadă⁶.

Considerăm că, prin coroborarea celor două seturi de date, vom putea înțelege mai în detaliu importanța acestor animale pentru lumea Cucuteni-Tripolie din prima fază de evoluție, ele jucând roluri importante atât în sfera economică, cât și în cea simbolică.

Materialele arheologice

În cadrul repertoriului de reprezentări zoomorfe, bovinele au îmbrăcat forme diferite. Piese de interes pentru studiul nostru au fost selectate din literatura de specialitate, astfel încât, în majoritatea cazurilor ne vom baza pe determinările făcute de autorii săpăturilor, întrucât, în numeroase situații, ilustrația nu permite o eventuală

⁴ N. Russel, *Symbolic dimensions of animals and meat at Opovo, Yugoslavia*, în J. E. Robb (ed.), *Material Symbols: culture and economy in Prehistory*, 1999, Carbondale, p. 153-172; D. C. Orton, *op. cit.*; M. Spasić, *Cattle to settle – bull to rule: on bovine iconography among Late Neolithic Vinča culture communities*, în *DP*, XXXIX, 2012, p. 297, nota 4, cu bibliografia; S. Vitezović, *Animal symbolism in Starčevo culture*, în N.-C. Rîșcuța, I.-V. Ferencz, O. Tutilă Bărbat (eds.), *Representations, Signs and Symbols. Proceedings of the Symposium on Religion and Magic*, Cluj-Napoca, 2015, p. 7-23.

⁵ A. Barnard, *Hunters and Herders of Southern Africa. A comparative ethnography of the Khoisan peoples*, Cambridge, 1992; N. Gill, *Aboriginal Pastoralism, Social Embeddedness, and Cultural Continuity in Central Australia*, în *Society and Natural Resources*, 18, 2005, 8, p. 699-714; P. Schuster Keswani, *The Social context of animal husbandry in early agricultural societies: Ethnographic insights and an archaeological example from Cyprus*, în *Journal of Anthropological Archaeology*, 13, 1994, p. 257-260, cu bibliografia; A. Marciniak, *Placing animals in the Neolithic. Social zooarchaeology of Prehistoric farming communities*, Londra, 2005, p. 40-45; S. Vitezović, *op. cit.*, p. 16-17.

⁶ K. Oma, *op. cit.*, p. 27; D. C. Orton, *op. cit.*

identificare a speciei redată. Ținând cont de tipologiile propuse până în prezent⁷, considerăm potrivită sistematizarea materialelor în funcție de modul de redare:

- I. Reprezentări ronde-bosse
 - I.1. Vase zoomorfe
 - I.1.a. Vase care redau animalul întreg
 - I.1.b. Vase de tip *rython* (care redau doar coarnele animalului)
 - I.2. „Sceptre” din lut
 - I.3. Statuete
- II. Reprezentări în altorelief
- III. Reprezentări în basorelief
- IV. Reprezentări stilizate

I. Reprezentări ronde-bosse.

I. 1. Vase zoomorfe

Urmărind tipologia propusă de V. Balabina⁸ și A. Nițu⁹, am considerat oportună diferențierea, pentru faza A a civilizației Cucuteni-Tripolie, a două subcategoriilor: piese care redau, într-un mod realist, animalul întreg și cele care redau doar coarnele animalului, respectiv vasele de tip *rython*.

I. 1. a. Vase care redau animalul întreg. Numărul vaselor zoomorfe întregi sau întregibile, care să permită identificarea animalului reprezentat este relativ redus în comparație cu alte categorii de materiale arheologice. În general, este vorba despre piese de mici dimensiuni, de tipul statuțelor zoomorfe, cu o concavitate, cu dimensiuni și capacități diferite, situată în partea superioară a trunchiului. Astfel de piese, care ar putea întruhipa bovine, au fost identificate în stațiunile de la Ariușd¹⁰ și Poduri¹¹ (Fig. 1/ 1-2). Această clasă de artefacte are analogii în arealul sudic al culturii Gumelnița-Karanovo VI, dar și în alte culturi preistorice din spațiul balcanic sau din cel anatolian,

⁷ A. Nițu, *Reprezentări zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 9-96; В. И. Балабина, *Зооморфные сосуды ранних земледельцев Европы (Неолит-Энеолит)*, în М. А. Дэвет (Отв. ред.), *Мировоззрение древнего населения Евразии*, Москва, 2001, p. 15-44; G. Bodi, *Noi date privind protomele animaliere de pe vasele culturii Cucuteni în lumina recentelor cercetări de la Hoiești (com. Dumesti, jud. Iași)*, în N. Ursulescu, C.-M. Lazarovici (coord.), *Cucuteni 120 – Valori Universale. Lucrările Simpozionului Național, Iași, 30 septembrie 2004*, Iași, 2004, p. 155-162; Idem, *Hoiești – La Pod. O așezare cucuteniană pe Valea Bahluiului*, Iași, 2010, p. 201-203; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Bucraniul – simbol și semn. Bucraniile monumentale (partea I)*, în S. Forțiu, A. Stăvilă (eds.), *Arheovest III, în memoria Florin Medeleț. Interdisciplinaritate în arheologie*, Szeged, 2015, p. 47-48.

⁸ В. И. Балабина, *op. cit.*, p. 15-44.

⁹ A. Nițu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁰ S. J. Sztáncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2015, p. 246.

¹¹ D. Monah et alii, *Cercetările arheologice de la Poduri - Dealul Ghindaru*, în *CercArh*, VI, 1983, p. 9, fig. IV/3.

iar ipotezele privitoare la utilitatea acestei categorii de piese indică folosirea lor ca mici vase de iluminat sau ca recipiente pentru substanțe speciale¹².

Pentru prima fază de evoluție a culturii, din datele publicate până în prezent, nu ne sunt cunoscute piese cu recipiente mai încăpătoare, parțial închise, atent modelate, care să întruchieze bovine, așa cum se regăsesc în stațiuni din fazele ulterioare ale civilizației¹³ sau piese care au un recipient emisferic, poziționat pe patru picioare și care prezintă, la partea superioară, protome de bovidee, simple sau duble¹⁴, care sunt, de asemenea, caracteristice ultimei faze de evoluție, Cucuteni B/ Tripolie CI-CII. Totuși, existența lor nu poate fi exclusă, dacă avem în vedere unele vase cu protome duble care apar în mediul precucutenian¹⁵. Rolul acestor recipiente în diferite ceremonii religioase pare a fi în unanimitate acceptat, deși în literatura de specialitate se menționează și alte posibile interpretări. Ele au fost privite ca „simboluri ale puterii” sau, ca și în cazul pieselor de mici dimensiuni, este notată funcționalitatea lor ca lămpi, dar această ipoteză a fost contestată¹⁶. Considerându-le „accesorii” pentru diferite activități din sfera cultului, unii cercetători vorbesc despre rolurile diferite pe care vasele zoomorfe le-ar putea îndeplini în funcție de specia pe care o întruchiează. Astfel, recipientele figurând tauri (sau, în general, cornute) sunt puse în legătură cu puterea virilă sau cu creșterea numărului turmelor¹⁷. Pentru vasele cu protome perechi prezente încă din mediul precucutenian, interpretarea merge spre sfera activităților de tracțiune la care erau folosite vite, dar sunt recunoscute și valențele lor simbolice și rituale¹⁸.

¹² A. Nițu, *op. cit.*, p. 16; S. J. Sztáncsuj, *op. cit.*, p. 246.

¹³ A. Nițu, *Vase zoomorfe cucuteniene, în Danubius, VI-VII, 1972-1973*, p. 16-17, fig. 2; Șt. Cucuș, *Două vase zoomorfe eneolitice, în Carpica, VII, 1975*, p. 8, 12-14; Idem, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei, BMA VI, Piatra-Neamț, 1999*, p. 133-134; V. Marchevis, *Vase zoomorfe eneolitice din Republica Moldova, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (eds.) Cucuteni aujourd'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme, BMA II, Piatra-Neamț, p. 254, 256, fig. 1/3; C. Bem, Traian - Dealul Fântânilor. Fenomenul Cucuteni A-B, București, 2007, p. 188-189, fig. 424/2; ***, *Ukraina Światu / Україна Світові*, Kiev, 2016, p. 26-27.*

¹⁴ H. Schmidt, *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalte Keramik von der Steinkupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Leipzig, 1932, pl. 11/3; M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *Cucuteni - Cetățuie. Monografie arheologică*, BMA XIV, Piatra-Neamț, 2004, fig. 223/13; Șt. Cucuș, *Săpăturile de la Văleni - Piatra-Neamț (1974-1975)*, în *MemAnt*, VI-VIII/1974-1976, p. 51, fig. 25/2; Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1999, p. 134.

¹⁵ A. Nițu, *op. cit.*, 1972, p. 52; D. Boghian, *Comunitățile cucuteniene din Bazinul Bahluiului, Suceava, 2004*, p. 126; Idem, *Cu privire la unele vase eneolitice cu protome perechi*, în *MemAnt*, XXV-XXVI, 2010, p. 159-169.

¹⁶ Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1975, p. 13-14; Idem, *op. cit.*, 1999, p. 134-135; D. Boghian, *La plastique du complexe Précucuteni-Cucuteni dans la bassin de Bahlui*, în *SAA*, VII, 2000, p. 231.

¹⁷ Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1975, p. 14; Idem, *op. cit.*, 1999, p. 135.

¹⁸ D. Boghian, *op. cit.*, 2010, p. 159-169; S. Țurcanu, L. Bejenaru, *Data regarding the usage of animal traction within the Cucuteni-Tripolye Cultural Complex*, în V. Spinei, N. Ursulescu, V. Cotiugă (eds.), *Orbis Praehistoria. Mircea Petrescu-Dîmbovița – in memoriam*, Iași, 2015, p. 212-213.

I. 1. b. Vasele de tip *rython*, în formă de corn de animal, sunt, de asemenea, întâlnite în arealul culturii Cucuteni-Tripolie. Astfel de piese au fost descoperite și în stațiunile de la Izvoare¹⁹, Trușești²⁰, Scânteia²¹, Dumești²², așezări încadrate în faza A a culturii Cucuteni-Tripolie, dar apar și în nivelul Precucuteni III din tell-ul de la Poduri - Dealul Ghindaru, de unde ne este cunoscut un vas de tip *rython* de dimensiuni reduse²³ (Fig. 1/ 3-5). Acest tip de piesă nu apare însă în zona sud-estului Transilvaniei (Ariușd)²⁴ și nici pentru spațiul de la est de Prut nu sunt cunoscute astfel de obiecte. De asemenea, vase de tip *rython* nu apar nici în faza B a culturii. Existența acestora este notată pentru arealul culturii Gumelnița-Karanovo VI (niveluri A₂ și B₁)²⁵, iar cercetătorii opinează că forma recipientului are o origine sudică (deși nu este exclusă nici o posibilitatea unei „creații” locale)²⁶. Interpretarea acestor artefacte este legată de sfera sacrului, fiind văzute ca „vase de cult” sau „vase pentru libații”²⁷.

I. 2. „Sceptre” de lut

O categorie specială de piese este formată din cele care redau doar capul și gâtul animalului și prezintă, la interior, o cavitate de mici dimensiuni. Aceste piese au a fost interpretate ca vase de tip *rhyton*²⁸ sau ca „sceptre”²⁹, fiind identificate în așezările de la

¹⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *Askoi et rhytons énéolithiques des régions balkano-danubiennes et leurs relations avec le Sud, à la lumière de quelques pièces de Căscioarele*, în *Dacia* N. S., XXXIV, 1990, p. 21, fig. 12/3.

²⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p. 549, fig. 384/1.

²¹ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, Iași, 1999, p. 119, nr. cat. 249, nr. cat. 250.

²² R. Maxim-Alaiba, *Locuința nr. 1 din faza Cucuteni A₃ de la Dumești (Vaslui)*, în *ActaMM*, 5-6/1983-1984, p. 118, nota 11.

²³ D. Monah et alii, *Poduri - Dealul Ghindaru. O Troiei în Subcarpații Moldovei*, BMA XIII, Piatra-Neamț, 2003, p. 163, nr. cat. 106.

²⁴ S. J. Sztáncsuj, *Plastică și reprezentări zoomorfe din așezarea eneolitică de la Ariușd (Erösd)*, în *Acta Siculica*, 2007, p. 187.

²⁵ V. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI. Fazele A₁ și A₂*, Constanța, 2005, p. 47.

²⁶ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 21.

²⁷ P. Biagi, *The Rhyton of the Balkan Peninsula: Chronology, origin, dispersion and function of a Neolithic "cult" vessel*, în *Journal of Prehistoric Religion*, XVI-XVII, 2003, p. 21-22; A. Kovács, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul și Epoca cuprului din sud-estul Europei*, Suceava, 2016, p. 295, 297.

²⁸ A. Nițu, *op. cit.*, 1972, p. 19; M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 549.

²⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 21; S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, București-Tübingen, 2000, p. 143-146.

Trușești³⁰, Drăgușeni³¹, Costești³², Ruginoasa³³, Mănăstioara³⁴ și, posibil, Ariușd³⁵ (Fig. 2). În cazul acestei categorii de artefacte, o observație se impune: și aceasta se pare că este specifică primei faze de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie și este întâlnită, până în prezent, doar în arealul de la vest de Prut. Pe baza reprezentărilor, disocierea între *Bos taurus* și *Bos primigenius* este greu de realizat, dar este menționat faptul că o parte dintre aceste reprezentări ar putea întruchipa vite de tip *primigenius*³⁶.

I. 3. Statuete (Fig. 3)

Numărul statuetelor zoomorfe descoperite în siturile civilizației Cucuteni-Tripolie este unul ridicat comparativ cu alte clase de artefacte discutate în acest material, dar cercetătorii subliniază faptul că starea fragmentară a acestora, precum și modelarea lor schematică, fac dificilă determinarea speciei pe care o reprezintă. La o privire de ansamblu, raportat la piesele pentru care s-au putut face aprecieri asupra speciei reprezentate, pentru faza A a culturii Cucuteni, se estimează că statuetele de bovine s-ar afla, ca număr de piese, pe o poziție inferioară, după ovicaprine în siturile de la Scânteia³⁷, Ruginoasa³⁸, Cucuteni - *La Dobrin*³⁹, Ariușd⁴⁰ sau Poieniști⁴¹. De

³⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 549.

³¹ S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, p. 143-146.

³² R.-G. Furnică, *Plastica zoomorfă*, în D. Boghian et alii, *Comunitățile cucuteniene din zona Târgu Frumos. Cercetări interdisciplinare în siturile Costești și Giurgești*, Iași, 2014, p. 88; S.-C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *Anthropomorphic and Zoomorphic Representations from the Cucuteni Sites of Giurgești and Costești (Iași County, Romania)*, în C. Preoteasa, C.-D. Nicola (eds.), *Cucuteni Culture within the European Neolithic Context, Proceedings of the International Colloquium „CUCUTENI – 130” 15-17 October 2014, Piatra-Neamț, Romania, In memoriam Dr. Dan Monah. In memoriam Dr. Gheorghe Dumitroaia*, BMA XXXVII, Piatra-Neamț, 2016, p. 551.

³³ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Ruginoasa - Dealul Drăghici. Monografie arheologică*, Suceava, 2012a, p. 339, 353.

³⁴ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Bucraniul – simbol și semn (partea a II-a)*, în D. Micle (coord.), *Arheovest IV*, în *honorem Adrian Bejan. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*, Szeged, 2016, p. 78.

³⁵ S. J. Sztáncsu, *op. cit.*, 2015, p. 247, 592, fig. CCXXXV/6.

³⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 549.

³⁷ C.-M. Mantu, *Plastica zoomorfă a așezării cucuteniene de la Scânteia (jud. Iași)*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 161-162.

³⁸ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012a, p. 298; Idem, *Plastica așezării Cucuteni A₃ de la Ruginoasa - Dealul Drăghici și alte piese de cult referitoare la viața religioasă*, în *MemAnt*, XXVIII, 2012b, p. 73.

³⁹ C.-M. Lazarovici, *Așezarea cucuteniană de la Cucuteni - Dealul Mănăstirii/ La Dobrin*, în *ArhMold*, XXXVIII, 2015, p. 230.

⁴⁰ S. J. Sztáncsu, *op. cit.*, 2007, p. 188, tabel 1; Idem, *op. cit.*, 2015, p. 244, tabel 5.

⁴¹ C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *Poieniști – Așezări preistorice*, Suceava, 2015, p. 177.

asemenea, plastica descoperită în stațiunile de la Fulgeriș⁴² și Giurgești⁴³ întruchipează în principal ovicaprine.

Acest raport nu este însă valabil pentru toate așezările fazei A. În situl de la Preutești, se pare că bovinele predomină în cadrul reprezentărilor zoomorfe (deși numărul total de statuete este unul redus), urmate de reprezentările de suine și ovicaprine⁴⁴. Reprezentările de bovine predomină și în așezările de la Târpești⁴⁵ sau Frumușica⁴⁶, iar pentru așezarea de la Dobrovăț se menționează faptul că „tema principală era taurul”⁴⁷.

Pentru alte stațiuni, raportul dintre speciile reprezentate nu este menționat. La Hăbășești, spre exemplu, stațiune în care a fost identificat un număr mare de statuete zoomorfe (420 de exemplare, dintre care aproximativ 150 „aproape întregi”), se menționează faptul că „majoritatea patrupedelor reprezintă cornute”, ele întruchipând „boi, oi și chiar țapi”⁴⁸. Din cauza stării fragmentare a materialelor arheologice sau, în unele situații, a numărului redus de statuete zoomorfe, raportul dintre specii (sau chiar specia) nu a fost stabilit nici pentru descoperirile de la Drăgușeni⁴⁹, Pocreaca⁵⁰, Hoisești⁵¹ sau Șoimeni⁵².

Pentru o serie de stațiuni pluristratificate, din motive obiective, plastica zoomorfă nu este prezentată diferențiat, pe faze de evoluție, ci discutată în ansamblul

⁴² L.-E. Istina, *Cercetări în situl cucutenian de la Fulgeriș, jud. Bacău (2003-2013)*, în V. Spinei, N. Ursulescu, V. Cotiugă (eds.), *Orbis Praehistoria. Mircea Petrescu-Dîmbovița – în memoriam*, Iași, 2015, p. 419, fig. 35; Eadem, *Așezarea cucuteniană de la Fulgeriș. Catalogul descoperirilor arheologice*, Bacău, 2016, p. 57-59, nr. cat. 144-148.

⁴³ R.-G. Furnică, *op. cit.*, p. 89; S.-C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 549-550.

⁴⁴ N. Ursulescu, S. Ignătescu, *Preutești - Haltă. O așezare cucuteniană pe valea Șomuzului Mare*, Iași, 2003, p. 89, 95.

⁴⁵ S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR IS 107, Oxford, 1981, p. 68.

⁴⁶ C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord*, București, 1946, p. 82.

⁴⁷ C.-M. Lazarovici et alii, *Situl Cucuteni A₃ de la Dobrovăț - Pădurea Buda. Cercetările din 2019*, în CI, XXXIX, 2020, p. 41.

⁴⁸ Vl. Dumitrescu et alii, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 422, 427.

⁴⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *Al. Bolomey, op. cit.*, p. 141-142.

⁵⁰ C. Ionomu, *Rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea Cucuteni A₃ de la Pocreaca - Iași*, în *ArhMold*, XXXV, 2012, p. 197.

⁵¹ G. Bodi, *op. cit.*, 2010, p. 201.

⁵² D. Buzea, *The Archaeological Research Carried out by the National Museum of Eastern Carpathians Regarding the Cucuteni-Ariuşd-Tripolie Cultural Complex. The Archaeological Site from Șoimeni, Păuleni Ciuc - Ciomortan, Harghita County, Romania*, în A. Comșa (responsable editor), *Facets of the Past. The Challenge of the Balkan Neo-Neolithic. Proceedings of the international Symposium celebrating the 85th birth anniversary of Eugen Comșa, 6-12 october 2008, Bucharest, Romania*, București, 2013, p. 476.

său. În cazul așezărilor de la Trușești - *Țuguieța*⁵³ și Costești - *Cier*⁵⁴, se pare că sunt mai frecvente reprezentările de ovicaprine, iar pentru stațiunea de la Cucuteni - *Cetațuie* se menționează predominarea reprezentărilor de bovine⁵⁵.

Referitor la contextul descoperirii statuetele zoomorfe, publicațiile notează varietatea situațiilor în care acestea apar, fie că vorbim despre locuințe, gropi menajere sau stratul de cultură. Totuși, acestea sunt menționate și în situații speciale, cum ar fi prezența reprezentărilor de bovine în cadrul unor ritualuri de fundare⁵⁶, dar aceste cazuri sunt relativ rare.

În ceea ce privește interpretarea acestei clase de artefacte, nu există o abordare unitară. Deși în literatura de specialitate a fost avută în vedere și posibilitatea interpretării acestor piese drept jucării, majoritatea cercetătorilor leagă statuetele de o serie de practici magico-religioase, care ar ajuta la creșterea numărului animalelor în turmele domestice sau sălbatice și la protejarea lor în fața bolilor sau a animalelor de pradă, sau ca fiind în legătură cu un cult al creșterii animalelor⁵⁷. De altfel, se consideră că „există diferențieri cantitative între speciile de animale reprezentate în așezările cucuteniene, fapt legat de structura speciilor crescute în turma domestică și a celor existente în ecosistem, vâdate sau nu”⁵⁸. Nu este exclusă nici posibilitatea ca astfel de reprezentări să fi fost utilizate ca „accesorii” în cadrul unor ritualuri sau în relație cu un cult al fertilității și fecundității, completând astfel semnificația plasticii antropomorfe și ilustrând o serie de „teme religioase”⁵⁹.

II. Reprezentări în altorelief (Fig. 4)

Acestea sunt marcate în special prin protomele prezente pe vasele culturii Cucuteni. Din punct de vedere tipologic, literatura de specialitate identifică trei subtipuri⁶⁰. Funcționalitatea acestor reprezentări este incertă. Deși utilitatea lor ca torți nu este în totalitate exclusă, cercetătorii sunt de acord asupra faptului că dimensiunea decorativă și simbolică primează⁶¹.

⁵³ M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 534.

⁵⁴ S.-C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 550-551.

⁵⁵ M. Petrescu-Dimbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 265; M. Petrescu-Dimbovița, *Importanța noilor săpături arheologice de la Cucuteni (1961-1966)*, în N. Ursulescu, C.-M. Lazarovici (coord.), *Cucuteni 120 – Valori Universale. Lucrările Simpozionului Național, Iași, 30 septembrie 2004, Iași, 2004*, p. 25.

⁵⁶ A. Frînculeasa, *Complexes de cult descoperite în așezările Precucuteni și Cucuteni (cu privire specială asupra gropilor de cult)*, în *Carpica*, XXXV, 2006, p. 23-38.

⁵⁷ Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, p. 430; M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 538; D. Boghian, *op. cit.*, 2000, p. 230; S.-C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 554.

⁵⁸ D. Boghian, *op. cit.*, 2004, p. 139.

⁵⁹ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA III, Piatra-Neamț, 1997, p. 209; D. Boghian, *op. cit.*, 2000, p. 230; Idem, *op. cit.*, 2004, p. 152.

⁶⁰ G. Bodi, *op. cit.*, 2004, p. 155-156; Idem, *op. cit.*, 2010, p. 201-203.

⁶¹ Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, p. 430-431.

Reprezentările în altorelief par să fie dominate de figura bovinelor, deși sunt atestate și alte imagini zoomorfe ce joacă rol de protome. În cadrul acestei categorii de piese, intenția de reprezentare a bovinelor este evidentă, iar multitudinea acestor reprezentări a fost explicată prin importanța pe care aceste animale o aveau „în viața economică, socială și spirituală a respectivelor comunități (forța bogăției, poziție socială și de gen, rolul taurului celest în strânsă legătură cu Marea Zeiță Mamă în diferitele sale ipostaze)”⁶².

Astfel de piese apar în majoritatea așezărilor din faza A a civilizației Cucuteni, fiind descoperite în siturile de la Poienești⁶³, Scânteia⁶⁴, Ruginoasa⁶⁵, Cucuteni⁶⁶, Drăgușeni⁶⁷, Preutești⁶⁸, Trușești⁶⁹, Hăbășești⁷⁰, Hoisești⁷¹, Dobrovăț⁷² ș. a.

Așa cum a fost subliniat deja în literatura de specialitate, reprezentările de bovine în altorelief apar în special în prima fază a civilizației Cucuteni-Tripolie, ele fiind mult mai puțin numeroase în următoarele faze de evoluție⁷³. De ce anume se pierde acest tip de reprezentare a bovinelor? Este posibilă o transformare și o preluare a înțelesului de către alte tipuri de reprezentări, precum imaginile pictate, sau poate chiar statuetele?

III. Reprezentări în basorelief

Spre deosebire de reprezentările în altorelief, care ar fi putut juca rolul de torți, acestea nu au o funcționalitate evidentă, dimensiunea decorativă fiind evidentă. Deși mult mai reduse din punct de vedere cantitativ, comparativ cu reprezentările în altorelief, animale cornute redată în basorelief apar pe ceramica pictată a fazei A⁷⁴, dar doar într-o singură situație animalul reprezentat este interpretat drept bovină⁷⁵.

Reprezentări de bovine în basorelief apar însă redată pe ceramica pictată a fazei B⁷⁶. Totuși, acest tip de reprezentare pare să fie specific ceramicii de tip C, dar și în

⁶² D. Boghian, *op. cit.*, 2010, p. 167.

⁶³ C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, p. 112/fig. II.54, p. 137/fig. II.108, p. 181/fig. II.176.

⁶⁴ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *op. cit.*, p. 138, nr. cat. 335, 336.

⁶⁵ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012a, p. 298, 335.

⁶⁶ M. Petrescu-Dimbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 175.

⁶⁷ S. Marinescu-Bilcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, p. 142-143.

⁶⁸ N. Ursulescu, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 91.

⁶⁹ M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 417.

⁷⁰ Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, p. 386, 430-432.

⁷¹ G. Bodi, *op. cit.*, 2004, p. 155-162; Idem, *op. cit.*, 2010, p. 201-203.

⁷² C.-M. Lazarovici *et alii*, *op. cit.*, 2020, p. 41, fig. 18/10.

⁷³ A. Nițu, *op. cit.*, 1972, p. 39; Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1999, p. 132-133; D. Boghian, *op. cit.*, 2004, p. 126.

⁷⁴ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *op. cit.*, p. 138, nr. cat. 338; C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, p. 181-182, fig. II.176/7.

⁷⁵ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *op. cit.*, p. 138, nr. cat. 338.

⁷⁶ Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1999, p. 132; M. Petrescu-Dimbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 206, fig. 167/11.

această situație vorbim în principal de cea din faza B a civilizației Cucuteni-Tripolie⁷⁷. Ștefan Cucos menționează faptul că aceste protome „plate, reduse la imaginea capului bovidului, au fost **preluate** de ceramica Cucuteni C”⁷⁸. Același idee este subliniată și de Ruxandra Alaiba, care consideră că „reprezentările zoomorfe pictate din ultimele două faze, alături de protomele din toate fazele, mai ales în faza Cucuteni A, mai puțin în A-B și B, de pe recipientele cucuteniene **au trecut**, doar schițate prin simple reliefuri și pe ceramica de tip Cucuteni C”⁷⁹. Să fie vorba doar despre o adaptare a modului de redare a imaginii taurului și de păstrarea simbolisticii imaginii sau de o schimbare mult mai complexă?

IV. Reprezentările stilizate

Literatura de specialitate notează și alte categorii de piese, redată în mod schematic, care sunt asociate cu figura bovidelor.

Printre acestea pot fi menționate „coarnele” care apar pe diferite categorii de piese, precum vase sau tronuri. Numeroase în mediul precucutenian, acestea apar și pe ceramica fazei A (precum la Târpești, Hăbășești, Ruginoasa ș. a.)⁸⁰ (Fig. 5/1-6). Se consideră că astfel de reprezentări, asociate cu figura taurului, „întăresc ideea de fecunditate”, tronurile fiind, în unele situații, legate/ corelate/ asociate cu reprezentări feminine⁸¹.

O altă categorie de piese stilizate o constituie bucraniile din lut. Cunoscută, de asemenea, din mediul precucutenian, astfel de reprezentări apar și într-o serie de așezări aparținând fazei A a civilizației Cucuteni-Tripolie (precum Frumușica⁸²) (Fig. 5/7). Cercetătorii sunt de părere că acest tip de piesă redă, în mod stilizat, coarnele de consecrație. Descoperite în interiorul unor construcții cu caracter special, precum sanctuarele, au fost legate de cultul taurului și de cel al vetrei⁸³.

*

După cum reiese din cele prezentate, materialele arheologice dezvăluie faptul că în prima fază de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie imaginea bovinelor apare

⁷⁷ C. Matasă, *op. cit.*, p. 68, fig. 26; A. Nițu, *Ceramica cucuteniană cu decor zoomorf plastic sau pictural*, în *MemAnt*, IV-V/1972-1973, 1976, p. 73; R. Alaiba, *Reprezentări zoomorfe în relief pe ceramica Cucuteni C*, în *Carpica*, XXXIV, 2005, p. 75.

⁷⁸ Șt. Cucos, *op. cit.*, 1999, p. 132.

⁷⁹ R. Alaiba, *op. cit.*, p. 75.

⁸⁰ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 68; Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, pl. CXII; V. Chirica, M.-C. Văleanu, *Umanizarea taurului celest. Mărturii ale spiritualității comunităților cucuteniene de la Ruginoasa - Iași*, Iași, 2008, p. 17.

⁸¹ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Bucraniul – simbol și semn (partea a III-a)*, în S. Forțiu (eds.), *Arheovest V, în onorarea Doinei Benea. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*, Szeged, 2017, p. 168-172.

⁸² C. Preoteasa, *Considérations relatives à un certain type d'artéfacts de culte découverts dans des établissements appartenant au complexe culturel Precucuteni – Cucuteni*, în *ArhMold*, XXXV, 2012, p. 77-78, 88, fig. 5.

⁸³ *Ibidem*, p. 75-136; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2015, p. 61-64.

sub variate forme, într-o tipologie diversă, iar fiecare categorie de piese a primit interpretări diferite.

O serie de întrebări ar putea fi însă ridicate, iar găsirea unor răspunsuri ar putea ajuta la obținerea unor interpretări mai nuanțate. De ce anumite categorii de piese apar în număr mare într-o serie de situri (ca în cazul protomelor în situl de la Hoisești) și sunt reduse din punct de vedere cantitativ, în altele? Este aceasta o situație legată de stadiul cercetărilor sau explicațiile pentru observația noastră ar putea fi găsite printr-o analiză a relației omului cu animalele? De ce anumite reprezentări apar doar în unele situri aparținând fazei A? (ca în cazul așa-numitelor „sceptre”). Este vorba doar de lacune de cercetare sau de o serie de reprezentări importante la un anumit nivel zonal? Ar putea ilustra, aceste reprezentări, transformări culturale sau o serie de transformări simbolice sau poate chiar unele de ordin economic? Cât de importantă este ponderea anumitor reprezentări în cazul aceleiași clase de obiecte? Ce ne poate spune predominarea unei anumite specii redată? În aceste ultime direcții, apelul la datele arheozoologice ar putea ajuta la schițarea unor linii interpretative.

Astfel, în încercarea de a urmări importanța simbolică a acestei specii și întrucât contextul de descoperire a materialelor arheologice nu permite, în majoritatea cazurilor, „citirea” sau interpretarea nuanțată/ individualizată a descoperirilor, vom urmări să răspundem la o parte dintre întrebări și prin analizarea informațiilor arheozoologice.

Materialele arheozoologice

Pe de o parte, informațiile arheozoologice ne oferă date importante privitoare la valorificarea bovinelor prin prisma activităților de ordin economic, această specie având un rol important, atât ca sursă de hrană și materie primă, dar și ca forță de tracțiune (aspect susținut și de identificarea unor exemplare masculine castrate)⁸⁴. Majoritatea resturilor faunistice analizate de specialiști reprezintă resturi menajere provenite din sacrificarea animalelor și prepararea și consumarea hranei, fiind înțelese, în principal, ca ilustrând ponderea pe care aceste animale au avut-o în cadrul dietei, dar, în același timp, datele oferă și informații privitoare la strategiile economice adoptate de comunitățile cucuteniene, care ar putea reflecta atât obiceiurile culinare, cât și o serie de preferințe culturale și, nu în ultimul rând, strategiile de creștere și exploatare a animalelor, cu implicații în ilustrarea relațiilor om-animal.

Pe de altă parte, datele arheozoologice ne oferă, în mod direct, informații și asupra unor aspecte care țin de sfera spiritualității. Din păcate, în majoritatea cazurilor, cu excepția acelor situații din teren care au atras atenția arheologului sau a arheozoologului, resturile osteologice nu sunt analizate sau prezentate pe complexe arheologice, astfel, încât, o privire retrospectivă, contextuală, a descoperirilor nu poate

⁸⁴ S. Țurcanu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 197-242.

fi realizată. Resturi de bovine în cadrul unor contexte deosebite, considerate rituale, au fost identificate în siturile de la: Poduri - *Dealul Ghindaru*⁸⁵, Drăgușeni - *Ostrov*⁸⁶, Trușești - *Țuguieța*⁸⁷ sau Dumești - *Între Pâraie*⁸⁸.

Privitor la resturile arheozoologice aparținând diferitelor specii animale, pentru siturile aparținând fazei A a culturii Cucuteni, procentajele diferă de la sit la sit, fiind influențate, cel mai probabil, de condițiile ecologice din zona așezărilor, dar și de strategiile economice adoptate și preferate de diferitele comunități, fiind recunoscut faptul că fiecare grup/ comunitate își dezvoltă propriile tehnici și strategii, care să le ofere avantaje maxime (fapt remarcat și pentru alte regiuni și perioade istorice⁸⁹). De asemenea, se mai pune problema dimensiunii eșantionului de resturi arheozoologice supus analizei, datele variind în funcție de numărul total de resturi identificate (NISP) sau numărul minim de indivizi (MNI) identificați. Pentru speciile de mari dimensiuni, precum vitele, este posibil ca procentajele de NISP să apară ca fiind dominante comparativ cu MNI. Deși MNI ar fi de preferat pentru obținerea unor informații mai potrivite obiectivelor noastre, pe lângă faptul că nu pentru toate siturile avem menționat acest număr, acesta reprezintă totuși un număr minim teoretic de animale, influențat de numeroși factori⁹⁰, astfel, considerăm că procentajele NISP pot fi mai ușor utilizate în comparațiile realizate între situri. Totuși, o serie de observații ce pornesc de la MNI identificat nu pot fi ignorate în cadrul demersului nostru.

Procentaje de peste 50% ale resturilor de bovine sunt întâlnite în numeroase așezări de fază A, precum Cucuteni - *Cetățuie*, Târpești, Poduri, fiecare așezare prezentând însă o serie de particularități care nu pot fi trecute cu vederea.

În așezarea de la Cucuteni - *Cetățuie* analizele arheozoologice au relevat faptul că bovinele dominau în cadrul probelor studiate, cu un procent de 58,6% din NISP pentru faza Cucuteni A (pentru resturile osteologice rezultate din campania 1961)⁹¹. Materialele rezultate din campaniile de cercetări ulterioare (1962-1966) nu au fost analizate separat, pe faze. Tabloul general, pentru toate nivelele existente în așezare, arată, de asemenea, o predominare a resturilor aparținând bovinelor domestice, cu un procent de 50,29% din

⁸⁵ L. Bejenaru, G. Bodi, *Animals in the Economy and Rituals of the Cucuteni Settlement from Poduri - Dealul Ghindaru (Bacău County, Romania)*, în SAA, XX, 2014, p. 97.

⁸⁶ Al. Bolomey, G. El Susi, *The Animal*, în S. Marinescu-Bilcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, p. 159.

⁸⁷ S. Haimovici, *Studiul unui bucraniu fragmentar de bour (Bos primigenius) – importanța sa cultică și sistematică*, în *ArhMold*, XXX, 2007, p. 329-331.

⁸⁸ Idem, *Studiul materialului paleofaunistic găsit în groapa nr. 7 din așezarea cucuteniană de la Dumești, județul Vaslui*, în *ActaMM*, IX-XI/1987-1989, 1989, p. 83, 88, nota 2.

⁸⁹ N. Russel, *op. cit.*, 1998, p. 43; K. Oma, *op. cit.*, p. 20, 24.

⁹⁰ K. Oma, *op. cit.*, p. 60.

⁹¹ S. Haimovici, *Studiu preliminar al resturilor de faună descoperite în săpăturile din 1961 în stațiunea neolitică de la Cucuteni - Băiceni*, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 318; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *Cercetări arheozoologice privind cultura Cucuteni, faza A*, Iași, 2009, p. 52.

NISP (37,50% ca MNI)⁹². Fără foarte multe detalii, cercetătorii notează vârsta mare de sacrificare a animalelor și presupun utilizarea lor și în alte scopuri⁹³.

Nivelul cucutenian de la Târpești înregistrează un procent de 68,70% de vite domestice. În acest caz, trebuie menționat faptul că animalele domestice domină net eșantioanele analizate, cu un procent de aproape 90% din resturile studiate. Pondere foarte scăzută a animalelor sălbatice este pusă de cercetători pe seama unui proces de uscăciune existent la acel nivel temporal și pe seama depărtării pădurii față de așezare⁹⁴.

În nivelurile A₁ și A₂ de la Poduri bovinele domestice reprezintă 58,13% din NISP (24,04% după MNI), dominând resturile care aparțin scheletului apendicular (67%)⁹⁵, cu observația că predomină indivizii maturi (în special femele)⁹⁶ și că „animalele domestice erau crescute în principal pentru produsele lor secundare și mai puțin pentru consumul carnat, excepție făcând porcul”⁹⁷. Tell-ul de la Poduri, permite și urmărirea în timp a resturilor arheozoologice și a modului în care procentajele pentru diferite specii au variat. Astfel, pentru faza B, a fost observată o creștere a numărului de ovicaprine, fapt explicat printr-o serie de schimbări de ordin ecologic, dar a fost lansată și ipoteza potrivit căreia existența unor practici culturale specifice ar fi putut influența obiceiurile alimentare⁹⁸.

Deși mai reduse procentual, bovinele predomină ca număr de resturi în așezările de la Trușești, Fulgeriș, Drăgușeni sau Scânteia. Pentru o serie de așezări (precum Dumești, Bălțați, Preutești), analizele arheozoologice, efectuate pe un eșantion destul de redus cantitativ, provenind, în unele situații doar dintr-un singur context arheologic, ilustrează, de asemenea, predominarea vitelor, dar și în aceste cazuri o serie de observații merită evidențiate.

La Trușești, este posibil ca analiza materialului arheozoologic să se fi făcut nediferențiat pe faze de evoluție⁹⁹, iar tabloul general ne arată că, deși bovinele domestice

⁹² M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 311, 316.

⁹³ *Ibidem*, p. 315.

⁹⁴ O. Necrasov, M. Șirbu, *The Chalcolithic paleofauna from the settlement of Târpești (Precucuteni and Cucuteni A₁-A₂ cultures)*, în S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 178, 183, tabel 2; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 56.

⁹⁵ G. Bodi, R. Pîrnău, M. Danu, R. Cavaleriu, *Cercetări interdisciplinare în neo-eneoliticul din nord-estul României*, Iași, 2013, p. 123, 125.

⁹⁶ L. Bejenaru, G. Bodi, S. Stanc, M. Danu, *Middle Holocene Subsistence east of the Romanian Carpathians: Bioarchaeological Data from the Chalcolithic site of Poduri - Dealul Ghindaru*, în *The Holocene*, I-II, 2018, p. 7.

⁹⁷ A. Bălășescu, D. Moise, V. Radu, *Studiu arheozoologic*, în D. Monah *et alii*, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău. Punct: Dealul Ghindaru, CCAR. Campania 2001*, București, 2001, p. 198.

⁹⁸ L. Bejenaru, G. Bodi, *op. cit.*, p. 94-95; L. Bejenaru, G. Bodi, S. Stanc, M. Danu, *op. cit.*, p. 6, 9.

⁹⁹ S. Haimovici, *Caracterizarea arheozoologică a unor resturi animaliere găsite în așezări din neolitic și eneolitic de pe teritoriul estic al României actuale*, în *ArhMold*, XXXII, 2009, p. 322.

numără doar 17,17% din NISP și 18,83% ca MNI, acestea domină în cadrul speciilor de mamifere domestice identificate¹⁰⁰. Totuși, în această stațiune, procentajul resturilor de mamifere domestice este mai scăzut decât cel al animalelor vâdate (situație diametral opusă celeia de la Târpești), cerbul având un număr ridicat de resturi identificate și fiind la același nivel procentual cu vitele domestice ca MNI. De asemenea, a fost observată sacrificarea vitelor tinere sau abia adulte, preponderente fiind femelele¹⁰¹.

Analiza resturilor arheozoologice descoperite în situl de la Fulgeriș a indicat faptul că bovinele domestice predomină ca NISP, cu un procentaj de peste 20%, iar porcinele se situează pe a doua poziție, imediat după bovine¹⁰². În ceea ce privește vârsta de sacrificare, în cazul bovinelor predomină exemplarele adulte și mature (deși procentaje apropiate sunt înregistrate și pentru resturile aparținând indivizilor imaturi), iar în cazul porcinelor domină exemplarele imature¹⁰³.

La Drăgușeni bovinele domestice reprezintă un procent de 35,21% din NISP, situându-se, astfel, pe primul loc în ceea ce privește resturile faunistice identificate. Situația este diferită însă în ceea ce privește numărul minim de indivizi identificați, când raportul se inversează în favoarea porcinelor care întrunesc 34,03% (față de 21,53% bovine)¹⁰⁴. Dacă modul de exploatare al porcinelor ilustrează intenția comunității de la Drăgușeni de a „păstra turma și de a obține o carne de bună calitate” prin sacrificarea indivizilor maturi, după ciclul de reproducere¹⁰⁵, în cazul bovinelor, deși condițiile ecologice ar fi permis creșterea acestora, sacrificarea indivizilor tineri și a celor maturi, capabili de reproducere, indică faptul că această comunitate nu urmărea sporirea numărului de vite sau diferite produse secundare obținute de la acestea¹⁰⁶.

La Scânteia, loturile de resturi arheozoologice analizate arată că, în funcție de numărul de resturi, predomină bovinele, cu procentaje de 40,28%¹⁰⁷ și, respectiv, 44,2%¹⁰⁸, iar în ceea ce privește vârsta de sacrificare, se notează faptul că resturile aparțin,

¹⁰⁰ Idem, *Studiul arheozoologic al materialului din așezarea Cucuteni A de la Trușești - Țuguieța*, în M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p. 682; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 55.

¹⁰¹ S. Haimovici, *op. cit.*, 1999, p. 680.

¹⁰² S. Haimovici, A. Vornicu, *Studiul arheozoologic al resturilor faunistice din situl Fulgeriș – Cucuteni A (comuna Pâncești, jud. Bacău)*, în *Carpica*, XXXIV, 2005, tabel 2, p. 364; L. Bejenaru, S. Stanc, *Arheozoologia neoliticului din estul și sud-estul României*, Iași, 2013, p. 54; L. Bejenaru, L.-E. Istina, *Chalcolithic archaeofauna at Fulgeriș (Bacău County, Romania): a preliminary assessment of resources*, în C.-M. Lazarovici, Al. Berzovan (eds.), *Quaestiones Praehistoricae. Studia in Honorem Professoris Vasile Chirica*, București-Brăila, 2018, p. 256.

¹⁰³ S. Haimovici, A. Vornicu, *op. cit.*, p. 356; L. Bejenaru, L.-E. Istina, *op. cit.*, p. 256.

¹⁰⁴ Al. Bolomey, G. El Susi, *op. cit.*, p. 160-161.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 162-163.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ C. Mantu, M. Știrbu, N. Buzgar, *Considerații privind obiectele de piatră, os și corn de cerb din așezarea cucuteniană de la Scânteia (1985-1990)*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 129-131.

¹⁰⁸ M. Șirbu, *Studiul materialului paleofaunistic din așezarea cucuteniană de la Scânteia, jud. Iași*, în

în majoritate, unor indivizi maturi¹⁰⁹. Totuși, pentru unul dintre loturi se pare că porcinele au o frecvență mai mare raportat la numărul de indivizi¹¹⁰, situație similară cu cea subliniată pentru așezarea de la Drăgușeni. De asemenea, a fost determinat faptul că porcinele au o frecvență mai mare față de situația din alte situri cucuteniene¹¹¹.

Analiza materialului arheozoologic de la Dumești ilustrează faptul că bovinele predomină în cadrul lotului analizat, cu observația că resturile aparțineau unor indivizi maturi, presupunându-se astfel, utilizarea bovinelor „cu precădere pentru scopuri utilitare, devenind în mod secundar furnizoare de carne”¹¹². Dacă vitele domestice însumează 47 de resturi (aproximativ 39,5%), aparținând unui număr de cel puțin 5 indivizi, un număr considerabil de resturi din totalul analizat aparțin porcinelor domestice (38 de fragmente – aproximativ 31,93% – provenind de la aproximativ 6 indivizi). Observațiile potrivit cărora s-a preferat sacrificarea animalelor mature indică o anumită selecție a indivizilor¹¹³ și un model relativ similar celui observat în așezarea de la Drăgușeni.

În așezarea de la Bălțați, a fost observată prezența resturilor osteologice aparținând bovinelor, cu un procent de 42,42%, un număr aproximat de 6 indivizi, predominând exemplarele mature sau chiar de vârstă mai înaintată, ceea ce indică faptul că ele erau în mod secundar producătoare de carne¹¹⁴.

Analiza materialului osteologic din stațiunea de fază A de la Preutești a relevat preponderența resturilor aparținând bovinelor domestice care se regăsesc într-un procent de 29,07% (25 de fragmente), iar porcinele se află pe locul al doilea, la o distanță de doar 3,5% (25,58%, 22 de fragmente). Sacrificarea tinerilor și adulților (în detrimentul maturilor sau a exemplarelor cu vârstă înaintată) indică faptul că bovinele erau crescute în principal pentru carne¹¹⁵.

Există totuși și situri arheologice în care procentajul resturilor arheozoologice aparținând vitelor domestice este depășit de cel aparținând porcinelor sau ovicaprinelor. Este vorba despre așezările de la Hoisești, Ruginoasa, Dobrovăț, dar și

ArhMold, XXVII, 2004, p. 301-304.

¹⁰⁹ C. Mantu, M. Știrbu, N. Buzgar, *op. cit.*, p. 129; M. Știrbu, *op. cit.*, p. 302.

¹¹⁰ M. Știrbu, *op. cit.*, p. 302, tabel 1.

¹¹¹ S. Haimovici, *op. cit.*, 2009, p. 311.

¹¹² *Idem*, *op. cit.*, 1989, p. 84-85.

¹¹³ *Ibidem*, p. 85; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 60; S. Haimovici, *The archaeozoological study of faunal remains identified in the cucutenian settlement of Dumești - Între Pâraie, Vaslui county, Romania*, în A. Comșa (responsable editor), *Facets of the Past. The Challenge of the Balkan Neo-Eneolithic. Proceedings of the international Symposium celebrating the 85th birth anniversary of Eugen Comșa, 6-12 october 2008, Bucharest, Romania*, București, 2013, p. 519, 523-524.

¹¹⁴ S. Haimovici, *Observațiuni cu privire la resturile animaliere descoperite în stațiunea cucuteniană din faza A₄ de la Bălțați (jud. Iași)*, în CI, XVI, 1997, p. 32, 34; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 60-61.

¹¹⁵ S. Haimovici, *Analiza materialului arheozoologic*, în N. Ursulescu, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 102.

Fetești și Costești – ultimele două situri având mai multe niveluri de locuire, pentru care avem în vedere doar resturile atribuite fazei A a culturii Cucuteni.

Astfel, în situl de la Hoisești - *La Pod* s-a observat faptul că predomină resturile de porcine, fapt pus în principal pe seama condițiilor ecologice specifice sitului (lunca inundabilă a Bahluiului care nu oferă condiții prielnice pentru creșterea vitelor)¹¹⁶. Doar 14,26% din totalul resturilor osoase aparțin bovinelor (7,46% din numărul minim de indivizi), cu o predominare a exemplarelor adulte și a resturilor aparținând scheletului apendicular¹¹⁷, care aveau o cantitate mai mare de carne și care indică faptul că acestea ar fi putut fi aduse din exteriorul așezării. Tot scheletul apendicular predomină și în cazul porcinelor și al ovicaprinelor, specii pentru care a fost observată, de asemenea, sacrificarea cu preponderență a animalelor mature. În schimb, în situl de la Hoisești a fost identificat un număr impresionant de protome ce reprezintă bovine. Dacă condițiile ecologice particulare din acest sit nu susțin ideea creșterii intensive a vitelor, prezența protomelor ne trimite cu gândul spre alte concluzii.

Și în așezarea de la Ruginoasa, resturile aparținând bovinelor se află pe o poziție secundară, după porcine, cu un procentaj de 31,68% în funcție de numărul de resturi (30,17% după numărul minim de indivizi). În ceea ce privește vârsta de sacrificare, în cazul bovinelor predomină animalele mature, dar în cazul porcinelor predomină cele tinere, imature¹¹⁸.

În cadrul lotului arheozoologic rezultat în urma unei singure campanii de săpături arheologice în situl de la Dobrovăț, bovinele se situează, ca număr de resturi, pe o poziție secundară față de suine (42,9% față de 44,4%), diferență păstrată și în cazul analizei NMI (35,3% față de 38,2%). De asemenea, cercetătorii menționează existența unor vite de talie mică, iar vârsta de sacrificare (între 2 și 4 ani) ar putea indica creșterea acestor animale în special pentru carne¹¹⁹.

Analizele arheozoologice efectuate pe materialul din faza A a culturii Cucuteni din așezarea de la Fetești, arată faptul că porcinele s-ar afla pe primul loc ca număr de resturi, cu un procent de 25,2%, urmate de ovicaprine (24,2%) și abia pe locul al treilea

¹¹⁶ R. Cavaleriu, L. Bejenaru, G. Bodi, *Archeozoological inventory of the Faunal Remains Discovered in the Chalcolithic Cucuteni A Culture site from Hoisești (Iași County, Romania)*, în *AȘUI, s. Biologie animală*, LII, 2006, p. 270; L. Bejenaru, G. Bodi, S. Stanc, M. Danu, *Middle Holocene Landscape to the east of Carpathians: Bioarchaeological considerations on the Chalcolithic site of Hoisești (Iași County, Romania)*, în *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 9, 2004, 4, p. 126-127.

¹¹⁷ G. Bodi, R. Pîrnău, M. Danu, R. Cavaleriu, *op. cit.*, p. 82-83.

¹¹⁸ M. Știrbu, *Paleofauna neolitică de la Ruginoasa (jud. Iași) și unele aspecte ale ocupației locuitorilor cucutenieni din această așezare*, în *ArhMold*, XXIX, 2006, p. 255, tabel 1; Eadem, *Paleofauna și unele aspecte ale economiei animale a comunității de la Ruginoasa - Dealul Drăghici*, în C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012a, p. 371, tabel 1; G. Bodi, R. Pîrnău, M. Danu, R. Cavaleriu, *op. cit.*, p. 112-113.

¹¹⁹ C. Oprean, *Studiu arheozoologic privind așezarea Cucuteni A₃ de la Dobrovăț - Pădurea Buda (jud. Iași). Campania 2019*, în *CI, XXXIX*, 2020, p. 72, 77, tabel 1.

se află bovinele, cu un procent de 23,3%. Totuși, cercetătorii notează faptul că proporțiile aproximativ egale dintre cele trei specii s-ar putea datora și dimensiunii reduse a eșantionului analizat¹²⁰.

Pentru nivelul Cucuteni A de la Costești a fost remarcată ponderea scăzută a bovinelor, (care reprezintă aproximativ 21% ca număr de resturi și 11,5% ca număr de indivizi), această specie situându-se după ovicaprine (37,5% ca număr de resturi și 23,07% ca număr de indivizi) și chiar după porcine ca număr de indivizi (aproximativ 15,38%)¹²¹. Vârsta de sacrificare a bovinelor (numeroase exemplare fiind imature) sugerează utilizarea acestei specii mai mult ca sursă de hrană. Situația se schimbă în nivelul A-B₂/ B₁, când a fost observat un procent mai mare de bovine domestice față de primul nivel și, de asemenea, și o rată mai mare de sacrificare a bovinelor mature, fapt ce ar indica utilizarea bovinelor pentru obținerea unor produse secundare¹²². Dar, ca și în cazul așezării de la Poduri, nu este exclus ca aceste obiceiuri alimentare diferite să semnifice și schimbări la nivelul practicilor culturale.

În ceea ce privește resturile atribuite exemplarelor de *Bos primigenius*, specia bovinelor sălbatice, acestea nu sunt foarte numeroase în nici o așezare de fază A. Procentele variază ca număr de resturi de la 0,38% la Drăgușeni la aproape 3,30% la Trușești. Procentajul mai ridicat întâlnit în așezarea de la Trușești ar putea fi pus pe seama importanței ridicate pe care vânătoarea o avea, dar, foarte probabil, acest procent este influențat și de faptul că analiza resturilor faunistice nu a fost făcută pe faze de evoluție. Și pentru arealul estic al civilizației Cucuteni-Tripolie se înregistrează o pondere redusă a resturilor aparținând speciei *Bos primigenius*, în medie de doar 1,62%¹²³.

Pentru zone în care viețuirea acestei specii era prielnică¹²⁴, prezența relativ redusă a resturilor de *Bos primigenius* necesită căutarea unor explicații mai nuanțate. O posibilă explicație ar putea fi dificultatea efectuării diferențierii dintre resturile osoase ale vitelor domestice și ale celor sălbatice (mai ales între cele aparținând femelelor bour și taurilor domestici), astfel încât nu este exclusă posibilitatea ca datele să fie subestimate¹²⁵.

¹²⁰ R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *Archaeozoological note concerning the archaeological complex from Fetești, Suceava County*, în AȘUI, s. *Biologie animală*, LIII, 2007, p. 304; Idem, *op. cit.*, 2009, p. 103-104.

¹²¹ Procentele au fost stabilite în funcție de **numărul total al mamiferelor identificate specific**, după D. Boghian, S.-C. Enea, S. Ignătescu, L. Bejenaru, S.-M. Stanc, *Comunitățile cucuteniene din zona Târgu Frumos. Cercetări interdisciplinare în siturile Costești și Giurgești*, Iași, 2014, p. 104, tabel 10, p. 107.

¹²² D. Boghian, S.-C. Enea, S. Ignătescu, L. Bejenaru, S.-M. Stanc, *op. cit.*, p. 113.

¹²³ O. V. Markova, *Archaeozoological Research on the Trypillian Culture*, în Krzysztof Ciuk (contributing editor), *Mysteries of Ancient Ukraine. The Remarkable Trypillian culture (5400-2700 BC)*, Royal Ontario Museum, Toronto, 2008, p. 79-80.

¹²⁴ R.-G. Furnică, *Reconstituirea paleomediului comunităților cucuteniene din Câmpia Moldovei, pe baza datelor arheozoologice*, în *Carpica*, XLI, 2012, p. 375, 379, 383, 385.

¹²⁵ L. Bejenaru et alii, *Holocene subfossil records of the auroch (Bos primigenius) in Romania*, în *The*

*

O privire generală, din care excludem particularitățile fiecărui sit, ne arată că în siturile din prima fază de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie predomină materialele osteologice atribuite animalelor domestice¹²⁶, iar ca număr de resturi a fost remarcată preponderența bovinelor domestice, cu o medie ce depășește 50%¹²⁷. Totuși, datele care individualizează fiecare așezare sunt cele care ne-ar putea oferi informații privitoare la strategiile variate adoptate de diferitele comunități Cucuteni. Informațiile referitoare la vârsta de sacrificare a animalelor, împărțirea pe sexe și prezența sau absența anumitor resturi scheletice¹²⁸ sunt elemente-cheie atât pentru studierea importanței economice a vitelor, cât și pentru o analiză mai detaliată cu privire la relația dintre oameni și aceste animale. Din păcate, nu pentru toate siturile analizate avem menționate astfel de date, dar, pe baza informațiilor disponibile, putem încerca conturarea unor „modele”.

În ceea ce privește **vârsta de sacrificare** a acestor animale, pentru o serie de situri aparținând primei faze de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie a fost observată preferința pentru sacrificarea bovinelor tinere sau imature (precum la Trușești, Preutești, Costești, Drăgușeni), fapt pus pe seama utilizării acestor animale în primul rând pentru carne.

Pentru alte așezări, precum Cucuteni, Poduri, Dumești, Scânteia, Bălțați sau Ruginoasa, este notat faptul că predomină resturile aparținând unor animale mature sau cu o vârstă destul de ridicată. Acest aspect a fost legat de faptul că bovinele nu erau văzute doar ca sursă de hrană, ele fiind folosite și în alte scopuri, utilizarea lor ca sursă de tracțiune sau pentru produsele secundare fiind recunoscută și subliniată într-o serie de studii¹²⁹. Vitele puteau fi astfel văzute/ percepute ca „bogăție”, având o anumită valoare dincolo de contribuția cărnii în cadrul dietei. De asemenea, a fost subliniat faptul că, în cadrul acelor societăți în care vitele sunt considerate „avere”, ele dețin și o importanță simbolică crescută¹³⁰.

Plecând de la ideea de „bogăție/ avere” și urmărind exemplele etnografice, în literatura de specialitate se subliniază faptul că, pentru orice comunitate, creșterea turmei era un deziderat. Astfel, strategia adoptată de unele comunități era aceea de a vinde animalele neproductive (pe cele sterile, bătrâne sau masculii în exces). Trebuie notat și faptul că cei mai valoroși din punct de vedere economic erau masculii maturi (fapt valabil și pentru comunitățile de astăzi de crescători de vite). Această strategie putea fi mai ușor aplicată în cazul comunităților care aveau turme de dimensiuni mai mari. Comunitățile/

Holocene, 23, 2012, 4, p. 608, 612.

¹²⁶ L. Bejenaru, S. Stanc, *op. cit.*, p. 89.

¹²⁷ R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, 2009, p. 136.

¹²⁸ K. Oma, *op. cit.*, p. 22-23.

¹²⁹ S. Țurcanu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 202.

¹³⁰ N. Russel, *op. cit.*, 1998, p. 50.

grupurile în care turmele sunt mai mici sunt adesea nevoite să vândă/ sacrifice vitele tinere, apte de reproducere, și astfel se reduce productivitatea turmei, ajungându-se la diminuarea acesteia. Astfel, se consideră că masculii tineri se găsesc în special în turmele de mari dimensiuni, iar rata de sacrificare a vacilor din turmă (prin abataj, vânzare sau dar) este mult mai adesea întâlnită în turmele de mici dimensiuni¹³¹.

Pentru comunitățile în care produsele secundare obținute erau importante, un alt aspect trebuie, de asemenea, adus în discuție: grija pe care comunitățile o purtau acestor animale în anumite perioade, precum în anotimpul rece, ar putea fi interpretată în termenii unei relații mai apropiate între oameni și vite¹³².

Un alt aspect relevant este marcat de **predominarea anumitor resturi scheletice** în cadrul anumitor așezări. Elementele scheletale păstrate pot indica dacă animalele au fost sacrificate în afara așezării sau în cadrul ei și dacă carcasa a fost utilizată la maximum¹³³. Observația potrivit căreia într-o serie de așezări (Hoisești, Poduri) predomină resturile osoase aparținând scheletului apendicular reprezintă, așa cum am menționat anterior, un indiciu pentru ipoteza potrivit căreia sacrificarea animalelor ar fi fost făcută undeva în afara așezării și apoi au fost aduse în cadrul comunității doar bucățile cu o cantitate mare de carne în vederea consumului. Această constatare poate indica și faptul că vitele domestice erau crescute în afara așezării. Ideea pare a fi susținută și de studiile recente care investighează originea raselor de vite moderne cu ajutorul analizelor ADN și care au pus în evidență, încă de la nivelul neoliticului, existența împerecherilor încrucișate între *Bos taurus* și *Bos primigenius* pe întreg teritoriul Europei¹³⁴. De asemenea, studiile efectuate asupra raselor primitive actuale ne arată că acestea sunt mai rezistente decât rasele comerciale și suportă mai bine condiții de mediu adverse, cu hrană de mai slabă calitate, necesitând intervenție umană minimă. De asemenea, au un temperament dificil, productivitate scăzută față de rasele actuale și sunt potrivite pentru practicarea unei agriculturi de subzistență în management extensiv (pășunare în stare de libertate sau semi-libertate)¹³⁵. În afară de observațiile efectuate

¹³¹ *Ibidem*, p. 43.

¹³² K. Oma, *op. cit.*, p. 31.

¹³³ *Ibidem*, p. 61.

¹³⁴ M. Hemme Bro-Jørgensen et alii, *Ancient DNA analysis of Scandinavian medieval drinking horns and the horn of the last aurochs bull*, în *Journal of Archaeological Science*, 99, 2018, p. 47-54; M. Upadhyay et alii, *Genetic origin, admixture and population history of aurochs (Bos primigenius) and primitive European cattle*, în *Heredity*, 118, 2017, p. 169-176; P. Hristov et alii, *An independent event of Neolithic cattle domestication on the South-eastern Balkans: evidence from prehistoric aurochs and cattle populations*, în *Mitochondrial DNA Part A*, 28, 2017, 3, p. 383-391; M. Felius et alii, *On the History of Cattle Genetic Resources*, în *Diversity*, 6, 2014, 4, p. 705-750.

¹³⁵ A. C. Grădinaru et alii, *Milk Protein Polymorphism Characterization: a Modern Tool for Sustainable Conservation of Endangered Romanian Cattle Breeds in the Context of Traditional Breeding*, în *Sustainability*, 10, 2018, 2, p. 534; M. I. Soysal, S. Kök, *The last survivors of Grey cattle resisting extinction. A case study of characteristics and sustainability of traditional systems of native Grey cattle breeds*, în A. Olaiola, J. P. Boutonnet,

asupra raselor primitive actuale, mobilitatea în peisaj a vitelor este susținută și de date arheologice provenite din Neoliticul Greciei¹³⁶.

La modul general, toate aceste observații legate de strategiile de exploatare a vitelor în prima fază a civilizației Cucuteni-Tripolie ar putea constitui indicii¹³⁷ privitoare la rolul deținut de aceste animale în cadrul diferitelor comunități, care depășeau funcția de sursă de hrană și forță de muncă, fiind, foarte probabil, percepute și ca „bogăție”. Mai departe, o serie de observații ar putea deschide și calea unei analize mai profunde a relației stabilite între oameni și aceste animale.

O problematică specială este ridicată de resturile arheozoologice aparținând bovinelor sălbatice. Deși resturile de bovine domestice (*Bos taurus*) predomină în cadrul resturilor osteologice, cele de bovină sălbatică (*Bos primigenius*), chiar dacă apar în aproape toate eșantioanele arheozoologice, sunt mult reduse numeric. Întrebarea care se ridică în mod natural este de ce în arealul civilizației Cucuteni-Tripolie, într-o zonă în care aceste exemplare erau prezente, nu erau vâdate mai multe vite sălbatice? Situații similare sunt atestate și pentru alte zone și culturi, cum ar fi Vinča. Studiarea eșantioanelor din situri aparținând acestei culturi a relevat faptul că resturile aparțin fie unor indivizi foarte tineri, fie unor indivizi bătrâni, fapt atribuit unei vânători de conjunctură a acestei specii și nu unei urmăriri intenționate a acestui tip de vânat¹³⁸.

Interpretare și discuții

În cadrul acestui material am încercat, pe baza datelor oferite de literatura de specialitate, să conturăm relațiile dintre comunitățile Cucuteni și vite. Aceste legături pot fi analizate pe mai multe paliere: economic, simbolic/ religios și chiar social, toate cu o strânsă interdependență.

Cu siguranță, vitele au avut un rol însemnat în dieta cotidiană a comunităților cucuteniene, fapt dovedit de resturile menajere în care resturile osoase aparținând bovinelor predomină, dar acestea au fost investite și cu virtuți simbolice, constituind elemente importante nu doar pentru „trup”, ci și pentru „suflet”¹³⁹, iar numeroasele reprezentări de bovine ne demonstrează acest lucru. Pentru alte medii culturale a fost emisă ipoteza potrivit căreia „cel mai important animal din punct de vedere economic nu este neapărat și cel mai semnificativ în cadrul ritualurilor”¹⁴⁰. Aceasta ipoteză este

A. Bernués (eds.), *Mediterranean livestock production: uncertainties and opportunities*, Zaragoza, 2008, p. 55-63; M. Upadhyay et alii, *op. cit.*, p. 169-176; M. Felius et alii, *op. cit.*, p. 705-750.

¹³⁶ P. Vaiglova et alii, *Of cattle and feasts: Multi-isotope investigation of animal husbandry and communal feasting at Neolithic Makriyalos, northern Greece*, în *PLoS ONE*, 13, 2018, 6.

¹³⁷ N. Russel, *op. cit.*, 1998, p. 49-50.

¹³⁸ D. C. Orton, *op. cit.*, 301.

¹³⁹ K. Oma, *op. cit.*, p. 36.

¹⁴⁰ S. Vitezović, *op. cit.*, p. 8.

susținută și pentru mediul cucutenian, dacă luăm în considerare faptul că, în unele situri resturile de cerb predomină în cadrul probelor arheozoologice ale animalelor sălbatice (câteodată el trece, ca număr de resturi, chiar înaintea bovinelor domestice – precum la Trușești), dar, în schimb, acesta apare foarte rar în repertoriul motivelor decorative sau în cel al statuțelor zoomorfe. De asemenea, deși resturile arheozoologice de porcine, predomină în unele așezări, aceste animale nu sunt la fel de bine ilustrate la nivelul reprezentărilor zoomorfe.

Situația specială a vitelor s-ar putea datora unei relații mai apropiate dintre oameni și vite. Cu mare probabilitate, vitele dețineau și o importanță socială.

Pentru a obține o privire asupra posibilei existențe a unei legături – și, eventual, a motivațiilor acesteia – între vite și reprezentările acestora, am hotărât să încercăm o abordare integrată din perspectivă statistică. Datorită caracteristicilor setului de date utilizat (Tabel 1), metoda aleasă este constituită de *analiza factorială a seturilor de date mixte*¹⁴¹. În urma aplicării acestei proceduri au rezultat cinci dimensiuni principale care explică un total de 83,8% din variația observabilă a datelor, cu primele două dimensiuni, pe care le vom discuta pe larg, cu o putere de explicație cumulată de 48,2% (Tabel 2)¹⁴². Din Graficul 1 observăm că cea mai mare importanță pentru definirea dimensiunii 1 este deținută de variabilele care conțin informațiile referitoare la numărul resturilor scheletice provenind de la *Bos taurus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius* și *Cervus elaphus*, precum și cele referitoare la specia predominantă reprezentată în cadrul statuțelor, dar și la prezența sau absența sceptorilor. Graficul 2 ne indică faptul că a doua dimensiune este definită de variabilele care conțin frecvența resturilor scheletice pentru *Capreolus capreolus*, dar și informațiile referitoare la statuete și protome în altorelief. Prin analiza Graficului 3 observăm că, din punct de vedere economic, putem să împărțim așezările cucuteniene analizate în două grupe de-a lungul dimensiunii 1: în jumătatea dreaptă a graficului se situează siturile pentru care bovinele joacă un rol principal, cu suinele în plan secund, în timp ce în jumătatea stângă principala resursă de proteină animală este constituită de speciile vânată în combinație cu ovicaprinele. Prin coroborarea acestor date cu cele prezente în Graficul 4, se poate constata că așezările cu o economie orientată spre creșterea vitelor sunt caracterizate de prezența preponderentă a statuțelor care înfățișează vite, precum și de absența sceptorilor, a vaselor de tip *rhyton* și a protomelor în altorelief. În schimb, în așezările în care vânătoarea joacă un rol

¹⁴¹ J. Pagès, *Multiple Factor Analysis by Example Using R*, Boca Raton – London – New York, 2015, p. 67-78; B. G. Tabachnick, L. S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*, 2013, Boston, p. 612-680.

¹⁴² Analiză realizată în R: R Core Team, *R: A language and environment for statistical computing*, Vienna, 2020, Austria. URL, <https://www.R-project.org/>; A. Kassambara, F. Mundt, *factoextra: Extract and Visualize the Results of Multivariate Data Analyses*, R package version 1.0.7, 2020, <https://CRAN.R-project.org/package=factoextra>; S. Le, J. Josse, F. Husson, *FactoMineR: An R Package for Multivariate Analysis*, în *Journal of Statistical Software*, 25, 2008, 1, p. 1-18.

important, statuetele reprezintă în special ovicaprine și întâlnim și sceptre, vase de tip *rhyton* și protome în altorelief.

Pornind de la rezultatele analizei datelor prezentate în acest articol și de la premisa că diversele reprezentări de bovine, sau prezența resturilor de bovine în contexte considerate rituale, ar putea semnifica materializări ale relației dintre oameni și aceste animale¹⁴³, putem propune o interpretare pe paliere a diferitelor modalități de reprezentare a bovinelor.

Din Graficele 3 și 4 observăm că există o legătură de corelație directă între cele două mari modele economice și speciile reprezentate cu ajutorul statuetelor care ne permite să avansăm ipoteza utilizării acestor categorii de artefacte în principal ca sisteme mnemonice de păstrare în spațiul domestic, și în atenția cotidiană, a turmelor pășunate în afara așezării.

Al doilea palier de interpretare ne este oferit de corelația invers proporțională existentă între prezența vaselor de tip *rhyton*, a sceptrelor și protomelor în altorelief față de sistemele economice definite. Prin corelarea acestei observații cu rolul social pe care vitele îl joacă în viața comunităților caracterizate de sisteme economice pre-industriale¹⁴⁴, în special prin rolul central pe care acestea îl jucau în organizare unor ospete comunitare¹⁴⁵, putem presupune că aceste categorii de artefacte urmăreau crearea unui semn social capabil să compenseze eventuala insuficiență a unei resurse principale privite ca semn al bunăstării. Pornind de la această ultimă ipoteză, putem de asemenea presupune că, alături de reprezentările stilizate, toate aceste modalități de figurare a vitelor sunt încărcate și de o potențială capacitate de acțiune transformatoare asupra realității, capabile de a interacționa în manieră mutuală cu intenționalitatea ființei umane care le abordează¹⁴⁶. Putem, astfel, accepta interpretările existente privitoare la încărcătura de simbolism magic și religios pe care aceste categorii de artefacte o poartă, cu remarcarea faptului că acestea își găsesc rădăcinile într-o abordare a înțelegerii lumii specifică Europei moderne, experiență ontologică și fenomenologică care nu a fost neapărat împărtășită și de comunitățile preistorice.

În concluzie, viața de zi cu zi a comunităților Cucuteni a fost puternic influențată de prezența vitelor, sălbatice și domestice, ele fiind incluse/ integrate în toate palierele

¹⁴³ K. Oma, *op. cit.*, p. 178.

¹⁴⁴ A. Barnard, *op. cit.*; N. Gill, *op. cit.*; N. Russel, *op. cit.*, 1998, p. 49-50; P. Schuster Keswani, *op. cit.*; A. Marciniak, *op. cit.*; S. Vitezović, *op. cit.*

¹⁴⁵ P. Halstead, *Farming and feasting in the Neolithic of Greece: the ecological context of fighting with food*, în *Documenta Praehistorica*, XXXI, 2004, p. 151-161; M. Pappa et alii, *Evidence for Large-scale Feasting at Late Neolithic Makriyalos, N Greece*, în P. Halstead, J. C. Barret (eds.), *Food, Cuisine and Society in Prehistoric Greece*, 2004, Oxford, p. 16-44; P. Vaiglova et alii, *op. cit.*

¹⁴⁶ E. Viveiros de Castro, *Exchanging Perspectives: The Transformation of Objects into Subjects in Amerindian Ontologies*, în *Common Knowledge*, 25, 2019, 1-3, p. 21-42.

vieții cotidiene, jucând astfel un rol major în imaginarul acestor comunități. Totuși, relația dintre oameni și aceste animale a fost cu siguranță mult mai nuanțată decât expunerile realizate până în momentul de față, astfel încât, continuarea acestui tip abordare integrată a ecofactelor și artefactelor rezultate în urma cercetărilor arheologice poate aduce perspective noi asupra modului de percepere și abordare a lumii cucuteniene.

CATTLE IN THE LIFE OF COMMUNITIES FROM THE FIRST PHASE
OF THE CUCUTENI-TRYPILLIA CIVILIZATION:
BETWEEN ECONOMIC AND SYMBOLIC

(Abstract)

The article analyzes the link between cattle and the human communities from the first phase of evolution of the Cucuteni-Trypillia civilization, in an attempt to establish the role and place of these animals in the economic life and in the imaginary of the Eneolithic world. These links were pursued on two levels. On the one hand, we reviewed the types of representations of this animal as well as the main directions for their interpretation. On the other hand, we took into consideration the archaeozoological data. The corroboration of these two information sets allowed us a more profound understanding of these animals' importance for the Cucuteni-Trypillia world, and also a thorough interpretation of the different ways to represent cattle.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Zoomorphic vessels and Rython type vessels: 1. Ariușd (after S. J. Sztáncuj, *op. cit.*, 2015, pl. CCXXXV/7); 2. Poduri (after D. Monah *et alii*, *op. cit.*, 1983, pl. IV/3); 3. Trușești (after M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 384/1); 4. Scânteia (after V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *op. cit.*, 1999, nr. cat. 249); 5. Izvoare (after S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1990, fig. 12/3) (different scales).
- Fig. 2. Clay „Scepters”: 1-3. Drăgușeni (after S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, fig. 174/1, 3); 4-6. Trușești (4, 6: after M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, pl. 383/3, 4; 5: after C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Iași, 2009, p. 182, nr. cat. 123); 7. Ariușd (after S. J. Sztáncuj, *op. cit.*, 2015, pl. CCXXXV/6) (different scales).

- Fig. 3. Zoomorphic statuettes: 1. Hăbășești (after Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, 1954, p. 425, fig. 38/12); 2. Drăgușeni (after S. Marinescu-Bilcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, pl. 176/13); 3. Scânteia (after C.-M. Mantu, *op. cit.*, 1994, fig. 2/9); 4. Ruginoasa (after C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012b, fig. 52/1); 5. Poienești (after C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, 2015, fig. II.175/9); 6. Trușești (after M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 374/8) (different scales).
- Fig. 4. Zoomorphic protomas: 1. Drăgușeni (after S. Marinescu-Bilcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, pl. 177/1); 2-3. Trușești (after M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 293/ 1; fig. 290/1); 4. Scânteia (after L. Stratulat *et alii*, *Cultura Cucuteni. Valori regăsite ale Preistoriei Europene. Catalog de expoziție*, Iași, 2013, p. 183, nr. cat. 79); 5. Poienești (after C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, 2015, fig. II.54); 6-8. Hoisești (after G. Bodi, *op. cit.*, 2010, pl. 60/4, 62/1, 64/3) (different scales).
- Fig. 5. Stylized representations: 1-4. Hăbășești (after Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, 1954, pl. CXI/38, CXII/8, 20, 41); 5-6 Ruginoasa (5. after C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012b, fig. 22/2; 6. after V. Chirica, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 138, fig. 67); Frumușica (after C. Matasă, *op. cit.*, 1946, pl. III/1a) (different scales).
- Graphic 1. The importance of the variables' contributions to the first dimension of analysis.
- Graphic 2. The importance of the variables' contributions to the second dimension of analysis.
- Graphic 3. The distribution of the quantitative variables against the first two dimensions.
- Graphic 4. The distribution of the qualitative variables against the first two dimensions.
- Graphic 5. The distribution of the sites against the first two dimensions.
- Table 1. Raw data used for the mixed factorial analysis.
- Table 2. The proportion of variance explained by each dimension established by the mixed factorial analysis.

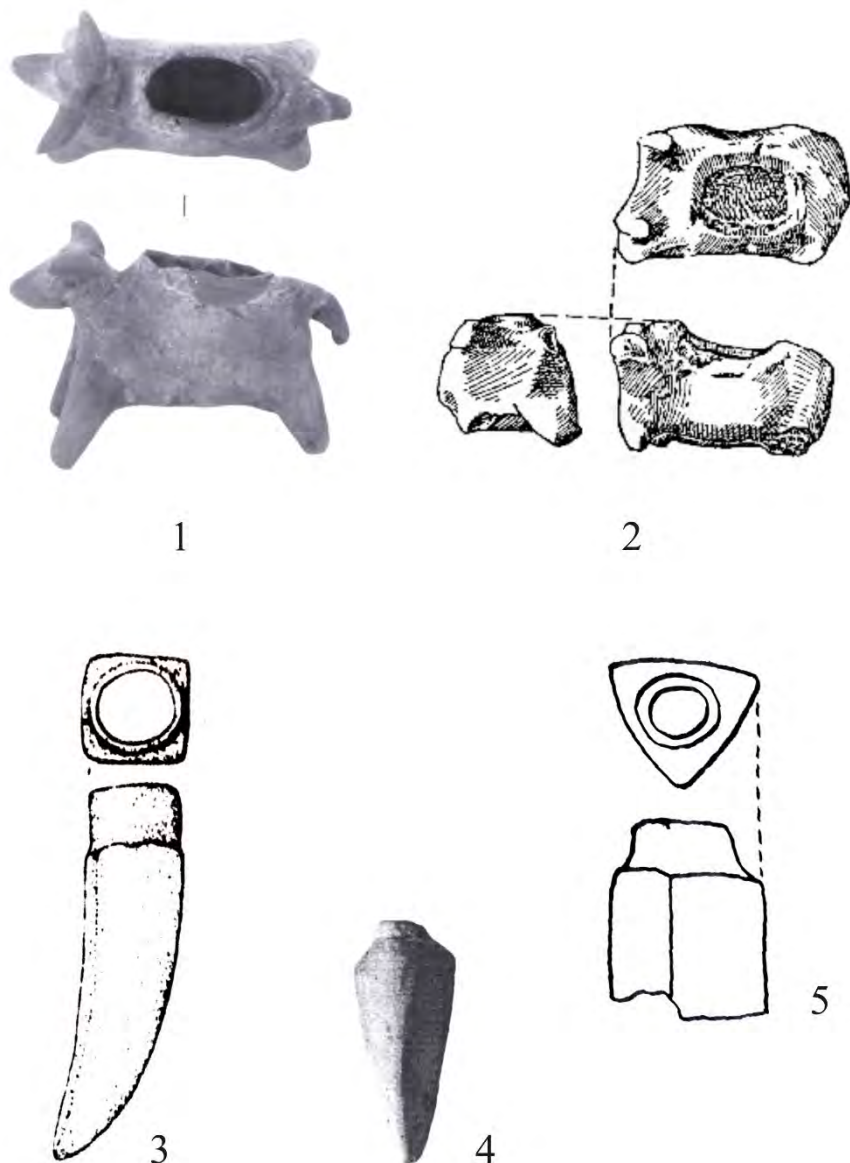

Fig. 1. Vase zoomorfe și vase de tip *rhyton*: 1. Ariușd (după S. J. Sztáncsu, *op. cit.*, 2015, pl. CCXXXV/7); 2. Poduri (după D. Monah *et alii*, *op. cit.*, 1983, pl. IV/3); 3. Trușești (după M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 384/1); 4. Scânteia (după V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *op. cit.*, 1999, nr. cat. 249); 5. Izvoare (după S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1990, fig. 12/3) (scări diverse)

Fig. 2. „Sceptre” de lut: 1-3. Drăgușeni (după S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, fig. 174/1, 3); 4-6. Trușești (4, 6: după M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, pl. 383/3, 4; 5: după C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Iași, 2009, p. 182, nr. cat. 123); 7. Ariușd (după S. J. Sztáncsu, *op. cit.*, 2015, pl. CCXXXV/6) (scări diverse)

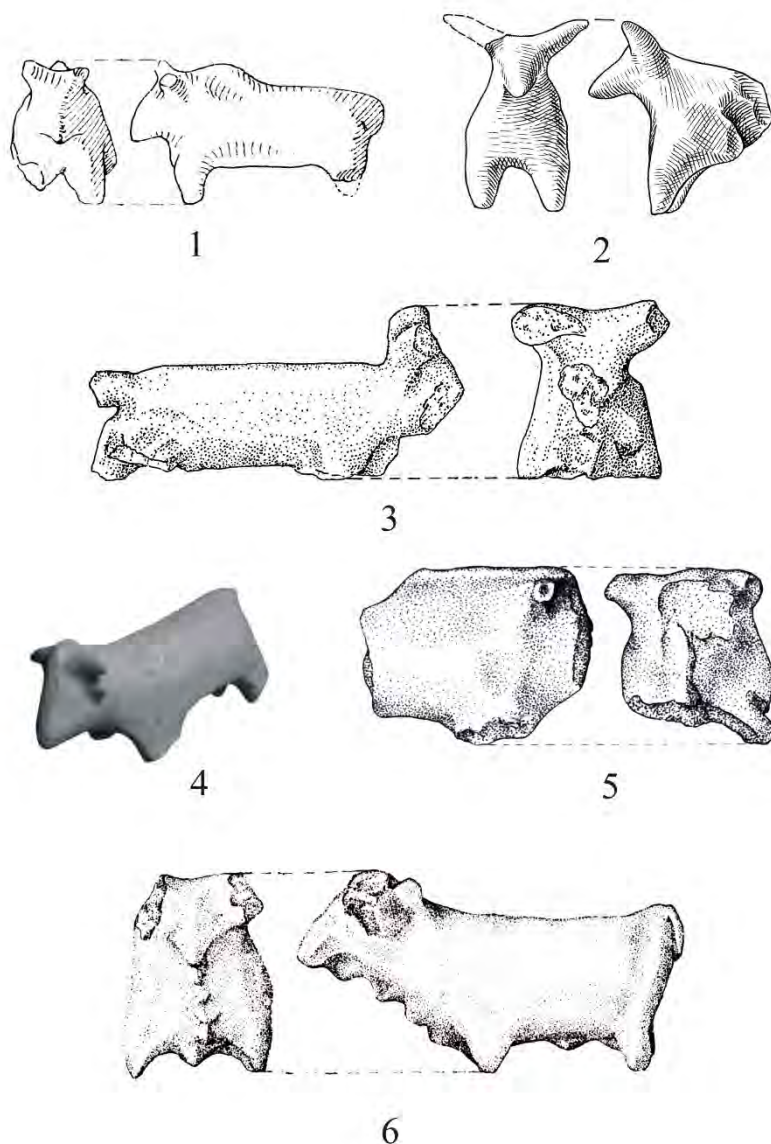

Fig. 3. Statuete: 1. Hăbășești (după Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, 1954, p. 425, fig. 38/12); 2. Drăgușeni (după S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, pl. 176/13); 3. Scânteia (după C.-M. Mantu, *op. cit.*, 1994, fig. 2/9); 4. Ruginoasa (după C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012b, fig. 52/1); 5. Poienești (după C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, 2015, fig. II.175/9); 6. Trușești (după M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 374/8) (scări diverse)

Fig. 4. Protome: 1. Drăgușeni (după S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, pl. 177/1); 2-3. Trușești (după M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 293/1; fig. 290/1); 4. Scânteia (după L. Stratulat et alii, *Cultura Cucuteni. Valori regăsite ale Preistoriei Europene. Catalog de expoziție*, Iași, 2013, p. 183, nr. cat. 79); 5. Poienești (după C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, 2015, fig. II.54); 6-8. Hoiești (după G. Bodi, *op. cit.*, 2010, pl. 60/4, 62/1, 64/3) (scări diverse)

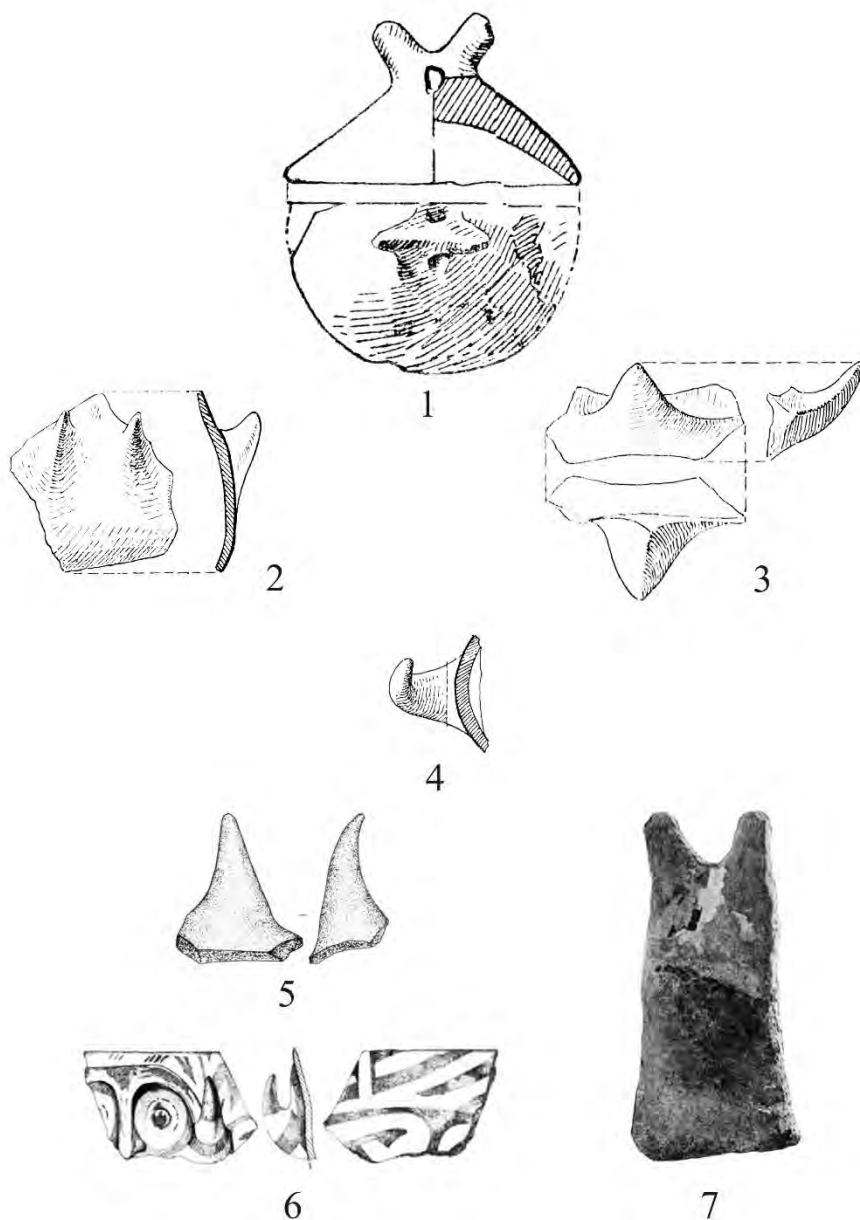
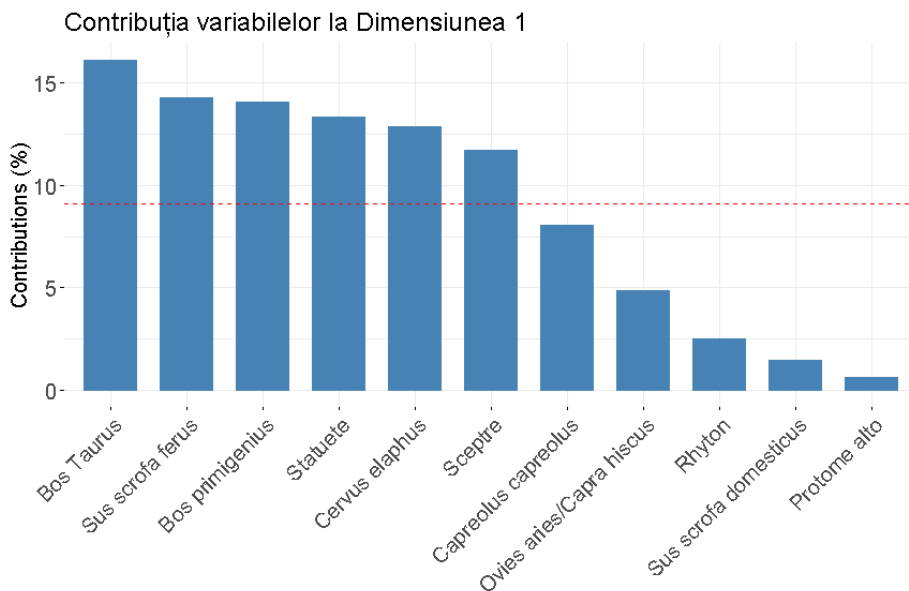
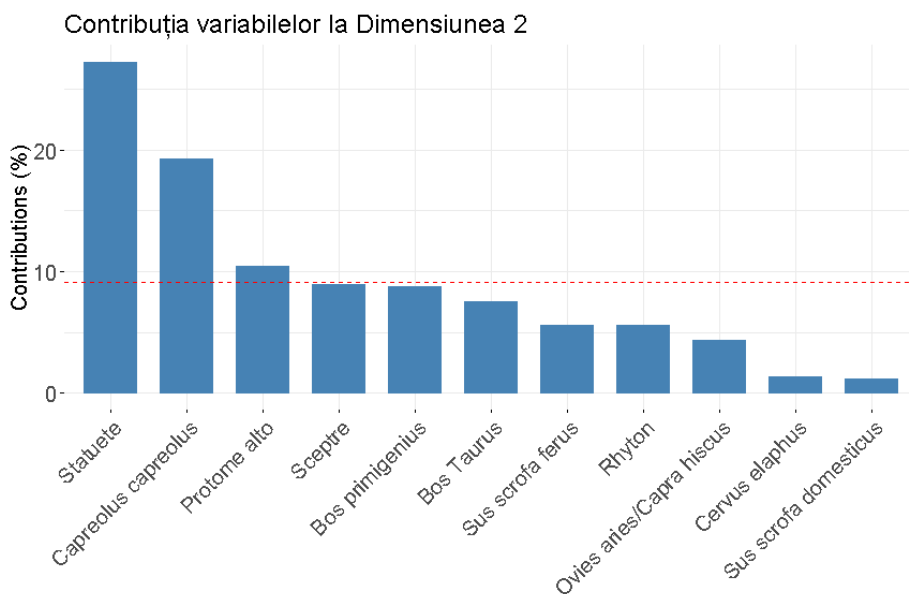

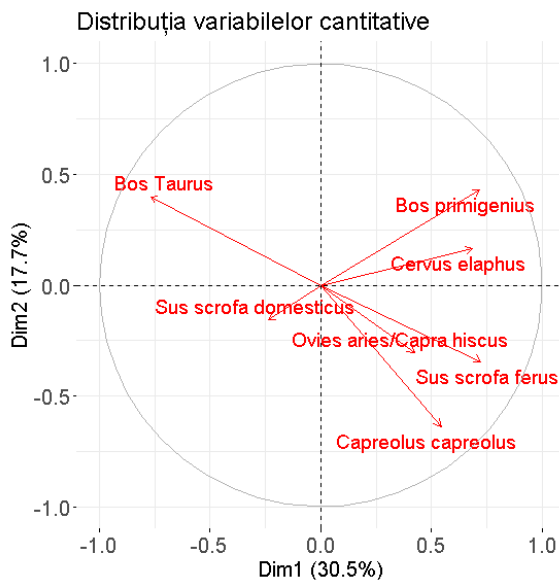
Fig. 5. Reprezentări stilizate: 1-4. Hăbășești (după Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, 1954, pl. CXI/38, CXII/8, 20, 41); 5-6 Ruginoasa (5. după C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012b, fig. 22/2; 6. după V. Chirica, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 138, fig. 67); 7. Frumușica (după C. Matasă, *op. cit.*, 1946, pl. III/1a) (scări diverse)

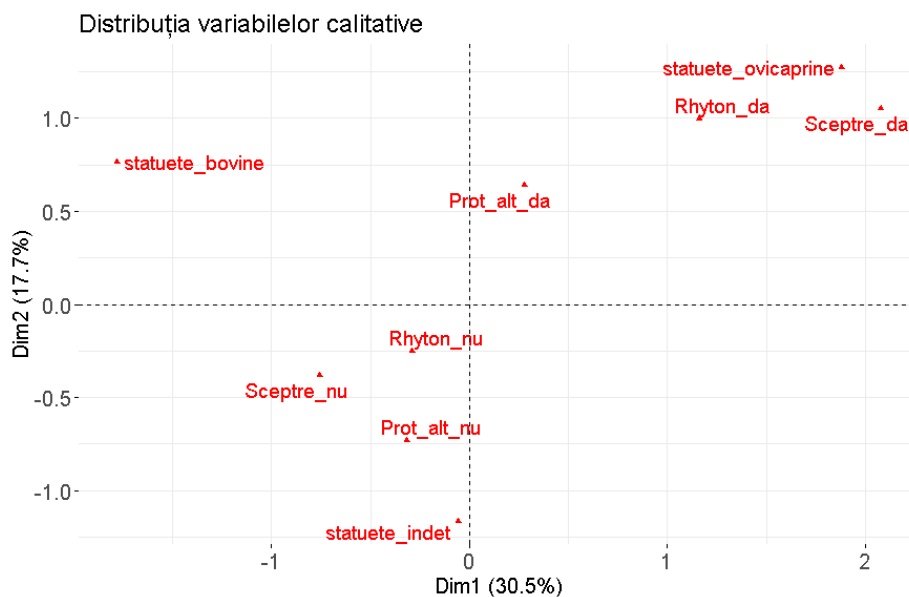
Grafic 1. Importanța contribuției variabilelor analizate la definirea dimensiunii 1 de analiză

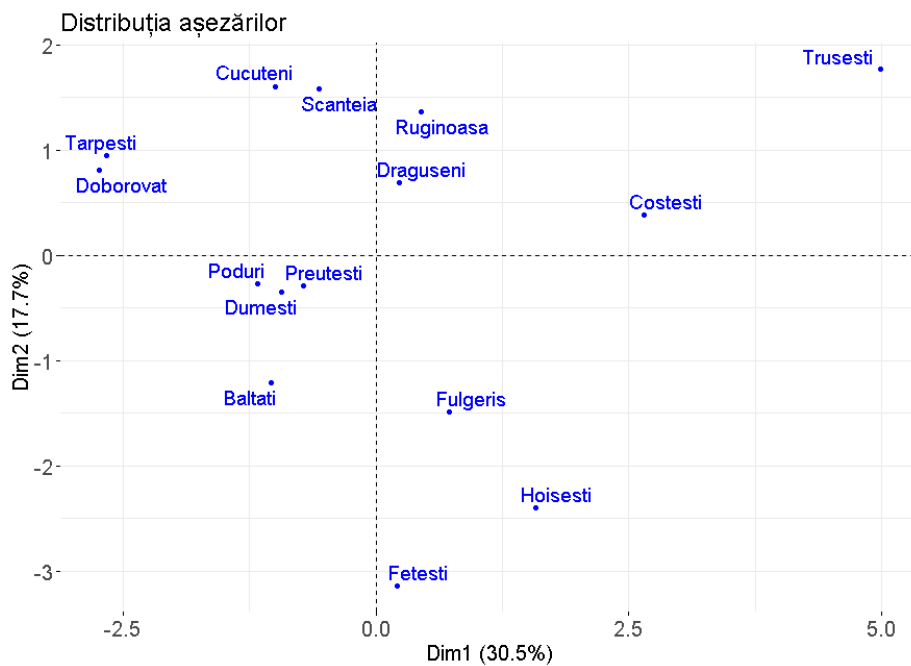
Grafic 2. Importanța contribuției variabilelor analizate la definirea dimensiunii 2 de analiză

Grafic 3. Distribuția variabilelor cantitative în funcție de cele două dimensiuni de analiză

Grafic 4. Distribuția variabilelor calitative în funcție de cele două dimensiuni de analiză

Grafic 5. Distribuția așezărilor în funcție de cele două dimensiuni de analiză

Sit	Procentajele resturilor arheozoologice							Rhyton	Sceptre	Statuete	Protome altorelief
	Bos Taurus	Ovis aries/ Capra hircus	Sus scrofa domesticus	Bos primigenius	Cervus elaphus	Capreolus capreolus	Sus scrofa ferus				
Târpești	68,70	4,91	14,66	0,73	5,78	2,25	0,73	Rhyton_nu	Sceptre_nu	bovine	Prot_alt_nu
Cucuteni	58,59	12,74	3,82	1,27	13,38	0,64	7,01	Rhyton_nu	Sceptre_nu	bovine	Prot_alt_da
Poduri	58,13	15,92	10,40	1,32	5,21	1,63	4,08	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Scânteia	42,99	17,88	31,71	0,57	3,13	0,52	1,89	Rhyton_da	Sceptre_nu	ovicaprine	Prot_alt_da
Bălțați	42,42	13,13	24,24	0,00	9,09	2,02	8,08	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Dumești	39,50	15,97	31,93	0,84	3,36	1,68	2,52	Rhyton_da	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Drăgușeni	35,21	6,30	8,51	0,38	12,89	1,48	6,06	Rhyton_nu	Sceptre_da	indet	Prot_alt_da
Ruginoasa	31,68	12,06	37,84	0,54	7,61	1,03	6,21	Rhyton_nu	Sceptre_da	ovicaprine	Prot_alt_da
Preutești	29,07	16,28	25,58	0,00	12,80	5,81	2,33	Rhyton_nu	Sceptre_nu	bovine	Prot_alt_da
Fulgeriș	24,07	18,51	21,17	0,78	21,47	4,47	5,86	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Fetești	23,30	24,27	25,24	0,00	1,94	8,74	9,70	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Costești	20,98	37,50	15,62	2,23	11,16	2,67	6,69	Rhyton_nu	Sceptre_da	ovicaprine	Prot_alt_nu
Trușești	17,51	12,44	13,45	3,30	26,14	6,85	16,75	Rhyton_da	Sceptre_da	ovicaprine	Prot_alt_da
Hoișești	14,26	13,81	28,96	0,51	10,15	7,58	21,07	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_da
Dobrovăț	42,90	7,80	44,40	0,00	2,80	0,00	1,50	Rhyton_nu	Sceptre_nu	bovine	Prot_alt_da

Tabel 1. Datele primare utilizate pentru analiza factorială mixtă

	Dimensiunea 1	Dimensiunea 2	Dimensiunea 3	Dimensiunea 4	Dimensiunea 5
Variație	3,662	2,122	1,674	1,612	0,987
% din variație	30,518	17,680	13,946	13,435	8,229
% cumulativ din variație	30,518	48,199	62,145	75,580	83,809

Tabel 2. Proporția variației explicate de fiecare dimensiune stabilită în urma analizei factoriale mixte

UN COIF GRECESC DE TIP CORINTIC DESCOPERIT ACCIDENTAL ÎN JUDEȚUL IAȘI

Cătălin BORANGIC¹, Vitalie JOSANU², Radu OLTEAN³

Cuvinte cheie: corintic, coif, getic, elita militară, războinici

Keywords: Corintic, helmet, getic, military elite, warriors

Fără îndoială, matematica aduce orice discuție cu caracter filosofic-umanist cu picioarele pe pământ, iar studiul istoriei, cu mai multă vigoare în ultimele două-trei decenii, a beneficiat din plin de aportul și reglajul oferit de științele exacte, la un nivel la care se pune întrebarea care și cui este auxiliară.

În acest registru, statistica, numită adesea cea mai crudă dintre matematici, ne oferă o imagine asupra descoperirilor arheologice cu adevărat dură și necruțătoare. Privind peisajul fără încrâncenarea rece a cifrelor, putem spune la modul general că cele mai multe descoperiri arheologice spectaculoase din România provin din zona hazardului și nu din cercetări de specialitate.

Muncile agricole, diversele lucrări de infrastructură, intervențiile în sol, braconajul arheologic, detecția de metale sau, pur și simplu, norocul chior au adus patrimoniului național artefacte de excepție, cu o frecvență din ce în ce mai mare. Chiar dacă aproape invariabil decontextualizate, importanța acestor piese este o realitate imposibil de eludat, cu toată reticența sau oprobiul comunității științifice.

Apariția unui coif de tip corintic în ținuturile din nordul Dunării a fost unul dintre aceste evenimente care conțin atât bucuria de a adăuga patrimoniului un artefact de excepție, cât și doza de frustrare dată de ambiguitatea circumstanțelor descoperirii. Spunem acest lucru pentru că și această piesă deosebită se adaugă procentului foarte mare de artefacte provenite din descoperiri întâmplătoare și cu contextualitate deranjată.

¹ Asociația Culturală Enciclopedia Dacica, ALBA IULIA.

² Inspectoratul de Poliție al Județului Neamț, PIATRA-NEAMȚ.

³ Cercetător independent, BUCUREȘTI.

Redescoperirea descoperirii

Coiful despre care vorbim are o scurtă, dar curioasă, istorie recentă. Traseul artefactului începe în vara anului 2014, an în care cetățeanul Z. C., locuitor al comunei Alexandru Ioan Cuza, județul Iași, a descoperit un obiect metalic în apele râului Siret (Fig. 1).

În cursul lunii decembrie 2020, în atenția lucrătorului de poliție specializat în domeniul protejării patrimoniului cultural național din cadrul Inspectoratului de Poliție al Județului Neamț⁴ a ajuns o informație despre descoperirea unui coif grecesc, în anul 2014. La vremea respectivă, imaginile coifului au fost rulate pe o rețea de socializare, dar, fiind o perioadă de relativ început, vestea a trecut cumva neobservată, într-un cerc extrem de restrâns de persoane.

De remarcat că, respectiva postare, pe lângă fotografiile executate din diferite unghiuri, de ansamblu și detaliu, conținea și un scurt comentariu, din care rezulta că bunul a fost descoperit în anul 2014, în râul Siret, pe raza localității Alexandru Ioan Cuza din jud. Iași, iar autorul postării își exprima regretul că obiectul nu va ajunge într-un muzeu local.

Din primele verificări, s-a reușit identificarea autorului postării, în persoana unui domn din municipiul Roman, jud. Neamț. Chiar dacă trecuseră șase ani de la descoperire, existând o probabilitate foarte mare ca bunul să-și fi pierdut urma, a fost deschisă o cercetare penală sub supravegherea Parchetului de pe lângă Judecătoria Roman, pentru săvârșirea infracțiunilor de furt și tănuire.

Pentru că, ulterior, au apărut în spațiul public diverse acuze împotriva organelor judiciare care ar oprima pe nedrept un descoperitor de bună credință, trebuie să deschidem o paranteză și să spunem din capul locului că, în momentul înregistrării dosarului penal, nu se cunoștea identitatea autorului descoperirii și nici măcar dacă acest coif mai există în România. Practic, cercetarea penală a asigurat punerea în mișcare a instrumentelor judiciare și temeiul legal, fără de care ar fi fost imposibilă identificarea descoperitorului și recuperarea bunului arheologic, în timp foarte scurt de la sesizare⁵.

⁴ În continuare IPJ Neamț.

⁵ Trebuie subliniat că preocuparea esențială a organelor judiciare în cauzele privind patrimoniul cultural național este siguranța și recuperarea, în bună stare, a bunului cultural localizat. Astfel, intervenția directă devine mai mult decât necesară și justificată, preferabilă altor investigații non-invasive prealabile și de durată, cu riscul declanșării unor comportamente nedorite, în ceea ce privește soarta bunului cultural. Este suficient a aminti aici cazul din anul 2012-2013, al celor șapte tablouri, în valoare de 17 milioane de euro, sustrate dintr-un muzeu din Rotterdam, Olanda și arse în România de complici, după ce au fost îngropate de două ori, în contextul unor investigații judiciare (<https://www.mediafax.ro/social/tablourile-furate-din-olanda-au-fost-arse-de-mama-lui-radu-dogaru-operele-de-arta-aduse-in-romania-in-perne-11125995>). Sau foarte recenta experiență a cărților, în valoare de 2500000 lire sterline, sustrate de hoți români dintr-un muzeu londonez și ascunse în România, pe raza jud. Neamț, într-un subsol sigilat cu placă de beton ([https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/manuscrite-de-galileo-galilei-si-isaac-newton-dar-si-](https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/manuscrite-de-galileo-galilei-si-isaac-newton-dar-si)

La câteva săptămâni de la inițiere, investigațiile au ajuns într-o etapă în care autorul postării se identifica cu descoperitorul. Astfel, Judecătoria Roman a admis cererea organelor judiciare și a emis o autorizație de percheziție, care s-a pus în aplicare, în dimineața zilei de 12. 01. 2021. Obiectivul principal a fost obținerea oricăror indicii, oricât de insignifiante, care să potenteze o nouă pistă de cercetare.

În chip fericit, persoana percheziționată a recunoscut – fără ezitare – că este autorul postării și deci, descoperirea era cât se poate de reală. De asemenea, a arătat că a fotografiat bunul în locuința descoperitorului și i-a recomandat acestuia să predea coiful la Muzeul de Istorie din Roman, oferindu-se chiar să-l ducă și că ar fi fost refuzat, Z. C. având propriile intenții de predare.

Între cele două persoane a existat un singur contact, astfel încât s-au obținut date vagi, cu privire la identitatea descoperitorului, declanșându-se imediat un set de investigații polițienești specifice și legendate în orele imediat următoare.

În aceeași zi, după documentarea persoanei, s-a formulat o nouă cerere pentru autorizarea percheziției domiciliare, vizând o adresă de pe raza comunei Alexandru Ioan Cuza, jud. Iași. De această dată, șansele de a găsi bunul arheologic au depășit 50% din așteptări și se impunea urgentarea investigațiilor pentru ridicarea și asigurarea unor condiții de conservare și depozitare corespunzătoare bunului arheologic. Judecătoria Roman a emis autorizația de percheziție în timp foarte scurt, astfel încât – în jurul orelor 14.00 – s-a constituit o nouă echipă care a descins la adresa din comuna Alexandru Ioan Cuza, o oră mai târziu.

Din primele clipe după descindere, persoana vizată a recunoscut că a descoperit un „coif vechi” în timp ce se scălda în râul Siret, în vara anului 2014 și că nu deține alte bunuri arheologice. Solicitat să conducă la locul de depozitare a bunului, persoana în cauză a indicat podul casei, aflată încă în construcție. Artefactul a fost recunoscut imediat, deși era aruncat în praf, printre materiale uzate, în condiții ce indicau, fără dubii, că deținătorul nu avea minime informații legate de valoarea bunului și, implicit, nici o intenție de valorificare.

Asupra condițiilor și, mai ales, momentului descoperirii trebuie să facem câteva precizări suplimentare. În cursul anului 2008 și 2010, râul Siret a ieșit din matcă și a inundat satul Alexandru Ioan Cuza, acestea fiind cele mai recente fenomene de amploare înregistrate și care – foarte probabil – pot fi puse în legătură cu desprinderea

picturi-de-goya-descoperite-de-politia-romana-intr-o-casa-din-neamt-1370222). La descoperire, organele judiciare au avut surpriza neplăcută să le ridice dintr-un mediu umed și insalubru, unele chiar în apă, cu degradările aferente. Un alt mobil, care imprimă un caracter aparte investigațiilor judiciare privind, în special, patrimoniul arheologic, este dat de dificultățile ridicate de braconajul în situri arheologice. Bunul arheologic ieșit „la lumină” poate conduce spre urmele intervențiilor ilegale, în situri aflate în zone izolate, în extravilan, ori spre o simplă descoperire întâmplătoare, nepredată sau într-o adevărată „suveică”, pierdută în prescripții și relații.

și rularea obiectului în aval. Apele repezi ale Siretului, aduc din amonte și trunchiuri de copaci, pe care sătenii din comuna Alexandru Ioan Cuza, printre care și descoperitorul coifului, obișnuiesc să le recupereze pentru asigurarea necesarului de lemne pentru foc. Aceste amănunte ne obligă să luăm în considerare faptul că artefactul a putut fi prins între rădăcinile unui butuc sau trunchi de arbore și purtat pe o distanță oarecare și el a fost descoperit în timp ce Z. C. „pescuia” lemne aduse de apa râului. Această ipoteză ar explica „șifonarea” evidentă a căștii, altfel greu de explicat doar prin rostogolirea ei pe fundul apei, care trebuie să fi fost relativ scurtă din cauza scufundării.

Din observațiile asupra locului descoperirii trebuie precizat că malul drept al Siretului este mai înalt față de cel stâng și este cel din care curentul sapă mai mult. De asemenea, trebuie precizat că râul are un traseu sinuos, astfel încât diminuează rularea pe distanțe lungi și chiar favorizează depunerile aluvionare. Spre o asemenea bănuială contribuie și deformările de pe suprafața coifului, cauzate de presiunea exercitată în momentul zacerii, prins între depozitele aluvionare de loess și pietre de râu.

Condițiile foarte bune de conservare au fost favorizate de absența oxigenului, în stratul aluvionar, o lungă perioadă de timp. Într-o etapă apropiată de momentul descoperirii, depozitul de zacere a fost spălat, astfel încât coiful a rămas pe jumătate în mâl și altă jumătate în apă. Cel puțin aceasta ar trebui să fie explicația pentru degradarea patinei, dată de oxidarea coifului pe jumătatea stângă.

Deformările de pe suprafața coifului indică rezultatul presiunii, în depozitul aluvionar, și exclud ipoteza unei rulări îndelungate din aval, caz în care gradul de conservare și stadiul deformărilor ar fi fost cu mult mai pronunțate. De remarcat că râul Siret înregistrează un debit mediu de 250 m³/s și debit maxim de 4850 m³/s.

Revenind asupra piesei, important este faptul că pe suprafața coifului nu s-a identificat nici o urmă de intervenție contemporană, cu singura excepție de la extremitatea obrăzarului drept care indică o intenție de îndreptare a tablei.

Tot atunci, profitând de lumina zilei, au fost efectuate activități de localizare a descoperirii, înregistrându-se coordonatele GPS ale locului. Din declarațiile descoperitorului, rezultă că în timp ce se scălda în Siret a dislocat cu piciorul un obiect, pe care l-a ridicat constatând că era plin cu depuneri aluvionare. La spălare, a realizat că este vorba de un coif. După mediatizarea cazului, descoperitorul a declarat că ar fi prezentat bunul lucrătorilor de la Postul de Poliție Alexandru Ioan Cuza, care i-ar fi recomandat să-l păstreze la domiciliu până vor afla cum ar trebui să procedeze. Aspect care nu poate fi stabilit în mod cert, bazat doar pe declarația persoanei în cauză, mai ales, după ce – grație mediatizării⁶ – ar fi avut ocazia să afle că dacă ar fi respectat condițiile

⁶ <https://stirileprotv.ro/divers/ieseanul-care-a-tinut-un-coif-vechi-de-2-500-de-ani-in-pod-nu-poate-fi-recompensat-pentru-ca-nu-l-a-declarat-in-72-de-ore.html> și altele.

de predare, prevăzute de art. 49 din Legea 182/2000⁷ ar fi beneficiat o recompensă financiară substanțială.

Cert este că bunul nu a fost predat în termenul legal de 72 de ore de la descoperire, fiind ridicat de organele judiciare, în cadrul unui proces penal. De asemenea, conform dispozițiilor legale menționate mai sus, la care se adaugă și prevederile art. 10 din OG 43/2000⁸, poliția nu are atribuții în ceea ce privește procedura de anunțare/ predare a bunurilor arheologice, astfel încât prezumtiva „superficialitate” a „șefului de post” trebuie recențată sub efectul unor lacune legislative, într-un concept ce pare să fi urmărit o implicare cât mai volatilă a poliției, chiar și a lucrătorilor specializați, în procedurile ce vizează patrimoniul cultural mobil⁹.

În final însă, artefactul a fost recuperat și inclus în patrimoniul național, prin predarea sa în gestiunea Muzeului de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași.

⁷ (1) Persoanele fizice care au descoperit în mod întâmplător bunuri din categoria celor prevăzute la art. 46 alin. (1) sunt obligate să le predea, în termen de 72 de ore de la descoperire, primarului unității administrativ-teritoriale în a cărei rază a fost făcută descoperirea. (2) Primarul este obligat să înștiințeze serviciul public deconcentrat al Ministerului Culturii, în termen de 72 de ore, cu privire la bunurile descoperite, luând totodată măsuri de pază și de conservare a acestora. (3) Primarul este obligat să predea bunurile astfel descoperite, în termen de 10 zile, serviciului public deconcentrat al Ministerului Culturii. (4) Autorii descoperirilor întâmplătoare, care au predat, în condițiile prevăzute la alin. (1), bunurile descoperite, au dreptul la o recompensă bănească de 30% din valoarea bunului, calculată în momentul acordării recompensei, iar, în cazul unor descoperiri arheologice de valoare excepțională, se poate acorda și o bonificație suplimentară de până la 15% din valoarea bunului. (5) Valoarea bunurilor astfel descoperite se stabilește de experții acreditați ai serviciului public deconcentrat al Ministerului Culturii sau, după caz, de alți experți acreditați. (6) Recompensele și bonificația, stabilite potrivit alin. (4) și (5), vor fi suportate din bugetul ordonatorului principal de credite sau din bugetele locale, în funcție de subordonarea instituțiilor culturale în administrarea cărora vor fi transmise bunurile descoperite și vor fi plătite în cel mult 18 luni de la data predării bunului. (7) În cazul în care autorul descoperirii nu primește recompensa în termenul stabilit la alin. (6), acesta se poate adresa instanței judecătorești competente printr-o acțiune scutită de taxa judiciară de timbru, art. 49 din Legea 182 din 25 octombrie 2000 (republicată) *privind protejarea patrimoniului cultural național mobil*, publicată în Monitorul Oficial nr. 259 din 9 aprilie 2014.

⁸ Bunurile mobile rezultate în urma descoperirilor arheologice întâmplătoare vor fi predate de către descoperitor, în termen de maximum 72 de ore, serviciilor publice deconcentrate ale Ministerului Culturii și Cultelor, art. 10 din Ordonanța Guvernului 43/2000 *privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național*, republicată în Monitorul Oficial, partea I, nr. 951 din 24 noiembrie 2006.

⁹ De observat în Legea 182/2000 privind bunurile culturale mobile la capitolul sancțiuni contravenționale Poliția Română nu are competențe legale. Aceasta nu trebuie văzută doar din perspectiva strictă a amendării, ci presupune și eliminarea Poliției dintr-un întreg cadru al monitorizărilor și verificărilor specifice, chiar dacă prin aceeași lege se creau structuri specializate ale statului în cadrul Ministerului Afacerilor Interne, cunoscute ca „poliția de patrimoniu”.

Coiful de tip corintic descoperit în județul Iași

Artefactul este realizat din bronz (Fig. 2-4), în componența căruia au fost identificate și urme de plumb (Pb) și de fier (Fe)¹⁰.

Coiful a fost analizat prin spectrometrie de fluorescență de raze X (XRF). Măsurătorile experimentale au fost realizate utilizând un spectrometru XRF portabil, tip Innov X Systems Alpha Series. Acest dispozitiv este echipat cu un tub de raze X cu anod W, care funcționează la parametrii maximi de 50kV și 40μA, radiația de fluorescență fiind detectată și analizată cu un detector de Si (PIN), cu răcire termoelectrică (Tabel 1).

Conform analizelor XRF, concentrația de cupru variază între 91,31 și 91,97%, cu o medie de 91,61%; concentrația de staniu variază între 7,85 și 8,48%, cu o medie de 8,16%; concentrația de fier variază între 0,13 și 0,21%, cu o medie de 0,18%. Concentrația de plumb variază între 0,03 și 0,05%, cu o medie de 0,04% (Tabel 2).

Depunerile pe suprafața coifului (punct 4) sunt oxizi de fier hidratați ($\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$). Coroziunea de pe suprafața coifului (punct 7) este formată din produși de coroziune ai cuprului. Pe suprafața coifului sunt zone cu produși de coroziune (identificați prin microscopie optică, teste microchimice): cloruri de cupru (atacamit, paratacamit), cuprit, tenorit. Patina (punct 8) este specifică cuprului. Depuneri în interiorul coifului: săruri de calciu și potasiu (carbonați și sulfati) – reprezintă resturi de sol.

Conform analizelor XRF, în punctele A și G de pe suprafața coifului s-a identificat o concentrația de aur variind între 6,24 și 7,24%, cu argint în aur în concentrații de 0,53 și 0,55%.

În aceste condiții, putem spune că piesa prezintă urme de aurire (punctele A și G – Tabel 3)¹¹.

¹⁰ Informațiile privind analizele metalografice efectuate ne-au fost furnizate de către dr. ing. Maria Geba, cercetător șt. I și șef al Centrului de Restaurare și Conservare a Patrimoniului Cultural din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” din Iași, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea și promptitudinea cu care ne-a oferit rezultatele analizelor metalografice pe care le-a efectuat.

¹¹ Analiza prin spectrometrie de fluorescență cu raze X (XRF) permite detectarea și identificarea compoziției elementale a materialelor utilizate în realizarea obiectelor. Este o metodă rapidă și precisă care se realizează direct pe suprafața obiectului, fără prelevare de probă. Pentru achiziționarea spectrelor, pentru matricea grea, a fost selectat software-ul *Analytical Mode*, cu o durată de excitație de 60 de secunde.

Tabel 1.
Analize XRF

R (punct de analiză) Element	R 73 (1) %	R 74 (2) %	R 75 (3) %	R 77 (5) %	R 78 (6) %	R 81 (9) %	Conc. medie %
	Cu	91,57	91,46	91,69	91,31	91,66	
Sn	8,21	8,29	8,08	8,48	8,09	7,85	8,16
Fe	0,17	0,21	0,19	0,17	0,20	0,13	0,18
Pb	0,05	0,03	0,04	0,04	0,05	0,05	0,04

Tabel 2.
Analize XRF - zonă depuneri / coroziune/patină

R (punct de analiză) Element	R 76 (4) Depuneri %	R 79 (7) Coroziune %	R 90 (8) Patină %
Cu	86,45	90,62	91,43
Sn	7,53	7,92	8,34
Fe	5,97	1,42	0,18
Pb	0,04	0,04	0,06

Tabel 3.
Analize XRF – zonă acoperire metal

R (punct de analiză) Element	R 13 (A) %	R 27 (G) %
Cu	85,19	85,94
Sn	6,33	7,08
Au	7,24	6,24
Ag	0,55	0,53
Fe	0,15	0,21

Fișa tehnică

Tipul piesei: coif grecesc de tip corintic

Locul descoperirii, toponim: comuna Alexandru Ioan Cuza, județul Iași

Tipul de cercetare: descoperire întâmplătoare

Contextul arheologic: necunoscut

Locul depozitării: Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei

Depozit, cota de inventar: neînregistrat

Material: bronz

Dimensiuni: $h = 25$ cm; $\text{circumferință}_{\text{bază}} = 60$ cm; $\text{circumferință}_{\text{zona mediană}} = 66,5$ cm; $h_{\text{protecție nazală}} = 7$ cm; $l_{\text{maxim protecție nazală}} = 1,1$ cm; $\text{grosime}_{\text{protecție nazală}} = 1$ cm; $\text{grosime}_{\text{tablă}} = 0,1$ cm; diagonale interior = 20,5 cm x 23 cm; $\text{lățime}_{\text{obrăzar}} = 10$ cm; $\text{lungime}_{\text{obrăzar}} = 17$ cm; $\text{lățime}_{\text{vizor}} = 6$ cm; $h_{\text{vizor}} = 2,7$ cm

Observații: Occipital stânga amprentă aproximativ rectangulară 9 x 9 cm; parietal dreapta urmă de deformare mecanică; zona frontală = deformări longitudinale, cel mai probabil cauzate de o armă cu lamă; în zona din spate două urme de tăiere/ lovire. La modul general, artefactul prezintă numeroase deformări mecanice, înfundări ale calotei și îndoituri, marea majoritate datorate aparent rulajului și presiunii mediului în care a zăcut dar, în ciuda tratamentului agresiv, coiful și-a păstrat integritatea și, ceva mai relativ, forma generală. Nu are decupaje pentru urechi. Coiful a avut porțiuni aurite.

Datare: Produs în secolul V a. Chr.

Coifurile de tip corintic

Căștile de luptă de tip corintic au o istorie suficient de bogată ca să fi pătruns și rămas în conștiința Antichității multă vreme, am putea spune chiar mai mare decât realitatea, și atât de puternică, încât au rămas emblematice mult timp după ce au ieșit din uz. Acest fapt s-a datorat legăturii puternice dintre aceste coifuri și imaginea hoplitului grec.

Imaginea unor detașamente compacte de războinici care înaintau umăr la umăr, protejați de armuri, scuturi și coifuri de bronz a rămas cu siguranță fixată atât în memoria adversarilor, cât și în mentalul colectiv propriu. În acest peisaj, coifurile împodobite cu creste colorate, dar care acopereau aproape integral fața, lăsând liberi doar ochii și o fantă în dreptul gurii hoplitului, asemenea unei măști, în mod cert au lăsat o puternică impresie. Arta Greciei antice este martorul acestei impresii, sculpturile, reliefurile și pictura epocii redând cu frecvență ridicată imagini cu personaje purtând coifuri corintice. Uneori, reprezentările de acest fel, puse în operă mult timp după ieșirea din uzul curent a coifurilor corintice, trebuie văzute ca o eroizare a personajului redat și ca o încercare de readucere în actualitate a gloriei de altădată, câștigată de hopliți la Maraton, Thermopyle, Salamina sau în atâtea și atâtea alte bătălii. Sau de transfer a acestei glorii eroice asupra unor personaje contemporane creării obiectului artistic.

Coifurile corintice au apărut în Peloponez, în decursul secolului VII a. Chr și reprezintă o dezvoltare din tipurile de căști folosite anterior de către greci. Trebuie spus că sintagma „coif corintic”, folosită astăzi de către istorici, este venită din trecut o dată cu artefactul, căci căștile de acest tip par să fi avut denumirea asta încă din Antichitate. Herodot, vorbind despre obiceiurile aussilor, un trib nord-african, spune că în timpul unor procesiuni comunitatea echipa o tânără cu armură grecească și coif corintic¹². S-a pus problema dacă denumirea regăsită la Herodot era deja un topos când istoricul scria, ori dacă era vorba cu adevărat despre un astfel de coif în povestire, dar problema a rămas deschisă și, oricum, este un aspect mai puțin important. La urma urmei, nu există nici un argument să nu admitem că în Corint nu a existat un atelier vestit în fabricarea acestui tip de cască. Majoritatea exegeților sunt de acord că au existat doar câteva ateliere majore, Corintul fiind unul dintre ele sau poate chiar primul, și mai multe periferice, cu producția întinsă în timp. Multitudinea de detalii tehnologice diferite, grupele și subtipurile existente, converg spre această ipoteză. Ar mai fi de notat doar că, păstrând prudența față de corectitudinea informației, coifurile de acest fel constituiau pentru barbari, oriunde ar fi fost ei, obiecte cu puternice valențe cultive.

Acest tip de coif a fost excelent adaptat modului de luptă în formație compactă, respectiv falanga, unitate de infanterie care a dominat câmpurile de bătălie ale grecilor aproape o jumătate de mileniu. Majoritatea căștilor de tip corintic erau lucrate prin

¹² Herodot, IV, 184.

martelare, dintr-o singură foaie de bronz – eliminând astfel unele deficiențe ale căștilor care erau asamblate din bucăți de tablă nituite între ele, din care cauză riscau să se desfacă la lovitură puternice. Caracteristica cea mai evidentă a coifurilor corintice au fost obrăzarele apropiate în față și mult alungite în jos, precum și apărătura nazală puternică. Practic, doar ochii rămâneau neprotejați, restul capului fiind acoperit de metal.

Dacă pentru falangă această cască era excelentă, pentru alte unități de luptă ea avea unele dezavantaje, cel mai neplăcut fiind „izolarea” războinicului, care nu putea auzi și nici vedea prea bine câmpul de luptă. O altă problemă a acestora era greutatea, care incomoda destul de mult războinicul. Atelierele grecești, chiar dacă au păstrat linia tipologică, au încercat să rezolve această problemă prin renunțarea la ornamentele atașate, prin reducerea protecției cefei și prin subțierea grosimii tablei, care la exemplarele târzii mai ajunge numai o fracțiune din cea a coifurilor vechi. Acum coiful putea fi purtat în repaos, dus pe ceafă, așa cum apare adesea redat în artă. Iconografia este importantă pentru că plasează această formă finală între ultimul sfert al secolului al VI-lea a. Chr. și sfârșitul războaielor greco-persane. De remarcat că, purtat în această ipostază, artiștii puteau reda și fața personajelor ilustrate, fapt ce i-a întărit suplimentar poziția de simbol¹³.

Aceste modificări ne fac să ne punem întrebarea cât de utile mai erau ca arme de protecție, căci pare că modificările le-au transformat în piese de prestigiu și panoplie. În plan real, nu mai era nimic de făcut, deoarece nu doar caracteristicile tradiționale îl blocaseră, ci și modul în care se purtau de acum războaiele.

Toate aceste încercări de adaptare au dus în final la apariția altor tipuri de căști de luptă. Coifurile care le-au succedat, în special cele de tip chalcidic, au rezolvat mare parte din chestiunile deranjante, fiind mult mai adaptate la realitățile tot mai fluide ale câmpurilor de bătălie. Căștile de tip corintic ies treptat din uz spre sfârșitul secolului V a. Chr., după ce făcuseră secole de istorie alături de hopliții greci. Așezată în plan general, ieșirea coifurilor corintice din uz poate fi plasată rezonabil între reformele lui Iphikrates și declinul mercenariatului grecesc în bazinul mediteranean. Trebuie spus însă că hopliții au continuat să fie echipați cu armament greu până târziu, la pierderea independenței orașelor-state grecești¹⁴, dar numărul și importanța lor s-a redus constant, în relație directă cu prosperitatea clasei sociale pe care o reprezenta și căreia îi aparținea.

Căștile de acest tip au fost proiectate și realizate meticulos, cu mare grijă, fiecare exemplar fiind făcut la comandă și personalizat pe caracteristicile anatomice ale comanditarului¹⁵. Aspectul avea un impact serios asupra costurilor de producție. Deși

¹³ H. Pflug, *Korinthische Helme, in Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin*, Mainz, 1988, p. 87.

¹⁴ L. Ueda-Sarson, *The Evolution of Hellenistic Infantry, Part 1: The Reforms of Iphikrates*, în *Slingshot*, 222, 2002, p. 30.

¹⁵ A. M. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks*, Ithaca, NY, Cornell UP, 1967, p. 59.

au fost dintotdeauna un trofeu râvnit, individualizarea lor nu permitea decât din noroc purtarea lui comodă și firească de către altcineva. La fel de posibil, încărcătura simbolică și spirituală cu care erau investite – în fond, coiful era un substitut al capului – împiedicau transmiterea între alți indivizi, chiar înrudiți. Este, și acesta, un motiv pentru care adesea când erau capturate, coifurile erau expuse ca trofee sau oferite ca ofrande locurilor de cult.

Un aspect mai puțin discutat în literatura de specialitate este morfologia aparent falică a calotei. Nu cunoaștem nici o sursă antică referitoare la forma falică a acestor coifuri, astfel că nu ne este clar dacă forma coifurilor de tip corintic, moștenită apoi și de cele chalcidice, este un rezultat al tehnicilor de fabricație a calotelor – forma de ogivă este una care deviază excelent loviturile – sau este un design explicit al unui penis erect. Trebuie avut în vedere faptul că mentalitățile și iconografia greacă redau permanent penisuri mici și în stare flască, considerând că penisurile mari erau semnele unei stăpâniri de sine scăzute și că ele erau atributele bărbaților ne semnificativi, a satirilor și ale barbarilor. Putem reține în această problemă ipoteza în care grecii au căutat și obținut un tip de calotă eficientă, fără a urmări să fie asociată cu morfologii falice. De asemenea, nu știm în ce măsură la unele dintre aceste coifuri, care erau uneori ornamentate cu diverse elemente decorative, forma falică nu era mascată¹⁶.

Dependentă de modul de luptă hoplitic, casca de tip corintic a fost relativ răspândită în bazinul mediteranean, oriunde au ajuns și grecii – din Spania până în Cipru (Fig. 6). Detașat de tipul de infanterist greu pentru care a fost creată și de atelierele care îl produceau, coiful corintic a avut o răspândire mult mai redusă geografic, descoperirile din mediul barbar fiind sporadice. O excepție în acest registru poate fi considerată regiunea Apulia din Italia, unde, din cauza cererii mari a autohtonilor pentru astfel de echipamente, s-a ajuns la deschiderea unor ateliere locale și, în final, la dezvoltarea unui tip aparte de coif.

Pentru restul lumii barbare (Fig. 7), în special nordice, a contribuit la această raritate și modul de luptă specific infanteriei grele, unde erau potrivite, dar și tehnologia de fabricare. Ori ambele atribute, infanteria greu înarmată și infrastructura de fabricare erau aproape inexistente în aceste regiuni.

Descoperirile de coifuri corintice dincolo de limitele lumii mediteraneene sunt cu totul excepționale, fiind identificate foarte puține exemplare, deși, fără îndoială, ele erau cunoscute elitelor din aceste regiuni.

Un astfel de coif (Fig. 7/1) a fost descoperit în condiții și context insuficient de clare în apropierea satului Celopeci (Челопеч), regiunea Sofia, Bulgaria (Fig. 6). Coiful a suferit intervenții serioase după descoperire, fiind decupat și transformat în lampă

¹⁶ C. Borangic, L. Guțică-Florescu, *Coiful de tip Chalcidic de la Bals, județul Olt, în Istros, XXVI, 2020*, p. 261.

decorativă de către deținător. A fost recuperat în anul 1984, inclusiv părțile tăiate din spate, restaurat și expus. Conform cercetătorilor care au analizat cazul, coiful ar fi fost găsit în pietrișul extras dintr-o albie de râu. Casca are o înălțime de 30,4 cm, iar grosimea tablei 1 mm¹⁷.

Tot în Bulgaria, în patrimoniul Muzeului Național de Istorie Militară din Sofia, se află un alt coif corintic de același tip (Fig. 7/2) descoperit în anul 1963 lângă satul Chelopechene (Челопечене), regiunea Sofia (Fig. 6). În mod ciudat, deși nu pare a se cunoaște precis locul de descoperire, și această cască pare a fi fost recuperată întregă din pietrișul extras dintr-o balastieră aflată pe râul Lesnovska.

Ambele coifuri au fost datate între sfârșitul secolului VI a. Chr. și primele decenii ale secolului următor¹⁸.

Avansând spre nord, coiful descoperit la Alexandru Ioan Cuza conectează zonele tracice cu lumea stepică, de unde provin alte câteva piese interesante.

Prima care urmează este cea descoperită în sud-vestul Ucrainei, în apropierea localității Peschanaya (Песчаная), regiunea Odessa (Fig. 6), de către un căutător cu detectorul de metale, în anul 2016. Traseul artefactului descoperit a fost fulminant, fiind aproape imediat vândut pe piața neagră, în spațiul public supraviețuind doar câteva fotografii (Fig. 8). Coiful a fost descoperit într-o zonă astăzi păduroasă, la o adâncime de cca. 50 cm, potrivit informațiilor puține oferite de către descoperitor pe o rețea de socializare și era extrem de fragmentat. Din analiza imaginilor pare că distrugerea coifului a fost făcută încă din Antichitate, în momentul depunerii. Observând cu atenție puținele fotografii prezente în spațiul public, respectiv alungirea nefirească și ondularea cu aspect de scurgere a unor extremități ale resturilor acestui coif, credem că există posibilitatea ca piesa, întreagă sau fragmentată, să fi fost supusă unor temperaturi înalte. Dar acest aspect rămâne, deocamdată, doar o presupunere.

Puțin mai departe, la aproximativ 125 km nord-est de Peschanaya, în apropierea satului Romejkovo (Ромейково), regiunea Cherkasy, Ucraina (Fig. 6), a fost descoperit și cercetat, înainte de 1848, un mormânt care fără îndoială a aparținut unei căpetenii scitice. În inventarul funerar se aflau, printre altele, două cnemide de bronz, vârfuri de săgeată, resturile unei spade și un coif corintic (Fig. 9)¹⁹.

De la Romejkovo, spre sud-est la aproximativ 295 km, se află un nou punct de interes referitor la coifurile corintice din această regiune. Este vorba despre tumulul/kurganul din situl arheologic de la Solokha (Солоха), regiunea Zaporojie, Ucraina (Fig. 6). Tumulul, descoperit la începutul secolului XX, este una dintre cele mai

¹⁷ Г. Лазов, *Коринтски шлем от колекцията на нит*, în *Известия*, XVII, 2006, p. 9.

¹⁸ *Ibidem*, p. 10-13.

¹⁹ И. Фундеклей, *Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии, изданное по высочайшему соизволению Киевским гражданским губернатором*, Киев: В Типографии Феофила Гликсберга, 1848, p. 72-73, fig. 16.

impresionante astfel de amenajări funerare din regiune. În el se află și mormântul unui personaj de rang superior, poate chiar regal, din lumea scitică²⁰. Datat destul de strâns, între ultimele decenii ale secolului V a. Chr. și primele decenii ale secolului următor, mormântul conținea un inventar spectaculos în care se afla și un pieptene de aur decorat cu figuri umane și animale redată dinamic²¹. Unul dintre personaje, un călăreț redat extrem de realist, poartă pe cap un coif corintic (Fig. 7/3a-3b).

În același ansamblu funerar, dar în alt mormânt, între numeroasele arme care au aparținut defunctului s-a descoperit și un coif de bronz, foarte probabil tot de tip corintic, dar care a suferit modificări serioase, aplicate cu intenția de a fi adaptat altor necesități tactice (Fig. 7/4). Aceste corecturi trebuie înțelese nu doar ca adaptări fizice pentru conformația craniană a noilor proprietari ai căștilor, ci și ca modificări imperativ impuse de stilul de luptă diferit, practicat de arcașii călare sciți, care aveau nevoie de acuitate senzorială și mobilitate total diferite de cele ale infanteriei. Prin modificările efectuate s-a păstrat doar partea de protecție care rezona cu nevoile tactice ale cavaleriei și cu prestigiul dat de un produs de lux emblematic.

Fără a putea admite indubitabil că este vorba despre un coif corintic, deși modificările executate și forma calotei păstrate duc spre această ipoteză, putem spune însă că atât casca, precum și pieptenele de aur, se înscriu în seria de conexiuni ale elitelor scitice cu produsele și ideologiile coloniilor grecești din Pont. Peisajul cultural al sciților nord-pontici relevă faptul că astfel de coifuri reprezentau bunuri de mare preț și cu o importanță ideologică evidentă.

Suplimentar, metodele moderne de datare ale mormântului folosite în acest caz restrâng aria temporală dar coincid cu aprecierile arheologice anterioare²². În același timp, datarea corectă și precisă denotă realitatea potrivit căreia coifurile corintice aflate la periferie sau la mare distanță de centrele de producție și de purtătorii lor originali au mai rămas o vreme în uzul elitelor barbare, chiar și după ce importanța lor tactică a scăzut vizibil.

Ultima descoperire de acest fel este un coif corintic provenit tot într-un mormânt, excavat în 2016, aflat în peninsula Taman, lângă satul Volna (Волна), regiunea Krasnodar, Rusia (Fig. 6). Casca depusă în inventarul funerar al personajului îngropat aici este datată preliminar în intervalul 450-425 a. Chr. Coiful, puternic fragmentat, aparent, datorită condițiilor de zacere, este reconstituit deocamdată parțial (Fig. 9/5-7) și se află în curs de publicare²³. Descoperirea închide oarecum arcul de cerc

²⁰ А. П. Манцевич, *Курган Солоха. Публикация одной коллекции*, Л. Искусство, 1987, p. 60-61.

²¹ *Ibidem*, p. 57-60; B. Piotrovsky, *Scythian Art: The Legacy of the Scythian World: Mid-7th to 3rd Century B. C.*, Aurora Art Publishers, Leningrad, 1986, p. 128-129.

²² A. Y. Alekseev et alii, *Some problems in the study of the chronology of the ancient nomadic cultures in Eurasia (9th - 3rd centuries BC)*, în *Geochronometria*, 21, 2002, p. 145.

²³ <http://mospravda.ru> (accesat 22. 07. 2021).

cu astfel de artefacte, arc relativ paralel cu țărmul Mării Negre, delimitând teoretic spațiul periferic al influenței polisurilor grecești. Fără a avea date complete despre această descoperire nepublicată integral încă, din puținele prezentări publice reiese că este vorba despre mormântul unui călăreț grec, fapt ce indică, dacă va fi confirmat, o adaptare și a lumii grecești nord-pontice la realitățile tactice din această regiune.

Modul în care au ajuns astfel de coifuri în lumea barbară este predispus la numeroase ipoteze de lucru sau presupuneri rezonabile. Fie erau prăzi de război, fie daruri politice sau puteau ajunge chiar pe căi comerciale. Indiferent de oricare dintre acești vectori, prezența coifurilor corintice în mediul barbar denotă conectarea elitelor locale la producția atelierelor grecești și la ideologia emanată de prospererele și influențele polisuri pontice.

Concluzii

În perioada secolelor V-III a. Chr., teritoriul dintre versanții estici ai Carpaților Răsăriteni și râul Nistru a fost cuprins de o febrilitate destul de greu explicată de către istorici. În primul rând, crește remarcabil numărul cetăților construite, unele de dimensiuni impresionate, devalând eforturi colective serioase. Numărul de așezări este și el semnificativ, la fel tezaurele îngropate și necropolele tumulare descoperite, iar numeroasele produse de import completează imaginea unei demografii potente edilitar și economic.

Prosperitatea și dinamica emanate de acești indicatori ridică, însă, unele probleme, prima fiind contrastul între resursele locale relativ limitate și elementele economice enumerate. Această discrepanță relevă existența unei elite locale nu doar puternică, ci și conștientă de propria identitate.

În fapt, toată această dinamică socială, economică, militară și probabil chiar politică pe alocuri este rezultatul poziției strategice a teritoriului interpus între populațiile stepice și sudul luxuriant. Lunca Siretului a avut, în epocă, funcția de arteră de comunicație între stepă și litoralul pontic și chiar mai departe, către bogatele teritorii sud-dunărene. Pare evident că acest avantaj a contribuit și a permis acumularea de valori materiale și culturale precum și emanciparea unor lideri și căpetenii locale. Controlul acestui culoar, și a celor secundare, a favorizat comerțul, a permis mobilitatea elitelor și, implicit, schimburile de bunuri, oameni și idei în ambele direcții.

Prinși, pe de o parte, între raidurile nomazilor, angrenați în endemice conflicte intertribale, evenimente care pot explica ridicarea nenumăratelor fortărețe și, pe de alta, atrase inexorabil de rafinamentul sudului elenistic, elitele geților istorici, dominanți în teritoriul aflat în discuție, și-au dezvoltat o identitate și o ideologie proprie evidentă.

În acest peisaj sumar schițat, coiful de tip corintic descoperit la Alexandru Ioan Cuza, deși face aparent o notă discordantă este, în realitate, parte firească a contextului general. Prezența unui astfel de produs special în zonele controlate de geți poate avea

multiple explicații. Putea fi procurat prin jaf, putea să fi fost un dar politic sau doar un obiect tranzacționat, pur și simplu.

Loviturile identificate pe calotă conduc, însă, la recompunerea unui traseu mai abrupt, coiful pare, mai degrabă, că și-a schimbat brusc proprietarul. Urmele de agresiune vizibile pe artefact conturează ipoteza că el a făcut parte din prada de război, conflict despre care putem presupune că a avut loc în altă parte.

Păstrând, cu toată prudența necesară, faptul că el a fost găsit în albia râului, se adaugă scenariului un moment al sacrificării piesei. Distrugerea coifului descoperit la Peschanaya, probabilitatea ca cele descoperite în Bulgaria să fi fost scoase tot de pe fundul râurilor, situația identică în cazul coifului chalcidic de la Budești, sugerează o formă de ritual – distrugere și/ sau sacrificare în apă a unor coifuri.

Revenind la coiful descoperit la Alexandru Ioan Cuza, nici nu trebuie să ne surprindă foarte tare modul în care a ajuns în această zonă și cel în care probabil a fost tratat. Acest tip de coif era, fără îndoială, bine cunoscut în epocă și regiune. Polisurile grecești reprezentau pentru lumea barbară un real obiectiv și un model cultural clar. Coifurile corintice nu puteau fi altceva decât unul dintre simbolurile acestei lumi nu doar mai rafinate, ci și multă vreme puternice din punct de vedere militar.

Posesia unui coif de bronz de factură greacă, aurit, capturat probabil în luptă, a modificat fundamental statutul și poziția celui care l-a dobândit. Foarte posibil într-atât încât coiful nici nu i se mai cuvenea după cutumele războinice, ci el a trebuit închinat cine știe cărei divinități, prin bunăvoința căreia victoria a fost posibilă.

Dincolo de toate aceste, până la urmă, presupuneri, prezența artefactului în ținuturile getice, undeva, în epoca de glorie a *prinților de aur*, confirmă conectarea elitelor locale la modelele și lumea elenistică.

A GREEK CORINTHIAN HELMET ACCIDENTALLY
DISCOVERED IN THE COUNTY OF IAȘI

(Abstract)

In 2014, a citizen of the village Alexandru Ioan Cuza, discovered in the waters of Siret river a Greek helmet of Corinthian type. Without realizing the importance of the discovery, the citizen took the helmet home. Although he seems to have had no knowledge of the value of the object, the citizen allowed an acquaintance to photograph it and post the images on social media. These photos led to a criminal investigation which led to the identification of the finder and the recovery of the helmet six years later. The artefact was recovered and included into the national heritage, being stored into the collection management of "Moldova" National Museum Complex of Iași. The helmet is made of bronze, in which traces of lead

(Pb) and iron (Fe) were identified, and it also has traces of gold. It is whole, but it has numerous marks and bends, some due to the fact that it was dragged by the river waters, others due to blows with a hard body. The general state of preservation is good.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. The discovery area and place of the helmet from Alexandru Ioan Cuza village.
- Fig. 2. The Corinthian helmet discovered in Alexandru Ioan Cuza village.
- Fig. 3. The Corinthian helmet discovered in Alexandru Ioan Cuza village (photo M. Neagu).
- Fig. 4. Drawing F. Martiș.
- Fig. 5. The distribution of the Corinthian helmets discovered in Europe (*apud* Pflug 1988).
- Fig. 6. The distribution of the Corinthian helmets discovered in the Barbarian environments in the North and West of the Black Sea.
- Fig. 7. 1, Corinthian helmet discovered in Celopeci (Челопеч), Bulgaria (*apud* Lazov 2006); 2, Corinthian helmet discovered in Chelopечене (Челопечене), Bulgaria (*apud* Lazov 2006); 3, Golden comb discovered in the tumulus of Solokha (Солоха), Ukraine (*apud* Piotrovsky 1986); 4, Bronze helmet discovered in the tumulus of Solokha, Ukraine (*apud* Манцевич 1987).
- Fig. 8. Bronze helmet discovered in the proximity of Peschanaya (Песчаная), Ukraine (Facebook photo).
- Fig. 9. 1-4, bronze helmet discovered in Romejko (Ромейково), Ukraine (1-2, *apud* Фундуклей 1848; 3-4, drawing F. Martiș); 5-7, bronze helmet discovered in Volna (Волна), Russia (photo <http://mospravda.ru>).
- Fig.10. 1, 3D reconstitution (arch. A. Onofriesei); 2, artistic reconstitution (R. Oltean).

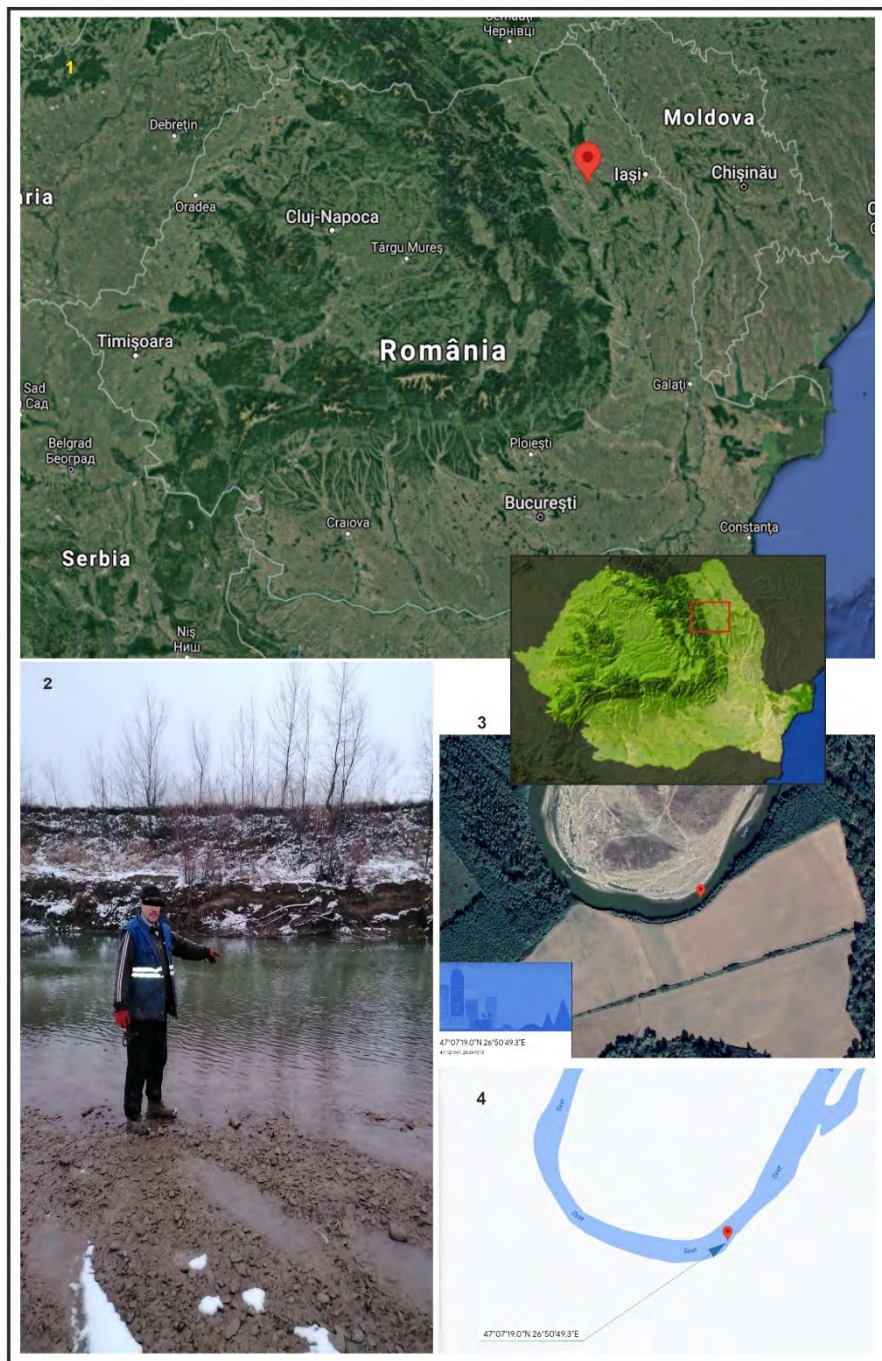

Fig. 1. Zona și locul descoperirii coifului de la Alexandru Ioan Cuza

Fig. 2. Coiful de tip corintic descoperit la Alexandru Ioan Cuza

Fig. 3. Coiful de tip corintic descoperit la Alexandru Ioan Cuza (foto M. Neagu)

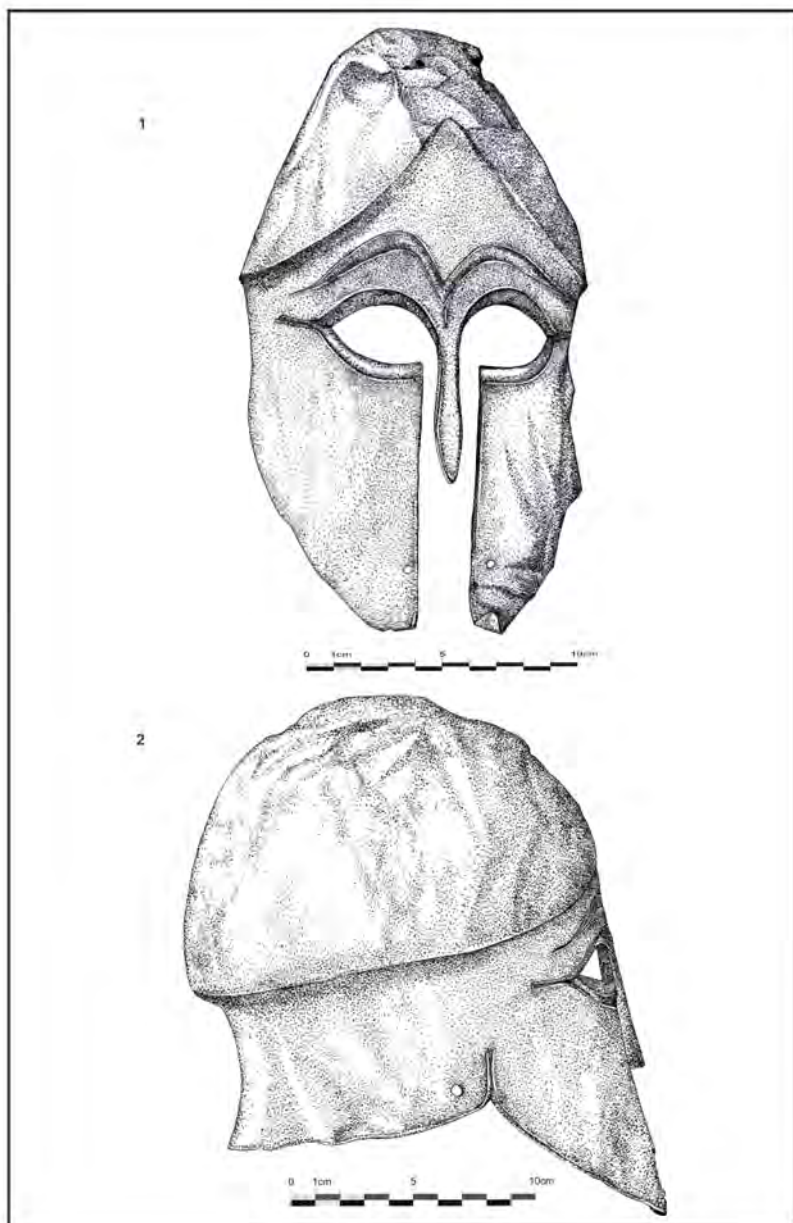

Fig. 4. Desen F. Martiș

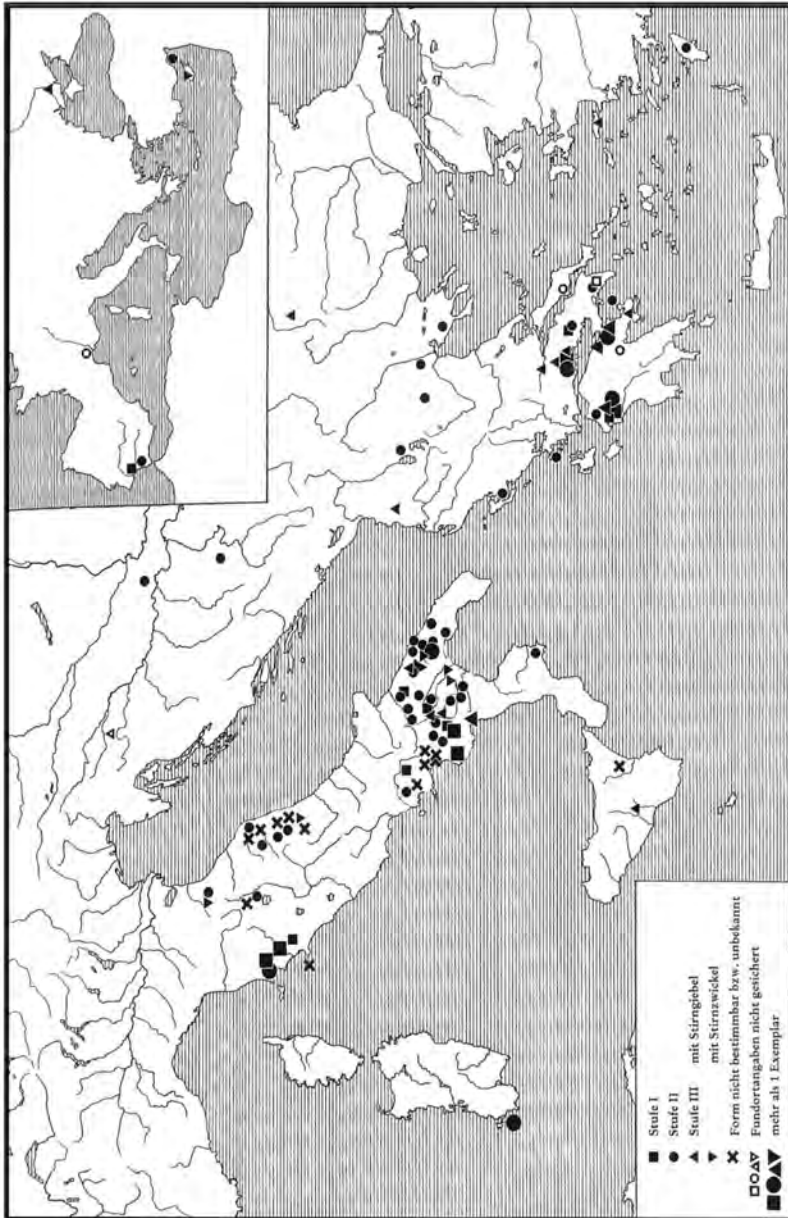

Fig. 5. Distribuția coifurilor de tip corintic descoperite în Europa (*apud* Pflug 1988)

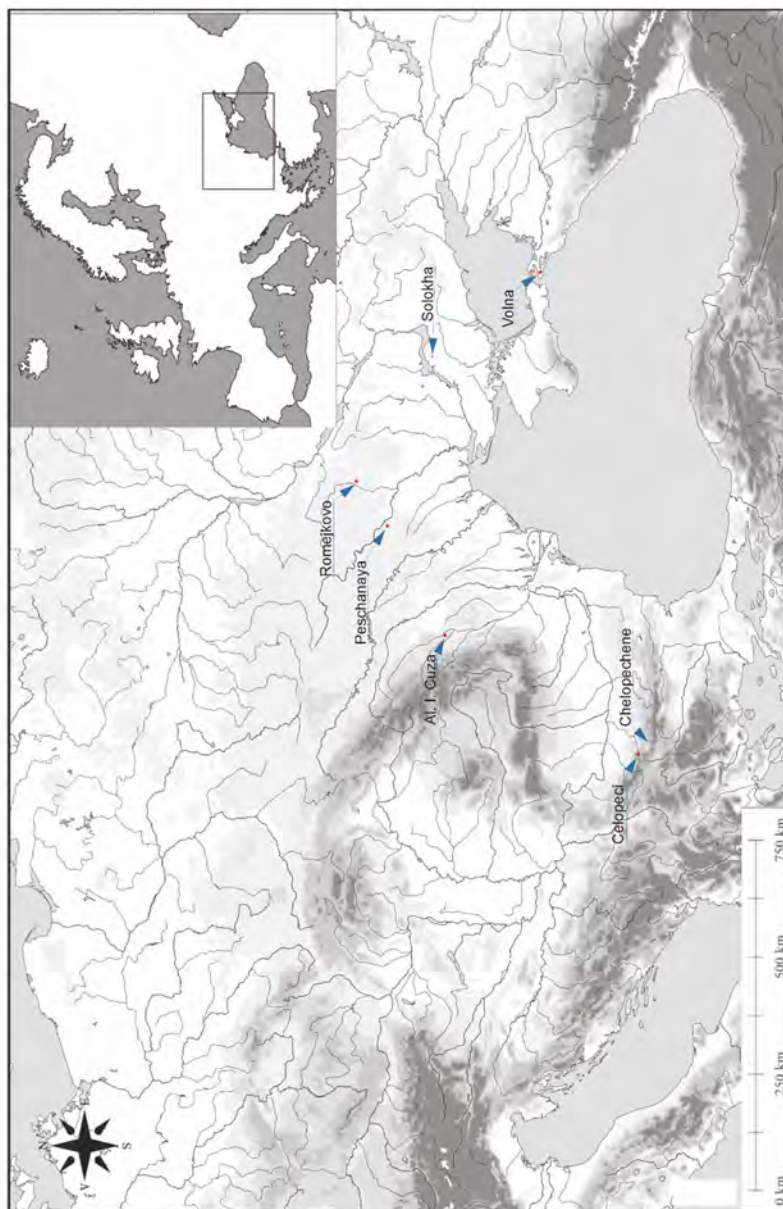

Fig. 6. Distribuția coifurilor de tip corintic descoperite în mediile barbare din vestul și nordul Mării Negre

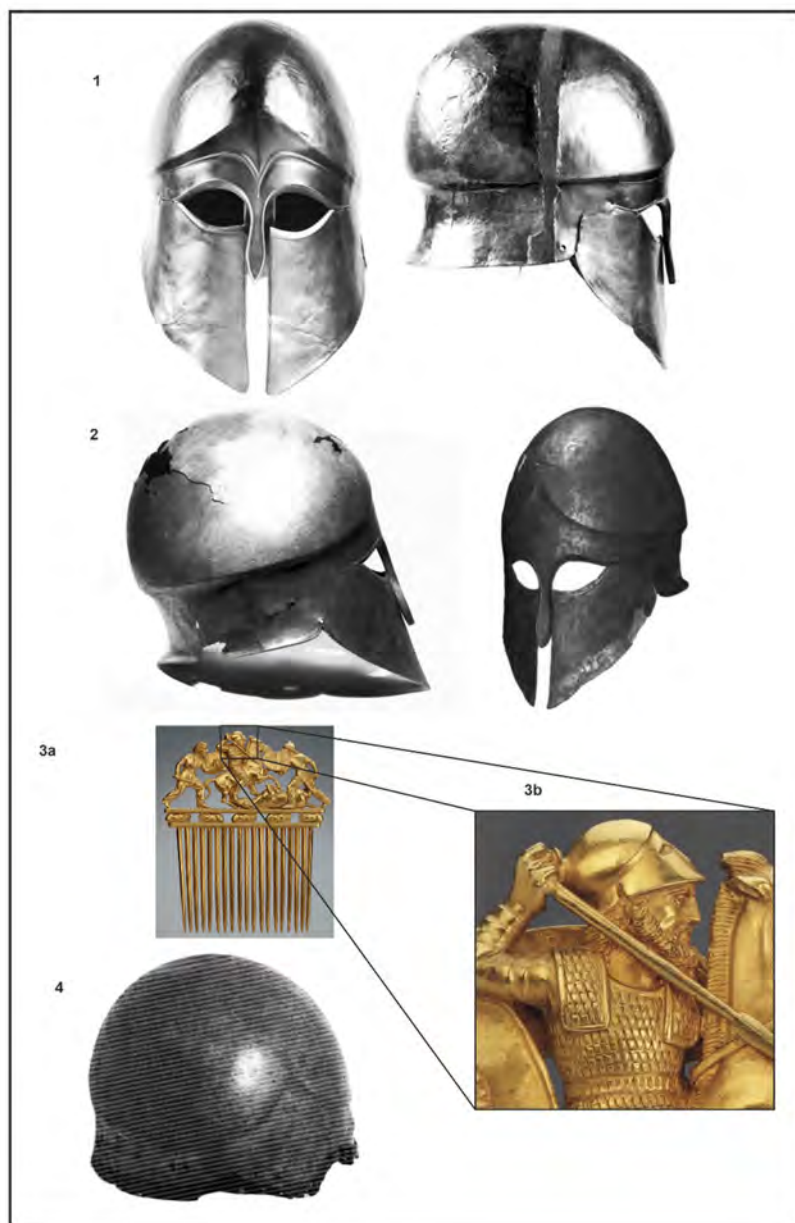

Fig. 7. 1, coif de tip corintic descoperit la Celoreci (Челопеч), Bulgaria (*apud Lazov 2006*); 2, coif de tip corintic descoperit la Chelopetchene (Челопечене), Bulgaria (*apud Lazov 2006*); 3, pieptene de aur descoperit în tumulul de la Solokha (Солоха), Ucraina (*apud Piotrovsky 1986*); 4, coif de bronz descoperit în tumulul de la Solokha, Ucraina (*apud Манцевич 1987*)

Fig. 8. Coif de bronz descoperit în proximitatea localității Peschanaya (Песчаная), Ucraina (foto facebook)

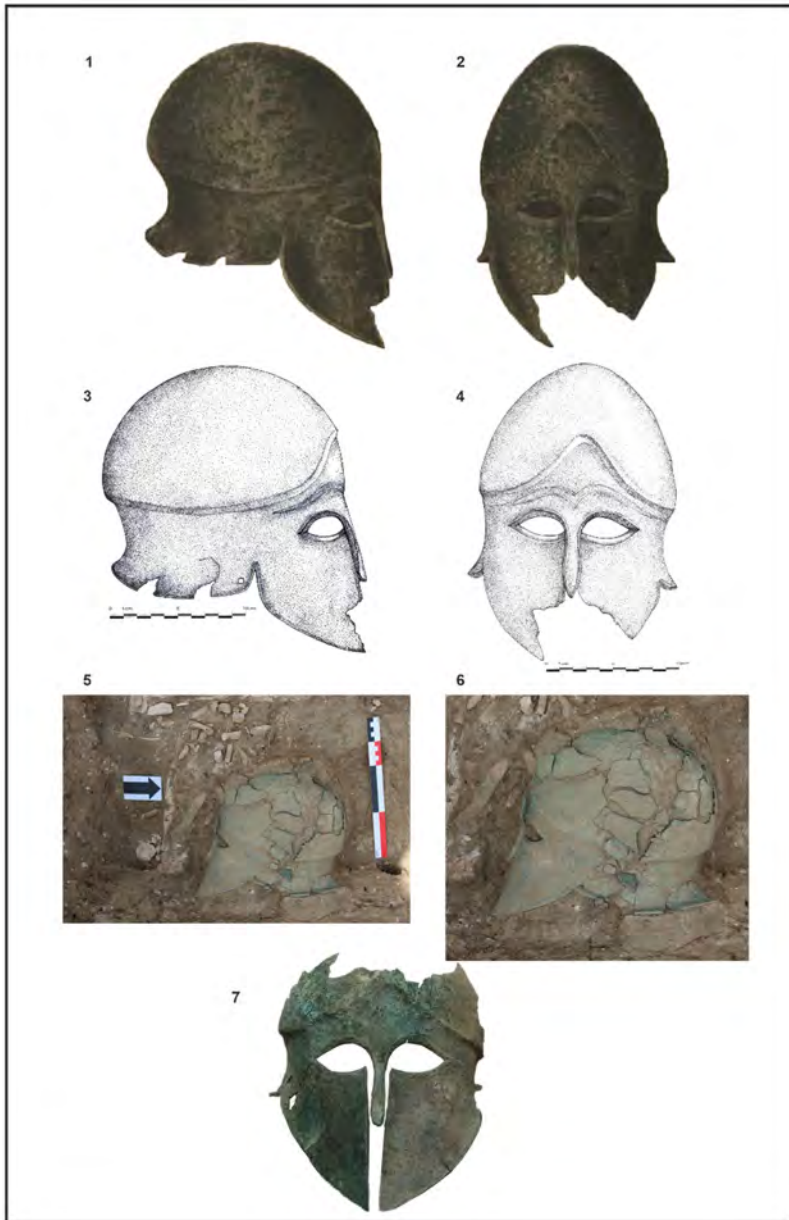

Fig. 9. 1-4, coif de bronz descoperit Romejkovo (Ромейково), Ucraina
 (1-2, *apud* Фундуклей 1848; 3-4, desen F. Martiș); 5-7, coif de bronz descoperit
 la Volna (Волна), Rusia (foto <http://mospravda.ru>)

Fig. 10. 1, reconstituire 3D (arh. A. Onofriesei); 2, reconstituire artistică (R. Oltean)

PREOCUPĂRILE GEȚILOR DIN AȘEZĂRILE SECOLELOR III-I A. CHR. DE LA ROȘIORI-DULCEȘTI (PUNCTUL ȚARINA VECHE)*

George-Dan HÂNCEANU¹

Cuvinte cheie: geți, ocupații, agricultură, grădinărit, păstorit, vânătoare

Keywords: Getae, occupation, agriculture, gardening, shepherd, hunting

În cele zece campanii de cercetări arheologice sistematice efectuate în situl pluristratificat de la Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț (punctul Țarina Veche) (Pl. I) s-au descoperit complexe de locuire (locuințe și gropi) care conțineau obiecte din materii prime diferite, ce indică diverse ocupații cotidiene antice. Două dintre așezările sitului corespund nivelurilor secolelor III-I a.Chr. (Pl. II). Potrivit artefactelor, comunitățile getice de pe terasa superioară a râului Moldova aveau preocupări variate, desfășurate în afara zonei locuite (cum ar fi grădinăritul, agricultura, păstoritul, vânătoarea), iar altele practicate casnic (precum torsul, țesutul, cusutul, olăritul).

I. Ocupații practicate în exteriorul spațiului așezării²

În această primă categorie avem preocupările semnalate anterior; pe terenul arabil al întregii comunități se practicau două dintre cele mai vechi ocupații, care implicau lucrul manual al pământului.

* O variantă a acestui text a fost prezentată în cadrul Conferinței științifice internaționale *Arheologie interdisciplinară: metode, studii, rezultate* organizată de Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE) din Chișinău și Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”, în colaborare cu Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova și Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov” al Academiei Române Filiala Iași, 14-17 august 2021. A se vedea rezumatul, G.-D. Hânceanu, *Preocupările dacilor din așezările secolelor III-I a.Chr. de la Roșiori-Neamț (punctul Țarina Veche)*, în I. Ciobanu, A. Simalcsik, A. Corobcean, R. D. Simalcsik (coord.), *Arheologie interdisciplinară. Metode, studii, rezultate*, Chișinău, 2021, p. 66-67.

¹ Complexul Muzeal Național Neamț – Muzeul de Istorie din Roman, ROMAN.

² Pe parcursul textului s-au utilizat următoarele prescurtări: Cas. – casetă; D – diametru; Gr. – grosime; H – înălțime; L – lungime; La – lățime; Loc. – locuință.

I.1. Agricultura

Pentru principala ocupație atestată în Antichitate și nu numai, *agricultura*, deși cercetările nu au dus la descoperirea unor unelte de însămânțare (precum plantatoare, piese de la plug de corn sau fier), dispunem de obiecte care susțin recoltarea grânelor (grâu, seară, orz, ovăz) și măcinarea acestora: cum ar fi o seară de fier, râșnițe și percutoare de piatră.

Prezentăm în continuare aceste piese.

a. *Seceră* de fier, de tip scurt, intens curbată. Obiectul face parte din categoria tipurilor de unelte prevăzute cu limbă, întoarsă la capăt (Pl. III/3). Face parte din inventarul unei locuințe (Loc. 3) cercetată în caseta Cas. F/2020 (Pl. III/1-2), al cărei material se datează în secolul I a. Chr. Dimensiuni: L:185 mm; La: între 20-40 mm și Gr. 2 mm. Astfel de seceri s-au găsit și în depozitul de unelte de la Mastacăn, comuna Borlești (jud. Neamț)³ (exemplarul are 155 mm) și în așezarea de la Poiana, comuna Dulcești (punctul *Varniță*)⁴, ambele dateate în veacurile II-III p. Chr. Seceri similare sunt amintite și în inventarul cetății getice de la Poiana (jud. Galați)⁵.

b. *Râșnițe* din pietre circulare (una întreagă și alta fragmentară), perforate transversal și formate din două părți suprapuse (*meta* și *catillus*), considerate de tip „greco-roman” (Pl. IV/1-2a). Acestea aveau un căuș în interior pentru semințe, iar cu ajutorul unui mâner se puneau în mișcare râșnița și erau măcinate rudimentar cerealele. Râșnițele sunt din piatră și nu din tuf vulcanic, așa cum sunt unele exemplare din cetățile geto-dacice de pe valea Siretului. Ambele obiecte au fost găsite în groapa de deservire a vetrei din aceeași locuință (Loc. 3), cercetată în caseta Cas. F/2020 (Pl. III/1). Dimensiuni: H: 100 mm; D: 300 mm (piesa întreagă), L: 180 mm; La: 150 mm (exemplarul fragmentar). Au fost descoperite (în două locuințe, Loc.1 - Cas. D/2015 și Loc.2 - Cas. E/2016) și râșnițe simple, din piatră, întregi și fragmentare, pe care erau sfărâmate semințe cerealiere cu ajutorul percutoarelor. Acestea sunt plate sau concave, de dimensiuni medii și mari, neregulate (Pl. IV/4-5a). Râșnițele cu perforație centrală din piatră sau tuf vulcanic se cunosc de timpuriu, fiind prezente în inventarul cetății geto-dacice de la Brad, comuna Negri (jud. Bacău)⁶. Acestea se păstrează și în perioada secolelor II-III p. Chr., precum exemplarele de la Butnărești, comuna Secuieni (punctul *Cucoșeni*) și Poiana-Dulcești (punctul *Varniță*)⁷.

³ C. Scorpan, *Date noi cu privire la carpi*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie* (1964, vol. II), București, 1971, p. 90, 101 (Fig. 7/3), 102 (Fig. 8/7).

⁴ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Editura Academiei, București, 1973, p. 243 (Pl. XXVII/4).

⁵ R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, Bibliotheca Thracologica XXXIX, București, 2003, p. 503 (Fig. 24/1, 4), 506 (Fig. 27/26).

⁶ V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Thracologica X, București, 1995, p. 133-134, 512 (Pl. 229/27-29).

⁷ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 241 (Pl. XXV/1-4).

c. *Percutoarele* de piatră au formă sferică, ovală sau neregulată, cu una sau două suprafețe șlefuite ce indică rolul lor în măcinarea semințelor pe râșnițe simple de piatră, precum cele amintite anterior. Au fost găsite în nivel ori în complexe (Pl. IV/3-3a). Pe lângă percutoare, au fost descoperite și *cute*, instrumentar necesar ascuțirii uneltelor de fier.

d. Unele *mânere* și *plăsele* de os, corn (Pl. VI/1-2b), de la animale domestice și sălbatice, pot fi și de la unelte folosite în agricultură și grădinărit.

I.2. Grădinăritul

Pentru documentarea acestei ocupații, menționăm două *săpăligi* de fier, una întreagă și alta fragmentară, care indică modul prin care comunitățile de la Roșiori-Dulcești lucrau și plantau legumele de sezon.

Prezentăm, în continuare, aceste piese:

a. Unealta întreagă de grădinărit (inv. 44.683) a fost descoperită întâmplător la finalul campaniei anului 2018, la circa 800 m de buza terasei, fiind scoasă la suprafață de lucrările agricole de toamnă. Obiectul este lucrat prin batere, dintr-o singură bucată de fier, dreptunghiulară în secțiune, cu corpul curbat și tăișul drept, întors spre interior. Tăișul este lățit, dar subțiat în timp și păstrat fragmentar. Trunchiul este masiv, drept și lung. Partea interioară a găurii de înmănușare a cozii, pe laturile opuse tăișului, este lățită ușor, formând două aripioare (terminate în unghi). Partea superioară, de deasupra găurii de înmănușare se termină în două coarne (*bidens*), ca niște țepușe, dispuse sub forma literei „U” (Pl. V/1). Situația este diferită de cea constatată în cazul singurului exemplar de acest tip cunoscut, din perioada dacică clasică, descoperit la Grădiștea Muncelului⁸, la care cele două extremități sub formă de coarne sunt apropiate în forma literei „V”. Gaura de înmănușare este ovală, iar resturile de lemn, observate anterior restaurării, indică prinderea în mâner și modalitatea de folosire a obiectului. Potrivit formei și dimensiunilor (L: 175 mm; LA: între 20-25-45 mm)⁹, piesa (Pl. V/1a-1c) face parte dintr-o categorie aparte de unelte, cu funcție dublă, de săpare și șanțuire a loturilor de pământ. Totodată, țepușele (coarnele) unealtei puteau folosi și la scoaterea din pământ a unor rădăcinoase. Prin caracteristicile sale, acest tip de unealtă este din perioada dacică clasică, în acest caz fiind din secolul I a. Chr.

⁸ M. Comșa, *Grădinăritul în mileniul I e. n., pe teritoriul României*, în *Pontica*, XIII, 1980, p. 166, 168 (Fig. 3/7); G. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul sec. II a. Ch.-inceputul sec. II p. Ch.)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005, p. 135, 436 (Fig. 162/2).

⁹ Pentru mai multe amănunte legate de dimensiuni, aspecte tehnice, de consultat G.-D. Hânceanu, *The Dacian gardening tool discovered at Roșiori-Dulcești (Neamț County)*, în Al. Berzovan (ed.), *Studia Praehistorica et Antiqua. Miscellanea in honorem Silvia Teodor*, Editura Universității „A. I. Cuza” Iași, 2020, p. 169-174; Idem, *Unealtă dacică de grădinărit descoperită la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în C. A. Bărbulescu, C. Croitoru, O. V. Udrescu (eds.), *Miscellanea Historica et Archaeologica in Memoriam Dumitru Berciu*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila-Râmnicu Vâlcea, 2020, p. 109-117.

Conform trăsăturilor, unealta de la Roșiori se încadrează în tipul II, varianta a treia, după tipologia propusă de I. Glodariu și E. Iaroslavschi¹⁰. Aceste tipuri de unelte geto-dacice sunt imitații ale pieselor din lumea greco-romană, iar după cucerire crește numărul importurilor romane în provincia Dacia și în afara acesteia (precum în arealul dacilor liberi), în prezent fiind cunoscute foarte multe depozite de unelte romane.

b. A doua unealtă, păstrată fragmentar, este lucrată prin batere, dintr-o singură bucată de fier. A rămas doar partea inferioară cu tăișul lamei (Pl. V/2-2b). Potrivit formei, aceasta diferă, ca tip, de unealta anterioară. Cu siguranță, obiectul era mai lung și probabil finalizat cu un sistem de prindere. A fost descoperită în nivel (în preajma locuinței Loc.1 - S. XIII/2019). Dimensiuni păstrate: L: 70 mm; La: 62 mm; Gr: 1 mm.

I.3. Păstoritul și creșterea animalelor

Aceste activități erau intens practicate. În așezare erau prezente animale domestice (boul – *Bos taurus*, porcul – *Sus scrofa domestica*; ovi-caprine – *Ovicaprinae* și calul – *Equus caballus*), dovedite prin numărul mare de oase descoperite, unele cu urme de tăieturi (de la dezosarea cărnii), iar altele care au fost prelucrate în vederea confecționării de unelte (plantatoare, străpungătoare, seceri), mânere (Pl. VI/3, 3a) sau plăsele, pentru uneltele de fier. Studiarea materialului arheozoologic, aflată în curs, a oferit câteva date preliminare în urma cărora putem enumera ordinea importanței animalelor domestice din respectivele așezări: boul, oaia/capra, porcul, calul și câinele¹¹.

Alte argumente doveditoare în acest sens sunt *strecurătorile* de lut destinate a fi utilizate pentru a obține diverse produse derivate din lapte care aveau fundul circular, plat, perforat și cu pereții scurți, rotunjiți la buză, uneori prevăzuți cu câte două perforații simetrice (Pl. VI/5).

I.4. Vânătoarea

Fauna pădurilor din preajma așezărilor getice de la Roșiori era una consistentă și putem spune, după cantitatea de oase, coarne și dinți găsiți în complexele arheologice (locuințe, gropi menajere), că ea era valorificată prin vânătoare. Materialul osteologic, dublat de prezența câtorva *vârfuri de săgeți* de bronz, în trei muchii (de tip scitic), ne indică practicarea vânătoriei, fie și în plan secundar, comparativ cu celelalte ocupații cotidiene.

Vârfurile de săgeți de bronz, în trei muchii, prevăzute cu peduncul sunt de tipuri și dimensiuni diferite (Pl. VI/6). Ele au fost descoperite atât în strat, cât și în complexe (gropi). Tipologia lor indică faptul că ele puteau servi, chiar dacă în scop secundar, și la vânătoare.

¹⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î. e. n.-I e. n.)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 71, Fig. 30/7; M. Comșa, *op. cit.*, în *Pontica*, XIII, 1980, p. 166, 168 (Fig. 3/7).

¹¹ Mulțumim pentru aceste informații preliminare d-nei dr. hab. Luminița Bejenaru (Facultatea de Biologie, Universitatea „A. I. Cuza” Iași).

În prezent, în jurul satului Roșiori se mai găsesc păduri în vecinătate, în localitățile Dulcești și Cârliți. Cu siguranță, pentru epoca antică situația era diferită și nu excludem posibilitatea ca zonele împădurite să fi fost mai aproape de așezări, decât cele actuale. Fauna era diversificată, iar coarnele de cerb descoperite indică prezența în zonă a acestor mamifere (Pl. VI/4, 4a). Acestea puteau fi prezente în așezare ca rezultat al vânătorii, dar majoritatea erau adunate din pădure.

*

În paralel cu aceste îndeletniciri externe perimetrului de locuire și cel mai probabil atribuite bărbaților, se practicau și ocupații casnice, printre care *torsul*, *țesutul*, *cusutul*, care aveau legătură între ele.

II. Ocupații practicate în spațiul așezării

Numărul mare de fusaiole de lut, de forme diferite (mosorel, piramidă, sferice, bitronconice), greutățile piramidale, dar și acele de fier sunt tot atâtea argumente ale acestor preocupări feminine. Deși nu s-a găsit un cuptor de ars ceramică, probabil erau unele destinate pentru meșteșugul olăritului, întrucât vasele de lut nu lipsesc din așezări.

II.1. Torsul

a. *Fusaiolele* sunt singurele piese rămase care dovedesc practicarea acestui meșteșug casnic. Păstrate în număr reprezentativ, acestea sunt îndeosebi bitronconice (Pl. VII/1-3). Într-o singură locuință (Loc.1 - Cas. E/2016) au fost găsite 12 fusaiole, dintre care șase grupate, aspect care poate indica o intensă practicare a meșteșugului.

II.2. Țesutul

a. *Greutățile* de lut lucrate manual, de formă piramidală, perforate transversal (Pl. VII/5-7) sunt singurele argumente care susțin folosirea unor războaie de țesut verticale de către membrii comunităților dacice din secolele III-I a. Chr. de la Roșiori. Uneori, aceste greutăți au fost refolosite, precum în cazul locuinței Loc. 2/2019, pentru încălzirea alimentelor și a respectivului perimetru locuit. Un singur exemplar are formă rotundă (Pl. VII/4-4b).

III.3. Cusutul

a. *Acele de cusut* de fier, din care s-au păstrat foarte mici fragmente, argumentează această ultimă îndeletnicire, strâns legată de cele anterioare.

În afara acestui „lanț de ocupații”, în așezare existau și alte preocupări, precum olăritul.

III.4. Olăritul

În lipsa unor cuptoare de olărit presupunem că se putea obține ceramica prin modelarea și arderea vaselor în cuptoare improvizate. Predomină ceramica lucrată

manual, fiind descoperite vase de dimensiuni medii și mici, păstrate fragmentar. Acestea erau:

a. *Vase borcan* modelate la mână cu buza scurtă, evazată, corpul globular și baza dreaptă. Unele sunt deformate din timpul modelării și uneori au urme de la arderea secundară (Pl. VIII/1-2a).

b. *Căni* lucrate la mână ori la roată, de formă bitronconică, cu buza rotunjită, corpul pronunțat și fundul drept ori inelar (Pl. VIII/3-4a). Unele erau prevăzute cu torți, rareori păstrate.

Au fost descoperite și alte forme de vase, precum castroane, străchini, cănițe, pahare, fructiere, vase de provizii, însă starea fragmentară nu a permis restaurarea acestora. Lor li se adaugă și mici piese de lut, precum jetoane, idoli, fusaiole.

*

În ansamblu, se observă că principalele ocupații ale comunităților amintite erau agricultura, grădinăritul și păstoritul, restul fiind practicate în plan secundar.

Materialul nostru a avut ca scop o prezentare sintetică a principalelor date care ne permit să evidențiem ocupațiile comunităților din așezările secolele III-I a.Chr. de la Roșiori. Urmează ca, ulterior, să revenim cu informații detaliate în cadrul unor lucrări speciale.

*THE CONCERNS OF THE GETAE FROM THE SETTLEMENTS OF THE 3RD -1ST
CENTURIES BC OF ROȘIORI-DULCEȘTI (THE POINT ȚARINA VECHÉ)*

(Abstract)

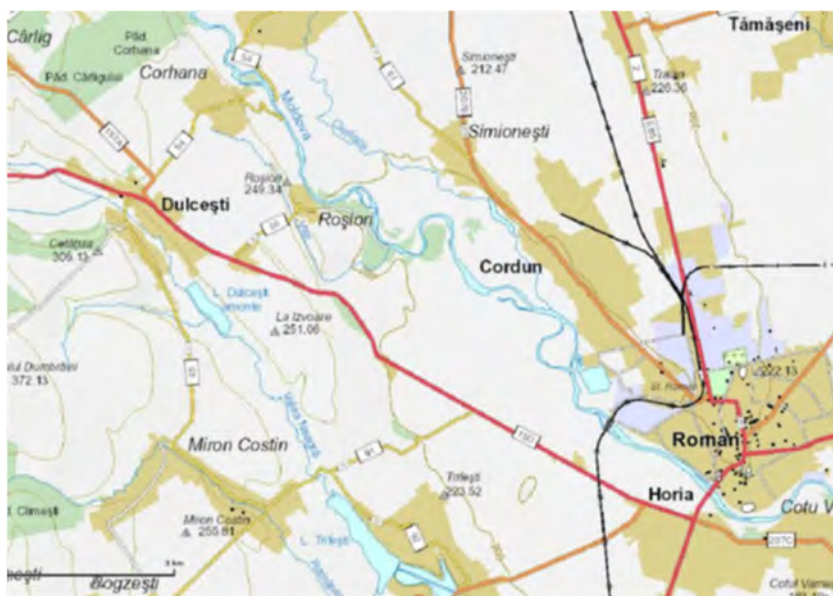
The multi-layered site from Roșiori, Dulcești commune, Neamț county also includes two levels of habitation from the 3rd-1st centuries BC. In the archeological complexes (dwellings and pits) and in the layer were discovered objects from different raw materials, which reflect the ancient occupations of the members of the Getae communities. Several objects (a sickle, two iron hoes, grinders and stone hammers) argue two of the oldest occupations, agriculture and gardening. Another intensely practiced concern was shepherd, and animal bones indicated the growth of cattle, sheep, goats, pigs and horses. Hunting was practiced in the background, such as housework, spinning, weaving and sewing. Although the number of archaeological complexes is not large, the pieces discovered indicate a high level of everyday concerns.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Pl. I. 1, location of the Roșiori site on the terrace of Moldova river; 2, positioning of Roșiori village, Dulcești commune.
- Pl. II. The plan with the disposition of the living complexes from the 3rd-1st centuries BC.
- Pl. III. 1, Dacian dwelling, in close proximity, discovered in cassette F (2020 campaign) with the signalling of the discovery place of the object; 2, sickle in situ in the dwelling; 3, photo iron sickle.
- Pl. IV. 1-2a, „Greek-Roman” type grinders; 3, 3a, stone striker; 4, stone grinder in situ in the dwelling Loc.1-cassette Cas. D/ 2015; 5, 5a, the previous grinder.
- Pl. V. 1-1c, 2-2b, iron hoes.
- Pl. VI. 1-1c, bone handle; 2-2b, hilt of horn; 3, 3a, reject beef horn; 4, antler; 5, colander; 6, arrowhead.
- Pl. VII. 1-3, spindles clay; 4-7, weight clay.
- Pl. VIII. 1-2a, jars; 3-4a, cups.

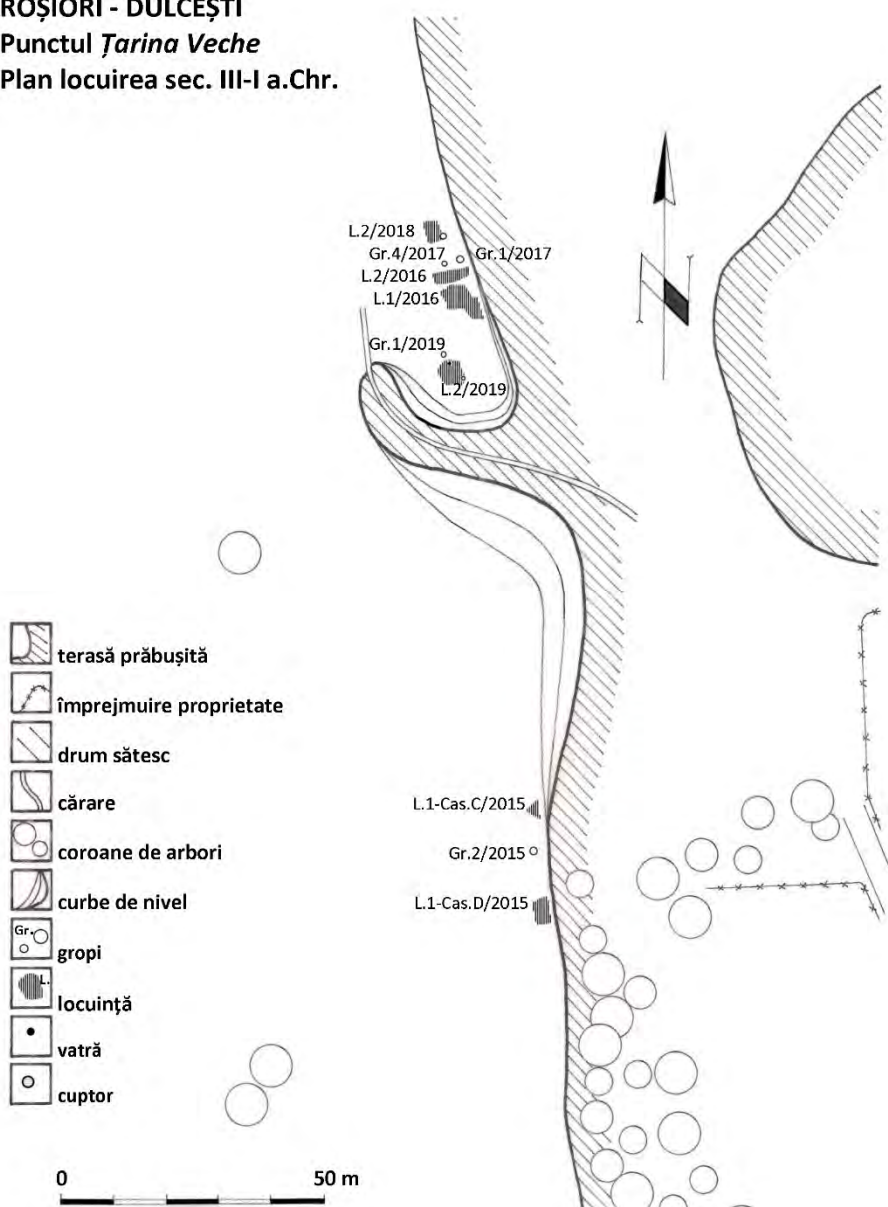
1

2

Pl. I. 1, amplasarea sitului de la Roșiori pe terasa râului Moldova;
2, poziționarea satului Roșiori, comuna Dulcești

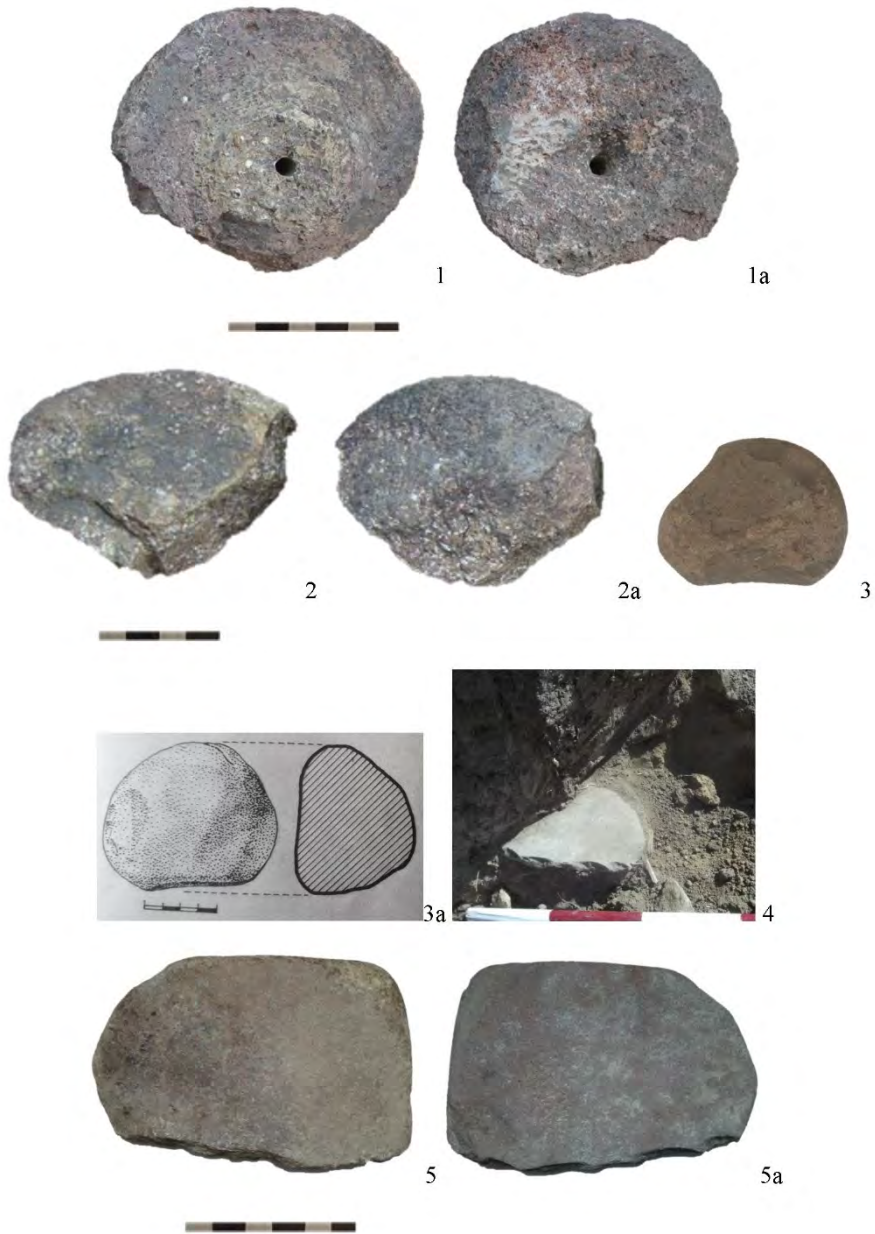
ROȘIORI - DULCEȘTI
Punctul Țarina Veche
Plan locuirea sec. III-I a.Chr.

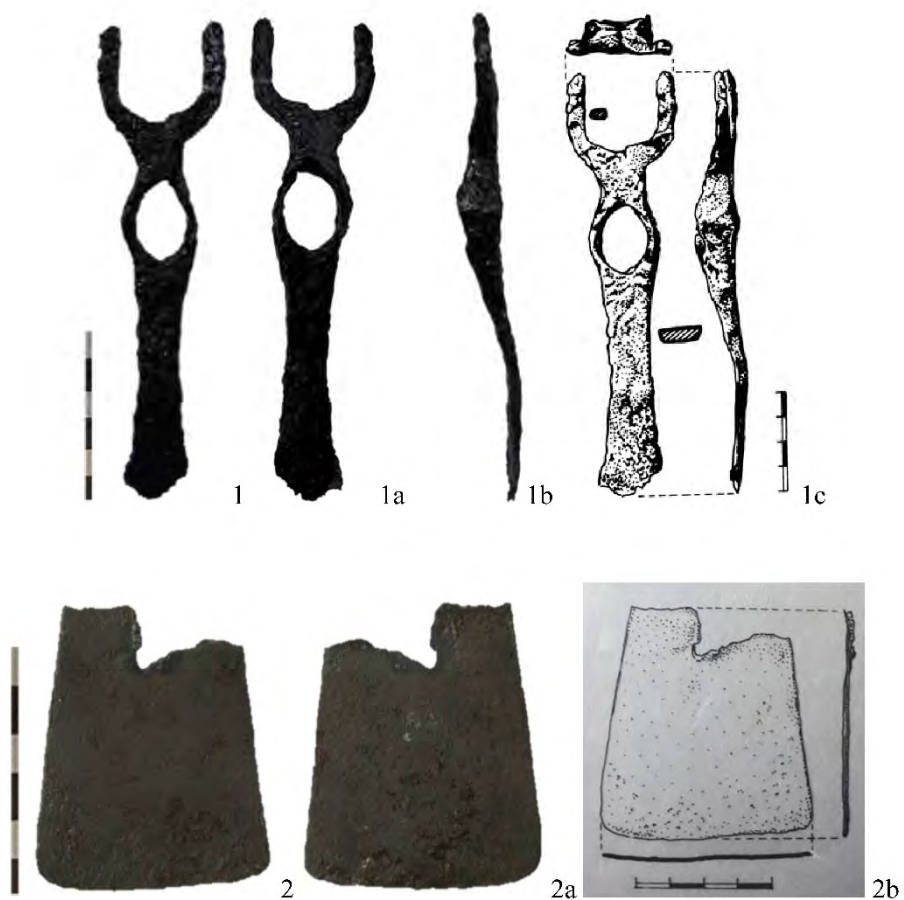
Pl. II. Plan cu dispunerea complexelor de locuire din secolele III-I a. Chr.

Pl. III. 1, locuință dacică, în plan apropiat, descoperită în caseta Cas. F (campania 2020) cu semnalarea locului descoperirii obiectului; 2, seceră *in situ* din locuință; 3, seceră de fier (foto G. Hânceanu)

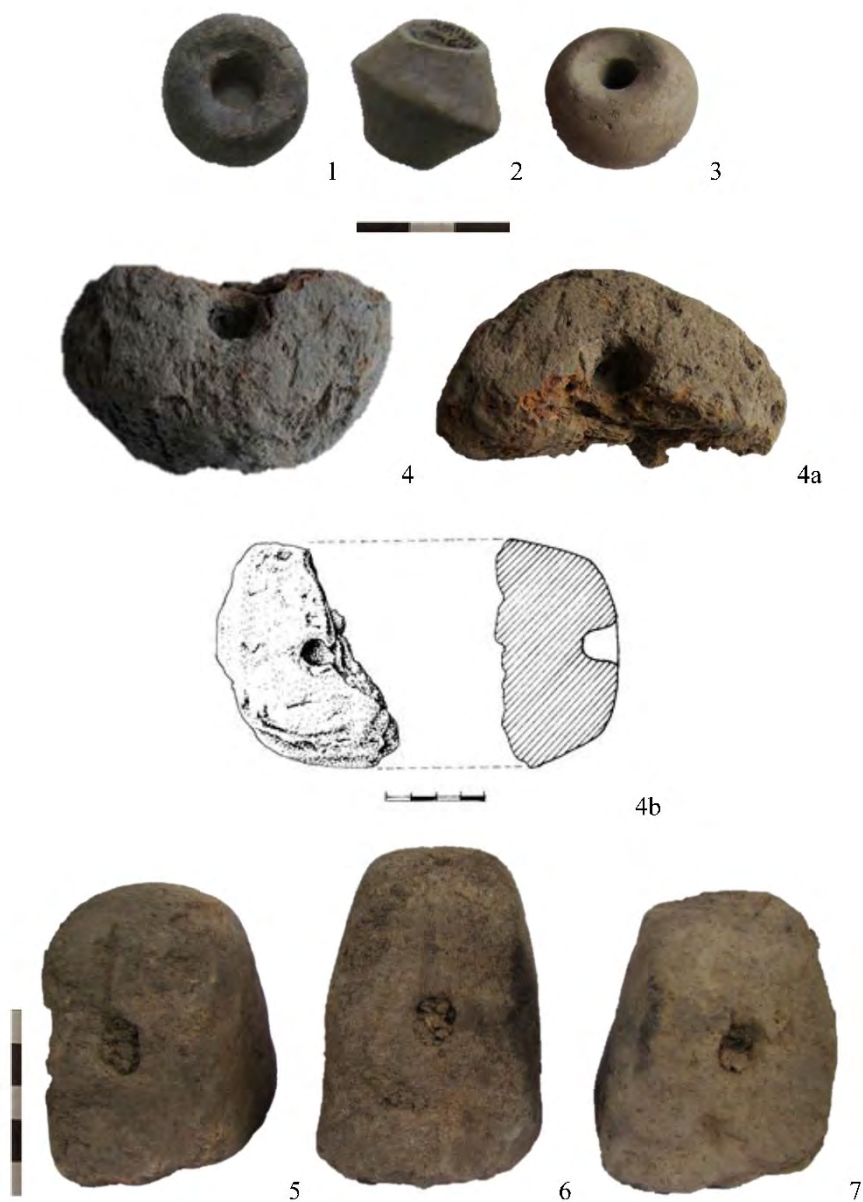
Pl. IV. 1-2a, râșnițe de tip „greco-roman”; 3-3a, percutor de piatră; 4, râșniță de piatră *in situ* din locuința Loc.1-caseta Cas. D/2015; 5, 5a, râșnița anterioară (foto G. Hânceanu)

Pl. V. 1-1c, 2-2b, săpăligi de fier (foto G. Hânceanu)

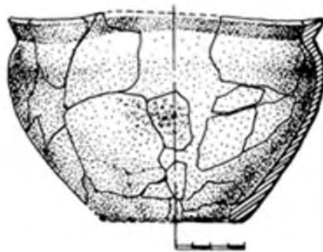
Pl. VI. 1-1c, mâner de os; 2-2b, plăsea de corn; 3-3a, rebut corn de bovină; 4, corn de cerb; 5, strecurătoare; 6, vârf de săgeată (foto G. Hânceanu)

Pl. VII. 1-3, fusaiole de lut; 4-7, greutatea de lut (foto G. Hânceanu)

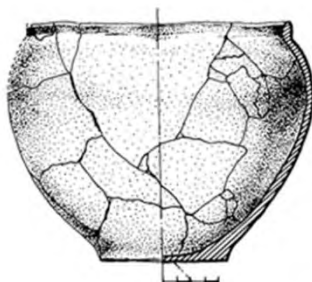
1

1a

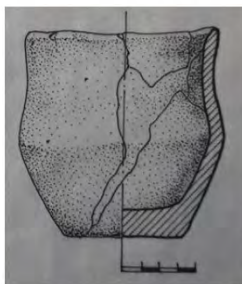
2

2a

3

3a

4

4a

Pl. VIII. 1-2a, vase borcan; 3-4a, căni (foto G. Hânceanu)

ÎNCEPUTURILE MUZICII DE CURTE ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

Eduard RUSU¹

Cuvinte cheie: *muzică, curte, domn, Moldova, Țara Românească*

Keywords: *music, court, ruler, Moldavia, Wallachia*

Pentru a putea înțelege într-un mod corect muzica de curte din Moldova și Țara Românească încă de la începutul existenței acestora, este necesară o incursiune în istoria muzicii europene de curte, în scopul încadrării fenomenului într-un context global și, de asemenea, pentru a descoperi rădăcinile muzicii noastre și eventualele similitudini. Începând cu al doilea mileniu al acestei ere, arta populară capătă contur și începe să-și facă simțită prezența. Apare o nouă cultură, separată de Biserică, care se va dovedi a fi un factor important în dezvoltarea muzicii. Muzica populară a existat mereu, dar fără a fi notată, circula și se transmitea prin viu grai. Sfârșitul secolului al X-lea marchează un important avânt al acesteia, continuând să înflorească în secolele care urmează. Despre începuturile acestei muzici la noi, O. L. Cosma afirmă că, după consolidarea statului medieval, favorizată de înflorirea curților, s-a dezvoltat latura artistică. La curte puteau fi întâlniți muzicieni, dansatori, mimi, care evocau faptele de vitejie ale stăpânului, iar dezvoltarea acestui gen de muzică a generat apariția muzicii laice, care vine ca o contrapondere a celei bisericesti².

Toate aceste manifestări artistice au apărut sprijinite fiind de către factorii de putere politică, îndeosebi de către domni și principii, în slujba cărora artiștii își desfășurau activitatea. Datorită acestei legături, s-a creat un instrument politic destul de eficient în propagarea ideilor generate de puterea politică, care slujea intereselor acesteia și care a constituit un element de propagandă. Dependenta materială a acestor artiști față de domn, de exemplu, favoriza crearea unei bune imagini prin intermediul acestora, uneori ireală și alimenta formarea unui cult al personalității, util în creșterea reputației și în manevrarea maselor.

¹ Opera Națională Română, IAȘI.

² Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești, volumul I. Epoca străveche, veche și medievală*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1973, p. 133.

Vom încerca, în cele ce urmează, trecerea în revistă a principalelor etape de dezvoltare a acestei muzici și a categoriilor importante de muzicanți ai curții, chiar dacă nu avem, de fiecare dată, corespondenți și în spațiul românesc, cu scopul de a avea o privire globală privitoare la apariția și dezvoltarea acestora.

Prima categorie de muzicanți la care ne vom opri este cea a **jongleurilor**. Termenul „jongleur” este o formă a termenului „jogler/jougleur”, derivat din latinescul „joculator”, ce se traduce prin „bufon/măscărici” și care reprezintă în linii mari un comediant³.

Specifici spațiului francez, dar cu corespondenți în toată Europa (spielmani⁴, skomorohi⁵), jongleurii reprezentau acea categorie de artiști ambulanti, deosebită de cea a trubadurilor și truverilor, erau polivalenți și înglobau în arta lor mai multe elemente diferite. Îmbinau cântecul, dansul și muzica instrumentală cu acrobații, coregrafii, spectacole de păpuși, jocuri cu animale sălbatice și altele asemenea. Complexitatea muncii lor necesita mult talent și o instruire încă de la vârste fragede. Activitatea acestora se desfășura pe un areal extins, în sate, castele, bălciuri și chiar la mănăstiri, bucurându-se de un mare succes.

Cât despre statutul lor social, jongleurii erau lipsiți de drepturile civice elementare – inițial nu aveau voie să locuiască în orașe, iar uciderea lor nu era sancționabilă⁶. Din acest punct de vedere, jongleurii/ inculatorii se aseamănă foarte bine cu țigani robii din Țările Române, în speță lăutarii, care beneficiau de același tratament și chiar mai rău, nici măcar nu erau liberi. De asemenea, aveau destul talent și cultură ca să performeze și în mediile înalte ale societății, cântând în general în limba vernaculară, nu în latină și abordând nu doar acele „chansons de geste” (cântece eroice), ci și creații ale trubadurilor și truverilor. Instrumentele lor muzicale erau și ele asemănătoare celor utilizate de lăutari, cu un plus de diversitate în cazul jongleurilor, precum: viola, chitara, lăuta, psalterionul (kanûn), ș. a.⁷

Această categorie, numită și **inculatori**, care deservea din punct de vedere muzical și artistic curțile nobiliare, se presupune a fi generatoarea muzicii de curte și în cazul Țărilor Române. Inculatorii erau artiști care aveau ca repertoriu principal cântece lirice și eroice, acompaniate cel mai probabil la lăută (fig. 1). Aceștia circulau pe la curțile

³ J. A. Westrup, *Medieval Song*, în Dom Anselm Hughes (ed.), *Early Medieval Music Up to 1300*, New Oxford History of Music, volume II, London Oxford University Press, New York-Toronto, 1961, p. 222.

⁴ Pentru detalii, vezi J. W. Thomas, *Medieval German Lyric Verse in English Translation*, University of North Carolina Press, Chape Hill, 1968, p. 176-198.

⁵ Pentru detalii, vezi Russell Zguta, *Skomorokhi: The Russian Minstrel-Entertainers*, în *Slavic Review*, 31, 2, 1972, p. 297-313.

⁶ Claudia R. Jensen, *Music for the Tsar: A Preliminary Study of the Music of the Muscovite Court Theater*, în *The Musical Quarterly*, 79, 2, 1995, p. 371; J. A. Westrup, *op. cit.*, p. 222.

⁷ Gustave Reese, *Music in the Middle Ages With an Introduction on the Music of Ancient Times*, J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1941, p. 203.

europene și aveau în repertoriu muzică diversă atât ca formă și gen, cât și ca proveniență. Erau versatili, cântând la mai multe instrumente și adaptându-și repertoriul în funcție de cerințe și de context⁸. Prezența unor astfel de inculatori este sugerată la curțile mai multor domni români, unul dintre aceștia fiind Vasile Lupu. Aici un călător străin observă multe jocuri și exerciții acrobactice, dar și pe unii „scamatori și alții de felul lor, care făceau tot felul de giumbușlucuri și știau să cânte bine din tot felul de instrumente muzicale”⁹.

O. L. Cosma vorbește despre muzicanții inculatori ca fiind precursorii lăutarilor de mai târziu, ținând cont și de condițiile sociale ale celor două categorii, dar și de izvorul artei lor¹⁰. Dacă autorul amintit includea în categoria inculatorilor pe guslari și cimpoitori, despre a căror siguranță existență avem dovezi, putem crede că cele afirmate se probează, întrucât, din punct de vedere cronologic, lăutarii au urmat după categoriile amintite și le-au substituit în activitatea de la curte. O delimitare strictă între aceste categorii și lăutarii români trebuie făcută cu rigoare¹¹.

În contextul dezvoltării epocii medievale, din categoria muzicanților populari (jongleuri) s-a desprins o altă categorie, cea a **menestrelilor**, cei ce erau stabiliți la curtea nobililor, având statutul de muzicant oficial, reunindu-se treptat în bresle. În acest context, ei au pierdut avantajul de liberă creație și exprimare specifică jongleurilor, moment care marchează începerea dezvoltării și cristalizării artei muzical-poetice cavaleresti și orășenești¹². Această nouă etapă în istoria muzicii a constituit o rampă de lansare pentru următoarea categorie de muzicanți de curte, cea a trubadurilor și a corespondenților lor. Tot acum se statornicește și ideea conform căreia fiecare senior sau nobil avea la curtea sa astfel de muzicanți, care-i deserveau interesele prin arta lor și care constituiau o modalitate de evidențiere a puterii și superiorității patronului lor în fața celorlalți.

Perioada Cruciadelor a fost definitorie în avântul muzicii populare, deoarece acum exaltă cavalerismul și eroismul nobililor. Apar epoei și romane medievale în care muzica, proza și poezia coexistă, iar literatura antică începe să fie revigorată. O nouă dezvoltare a artei medievale este polifonia, care prin „ars mensurabilis” (muzică măsurată) și prin „musica ficta” (muzică cu alterații) exprimă mai fidel trăirile umane. Acum apar poemele epice precum: *Cântecul lui Roland* (secolul al XI-lea), *Cântecul*

⁸ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 134.

⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1973, p. 646.

¹⁰ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 134-135.

¹¹ Cf. și Carmen Chelaru, *Required Dichotomies in the Romanian (Music) History*, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2017, p. 23-24.

¹² R. I. Gruber, *Istoria muzicii universale*, vol. I., Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R. P. R., București, 1961, p. 141; L. M. Wright, *Misconceptions Concerning the Troubadours, Trouvères and Minstrels*, in *Music & Letters*, 48, 1, 1967, p. 35-36.

Nibelungilor (secolul al XIII-lea), ciclul regelui *Arthur* și al cavalerilor săi, legenda despre frumoasa *Magellone*, *Graal* sau cea despre *Tristan și Isolda* (secolul al XIII-lea)¹³.

Trubadurii apar în contextul înfloririi artei muzical-poetice începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea și până în secolul al XIV-lea, manifestându-se întâi în sudul Franței și în ținuturile spaniole vecine. Această înflorire este pusă în legătură cu dezvoltarea industriei și a comerțului în orașele care încercau să se delimiteze de regimul feudal și să se dezvolte pe cont propriu. Perioada la care facem referire este marcată de trecerea de la modul de viață eminent cavaleresc, la adoptarea unui stil manierat, orientat spre arte, lucru care duce pe plan artistic la apariția trubadurilor¹⁴.

Fermentul creației trubadurilor era muzica populară; compuneau versuri și muzică de dragoste și de război. Se puneau accent pe emoțiile personale ale interpretului exprimate sincer, dar și pe sentimentele și trăirile interioare ale ființei umane în general, care iubește și suferă, în antiteză cu tendințele ascetice ale ideologiei medievale. O caracteristică a artei lor era aceea că ei alegeau ca țel principal producerea unei desfătări de natură intelectuală și emoțională, inocularea unei emoții estetice, criteriul lor de apreciere fiind stabilit în funcție de gradul de plăcere creat auditoriului¹⁵. Structurile poetice și muzicale ale melodiilor trubadurilor sunt foarte variate. Multe dintre ele sunt concepute pentru a fi însoțite de instrumente muzicale și de dans, iar altele sunt menite să fie interpretate de un artist solo sau de un cor. Tematica folosită a variat de la cea politică și morală, la cea de dragoste (dragostea curții), ultima fiind cea care a definit în cea mai mare parte arta trubadurilor¹⁶.

Truverii erau omologii nordici ai trubadurilor din Sud, care trăiau tot în Franța. În timp ce cântecele de dans în partea sudică a Franței au fost transmise în toată țara, trupele au inventat noi forme de expresie artistică care au devenit cunoscute ca „formele fixe” ale poeziei franceze târzii: „rondo-ul”, „balada” și „virelai”¹⁷. Omologii trubadurilor și truverilor din Franța, **minnesängerii** germani (cântăreți ai dragostei), interpretau o artă foarte asemănătoare cu cea a francezilor. Minnesängerii erau de viță nobilă, muzica lor era mai sobră și mai reținută, iar uneori cântecele erau mai lungi decât cele din Franța¹⁸.

Deși poate să pară destul de curios, muzica trubadurilor și truverilor, specifică Europei Occidentale și atât de cunoscută are la bază influențe arabe. Mai exact,

¹³ John Hines, *Eight Centuries of Troubadours and Trouvères. The Changing Identity of Medieval Music*, Cambridge University Press, New York, 2004, p. 27, *passim*.

¹⁴ R. I. Gruber, *op. cit.*, p. 167.

¹⁵ *Ibidem*, p. 168.

¹⁶ Haley Caroline Kaye, *The Troubadours and the Song of the Crusades*, Senior Projects Spring 2016, Paper 280, p. 4.

¹⁷ J. A. Westrup, *op. cit.*, p. 241, 246, 247.

¹⁸ Christopher Headington, *The Bodley Head History of Western Music*, The Bodley Head, London•Sydney•Toronto, 1980, p. 40-41.

genurile caracteristice ale poeziei arabe din secolele al VII-lea – al IX-lea anticipează „sirvetele”, „pasturele” și „albele” din arta epico-lirică medievală europeană. De asemenea, similaritatea instrumentelor muzicale medievale cu cele arabe se explică prin „împrumutarea” lor de către occidentali de la arabi în contextul Cruciadelor¹⁹ sau mai devreme, prin influența hispano-arabă, unul dintre argumentele tari ale acestei ipoteze fiind lăuta²⁰.

Trecând de la observarea modalității în care muzica de curte apare și de la rolul pe care ea și-l asumă, revenim la muzica noastră, încercând să vedem modalitatea în care aceasta germinează, conexiunea cu Europa prin categorii de artiști similare celor despre care tocmai am vorbit, dar și să observăm locul și vechimea ei în context european. Potrivit lui Zoltán Falvy, în secolele XIII-XIV, cultura a fost prezentă în orașele din partea central-estică a Europei doar în măsura în care a fost considerată importantă de clasa conducătoare. Totuși, dezvoltarea culturală în această zonă a coincis și cu dezvoltarea comerțului, rutele comerciale facilitând statelor prin care treceau, acest fenomen²¹. Dezvoltarea culturală s-a realizat și prin intermediul etnicilor germani stabiliți în mai multe zone ale Europei, printre care și Transilvania, care au adus cu ei și muzica lor specifică, păstrându-și astfel tradițiile și perpetuându-le.

Însă, de partea cealaltă a Carpaților și în sudul Dunării, situația era alta; deși existau și aici centre comerciale, acestea nu jucau un rol cultural, ca în cealaltă parte a Europei. Din punct de vedere al interacțiunii culturale, pentru zona Balcanică trebuie luate în considerare mai multe aspecte, unul dintre ele fiind conservarea civilizației religioase bizantine și „exportul” acesteia către nord și nord-est prin intermediul Bulgariei și al Țărilor Române, iar un altul fiind adaptarea și păstrarea fenomenelor muzicale ale civilizației acestei zone în timpul ocupației otomane²². Cu toate acestea, conform lui Anton Balotă, la fiecare caravansarai de pe aceste rute puteau fi întâlniți mesterești, care aveau rolul de a binedispune pe călători. Prin acest fapt s-a putut răspândi pe un areal mare un repertoriu muzical, dar și o metodă interpretativă, caracteristică teritoriului de pe ambele maluri ale Dunării, contribuind la dezvoltarea culturală și la diversificarea ei²³.

¹⁹ R. I. Gruber, *op. cit.*, p. 137.

²⁰ Henry George Farmer, *The Music of Islam*, în Egon Wellesz (ed.), *Ancient and Oriental Music*, Oxford University Press, New York•Toronto, 1960, p. 464-467; Henri-Irénée Marrou, *Trubadurii*, traducere, note și postfață de Sorina Bercescu, Editura Univers, București, 1983, p. 99-101.

²¹ Zoltán Falvy, *Middle-East European Court Music (11-16th Centuries) (A Preliminary Survey)*, în *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 29, 1/4, 1987, p. 71.

²² *Ibidem*, p. 72.

²³ Anton Balotă, *Izvoarele baladei populare românești*, ediție, prefață și note de Petre Florea, Editura Saeculum I. O., București, 2019, p. 135, 158-159.

Toată această dezvoltare muzicală și culturală surprinde în unele creații epice sau izvoare narative și elemente care pot să sugereze faptul că și la noi a existat o formă de manifestare artistică similară Occidentului. Într-un fragment din *Cântecul Nibelungilor* se amintește despre „Rammung-vitezul, voievod din ogorul valahilor”²⁴ sau „Ramuno cneazul, ce-avea al său sălaș în țara Valahiei”²⁵, despre care se spune că a fost un nobil peregrin, care cutreiera Europa pentru a-și arăta vitejia și talentul poetico-muzical, în secolul al XIII-lea²⁶, asemenea trubadurilor. Totuși, nu putem afirma că personajul este real, ci mai degrabă numele este unul colectiv, care sugerează etnicitatea (romană) a conducătorului celor șapte sute de valahi menționați în poem, așa cum nici „Wallachia” nu reprezintă o țară cu granițe precise, termenul referindu-se mai curând la poporul de origine romană din estul Europei²⁷.

Un alt exemplu, lansat de George Breazul, face referire la prezența unui cântăreț valah la curtea din Marienburg, în anul 1399, despre care Romeo Ghircoiașiu²⁸ afirmă că era lăutar și că a fost plătit cu 3 mărci pentru prestația sa. Nu credem că acel cântăreț era un lăutar, întrucât lăutarii apar menționați în documente abia în secolul al XVI-lea. Revenind la afirmația lui G. Breazul, aflăm că acesta încadrează pe presupusul muzicant valah în rândul artiștilor ambulanti specifici Europei acelei perioade, punând astfel și Țara Românească în contextul cultural-artistic european²⁹. O. L. Cosma merge mai departe făcând analogie între trubadurii și truverii din Franța, minesăngerii și maistersingerii din Germania, igriții din Serbia și Slovacia sau guslarii ruși și sârbi, cu muzicienii curților din părțile noastre³⁰. Comparația făcută nu credem că se susține, în primul rând din cauza faptului că în perioada de înflorire a muzicii de curte din Europa Occidentală, teritoriul românesc nu era încă organizat statal, neexistând un mediu propice coagulării artelor, iar despre date concrete ale prezenței acestor muzicanți nici nu poate fi vorba. Un alt argument al comparației nepotrivite este chiar tematica artei trubadurilor de exemplu, care nu are corespondent în spațiul nostru pentru acea perioadă. Trubadurii erau nobili, precum Guillaume de Poitiers, ei fiind cei care compuneau atât textul, cât și muzica, interpretând-o, de asemenea, iar temele principale

²⁴ *Cîntecul Nibelungilor*, trad. A. Maniu, E. S. p. L. A., 1958, p. 259 apud Cristian C. Ghenea, *Din trecutul culturii muzicale românești*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R. P. R., București, 1965, p. 78.

²⁵ Apud Șerban George Paul Drugaș, *The Wallachians in the Nibelungenlied and Their Connection With the Eastern Romance Population in the Early Middle Ages*, în *Hiperboreea Journal*, 3, 1, 2016, p. 81.

²⁶ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 134.

²⁷ Șerban George Paul Drugaș, *op. cit.*, p. 93, 113.

²⁸ Romeo Ghircoiașiu, *Contribuții la istoria muzicii românești*, vol. I, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R. P. R., București, 1963, p. 105.

²⁹ George Breazul, *Pagini din istoria muzicii românești*, volumul II, ediție îngrijită și prefață de Gheorghie Firca, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1970, p. 35-36.

³⁰ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 133; Zoltán Falvy, *op. cit.*, p. 92.

ale creației lor erau faptele de vitejie și dragostea față de femeie, față de doamna seniorului ai căror vasali erau³¹. Toate aceste aspecte nu pot fi probate pentru teritoriul nostru în perioada secolelor XII-XIV – chiar dacă există totuși posibilitatea, mică de altfel, ca la curțile cneziale să fi existat astfel de artiști, ci mai târziu, cu mențiunea că arta prestată în această perioadă la noi are un alt corespondent european, cel contemporan. Singurele comparații posibile din punctul nostru de vedere sunt cele între inculatori și lăutari, iar acestea doar în anumite aspecte.

Aflându-ne la confluența a două lumi, va trebui să ne îndreptăm direcția și în cealaltă parte, observând că, la fel ca în Europa, și poporul turc și-a manifestat arta poetico-muzicală prin menestrelii. Acești artiști erau analfabeți, dar știau să cânte la baglama (sâz – echivalentul persan) (fig. 2), acompaniindu-și versurile. Cea mai importantă caracteristică a lor era capacitatea de a forma spontan versurile, pe nepregătite, chiar în timpul prestației în fața auditoriului. Această tradiție datează din timpul lui Dede Korkut³², poet, strămoș al turcilor, despre ale cărui fapte, povești și legende săvârșite s-a întocmit o culegere din care s-au inspirat menestrelii începând cu secolul al XV-lea³³. Baglamaua reprezenta cel mai popular instrument vechi de care se foloseau menestrelii, la care cântau cântecele proprii, improvizate, dar și pe ale altora. Categoria lor reprezenta din punct de vedere sociologic, cultural, economic și politic situația societății în care trăiau, expunând sentimentele oamenilor referitoare la fenomenele naturii, dezastrele ecologice, războaiele și altele, într-o manieră simplă, accesibilă. Ei aveau rolul de a fi purtători anonimi ai melodiilor și cântecelor populare (türkü) în provincii³⁴.

Din puținele informații referitoare la muzica de curte pentru perioada secolelor XIV-XVI, putem totuși creiona o imagine a atmosferei muzicale de la curțile românești. Suntem încă într-o perioadă în care muzicanții ambulanti cutreieră orașele și curțile princiare pentru a-și câștiga existența și, poate, chiar mai mult, dacă luăm în considerare faptele (poveștile) relatate în *Călătoria lui Mazaris în Iad*, aparținând literaturii bizantine din jurul anului 1415. De aici aflăm că un cântăreț grec, numit sugestiv Arghriropulos, a venit în Țara Românească unde s-a îmbogățit de pe urma succesului

³¹ Henri-Irénée Marrou, *op. cit.*, p. 23, 119; Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei, volumul 2. De la Imperiul Roman la Europa (secolele V-XIV)*, ediția a II-a, traducere de Sorina Dănăilă, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru-Florin Platon, Institutul European, 1998, p. 116; R. I. Gruber, *op. cit.*, p. 167-168; William Doyle, *Aristocrația. Scurtă istorie de la origini până în prezent*, traducere din limba engleză de Lidia Grădinaru, Prefață de Filip-Lucian Iorga, Editura Corint Books, București, 2018, p. 51-52.

³² Hasan Tahsin Sümbüllü, *Melody Characteristics of Today's Minstrel (âşık) Music*, în William Sayers, Hasan Tahsin Sümbüllü (eds.), *Music and Music Education from Ottoman Empire to Modern Turkey*, AGP, London-Istanbul, 2016, p. 42.

³³ Eleonora Babayeva, *The Book of Dede Korkut*, în *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2007, 9, 1, p. 136, 139.

³⁴ Hasan Tahsin Sümbüllü, *op. cit.*, p. 42.

său. Tot de aici aflăm că acesta a mers în țara natală, unde a convins și alți muzicanți să vină în Țara Românească, pentru a se îmbogăți, deoarece țara era vestită pentru dragostea față de muzică. A determinat chiar pe fiul unui „șef de orchestră”, înțelegem noi un muzician important, să vină aici, dar acesta nu mai ajunge din cauza unui naufragiu în care moare³⁵. Dacă povestea expusă ar avea și elemente adevărate la bază, am putea considera că la curtea lui Mircea cel Bătrân exista o apetență pentru muzică și un mediu favorabil acesteia și că domnul susținea fenomenul, mai ales dacă vom corela informația cu cea referitoare la cântărețul valah de la curtea germană sau cu cele despre Filotei, monahul de la Cozia, care a activat și compus cântări bisericești la curtea domnului amintit sau în timpul acestuia. De asemenea, informațiile răzlețe referitoare la guslarii sârbi sau la muzica din diversele bălciuri și târguri conturează atmosfera vremii, din punct de vedere muzical.

Romeo Ghircoiașiu afirmă că muzica de curte la începutul existenței statale a Țărilor Române era constituită din cimpoitorii³⁶ (fig. 3) și cântăreții satelor care cântau la curțile boierești. Odată cu dezvoltarea socială se diversifică și cultura muzicală, generând apariția lăutarilor, care cântau la curți, iar formațiile de cimpoieri rămânând ale satelor³⁷. Această tranziție duce treptat la dispariția acelor cimpoitori, motivul putând fi găsit în lipsa mijloacelor lor de subzistență din cauza ruperii de curțile domnești și princiare, dar și în răspândirea muzicii lăutarilor și către sate, tot mai mult.

Cele expuse până acum par a fi în concordanță cu răzlețele exemple din documentele oficiale, din care aflăm despre acești cimpoitori care se vând sau erau vânduți robi, din cauza situației financiare precare în care se aflau. Un exemplu în acest sens poate fi documentul din 3 februarie 1650, care atestă cumpărarea unei plase de rumâni de către Nicola pârcălabul, printre care regăsim și pe un anume Nicola Cimoneriu³⁸. Acest nume pare a fi un patronim, nu neapărat o ocupație actuală, din moment ce numele este scris cu majusculă, nu cu minusculă, ca în alte cazuri. De aici putem înțelege că un descendent al unui cimpoitor ajunge să fie rumân, probabil din aceeași cauză – cea a destrămării grupurilor de cimpoitori.

Un alt element constituant al muzicii de curte, în perioada vizată aici, a fost influența muzicală sârbească, care este una certă, mai ales în timpul domniei lui Neagoe

³⁵ George Breazul, *op. cit.*, p. 32.

³⁶ Pentru detalii, vezi Eduard Rusu, *The Bagpipers and the Game of the Princely Court*, în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Dumitru Buda (eds.), *Paths of Communication in Postmodernity*, Arhipelag XXI Press, Târgu Mureș, 2020, p. 95-97.

³⁷ Romeo Ghircoiașiu, *op. cit.*, p. 106. Cf. și Nicolae Iorga, *Balada populară românească – originea și ciclurile ei*, Vălenii de Munte, 1910, p. 7.

³⁸ DRH, B. Țara Românească, volumul XXXV (1650), întocmit de Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, Editura Academiei Române, București, 2003, doc. 50, p. 68.

Basarab (1512-1521), cel care specifică în *Învățăturile* sale că de la masa unui domn nu trebuie să lipsească muzica, pomenind instrumente precum gusla (figura 4), toba și surla, primul fiind unul specific sârbesc³⁹. Este bine știută orientarea lui Neagoe Basarab către cultura sârbă. Nu știm exact măsura în care elemente ale folclorului sârbesc au trecut în Țara Românească întâi, și apoi în Moldova, dar conform lui Nicolae Iorga, legăturile unor domni români cu acest spațiu, căsătoria acestora cu soții din neamul sârbesc – Neagoe Basarab cu doamna Despina, Petru Rareș cu doamna Elena – au facilitat pătrunderea la curțile domnești a cântecelor epice sârbești, a guslarilor care cântau despre eroii și vitejiile lor⁴⁰. În același sens, Anton Balotă afirmă că formele folclorului sud-slav s-au transmis printr-o veche poetică medievală specifică bazinului dunărean sârbo-bulgaro-român⁴¹.

Nu mai puțin importantă în acest context, este și apetența poporului către muzică, care conduce și ea într-o anumită măsură la dezvoltarea unor elemente mai mult decât altele. Iezuitul Paul Beke, călătorind în anul 1644 prin Moldova, face referire la locuitorii țării care, împovărați de biruri și în condiții grele de viață, după ce își plătesc taxele sau cu prilejul unei sărbători „aleargă împreună la crâșmă pentru a se veseli împreună și acolo scârțâind mai degrabă decât cântând din cimpoi, din fluiere și cobze [lăută], îngână cântece, saltă și joacă cu foc, socotind că în lumea întreagă nu s-ar afla un concert mai suav decât muzica lor”⁴². Acest pasaj este unul important pentru observarea felului în care oamenii simpli se distrau, cântând la instrumente rudimentare. Cimpoiul și fluiorul reprezentau instrumentele cele mai vechi, comune și muzicii țăranilor, iar lăuta, instrument specific lăutarilor, întregeste o atmosferă sonoră, discordantă după părerea autorului relatării, dar care îi satisface pe cei prezenți.

Evlia Celebi, călătorind la jumătatea secolului al XVII-lea prin Moldova și Țara Românească, descrie atmosfera din orașul Focșani cu ocazia bălciului anual care se desfășura acolo. Conform lui, la fiecare colț se aflau cântăreți și muzicanți din diferite țări, care cântau din gură și din instrumente, iar lăutarii cântau din trompete. Tot aici,

³⁹ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisiș și Dan Zamfirescu. Traducerea originalului slavon G. Mihăilă. Repere istorico-literare alcătuite în redacție de Andrei Rusu, Editura Minerva, București, 1984, p. 276.

⁴⁰ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 16.

⁴¹ Anton Balotă, *op. cit.*, p. 135. Cf. și Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 10.

⁴² *Călători străini*, vol. V, p. 279. În varianta originală a textului, instrumentele muzicale descrise sunt: „lyri”, „fistulis” și „fidibs”, cuvinte care se referă *mot à mot* la o liră sau un anumit tip de instrument cordofon, dacă admitem și sensul larg al termenului, un nai și un alt instrument cordofon, fidibs fiind o denumire generală pentru instrumentele cu coarde. Cf. G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în *„Diplomatarium Italicum”, documenti raccolti negli archivi italiani*, II, Libreria di Scienze e Lettere, Roma, 1930, p. 355; Francesco Scoditti, *Musicae Latinae Glossarium*, prefazione di Aldo Luisi, Aracne, Roma, 2010, p. 78-81, 107-109. Dacă încercăm să identificăm instrumentele la care s-a referit autorul putem admite că ele ar aparține unui taraf de lăutari, format în mod tradițional din vioară, nai și lăută (cobză).

mai multe mii de femei de moravuri ușoare (probabil cinghiese) cântau din gură și din instrumente (sâz, conform unei alte traduceri⁴³), toată această desfășurare fiind caracteristică doar acestei zone, conform autorului relatării⁴⁴. Putem observa, din această relatare, că acest bâlci avea un caracter cosmopolit, cel puțin din punct de vedere muzical, întrucât erau întâlniți interpreți vocali și instrumentali din mai multe țări, dovedind din acest punct de vedere că Țările Române au fost un teritoriu de confluență muzicală. De asemenea, perioada de timp la care se referă Evlia Celebi este una premergătoare mării influențe muzicale străine (orientale) asupra acestor țări – epoca fanariotă – când muzica cea mai îndrăgită este cea de factură orientală, iar muzica noastră românească este și ea influențată de aceasta. Deși avem puține informații referitoare la muzica străină de dinaintea fanarioților, coroborând toate informațiile disponibile și deja menționate, putem observa că a existat un precedent și că „terenul” a fost pregătit în prealabil instalării muzicii orientale, aceasta venind într-un loc deja inițiat în aceste sonorități.

Un italian descrie faptul că în armata lui Constantin Șerban, în anul 1659, interpreții muzicii militare cântau, în timp ce călăreau, un cântec popular despre fata care și-a pierdut caprele, și plângând, le caută prin munți⁴⁵. De aici înțelegem faptul că muzica militară sau mai corect spus, muzicanții care alcătuiau muzica militară, atunci când se deplasau, mai cântau și melodii care circulau în popor, probabil pentru a mai descreți atmosfera și pentru a face timpul să treacă mai repede, având în vedere durata mare de deplasare în acele vremuri.

Făcând o paralelă între muzica Țărilor Române și cea a popoarelor și țărilor vecine, cu scopul observării similitudinilor și a caracterului muzicii pe un areal mare, observăm că existau aceleași tendințe și în general aceleași valori din punct de vedere muzical.

Referindu-ne, în primul rând, la Transilvania, cea care a avut un parcurs istoric și muzical uneori diferit, dat fiind faptul că aceasta era mult mai mult influențată de Occident din prisma contextului geopolitic în care se afla, observăm că principii ei erau tot așa de preocupați de muzică și de rolul ei în cadrul aulic, ca și cei occidentali, ca domnii români sau ca sultanii otomani. Ioan Sigismund Zápolya (1570-1571), descendent al cunoscutei familii italiene Sforza, se înconjură la curtea sa în general de

⁴³ *Buletinul comisiei istorice române*, 15-16, p. 276 apud Cristian C. Ghenea, *Din trecutul culturii muzicale*, p. 101. Sâz-ul este unul dintre instrumentele pe care cinghiesele le foloseau pentru a se acompania atunci când dansau. De aceea, credem că traducerea mai bună este cea care face referire la sâz, citată aici.

⁴⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 731. Cf. și Gheorghe Miron, *Aspecte privind târgurile, bâlciurile și iarmarocacele din județul Putna*, în *Cronica Vrancei*, X, 2011, p. 182-183.

⁴⁵ Opera autorului italian citat de Șincai: *Cronica*, anul 1659, apud G. I. Ionnescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 536.

personal de origine italiană⁴⁶. Printre altele, principele era și un iubitor al muzicii, având mai mulți muzicieni polonezi, dar și italieni, nu prea înzestrați, exercitându-și arta mai mult după ureche, decât după notația muzicală, conform relatărilor. Din același context, aflăm că principele erau un bun cântăreț la lăută, instrumentul cel mai popular în Europa acelor vremuri, secolul al XVI-lea⁴⁷. Cu prilejul unei călătorii făcute în anul 1574 în Transilvania, Pierre Lescapier observă la curtea lui Ștefan Báthory (1571-1575) „un italian cântăreț din liră și din gură, care venea din Franța” și care afirma unele lucruri referitoare la un aspect tensionat de la curtea Franței cu iz de cancan⁴⁸. Ceea ce ne interesează, însă, este faptul că, în primul rând, la curtea Transilvaniei exista un cântăreț italian venit din Franța, după modelul medieval apusean al artiștilor itineranți care, în afară de arta lor, mai răspândeau oriunde și vești de la alte curți princiare, pe la care trecuseră, în general cu iz de cancan, după cum am spus, pe care, nu de puține ori, le denaturau. Așa s-a întâmplat și în cazul conflictelor lui Matei Corvin cu otomanii, când acesta a încercat să cucerească cetatea Smederevo, dar nu a reușit decât cucerirea uneia mai mică, Sabac. Cu toate acestea, trubadurii de la curtea maghiară au transformat – după modelul epocii – acel succes relativ minor într-o mare victorie asupra otomanilor⁴⁹. Importantă din punctul nostru de vedere în acest caz, este dovada faptului că muzicanții dețineau și rolul de propagatori de vești, fapt care ajută la sporirea interesului elitelor politice ale vremurilor față de această categorie de persoane. Totodată, acești artiști contribuiau evident la făurirea unui chip politic favorabil celui în slujba căruia se aflau, evidențiindu-l. În acest sens, se potrivește foarte bine dictonul lui John Davison Rockefeller: „Un om informat este un om puternic”.

Tot despre muzica de la curtea principilor Transilvaniei aflăm chiar de la un muzician al lui Sigismund Báthory, Pietro Busto, din Brescia⁵⁰, care spune că principelui îi plăcea muzica, că era el însuși muzician și că se plimba însoțit de buni artiști conduși de Giovanni Battista Mosto⁵¹. Avem, aici, încă un exemplu de conducător al Transilvaniei iubitor de muzică și înconjurat la curtea sa de muzică apuseană, de muzicieni italieni, cei mai buni ai Europei acelor vremuri, fapt ce ne duce cu gândul la racordarea Transilvaniei la pulsul cultural european.

⁴⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1970, p. 312.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 362.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 435.

⁴⁹ Marius Diaconescu, *Un român pe tronul Ungariei: regele Matia Corvin (1458-1490)*, în *Historia*, XII, 123, martie 2012, p. 18.

⁵⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1971, p. 434.

⁵¹ *Ibidem*, p. 445-446.

Principele Transilvaniei Gabriel Benthlen (1613-1629) era și el un iubitor al muzicii, deținând muzicanți vestiți, cântăreți din lăută, violoniști, tromboniști, corniști și un spaniol care cânta din gură, din chitara spaniolă și dansa⁵².

Cu regret remarcăm că în Moldova și Țara Românească informațiile concrete și aplicate referitoare la domni iubitori de muzică sunt răzlețe și mai puțin consistente. Cu toate acestea, nu trebuie să credem că domnii extracarpatici erau mai puțin iubitori de muzică, deoarece multele mărturii despre muzica de curte și despre importanța ei în cadrul ceremonialului aulic ne dovedesc o puternică legătură între muzică și domnie. Lipsa informațiilor nu presupune automat și neexistența unor anumite fapte sau lucruri. Cel mai bun exemplu de domn cu preocupări muzicale este cel al lui Dimitrie Cantemir⁵³, care depășea în materie de cunoștințe muzicale și dragoste față de muzică, probabil, pe toți suveranii și despre a cărui activitate muzicală s-a vorbit și scris foarte mult. Un alt exemplu, anterior primului, este cel al domnului Petru Șchiopul, despre care patriarhul Ieremia al II-lea spunea că: „îi plăcea mult de cântăreți”⁵⁴ sau cel al domnului Constantin Cantemir, cântăreț la caval.

În Polonia, stat cu care Moldova în special, dar și Țara Românească, au avut multiple contacte politice, economice, culturale și de altă natură, muzica laică era formată sub influența occidentală din aceleași instrumente muzicale generale: flaut, fluier (cornetto), trompetă, tobă, în secolul al XIV-lea organizându-se la Cracovia chiar o confrerie muzicală⁵⁵. În secolul următor, sunt cunoscuți după nume la curtea regelului polonez Ladislau Jagello mai mulți trompetiști, flautiști, chitariști, lutiști, harpiști și guslari ruși⁵⁶. Aceeași situație poate fi întâlnită și la curtea Ungariei în timpul Renașterii, muzica de aici fiind, de asemenea, foarte asemănătoare cu muzica europeană în general. Sunt consemnați la curtea lui Matei Corvin cântăreți italieni, francezi, flamanzi și germani și chiar o „capelă regală”, după modelul răspândit la curțile regale occidentale⁵⁷. În același regat, în secolul al XVI-lea, la curtea reginei Maria a Ungariei (1521-1531) sunt menționați muzicienii acesteia și instrumentele la care cântau⁵⁸.

⁵² Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, traducerea și studiul introductiv de G. Duzinchevici și E. Reus-Mirza, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 45.

⁵³ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, p. 509.

⁵⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1972, p. 590.

⁵⁵ Zofia Lissa, *La musique en Pologne des origines a la fin du XVIe siècle*, în Norbert Dufourcq (dir.), *La musique, les hommes, les instruments, les oeuvres*, volume 1, Librairie Larousse, Paris, 1965, p. 200.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 201.

⁵⁷ Zoltán Falvy, *op. cit.*, p. 87.

⁵⁸ Orsolya Réthelyi, *Mary of Hungary in Court Context (1521-1531)*, PhD thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest, 2010, p. 147-148.

Trompetiștii de la curtea poloneză⁵⁹ aveau aceleași îndatoriri ca cei din Țările Române⁶⁰, atât pe timp de pace, cât și pe timp de război, iar acest fapt nu trebuie privit ca o coincidență, ci ca o practică general valabilă pentru întreaga Europă, Moldova și Țara Românească fiind și ele incluse în aceeași categorie a statelor europene. Începând cu finalul secolului al XV-lea, muzica poloneză, religioasă și laică, urmează aceeași evoluție ca cea a altor popoare europene, precum italienii, germanii și francezii, dezvoltându-se în același sens și după aceleași principii⁶¹. Proximitatea Poloniei cu Țările Române și legăturile dintre ele au adus, cu siguranță, și în spațiul românesc, influența occidentală, chiar și în materie de muzică, mai ales în contextul schimburilor diplomatice, când soliile poloneze veneau cu propria lor muzică. De asemenea, în muzica militară a Țărilor Române puteau fi des întâlniți acei toboșari și trompetiști nemți, care cântau muzica lor specifică, introducând și în muzica noastră militară practica europeană.

O altă fereastră către cultura muzicală europeană, mai accesibilă decât cea poloneză, a fost Transilvania, cu care contactele erau mult mai dese și mai consistente și care, aflându-se sub dominație maghiară, putea mult mai ușor să „împărtășească” și țărilor extracarpatice influența europeană.

*

Muzica de curte a reprezentat unul dintre instrumentele politice utilizate uneori cu mare dibăcie în dorința de manifestare a puterii, de evidențiere a superiorității, dar și de control, într-o oarecare măsură a supușilor. După cum am observat, următoarea etapă de după apariția primei forme de muzică laică și a primelor grupuri organizate, precum jongleurii/ inculatorii, a fost includerea acestor artiști în aparatul de reprezentare a puterii politice, „legându-i” astfel de curte, deoarece aceștia depindeau de resursele materiale ale monarhului, devenind astfel propagatori ai ideilor acestuia. Dezvoltarea muzicală, atât din punct de vedere al ariei tematice, al speciilor muzicale, cât și al instrumentelor, s-a realizat la curte, devenind muzică de curte și contribuind la înfrumusețarea vieții de aici. Nu trebuie trecuți cu vederea nici artiștii ambulanți care mergeau dintr-un loc în altul manifestându-și arta, dar jucând și rolul de mesageri sau, mai bine spus, acela de propagatori de vești, motiv pentru care erau o categorie căutată și apreciată.

Referitor la Moldova și Țara Românească, acestea au pierdut cumva „startul” în ceea ce privește perioada de efervescentă a muzicii de curte europene, deoarece în primele secole ale celui de-al doilea mileniu nu erau încă încheiate ca stat, din acest

⁵⁹ Zofia Lissa, *op. cit.*, p. 201.

⁶⁰ Pentru detalii, vezi Eduard Rusu, *Muzica și puterea politică în Moldova și Țara Românească, secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași, 2021, p. 87-143.

⁶¹ *Ibidem*, p. 202.

motiv, nici dezvoltarea unei astfel de muzici neputând fi posibilă. Dar, cu toate acestea, după întemeierea statală, cu siguranță, muzica de curte a început să existe și aici, conform modelului european de la acea vreme, iar mărturiile care să ateste acest lucru, pe care le-am expus, deși vagi sau nesigure, indică totuși o activitate în acest sens. Având în vedere faptul că primii domni ai dinastiei Basarabilor aveau contacte cu Occidentul, adoptând unele aspecte ale traiului acestora, precum vestimentația, așa cum putem observa din picturile bisericilor, credem că și manifestarea artistică avea același model, adăugat celui local, iar o negare a acestui fapt, motivând lipsa dovezilor, nu poate fi susținută până la capăt.

THE BEGINNING OF COURT MUSIC IN MOLDAVIA AND THE WALLACHIA

(Abstract)

Music is one of the indispensable elements of a sovereign's court, regardless of the period we are referring to. The sovereign creates through his court the favorable environment for the arts to germinate and develop, benefiting at the same time from all the advantages that result from this fact. Materially dependent on the owner, the musicians gradually come to serve his interests, propagating through their art his ideas and policy, thus creating a good image in the eyes of others. Although the information regarding the music practiced at the courts of Moldavia and Wallachia, in the first centuries of their existence, is extremely few and unclear, we can still form an idea, especially by analogy with the music practiced in a wider area, at other monarchical courts, thus obtaining an overview of the musical phenomenon and the role played by it in a certain period of time.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Lute, Sucevița Monastery, photo Eduard Rusu.
- Fig. 2. Sâz, Slatina Monastery, photo Eduard Rusu.
- Fig. 3. Bagpiper, Polish miniature, 15th century (Zofia Lissa, *La musique en Pologne des origines a la fin du XVIe siècle*, in Norbert Dufourcq, dir., *La musique, les hommes, les instruments, les oeuvres*, volume 1, Librairie Larousse, Paris, 1965, p. 205).
- Fig. 4. Gusla (https://www.europeana.eu/ro/item/09102/_RMAH_118604_NL).

Fig. 1. Lăută, Mănăstirea Sucevița (foto Eduard Rusu)

Fig. 2. Sáz, Mănăstirea Slatina (foto Eduard Rusu)

Fig. 3. Cimpoier (miniatură poloneză, secolul al XV-lea, *apud* Lissa 1965)

Fig. 4. Guslă (https://www.europeana.eu/ro/item/09102/_RMAH_118604_NL)

MĂNĂSTIREA GALATA – NOTE ASUPRA REZULTATELOR CERCETĂRII ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN ANUL 1963

Voica-Maria PUȘCAȘU¹

Cuvinte cheie: *mănăstirea Galata, Petru Șchiopu, necropola domnească, Maria Amiralis*

Keywords: *Galata monastery, Petru Șchiopu, princely necropolis, Maria Amiralis*

În memoria arheologului Vlad Zirra

Începând din luna decembrie a anului 1959 și până în luna decembrie a anului 1977, instituția care a avut obligația de a inventaria, proteja și restaura în regie proprie monumentele istorice din țara noastră a fost Direcția Monumentelor Istorice². Acceptându-se de la bun început caracterul multidisciplinar al actului de restaurare, în conformitate cu prevederile legislației internaționale în vigoare³ și pentru a putea acoperi necesarul cerut de cele cca 40 de șantiere de restaurare active anual, DMI a solicitat – mai ales în primii ani ai existenței sale – colaborarea unor arheologi specialiști care activau fie în institutele de cercetare ale Academiei, fie în cadrul muzeelor de istorie. Activitatea acestor colaboratori externi s-a desfășurat în paralel cu cercetările care se desfășurau sub conducerea arheologilor Direcției (trei la nivelul anului 1963), fiecare pe șantiere proprii⁴. Contractele de colaborare prevedeau conducerea lucrărilor de

¹ Cercetător independent, BUCUREȘTI.

² În continuare DMI.

³ Conform principiilor susținute de hotărârile primului Congres Internațional al arhitecților și tehnicienilor monumentelor istorice de la Paris, din anul 1957, la cel de al doilea Congres (25-31 mai 1964, Veneția) a fost adoptată *Carta internațională privind conservarea și restaurarea monumentelor istorice*, care, în articolul 9 stipulează tocmai acest lucru.

⁴ Primii arheologi angajați la DMI, încă din decembrie 1959, au fost Radu Florescu și Radu Heitel. Apoi, din anul 1960 a fost angajată subsemnata și din anul următor – prin plecarea lui Radu Florescu – a fost angajat Nicolae N. Pușcașu și, mai apoi Gh. I. Cantacuzino. În anii următori corpul de arheologi s-a mărit

cercetare pe șantierul în cauză și predarea rapoartelor interne privind rezultatele investigațiilor arheologice și a materialului arheologic recoltat instituției contractoare.

În cazul arheologului Vlad Zirra⁵, aceste prevederi s-au aplicat în privința cercetărilor efectuate sub conducerea domniei sale la Mănăstirea Galata din Iași. Cea mai mare parte a acestor cercetări, care au acoperit o bună parte a incintei, investigând, de asemenea, interiorul bisericii, au fost efectuate în 1963 și 1964. Rezultatele notabile ale investigațiilor au rămas nepublicate de autor și s-au păstrat doar în forma rezumativă specifică rapoartelor interne de cercetare păstrate în arhiva DMI – acum INP (Institutul Național al Patrimoniului).

Preocupări de specialitate din ultima vreme m-au determinat să aflu în detaliu ce anume s-a descoperit cu prilejul cercetărilor efectuate la interiorul bisericii Mănăstirii Galata în anul 1963, prin accesul obținut la consultarea raportului întocmit de arheologul Vlad Zirra⁶. Din păcate, nu vom mai putea afla niciodată viziunea completă și detaliată a autorului cercetării asupra propriilor descoperiri. Consider drept o datorie a le face cunoscute, chiar și foarte târziu după momentul descoperirii, atât neintermediat⁷, cât și însoțite de unele comentarii ale subsemnatei menite să reliefeze contribuția acestor rezultate pentru arheologia medievală de la noi, cât și capacitatea excepțională de observare științifică și succintă consemnare ale autorului investigațiilor. Aceasta, cu atât mai mult cu cât cele de mai sus se petreceau în anul 1963, adică doar la trei ani după înființarea DMI, într-o vreme în care arheologia medievală modernă din România înainta cu pași încă nesiguri spre propria maturizare. La fel, consider normal ca publicarea să se întâmple într-o publicație ieșeană, începând cu comentarea rezultatelor de la Mănăstirea Galata.

Amintim un minimum de date istorice privind Mănăstirea Galata.

„Într-aceiaș an (1583-1584 n. n.), dac- s-au așezat Pătru Vodă la domnie, nu vru să lase în deșert pomana sa, care o zidise întâi, mănăstirea Galata din vale,

substanțial prin venirea colegilor Alexandru Bogdan, Cornel Cîrjan, Mariana Beldie, Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, Luminița Munteanu.

⁵ Arheologul Vlad Zirra (1919-2000) a prestat o îndelungată activitate arheologică, vădind preocupări pentru investigarea vestigiilor aparținând de diferite etape istorice: de la așezările neolitice din Moldova sau de la mormintele cu ocru, la descoperirile celtice din nord-vestul Transilvaniei, de la civilizația greacă din Dobrogea la fortificațiile getice din Oltenia, de la așezările din secolul al IV-lea din apropierea Bucureștilor la necropola birituală din secolele IX–X de la Capul Viilor, lângă satul Istria. Dintre aceste preocupări nu au lipsit cele pentru civilizația medievală, în primul rând săpăturile începute în 1954, în cadrul șantierului arheologic București, la mănăstirea Radu Vodă, apoi cele de la mănăstirea Slatina, precum și amplele cercetări desfășurate la Dragomirna, în 1963.

⁶ Mulțumesc celor care mi-au înlesnit accesul la rapoartele de specialitate depuse în arhiva INP: d-lui Dan Ionescu, d-lui Alin Saidac și d-lui Director Ștefan Bălici.

⁷ Raportul redactat de Vlad Zirra este publicat integral în Anexa 1 a prezentului studiu.

care apoi să risipisă, ci cu toată nevoința au silit și cu toată osârdia a zidit Galata din deal, care trăiește și până astăzi”⁸.

Cronicarul Grigore Ureche se referă aici la cea de a patra domnie, și ultima, a lui Petru vodă Șchiopul⁹. Nu se cunoaște data exactă de terminare a construirii bisericii. Întemeiată inițial ca mănăstire de maici, biserica și câteva dintre construcțiile neapărat necesare ființării instituției monahale erau în mod cert terminate la data de 9 august 1591, dată la care Petru Șchiopul părăsește domnia și pleacă, prin Polonia, în Austria, împreună cu unii dintre marii boieri ai țării. Până la acea dată, în biserica mănăstirii fuseseră înmormântați (cel puțin) soția sa Doamna Maria Amiralis, fiul său Vlad și fiica sa Despina.

La scurt timp, mănăstirea este închinată de Radu Mihnea voievod – cu acordul ctitorei în viață, Maria, fiica lui Petru vodă Șchiopul, căsătorită cu Zottu Tzigara – la 25 martie 1617, Patriarhiei din Ierusalim¹⁰. Momentul amintit corespunde probabil cu transformarea așezământului în mănăstire de călugări, statut de existență și administrare păstrate până în anul 1866.

Pentru schița istoriei mănăstirii în secolele XVII-XIX ca și pentru intervențiile constructive survenite în timp există referiri nu foarte detaliate în cuprinsul unora dintre lucrările care prezintă istoria orașului Iași¹¹, în vreme ce despre caracteristicile arhitecturale au fost făcute ample prezentări în lucrările lui Gh. Balș¹². Tuturor acestor date li se adaugă, desigur, precizările obținute drept rezultat al investigațiilor arheologice.

*

Cum era și firesc pentru acei ani, cercetările arheologice s-au desfășurat în limitele impuse de două condiții esențiale:

- respectarea metodologiei și cutumelor arheologice din acel moment care se refereau atât la modul de dispunere stereotipă a secțiunilor arheologice în cuprinsul sitului de investigat, cât și la terminologia de specialitate atunci în vigoare. Ambele constrângeri menționate pot provoca astăzi nedumeriri. În timpul celor 60 de ani de experiență în

⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ESPLA, București, 1955, p. 202.

⁹ Cele patru domnii ale lui Petru vodă Șchiopul au avut loc, succesiv, în intervalele 11 iunie 1574-18 noiembrie 1577; 31 decembrie 1577-9 februarie 1578; 13 martie 1578-2 decembrie 1579; 17 octombrie 1582-9 august 1591.

¹⁰ Actul este reprodus de Dan Bădărău și Ion Caproșu, în *Iașii vechilor zidiri*, ed. II revizuită, Iași, 2007, p. 130-131.

¹¹ Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Moldova*, București 1974, p. 447-450, pentru bibliografia generală privind Mănăstirea Galata (cu lucrări publicate până în anul 1974); N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ed. II, Iași, 1913; Dan Bădărău, Ion Caproșu, *op. cit.*, p. 130-141.

¹² Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile XVII-XVIII*, București, 1933, p. 9-16.

domeniul arheologiei medievale, aspectele amintite au fost trecut printr-un continuu proces de regândire și au suferit – cum era și firesc – modificări de adaptare la cerințele unui sit (în cazul modului de plasare a secțiunilor de investigare) și, respectiv, de cizelare și nuanțare în denumirea și formularea situațiilor arheologice și a materialelor descoperite;

- respectarea cerințelor ne-negociabile ale arhitecților șefi ai proiectelor de restaurare a respectivului monument. Pe atunci, necesarul de date de obținut prin cercetările arheologice se rezumau la două elemente: 1. cunoașterea cotelor nivelelor de călcare corespunzătoare principalelor faze de funcționare a monumentului (care permiteau stabilirea sistematizării verticale a ansamblului) și 2. reperarea vestigiilor care prin materialitatea lor să ateste fosta existență a unor clădiri și amenajări, altele decât cele cunoscute¹³ (descoperiri care îngăduiau marcarea la sol și consolidarea respectivelor vestigii și, în final, îmbogățirea cunoștințelor valorificabile prin restaurare).

Ca urmare a celor expuse mai sus, se explică, în cazul dat, și lipsa cercetărilor în anumite puncte ale bisericii (cum a fost cazul pronaosului) sau în unele zone din aria incintei (zona nod-vestică), acolo unde s-ar fi putut obține rezultate clarificatoare privind situații arheologice complexe și s-ar fi îmbogățit, cu siguranță, cunoștințele noastre despre trecutul monumentului.

*

O primă etapă a cercetărilor arheologice desfășurate la Mănăstirea Galata a avut loc în anii 1962-1964. Atunci, numitele investigații s-au efectuat sub conducerea arheologilor Eugenia Neamțu¹⁴ (pentru anul 1962), Vlad Zirra (pentru anii 1963 și 1964) și Gh. I. Cantacuzino¹⁵ (pentru anul 1964). În cea de a doua etapă, în anii 1965-

¹³ Ca arheolog care am activat o vreme cu respectarea amintitelor condiții, pot confirma că pe atunci nu se admiteau abateri de la planul inițial stabilit de arhitecți. Intervenții suplimentare, care să extindă aria investigată și menite să răspundă strict unor probleme arheologice – așa cum se întâmplă, în mod curent, pe parcursul efectuării unei cercetări – erau în general respinse din start. Au trebuit să treacă niște ani pentru ca statutul arheologilor din DMI să se transforme din cel al unor simpli executanți, în cel de colaboratori ai arhitecților șefi de proiect.

¹⁴ Arheologul medievist Eugenia Neamțu (1930-1980), cercetător principal la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, a participat la cercetări efectuate în multe situri medievale de primă importanță, cum au fost orașele Suceava, Baia, Iași, Hârlău, etc.

¹⁵ Gheorghe I. Cantacuzino (1937-2019), arheolog medievist, a activat la DMI între anii 1963-1977, la Muzeul Național de Istorie între anii 1978-1990 și după anul 1990 la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București. A efectuat cercetări în foarte multe situri medievale din țară (mănăstirile Mărcuța, Moldovița, Humor, Vodița, Tismana, Câmpulung Muscel, etc.).

1967, cercetările au fost conduse exclusiv de Gh. I. Cantacuzino, rezultatele obținute fiind consemnate în raportul intern din anul 1967¹⁶.

În cuprinsul materialelor ultim amintite nu se face referire la datele obținute anterior, motiv pentru care descoperirile au rămas într-un con de umbră, nefiind accesibile pentru literatura de specialitate. Există doar unele informații disparate, care nu provin însă de la autorul descoperirilor, ci de la specialiști interesați de studiul și publicarea unora dintre materialele arheologice recuperate¹⁷ sau de autorii unor repertorii de specialitate¹⁸.

În conformitate cu planul de amplasare a secțiunilor arheologice¹⁹ (pl. 1), s-au obținut date de ordin general, privind topografia inițială a sitului. Cea mai importantă constatare este cea că biserica mănăstirii a fost construită pe un teren în pantă orientată de la vest spre est, cu o cădere de cca 200 cm la 100 de metri²⁰. Observațiile stratigrafice au fost posibile datorită secțiunilor trasate la interiorul bisericii în mod special (secțiunea longitudinală prin naos, gropniță, pronaos și pridvor, și secțiunea transversală din absidele naosului). În aceleași condiții de pantă a terenului au intervenit toate celelalte construcții din incinta mănăstirii și, firește, însuși zidul de incintă²¹.

O altă observație importantă se referă la faptul că Mănăstirea fusese primul complex de clădiri ridicat vreodată pe acest teren, neexistând precedente arheologice notabile²².

Stratigrafia surprinsă la interiorul bisericii păstrată în condiții normale (pl. 2) diferă mult față de cea de la interiorul incintei care a fost supusă – în decursul timpului – unor răzuiri radicale de teren care au generat modificări majore, mergându-se până la evacuarea depunerilor stratigrafice și înlocuirea lor prin aducerea unui sol de grădină și nivelarea sa în toată incinta.

¹⁶ Vezi arhiva INP, dosar 5682.

¹⁷ Nicolae Grigoraș, *Un important monument de artă al Iașului – Galata*, în *CI*, II, 1971, p. 348-364; Corina Nicolaescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV-XVIII*, București, 1970, p. 171 (la p. 155 a aceluiași volum, se face trimitere la Corina Nicolescu și Vlad Zirra, *Mormintele de la Galata și Dragomirna*, în manuscris, publicație care din păcate nu a mai văzut lumina tiparului); Ștefan Burda, *Tezaure de aur din România*, București, 1979, p. 43.

¹⁸ Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași, 1984, p. 202; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*

¹⁹ Planurile anexate raportului sunt – toate – copii pe ozalid ale unor originale pe calc. Păstrate îndosariate, deci pliate, planurile nu sunt în toate cazurile foarte lizibile.

²⁰ Poziționarea bisericilor de mănăstire (și nu numai) pe terenuri în pantă, este perfect normală și a fost gândită ca atare. O astfel de amplasare asigură, pe cale naturală, evacuarea apelor provenite din ploii și topirea zăpezii și nu permitea stagnarea apei în preajma fundațiilor.

²¹ Repere privind cotele de adâncime ale momentului de fundare a zidului de incintă sunt enumerate în Procesul verbal din anul 1964, redat în Anexa 2 la prezentul material.

²² Cu excepția împrăștierei câtorva fragmente ceramice prefeudale, mai ales în zona sudică a ariei incintei (vezi Anexa I, p. 8 a raportului).

Atragem atenția că în condițiile amintite mai sus și ținând seama că în prima etapă de cercetare nu au fost epuizate investigațiile din zona caselor domnești, raportul furnizează doar date generale și elemente ținând de cronologia relativă a unor segmente de zidărie și construcții interceptate acolo. Se specifică necesitatea continuării săpăturilor de cercetare, deziderat despre care nu știm dacă s-a mai pus în practică sau nu²³.

Datorită celor amintite mai sus, ne vom concentra în cele ce urmează în comentarea descoperirilor făcute prin cercetările efectuate la interiorul bisericii.

Primele observații țin de tehnica de construire a edificiului. Zidăriile de piatră legată cu mortar ale fundațiilor au fost turnate în șanțurile săpate în acest scop de la fața humusului medieval în profunzimea solului, pe cca 250 cm adâncime²⁴. Decroșarea fundațiilor (care urmărește panta inițială a terenului) din momentul trasării cu exactitate a ductului elevațiilor, reprezintă cota de la care s-a procedat la nivelarea zonei de la interiorul viitoarei biserici cu intenția clară de a obține un pat orizontal – situat la o cotă mai ridicată față de terenul înconjurător – pe care urma să fie montată pardoseala interioară²⁵.

Observația privind existența a două părți distincte ale fundațiilor, dar construite în suită directă și nemijlocită, este deosebit de importantă: anume fundația „îngropată” și „zidită”²⁶, chiar dacă autorul cercetărilor le denumește cu alți termeni – dar la fel de sugestivi – decât o facem noi acum.

La fel de importante sunt și constatările privind stadiul de conservare a fundațiilor pentru zonele unde acestea au fost accesibile observării directe²⁷. Este consemnată prezența nivelului de construcție, numit de autor moloz²⁸, suprapus de

²³ Vezi și Raportul întocmit de Gh. I. Cantacuzino în anul 1967, Arhivele DMI, dosar 5682.

²⁴ Dimensiuni măsurate de subsemnata pe planurile anexate raportului.

²⁵ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 1-3.

²⁶ Observația amintită este specială dacă ținem seamă de faptul că, până astăzi, mai există arheologi medievaliști care consideră componentele fundației drept structuri distincte, ținând de edificii diferite, interpretare care creează mari confuzii de date. *Fundația turnată* este partea inferioară a fundațiilor unui edificiu de amploare, cum este cazul bisericilor, realizată prin turnarea agregatelor în șanțurile ad-hoc săpate până la fața terenului atunci deschis circulației. *Fundația zidită* este acea parte a fundației care suprapune direct decroșul de fundare (atunci când acesta există) și care este realizată prin zidirea în asize special pe porțiunea necesară orizontalizării zonei interioare la cota de montare a pardoselilor, indiferent de panta terenului perimetric. Astfel, către exteriorul construcției fundația zidită este aparentă și de cele mai multe ori corespunde cotei de montare a soclului bisericii și cotei de montare a pardoselii inițiale – așa cum s-a întâmplat și aici, la biserica Galatei – în vreme ce către interior ea va fi mereu acoperită și ascunsă de nivelările așternute și tasate sub pardoseală.

²⁷ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 2.

²⁸ Exprimarea autorului este perfect corectă. În fapt, nivelul de construcție este format prin aglutinarea la fața solului a resturilor de mortar și sfărâmătură de piatră sau cărămidă căzute în timpul construirii elevațiilor/boltirilor și tasate prin călcare – componentă care corespunde total cu termenul de moloz – chiar dacă în mod curent acest termen se folosește pentru desemnarea deșeurilor de construcție provenite de la demolarea/

nivelările de egalizare necesare obținerii unui plan orizontal pentru montarea a două pardoseli intervenite succesiv în același spațiu: cea inițială și cea intervenită mai târziu, în secolele XVIII-XIX. La fel, a fost identificată fosta prezență a unui spațiu introductiv în fața intrării în pridvor, adăugat cândva: cu mare probabilitate o structură ușoară din lemn pe temelii de piatră²⁹.

O precizare importantă este făcută cu privire la zidul-arc situat la est de absida altarului. Conceput, desigur, ca o modalitatea de întărire a terenului și respectiv de protecție a fundațiilor altarului împotriva unei eventuale alunecări, zidul era ancorat în solul viu și se ridica până la fața humusului medieval „unde se oprește”³⁰. De unde reiese cu claritate că, în vechime, zidul nu era aparent și nicidecum nu depășea – ca astăzi – nivelul deschis circulației.

Însă, cele mai concludente descoperiri au fost făcute, fără doar și poate, în legătură cu necropola interioară (pl. 3)³¹.

Raportul arheologic pe care am onoarea a-l comenta aici este singurul document care cuprinde descrierea metodică a mormintelor descoperite³²: în număr de cinci în aria gropniței și alte două³³ în pridvor. Toate mormintele au fost găsite nederanjate de intervenții umane ulterioare – caz foarte rar întâlnit – și, mai mult, trei dintre ele au permis identificarea persoanelor înmormântate acolo, situație cunoscută, până atunci, doar pe cale documentară. Toate trei sunt morminte domnești: Maria Amiralis, soția voievodului Petru Șhiopul și doi dintre copiii lor, Vlad și Despina.

Cel mai timpuriu mormânt realizat în aria gropniței³⁴ a fost cel al Doamnei Maria Amiralis, soția voievodului Patru Șchiopul. Decesul doamnei Maria a intervenit – conform elementelor stratigrafice invocate de autor – imediat după zidirea bisericii și anterior amenajării nivelului de montare a pardoselii inițiale³⁵. Descrierea construcției mormântului, a modului de dispunere interioare ca și amănunțita prezentare a stării de conservare a osemintelor și componența inventarului funerar reprezintă prima

dărâmarea unei clădiri.

²⁹ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 7b.

³⁰ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 7a.

³¹ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 3-6.

³² O regretabilă scăpare a determinat o inversare între locul de amplasare al fiecăruia dintre morminte din textul scris, față de locul de amplasare figurat în planșe, prin confundarea sudului cu nordul. Înclin să consider corectă amplasarea indicată de planurile grafice.

³³ De fapt, în planurile anexate raportului în încăperea pridvorului figurează trei morminte: unul dintre acestea fiind considerat recent, nu a fost luat în considerare.

³⁴ Trebuie să reamintim faptul că biserica Mănăstirii Galata este primul edificiu bisericesc din Moldova la care se renunță la sistemul de despărțire a naosului de gropniță prin zid plin, așa cum se procedase anterior, și se adoptă sistemul de departajare a celor două spații prin trei arcade sprijinite pe stâlpi. Vezi pentru detalii Gh. Balș, *op. cit.*, p. 10-11.

³⁵ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 3.

încercare în acest sens înregistrată în etapa de început a arheologiei medievale postbelice³⁶. Dintre caracteristicile mormântului, reținem drept semnificative cripta de piatră acoperită în sistem plat³⁷, depunerea trupului, fără sicriu, pe un pat funerar metalic (de tipul celor folosite în mormintele lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare³⁸), resturile vestimentare recuperate (atribuite de autor unei rochii de mătase, unei scufii acoperite de un vâl împodobit cu paiete în forma literei S și tivit cu o bandă de brocart³⁹, totul acoperit de un giulgiu pictat de mătase) ca și podoabele (câte o brățară de aur⁴⁰ pe fiecare mână, un inel sigilar⁴¹ și cercei circulari de aur) și elementele de prindere (6 nasturi) recuperate (pl. 4). Este de remarcat și faptul că, exceptând extragerea pieselor de inventar funerar, mormântul a fost păstrat – și reastupat – *in situ*.

Direct peste partea inferioară a lespezii capac al criptei Mariei Amiralis, s-a amenajat un mic mormânt pentru un copil de maximum 2 ani, probabil pentru coconul domnesc Vlad⁴².

De subliniat faptul că defunctul fusese depus într-un sicriu din lemn de stejar pe tăblia bazei căruia s-a găsit un fragment de țesătură de mătase. După știința mea, este prima dată când este semnalată o probă care să ateste căptușirea sicriului cu un material textil – cu toate că era mai mult decât de presupus acest lucru.

Și în fine, ultimul dintre mormintele domnești, acoperit cu o lespede de piatră, aparține domniței Despina, moartă copilă⁴³, a cărei piatră de mormânt se mai păstra atunci în biserică⁴⁴. Pe lângă câteva fragmente vestimentare, au fost recuperate și 98 de

³⁶ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 3-5.

³⁷ Din păcate, termenii folosiți la descrierea criptei „*cutie paralelipipedică făcută din lespezi mari de piatră*” lasă loc mai multor interpretări posibile.

³⁸ În fiecare dintre cazurile amintite aici s-a păstrat numai o grilă metalică susținută de picioare proprii; trebuie avut în vedere însă că, în momentul înmormântării aceasta nu era vizibilă la modul propriu, ci fusese acoperită, probabil, cu țesături prețioase, despre care însă nu avem nici cea mai mică informație. Tot grila metalică explică parțial și dislocarea unora dintre oseminte.

³⁹ Amintite și în lucrarea Corinei Nicolescu, *op. cit.* Această mențiune ne sugerează că resturile vestimentare recuperate din mormântul Mariei Amiralis se aflau – măcar prin anii 1969-1969 la Muzeul Național de Artă.

⁴⁰ Ștefan Burda, *op. cit.*, p. 43, catalog 72, p. 77 și fig. 135. Autorul, fără a o specifica în fiecare caz, dă de înțeles că toate piesele de inventar funerar ale Mariei Amiralis sunt de aur – așa cum notează și Vlad Zirra în raportul citat – și că acestea se află la Muzeul Național de Istorie a României, secția Tezaur. O brățară de același tip cu cele găsite în mormântul Mariei Amiralis, dar confecționată, de această dată, din argint aurit, a fost recuperată din mormântul Anghelinei (înseriat cu nr. 25 din cripta 4) din pronaosul bisericii din Bălinești, cf. Voica Maria Pușcașu, *Biserica Sfântul Nicolae din Bălinești. Observații și constatări*, în *Analele Putnei*, XI, 2015, p. 41 și fig. 26.

⁴¹ Publicat de Nicolae Grigoraș, *op. cit.*

⁴² Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 5.

⁴³ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 5.

⁴⁴ Nu cunosc locul de amplasare / depozitare actual al pietrei funerare. Inscripția pietrei funerare a fost citită și publicată de Nicolae Iorga (dată la care piatra se afla *pe pragul bisericii* (s.n.): „*Acest mormânt l-a făcut și*

paiete similare celor descoperite în mormântul doamnei Maria, care dovedesc atât faptul că este vorba de o domniță, cât și faptul că ea purta pe cap un văl.

Dar cel mai important aspect – după părerea mea – este reprezentat de modul de tratare a bazei criptei prin perforarea unor orificii dispuse în formă de cruce. Același tip de tratare a bazei criptei a fost interceptat și la mormintele din gropnița Mănăstirii Probota⁴⁵. Sistemul reprezintă – după părerea mea – un compromis între respectarea spuselor Domnului „pământ ești și în pământ te vei întoarce” (Geneza, 3, 19) și rezerva manifestată în unele medii sociale pentru îngroparea direct pe/ în pământ a morților.

Lângă acest ultim mormânt s-au mai găsit altele două, practicate în groapă simplă, datate de autorul cercetării în secolul al XVII-lea⁴⁶. Ne îndoiim însă de apartenența acestora la o familie domnească – indiferent care ar fi fost aceasta. Mai curând, credem că ele pot fi atribuite unor persoane fără rudenii domnești, dacă nu chiar unor fețe bisericești ținând de administrarea mănăstirii după momentul închinării acesteia Patriarhiei din Ierusalim.

Aceeași apartenență par să fi avut și mormintele din pridvor, dintre care unul fusese practicat în criptă de cărămidă, dar găsit foarte deranjat. Cel de al doilea – se pare cel mai târziu – prezintă însă o caracteristică foarte interesantă care, cu foarte mare probabilitate trebuie să fi fost curent folosită⁴⁷. Groapa sa simplă, fără alte amenajări, era suprapusă direct de o ramă de zidărie care susținea o lespede funerară, atunci deplasată de pe locul inițial. Astfel de sistem – deși nu este amintit nicăieri – trebuie să fi fost cel care asigura în oarecare măsură stabilitatea pietrelor de mormânt în situațiile în care acestea nu se sprijineau pe construcții funerare.

Detaliile constructive sau cele ținând de modul de amenajare furnizate de autorul cercetării, pentru fiecare mormânt în parte, aduc o prețioasă contribuție la cunoașterea practicilor în domeniu, permițând cunoașterea unor elemente pe care alți specialiști nu le menționează în publicațiile lor.

Rămâne, însă, deschisă problema pronaosului. După cum s-a observat, toate mormintele identificate în gropnița și pridvorul bisericii au fost găsite în cuprinsul zonelor de săpătură extinse și deschise transversal în mod special în respectivele încăperi. Nu la fel s-a procedat în pronaos unde, odată obținute observațiile privind condițiile de fundare și cotele pavimentelor interioare, arhitecții nu au mai considerat necesară investigarea altor zone. Gradul de aerare a dispunerii mormintelor descoperite, nu ne îngăduie să presupunem o aglomerare a înhumărilor în suprafețele

l-a înfrumusețat Io Petru Voevod fiicei sale Despinei care s-a strămutat la veșnicile lăcașuri înluna lui mai 15. Și s-a născut în anul 7096 <1588> luna lui”, în Inscricții din bisericile României, vol. I, București, 1905, p. 13.

⁴⁵ Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Probota, arheologie și istorie*, Suceava, 2013, cripta 1, p. 49, fig. 34 și Tabel 6a, poziția 1, p. 152.

⁴⁶ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 6.

⁴⁷ *Ibidem*.

necercetate, dar nici nu exclude prezența înmormântărilor în pronaos. Mai ales că folosirea pridvorului ca spațiu funerar era de obicei abordată atunci când celelalte încăperi ale bisericii nu mai permiteau noi înmormântări pe lângă cele deja existente datorită lipsei spațiului necesar. Nesiguranța în această privință datorită datelor incomplet cunoscute nu permite înțelegerea dinamicii necropolei din biserica mănăstirii Galata în ansamblul ei.

Cu specificarea că la exteriorul bisericii, anume pe latura sa nordică, au fost săpate „numeroase morminte de dată recentă”⁴⁸, referirile la necropola Galatei se încheie.

Rămân însă drept tot atâția pași câștigați fiecare dintre elementele comunicate de Vlad Zirra, categoric în premieră absolută, elemente care mult timp nu au ajuns la specialiștii interesați. Cred că dacă, într-o formă sau alta, aceste rezultate ar fi văzut la timp lumina tiparului, ele ar fi constituit – încă de pe atunci – un bun exemplu de urmat în publicarea materialelor cu referire la necropolele medievale.

GALATA MONASTERY – NOTES ON THE RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL
RESEARCH CARRIED OUT IN 1963

(Abstract)

The present study shows the results of the archaeological researches carried out at the church of Galata Monastery in Iași, the foundation of voivode Petru Șchiopul. The greatest part of these researches carried out in 1963 and 1964 were coordinated by archaeologist Vlad Zirra and covered a good part of the enclosure as well as the interior of the church. The notable results of the investigations remained unpublished by the author and were preserved only in summary form specific to the internal research reports preserved in the archive of DMI – presently INP.

Their publication is accompanied by some notes meant to underline the contribution of these results for the medieval archaeology.

A first important observation following the archaeological researches refers to the fact that the monastery was the first complex of buildings ever built on this field. However, the most important discoveries were made in the interior necropolis. All the tombs were found undisturbed by further human interventions – extremely uncommon – and, moreover, three of them allowed the identification of the persons buried there, a situation known – until then – only through documents. The three burials of known persons are princely tombs: Maria Amiralis, the wife of voivode Petru Șchiopul and two of their children, Vlad and Despina.

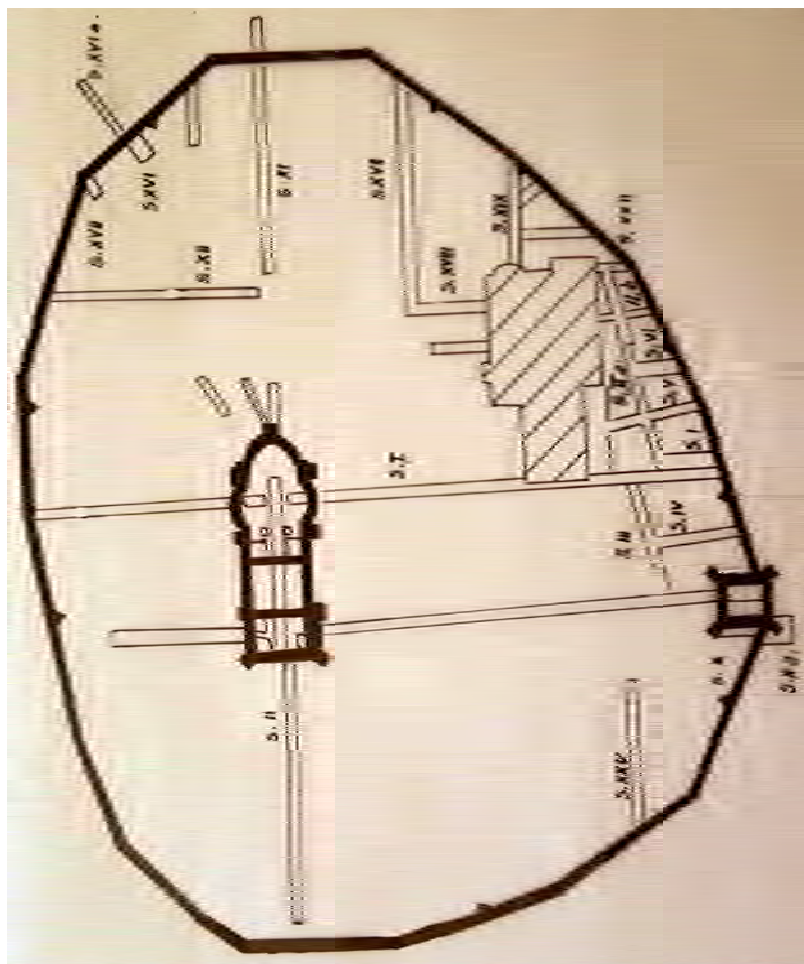
The constructive details or those related to the arrangement manner provided by the author of the research, for each tomb, make a valid contribution to the knowledge of practices

⁴⁸ Conform raportului de cercetare din Anexa I, p. 8.

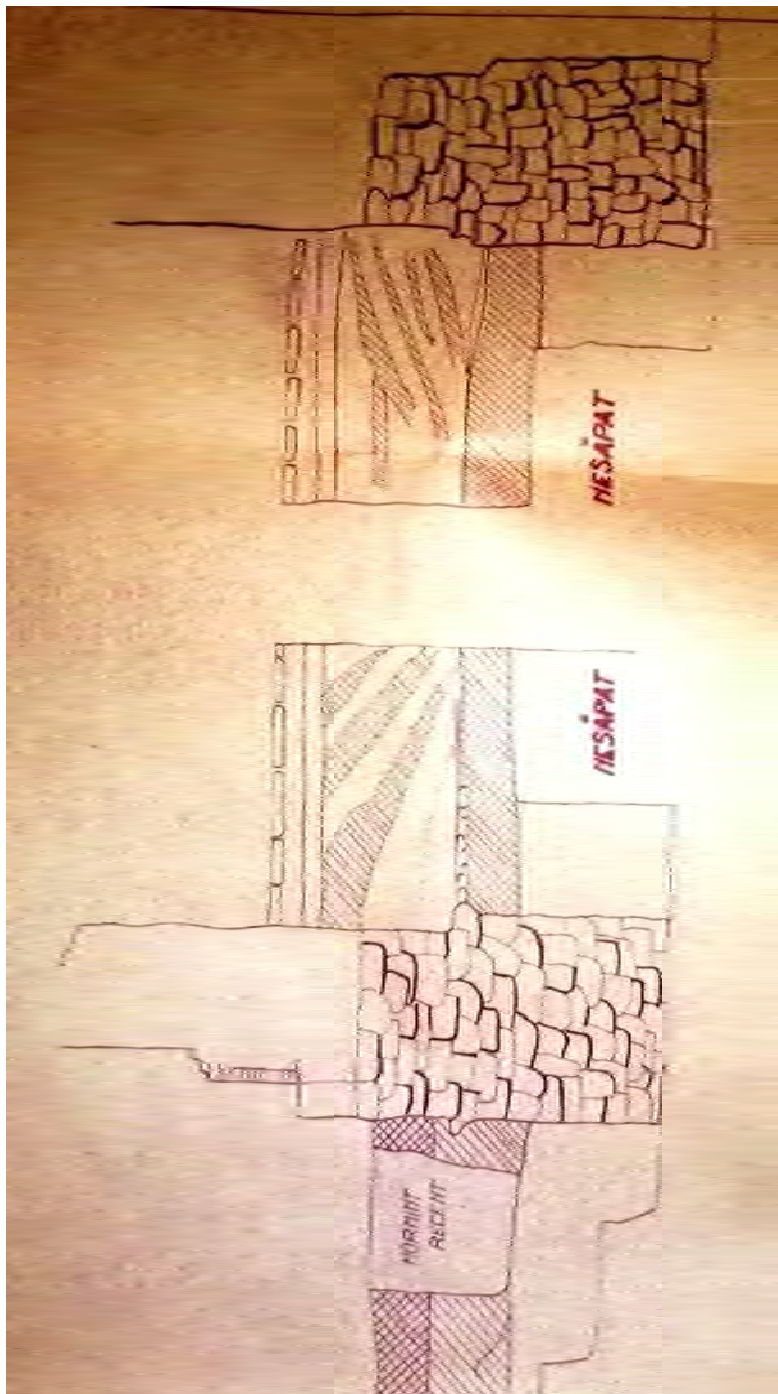
in the field, allowing the knowledge of elements that other specialists fail to mention in their publications. If, in one form or another, these results had been published in good time, they would have represented – since then – a good example to follow in the publication of the materials related to the medieval necropolises.

LIST OF ILLUSTRATION

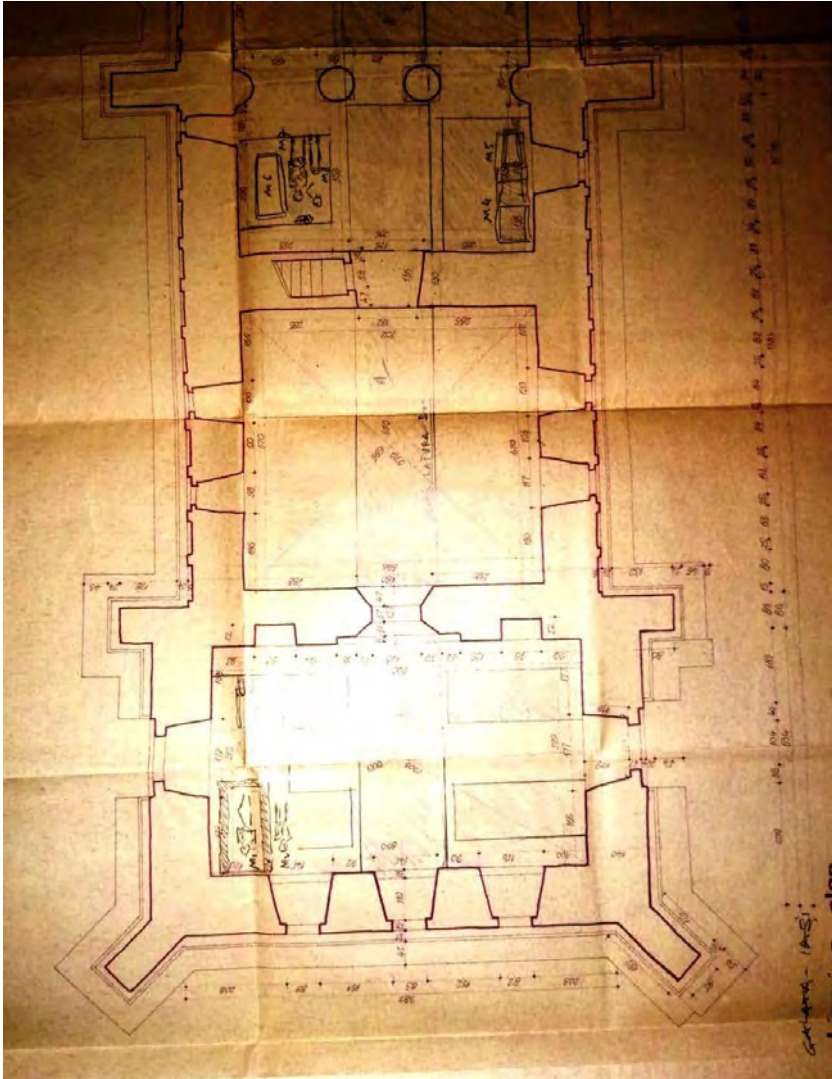
- Plate 1. Reconstitution of the archaeological sections' location in the precinct of Galata Monastery, from 1962-1964 (reconstitution made by corroborating the data contained by several plates annexed to the 1963 report).
- Plate 2. Eastern profile of the perpendicular section on the church porch, section inside the church and outer northern one.
- Plate 3. Plan of the crypt, of the pronaos and of the porch with the location of the tombs.
- Plate 4. Image of adornment pieces in the burial inventory of Mrs. Maria Amiralis.

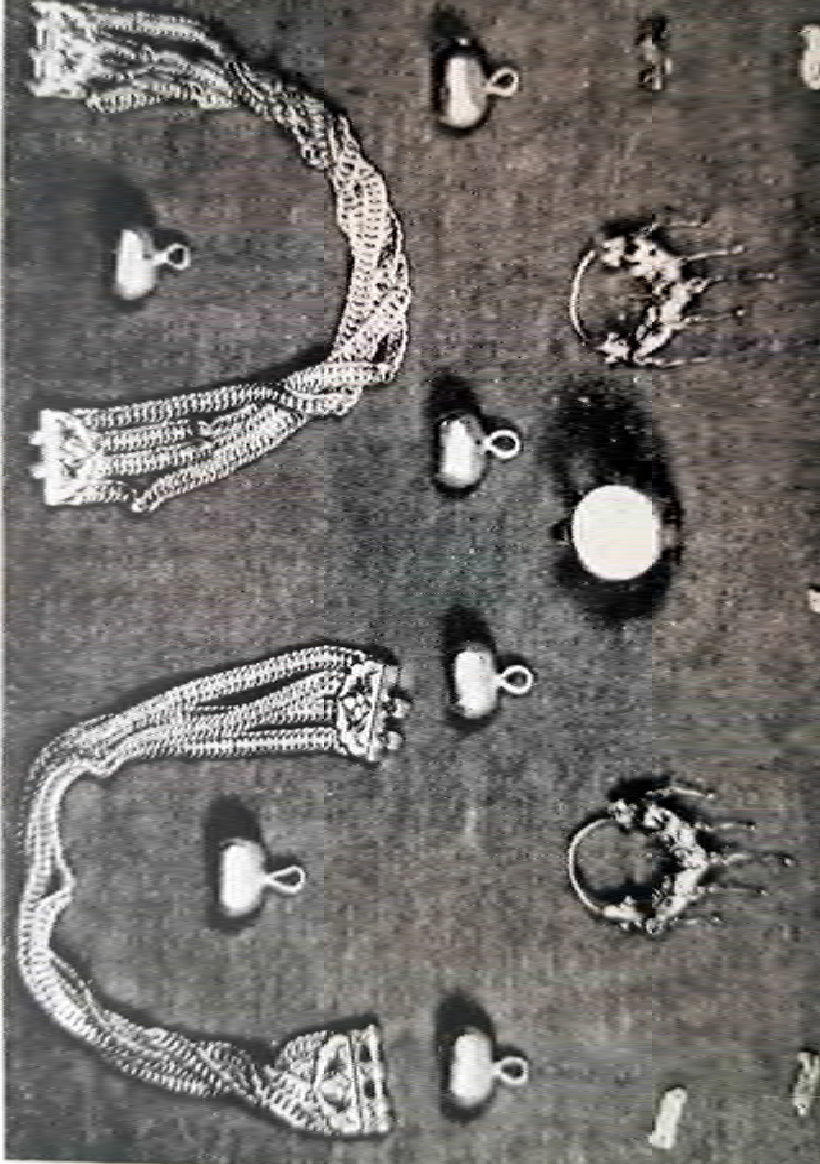
Planșa 1. Reconstituirea locului de amplasare a secțiunilor de cercetare arheologică din incinta Mănăstirii Galata, din anii 1962-1964
(reconstituire făcută în baza coroborării datelor cuprinse de mai multe planșe anexate la raportul din anul 1963)

Planşa 2. Profilul estic al secţiunii perpendiculare pe pridvorul bisericii, tronsonul din interiorul bisericii
şi cel de la exterior nord

Planșa 3. Planul gropniței, pronaosului și pridvorului cu amplasarea mormintelor

Planșa 4. Imaginea pieselor de podoabă din inventarul funerar al Doamnei Maria Amiralis

Anexa 1

Cercetări arheologice la Mănăstirea Galata Iași⁴⁹ ***(etapa 20.IV-10.VI. 1963)***

Pagina 1:

Lucrările arheologice efectuate în primăvara anului 1963, în cadrul D. M. I., la complexul de restaurare Galata Iași, au avut, ca și anul precedent, caracterul unor lucrări limitate care aveau ca scop să urmărească unele probleme pentru bunul mers al execuției.

Dacă în cercetările făcute în 1962 de către cercetătoarea E. Neamțu de la Muzeul de Istorie Iași s-a intenționat lămurirea raportului de vechime între biserică, casa domnească și turnul clopotniței, în campania de primăvară a acestui an, s-a urmărit în afară de aceleași obiective (numai parțial clarificate în anul anterior) și căutarea vechilor nivele de călcare din biserică, raportul cronologic și stratigrafic dintre zidul de incintă, turnul clopotniță, casa domnească și biserică. De asemenea, s-a cercetat și traseul zidului-arc, din jurul absidei altarului, secționat încă din anul 1962.

Toate lucrările indicate au fost cerute de către arhitecții restauratori ai monumentului.

Descoperirile din biserică. Prin cele trei compartimente ale locașului s-a deschis o secțiune longitudinală care pe lungime avea 25,50 m. și lățimea de 2 m., a urmărit pe mijlocul bisericii nivelele vechi de călcare, modificările de pavaj, păturile de umplutură și egalizare, zidurile și temeliile transversale de N-S al monumentului, precum și unele complexe funerare.

O altă secțiune a traversat în naos absidele laterale de N. și S. (2,00x6,50 m). Tot în naos în zona camerei sepulcrale s-a deschis un șanț transversal care apoi extins, a urmărit mormintele din acest spațiu. Alte secțiuni N.-S. au fost efectuate în pridvor. Ca și în camera funerară acestea au urmărit prezența unor eventuale înmormântări.

Șanțul lung de pe axul longitudinal al bisericii ca și acela trasat prin absidele laterale au permis să se constate următoarele:

- Săparea șanțurilor care urmau a fi umplute cu temeliile bisericii s-a făcut de la suprafața solului negru, adică nivelul de călcare de la sfârșitul sec. al XVI-lea. Acesta se află astăzi sub pavajul bisericii la adâncime de 1,25 m (pridvor) -1,82 m. (naos). Reiese așadar limpede din diferența de denivelment arătat, că stratul de

⁴⁹ Referatul de față se află în Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, în dosarul nr. 5682. Forma dactilografiată păstrată prezintă unele corecturi și adăugiri pe care am considerat normal să le operăm asupra textului redat acum (ca și actualizările necesare din punct de vedere ortografic). În rest, au fost respectate cu strictețe atât dispunerea aliniatelor cât și punctuația autorului. Notele au fost adăugate de semnatarul prezentului articol.

humus medieval urmărea o pantă destul de sensibilă pe axul V.-E. de aproape 0,60 m. Această înclinare de teren este cu atât mai semnificativă, cu cât ea este constatată doar pe 25,50 m., adică cât ține lungimea șanțului longitudinal.

Pagina 2:

Între pământul feudal și pavajul actual din biserică, s-a surprins o umplutură masivă de pământ negru învrăstat cu lut galben. Între compartimentele fundațiilor umpluturile constau dintr-un nucleu de sol negru, peste care s-au împrăștiat fâșii alternative de pământ negru și galben. Acest strat de umplutură gros de 1,10-1,40 m. (mai subțire în pridvor și mai gros în naos, cu cât solul feudal urma panta dealului) provine de la săparea fundațiilor bisericii și a fost intenționat păstrat în cuprinsul spațiului unde urma să fie înălțat monumentul, deoarece constructorii au vrut de la început să rectilimizeze și totodată să înalțe nivelul de călcare de la interiorul bisericii față de acela din exterior.

Deasupra umpluturii de care s-a vorbit, la o dată ce nu este limpede, s-a așternut un prim pat de moloz amestecat cu cărămizi.

Pe acesta probabil și eventual pe o suprafață subțire de nisip, a fost așternut un dalaj de piatră. Faptul că în acest strat suport s-au găsit numeroase resturi de cărămizi de tipul acelora care s-au folosit la construirea bisericii, ne permite să formulăm ipoteza că patul respectiv a fost făcut ulterior construcției locașului. Dar deoarece patul suport corespunde exact părților superioare ale temeliiilor îngropate (pridvor – pronaos – pronaos – camera funerară – camera funerară – naosul propriu-zis) suntem îndemnați să credem că chiar dacă acesta a fost așezat de pildă în sec. XVIII, el nu a făcut decât să înlocuiască un pat suport mai vechi, eventual original, deasupra căruia a fost fixat primul dalaj, acela de la 1592.

Pavajul actual din biserică este așezat la rândul său pe un alt strat suport de moloz, cu circa 0,10 m. mai ridicat decât patul suport menționat mai sus. Acest al doilea strat este mai jos decât pragul dintre pridvor și exonartex⁵⁰ dar exact la nivelul suprafeței de cărămizi (un vechi pavaj?) de pe pragul dintre pronaos și naos.

De aceea, lespezile pavajului de piatră din naos, îngroapă astăzi cu peste 0,10 m. soclurile coloanelor dintre camera funerară și nartex.

Câteva fragmente de sticlărie din prima jumătate a sec. XIX (aflate mai ales în pronaos) ne îndrituiește să socotim că pavajul actual aparține acestei perioade. Probabil este vremea reparațiilor și a repictării bisericii din timpul domnitorului Mihai Sturdza.

⁵⁰ Este vorba probabil de o confuzie de exprimare: ca spațiu arhitectural exonarthexul este încăperea care precede narthexul denumire folosită uneori pentru desemnarea spațiului pronaosului, n.n.

Umpluturile de pământ învrăstăte, cele două pături de susținere și dalajul actual, ridică solul de călcare din biserică de acela de afară, de astăzi, cu aproximativ 0,15-0,25 m. în pridvor

Pagina 3:

și cu 1,20-1,25 m. în naos. La data însă a construirii bisericii diferența era mult mai mare, astfel încât între pavajul probabil din pridvor și nivelul exterior de călcare se afla un decalaj de 1,10 m. iar la acela din (exo)nartex de circa 1,75-2,50 m.

Temeliile descoperite în săpăturile din biserică (a zidului de vest a pridvorului, între pridvor și pronaos, pronaos și camera funerară, camera funerară și naosul propriu-zis) sunt construite din piatră legată cu mortar.

Toate posedă la circa 1,20-1,30 m. adâncime sub dalaj o lățire în formă de treaptă, pe ambele părți sau doar pe o parte.

Aceste fundații sunt în stare bună, în afară de aceea dintre pronaos și camera sepulcrală, care prezintă pe fața de vest și pe verticală o fisură sinuoasă de aproape 1,20 m. Grosimea maximă a fisurii ajunge la 0,15 m.

Secțiunea transversală din gropniță a dus la descoperirea a 5 morminte.

Trei morminte aparțin familiei ctitorului, voievodul Petre Șchiopul, celelalte două sunt anonime.

Mormântul cel mai important este al Doamnei Maria Amiras, prima soție a voievodu-lui, decedată după cât se pare în 1590. A fost descoperit în compartimentul de nord⁵¹ al camerei funerare, sub primul strat de moloz care-l sigila și la baza nivelului de umplutură pe care-l perfora.

Ca alte morminte domnești din Moldova, corpul doamnei Maria a fost așezat pe o targă rectangulară de fier, întărită în cazul de față cu trei bare transversale și una longitudinală și așezat într-o cutie paralelipipedică făcută din lespezi mari de piatră.

Deoarece corpul nu a fost așezat în sicriu și nici nu i s-a făcut un sarcofagiu de piatră sau cărămidă perfect ermetic, îmbrăcămintea și mai ales corpul s-au macerat mult. Totuși pe oasele lungi ale mâinilor și picioarelor, ca și pe unele coaste ale toracelui, s-au mai găsit la deschiderea mormântului, resturi albicioase, pergamentoase care provin probabil din descompunerile proteice. Oasele scheletului, fără să se constate vreo intervenție umană ulterioară înmormântării, au fost în unele cazuri deplasate din poziția lor inițială. Un deranjament accentuat s-a observat în zona stângă a toracelui, unde humerusul din această parte a fost găsit rupt, iar apofiza sa inversată. Alte deranjamente mai puțin importante s-au surprins în regiunea cervicală și în jurul piciorului stâng.

⁵¹ Vezi nota 32 din articolul subsemnatei care precede raportul de față.

Probabil că deplasările menționate, au fost prilejuite de șoareci care și-au făcut culcuș acolo.

Pagina 4:

În mormânt s-au găsit numeroase resturi de îmbrăcăminte, dar cum s-a spus, în general prost păstrate. La motivele arătate mai sus, se mai poate adăuga și faptul că la distrugerea îmbrăcăminții a contribuit și procesul de oxidare a târgii pe care a fost așezat corpul.

Examinarea hainelor s-a făcut deocamdată parțial deoarece este necesar să fie urmărite de un etnograf pregătit în materie de costume feudale moldovenești.

S-a putut observa totuși că, corpul Mariei Amiras a fost acoperit cu o schimă⁵² de mă-tase roșcat-gălbuie pe care era pictată probabil Crucea Calvarului și textul ritual obligator. Sub acest giulgiu aproape complet distrus (părți s-au mai păstrat în regiunea capului și între picioare), s-au găsit resturile unei rochii nedecorate de asemenea de mătase. Culoarea actuală a îmbrăcăminții este castaniu-gălbuie. Condițiile de aflare a rochiei sunt rele. În regiunea craniului aproape complet distrus, s-au găsit resturile unei scufii de mătase de culoare grenat, împodobită cu flori și vrejuri, din țesătură de fir de aur. Peste aceasta a existat probabil și un vâl subțire care s-a măcinat complet. Pe acest vâl au fost prinse numeroase paillete (126 buc.) din tablă de aur în formă de S. Pailletele aveau imprimată „au repoussé” câteva stele cu șase colțuri. Marginea inferioară a voalului s-a găsit la baza toracelui și era tivit cu o bandă lată de brocart cu motive florale.

În mormântul Mariei Amiras se aflau și câteva bijuterii personale, dar (acestea nu sunt - tăiat în text, n. n.) de felul acelor pe care le purtau doamnele la festivități. La ambele mâini s-au găsit câte o brățară de aur lucrate din câte patru lanțuri fixate pe plăci decorate cu elemente florale stilizate. Un cui cu capul fațetat prindea balamalele plăcilor.

Probabil de pe inelarul mâinii stângi, a alunecat pe bazin un inel de aur cu pecete. În jurul unei stele de asemenea cu șase colțuri, asemeni cu cele găsite pe pailletele voalului de la cap, se citește pe pecetea inelului, textul invers săpat în litere slavone: Maria, Doamna lui Petru Voevod.

Partea superioară a rochiei a fost închisă cu șase nasturi de aur în formă de butoiăș. Cei mai mulți au alunecat pe partea stângă a corpului.

În zona deranjamentului humerusului stâng, s-a descoperit un cercel inelar de aur, lucrat în partea sa inferioară în tehnica

⁵² Schimă este denumirea pentru un acoperământ de cap purtat de monahi/ monahii în momentul slujbei cu același, eveniment prin care cineva intra în cinul monahal. Folosit aici – probabil – în înțelesul de giulgiu – așa cum va fi denumită piesa vestimentară ceva mai jos.

Pagina 5:

„au cloisoné”. În locașele amenajate se mai păstrează resturi de pietre semiprețioase (almandine, peruzele și pastă de sticlă albă). De arcul inferior al cercelului atârână 5 pandantive foarte subțiri care la capete au câte o mică îngroșare. La cea mai mică mișcare aceste pandantive freamătă. Al doilea cercel a fost găsit lângă clavicula dreaptă printre resturile degradate ale rochiei. Este la fel ca acela pe scurt descris.

Mormântul a fost lăsat „in situ” pentru a fi studiat în continuare. S-au luat pentru conservare, resturile din scufie și desigur toate obiectele de aur. În prezent aceste obiecte sunt depuse în custodie la Muzeul de Istorie din Iași⁵³.

Pe mormântul Doamnei Maria, așezat direct pe lespede capac, care acoperea partea inferioară a corpului, s-a găsit un alt mormânt.

Acesta a fost făcut din cărămizi așezate pe un rând și prinse cu mortar. Dimensiunile acestuia sunt mici: 0,50 x 0,90 m.

O simplă lespede de piatră nelucrată acoperea cutia de cărămizi.

În interior s-au găsit resturi de scânduri de stejar ce formau sicriul. Pe tăblia de fund se afla un fragment de țesătură de mătase grenat-castanie. Din oasele scheletului s-au mai aflat doar o epifiză din cubitusul stâng, un mic fragment din tibia stângă, precum și o măsea ce nu ieșise din alveola mandibulei. După resturile de oase și dimensiunile reduse ale mormântului, nu poate fi vorba decât de o înmormântare de copil, până la 2 ani.

Se știe că la Galata a fost înmormântat Coconul Domnesc, Vlad, fiul lui Petre Voevod și al Doamnei Maria. E foarte probabil ca mormântul găsit să aparțină acestuia. Data morții sale, în acest caz, trebuie pusă ulterior morții Doamnei Maria deoarece mormântul respectiv acoperea parțial cutia de lespezi care a servit drept cavou pentru doamnă.

În compartimentul de Sud⁵⁴ al gropniței, de asemenea așezat sub patul de pavaje, dar perforând umplutura de pământ învrâstat s-a descoperit un sarcofagiu de piatră de dimensiuni reduse (0,75 x 1,30 m.).

Ridicându-se lespede capac, frumos lucrată, dar fără inscripții, s-au găsit pe fundul cutiei doar câteva resturi de oseminte care aparțineau de asemenea unui copil.

Datorită unor găuri dispuse în cruce, făcute dintr-un motiv inexplicabil de către meș-terii pietrari pe fundul sarcofagiului,

⁵³ În prezent, piesele textile care au alcătuit inventarul funerar recuperat din mormântul doamnei Maria Amiralis se află la Muzeul Național de Artă al României, în vreme ce piesele de metal se află la Muzeul Național de Istorie a României, la secția Tezaur.

⁵⁴ Vezi supra, nota 3.

Pagina 6:

au pătruns șoareci, care și-au făcut culcușul în interior. Aceștia au răvășit oasele scheletului (vârsta între 7-10 ani) și resturile de îmbrăcăminte. Din acestea din urmă nu s-au mai găsit decât bucățele de brocart și câteva fire de mătase galbenă în regiunea unde se afla craniul. Ca și la mormântul Doamnei Maria, în regiunea capului, s-au aflat paillete de aur în formă de S, cu imprimări „*au repoussé*” (98 de exemplare). Decorul constă din rozete.

O inscripție pe o lespede de gresie care se află în biserică, amintește înmormântarea în biserica de la Galata a domniței Despina, fiica lui Petru Voevod și a Doamnei Maria⁵⁵. Deoarece pailletele de aur din mormântul al doilea de copil provin desigur tot de la un vâl mortuar feminin, trebuie să admitem că mormântul cu sarcofag aparține unui copil de sex feminin, probabil acel al Domniței Despina.

Alăturat mormântului menționat s-au aflat alte două săpate în simple gropi. La primul din schelete, deși bine păstrat, nu s-a găsit absolut nimic. Se poate spune doar că este probabil ulterior sec. XVII și anterior sec. XIX, deoarece groapa sa funerară perforează patul prim al pavajului. Al doilea mormânt cu schelet, avea pe torace 6 nasturi de bronz aurii în formă de nucă. Tipologia acestora indică *grosso-modo*, secolul al XVII-lea.

Ambele morminte sunt anonime, dar desigur au făcut parte din familiile domnești, de vreme ce au fost înmormântați în gropnița ctitorială.

În secțiunile din pridvor, s-au mai descoperit pe latura de sud a acestuia, alte două morminte. În colțul sud-est se află un mormânt cu boltă de cărămidă, iar în colțul sud-vest un altul avea o ramă rectangulară de piatră prinsă cu mortar. Deasupra se afla, mișcată, o lespede mare de piatră. Ambele (în, n. n.) mormântări au fost deranjate. Epoca acestor distrugerii nu poate fi stabilită, deoarece capacul și bolta de cărămidă a mormintelor se află imediat sub umplutura de nisip și cărămidă de sub pavajul actual.

*

În timpul lucrărilor arheologice din biserică s-au urmărit cu atenție și pictura care acoperea interiorul locașului. Dacă în linii mari s-a constatat că pronaosul și naosul sunt repictate, probabil la jumătatea sec. XIX, în vremea voevodului Mihai Sturdza, cum reiese dintr-o serie de caracteristici ale temelor, textelor pictate și mai ales din tabloul ctitoricesc, apoi în pridvor s-a surprins izolat, sub un strat de vâruială recentă, resturile unor

⁵⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 15.

Pagina 7a:

picturi de epocă. Astfel, în dreapta intrării în pronaos a apărut o frumoasă reprezentare a arhanghelului Mihail. Deasupra ușii naosului, sub chipul lui Isus Hristos – pictură probabil în sec. XIX-lea – s-a surprins o zugrăveală mai veche ce înfățișează pe fecioara Maria cu pruncul în brațe, iar, mai sus de aceasta s-a găsit într-o ocnită, chipul lui Isus, în jurul căruia sunt Ion Botezătorul și

Din aceste trei picturi, singura care se poate data datorită unor sgrafitti (inscripții ocazionale făcute pe pictură de către unii credincioși, câteodată completate cu ziua și anul respectiv), este anterioară datei de 1627, cum indică o inscripție, ceea ce asigură picturile în discuție dreptul de a aparține primei faze de decorare din biserică.

Celelalte două imagini par, după maniera lor, de o apropiată execuție reprezentării menționate, ceea ce ar indica, eventual, aceeași epocă de lucru.

Unele observații cu privire la pictura din biserică s-au putut face și în altar. Aici s-a văzut sub tușa actuală de ulei a zugrăvelii, cum transpar unele picturi mai vechi. Câteva zgrafitti descoperite pe acestea din urmă, sunt datate cu anii 1809 și 1806 ceea ce arată că sub stratul actual se află o altă pictură mai veche, cel puțin din sec. XVIII.

În cadrul lucrărilor de restaurare din biserică când se va pune problema ce trebuie păstrat din picturile existente, este desigur necesar să se urmărească minuțios de către un specialist în picturi bisericești, ceea ce este vechi și valoros. O primă fază de control prin streifuri paralele orizontale pe registre, se impune încă de pe acum.

*

În legătură cu cercetările din biserică mai este de menționat descoperirea unui zid în formă de arc, care urmărește la exterior absida altarului. Zidul este înălțat din solul viu prin humusul feudal unde se oprește, așa încât corespunde ca epocă cu vremea de construcție a bisericii, sau imediat după această dată. Construit din piatră cu spărturi de cărămidă legate cu mortar, lat doar de 0,60 m., cu plăci de cărămizi pe creasta sa, distanțat doar cu 7,00 m. de absida altarului, zidul descoperit trebuie socotit ca un brâu de centură, ridicat preventiv pentru a preîntâmpina eventualele alunecări de teren în zona mai expusă a bisericii.

Pagina 7b:

În săpăturile din 1962 s-au deschis la exteriorul bisericii două secțiuni, dintre care una atinge cele două intrări din pridvor și apoi s-a prelungit prin curte până la turnul clopotniței. În fața intrării de sud a bisericii s-a descoperit în secțiune (apoi s-a urmărit în suprafață) conturul unui zid rectangular de piatră cu fundație superficială. Felul cum este amplasată această construcție, evident târzie, probabil

a doua jumătate a sec. XVIII, ne sugerează prezența unui foișor care a fost adosat la intrare. Scopul acestei măriri suplimentare a capacității bisericii, va fi fost dictat, pe de o parte, de tot mai numeroșii credincioși dar și reducerea în acest fel a curentelor de aer rece ce pătrundeau în biserică în anotimpurile răcoroase. Există însă un motiv care pune în dubiu înălțarea acestui foișor-verandă, sau ducerea sa până la bun sfârșit. Acela, că peste fața zidului pridvorului, nu se constată nici o urmă de acroșare a construcției adăugate. Va fi fost veranda doar din lemn și numai cu temelie de piatră, sistem ce se întâlnește adesea la mănăstirile moldovenești în sec. XVIII și XIX? Este o problemă care trebuie cercetată, deși din punct de vedere al restaurării bisericii este de minimă importanță.

Poate merită totuși a fi rezolvată, măcar pentru a se știi care au fost diferitele etape de construcții și adăugiri în mănăstire și totodată pentru a fi marcată la sol în cadrul restaurării.

Pagina 8:

Unica secțiune care traversează incinta pe axul nord-sud, este trasată perpendicular pe absidele laterale ale naosului. Șanțul se oprește cu ambele sale capete la zidurile de incintă, atingând totodată latura de vest a uneia din clădirile ce fac parte din așa numita „*casă domnească*”.

În regiunea de sud a incintei, secțiunea trasată a dat la iveală următoarea stratigrafie: deasupra unui sol viu de lut galben urmează un pământ negru, castaniu, dens, care conține în partea sa superioară rare cioburi de epocă prefeudală. Grosimea stratului, acolo unde nu a fost ras sau modificat, variază între 0,50 și 0,80 m. Peste solul negru urmează un altul de aceeași culoare, dar bogat în cernoziom. Este un pământ de grădină adus (0,50-0,60 m. grosime). Între aceste două ultime soluri, se poate urmări bine, mai cu seamă în apropierea temelii bisericii, o dungă de mortar fărâmițat și fășii de lut galben. Acestea provin de la construirea bisericii și prezintă vechiul nivel de călcare de la sfârșitul sec. XVI (pentru recunoașterea sa pe teren s-au fixat țărui în profilele șanțurilor).

Stratele menționate mai sus se păstrează relativ bine, în regiunea de sud a bisericii (este de presupus că în locul pământului de grădină actual, au existat între sec. XVII-XIX depunerile succesive ale acestor veacuri, dar care au fost rase pentru a se așterne solul de grădină).

La nord de biserică, s-au săpat numeroase morminte, relativ recente, care au deranjat în special nivelul de epocă feudală (aici stratul de grădină este foarte subțire).

Deranjamentele masive, raderi, înlocuiri de straturi s-au constatat îndeosebi în zona incintei unde se află casa domnească. Deoarece șanțul I era insuficient pentru a înțelege care au fost motivele numeroaselor modificări de straturi din acest spațiu, s-au deschis între casa domnească și zidul de sud al incintei, alte 8 secțiuni în diferite sensuri. S-au constatat pe scurt următoarele:

a. Clădirea mică cu parter care prelungește casa domnească spre vest (locuința preotului paroh) este construită aproximativ în prima jumătate a sec. XIX. Fundația locuinței este așezată pe zidurile unei pivnițe cu mult mai vechi, probabil sec. XVI.

Pagina 9:

b. Această pivniță, care cu diferitele sale compartimente ocupă tot spațiul subteran al casei domnești, se leagă o mică încăpere rectangulară pe latura de sud a clădirii. Zidurile sale lungi, orientate nord-sud, se țin pe de o parte, pe latura de vest a corpului principal, pe de altă parte, se unesc cu pivnița acestei clădiri cam la 1 m. est de ușa de intrare în casa parohială. Încăperea aparține sigur sec. XVI și a durat cel puțin până la sfârșitul veacului următor. O cantitate apreciabilă de cahle de sobă din sec. XVI și XVII asigură o datare relativ precisă a încăperii.

c. Restul terenului dintre turnul clopotniței, casa domnească și zidul de incintă e infestat de resturi de ziduri demantelate, care au aparținut unor locuințe făcute post sec. XVII și înainte de a doua jumătate a sec. XIX. Sunt de remarcat zidurile noii construcții, adosate la zidul de sud al incintei. Laturile mici ale clădirii se leagă, pe de o parte, de latura de vest a turnului clopotniță, pe de altă parte, se închide la zidul sudic al incintei cam în dreptul corpului principal al casei domnești. Pe latura de est a clădirii menționate s-a descoperit un prag de piatră ce indică prezența unei uși pe această parte. Un zid transversal care unește actualmente locuința preotului paroh cu clădirea în discuție, împarte în unități inegale construcția. Este de presupus să mai existe în pământ și alte ziduri transversale care despărțeau această clădire în încăperi. La nivelul solului care corespunde cu pragul estic al clădirii, s-a găsit ceramică zmălțuită, roșie și neagră, ce aparține veacului al XVIII. De asemenea, câteva monede datează construcția în a doua jumătate a aceluiași veac, cam pe timpul voievodului Grigore Ghica.

În secțiunile care au traversat această clădire, dărâmată probabil atunci când s-a făcut casa actuală a parohiei, s-au constatat și resturi de construcții mai vechi. De pildă, în șanțul V, a apărut un rest de zid, orientat est-vest, care aparține unui nivel de construcție din sec. XVI.

d. Secțiunile IV, Ia, V, VI și VII au atins de fiecare dată zidul de sud al incintei. În toate secțiunile a reeșit că zidul este mai vechi decât oricare construcție din apropiere (între altele zidul descoperit în șanțul Ia, se așează cu temelia sa pe treapta de fundație a zidului de incintă, ceea ce asigură acestuia din urmă o datare obligator anterioară sec. XVIII). Totuși, într-un șanț trasat în paralel pe latura de vest a turnului clopotniță, din interiorul incintei, s-a

Pagina 10:

observat că zidul de incintă ce vine de la est spre vest, nu se țese cu turnul, ci este alipit. Mai mult, un contrafort subteran ce face corp comun cu turnul, pornește pieziș față de direcția zidului de incintă. Ar reeși din cele constatate că zidul de incintă în această parte este posterior clopotniței, sigur din sec. XVI, cum se va vedea.

Lucrările din acest punct nu sunt deocamdată terminate. De aceea, nici observațiile spuse aici nu pot avea un caracter de concluzie în favoarea datării zidului de incintă din piatră din sec. XVII, sau veacul anterior.

Prin bolta turnului clopotniță s-a trasat un șanț care a avut scopul să constate eventualele pavaje anterioare precum și vechimea clopotniței. Cam la 0,10 m. sub nivelul actual de călcare, s-a descoperit nivelul inițial făcut din pământ bătut cu resturi de sfârâmituri de piatră care corespunde cu baza piciorului de leu, așezată în partea inferioară a ancadramentului de piatră de la intrare. De la acest nivel încep temeliile transversale ale clopotniței. Toate acestea coboară în solul viu. Nu există nici o altă depunere intermediară. Dacă considerăm că ușa de intrare de sub boltă este originală, atunci rămâne de admis că partea inferioară a turnului clopotniță aparține sec. XVI și este făcută odată cu biserica.

*

În campania 1964 este de dorit a fi urmărite următoarele probleme, nerezolvate în anul precedent:

Vechimea zidurilor incintei, la turn, pe latura de est, în dreptul acelei uși în zid din partea de nord a incintei, în fine, spre vest.

Sunt necesare cercetări în cuprinsul clădirii de sec. XVIII de la zidul sudic al incintei.

Ca lucrări mari sunt indicate în primul rând acelea din spațiul dintre biserică, zidul estic de incintă și casa domnească, cercetări în pivnița și corpul principal al casei domnești, cât și în clădirea anexă (casa parohială). Pentru aceste ultime lucrări este absolut necesar să se evacueze locatarii de la parterul clădirii și să se golească pivnița de dedesubt.

Propunem ca aceste cercetări în interior să se facă în toamna anului 1964. Pentru prima etapă de lucru (pct.1-3) să se sigure pe timp de 30 zile lucrătoare, 25-30 muncitori.

Pagina 11:

În etapa II-a, lucrările având un caracter special, socotesc că ar fi necesar 10-15 zile de lucru cu maximum 15 lucrători, care însă au mai lucrat în săpăturile precedente.

SS Vlad Zirra

Anexa 2

Proces Verbal

Încheiat astăzi 12.07.64 la șantierul Galata, în urma încheierii campaniei de cercetări arheologice iulie 1964 între dl. Profesor Vl. Zirra, Cantacuzino Gh. și Diaconescu⁵⁶, cu privire la următoarele concluzii în legătură cu descoperirile făcute: nivelele de călcare din complexe-le de construcții din incinta Mănăstirii.

Pagina 1:

A. Nivelele de călcare din biserică:

Pridvor: – la pragul spre pronaos 1,17 m (înțelegând fața superioară a pardoselii din piatră – vizibil la prag profilul inferior pragului);

Pronaos: – tot la pragul dintre pridvor și pronaos – față de ? pardoselilor de la baza direct pe patul de centură transversal, la 1.17 m. față de wagrissul bisericii;

Tot în pronaos – intrarea în naos (gropniță) nivelul va fi tot la 1,17 m față de wagriss;

Pragul inițial de piatră care susținea montanții ancadramentului, lipsește pe toată suprafața sa. Se mai observă pe montantul sudic ca martor parte din acest prag scobit vis-à-vis unde montantul lipsește, completare a fost lipit de montantul tainiței se observă un ieșind al pragului, care indică totodată și nivelul propriu-zis al pragului pe latura nord. Față de partea superioară a acestui prag pardoseala din pronaos se afla mai jos.

Naos – de la wagrissul aflat pe stâlpul nordic 1,17 m în așa fel că bazele pătrate ale stâlpilor vor fi îngropate aproximativ la nivelul existent înainte de restaurare, respectiv pardoselile nu se așează direct pe fundația transversală.

Altar – nivelul de călcare corespunde tot la 1,17 m. față de wagriss, la baza picturii din secolul XVIII.

În concluzie nivelul pardoselilor este același pentru toate compartimentele bisericii.

Nivelul de călcare din jurul bisericii este marcat prin țăruiși în șanțurile perpendiculare pe ea. Wagrissurile se vor fi trasate ulterior când se vor și cota.

În extremitatea de sud -3,14 m est -3,65 m, nord -3,12 m.

B. La Turnul de intrare. Nivelul de călcare în interior la -2,40 m la latura nord. La fața de sud nivelul de călcare se (?) la baza piciorului de lângă montanți (față de wagriss).

⁵⁶ Prezentul Proces-verbal s-a păstrat scris de mână, în același dosar, ceea ce a determinat ca unele litere, cuvinte sau grupuri de cuvinte să fie câteodată greu vizibile. Completările noastre au urmărit firul logic al propoziției/ frazei și acolo unde acest lucru nu s-a putut face, s-a marcat cu „?”.

Pagina 2:

C. Din secțiunile făcute pe laturile de nord și de est ale (casei) parohiei rezultă că pivnița și clădirea sunt construite ulterior sec. XVI și anterior sec. XVIII.

Nivelul de călcare corespunzător epocii de construcție al Mănăstirii este de -5,24 m la absida paraclisului (șanțul XIX), iar în șanțul E. Neamțu din 1962 și șanțul XVIII/1964 de pe latura nord a paraclisului sunt de -4,43 m.

Nivelul de călcare la data construirii paraclisului la șanțul E. Neamțu este de -3,90 m iar în șanțul XIX este de -4,90 m.

D. Nivelele de călcare la zidul de incintă pe laturile sale de ? sud-est, est și nord-nord-est (corespund) în mare cu treapta fundației zidului. Cotele față de wagriss sunt următoarele, în ordinea de mai jos:

Șanțul XXI	-5,21 m	Șanțul XV	-5,35 m
" XX	-5,28 m	" XVI	-4,88 m
" XIII	-6,13 m	" XVII	-4,62 m
" XIV	-5,84 m	" XII	-3,30 m
" XI	-5,79 m	" XXIV	-3,06 m

În secțiunile XIV-XI-XV a apărut un zid anterior laturei (sud?) a zidului de incintă. Momentan nu se poate preciza ce funcție a avut. Adâncimile acestui zid față de wagriss sunt -5,49 la -5,45 m baza fundației -6,30 la 7,25 m.

Mormintele din gropniță pot fi acoperite.

Astupări de șanțuri. Secțiunile XXIII, XXI, XX, XXVI (cu prelungirea la exteriorul incintei), XVIII se vor astupa.

Astupări parțiale de șanțuri. Șanțurile XIII, XI, XII, XXIV, XXV vor fi astupate până la nivelul solului negru reprezentând nivelul de călcare din vremea construcției bisericii.

Șanțul X exterior va fi umplut până la suprafața vechiei tencuieli a contrafortului.

Ar fi în avantajul cercetărilor viitoare și al restaurării în zona dintre șanțurile VI, VII și V, adică urmele vechilor construcții sec. XVII-XVIII, dintre casa domnească și zidul de incintă (să fie protejate n. n.) împotriva ploilor până în toamna anului 1964 când se vor relua lucrările din interiorul Casei Domnești. În cazul când aceste lucrări se vor amâna, aceste săpături vor trebui astupate cu luarea unor măsuri de protecție.

Șanțul XIX la extremitatea sa de vest pe cca 3 metri să rămână desfăcut amenajându-se de la fundație spre exterior o pantă de scurgere contra infiltrațiilor, restul șanțului poate fi astupat în întregime.

Pagina 3:

Zidul din secțiunile XIV, XI, XV va fi protejat cu carton asfaltat și vestul (restul?) lor acoperit la nivelul malului actual.

VI. Înlăturări de pământ provenit din săpătură – pământul aflat între șanțurile XI, XV, XVI va trebui îndepărtat pentru ca să se poată cerceta în continuare zidul găsit pe latura de (v?)est. În general la secțiunile care ating ziduri din construcții sau de incintă va trebui îndepărtat pe o distanță de cca 2 m.

VII. Expedierea materialelor găsite în săpături se va executa în loturi fixate de arheologi în saci de hârtie ambalați în lăzi pe adresa DMI-Radu Vodă.

12. VII. 964

SS Zirra

SS Cantacuzino

SS Diaconescu

DIN EVOLUȚIA UNEI CTITORII BOIEREȘTI. ANSAMBLUL BISERICII „SFINȚII ARHANGHELI” DIN CEPLENIȚA, JUDEȚUL IAȘI

Costică ASĂVOAIE¹, Adriana MIRON¹, Cosmin NIȚĂ¹

Cuvinte cheie: Ceplenița, biserica „Sfinții Arhangheli”, ctitori, reparații, cercetare arheologică, Iordache Cantacuzino-Pașcanu

Keywords: Ceplenița, the church “Holy Archangels”, founders, repairs, archaeological research, Iordache Cantacuzino-Pașcanu

Ceplenița: scurt excurs istoric

Începuturile actualului sat Ceplenița nu trebuie confundate cu cele mai vechi urme de activitate și de locuire umană atestate arheologic pe teritoriul comunei².

Situat în partea de nord-vest a județului Iași, la 25 km nord de Târgul Frumos și 5 km de Hârlău, la 1 km est de DN 28B care leagă cele două localități menționate ca repere, așezarea poate fi integrată și în bazinul viticol al Cotnariilor ale cărui caracteristici fizico-geografice le are pe deplin, fără ca acest lucru să profileze și ocupația de bază a locuitorilor spre această ramură agricolă³ (Fig. 1).

Ciaplinții din ținutul Hârlău sunt menționați în documentul – a cărei autenticitate este pusă la îndoială de către majoritatea istoricilor – emis la Iași, la 20 aprilie 1554 (7062) prin care, Alexandru voievod (Lăpușeanu) întărea „din privilegiile lui drepte, pe care le-au avut bunicii lui de moștenire și de vislujenie (răsplată pentru slujbă loială) și de cumpărătură, ce și le-a cumpărat el singur [...] și douăsprezece fălci de vie pe dealul lui Vodă dinspre Ciaplinți ... (subl. ns.) lui Ion Moghilă”⁴.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. 1, Iași, 1984, p. 72-74.

³ Silviu Văcaru, *Ceplenița. Studiu istorico-social*, Editura StudIS, Iași, 2015, p. 13; Mircea Ciubotaru, *Evoluția așezărilor. Istoria proprietăților și viticulturii*, în Valeriu D. Cotea (coord.), *Podgoria Cotnari*, Editura Academiei Române, București, 2006, p. 9-226.

⁴ DRH, A. Moldova, vol. VI (1546-1570), întocmit de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 2008, nr. III, p. 755-758.

La 8 aprilie 1600 (7108), Ieremia Moghilă voievod întărea panului Nistor Ureche mare vornic „dreptele lui ocine și vislujenie, din privilegiul de vislujenie pe care l-a avut el de la Petru voevod (Șchiopu), o seliște anume Ciaplinții, ce este în ținutul Hărlăului, pe Bahlui, între Buhainți (azi Buhalnița) și între hotarul Cotnariului și cu loc de moară pe Bahlui ... care ... a fost de mai înainte vreme drept domnesc și dat de Petru voievod, 12 cai buni și prețuiți la 24.000 aspri”⁵. Coroborate, datele din cele două documente – deși primul bănuie de fals dar cu referință indirectă – doar de localizare a unui alt loc – au o semnificație deosebită în evoluția satului și ridică unele semne de întrebare care pot fi eliminate doar prin ipoteze cu iz de veridicitate. Într-adevăr, pe la mijlocul veacului XVI satul exista dar, la 1600 vatra sa devenise seliște (fost sat).

Probabil că satul se strămutase în locuri mai ferite în urma repetatelor confruntări pentru domnia Țării Moldovei din a doua jumătate a veacului pomenit mai sus care, nu odată, tulburau și această zonă din valea Bahluiului cu marșurile oștirilor și alaiurile pretendenților. Nestor Ureche este cel care a repopulat seliștea până pe la 1609 sau 1610 deoarece, la 2 decembrie a unuia dintre acești ani, „în satul (subl. ns.) Ceplinți, înaintea părintelui nostru Ureche mare vornic de Țara de Jos s-a făcut un zapis” (înscris în urma unei înțelegeri dintre două părți în fața unor martori) prin care Nestor Ureche cumpăra o jumătate de sat pe Răut⁶. Așadar, seliștea redevine sat sub aceeași denumire! Premisele care au dus la menținerea vechii denumiri a satului puteau fi doar două: fie că se convinseseră să se întoarcă pe vatra veche foștii ei locuitori care se strămutaseră, varianta aceasta fiind cea plauzibilă, fie că Nestor Ureche ar fi impus păstrarea vechii denumiri, pentru a nu-și face probleme în cazul unor diferende sau necesitate de (re)întărire a vechilor urice. Cea de-a doua ipoteză trebuie înlăturată deoarece, în cazul similar, chestiunea se rezolva prin precizarea schimbării („satul ... care mai înainte s-au chemat ...).

Momentul invocat mai sus este deosebit de important pentru înțelegerea adevăratelor „rădăcini” ale comunității din Ceplenița și a vechimii așezării membrilor ei aici. Din această perspectivă, pentru a se înțelege elementele deja menționate, trebuie adusă în discuție etimologia numelui. Conform ultimei interpretări – care este și legitimată prin logica și autoritatea autorului – numele este „de aspect ucrainean, ca și numele vecine Scobinți și Buhalnița (Buhainți), în documentele de redacție slavonă: Ciaplinți, cu sufixul -inți, presupunând un nume de persoană ucrainian Caplea (din apelativul corespunzător cu sensul „bâtlan, stârc”). Două vechi sate Ciaplinți au existat și în ținuturile Suceava și Cernăuți⁷. aici considerăm că s-ar cuveni o oarecare nuanțare: ar trebui mai curând înțeleasă nu o populație ucrainiană, ci slavă cu rădăcinile rămase

⁵ DIR, veac XVI, A. Moldova, vol. IV (1591-1600), Editura Academiei R. P. R., București, 1952, nr. 349, p. 286-288.

⁶ DIR, veac XVII, A. Moldova, vol. II (1606-1610), Editura Academiei R. P. R., București, 1953, nr. 350, p. 268.

⁷ Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 145.

unde, pe teritoriul de V (sau S-V) al Ucrainei de astăzi. Momentul „colonizării” este greu de precizat dar, dacă se au în vedere atestările documentare ale unor așezări cu denumiri de nuanță „ruteană” situate în actualele județe Suceava și Botoșani (începutul secolului al XV-lea, dar sunt sugestii în documente ale unei mai mari vechimi), s-ar putea ca în cazul de față să fie vorba de o comunitate instalată cu mult anterior anului 1498, cum înclină să creadă Mircea Ciubotaru⁸.

Confirmarea uneia dintre cele două ipoteze formulate mai sus s-ar putea face doar printr-o cercetare arheologică de teren realizată amănunțit. Rămâne o certitudine existența aici a unei comunități vorbitoare de limbă slavă amintită și către sfârșitul secolului XIX⁹. Din mărturiile cetățenilor, astăzi nu mai vorbește nimeni „limba rusă” și nici nu-și amintesc ca generațiile imediat anterioare să se fi exprimat într-un asemenea grai.

Moșia și satul Ceplenița au rămas în stăpânirea familiei Ureche și au continuat să reprezinte se pare, pentru încă două generații, o reședință de seamă. Documentele lasă să se înțeleagă, în mod indirect, importanța acestei moșii și a comunității ei în întreaga agonișeală a familiei cunoscută mai ales prin cel care a fost cronicarul Grigore Ureche.

Bunăoară, la 29 august 1635 (7143), în ziua de hram a ctitoriei Urecheștilor de pe valea Secului (ținutul Neamț), marele spătar de pe atunci, Ureche, depune mărturie la o vânzare tranzacționată în vecinătatea sa, în satul Goești. Martori mai sunt pomeniți, alături de alții, și „Mih(a)il și Strătilat, slugile lui Ureche (...) și popa Toader din Cepliniți (...) și Marco diac, sluga lui Ureche (...)”¹⁰. Menționarea celor ce-l slujeau pe proprietar reprezintă unul din rarele cazuri de acest fel în documentele medievale românești, fie vorba de zapise.

Un alt membru al familiei stăpânitorilor, Pavel Ureche, biv medelnicer, dădea la 20 octombrie 1639 (7148), „o prisacă de stupi (...) și o jumătate de un hăleșteu iarăși la acel sat, la Brătulești, care parte au fostu a părintelui mi(e)u, lui Ștefan [Ureche]. Înscrisul se face în „Ciapliniți”. „Popa Toader din Cepliniți” deci slujitor și pentru familia Urecheștilor avea și el încurcături funciare, în 1642, cu „răzeșii care au ocină în Iurghiceni”¹¹.

La 8 martie 1643 (7151), în Iași, urmașii lui „Nistor Ureche vornicul cel mare” și ai soției sale, Mitrofana, își împart moștenirea. Cei doi nepoți ai lui „Gligorie Ureche, vornicul cel mare de Țara de Gios, Neculai Ureche spătariul și Nistor Batiște” cedează

⁸ *Ibidem*, p. 146.

⁹ C. Chiriță, *Dicționar geografic al județului Iași*, Stabilimentul grafic Socec&Teclu, București, 1888, p. 58-59.

¹⁰ DRH, A. Moldova, XXIII (1635-1636), întocmit de L. Șimanschi, N. Ciocan, G. Ignat, D. Agachi, Editura Academiei Române, București, 1996, nr. 220, p. 260-262.

¹¹ DRH, A. Moldova, XXVI (1641-1642), întocmit de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 2003, nr. 490, p. 415.

unchiului „pentru cheltuiala dumisale vornicului Ureche, ce-au cheltuit pe trebele casei noastre, câte datorii adevărate, ce-au arătat dumn(ea)lui și zapis(e) de la părinții noștri, ce s-au socotit cincisute de galbeni, fără de partea d<u>misale, c-au cheltuit, i-am lăsat dumisal(e) părțile noastre ce ni s-au venit în Cepliniți și în Buhainți (...) ca nici noi să nu ne amestecăm acolo, nici parte să cerem, nici dumn(ea)lui de acele datorii să mai pomenească, nici să le ceară de la noi, că am dat să nu mai hie între noi price”¹².

Importanța Cepleniței este conturată mai bine în documentele de mai târziu. Prin actul de vânzare-cumpărare încheiat în mai 1669 între spătarul Vasile Ureche și paharnicul Lupașcu Buhuș, se tranzacționau „... satele Ceplenița și Buhalnița și Vitejării și Roșcanii și Vărbăuții, care sânt toate într-un hotar, lângă Cotnari, în ținut(ul) Hârlăului, cu casă gata de piatră și cu alesteu lângă casă (subl. ns.)”¹³. Acest Lupașcu Buhuș va fi înnobilit în Ardeal, la 5 martie 1676, în diplomă fiind intitulat (cel mai probabil după propria indicație) „VolfgangiBuhusde Czepleniz, Moldavi” (subl. ns.)¹⁴. Ulterior, satul „va merge din mână în mână”, stăpânii săi fiind pe rând: Anastasia, sora lui Lupașco Buhuș, devenită soția celui care avea să ajungă domn, Gheorghe Duca; Ileana, fiica celei pomenite, măritată cu Nicolae Costin; Constantin Duca; Toderășco Palade. Prin căsătoria Ecaterinei, fiica lui Ion Palade cu Iordache Cantacuzino Pașcanu, vechea moșie Ceplenița va intra în patrimoniul acestei ultim pomenite mari familii boierești¹⁵.

Reverberații privitoare la vechii stăpâni se regăsesc în documentele de mai târziu, o „Urechioaie” continuă să stăpânească în Zlodica și în Cotnari (post 1643/7151)¹⁶, iar în 1783 în zonă mai exista „iazul lui Ureche”¹⁷.

Odată cu intrarea sub stăpânirea boierilor Cantacuzino-Pașcanu, la Ceplenița vor avea lor importante schimbări. Marele logofăt Iordache, fiul lui Constantin Cantacuzino, va reconfigura, cel puțin, conacul Urecheștilor de la Ceplenița și va construi biserica din piatră și cărămidă¹⁸. O descriere datând de pe la jumătatea secolului XX rezumă astfel

¹² DRH, A. Moldova, XXVII (1643-1644), întocmit de p. Zahariuc, C. Chelcu, M. Chelcu, S. Văcaru, N. Ciocan, D. Ciurea, Editura Academiei Române, București, 2005, nr. 42, p. 45-48.

¹³ SJAN Iași, Fond *Spiridonie*, II/74, f. 1 *apud* Silviu Văcaru, *op. cit.*, p. 28.

¹⁴ Mihai Bogdan Atanasiu, *Contribuții prosopografice: Lupașco Buhuș de la Ceplenița în Retrospecții medievale. În onoare Profesorului emeriti Ioan Caproșu*, Ediderunt Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, p. 60-62.

¹⁵ A se vedea pe larg la Silviu Văcaru, *op. cit.*

¹⁶ DRH, A. Moldova, XXVII, nr. 43, p. 48-51.

¹⁷ BAR, *Documente istorice*, MDCXXXIX/7 *apud* Silviu Văcaru, *op. cit.*, p. 42.

¹⁸ Mircea Ciubotaru, Emilia Chiscop, Ioan Caproșu, *Ceplenița*, în Mihai Dim. Sturdza (coord.), *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică. Familia Cantacuzino*, vol. III, Editura Simetria, București, 2014, p. 574; Iustin Gașpar, *Un cantacuzin ctitor a patru biserici din împrejurimile Hârlăului*, în *MMS*, LII, nr. 7-8, iulie-august 1976, p. 571, nota 15; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural

transformările: „Vechea casă al lui Nestor Ureche avea un etaj cu câte 6 odăi boltite în zid, cu coridor și dedesubt o pivniță pe toată întinderea casei [...]. Casa cu etaj ocupa o suprafață de 300 m. p. și Iordache III Cantacuzino i-a transformat fațada de intrare dându-i accesul pe la nord și a construit câteva odăi. Fațada avea un cerdac pe 4 coloane de zid, un grilaj de fier forjat, la mijloc un ecuson cu doi vulturi, cu emblema cantacuzinească. Adaosul de construcție a fost încastrat și legat de vechea casă a Urecheștilor prin tanași solizi de fier. Ograda era înconjurată de zid înalt de piatră ...”¹⁹. Mihalache Cantacuzino-Pășcanu spătar va construi în 1838 turnul de intrare în incinta bisericii din Ceplenița dar și zidul înconjurător (cf. observațiilor arheologice) și va repara biserica. Se pare că acesta a intervenit cu modificări majore și asupra conacului²⁰. Ruxandra, fiica lui Mihalache Cantacuzino, căsătorită cu Panaite Balș postelnic, moștenește Ceplenița în 1857 alături de sora sa, Catinca, devenită prin căsătorie, Văcărescu. Pentru că nu a putut achita o datorie asigurată cu moșia, proprietatea va intra, în anul 1868, în mâinile lui Hristache Zarifopol care o va transmite urmașilor săi. Ultimii proprietari, în 1946, au fost Emil, Constantin și Alexandru Zarifopol²¹.

Sub administrația populară și socialistă de după 1949 importanta reședință boierească s-a degradat și transformat treptat ajungând o ruină în urma unui incendiu provocat în 1984 și a devastărilor din anii de după 1990.

Ca în fiecare comunitate, și la Ceplenița, un rol major l-a jucat în permanență biserica. Edificiul acesteia dăinuie în continuare în localitate, după cum se va arăta mai jos, în forma generală din anul 1802, când a fost ridicată de către ctitorul Iordache Cantacuzino-Pășcanu. Suferind deteriorări din cauze seismice, lăcașul de cult a fost refăcut de către Mihalache Cantacuzino-Pășcanu între anii 1836-1837 (Fig. 2-3).

Biserica are un plan triconc, având marcată compartimentarea spațiului destinat enoriașilor, în naos și pronaos, prin doi pilaștri angajați (Fig. 4). Există și un cafas care – în forma actuală – este construit (sau refăcut) ulterior. Scara de acces, încastrată în grosimea zidului, sugerează că această extindere pe verticală a fost prevăzută de la început. Verificarea relației dintre capetele grinzilor de susținere ale cafasului și zidărie ar putea aduce elemente definitiv lămuritoare în această problemă.

În forma actuală, biserica are un acoperiș continuu, în „patru ape”, cele dinspre E și V fiind arcuite după traseul planimetric al elevației pe care o protejează (Fig. 5). Lipsește orice turlă și, la stadiu actual, nici nu pot fi citite „reper” ale existenței cândva a unor atare elemente arhitectonice. Ținând cont de alte asemenea zidiri ridicate în

Național Biblioteca Monumentelor Istorice din România, București, 1974, p. 167-168, care atribuie biserica ridicată la 1802 lui Mihalache Cantacuzino-Pășcanu (sic!); detalii în Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 147 și notele 973-976.

¹⁹ Iustin Gașpar, *op. cit.*, p. 571, nota 15.

²⁰ Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 147.

²¹ SJAN Iași, fond Prefectura județului Iași, dos. 421/1956, f. 90 și 143.

aceeași epocă, absența unei turle-clopotniță pe extremitatea vestică cât și forma absidată a laturii de V, sugerează prevederea de la început a unei asemenea turle care să aibă scara de acces în interiorul peretelui curbat (Fig. 6). Pentru comparație a se vedea biserica „Sf. Gheorghe” – Lozonschi din municipiul Iași. Există o mare probabilitate ca, la 1836, să se fi renunțat la turlă, aceasta creând cele mai mari probleme în urma cutremurului. Se știe că, aceeași cauză seismică a avariat grav, în aceleași zone ale construcțiilor, mai multe biserici dintre care se amintesc aici „Sf. Paraschiva” – str. Păcurari, Iași și „Sf. Paraschiva” (Preapadoamna) din Ștefănești (jud. Botoșani) și exemplele ar putea continua... Aceeași problemă arhitectonică pare a fi generat ideea ridicării turnului de la intrare în curtea bisericii, care îndeplinește și rolul de clopotniță dar care este mai curând un „import” pentru o biserică de mir din arhitectura monastică. Desigur, mai există clopotniță din zid la biserici de mir construite în timpuri diferite, dar nu și cu rol de poartă și nu de o asemenea anvergură.

Tavanul drept al bisericii reprezintă iarăși o ieșire din canoanele tradiționale. Ar putea să aibă legătură (iarăși!) cu o refacere de după o mișcare seismică în urma căreia ar fi căzut bolțile slab calitativ lucrate, în forma inițială de la 1802 (Fig. 7). Decaparea și studierea zidăriei, cel puțin din părțile superioare (ultimele asize de sub intervențiile moderne și „foarte moderne”), ar putea aduce câteva lămuriri cu șanse suplimentare în zona pilaștrilor angajați.

Actualul pridvor deschis de pe latura de S a fost adăugat în anul 1947²² (Fig. 8). Estetic dar și funcțional, nu este încadrat în arhitectura generală.

Cei doi contraforți de pe latura altarului (E) sunt adăugați la o dată necunoscută, iar funcționalitatea lor structurală pare a fi fost doar estimată.

Golul de ușă din peretele de S-E al altarului a fost executat în ultimele două decenii și a fost acoperit cu o ușă metalică de tip „acces în apartament”. Deși complet nepotrivită ca amplasare și soluționare de umplere a golului, reprezintă totuși o etapă în evoluția monumentului, dictată cel mai probabil de regulile antiincendiu și pusă în operă fără a se ține cont de alte aspecte. Apreciem că zidăria din zona de S a altarului ar permite existența unui gol de ușă armonizat cu întregul edificiu.

Succinta prezentare de mai sus a aspectului actual al edificiului ilustrează parcursul zbuciumat, în timp, a unui locaș de cult a cărui susținere financiară a căzut pe umerii unei comunități cu posibilități economice cel puțin limitate. Datele din documentele prezentate în rândurile ce urmează ilustrează această stare de fapt.

Într-un „răspuns” la un *Questionar statistic*, întocmit de preotul paroh Grigore Munteanu în 1928, se preciza că, biserica ridicată „din piatră și cărămidă de către Mihalache Cantacuzino-Pășcanu în 1838, în curgerea vremii nu i s-a făcut reparații. Azi în perfectă stare [...]. Parohia este întreținută de stat. [...] Cimitirul (este) bine

²² Arhiva parohiei „Sf. Arhangheli”, Ceplenița, dosar *Restaurare pictură 1982*, nenumărat.

împrejmuit cu gard de sârmă în bună stare”²³. Trebuie făcută precizarea că este vorba de cimitirul de la S-SE de sat (care mai funcționează și astăzi pentru înhumarea decedaților considerați sinucigași, conform afirmațiilor localnicilor), cimitir ce funcționa aici încă din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, conform unui răspuns al parohiei în care se raporta că cimitirul funcționa deja „în afara satului”, conform noilor reglementări.

În anul 1938, preotul Constantin Enache, raporta că „biserica Sf. Voievozi din satul Ceplenița” era „în reparație” dar nu se poate organiza colectă, mai ales pentru altă parohie, întrucât „având și noi nevoie de a strânge fonduri din alte parohii, fiindcă situația enoriașilor din Ceplenița este destul de precară din cauza secetei și pietrei ce a bântuit în vara anului 1937 (subl. ns.)”²⁴.

În urma demersurilor întreprinse, în 22 septembrie 1938, preotul paroh era înștiințat că parohia era autorizată „să strângă sumele necesare în scopul de a repara acea biserică, prin *carte cărămizi* în valoare de lei 10.000, cari vor circula în cuprinsul Eparhiei până pe 15 septembrie 1939”²⁵.

În anul următor se spera probabil la finalizarea reparațiilor iar preotul se gândea deja la estetica locului, întrucât, în februarie 1939, se adresa Ocolului Silvic Coșula cu rugămintea de a i se da „30 de pui de brad pentru a-i planta la biserică din Ceplenița”, cerând totodată „și instrucțiuni necesare pentru o prindere sigură”. Cererea se aprobă prin „30 puiți molid (...) cu plată (la 10 martie 1939)”²⁶.

Demersul descris mai sus este important și pentru evoluția actualului cimitir de pe laturile de N, E și S-E ale bisericii, spațiul pentru plantare trebuind să fie atunci destul de mare, neafectat de morminte. De altfel, epitafurile cele mai vechi din cimitir datează din anii 1970.

O cerere „specială” de înhumare din mai 1939, sugerează existența unei reguli de care ar trebui să se țină cont și astăzi; Mitropolia a aprobat „în mormântarea defunctului Teodor Maire în cavoul familiei Zarifopol, din curtea bisericii din Ceplenița [...] și dacă cavoul este construit în bune condițiuni și la distanța reglementară de zidul bisericii (10 m depărtare)” (subl. ns.)²⁷.

Eforturile depuse pentru „lucrările urgente de reparații ale bisericii Sf. Voievozi din satul și comuna Ceplenița” sunt cel mai bine ilustrate în *Devizul estimativ* înaintat Mitropoliei, la 22 octombrie 1939. Suprafața bisericii și a locului ei era de 0,3059 ha iar valoarea estimată la 2.000.000 lei. Pe lângă terenul menționat anterior, biserică mai deținea câteva terenuri, conform măsurătorii din 1939, în suprafață totală de

²³ Idem, dosar *Corespondență* 1928, f. 54.

²⁴ Idem, dosar *Corespondență* 1939, f. 3.

²⁵ *Ibidem*, f. 10.

²⁶ *Ibidem*, f. 21, 26.

²⁷ *Ibidem*, f. 33.

25.6062 mp²⁸. Din suprafața de 24 ha, la 25 martie 1949, parohia a cedat Ministerului Agriculturii 11 ha²⁹.

Situația precară a parohiei este ilustrată și de faptul că nu exista casă parohială. Pentru înlăturarea acestui neajuns se fac demersuri către Prefectură³⁰, Primărie³¹ și Mitropolie³² pentru a se obține teren, fonduri, autorizații și binecuvântare, arătându-se de fiecare dată că s-a „stat în case de a oamenilor iar acuma într-o casă boierească a familiei Zarifopol”. În mai 1943, Mitropolia aprobă „comitetul restrâns ales dintre membrii consiliului parohial (...) care urmează să activeze pentru strângerea fondurilor necesare construirii casei parohiale”³³. Se pare că s-au căutat și soluții cu mai puțină veridicitate întrucât, la 4 iunie 1943, Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, prin Direcția Arhitecturii, aproba „suma de lei 50.000 (cincizeci mii) pentru *lucrările de reparații la localul casei parohiale* (sic!) urmând ca „justificarea cheltuielilor” să se facă până la 31 martie 1944³⁴. Suma se obținuse și cu concursul „d-lui inginer Alexandru C. Zarifopol, secretar general în M. L. P. (Ministerul Lucrărilor Publice n. n.)”. Important de reținut este faptul că *nu s-a pus niciodată problema utilizării unei porțiuni din vasta curte a bisericii!*

La 1 martie 1944, se solicita Prefecturii aprobarea pentru utilizarea celor 150.000 lei „câpătați” de la Ministerul Culturii Naționale și Cultelor pentru a construi casa parohială, alături de 50.000 lei colectați de la enoriași, în scopul *achiziționării* unei case „gata construită”³⁵. Dar mai solicită, de la aceeași instituție încă 100.000 lei pentru completarea sumei necesare. O cerere, pentru aceeași sumă, este adresată și Ministerului mai sus pomenit.

În februarie 1945, la revenirea din refugiu (încă din octombrie 1944!) se raporta Mitropoliei că „biserica ne-a fost distrusă atât în interior cât și exterior. Am refăcut în altariul *Sf. Masă ce fusese sfărâmată* (subl. ns.), am pus geamurile toate, ce au fost sfărâmate și curățenie am făcut în general, fiind mare murdărie atât în biserică, cât și afară în curte. Mai avem încă multe de reparat, dar nu ne stă în putință, lumea fiind greu încercată”³⁶. În mai 1945, același vechi preot, Constantin Enache, cerea ca Ministerul Cultelor să aloce fonduri pentru „mari reparații interioare și exterioare” întrucât biserica „a fost mult avariata în cursul anului 1944 (...) fiind dese mitralieri și bombardamente

²⁸ *Ibidem*, f. 31.

²⁹ Idem, dosar *Corespondență pe anul 1949*, f. 131.

³⁰ Idem, dosar *Corespondență pe anii 1942-1943*, f. 117.

³¹ *Ibidem*, f. 116.

³² *Ibidem*, f. 118.

³³ *Ibidem*, f. 119-120.

³⁴ *Ibidem*, f. 124.

³⁵ Idem, dosar *Corespondență pe anii 1944-1946*, f. 14.

³⁶ *Ibidem*, f. 33.

ale aviației, acoperișul în mare parte ce este din tablă, a fost găurit așa că plouă tare în biserică, căzând în unele părți și ...³⁷ chiar. De asemenea ulucele, burlanele au fost luate toate încât toată apa de pe acoperiș se scurge pe pereți de sus până jos, cauzând umezirea lor și deci slăbirea lor (...). Geamurile toate iarăși au fost stricate iar la unul și gratiile distruse de un răufăcător, ce-a intrat în biserică pentru a deschide pe dinlăuntru ușa (...) prădând-o de multe lucruri de valoare (...) iar multe din ele distrugându-le chiar, ca Sf. Altar, icoane, prapuri, strane”³⁸.

În decembrie 1946 se mai solicita 20 mp de sticlă cu care s-ar completa lipsurile ce se pot constata la geamurile de la această biserică.

În privința porțiunii de cimitir sovietic, în august 1945 se raporta că „se află înmormântați circa 40-60 ruși neidentificați” dar că mai există înhumări răspândite pe întreg teritoriul comunei, multe fără semn³⁹. În anul 1972, cimitirul a fost reactivat oficial⁴⁰.

În aprilie 1947, într-o *Dare de seamă* solicitată de Protoierie, preotul Constantin Enache raporta că „s-au făcut îmbunătățiri la biserică și reparații ca în timpurile cele bune”⁴¹.

Calitatea reparațiilor sau a materialelor folosite, făcea ca, în 1958 „biserică cu clopotnița deoparte, zidită din cărămidă pe temelie de piatră și acoperită cu tablă „necesită” mici reparații la acoperiș, uluci și burlane și reparații de zidărie la clopotniță”. Tot atunci, se preciza despre cimitirul de lângă biserică faptul că „este în prelungire cu curtea bisericii, despărțindu-se de ea cu un zid de piatră, împrejmuit cu zid de piatră. În mijlocul acestui cimitir se află monumentul Eroilor Sovietici”⁴².

În 1959 se aproba executarea unor lucrări de reparații în valoare de 10.000 lei⁴³. În Memoriul justificativ al Devizului estimativ se arată că, la turnul clopotniță, erau mai multe „crăpături verticale la cheia bolții, ceea ce înseamnă că fundația se deplasează ... Acest lucru se datorește infiltrațiilor provenite de la apele ce s-au scurs la fundație ... același lucru se constată și la biserică în partea de nord”⁴⁴.

În 1975 se efectuau lucrări de decapare a tencuielilor interioare la tavanul bisericii, cu avizul D. P. C. N.⁴⁵. La începutul aceluiași an se organiza „recepția lucrărilor

³⁷ Indescifrabil.

³⁸ Idem, dosar *Corespondență pe anii 1944-1946*, f. 49.

³⁹ *Ibidem*, f. 56.

⁴⁰ Idem, dosar *Corespondență 1972*, f. 16.

⁴¹ Idem, dosar *Corespondență pe anii 1947-1949*, f. 11.

⁴² Idem, dosar *Corespondență pe anii 1958-1961*, f. 35.

⁴³ *Ibidem*, f. 56.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 58.

⁴⁵ Idem, dosar *Corespondență intrare pe anii 1972-1975*, f. 199.

de reparație la gardul de piatră din jurul bisericii și cimitirului”⁴⁶, aprobate cu valoare de 38.500 lei, încă din iulie 1973⁴⁷.

În ciuda eforturilor depuse, lucrările de reparații nu erau terminate în 1978 (la gardul cimitirului), iar în 1982 se mai lucra încă la „documentația referitoare la lucrările de pictare din nou în tehnica ulei sau tempera grasă, precum și curățirea, consolidarea și restaurarea picturilor în ulei existente în interiorul bisericii monument istoric și de arhitectură”⁴⁸.

Ducerea la bun sfârșit a acestei întreprinderi nu s-a făcut nici până în prezent. Biserica a ajuns într-o oarecare stare de degradare în zona acoperișului și a tavanului iar în partea inferioară, datorită supraînălțării suprafeței de teren din jurul bisericii (cu precădere pe latura de N dar și pe cele de V și E), a apărut infiltrarea apei prin capilaritate. Din această cauză, preotul paroh Ionuț-Bogdan Balmuș, în cursul anului 2021, a început să facă demersuri pentru restaurare. În prima fază, parohia – împreună cu proiectantul, S. C. Atelier Vișan S. R. L. – au întocmit documentația pentru obținerea de fonduri necesare întocmirii proiectului de restaurare.

Ansamblul bisericii din Ceplenița: date arheologice

O etapă importantă și necesară întocmirii documentației pentru restaurare a fost cercetarea arheologică preventivă ce a avut ca scop surprinderea evoluției cronologice a sitului, identificarea eventualelor vestigii și artefacte, stabilirea stratigrafiei, a cotelor de fundare ale actualelor monumente, a eventualelor abateri ale unor fundații mai vechi și nivelurile de călcare al constructorului și al pardoselii inițiale, date stringente necesare elaborării proiectului de restaurare.

În urma solicitării celor implicați în proiect, s-a demarat cercetarea arheologică preventivă, în cursul lunii iulie a anului 2021. Colectivul de cercetare arheologică a fost format din semnatarii acestui material⁴⁹.

Sondajele arheologice efectuate au fost următoarele (Fig. 9):

- **C 1** a fost executată în interiorul bisericii, în pronaos, pe latura de N, în dreptul pilastrului angajat, pentru a verifica relația dintre acesta și restul fundației, precum și pentru a stabili nivelul de călcare al constructorului și cota de fundare a edificiului. Dimensiunile pe laturile mari sunt: 2,25×1,70 m.
- **C 2** a fost trasată, în interiorul bisericii, pe jumătatea E a absidei de N, pentru a stabili nivelul de călcare al constructorului și cota de fundare în această zonă.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 169.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 100.

⁴⁸ Idem, dosar *Restaurare pictură 1982*, nenumărat.

⁴⁹ Pe parcursul investigațiilor arheologice a participat și Ioan Grămadă, student la Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.

- **C 3** a fost efectuată în interiorul bisericii, în naos, în zona centrală unde era amplasată o dală de piatră mai mare decât restul din paviment, cu dimensiunile de 1,10×1,10 m, pornind de la ipoteza că aici ar putea exista marcată o veche masă de altar. Caseta a fost trasată în colțul de S-E al dalei și a avut dimensiunile de 1,10×1,30 m.
- **C 4** a fost executată în interiorul bisericii, în pronaos, pe latura de S, în dreptul pilastrului angajat, pentru a verifica relația dintre acest pilon și restul fundației, precum și pentru a stabili nivelul de călcare al constructorului și cota de fundare a edificiului în această zonă. Dimensiunile pe laturile mari sunt: 1,90×1,65 m.
- **C 5** s-a săpat pe exteriorul bisericii, între contraforții de la altar, controlabil fiind cel din partea de N, pentru a verifica cota de fundare precum și pentru a verifica relația dintre contraforți și zidul bisericii. Dimensiunile sondajului sunt: 2,80×2,70 m.
- **C 6** a fost executată la zidul de incintă, pe interior, în zona situată la E de biserică, pentru a se verifica nivelul de călcare al constructorului precum și cota de fundare. Dimensiunile sondajului sunt: 3,00×2,00 m.
- **C 7** a fost trasată pe colțul de S-V al turnului clopotniță în zona unde se intersectează cu zidul de incintă, pentru verificarea relației dintre fundația turnului și a zidului de incintă, stabilirea cotei de fundare și a nivelului de călcare al constructorului. Dimensiunile sondajului sunt: 1,60×1,50 m.
- **C 8** a fost efectuată în colțul de N-E al turnului clopotniță pentru verificarea cotei de fundare. Dimensiunile sondajului sunt: 2,50×1,00 m.
- **C 9** a fost trasată la 2 m V de turnul clopotniță, la zidul de incintă pentru verificarea cotei de fundare a acestuia. Dimensiunile sondajului sunt: 1,50×1,00 m.
- **C 10** săpată în colțul de S-V al zidului de incintă, pe interior, pentru stabilirea cotei de fundare și a nivelului de călcare al constructorului dar și pentru verificarea existenței aici a unui eventual turn de colț. Dimensiunile sondajului sunt: 1,70×1,50 m.

Rezultatele cercetărilor arheologice

În casele (C 1-C 4) (Fig. 10-14) realizate în interiorul bisericii au fost făcute următoarele observații arheologice pe baza stratigrafiei generale și a analizei fundațiilor bisericii. Actuala pardoseală realizată din dale de piatră cu dimensiunile de 0,55×0,55 m, grosime 0,13 m, suprapune direct o pardoseală amenajată din cărămidă (L = 0,31 m, l=0,17 m, H=0,065 m) și păstrată *in situ* pe întreaga suprafață a bisericii (Fig. 10). Această pardoseală este montată pe un strat de balast ce este situat la - 0,20 m, față de nivelul actual de călcare, și are o grosime de cca. 0,10 m sub care se află un strat de nisip gros de 2-3 cm. Stratigrafic urmează un nivel de pământ negru, afânat, amestecat cu piatră spartă mărunț și pământ galben, ce apare la adâncimea de 0,30 m și merge până

la 0,75/1,05 m, raportat la nivelul actual de călcare. În acest nivel a fost surprins în partea superioară, în caseta 2 de pe absida de nord, la - 0,35 m, decroșul fundației bisericii actuale (Fig. 12), fundație ce suprapune fundația primei biserici, construită în 1802 și demantelată până în 1836, și al cărei decroș este bine evidențiat atât pe latura nordică cât și pe cea sudică, la adâncimi care variază între - 0,75 m și - 1,05 m.

Din punct de vedere stratigrafic, șanțurile în care au fost realizate zidăriile fundației primei biserici au fost săpate într-un strat de pământ negru, amestecat cu resturi sporadice de oase umane, ce apare la adâncimea de - 0,75/0,90 m și coboară până la - 1,60/1,80 m și în stratul de pământ galben, steril. Cota de fundare a bisericii în pronaos este la - 2,20 m (Fig. 11, 14) iar în absida de nord aceasta coboară până la - 3,30 m față de nivelul actual de călcare (Fig. 12).

La săparea șanțurilor pentru fundația bisericii au fost deranjate mai multe morminte ce se aflau pe traseul acestora, iar parte din scheletele descoperite nu au fost adunate în vederea unor reînhumări fiind împrăștiate în nivelul de umplutură menționat mai sus.

În interiorul bisericii, în toate casetele au fost descoperite fragmente osteologice umane.

În C 3 (Fig. 13) care a fost realizată în naos, în zona unde este amplasată o dală de piatră cu dimensiunile de 1,10×1,10 m, au fost descoperite, la adâncimile de 1,54 și 1,60 m, trei morminte de copii (M 1-3), nederanjate, cu scheletele în conexiune anatomică. În M 3 a fost descoperită o monedă otomană în zona toracelui. Moneda este o para, emisă de sultanul Ahmed III în 1703. În C 4 au fost reperate mormintele M 4-7 ce erau situate între adâncimile de 1,60 și 1,90 m. Mormintele 4 și 7 au fost descoperite în poziție anatomică iar M 5 și 6 sunt reînhumări. În cazul M 4 (copil) a fost găsită o monedă în zona toracelui. Moneda este din anul 1753, Imperiul Romano-German, Brandenburg-Bayreuth, Friederich III, gravor Christof Lorenz Ruckdeschel⁵⁰. Existența acestor morminte – anterioare construirii bisericii – demonstrează că, în apropierea actualului lăcaș de cult, a mai existat o biserică mai veche ce a generat în jurul său un cimitir. În cercetarea actuală aceasta nu a fost reperată.

În exteriorul bisericii a fost realizată caseta 5 poziționată pe jumătatea de N a altarului, între contraforții de la altar, pentru a verifica cota de fundare a bisericii precum și pentru a verifica relația dintre aceștia și zidul bisericii (Fig. 15). După demontarea dalelor de beton care constituie actualul trotuar cu o grosime de 0,15 m, s-au putut face următoarele observații: prezența unui nivel consistent de pământ negru, amestecat cu piatră de mari dimensiuni și cărămidă spartă, ce coboară până la - 1,25 m, față de nivelul actual de călcare, și care a rezultat din demolarea bisericii construite la 1802 și din

⁵⁰ Determinarea monedelor a fost realizată de domnul dr. Lucian Munteanu (Institutul de Arheologie, Academia Română – filiala Iași), căruia îi mulțumim și pe această cale.

intervențiile ulterioare. Tot în acest nivel se găsesc și numeroase oase umane ce nu se aflau în conexiune anatomică și nici nu reprezentau reînhumări, și care provin din deranjarea unor morminte mai vechi, aflate pe traseul fundației bisericii. La nivelul fundației bisericii s-a observat că la adâncimea de 0,95 m, este marcat decroșul bisericii iar fundația, realizată în stratul de pământ galben, coboară până la – 2,40 m față de nivelul actual de călcare. Cei doi contraforți, adosați absidei altarului, au fost realizați târziu, în a doua jumătate a secolului XX, pentru mai mult teoretică susținere a elevației altarului, deoarece fundațiile acestora nu au decât 0,5 m adâncime.

Casetele C 6 - C 10 au fost realizate la turnul clopotniță și la zidul de incintă, celelalte construcții ale ansamblului arhitectural de la Ceplenița.

Caseta 6 (Fig. 16) trasată pe interiorul zidului de incintă de pe latura de E, în dreptul altarului, a fost realizată și pentru a verifica relația dintre acesta și biserică. Astfel, s-a constatat că solul a fost deranjat până la adâncimea de 1,20 m fiind amestecat cu piatră spartă de mari dimensiuni, cărămidă și resturi osteologice umane, fiind întâlnită aceeași situație ca și în C 5. Această deranjare succesivă a stratigrafiei până la stratul de pământ galben, steril, a permis doar observații referitoare la modul de construcției a zidului de incintă de pe această latură. S-a observat că decroșul este la o adâncime de 0,40 m iar cota de fundare la 1,50 m, față de nivelul actual de călcare.

În celelalte două casete C 9 și C 10 (Fig. 18), trasate pe latura de sud a zidului de incintă spre interior, în jumătatea vestică, s-a urmărit stabilirea cotei de fundare și nivelul de călcare al constructorului dar și verificarea existenței unui eventual turn de colț. Observațiile stratigrafice arată că după stratul de pământ vegetal, urmează un nivel de pământ negru amestecat cu piatră spartă și cărămidă ce coboară până la adâncimea de 2,00/2,10 m. Decroșul zidului de incintă a fost surprins între 0,60 și 1,20 m, raportat la nivelul actual de călcare din incintă, iar cota de fundare este la 1,80/2,10 m. Datele obținute în cele trei sondaje realizate pe interiorul zidului de incintă confirmă observațiile de parament, acesta fiind construit inițial într-o singură etapă, ulterior în secolul XX, intervenind diferite etape de reparații și refaceri ale acestuia.

Pentru verificarea relației dintre turnul clopotniță și zidul de incintă, a fost trasată caseta 7, amplasată în colțul de S-V al turnului clopotniță, în zona unde se intersectează cu zidul de incintă (Fig. 17). Astfel, s-a constatat că cele două elemente arhitectonice sunt unitare, întrucât atât la nivelul elevației cât și la nivelul fundațiilor, acestea sunt „țesute”. Nivelul de construire a celor două elemente este situat la – 0,70 m față de nivelul actual de călcare. Cota de fundare a zidului de incintă este la – 1,70 m iar a turnului clopotniță la – 2,00 m față de nivelul actual de călcare. Fundațiile acestora au fost făcute în cea mai mare parte în stratul de pământ galben, bun pentru fundare, acesta fiind de la o adâncime de 1,20 m față de nivelul actual de călcare. Stratigrafia acestei zone a fost deranjată până la – 0,80 m de intervenții recente ce au avut loc în incintă. În caseta

8, trasată în colțul de S-E al turnului clopotniță, atât stratigrafia cât și cotele de construire ale turnului obținute în C 7, au fost confirmate.

Concluzii

Biserica „Sfinții Arhangheli” din satul Ceplenița a suferit mai multe modificări la nivel de elevație. Lăcașul actual a fost zidit în anul 1802 și refăcut între anii 1836-1837 de către logofătul Iordache Cantacuzino-Pășcanu.

Din cercetările arheologice s-a observat că, la nivelul fundației, au fost făcute două intervenții ce marchează prima construcție din 1802 și refacerea pomenită anterior a edificiului. Tot în biserică s-au găsit mai multe morminte dintre care două (M 3 și 4) conțineau monede emise în secolul XVIII (1703 și 1753), fapt ce arată că, pe locul actualei biserici, a existat un cimitir. Existența acestui cimitir demonstrează că, în apropierea actualului lăcaș de cult, a mai existat o biserică anterioară amintită, de altfel, pe cale orală (în cercetarea actuală nu a fost reperată). În interiorul bisericii a fost descoperită și pardoseala veche din cărămidă, situată la 0,13 m sub nivelul actual de călcare.

Pe exterior, lăcașul de cult a suferit câteva modificări în cursul secolului XX. În anul 1947 s-a adăugat pridvorul, iar în anii 1970 fațada a fost retencuită iar brâul de sub cornișă a fost distrus. Tot pe exterior, au fost adăugați, pe latura de E a bisericii, doi contraforți pentru mai mult teoretică susținere a elevației altarului.

Turnul clopotniță și zidul de incintă au fost construite simultan, întrucât fundațiile celor două elemente sunt „țesute”. Construcția acestora s-a desfășurat în anii 1836-1837 cu finanțarea și la comanda logofătului Iordache Cantacuzino-Pășcanu. Acesta deținea și conacul Cantacuzino-Pășcanu iar biserica poate fi considerată și capela a curții boierești, cel puțin în faza inițială de existență.

S-a recomandat proiectantului prevederea dezvoltării investigațiilor arheologice pe toată suprafața unde urmează să se facă intervențiile în sol impuse de restaurarea complexului.

MOMENTS IN THE EVOLUTION OF A BOYAR FOUNDATION. THE ASSEMBLY OF "HOLY ARCHANGELS" CHURCH OF CEPLENIȚA, IAȘI COUNTY

(Abstract)

In June 2020, preventive archaeological researches were carried out at "Holy Archangels" Church in Ceplenița village, Iași county in order to obtain more data necessary for preparing the restoration project. Following the archaeological and documentary researches, more information were obtained in relation to the historical evolution of the village, the court and the church in this locality.

The village, attested in 1600, was the property of the great vornic Nestor Ureche that was later on inherited by his son, Grigore Ureche who built a noble court in this locality. At the middle of the 18th century, the village of Ceplenița went into the possession of Cantacuzino-Pășcanu family who, at the beginning of the 19th century, rebuilt the court and the church at the same time.

The archaeological researches showed that at the level of the church there were two interventions, which mark the first construction of 1802 and the reconstruction of the church in 1836-1838. It was also inside the church that several tombs were found, dated 18th century, showing that on the site of the actual church there used to be a graveyard. The existence of this graveyard proves that in the vicinity of the actual place of worship there used to be a previous (yet unidentified) church. The bell tower and the enclosure wall were built at the same time, between 1836-1837, when the church was rebuilt for the last time.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Location of "Holy Archangels" Church of Ceplenița, Iași county.
- Fig. 2. Assembly of "Holy Archangels" Church of Ceplenița during the interwar period.
- Fig. 3. Assembly of "Holy Archangels" Church of Ceplenița (2021).
- Fig. 4. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Plan of the ground floor.
- Fig. 5. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. West facade.
- Fig. 6. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Interior, west end.
- Fig. 7. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. The ceiling.
- Fig. 8. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. The porch.
- Fig. 9. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Site plan with the location of the archaeological cases C1-10.
- Fig. 10. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Box 1, brick pavement.
- Fig. 11. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Case 1.
- Fig. 12. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Case 2.
- Fig. 13. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Case 3.
- Fig. 14. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Case 4.
- Fig. 15. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Case 5.
- Fig. 16. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Case 6.
- Fig. 17. "Holy Archangels" Church of Ceplenița. Case 10.

Fig. 1. Amplasarea bisericii „Sfinții Arhangheli” din satul Ceplenița, județul Iași

Fig. 2. Ansamblul bisericii „Sfinții Arhangheli” Ceplenița în perioada interbelică

Fig. 3. Ansamblul bisericii „Sfinții Arhangheli” Ceplenița (2021)

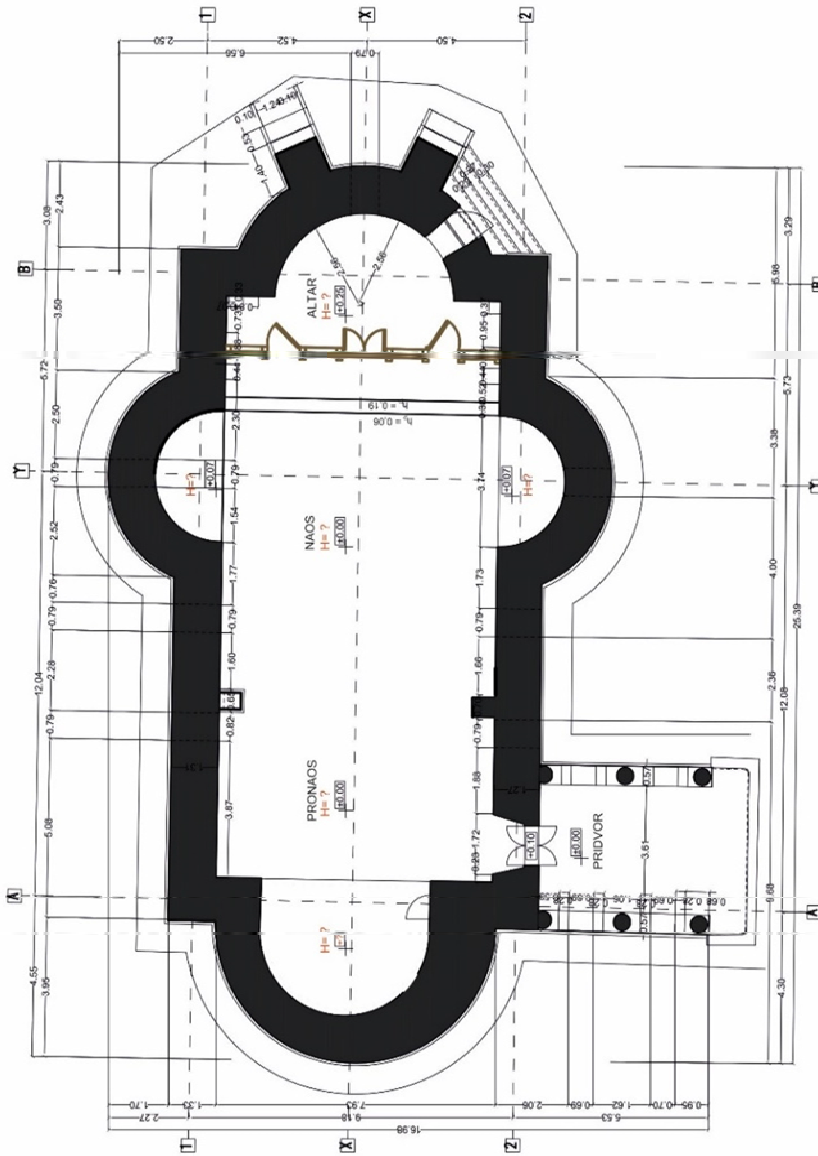

Fig. 4. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Plan parter

Fig. 5. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Fațada vestică

Fig. 6. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Interior, extremitatea vestică

Fig. 7. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Tavanul

Fig. 8. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Pridvorul

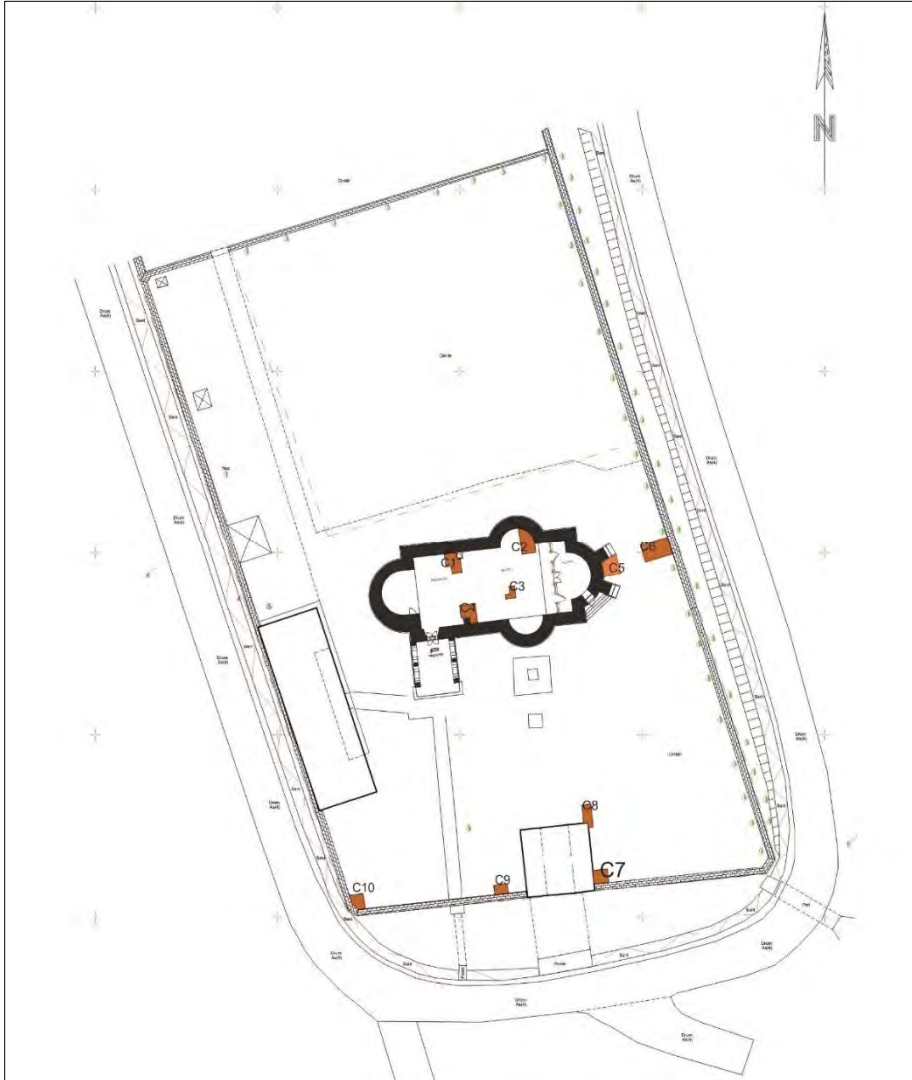

Fig. 9. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița.
Plan de situație cu amplasarea casetelor arheologice C1-10

Fig. 10. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 1, pavajul de cărămidă

Fig. 11. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 1

Fig. 12. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 2

Fig. 13. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 3

Fig. 14. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 4

Fig. 15. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 5

Fig. 16. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 6

Fig. 17. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 7

Fig. 18. Biserica „Sfinții Arhangheli” Ceplenița. Caseta 10

DOUĂ CRUCIULIȚE DE LEMN DESCOPERITE LA MĂNĂȘTIREA VĂRATEC (JUD. NEAMȚ). DATE ARHEOLOGICE ȘI METODOLOGIA DE RESTAURARE

Vasile DIACONU¹, Cristi CURELEȚ², Constantin APARASCHIVEI²

Cuvinte cheie: cimitir, morminte, cruciulițe de lemn, restaurare, Mănăstirea Văratec
Keywords: cemetery, tombs, wooden crucifixes, restoration, Văratec Monastery

Introducere

Așezământ monahal cu veche tradiție, Mănăstirea Văratec constituie un important reper religios pentru zona Neamțului³. De numele acestei lavre ortodoxe moldave se leagă nu doar figuri eclesiastice marcante⁴, ci și personalități ale culturii laice⁵. Deși de-a lungul timpului s-au adus contribuții importante la istoricul acestei mănăstiri, încă mai există destule necunoscute ale trecutului care merită aduse la lumină, tocmai pentru recunoașterea importanței sale în peisajul spiritual.

Ansamblul monastic a cunoscut în perioada recentă numeroase intervenții de reabilitare, iar în ultimul deceniu s-au făcut și cercetări arheologice⁶, care au adus evidente elemente de noutate privind trecutul mănăstirii.

Cele mai recente investigații de natură arheologică s-au desfășurat în primăvara anului 2021, cu prilejul lucrărilor de restaurare și conservare a Bisericii „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul”. Tradiția locală menționa faptul că în perimetrul respectiv a

¹ Complexul Muzeal Național Neamț – Muzeul de Istorie și Etnografie, TÂRGU NEAMȚ.

² Muzeul Național al Bucovinei, SUCEAVA.

³ *** *Mănăstirea Văratec*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1986.

⁴ Maica Benedicta (Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga), *Minunate vieți de starețe și monahii. Elite monahale ale Mănăstirii Văratec. Maica Benedicta (Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga) în dialog cu Fabian Anton*, Ed. Vremea, București, 2020.

⁵ Eadem, *Chipuri de lumină la Mănăstirea Văratec. Convorbiri cu Fabian Anton*, Ed. Vremea, București, 2018.

⁶ V. Diaconu, *Cronica cercetărilor arheologice din județul Neamț (2013-2014)*, în *MemAntiq*, XXIX-XXX, 2014, p. 422-423, fig. 6.

funcționat primul cimitir al mănăstirii, lucru ce a fost confirmat de cercetările actuale. Săpăturile au dus la dezvelirea a 72 de complexe funerare, reprezentând înhumări și reînhumări, toate atribuite secolului al XIX-lea.

Biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” a fost ridicată în anul 1844, pe locul vechiului cimitir al mănăstirii, dar spațiul funerar a continuat să funcționeze până la finalul sec. al XIX-lea, singurul mormânt cunoscut și în prezent fiind cel al poetei Veronica Micle.

Fără să ne propunem o prezentare pe larg a rezultatelor săpăturilor arheologice, în cadrul acestui articol vom discuta două piese mai deosebite, provenite din inventarul unor morminte și care au fost conservate în cadrul Laboratorului Zonal de Restaurare al Muzeului Național al Bucovinei, Suceava⁷.

Date arheologice

În cadrul cercetărilor din 2021, printre multe alte lucruri interesante, în inventarul a două morminte au fost descoperite două cruciulițe de lemn, de mici dimensiuni.

Prima dintre acestea a fost identificată într-un mormânt puternic deranjat, descoperit în șanțul săpat pentru montarea drenului lângă fundația de pe partea nordică a pronaosului. Astfel, printre resturile unui sicriu de lemn, suprapuse de o reînhumare (M. 32), a fost identificată o cruciuliță de lemn, destul de fragilă (fig. 1). Din păcate, pentru acest complex funerar nu avem nici un element concret de datare. Micul obiect de cult a fost descoperit la adâncimea de – 1,20 m.

A doua cruciuliță a fost descoperită în mormântul M. 51, identificat în secțiunea S. V, care a fost săpată perpendicular pe diaconiconul de pe latura sudică a bisericii.

Complexul funerar a fost identificat la adâncimea de –1,20 m, fiind orientat NNE-SSV (fig. 2/1). Groapa mormântului a putut fi bine observată, având formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, iar partea dinspre vest a acesteia tăia o depunere din neoliticul timpuriu. În interiorul gropii au fost identificate resturi de la un sicriu, de formă trapezoidală, baza acestuia fiind cea mai bine păstrată. Scheletul, depus în decubit dorsal, s-a păstrat destul de precar, fiind mai bine conservate oasele membrelor inferioare și superioare, dar și ale bazinului. Brațul drept era așezat pe abdomen, iar din cel stâng s-a păstrat doar o porțiune din radius și ulna. Craniul, aplatizat sub presiunea pământului, era așezat, conform obiceiului monahal, pe o cărămidă inscripționată (ΑΒΥCΤ^x:Γ ΑΨΛΛ ΕΡΟΙΔΑ CΧΙΜΟ[NAXIA]). Textul ne arată că defuncta era Schimonahia Eroida, care a decedat la 10 august 1831 (fig. 2/3).

⁷ O formă a acestui articol a fost prezentată la Simpozionul Național „Petrodava”, ediția a II-a, Piatra-Neamț, 2021.

În zona pieptului a fost identificată o cruciuliță de lemn, relativ bine păstrată datorită umidității din sol (fig. 2/2).

Dimensiunile gropii mormântului: lungime – 1,60 m, lățimea maximă – 0,45 m, lățime minimă – 0,40 m.

Investigarea și consemnarea stării de conservare a pieselor înainte de restaurare

În ceea ce privește starea de conservare a cruciulițelor aflate în discuție, în urma analizelor fizice, chimice și biologice efectuate am putut evidenția existența următoarelor probleme:

Cruciulița nr. 1. Atunci când a ajuns în laboratorul de restaurare, piesa era ambalată într-o cutie de carton, așezată pe un suport de vată hidrofilă pentru păstrarea umidității. Dar suportul acesta a transferat o parte a umidității în pereții cutiei și a favorizat atașarea fibrelor de bumbac pe suprafața obiectului (fig. 3/1).

De asemenea, s-a putut constata că procesul de uscare a obiectului era avansat, fapt care a condus la o scădere în grosime a piesei și la fragilizarea materialului suport. Crucea era separată în trei elemente: axul central și brațul stâng, brațul drept și elementul superior (care era perforat orizontal și fusese folosit pentru atârarea obiectului la gâtul purtătorului). Pe suprafața obiectului erau prezente importante depuneri de sol provenite din mediul de zacere (argilă), cele mai consistente fiind în inciziile cu rol decorativ existente pe suprafața piesei de cult.

Pe partea dreaptă dinspre baza axului crucii se putea observa o deformare care fusese cauzată de presarea materialului lemnos, probabil în timpul zacerii în solul arheologic.

Cruciulița nr. 2 a ajuns în laboratorul de restaurare a doua zi după ce a fost descoperită în cadrul șantierului arheologic, fiind ambalată tot într-o cutie de carton, așezată pe un suport de vată hidrofilă, păstrând, încă, o bună parte din umiditatea din mediul de descoperire (fig. 5/1). Cu toate acestea, s-a putut constata absența în proporție mare a celulozei din suportul de lemn.

Aparent, crucea era întreagă, dar după o analiză amănunțită s-a putut observa faptul că brațul drept avea o lacună de material de constituție (datorată, probabil, uzurii funcționale) și era fracturat. Și acest exemplar prezenta depozite de sol din mediul de zacere (argilă), aderente pe întreaga suprafață a obiectului.

Principalele etape parcurse în restaurarea pieselor

Având în vedere faptul că în literatura de specialitate nu am găsit un studiu care să prezinte etapele restaurării unor astfel de obiecte de lemn, provenite din mediul arheologic, mai exact dintr-o necropolă, considerăm ca fiind necesar să facem o prezentare

in extenso a pașilor parcurși de noi pentru restaurare cruciulițelor. Intervențiile de specialitate fiind aceleași pentru ambele bunuri culturale, le vom prezenta împreună. Iată care au fost principalele etape din cadrul fluxului tehnologic de restaurare:

1. Rehidratarea. Obiectele au fost rehidratate timp de 24 de ore într-o soluție de alcool și apă distilată (în proporții de 60/40%), într-un cristalizor cu capac pentru evitarea evaporării rapide a soluției.

2. Curățări mecanice în baia de rehidratare. S-a procedat la curățarea mecanică a depunerilor de sol arheologic, atât de pe suprafețele obiectelor, cât și din inciziile care aveau rol decorativ. În acest caz am folosit o pensulă cu păr moale și o baghetă de bambus, ajustată astfel încât să îi creștem elasticitatea, dar și să faciliteze îndepărtarea depozitelor grosiere din incizii (fig. 3/2; fig. 5/2). O atenție deosebită a fost acordată presiunii exercitate asupra piesei, pentru a evita fragmentarea obiectelor, antrenarea și desprinderea de material lemnos. Având în vedere dimensiunile și finețea inciziilor, am utilizat un dispozitiv optic dotat cu lupă binoculară. Recapitulând, operațiunea s-a desfășurat în trei etape: curățare grosieră, finisare și clătire, prin schimbarea soluției de spălare.

3. Relaxare și uscarea. Următoarea etapă a constat în îndepărtarea apei din structura pieselor, operațiune desfășurată pe parcursul a două zile, deoarece urma să aplicăm un tratament de consolidare a materialului suport. Am optat pentru imersarea cruciulițelor în băi succesive de alcool și apă distilată, plecând de la concentrația soluției de curățare, ajungând, treptat, la imersarea doar în alcool pentru îndepărtarea apei din structură. La final obiectele au fost lăsate la uscat în atmosfera laboratorului (fig. 6/1). Abia după această etapă, am putut realiza fotografiile la microscop, pentru a putea observa starea de conservare a suprafețelor și decorurile de pe ambele bunuri culturale.

4. Consolidarea prin impregnare a materialului de constituție. Fiind pe deplin conștienți de gradul de fragilizare a celor două cruci, le-am imersat într-o soluție de Paraloid B72, solvatat în toluen (cu o concentrație de 5%), timp de trei ore (fig. 4/1), după care piesele au fost așezate la uscat pe coli de hârtie absorbantă, pentru a facilita îndepărtarea excesului de consolidant de pe suprafețele obiectelor.

Deoarece s-a constatat începerea procesului de clivare și fragmentare a lemnului, piesele au fost reimersate în soluție de Paraloid B72, solvatat în toluen, cu o concentrație de 10%. După uscarea acestui consolidant am introdus obiectele și în baie de Rexil, care este un consolidant bun pentru lemn, compatibil cu paraloidul, și care favorizează uscarea lentă a suportului de natură organică⁸.

5. Reasamblarea elementelor dispartate. Ținând cont de faptul că ambele cruciulițe aveau elemente desprinse (brațele și ansa superioară), acestea au fost reatașate

⁸ C. Șt. Ionescu, *Stabilizarea și consolidarea suportului lemnos pentru obiectele de patrimoniu, utilizând materiale clasice și moderne*, Rezumatul tezei de doctorat, Universitatea Transilvania din Brașov, 2020, p. 60.

cu ajutorul adezivului polivinil acetat de tip PAV D4. După aceea, obiectele au fost așezate pe folie de polietilenă pentru a evita contaminarea cu adeziv a suprafeței de lucru.

6. Retușul final. Într-o ultimă etapă a fost îndepărtat cu ajutorul ustensilelor mecanice surplusul de adeziv.

Rezultatul final al operațiunilor de restaurare

La finalul fluxului de restaurare (fig. 4/2; fig. 6/2), din punct de vedere tehnologic și estetic, am putut face următoarele observații:

Cruciulița nr. 1 a fost confecționată dintr-un lemn de foioase, moale (probabil plop, mai sigur, tei), prin traforare și cioplire pe contur, iar la final ansa a fost perforată pentru a ajuta la suspendarea obiectului la gâtul purtătorului. Decorurile de pe cele două fețe au fost realizate prin incizare cu ajutorul cuțitului de cioplit și a unei dălțițe profilate (semirotundă).

Perimetrele celor două fețe ale crucii au fost decorate cu o succesiune de semicercuri, obținute prin imprimarea dălțiței profilate. Zona de intersecție a axului central și a celor două brațe a fost decorată cu un **X**, pe avers, și un **M**, pe revers, ambele semne fiind realizate prin incizarea cu cuțitul de cioplit (fig. 4/2).

Presupunem că **X**-ul ar putea reprezenta monograma numelui Iisus Hristos, iar **M**-ul de pe revers, inițiala numelui purtătorului cruciuliței sau monograma Fecioarei Maria.

Cruciulița nr. 2 a fost obținută prin utilizarea lemnului de rășinoase, traforat și cioplit pe contur, având dimensiunile de 50/30/7 mm. Pe ambele fețe ale obiectului, la partea superioară a axului central, a fost realizat prin excizare un element decorativ de tipul crucii Sfântului Andrei (fig. 7/1).

Într-un cadru cu bordură, pe avers, a fost sculptată scena religioasă cu Hristos răstignit pe cruce, având capul și genunchii îndoiți spre stânga (fig. 7/2, 3). Pe revers, scena este mai complicată, fiind reprezentată Fecioara Maria cu Pruncul Sfânt în brațe (fig. 7/4, 5). Deoarece pentru confecționarea crucii a fost folosit lemnul de rășinoase, care nu se pretează pentru sculptarea detaliilor minuțioase, personajele sunt prezentate într-o formă schematizată.

Observații finale

Pentru că lemnul arheologic și mai ales obiectele de mici dimensiuni realizate din acest material se păstrează în cazuri rare, am considerat necesară introducerea în circuitul științific a celor două cruciulițe, provenite din contexte funerare. Chiar dacă aparțin secolului XIX, obiectele de cult discutate în paginile anterioare prezintă o importanță aparte, mai ales pentru reconstituirea unor practici mortuare specifice mediului monahal.

Conform canoanelor bisericești, la intrarea în monahism o persoană primea și o cruciuliță pe care o purta la gât, ca semn al renunțării sale și, totodată, al dorinței de a se face părtaș suferințelor lui Hristos⁹. De asemenea, în rânduiala înmormântării monahilor și monahiilor, crucea este un element important al recuzitei funerare, constituind o legătură simbolică și indisolubilă cu divinitatea¹⁰.

În mod cert, prezența unor astfel de obiecte de cult în morminte a reprezentat un element comun pentru spațiile funerare din mediul monahal, însă condițiile din sol nu au permis păstrarea lor. Deși avem doar două astfel de artefacte salvate, constatăm că exista o preocupare aparte pentru estetica lor. Unul dintre exemplare a fost decorat cu mai multe detalii geometrice, în timp ce a doua piesă conținea reprezentările emblematică ale ortodoxismului – Hristos răstignit și Fecioara cu Pruncul.

În încheiere, merită subliniată, o dată în plus, necesitatea intervențiilor rapide, în laboratoare specializate, asupra artefactelor realizate din materiale perisabile și descoperite în contexte arheologice pentru că doar așa pot fi salvate piese de patrimoniu extrem de rare.

TWO WOODEN SMALL CROSSES DISCOVERED AT VĂRATEC MONASTERY (NEAMȚ COUNTY). ARCHAEOLOGICAL DATA AND RESTORATION METHODOLOGY

(Abstract)

The article presents two wooden small crosses recently discovered inside two graves in the ancient cemetery of Văratec Monastery (Neamț County). According to the historic and archaeological data, the respective funerary space operated throughout the 19th century. On the occasion of the restoration works of one of the monastic assembly's churches, 72 funerary complexes were researched, and some of them had inventory elements too. The excessive humidity and the clay soil allowed the rather good preservation of a part of the funerary furniture, made of wood.

One of the wooden small crosses comes from a disturbed grave (M. 32), it has small dimensions and was decorated with geometrical elements. The second small cross was identified inside grave M. 51, from which coffin remains, a large part of the deceased's skeleton and a brick engraved with the year of death (1831) were preserved.

⁹ Î. P. S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Dăruire și Dănuire. Raze și chipuri de lumină din istoria și spiritualitatea românilor*, Ed. Trinitas, Iași, 2005, p. 45-46.

¹⁰ *** *Rânduielele Călugăriei. Slujba înmormântării călugărilor. Regulamentul monahal*, Curtea de Argeș, 2002.

Taking into consideration the rarity of such objects in archaeological contexts, they were carefully collected and sent for conservation to the Regional Restoration Laboratory within the National Museum of Bukovina, Suceava. The paper presents in detail the methodology followed in view of their conservation and restoration.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. The place of the wooden crucifix discovery from the tomb M. 31.
- Fig. 2. The tomb M. 51 and the place of wooden crucifix discovery.
- Fig. 3. The wooden crucifix no. 1 at the moment of entering the laboratory (1) and during its cleaning process (2).
- Fig. 4. The wooden crucifix no. 1 during the consolidation process by immersion (1) and after the end of the restauration process (2).
- Fig. 5. The wooden crucifix no. 2 at the moment of entering the laboratory (1) and during its cleaning process (2).
- Fig. 6. The wooden crucifix no. 2 after the cleaning process (1) and after the end of the restauration process (2).
- Fig. 7. Details from the wooden crucifix no. 2: 1, incised decoration; 2, Christ on the cross, with the head tilted to the left; 3, the inferior part of the Body of Christ; 4, Virgin Mary with the Infant Jesus in her lap – haloes, faces and vestments; 5, vestments from the inferior part of the representation.

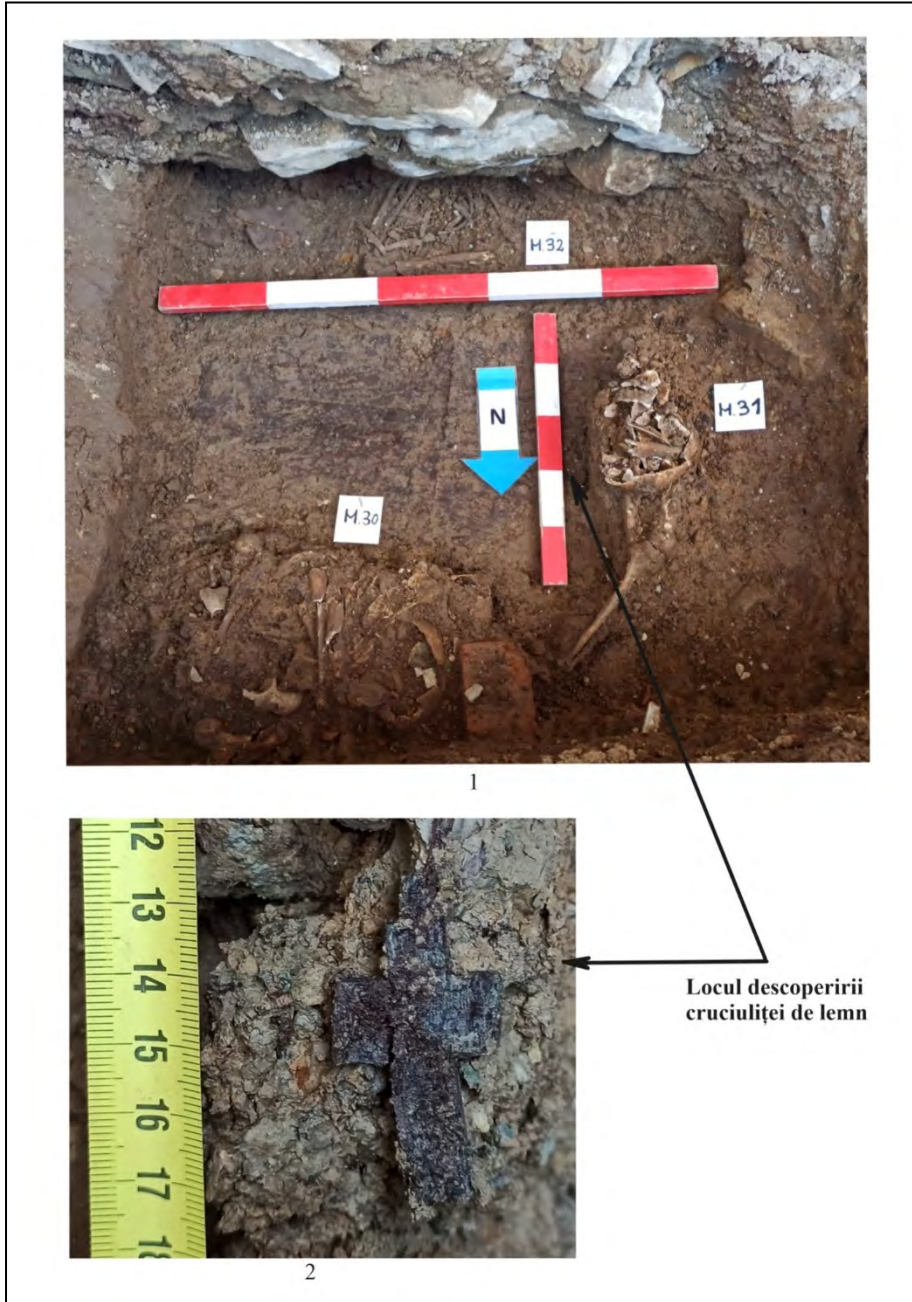

Fig. 1. Locul descoperirii cruciuliței de lemn din mormântul M. 31

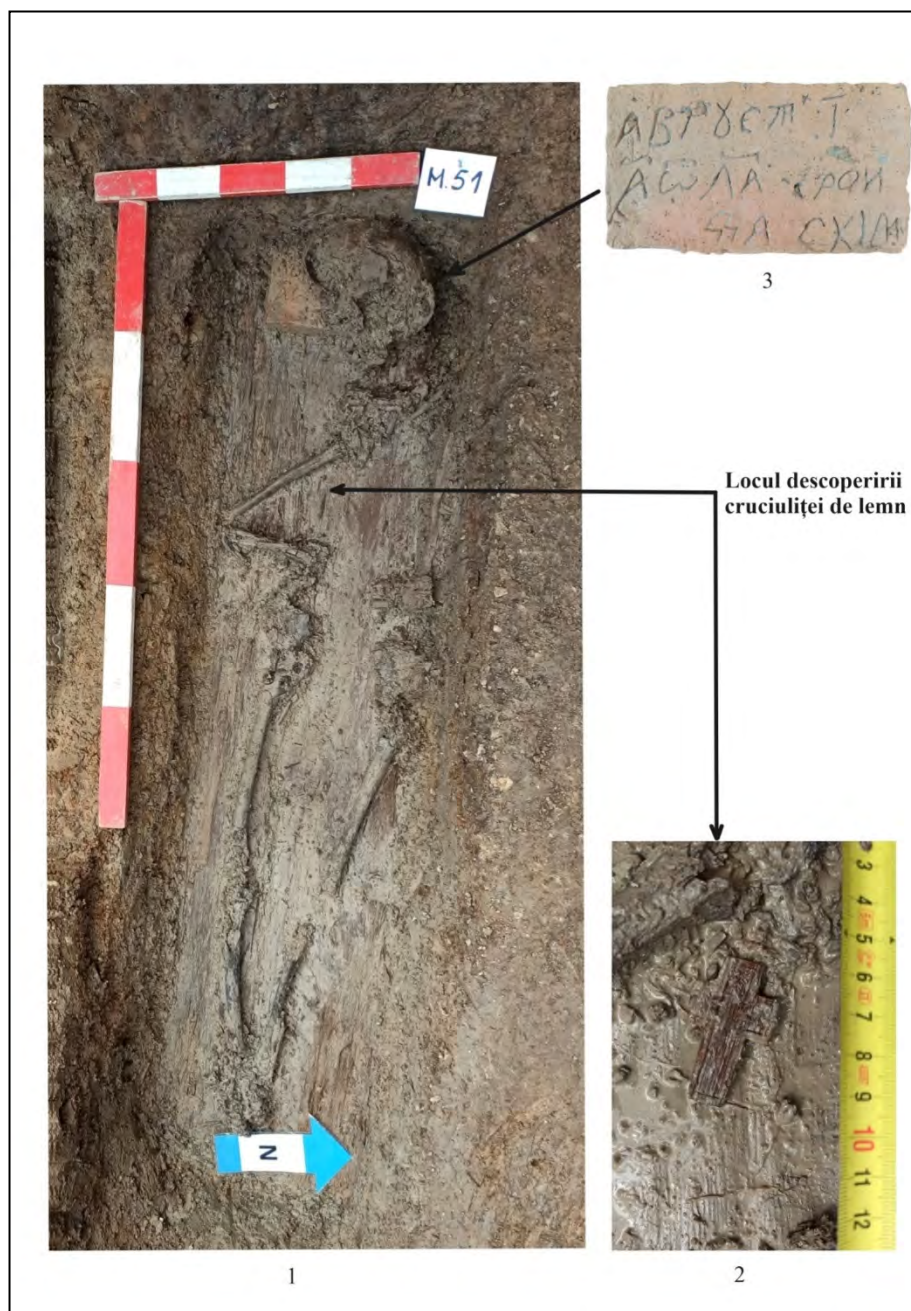

Fig. 2. Mormântul M. 51 și locul descoperirii cruciuliței de lemn

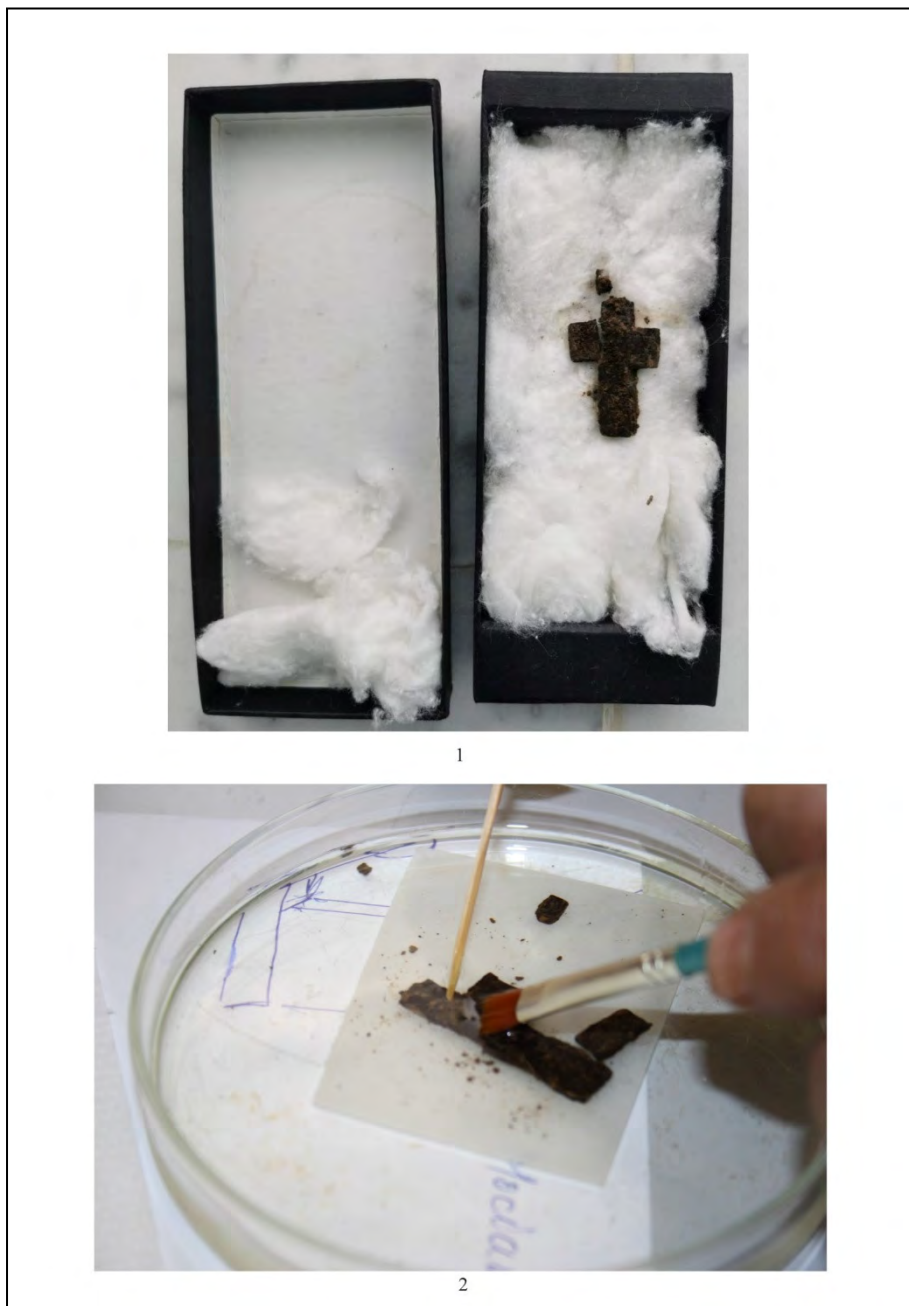

Fig. 3. Cruciulița de lemn nr. 1 în momentul intrării în laborator (1)
și în timpul procesului de curățare (2)

Fig. 4. Cruciulița de lemn nr. 1 în timpul procesului de consolidare prin imersare (1)
și după finalizarea procesului de restaurare (2)

Fig. 5. Cruciulița de lemn nr. 2 în momentul intrării în laborator (1)
și în timpul procesului de curățare (2)

Fig. 6. Cruciulița nr. 2 după curățare (1) și după finalizarea procesului de restaurare (2)

Fig. 7. Detalii de pe cruciulița nr. 2: 1, decor incizat; 2, Hristos răstignit pe cruce, cu capul spre stânga; 3, partea inferioară a corpului lui Hristos; 4, Maica Domnului cu Pruncul în brațe – aureolele, fețele și veșmintele; 5, veșmintele din partea inferioară a reprezentării

ÎNCEPUT DE SECOL ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE: INTERESE ȘI ACTIVITATE DIPLOMATICĂ ȘI CONSULARĂ FRANCEZE ÎN PERIOADA 1800-1806

Violeta-Anca EPURE¹

Cuvinte cheie: Franța, Principatele Române, consulate, influență, viziune

Mots-clefs: la France, les Principautés Roumaines, consulats, influence, vision

După pacea de la Șiștov (1791), agenții Franței relatau că atât Viena, cât și Sankt Petersburgul începuseră „a simți” importanța celor două Principate Române, care se transformaseră în „obiectul ambițiilor spoliatoare și cauza problemelor continue pentru Poartă” și nu așteptau „decât momentul favorabil pentru a le acapara”².

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, Franța devenise o putere balcanică prin anexarea Insulelor Ioniene la 1797, a Dalmației în 1806, precum și a unei părți din Croația și Slovenia în 1809. Evenimente precum insurecția sârbă condusă de Karagheorghe din 1804, instalarea rușilor în Moldova în decembrie 1806, moartea lui Pazvantoglu, puternicul pașă de Vidin la 27 ianuarie 1807, dezordinile provocate de succesiune și revoltele din 31 mai 1807 și din 15 noiembrie 1808 de la Constantinopol l-au obligat pe Napoleon să conceapă o politică orientală menită a contracara influența crescândă a Rusiei în sud-estul european și influența engleză la Constantinopol³. În februarie 1800, lordul Thomas Elgin, ambasadorul englez de la Constantinopol, l-a numit pe Summerers ca observator pe lângă Alexandru Moruzi, domnul Țării Românești cu titlul de „gentilhomme d’ambassade”; starea de război nu a

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava – Facultatea de Istorie și Geografie, SUCEAVA.

² Veniamin Ciobanu, *Proiecte și tentative de reorganizare politică a Europei orientale la sfârșitul secolului XVIII și la începutul secolului XIX*, în *Națiune și europenitate. Studii istorice în onoare magistri Camilli Mureșanu*, (volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș), București, 2007, p. 251; Vladimir Mischevca, *Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române*, în *SMIMd*, XIII, 1999, p. 182.

³ Jean Nouzille, *La diplomatie française et les Principautés Danubiennes au début du XIXe siècle*, în *RRH*, 1-4, XXXIV, 1999, p. 4; Mircea N. Popa, *Blocada continentală napoleoniană*, în *RdI*, 11, 1982, p. 1221-1222.

îngăduit să se dea un caracter public funcției sale⁴. Convenția de pace ruso-franceză din octombrie 1801 nu a avut menirea de a înlătura contradicțiile dintre Franța și Rusia în Orientul Apropiat. Franța a continuat să-și consolideze influența în Imperiul Otoman⁵. În condițiile în care influența Rusiei la Constantinopol devenise foarte puternică, Felix Beaujours constata, în iunie 1802, că Mesopotamia, Siria, Egiptul, Moldova și Valahia nu erau altceva pentru turci decât niște „domaines d’ostentation”⁶.

În iunie 1802, se încheia tratatul franco-turc care deschidea pentru vasele comerciale franceze Marea Neagră. Se deschidea astfel perspectiva consolidării poziției Franței în sud-estul Europei⁷. Tratatul franco-turc din 26 iunie 1802 marca restabilirea relațiilor diplomatice între Franța și Imperiul Otoman. Generalul Brune a fost numit ambasador al Franței la Constantinopol la 11 septembrie 1802, funcție pe care o va ocupa până la 17 septembrie 1804. Era secondat de Pierre Ruffin, un bun cunoscător al realităților din Imperiul Otoman. Tratatul franco-turc din 1802 acorda Franței dreptul de liberă navigație în portul Galați, unde, din luna aprilie 1803, a funcționat un comisar francez pentru relațiile comerciale, Martin⁸.

Un moment hotărâtor în relațiile economice dintre Poarta otomană suzerană și Principatele Române este reprezentat de hațișeriful emis de sultanul Selim al III-lea în 1802, sub presiunea Rusiei. Poarta a ținut seama pentru prima oară de capacitatea celor două Principate de a furniza mărfurile cerute și a recunoscut dreptul domnitorului de a negocia cantitățile și prețurile cu dregătorii otomani. În plus, sultanul a fost de acord cu o durată a domniei de șapte ani pentru Principate și a promis că domniile nu mai aveau să fie maziliți înaintea împlinirii termenului de 7 ani decât din motive serioase, ce urmau a fi verificate atât de curtea rusă, cât și de cea otomană⁹.

⁴ Summerers avea datoria „să gireze afacerile guvernului M. Sale Britanice, să se îngrijească de trecerea curierilor diplomatici și de transmiterea sumelor necesare în aur și hârtie destinate forțelor britanice din Egipt”. Summerer a fost rechemat la Londra în ianuarie 1803. *Rapoarte consulare și diplomatice engleze privind Principatele Dumărene. 1800-1812*, editor Paul Cernovodeanu, Brăila, 2007, p. XV-XVI.

⁵ Lidia E. Semenova, *Principatele Române în relațiile internaționale (1800-1806)*, în SMIMd, X, 1996, p. 4; Veniamin Ciobanu, *Statele nordice și problema orientală (1792-1814)*, Iași, 2005, p. 30.

⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul II, 1781-1814, *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1885, p. 221; Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziunea diplomaților francezi și ruși (1802-1812)*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (editori), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 216; Idem, *Proiecte și tentative...*, p. 259; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (Du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris, 1955, p. 124.

⁷ Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 5; Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic...*, p. 217; G. G. Florescu, *L’aspect juridique des khatt-i-chérifs. Contributions à l’étude des relations de l’Empire Ottoman avec les Principautés Roumaines*, în *Studia et Acta Orientalia*, 1957, I, p. 134.

⁸ Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 32; M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hațișerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774-1802)*, în *Studii. Revistă de istorie*, 6, 1958, p. 110-111.

⁹ În ciuda promisiunii sultanului, un singur domn, Scarlat Callimachi, care a domnit în Moldova

Încercând să profite de avantajele oferite de tratatul încheiat în 1802 cu Turcia, Franța a încercat să-și refacă pozițiile la Constantinopol. Generalul G. Brune a fost trimis în capitala otomană cu o misiune specială: el trebuia să-l convingă pe sultan de sentimentele de prietenie ale lui Napoleon, să depună eforturi pentru a rupe alianța ruso-turcă și să slăbească influența Rusiei în Balcani. A.I. Morkov, ambasadorul rus din capitala franceză îi scria lui A. R. Voronțov, ministrul afacerilor externe al Rusiei, la 17 decembrie 1802 că el bănuia că intenția Franței era aceea de a constrânge Turcia să înceapă un război cu Rusia din cauza celor două Principate Dunărene¹⁰.

În instrucțiunile secrete trimise generalului Brune la Constantinopol, la 18 octombrie 1802, care le completează pe cele date lui Sébastiani, Napoleon recomanda ca ambasadorul francez „să ocupe palatul cel mai frumos” și „să apere comerțul francez”. Cum conglomeratul otoman era extrem de slăbit, Napoleon nu putea să-l utilizeze într-o diversiune împotriva Austriei. Napoleon îi scria ambasadorului său că Poarta nu-l interesa decât „sub raportul comerțului”; el îi mai cerea să-i procure informații exacte despre pașalâcurile și ținuturile supuse de turci¹¹. Generalul Brune îi răspundea lui Napoleon Bonaparte, în februarie 1803, că influența Rusiei în capitala otomană era „atotputernică”¹². Consulul Bonaparte mai sublinia, în instrucțiunile secrete date generalului Brune că, în cazul în care Austria și Rusia ar fi manifestat intenția de a împărți Imperiul Otoman, „interesul Franței este de a menține balanța între aceste două puteri”¹³.

Ambasada franceză de la Constantinopol și-a intensificat acțiunile având ca scop limitarea influenței rusești în Principate. În timpul tratatelor ruso-turce din 1802, Ruffin, însărcinatul cu afaceri al Franței, a făcut numeroase încercări de a le compromite. El s-a opus revenirii pe tron al lui Constantin Ipsilanti, cunoscut de altfel pentru convingerile sale filoruse. După încheierea înțelegerii din 1802, Ruffin a reușit să provoace stări de spirit antiruse în cercurile conducătoare otomane. În urma demersurilor rusești, Constantin Ipsilanti a fost numit de către Poartă domn al Țării

(1812-1819) și-a dus domnia până la capăt. M. A. Mehmed (ed.), *Documente turcești*, III, 1791-1812, București, 1986, p. 167-177; Traian Ionescu, *Hatışeriful de la 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor Dunărene*, în *Studii și articole de istorie*, I, 1956, p. 37-78; Veniamin Ciobanu, *Statele nordice...*, p. 241; Iuliu C. Ciobotaru, *Așezămintele agrare moldovenești (1766-1832) (I)*, în *AILAX*, V, 1968, p. 112; Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1354-1920. Texte, rezumate, adnotări, bibliografie*, București, 1975, p. 140; Marian Stroia, *Promulgarea de către Poartă a hatışerifulor din septembrie 1802 și acțiunea Rusiei*, în *RI*, 7-8, V, 1994, p. 712-713.

¹⁰ Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 10; Mircea Malița, *Diplomația. Școli și instituții*, București, 1975, p. 148.

¹¹ Dumitru Almaș, *Politica lui Napoleon I față de Țările Române până la pacea de la Tilsit. Așa cum reiese din corespondența sa*, în *Analele Universității C. I. Parhon, Seria Științe Sociale, Istorie*, 16, 1961, p. 68.

¹² Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, ediție îngrijită de Victor Spinei, Iași, 2001, p. 74.

¹³ Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 68.

Românești¹⁴. Consulul francez de la București, Sainte-Luce a încercat să-l câștige pentru cauza franceză pe domn. Poziția prorusă fermă a lui Constantin Ipsilanti a stârnit ura dușmanilor săi, care, ajutați de agenții consulari francezi, au urzit diverse intrigi împotriva lui. Ambasadorul francez de la Constantinopol a depus eforturi considerabile pentru o obține mazilirea lui¹⁵. Cum generalului Brune, intrigile de la București i se păreau extrem de interesante, el a luat decizia de a-l trimite acolo pe Sainte-Luce, iar la Iași, pe Méchain. A urmat o serie de numiri și contranumiri de agenți, dar și transferarea consulatului general de la București la Iași și înființarea unei agenții comerciale la Galați. Ultimele două evenimente erau în măsură să indice interesul particular manifestat de francezi pentru evenimentele de la granița cu Rusia¹⁶.

Schimbarea domnitorilor ar fi fost, neîndoielnic, un motiv de satisfacție pentru Paris, dar operațiunea era extrem de anevoioasă, reclamând multă răbdare și subtilitate. Talleyrand îi recomanda lui Brune, într-o notă din septembrie-octombrie 1803, să cultive „bunele dispoziții ale celor doi prinți, care, prin situația lor geografică și prin relații mixte cu Poarta și Rusia, au drepturi particulare la atenția și la interesul guvernului” francez¹⁷. Ruffin îl informa pe Talleyrand, din Pera, la 1 octombrie 1802, despre amestecul Rusiei în numirea domnilor munteni și moldoveni¹⁸, iar la 7 octombrie 1802 despre numirea lui Ipsilanti pe tronul Valahiei¹⁹. Ministerul relațiilor externe de la Paris îi trimitea generalului Brune instrucțiuni în septembrie-octombrie 1802 cu privire la dirijarea și lămurirea „în particular” a agenților din Principate. Cele două Principate erau, prin poziția lor geografică, posturi „de observație de o mare importanță”²⁰. Instrucțiunile recomandau câștigarea grecilor de partea Franței. Dacă, în privința lui Al. Moruzi, părerile francezilor erau împărțite, în schimb, venirea la tron a lui Constantin Ipsilanti a reprezentat pentru francezi o adevărată lovitură²¹. Prin intermediul reprezentantului său de la Constantinopol, Ch. Ruffin, Franța nu a văzut cu ochi buni numirea lui Constantin Ipsilanti, considerat favorabil intereselor rusești; în plus, la 28 august 1802, Ruffin îi scria lui Ch. Talleyrand-Périgord, ministrul francez al afacerilor externe de la vremea aceea, că

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 228; *Istoria României*, redactată de Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, București, 1998, p. 331.

¹⁵ Voronțov îi înmâna însărcinatului cu afaceri de la Viena, I. O. Anștet, la 6/18 noiembrie 1803 misiunea de a informa guvernul austriac despre participarea Curții de la Viena la intrigile îndreptate împotriva domnului valah Constantin Ipsilanti. I se recomanda să ceară „ca internuțului menționat să-i fie date instrucțiuni precise de a nu se amesteca în nici un fel în intrigile de orice natură care se urzesc la Constantinopol împotriva domnitorului Ipsilanti”. Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 11; Traian Ionescu, *op. cit.*, p. 73.

¹⁶ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 254, 267; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 107.

¹⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 290; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 108.

¹⁸ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 242.

¹⁹ *Ibidem*, p. 233, 252-253; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 67.

²⁰ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 106-107.

²¹ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 233.

„acest principe, dacă ar avea puterea, ar vrea să distrugă interesele comerțului nostru”²². La 10 noiembrie 1802, Ruffin, în corespondența cu Talleyrand, îl califica pe Constantin Ipsilanti drept „inamicul nostru național”²³. Boierii pribegi cereau în memoriul adresat lui Napoleon „ca domnul să fie ales pe viață”, fixându-și chiar și preferințele asupra lui Constantin Ipsilanti²⁴.

Cum succesele politicii balcanice a Rusiei se bazau în mare parte pe influența precumpănitoare de care se bucura în Principatele Române, emisarii lui Napoleon au luat calea Bucureștilor și Iașilor, cu misiunea de a susține stările de spirit profranceze din Principate și a împiedica consolidarea influenței Rusiei. Agenții francezi au găsit sprijin în mediul fanariot, printre adepții domnitorilor maziliți. Au reușit chiar să atragă câțiva pași turci rebeli de partea lor, cu intenția de a-i convinge să atace Principatele cu armatele lor. A. A. Gervais, consulul general rus, raporta din Iași, la începutul anului 1803, despre via activitate desfășurată de dușmanii Rusiei, care sperau că „trupele franceze nu vor întârzia să li se alătore pentru a acționa împreună atât împotriva Porții, cât și împotriva Rusiei”²⁵. Pașa de Vidin, Pazvantoglu, care își avea proprii agenți la Paris, reprezenta un instrument important în realizarea planurilor franceze în Balcani. Prin intermediul agenților de la Paris, pașa de Vidin primea ajutor material din partea guvernului lui Napoleon. Consulul general A. Gervais și viceconsulul rus de la București, Luca de Kiriko subliniau, în rapoartele trimise la Sankt Petersburg în 1803, de coordonarea existentă între acțiunile antiruse ale diplomației franceze și năvălirile de jaf ale trupelor lui Pazvantoglu în Țara Românească de la finele anului 1802 și începutul lui 1803²⁶.

După semnarea „păcii perpetue” de la Amiens între Franța și Anglia, prima a renunțat la Egipt. Franța garanta integritatea posesiunilor Imperiului Otoman. Începând din acel moment, Franța a renunțat a mai folosi Constantinopolul drept auxiliar împotriva Austriei. Imperiul Otoman nu mai prezenta interes pentru Franța decât sub aspect comercial. Ea putea să se pronunțe astfel pentru o politică de împărțire sau de menținere a Imperiului Otoman. Franța a restabilit, așadar, consulatele în 1803 în Principate, a căror activitate fusese întreruptă de expediția lui Napoleon în Egipt; mai mult, va înființa un viceconsulat și la Galați²⁷.

²² *Ibidem*, p. 228; Marian Stroia, *op. cit.*, p. 720-721.

²³ La 28 decembrie 1802, Talleyrand îl felicita pe Constantin Ipsilanti pentru venirea la tron, iar acesta din urmă îi mulțumea. Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 269; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 107; N. Iorga, *Entre la Turquie moderne et les Empires chrétiens de récupération*, în *Revue historique du sud-est européen*, 7-9, XV, 1938, p. 228.

²⁴ Citatul provine din raportul lui Ruffin adresat lui Talleyrand. Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 228; Traian Ionescu, *op. cit.*, p. 61; Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 65.

²⁵ Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 11.

²⁶ *Ibidem*; S. Vianu, *Din relațiile lui Constantin Ipsilanti cu Rusia (1803)*, în *AUB*, XIII, 1964, p. 143-144.

²⁷ Sub forma unui Comisariat general pentru Relațiile comerciale al Republicii franceze la Iași, un Subcomisariat la București și un Comisariat pentru Relațiile Comerciale la Galați. Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 113;

La 4 iunie 1803, sosea la Iași Méchain, în calitate de comisar general provizoriu pentru relațiile comerciale²⁸. La scurtă vreme a fost înlocuit de Nicolas Flury, care a ajuns la Iași la 27 aprilie 1804²⁹. A fost urmat de Parant, care fusese desemnat comisar provizoriu la Iași, la 3 septembrie 1805. Cum se credea că era influențat de domnitorul Alexandru Moruzi, Parant a fost mutat ca subcomisar la București, unde a murit de dizenterie la 15 noiembrie 1806³⁰.

La succesul acțiunilor franceze din Principate a contribuit, așadar, din plin și redeschiderea în primăvara anului 1803 a consulatului general al Franței la București și a viceconsulatului de la Iași³¹. Într-o depeșă adresată lui Talleyrand și datată 15 iunie, Méchain își informa superiorul că solicitase o audiență publică la domnitor pentru a fi recunoscut în calitate de comisar general provizoriu al relațiilor comerciale ale Franței la Iași. Audiența solicitată fusese programată pentru data de 26 a aceleiași luni. De semnalat că Méchain se considera egalul consulilor rus și austriac instalați la Iași³². În activitatea antirusă, au fost folosiți agenți comerciali ai Franței. Misiunea lor era aceea de a strânge informații despre situația din regiunea Dunării, de pe granița ruso-otomană³³. La 14 iunie 1803, Méchain își informa superiorul, pe Talleyrand, că toate pachetele și corespondența care-i erau adresate fuseseră deschise de poșta austriacă. Consulul francez se plângea că-i lipsește cifrul și îi solicita lui Talleyrand trimiterea prin primul curier care se va fi îndreptat spre Constantinopol a unui cifru și a unei noi peceti a Comisariatului; mai avea nevoie și de legile și hotărârile guvernului francez deoarece cele care se aflau la Consulat la vremea izbucnirii conflictului ruso-turc așezaseră sau fuseseră furate. El îi atrăgea atenția lui Talleyrand că drumurile deveniseră nesigure din cauza numeroaselor bande de hoți³⁴.

În mai 1803, a început războiul anglo-francez, care a determinat o apropiere a Rusiei de Anglia, al căror interes comun era contracararea politicii de agresiune a lui Napoleon în Europa și Orientul Apropiat³⁵.

Lăcrămioara Iordăchescu, *Statutul reprezentanțelor diplomatice franceze în Principate (1798-1859)*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (editori), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 202.

²⁸ Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 32.

²⁹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, volumul XVI, 1603-1824, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze* publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș, București, 1912, p. 654-655.

³⁰ *Ibidem*, p. 651; Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 34.

³¹ Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 11.

³² Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 652.

³³ Rusia se temea de posibilitatea ca Poarta să treacă de partea Franței, fapt care ar fi pus în pericol cele mai importante poziții ale politicii țariste în Orient. Contracararea expansiunii franceze și menținerea alianței cu Poarta otomană erau obiectivele principale ale politicii cabinetului rus. Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 12.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 652.

³⁵ *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 278-279; Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 12-13.

Talleyrand îi scria din Paris lui Parant, care pe atunci îndeplinea funcția de subcomisar la Varna, la 2 mai 1803, recomandându-i să ia cât mai repede cu putință în primire postul de agent al Republicii franceze de la București, de vreme ce o serie de evenimente neprevăzute îl împiedicau pe Flury să facă acest lucru. Era o situație provizorie, însă Talleyrand îl informa pe subalternul său că îi scrisese generalului Brune despre misiunea pe care i-o încredințase, solicitându-i celui din urmă și beratul de care el avea nevoie pentru a fi acceptat în exercitarea misiunii sale de la București³⁶. La 5 mai 1803, Talleyrand îl informa pe Constantin Ipsilanti, domnul Țării Românești, despre trimiterea lui Parant la București, în calitate de comisar al Republicii franceze. Diplomatul sublinia faptul că Parant ocupase mai înainte funcția de consul la Iași și nu se îndoia că el se va achita onorabil de noua misiune care i se încredințase³⁷. La 19 mai 1803, Talleyrand îi relatează epistolar, din Paris, generalului Brune despre numirea lui Parant în funcția de subcomisar la București și că îl înștiințase pe domnul Valahiei despre acest lucru³⁸. La 15 octombrie același an, Parant îl informa din București pe generalul Brune despre dificultatea postului în care fusese numit mai înainte, cel de la Varna³⁹.

La 7 iunie 1803, Sainte-Luce, comisarul francez pentru relațiile comerciale, sosea la București, unde era primit de domnul Țării Românești, Constantin Ipsilanti⁴⁰. Generalul Brune îl descria, într-o depeșă adresată lui Champagny, din Pera, la 6 mai 1803, pe Sainte-Luce drept un om instruit și corect⁴¹. Încă de la început, s-a lovit de ostilitatea unui mic grup de boieri și de emigranți francezi legați de Rusia. Pretinsul conte Gaspari-Belleval, care susținea că era și general, a fost numit ministru de externe al domnului, post creat special pentru el. Contele francez întreținea o bogată corespondență cu consulul general al Rusiei la Iași și cu ducele de Richelieu, guvernatorul provinciei Noua Rusie și al Odesei. I-a creat dificultăți reprezentantului guvernului francez la București, căruia i-a interceptat corespondența, datorită și complicității consulului austriac. În septembrie 1805, Gaspari-Belleval, care între timp devenise suspect, era trimis la Cluj, în timp ce Sainte-Luce părăsea Bucureștii. Un alt emigrant francez, marchizul de Beaupoil de Saint-Aulaire, în vârstă de 60 de ani, preceptorul odraslelor prințului Ipsilanti, a încercat, la rândul-i, să contracareze influența franceză în Valahia⁴².

³⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, Stabl. Grafic I. V. Socecu, 1889, p. 567-568.

³⁷ *Ibidem*, p. 568; *Ibidem*, vol. XVI, p. 651.

³⁸ *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 275.

³⁹ *Ibidem*, Supliment I, vol. III, p. 571-572.

⁴⁰ Evenimentul era consemnat și într-o scrisoare trimisă de generalul Brune din Pera primului consul la 25 martie 1803. *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 266.

⁴¹ *Ibidem*, p. 274.

⁴² Despre dificultățile întâmpinate la București de Sainte-Luce din partea contelui de Belleval îi scria

La mijlocul anului 1803, ambasadorul Franței de la Constantinopol, generalul Brune își exprima îngrijorarea de a lăsa Principatele fără nici un agent francez care să combată intrigile și uneltilile domnilor și ale partidului rusofil⁴³. În Țara Românească, după interimatul lui Sainte-Luce, care a fost secondat la Iași de Méchain, Joseph Parant a ocupat funcția de subcomisar până la 15 noiembrie 1806. Locul său va fi luat în 1810 și 1812-1814 de Ledoulx⁴⁴. Francezii au instalat la Galați în anul 1803 pe Martin ca „subcomisar” pentru relațiile de schimburi economice. Sediul Consulatului general a fost transferat de la București la Iași; în plus, a fost denumit din același an „Comisariatul general al relațiilor comerciale”. Mutarea sediului de la București la Iași a avut motive politice, decurgând din încordarea ce domina raporturile franco-ruse⁴⁵.

Generalul Brune le scria din Pera, la 23 mai 1803, superiorilor săi de la Ministerul afacerilor externe din Paris, despre plecarea la Iași a comisarului Méchain, dar și despre influența mereu crescândă a rușilor în Moldova sau despre prezența la curtea domnitorului Moruzi a pretinsului conte de Belleval, agent care le era devotat francezilor în totalitate⁴⁶. Domnitorul Alexandru Moruzi îi anunța din Iași generalului Brune la 22 iunie 1803 sosirea lui Méchain în capitala moldavă în calitate de comisar general al relațiilor comerciale ale Republicii franceze. Moruzi își asigura interlocutorul că Méchain beneficiase la Iași de o primire solemnă și particulară pe măsura caracterului, persoanei și a statului pe care-l reprezenta⁴⁷.

La 31 mai 1803, Ipsilanti îi scria lui Talleyrand despre accidentul suferit de curierul francez Besançon în munții Traciei, pe drumul de întoarcere de la Constantinopol. Domnitorul consemna că respectivul a fost adus mai mult mort decât viu în casa secretarului său pentru afacerile externe, contele de Belleval. Corespondența pe care curierul o purta a fost încredințată oamenilor lui Ipsilanti, care, la rândul lor, au trimis-o ambasadorului francez de la Viena. Deși viața i-a fost în pericol, principele Ipsilanti își exprima satisfacția că îngrijirile primite în casa lui Belleval l-au salvat; în finalul scrisorii, el își asigura corespondentul de credința și prețuirea sa⁴⁸.

generalul Brune din Pera lui Talleyrand la 8 aprilie 1803. *Ibidem*, p. 267; Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 32; Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. II, 1789-1821, București, 1986, p. 9; Andrei Pippidi, *A propos de la politique napoléonienne à l'égard des Principautés Danubiennes*, în *RESEE*, 1-4, XLVII, 2009, p. 323-324; V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIII-e siècle*, în *RRH*, 1, V, 1970, p. 49.

⁴³ *Istoria românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, (coordonatori: Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu), București, 2002, p. 652.

⁴⁴ Principele Dimitrie I. Ghika, *Franța și Principatele Dumărene (1789-1815)*, traducere și postfață: Andrei Alexandru Căpușan, 2008, p. 49.

⁴⁵ *Istoria românilor*, vol. VI, p. 652.

⁴⁶ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 276.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 278.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 277.

Generalul Brune îl informa pe Talleyrand, la 4 iulie 1804, din Terapia, despre buna impresie pe care Sainte-Luce i-a făcut-o principelui Ipsilanti. În plus, sublinia el, postul de la București reclama prezența acolo a unui om abil și instruit de talia lui Sainte-Luce⁴⁹. De altfel, Sainte Luce își informa superiorii despre primirea pe care i-a făcut-o principele Ipsilanti. Consulul francez nota că Ipsilanti l-a întâmpinat personal chiar la prima ușă a apartamentului său. El i-a mulțumit domnului muntean pentru îngrijirile acordate curierului guvernului francez, Besançon. Sainte-Luce a fost servit cu șerbet și cafea, iar după vreo oră și jumătate de discuții cu domnul și boierii, a primit asigurări de prietenie și prețuire din partea lor. Pentru întoarcerea acasă, i-a fost pusă la dispoziție trăsură contelui de Belleval⁵⁰. Consulul francez îl descria pe principele valah drept un bărbat destul de frumos de vreo 49 de ani, bun vorbitor de franceză. Principala sa grijă de 9 luni, de când domnea în Țara Românească, era să-și protejeze țara de incursiunile repetate ale lui Pazvantoglu. Sainte-Luce mai remarcă și starea deplorabilă în care se găsea capitala țării. Deși principele Ipsilanti primise asigurări că va rămâne în scaun vreme de șapte ani, potrivit tratatelor existente între Rusia și Turcia, Sainte-Luce a putut să se asigure de starea de incertitudine și neliniște care domnea la Curte. Contele francez l-a remarcat și pe contele de Belleval, apropiat de vârsta domnitorului și omul de încredere al acestuia. Deși la prima vedere, domnul Valahiei părea că nu prezenta nici o importanță în balanța politică a Europei, el era mereu preocupat de desfășurările de forțe din estul continentului. El întreținea la Viena un soi de agent care-l ținea la curent cu evenimentele din Europa. Odată primită corespondența din partea respectivului personaj, ea lua calea Constantinopolului. Consulul francez mai preciza, în epistola sa din 30 aprilie 1803, și fenomenul migrației boierilor, dar și a populației de rând, în Transilvania și Ungaria. El mai remarcă și influența rusească în zonă, care echivala aproape cu proprietatea asupra Principatului, stare de fapt consfințită și de stipulațiile hațișerifului din 22 octombrie 1802. Conform acelei înțelegeri, domniile Valahiei și Moldovei trebuiau să rămână în scaun vreme de șapte ani și nu puteau fi destituite fără consimțământul Rusiei. De altfel, consemna aceeași sursă, consulii ruși de acolo beneficiau de o situație privilegiată, putându-se opune impozitelor pe care domnul vroia să le impună sau convocării de către acesta a divanului. În aceste condiții, influența turcească în Principate pierduse teren⁵¹. În septembrie 1803, Sainte-Luce scria că acolo nu existau manufacturi franceze, în timp ce Anglia avea câștig de cauză⁵².

În plus, Flury, comisarul general al relațiilor comerciale în Moldova, sublinia la 1804 că Principatele reprezentau „teatrul preparativelor militare al celor trei mari

⁴⁹ *Ibidem*, p. 280.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 281.

⁵¹ *Ibidem*, p. 281-282.

⁵² Paul Cernovodeanu, *Interese economice engleze la Dunărea de Jos și în Marea Neagră între 1803-1829*, în *RdI*, 28, 1975, 11, p. 1696; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 112.

puteri” și că în ultima vreme, ele „au câștigat o mare importanță în politica Europei orientale”. În lumina acestor considerente, consulul francez insista asupra faptului că ele trebuiau „să fie considerate drept o singură țară”⁵³.

În Moldova, în perioada 1807-1811, a fost numit Martin, care a îndeplinit și funcția de viceconsul la Galați; în perioada 1811-1817, în locul său a fost numit Fornetty⁵⁴.

În urma intervențiilor lordului Thomas Elgin, ambasadorul britanic de la Constantinopol, pe lângă autoritățile otomane, Poarta a recunoscut calitatea de consul general al Marii Britanii în Principatele Dunărene lui Francis Summerers, reprezentantul permanent al Companiilor Indiilor Orientale la București; i s-a acordat un berat datat la 17 ianuarie 1803⁵⁵.

Grație eforturilor ambasadorului francez Brune, Poarta l-a numit domn al Moldovei pe A. Moruzi. Consulul general rus din Principate și ambasadorul rus de la Paris insistau în rapoartele lor asupra atitudinii pro-franceze a noului domn moldovean și a legăturilor sale cu Parisul. În martie 1803, Morkov pomenea de cererea lui A. Moruzi de a trimite un agent francez pentru a contracara influența Rusiei. Reprezentanții Rusiei de la Constantinopol, Paris și din Principate au depus mari eforturi pentru a demasca legăturile lui Moruzi cu francezii. Rezultatele eforturilor lor s-au văzut în curând, deoarece, către mijlocul anului 1803, trimisul rus de la Constantinopol, A. I. Italinski, a anunțat schimbarea opiniilor lui Moruzi și trecerea lui în tabăra adepților Rusiei. Imediat ce s-a zvonit că Poarta ar fi dat consulului francez Méchain permisiunea de a organiza depozite la Galați și de a construi acolo o fregată, Italinski a primit la 13/15 august 1803 ordinul de a împiedica încheierea acordului turco-francez pentru trecerea prin Strâmtoarele din Marea Neagră a vaselor militare franceze. În perioada octombrie-decembrie 1803, consulii ruși au întocmit liste cu francezii aflați la Iași și la București, cu date personale pentru fiecare⁵⁶.

Constantin Ipsilanti, domnul muntean, a încercat să ascundă orientarea sa filorusă de francezi. La 31 mai 1803, el i-a scris lui Talleyrand că era devotat Franței. A încercat chiar să se facă credibil pe căi ocolite: Belleval i-ar fi vorbit lui Le Clerc de dorința arzătoare a lui Constantin Ipsilanti de a fi protejat de Franța, precum și de

⁵³ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 664-668; Gh. Platon, *Unitatea românească – de la stare de conștiință la realitatea românească*, în Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. I, Iași, 1995, p. 59; Idem, *Societatea românească și ideile revoluției franceze. Reconsiderarea unor relații*, în Idem, *De la constituirea națiunii la Marea Unire...*, p. 89; Idem, *Unitatea românilor. Opinii și orientări metodologice*, în Idem, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. II, Iași, 1998, p. 20.

⁵⁴ Lăcrămioara Iordăchescu, *op. cit.*, p. 202.

⁵⁵ Paul Simionescu, Radu Valentin, *Documents inédits concernant la création du consulat britannique à Bucarest à 1803*, în *RRH*, 2, VIII, 1969, p. 242, 258-261; Paul Cernovodeanu, *Contacte de ordin științific și cultural între intelectualitatea engleză și cărturarii din Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea*, în *Studii. Revista de Istorie*, 23, 1970, 4, p. 724-725.

⁵⁶ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 76.

venerația sa pentru Napoleon. În aceeași lună, generalul Brune îl informa pe Napoleon că domnitorul Constatin Ipsilanti era în fruntea partidului greco-rus, că îi persecuta pe francezi, că transformase „palatul Franței” în închisoare, pe care mai apoi i-a dăruit-o lordului Elgin. Ambasadorul francez din capitala otomană își exprima, epistolar, nemulțumirea de a vedea „tronând în Valahia un inamic personal al Franței”⁵⁷. Generalul Brune îi scria lui Talleyrand în octombrie 1803 că domnitorul, perfid din fire, se arăta politicos față de francezi de frică și nu din dragoste⁵⁸.

La curtea acestuia erau mulți emigranți francezi regaliști, dintre care îl menționăm pe contele Gaspari de Belleval, „secretar de stat la afacerile externe”. La 2 ianuarie 1804, Constantin Ipsilanti îl informa pe Italinski că Belleval a cerut radierea de pe lista emigranților ca străin, de vreme ce el nu se socotea cetățean francez. El se întreba „dacă nu este periculos să-l las să plece în Franța, deoarece știe mare parte din relațiile mele cu Curtea Rusiei și Excelența Voastră”⁵⁹.

La 21 iunie 1803, Talleyrand îl informa pe Fornetty de numirea sa în funcția de subcomisar-cancelar la Iași, funcție remunerată cu suma de 3000 de franci anual. Talleyrand îl prevenea pe Fornetty că-l va găsi acolo pe subcomisarul Méchain, care fusese trimis de generalul Brune pentru a se ocupa de afacerile consulatului general⁶⁰. În decembrie 1803, la consulatul de la București, Talleyrand îl numea pe Sainte-Luce⁶¹.

Jaubert, a cărui prezență în Principate din interese particulare era dublată de o misiune încredințată de Brune, îi scria lui Talleyrand, în toamna anului 1803, despre primirea pe care i-o făcuse Al. Moruzi⁶².

În decembrie 1803, Gervais, consulul Rusiei la Iași, consemna că Sainte-Luce se îndeletnicea cu scrierea unei istorii a Țării Românești, care ar fi urmat să fie tipărită cu sprijinul ambasadorului francez Champagny; conform lui Gervais, Sainte-Luce avea

⁵⁷ Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 68.

⁵⁸ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 289-290; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 141.

⁵⁹ Generalul Brune îl credea pe Belleval un aventurier atașat partidei ruse, Sainte-Luce dădea de înțeles că personajul îi era cunoscut chiar și lui Talleyrand. La 24 aprilie 1804, Sainte-Luce menționa că „generalul conte, cum își zice el” i-ar fi oferit prietenia sa eternă; el obținuse din partea primului consul radierea de pe lista emigranților. Tot de la Belleval, Sainte-Luce a aflat de sosirea lui Jaubert în Principate cu „o misiune particulară”, numirea lui Flury la consulat și „trimiterea lui Flury tânărul la Iași”. Sainte-Luce consemna că Belleval avea „surse bune”. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. IV, *Rapoarte diplomatice ruse (1797-1806)*, sub îngrijirea acad. Andrei Oțetea, București, 1974, p. 252; *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 252, 274; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 141-142. Belleval a plecat la Paris, unde a fost arestat, apoi eliberat; a revenit mai apoi în Valahia, unde a reînceput campania sa antifranceză. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 676, 680.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 653.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, Supliment I, vol. III, p. 47; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 146.

intenția de a propune înființarea unui consulat francez la Vidin și a unei agenții consulare la Craiova⁶³.

La 9 ianuarie 1804, Talleyrand îl numea pe Flury comisar general al relațiilor comerciale ale Franței la Iași, cu un salariu anual de 18.000 de franci. Diplomatul francez considera că numirea lui Flury într-un post atât de important era un act de justiție, avându-se în vedere mai ales și cariera sa diplomatică în Levant. La 26 ianuarie, Talleyrand îi scria lui Alexandru Moruzi despre numirea noului comisar general francez, Flury, care, mai înainte, îndeplinise aceeași funcție și în Valahia. Cum Flury nu putea să se prezinte imediat la post, fiind reținut pentru câteva luni de niște treburi personale la Paris, diplomatul francez îl informa pe principele moldovean că tânărul Flury, care fusese numit subcomisar la București, va prelua consulatul de la Iași până la sosirea fratelui său⁶⁴.

La 14 ianuarie 1804, generalul Brune îl informa pe Talleyrand despre planurile lui Ipsilanti de a face tronul Valahiei ereditar în familia lui, cu ajutor rusesc și englez. El fusese informat de dorința principelui Ipsilanti de a deveni independent de consulul Sainte-Luce. Boierii săi fuseseră în audiență la ambasadorul englez, al cărui sprijin au încercat să-l cumpere cu suma de 4 milioane de piaștri. Protecția Rusiei trebuia cumpărată cu aceeași sumă⁶⁵.

La 25 aprilie 1804, Sainte-Luce îi scria din București lui Talleyrand despre misiunea sa, despre zvonurile care circulau cu privire la o ruptură iminentă între Franța și Imperiul Otoman, despre situația grea în care se afla. El relatează că, la sosirea sa la București, beneficiase de o primire fastuoasă, mai cu seamă că și ambasadorul francez se bucura de mare trecere la Constantinopol pe atunci. Căderea sa în dizgrație se datora intrigilor englezilor, trecerii ministrului englez Dummond prin București, dar mai cu seamă celor ale compatriotului său, celebrul conte de Belleval, care se afla printre apropiații domnului și care obținuse de la primul consul radierea sa de pe lista imigranților. Sainte-Luce îl califica pe domn drept omul rușilor; el le-a interzis boierilor să-l mai viziteze, iar pe cei care i-au încălcat ordinul, i-a demis chiar de a doua zi. În plus, mai consemna consulul francez, Belleval, îl mai adusesese de la Hamburg și pe marchizul de Sainte-Aulaire, pe atunci în vârstă de 60 de ani, pentru a fi preceptorul odraslelor principelui, pe care-l găsea „detestabil”, regalist convins și care era un dușman al Franței⁶⁶.

La 27 aprilie 1804, Flury îl informa pe Talleyrand despre sosirea sa la Iași, despre primirea călduroasă care i s-a făcut la Curte⁶⁷.

⁶³ Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. IV, p. 541. 546; *Ibidem*, vol. XVI, p. 670-671; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 108.

⁶⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 654.

⁶⁵ *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 293.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. XVI, p. 655-657.

⁶⁷ La 18/30 mai 1804, Alexandru Moruzi, domnul Moldovei îi scria lui Talleyrand despre sosirea la

La 20 iulie 1804, Napoleon îi cerea lui d'Hauterive, care ocupa funcția de șef de divizie la Ministerul de Externe francez, să alcătuiască o broșură de propagandă intitulată *Schimbările survenite în Europa de 25 de ani încoace*; el îi cerea lui d'Hauterive să prezinte Rusia drept o țară care avusese nu numai de câștigat din împărțirea Poloniei, ci și din ocuparea Crimeei, a Insulei Corfu, dar și prin influența câștigată și exercitată în Țara Românească, în Moldova și în Moreea⁶⁸.

În toamna lui 1804, Napoleon urmărea să scoată flota rusă din Adrianopol și chiar se gândea la o expediție în Moreea, unde spera să găsească o armată auxiliară numeroasă formată din revoluționari greci. Se pare că Franța dorea mai degrabă să devanseze Rusia în ocuparea acelei regiuni, decât să-i elibereze pe greci⁶⁹. La 5 septembrie 1804, Flury îi scria lui Talleyrand despre obiectivele misiunii sale în capitala moldavă: să informeze guvernul francez despre situația politică de la acea frontieră a Imperiului Otoman, dar și să identifice mijloacele prin care comerțul francez să câștige teren în acea zonă. În plus, el mai insista și asupra faptului că la sosirea sa la Iași, a găsit consulatul francez instalat într-o căsuță mică și sărăcicioasă, fapt care contribuia, în opinia sa, la o scădere a considerației față de Franța într-o țară în care aparențele erau extrem de importante. Mai mult decât atât, consulul rus locuia într-una dintre cele mai frumoase case din oraș⁷⁰. În plus, în numirea lui Moruzi pe tronul Moldovei și a lui Ipsilanti pe cel al Țării Românești, consulul francez vedea amestecul Rusiei⁷¹.

Generalul Brune îl va trimite în septembrie-octombrie 1804 la Iași și București pe Jaubert cu misiunea de a face să sporească considerația comisarilor francezi și a-i informa pe domnitori că guvernul francez va fi prompt și expres informat despre conduita lor⁷².

În decembrie 1804, sultanul Selim al III-lea a refuzat să-i recunoască titlul imperial lui Napoleon și a cerut garanții din partea Rusiei cu privire la securitatea Imperiului Otoman⁷³. În decembrie același an, Sainte-Luce îi scria lui Talleyrand că

Iași și primirea lui Flury în audiență. *Ibidem*, p. 659, 660.

⁶⁸ Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 69; Lucia Taftă, *Ideile de modernizare a societății românești în prima jumătate a secolului XIX*, în *RI*, III, 5-6, 1992, p. 561.

⁶⁹ La 27 iulie 1804, Napoleon îi declara trimisului sultanului Selim al III-lea „că Poarta se pierde din pricina slăbiciunii; că două lucruri o vor șterge din numărul marilor puteri, fără ca măcar să se bucure de cinstea de a fi luptat: 1) faptul că îngăduie stabilirea rușilor în Corfu și le ușurează trecerea prin strâmtoare; 2) că permite bastimentelor grecești din Arhipelag să navigheze sub pavilionul rus”. Prin intermediul generalului Brune, Napoleon încerca să avertizeze Turcia că „dacă [...] continuă să acționeze astfel, întreaga Grecie va deveni rusească și turcii alungați fără a fi în stare să susțină un război”. Gheorghe Cliveti, *Preludiile concertului european (I). Tentația „păcii generale”*, în *AIIX*, XXXVII, 2000, p. 256.

⁷⁰ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 662-663.

⁷¹ *Ibidem*, p. 665.

⁷² A. R. Voronțov consemna că francezii uneltau pentru mazilirea lui Constantin Ipsilanti. *Ibidem*, Supliment I, vol. III, p. 47, 587; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 108.

⁷³ Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 13.

relațiile dintre consuli ruși și francezi în Principate au încetat, că marele duce Constantin ar fi sosit la Hotin, unde ar fi avut întrevederi cu doi boieri, unul moldovean și unul muntean. În plus, consulul francez mai consemna și zvonul conform căruia reprezentanții consulari francezi vor fi arestați și întemnițați sau chiar trimiși în Siberia⁷⁴.

La 1804, Alexandru Moruzi solicita să fie descoperit cel care-i adresase „o închipuire de jalbă în scris, fără iscălitură și numire, arătătoare de un cuget a nesupunerii franțuzești, cutezând a zice și către stăpânire cuvinte de îngrozire”⁷⁵.

Correspondența lui Napoleon cu sultanul Selim al III-lea a început în ianuarie 1805. Numindu-l pe Selim „descendent al marilor otomani, împăratul unuia dintre cele mai mari imperii din lume”, Napoleon îi cerea să rupă legăturile cu Rusia, adevăratul său dușman. Solicitând un raport asupra mijloacelor de a-și întări influența la Constantinopol, împăratul Napoleon îi cerea lui Talleyrand să facă tot posibilul pentru ca turcii să nu fie atrași în coalițiile antifranceze. În scrisoarea lui Talleyrand din 9 iunie Napoleon își dezvăluia adevăratele intenții politice: să creeze o coaliție formată din Franța, Imperiul Otoman și Persia împotriva Rusiei⁷⁶.

În 1805, boierul Ioan Faca a fost pedepsit pentru că răspândea „cuvinte netrebnice și neînființate” și pentru că întreținuse „corespondență cu guvernul francez”⁷⁷. La 22 aprilie 1805, Parandier îi semnala ministrului afacerilor externe, Talleyrand prezența trupelor rusești în Podolia, în număr de 50.000, pregătite de marș, așteptând doar venirea marelui duce Constantin, care trebuia să le comande⁷⁸.

La începutul anului 1805, Constantin Ipsilanti i-ar fi reproșat lui Sainte-Luce că Napoleon visa la monarhia universală. Consulul francez i-ar fi răspuns: „ce-ai zice ca într-o dimineață, la sculare, să vedeți un nou domnitor al Valahiei numit de M. S. Napoleon, care a făcut lucruri și mai extraordinare”. Era o încercare de intimidare la adresa domnitorului muntean⁷⁹.

La 3 septembrie 1805, Parant era numit comisar provizoriu la Iași⁸⁰. La 23 septembrie 1805, s-a semnat noul tratat de alianță ruso-turc, fiind reconfirmat

⁷⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 673; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 79.

⁷⁵ Dan Berindei, *Revoluția română din 1821*, București, 1991, p. 41.

⁷⁶ Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, *Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1994*, (coordonator Ioan Scurtu), București, 1994, p. 35; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, ediție îngrijită de Ion Varta, București, 2004, p. 208; Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 6; Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 266-267.

⁷⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 41.

⁷⁸ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 307.

⁷⁹ De altfel, la 16 februarie 1805, Sainte-Luce îi scria lui Talleyrand despre sentimentele antifranceze ale principelui Constantin Ipsilanti. *Ibidem*, vol. XVI, p. 676, 679; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 108.

⁸⁰ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 687-688.

dreptul Rusiei de a asigura protecție populației creștine din Imperiul Otoman și din Principatele Române⁸¹.

Talleyrand se preocupa în scrisoarea sa-memoriu din 17 octombrie 1805, redactată la Strasbourg și adresată împăratului Napoleon, de soarta Țărilor Române. Talleyrand intenționa să separe interesele Austriei de cele ale Angliei, să le pună în opoziție cu ale Rusiei, să le izoleze tocmai prin această opoziție și să garanteze astfel integritatea Imperiului Otoman, după ce îi va fi modificat sensibil hotarul de la Dunăre și în Balcani. El urmărea să îndepărteze Austria de Rin și de Italia, prima urmând să primească în compensație teritorii de la Dunăre și din Balcani. Diplomatul francez sublinia că „Austria este încă bulevardul Europei, ce trebuie întărit împotriva Rusiei”. El propunea ca „în schimbul statelor venețiene, a Tirolului, a posesiunilor din Suabia și a pretențiilor ei asupra statelor vecine, care rămân pentru totdeauna stinse, să i se dea Țara Românească și Moldova, Basarabia și partea septentrională a Bulgariei”. Talleyrand aprecia că devenind stăpână a două provincii extrem de fertile, dobândind ieșire la Marea Neagră, prin intermediul Dunării, care va curge aproape în întregime pe teritoriile ei, Austria „nu va avea de ce regreta niște pierderi așa de bogat compensate”⁸².

Zdrobirea celei de-a treia coaliții antinapoleoniene la Austerlitz⁸³ în luna decembrie 1805 a schimbat radical situația internațională de pe continentul european. Influențat de succesele militare ale lui Napoleon, sultanul Selim al III-lea i-a recunoscut lui Napoleon titlul de împărat. În politica Porții au început să se manifeste tot mai vădit tendințe antirusești și mai mult chiar, au fost încălcate obligațiile asumate de turci prin tratatul cu rușii încheiat în septembrie 1805⁸⁴.

⁸¹ Alexandru I îl informa pe Selim al III-lea despre intenția sa de a apăra și pe viitor „liniștea și siguranța” celor două Principate „a căror existență și bunăstare am garantat-o în tratatul încheiat între statele noastre”. Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 13; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 80, 83; Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op. cit.*, p. 141.

⁸² Așadar, conform planului lui Talleyrand, Principatele trebuiau să treacă de sub jugul otoman sub cel habsburgic. Realist, ministrul de externe al lui Napoleon recunoștea că „valahii și moldovenii preferau dominația rușilor, din cauza asemănării religioase”. Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic...*, p. 217; Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 72.

⁸³ După momentul Austerlitz, Talleyrand îi scria din Viena la 5 decembrie 1805 lui Napoleon și îl ruga să recitească memoriul redactat la Strasbourg. Cum Austria ar fi primit pe lângă Principatele Române și Basarabia și o parte din Bulgaria, era clar că se urmărea ca „austrieicii să fie, într-adevăr, interpuși între ruși și otomani și mai ales, ca ei să aibă o parte din litoralul Mării Negre, căci interesează ca ei să fie pe această mare, ca și pe continent, rivalii rușilor”. Se pare că proiectul ministrului de externe francez era cunoscut în mediile diplomatice. Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 72-73; Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic...*, p. 218-219.

⁸⁴ La îndemnul țarului Alexandru I, trimisul său în capitala otomană, Italinski atrăgea atenția înalților demnitari otomani că o armată rusească de 100.000 de oameni masată pe Nistru era gata să-i vină în sprijin sultanului Selim al III-lea pentru a preîntâmpina supunerea față de Napoleon. Italinski avertiza Imperiul Otoman că în cazul în care va ajuta Franța să schimbe statutul Principatelor Dunărene fără acordul Rusiei, armata de pe Nistru va intra pe teritoriul Moldovei pentru a restaura echilibrul de

După victoria de la Austerlitz, consulul Sainte-Luce traducea în limba greacă și română buletinele mării armate⁸⁵. Legată de încercările de creștere a influenței franceze în Principatele Dunărene, a fost și numirea la 18 martie 1806 a lui Reinhard „ca rezident în provinciile turcești dincolo de Dunăre și comisar general al relațiilor comerciale la Iași”. Numirea lui Reinhard mai era legată și de un alt obiectiv al Franței, extrem de important: Reinhard ar fi trebuit să sprijine inițiativele lui Sebastiani pentru un tratat de alianță cu Turcia, adică să exercite presiuni asupra domnitorilor de la Iași și de la București și indirect, asupra Constantinopolului. Gurile rele chiar au afirmat că Reinhard i-ar fi oferit lui Constantin Ipsilanti suveranitatea asupra ambelor Principate cu condiția ca el să intre în sfera influenței franceze și să formeze cu trupele sale extrema dreaptă a liniei de atac Danzig-Dunăre; cum domnitorul nu i-ar fi răspuns pe loc, acest lucru ar fi condus la depunerea sa. Se pare că oferta francezilor a fost descoperită într-un act al familiei Ipsilanti⁸⁶.

La 11 octombrie 1805, Talleyrand îi scria lui d’Hauterive că și-ar dori ca Napoleon să-i transmită prințului Karl, comandantul trupelor austriece, că renunță la coroana Italiei, că dorește o Veneție independentă, care să nu fie reunită Italiei sau Austriei, că o va ajuta pe ultima să anexeze Valahia și Moldova și că era gata să încheie tratatul de pace în 24 de ore, „dând dracului” alianța cu Prusia. Talleyrand a dezvoltat aceste idei în memoriul său de la Strasbourg din 17 octombrie 1805, prin care propunea o remaniere a hărții politice a Europei și impunea niște limite tendințelor cuceritoare ale lui Napoleon. Noua destinație a Principatelor ar fi trebuit să neutralizeze reciproc Rusia și Austria și să garanteze viitorul Porții otomane⁸⁷. În tratatul de pace de la Pressburg încheiat de Franța cu Austria și în cel de alianță cu Prusia, de la 15 decembrie 1805, Napoleon a introdus clauza garantării independenței și integrității Imperiului Otoman⁸⁸.

putere. Lidia E. Semenova, *op. cit.*, p. 17.

⁸⁵ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 699, 703; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 108.

⁸⁶ Leonid Boicu consemna că trimiterea lui Reinhard în Principate, un om cu experiență și cu înalte funcții în aparatul diplomatic francez, a fost pe măsura misiunii care-i fusese încredințată. Oferta i se părea suspicioasă istoricului ieșean, de vreme ce ea venea în contradicție cu intențiile lui Talleyrand de a lipsi Turcia de orice suspiciune. În plus, este cunoscut faptul că Ipsilanti era considerat un „inamic național” al Franței și pare greu de crezut că o asemenea propunere, care, odată divulgată la Poartă, ar fi putut cauza probleme, i-a fost făcută domnitorului valah. Totuși, într-un raport din 1 august 1806, adresat lui Talleyrand, Reinhard lăsa să se înțeleagă o posibilă convertire a domnitorului Ipsilanti, pe care o încuraja. Reinhard sublinia că Ipsilanti nu avea alte principii decât propriul interes. Consulul francez era totuși suspicios deoarece observase că domnul își trimitea lucrurile în Rusia. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 708, 726, 727, 730; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 108-109; Andrei Oțetea, *Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții*, în *Revista arhivelor*, 1, 1960, p. 50; A. D. Xenopol, *Studiu asupra Constituțiunii din 1822*, în *Analele Academiei Române*, XX, 1897-1898, Memoriile Secțiunii Istorice, p. 153; G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 208.

⁸⁷ Pierre Bertrand, *Lettres inédites de Talleyrand à Napoléon 1800-1809*, Paris, 1889, p. 156-172, *apud* Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 96-97.

⁸⁸ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 98.

Numirea lui Sebastiani la Constantinopol în funcția de ambasador a marcat o nouă fază în istoria prezenței franceze acolo, în timpul căreia influența Franței a atins apogeul. Agenții acelei puteri au încercat să exploateze orice prilej pentru a submina poziția și influența Rusiei din capitala otomană⁸⁹.

La 17 februarie 1806, Sainte-Luce pomenea în raportul trimis lui Talleyrand de ostilitatea pe care o manifesta Constantin Ipsilanti față de Franța, dar și față de reprezentantul ei de la București. Unui grec care-l învăța greaca contra unei sume lunare de 19 piaștri i se interzisese să-l mai viziteze pe Sainte-Luce; la fel, boierii fuseseră informați că orice legătură cu agentul francez va fi pedepsită cu asprime, având în vedere faptul că francezii erau pe punctul de a invadea Imperiul Otoman. Sainte-Luce chiar îi scria ministrului său de externe că domnitorul Constantin Ipsilanti plănuia o revoltă împotriva lui; consulul francez din Valahia mergea până acolo încât îl acuza pe Ipsilanti că plănuia asasinarea sa. Consulul francez mai relatează că Valahia era complet ruinată⁹⁰.

Dacă la 26 martie 1806, Talleyrand consemna numirea lui Parant în calitate de comisar la București și a lui Reinhard, la Iași⁹¹, la 22 aprilie 1806, el îl anunța pe Moruzi despre numirea lui Reinhard ca rezident și comisar-consul general în Moldova⁹².

În mai 1806, Parant îi transmitea lui Talleyrand destăinuirea pe care i-o făcuse Moruzi, conform căreia Poarta ar fi refuzat alianța cu Anglia⁹³. La 9 iunie 1806, Napoleon îi scria lui Talleyrand că dorea să redea „Porții stăpânirea absolută asupra Moldovei și Valahiei”, consemnând că încă nu vroia să împartă „Imperiul de la Constantinopol”. Napoleon mai menționa că „eu vreau să reîntăresc și să consolidez acest mare Imperiu și să mă servesc astfel de el ca opoziție contra Rusiei”⁹⁴. Odată ajuns la Constantinopol, Sebastiani raporta că Al. Moruzi și Constantin Ipsilanti erau agitatori ai Rusiei, că aruncau în Divan aur cu mâinile pline, că se pregătea o revoluție în tot Imperiul Otoman, o conspirație generală a populațiilor creștine sub conducerea guvernului rus și a agenților

⁸⁹ Răscoala sârbilor a fost speculată de francezi pentru a discredita Rusia la Poartă: francezii au repudiat mișcarea și l-au susținut pe „suveranul legitim”. Francezii au mai invocat și „amicizia” pe care o purtau otomanilor, precum și lezarea „drepturilor suverane” ale Porții. Napoleon era de părere la 11 iunie 1806, că formarea de state independente în posesiunile europene ale Turciei însemna prăbușirea imediată a acesteia din urmă; din acest motiv, sublinia Napoleon, Franța nu va sprijini pe rebeli contra Porții. *Ibidem*, p. 99.

⁹⁰ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 588, 590.

⁹¹ *Ibidem*, vol. XVI, p. 708.

⁹² *Ibidem*, p. 711.

⁹³ *Ibidem*, p. 714; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 147.

⁹⁴ La 20 iunie 1806, Napoleon îi scria sultanului Selim al III-lea că „în ceea ce privește Moldova și Valahia, dacă Înălțimea Voastră vrea să nu piardă aceste provincii, ea trebuie să folosească toate ocaziile favorabile pentru a rechema aici vechile familii domnitoare; prinții greci care le guvernează actualmente sunt agenți ai rușilor”. Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 99; Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 75.

săi. Stăruințele francezilor au dat roade, de vreme ce la 29 august 1806, domnitorii din Principate erau depuși⁹⁵.

În iulie 1806, Napoleon I-a trimis pe Sébastiani la Constantinopol cu ordinul să ofere Porții garantarea integrității și independenței Imperiului Otoman în schimbul unui tratat împotriva Rusiei⁹⁶. Postul din Principatele Române reclama prezența acolo a unei persoane capabile să adune toate informațiile utile și să aibă pregătirea necesară pentru a se ocupa de la Constantinopol în eforturile încheierii unui tratat de alianță franco-otomană dirijată împotriva Rusiei. Pe postul de la Iași a fost instalat, la 23 iulie 1806, Charles Frédéric Reinhard, care avea o bogată experiență diplomatică dobândită în misiunile din Germania⁹⁷. La 18 martie 1806, a fost numit prin decret imperial rezident și comisar general pentru relațiile comerciale cu Principatele Române⁹⁸, unde va și ajunge după o călătorie de trei luni. Poarta Otomană a văzut în calitatea reprezentantului Franței o neatârnamare cel puțin la nivel teoretic a Principatelor și nu a acceptat această funcție. Reinhard a trebuit în cele din urmă să se mulțumească cu cea de consul general în ambele Principate și cu păstrarea titlului de ministru⁹⁹. Într-un raport adresat de Talleyrand lui Napoleon cu privire la numirea la Iași a lui Reinhard în calitate de rezident diplomatic și comisar general al Republicii Franceze datând din martie 1806, primul sublinia importanța celor două Principate sub raportul relațiilor politice cu Poarta Otomană și a raporturilor comerciale. Postul de la Iași cerea în viziunea ministrului de externe francez „un om de o capacitate și de o integritate recunoscute și care, prin caracterul său personal, ca și prin importanța slujbelor pe care le-a îndeplinit mai înainte, putea să-și atragă toată considerația”¹⁰⁰. A fost primit de principele Alexandru Moruzi, căruia îi mărturisise că ministrul francez al Afacerilor externe îl credea extrem de atașat intereselor rusești în zonă. La 30 august 1806, Moruzi era revocat de sultan, iar la 1 septembrie el părăsea Iașii. Reinhard a întreținut relații cordiale cu noul domnitor al Moldovei, Scarlat Callimachi, care a fost mazilit la

⁹⁵ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 100.

⁹⁶ Lăcrămioara Iordăchescu, *op. cit.*, p. 202.

⁹⁷ Numirea lui Reinhard, diplomat cu experiență care ocupase anterior funcția de ministru plenipotențiar la Berna și la Hamburg este în măsură să indice importanța politică și strategică pe care Napoleon și Talleyrand o acordau Principatelor Dunărene. Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 591; *Istoria românilor*, vol. VI, p. 652; Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 35.

⁹⁸ Interesant este faptul că acest titlu contravenea cu rangul său de ministru plenipotențiar. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), (volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia), București, 2004, p. 239; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de Adrian Angheliescu, București, 1981, p. 445. La 6 iunie 1806, Ruffin solicita reprezentanților Porții beraturile necesare pentru recunoașterea lui Reinhard și Parant. Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 344, 347.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 343-344.

¹⁰⁰ *Ibidem*, Supliment I, vol. III, p. 591.

12 octombrie 1806, în urma firmanului care-l repunea în funcție pe Alexandru Moruzi. Boierii rusofili l-au menținut pe reprezentantul Franței într-o stare de izolare.

Sosit la Constantinopol la 9 august, generalul Sébastiani a reușit să dea influenței grecești lovitură de grație. Depunerea domnitorilor Al. Moruzi și C. Ipsilanti, cunoscuți pentru orientarea rusofilă, la 24 august 1806, și consecințele sale au stat în atenția celor mai înalte autorități franceze¹⁰¹. Au fost înlocuiți cu Alecu Suțu și Scarlat Callimachi. La 11 octombrie 1806, Talleyrand îi scria din Mainz lui Parant să verifice dacă boierii care-l abandonaseră pe Ipsilanti mai întrețineau vreo legătură cu el¹⁰². Și lui Reinhard i se recomanda vigilență; acesta, se pare, regreta depunerea lui Al. Moruzi, a cărui familie era atașată de Franța de vreo 60 de ani. Reinhard i-ar fi declarat lui Hammer că schimbarea lui Al. Moruzi reprezenta o deteriorare gravă „pricinuită creditului francez la Poartă”. Se pare, însă, că Reinhard nu împărtășea părerea lui Talleyrand cu privire la recentele evenimente din Principatul Moldovei. Talleyrand opina la 11 octombrie 1806 că depunerea lui Moruzi devenise necesară: „trebuie restabilită în Moldova autoritatea Sublimei Porți și să se smulgă această provincie influenței ruse”, dublu scop îndeplinit, în viziunea sa, prin numirea prințului Callimachi, „atașat suveranului său, [...] luminat” și având „toate calitățile personale care pot face iubită administrația sa”. Diplomatul francez mai adăuga că prințul Callimachi nu trebuia „să piardă niciodată din vedere că-și datorează numirea Franței, că Moldova nu mai trebuie să recadă sub influența rusă și că, la primul semnal de război al Rusiei contra Porții otomane, Moldova va fi aceea la care se vor adresa primele ostilități”¹⁰³. De altfel, la 10 octombrie 1806, Sébastiani îi semnala lui Talleyrand comportamentul nepotrivit al celor doi consuli francezi de la București, respectiv Iași, Parant și Reinhard. Generalul îi acuza pe cei doi că se credeau independenți de Ambasada franceză de la Constantinopol, cu care nu corespondau, după spusele sale, decât în chestiunile care-i interesau. Sébastiani îi acuza chiar că se comportau asemeni unor pașale. El era nemulțumit mai cu seamă de faptul că ambii consuli se arătaseră apropiați de cei doi domni destituiți, comportamentul lor ofensând Poarta¹⁰⁴. În august și septembrie 1806, Reinhard îi scria lui Talleyrand că Moruzi era

¹⁰¹ Decizia a stârnit mânia ambasadorilor Rusiei, Angliei și Prusiei. Reacția lor era consemnată în depeșa trimisă din Constantinopol de generalul Sébastiani lui Talleyrand la 21 septembrie 1806. Corespondența aceleiași cu Ministerul Afacerilor Externe de la Paris din 10 octombrie 1806 făcea referire la aceleași evenimente. *Ibidem*, p. 351-352, 352-353, 356-357; Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea. Între tradiție și modernitate*, București, 1999, p. 58.

¹⁰² Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 768; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 110-111; Veniamin Ciobanu, *Implications du démembrement de la Pologne sur les Principautés Roumaines (1793-1815)*, în *RRH*, XXXV; 3-4, 1996, p. 157; Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, *op. cit.*, p. 35; *Istoria românilor*, vol. VI, p. 493.

¹⁰³ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 747; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 111.

¹⁰⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 358.

încredințat că Napoleon era acela care va decide soarta Moldovei, că el nu vroia „în criza actuală să cadă sub jugul unei puteri pe care o detestă”¹⁰⁵.

La scurtă vreme, Rusia a contrâns Poarta să revină asupra deciziei¹⁰⁶. Reintegrarea lui Al. Moruzi și Constantin Ipsilanti, la 10 octombrie 1806, de către Poarta otomană a provocat o vie reacție franceză¹⁰⁷. La început, Talleyrand i-a recomandat lui Reinhard să nu comunice cu Moruzi¹⁰⁸. Franța le-a promis lui Scarlat Callimachi și lui Al. Suțu sprijinul său constant. Napoleon a solicitat chiar restabilirea lor, promițând că nu va pleca din Berlin și Varșovia până ce turcii nu vor reintra în deplina posesie a Principatelor Române prin reîntronarea celor doi principii fanarioți¹⁰⁹.

Consulii și agenții austrieci din Principate au avut drept principal obiectiv combaterea agenților francezi, i-au spionat, s-au folosit de poșta austriacă pentru a viola corespondența consulilor francezi¹¹⁰. Sainte-Luce sublinia în raportul său din 4 ianuarie 1806, adresat lui Talleyrand, că agenții austrieci nu s-ar fi dat înapoi nici de la organizarea unei revolte antifranceze¹¹¹. Reinhard nota, la 17 octombrie 1806, că Austria nu a pierdut din vedere Principatele, dintre care unul ar fi putut deveni pentru ea o Lombardie, iar celălalt o Alsacie¹¹². Hammer a încercat să-l atragă de partea sa pe Reinhard și împreună, să-i facă pe boieri să se opună influenței ruse¹¹³.

Cum la 17 noiembrie 1806, armata rusă intra în Moldova, unde va și rămâne până la 10 mai 1812, Reinhard era arestat de principele rus Rodofinikin. La 4 decembrie 1806, familia Reinhard escortată de soldați ruși, părăsea Iașii; au trecut prin Dubăsari,

¹⁰⁵ Se pare că Moruzi se temea și de o apropiere franco-rusă, dar și de transformarea Principatelor în teatru de război. *Ibidem*, vol. XVI, p. 735, 742; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 147.

¹⁰⁶ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 100-101.

¹⁰⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. II, p. 354-355.

¹⁰⁸ La 18 octombrie 1806, la numai trei zile după decizia de a-i destitui pe principii filofrancezi, sultanul Selim al III-lea îi scria împăratului Franței că dorința de a înlătura orice vărsare de sânge l-a determinat să menajeze Rusia. *Ibidem*, vol. XVI, p. 787; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 112, 130; Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, *op. cit.*, p. 35.

¹⁰⁹ Rodofinikin afirma că Reinhard ar fi zvonit că Franța ar fi dorit independența Moldovei și a Țării Românești. Napoleon îi transmitea lui Sébastiani la 1 decembrie 1806 că era necesar ca Poarta să intervină, alături de dânsul împotriva Rusiei: „Trebuie ca domniile aleși de Poartă să fie restabiliți și partizanii rușilor să fie alungați”. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 787; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 112; Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 76.

¹¹⁰ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 652; Idem, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul XIX, Partea I, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriace (1782-1797) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copile Academiei Române de Ion I. Nistor*, București, 1922, p. 726, 781, 815-816; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 118.

¹¹¹ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 697; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 118.

¹¹² Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 773; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 119; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 324.

¹¹³ De altfel, Hammer era încredințat că nu putea exista în Principate o influență franceză defavorabilă Austriei. Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 119.

pe Nistru, Orzilo, pe Bug, Elisavetgrad și Kremenciug, pe Nipru. Eliberați la 20 ianuarie 1807, Reinhard și familia sa au plecat de la Kremenciug spre Brody, în Galiția, apoi în Germania¹¹⁴. Odată cu ocuparea militară a Principatelor de către trupele rusești la sfârșitul lui 1806 și arestarea lui Reinhard și a familiei sale, activitatea consulară franceză a fost grav afectată¹¹⁵.

Succesorul lui Sainte-Luce, Joseph Lamare sosea la București la 15 decembrie 1806, chiar în momentul în care consulul Franței de la Iași, Charles-Frédéric Reinhard era arestat de către ruși. Între timp, consulul francez de la Galați plecase în Germania¹¹⁶.

*

Încă de la finalul celui de-al XVIII-lea veac, s-a putut observa creșterea importanței celor două Principate Române pe scena europeană și, în paralel, o sporire a interesului Franței pentru sud-estul european, în general, și pentru spațiul românesc, în special, datorită poziției lor strategice, dar și din punct de vedere comercial. Însuși Napoleon era interesat de această chestiune. În plus, francezii urmăreau scăderea influenței rusești în Principate. Prin urmare, în intervalul 1800-1806, de la debutul secolului și până în ajunul războiului ruso-turc, s-au succedat mai mulți agenți în posturile de la București și Iași, sediul Consulatului general a fost mutat din capitala valahă pe malurile Bahluiului; în plus, trebuie menționată și crearea unei agenții comerciale franceze la Galați. Toată acea serie de numiri, contranumiri în aparatul consular din Principate, bogata corespondență întreținută de reprezentanții Franței cu superiorii lor din patrie sau din capitala otomană dovedește interesul particular manifestat de francezi pentru evenimentele de la frontiera cu Rusia.

Atât Rusia, cât și Franța urmăreau să aibă pe tronurile de la Iași sau București domnitori favorabili; însă, schimbarea lor s-a dovedit a fi o operațiune dificilă, cerând, pe de o parte, subtilitate, pe de alta, răbdare și tact. Aproape că nu mai trebuie menționat ascendentul Rusiei datorat apropierii geografice, dar și religiei ortodoxe. Pentru a-și atinge scopurile în regiune, diplomații francezi au trimis în Principate personaje abile, pregătite, niște diplomați desăvârșiți de talia lui Méchain, Ledoulx, Sainte-Luce, Flury, Martin, Fornetty, Parant sau Reinhard. În corespondența acestora cu superiorii lor pe linie ierarhică de la Paris sau de la Constantinopol se regăsesc informații cu privire la situația politică din Principate și din regiune; reprezentanții Franței au încercat să identifice mijloacele prin care comerțul francez să câștige teren în Principate, au remarcat starea de insecuritate a drumurilor; pe durata misiunii lor în spațiul românesc, au încercat să contracareze acțiunile consulilor celorlalte puteri în zonă, precum Anglia

¹¹⁴ Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 35.

¹¹⁵ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 767; *Istoria românilor*, vol. VI, p. 652; Veniamin Ciobanu, *Implications du démembrement...*, p. 155.

¹¹⁶ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 790-791, 795-796, 798; Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 32-33; Veniamin Ciobanu, *Implications du démembrement...*, p. 157.

sau Prusia, să sporească prestigiul Franței. Un alt obiectiv al diplomației franceze a fost păstrarea integrității Imperiului Otoman, ca o contrapondere față de puterea în ascensiune a Rusiei.

Cert este că spre finalul perioadei supuse investigației, spațiul moldo-valah intrase în atenția forurilor decizionale de la Paris sau în atenția diplomaților din capitala otomană, unde reprezentanții Franței se bucurau de o mare considerație. Din păcate, la 1806, a survenit arestarea familiei Reinhard și escortarea lor peste graniță, de unde au luat ulterior drumul Galiției și al Germaniei; cam în aceeași perioadă, colegul său de la Galați s-a retras în Germania. Perioada din ajunul izbucnirii războiului ruso-turc din 1806-1812 este marcată de afectarea gravă a activității consulare franceze în cele două Principate.

*DÉBUT DE SIÈCLE DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES: INTÉRÊTS ET ACTIVITÉ
DIPLOMATIQUE ET CONSULAIRE FRANÇAIS ENTRE 1800-1806*

(Résumé)

Dans les premières années du XIX-ème siècle, les agents français ont réalisé l'importance des Principautés Roumaines de point de vue stratégique, mais aussi commercial. Par conséquent, l'ambassade française de Constantinople a intensifié ses actions ayant comme but de limiter l'influence russe dans les Principautés. Les années du début du siècle se firent remarqués par une série de nominations et contrenominations d'agents, mais aussi par le transfert du consulat général de Bucarest à Iași, ainsi que par la création d'une agence commerciale à Galați. Ces mesures-là indiquaient l'intérêt particulier que les Français manifestaient pour les événements près de la frontière avec la Russie. La nomination dans les postes des Principautés des personnalités de l'appareil diplomatique et consulaire français tels Méchain, Flury, Parant, Sainte-Luce, Martin, Fornetty ou Reinhard, des gens capables, habiles et très instruits témoigne de plus pour l'intérêt que la France manifestait pour l'espace moldo-valaque. Rétablir l'autorité de la Sublime Porte dans les Principautés et les écarter de l'influence toute-puissante de la Russie représentent des motifs récurrents dans la correspondance diplomatique et consulaire française de ces années-là.

DESPRE UN CONFLICT ARTISTICO-DIPLOMATIC

Ioan OPRÎȘ¹

Cuvinte cheie: Mitilineu, Tronescu, diplomat, artist, Roma, statuie

Keywords: diplomat, artist, Rome, statue

Constantin I. Mitilineu – frate cu Mihai I. Mitilineu (1836-1903)² provenea dintr-o familie de marcă, din elita românească. Cei doi frați au ales cariera diplomatică, Constantin fiind, în 1864, copist la Biroul de navigațiune și al Pașapoartelor din Ministerul Afacerilor Străine. Peste doi ani, lucra în Centrala acestuia, la Arhivă, ca în 1869 să fie confirmat prin decret copist. Din 30 octombrie 1873, avansat între timp, lucra ca atașat de agenție la Roma, post ocupat până-n 18 februarie 1877, când a fost adus la Divizia Politică din minister ca secretar, la 10 februarie 1878 lucrând, încă, în acest departament³.

A fost salarizat în tot acest răstimp cu 300 lei pe lună, abia la 11 februarie 1878 salariul ridicându-i-se la 500 lei lunar.

Trimis la 28 decembrie 1879 ca secretar II la Legația de la Roma, salariul i s-a fixat la 600 lei lunar. În capitala Italiei, a lucrat cu rezultate bune, promițătoare pentru o carieră diplomatică reușită. Între alte atribuții ce-i reveneau intrau și legăturile cu bursierii statului român trimiși la studii în Italia, cărora le și păstra, la legație, banii cuveniți trimiși din țară. Între bursierii trimiși spre perfecționare în artă se aflau la Roma și doi artiști: sculptorul Dimitrie Tronescu⁴ (susținut de Primăria Iași), „un om de o bonomie și de o simplitate rară”, și pictorul Petre Văduvoiu⁵, originar din Galați, „artist

¹ Universitatea „Valahia”, TÂRGOVIȘTE.

² Diplomat cu misiuni importante, în 1916 era la Haga de unde a propus Centralei rezolvarea informării rapide asupra evoluției militare printr-un acord între Agenția telegrafică română cu agențiile Reuters, Westnik și Stephani, echilibrând astfel demersurile serviciilor de presă germană și austro-ungară, cu mult mai bine organizate (vezi telegrama din 20 august/2 septembrie 1916, nr. 1667, în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – Arhiva diplomatică, Problema..., 71, E2, vol. 60, f. 229).

³ Detalii asupra statului de funcții diplomatice în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – Arhiva diplomatică, fond 77, M5, nenumerotat, cazier Mitilineu.

⁴ Absolvent al Școlii de Belle Arte – Iași, pictor, cu specializare în Italia ca bursier al Primăriei Iași.

⁵ Absolvent al Școlii de Arte Frumoase – București, elev al lui Gh. Tătăreanu.

de talent”, pe care „lipsa de mijloace îl oprește de la succes deși promite a deveni un bun pictor”⁶. Despre acesta din urmă, diplomatul mărturisea: „l-am ajutat cât am putut, l-am recomandat atențiunii domnului ministru Crețulescu⁷, care a binevoit să-i cumpere un tablou”, reprezentând „un țăran și o țărancă”, din suma respectivă – păstrată la Legație de secretar, – i-a dat câte „3 napoleoni în fiecare lună”⁸. Ca să-l sprijine, diplomatul apelează „la sufletul și curagiatorul junimii studioase, mă adresez, în fine, la omul de inimă, la domnul Panaiteanu⁹ pentru a lua să primească sub scutul său pe acest nenorocit. Să facă ce-i va dicta inima sa de român pentru a înlesni nenorocitului nostru compatriot o bursă, un ajutor, oricât de mic, pentru a-și putea urma studiile de pictură. Cu 100 franci pe lună ați putea scăpa pe un român de la mizerie și a reda țării un om folositor”¹⁰. S-a gândit la Primăria din Iași sau la „vreo autoritate”, neîndoindu-se că „sprijinul Domniei voastre puternic, acum ca și în trecut, ca și în viitor, nu va lipsi a ajuta pe suferinzi dar merituși”¹¹.

O cu totul altă situație avea bursierul Primăriei ieșene: 750 franci/ trimestru, banii fiind păstrați de C. Mitilineu, ca „om de încredere al guvernului”, medaliat chiar pentru merite și – cum am văzut mai sus – susținător al tinerilor trimiși la studii. Artistul moldav, singur într-un oraș mare, necunoscut, cu angoase și frici nenumărate, obsedat de studiul său și neîncredător, își păstra banii veniți de acasă... într-un geamantan aflat în camera închiriată! Informat despre ciudățeniile lui Tronescu, binefăcătorul său, profesorul Panaiteanu i-a scris dându-i numeroase povește. Mai ales după ce Mitilineu și ministrul N. Crețulescu l-au vizitat pe sculptor în atelier și l-au chestionat asupra muncii și viețuirii sale la Roma.

Într-o lungă scrisoare, artistul era sfătuit să fie atent „atât în privința grupării pozițiilor, formelor și mișcării lor (lucra la grupul „Amor și Psiche”, în marmură), cât și în privința expresiunilor, grației și fineței cu care sunt executate. Nu neglija a studia extremitățile, adică mâinile și picioarele, cari nu mi se par destul de mobile în forma lor prezentă (presupunem că profesorul Panaiteanu făcea recomandările în temeiul unor fotografii sau desene – schițe trimise de autor, n. n.). Asemenea ar fi semnalat asupra nudității părților genitale. „Draperia/ dacă trebuie s-o faci și dacă există și voalul să fie

⁶ Cf. scrisorii lui C. Mitilineu către Gh. Panaiteanu, f. d. fl., Idem, supra.

⁷ Nicolae Crețulescu (1812-1900), medic, om politic, parlamentar, prim ministru, academician,

diplomat cu posturi la Berlin, Roma, Petersburg; la Roma, în anii 1880-1881.

⁸ Artistul trăia la Amalfi, „face de tot felu pentru viețuire”, dar lucra; „Ce va deveni? Familia n-are mijloace iar pictorul nostru are artă!”, *Ibidem*. Paritatea în epocă era: 1000 franci = 55 napoleoni.

⁹ Gheorghe Panaiteanu-Bardasare (1816-1900), pictor și grafician cu studii în Germania, profesor universitar, inițiator al Școlii de Belle Arte – Iași și susținător activ al Pinacotecii Naționale din capitala Moldovei. Bun portretist și litograf, a introdus curentul academist în artă, director al Școlii de Belle Arte și al Pinacotecii Naționale.

¹⁰ Cf. scrisorii lui C. Mitilineu către Gh. Panaiteanu.

¹¹ *Ibidem*.

aranjate mai bine. La partea de jos a Amurului, de nu-ți vor părea scurte analogii cu cele de sus”¹². Și-a îndemnat protejatul să-și consulte profesorul îndrumător „în de-amănuntul și în toate. Ar fi bine pentru progresarea dtale, să faci cunoștință celor mai eminenți sculptori și ei să vie să-ți vadă lucrările, rugându-i a spune greșelile ce faci. *Du-te să vizitezi toate muzeele din Roma. Studiază studiile anticilor vechi (sic!), precum și cele moderne și vezi ce deosebiri este între dânsule* (subl. n.) Ocupă-te de istoria sculpturii clasice, precum și cu opera marilor maeștri de atunci și vei vedea unde ești și unde trebuie să ajungi. Foarte folositor pentru dta, dacă ai desena serile și nopțile, rând pe rând, fie bărbat, fie femeie, până când vei ajunge să faci cu facilitate un corp cu toate pozițiile”¹³.

Din cele arătate se deduce calitatea de artist și maestru, ca și cea de muzeograf a lui Panaitescu Bardasare. Grija sa pentru ca bursierul să progreseze și să aibă traiul asigurat se regăsește între preocupările majore: s-a frământat „zi și noapte ca să conving pentru ca să-ți acorde 3 ani de studiu la Roma” ca să îl ajute să lucreze cu un maestru eminent „în arta sculpturii”, așa că i-a scris lui Verussi și l-a convins, sfătuindu-l pe Tronescu: „Pune-te dar cu toată seriozitatea pe lucru să faci onor Școalei și Țării noastre și nu mai puțin familiei dtale”¹⁴. Dintr-o scrisoare a lui C. Mitilineu, profesorul Panaitescu aflase detalii pentru lucrarea „Amor și Psiche”, și că „ar fi mai bine, ca mai înainte a le executa să mergi mai adeseori în acel Muzeu”¹⁵. Știa, tot de la acesta, că Tronescu și Pius (?), cei doi bursieri ieșeni, lucrau cu „amor de artă și vă îndepliniți cu sfințenie datoria către guvernul care vă ține la studiu”, ceea ce i-a umplut „inima de satisfacție și bucurie!”¹⁶.

În plus, l-a determinat să-l considere pe diplomat ca pe unul „din cei mai iluștri bărbați și mai patrioți din România” și „călduros amic al Artelor Frumoase”¹⁷. Nu l-a bucurat, în schimb, imaginea sculptorului reieșită la vizitarea atelierului de către Crețulescu și Mitilineu, când: „ai fost atât de sfios și emoționat, încât ai început a plânge”, „vătându-te că ești departe de femeia dtale și de mănăstirile din Moldova!”¹⁸.

¹² Cf. scrisoare, 1880, Iași, cu antetul cabinetului directorului Pinacotecii Naționale. Cu același prilej, a evocat „împrejurări fatale” care-i amânaseră scrisoarea: moartea prietenului restaurator Gh. Siller la 27 septembrie (1880) și înmormântarea acestuia, două zile mai târziu, în cimitirul catolic al Iașului. Așa că – scria profesorul – era „în școală o zdruncinare”, cel dispărut fiind înlocuit, în ciuda propunerilor, de unul „care nu știe alta decât a copia la peisaje. De figură și de restaurare nu se pricepea de feliu”, preferându-se „ignoranta unui individ care făcea parte din grupul medaliaților. Școala, dar, a rămas fără profesor de figuri și Pinacoteca fără restaurator!”. Născut în 1824, Siller a făcut studii de pictură în Germania și Italia, devenind un bun pictor și mai ales, un căutat restaurator.

¹³ Cf. scrisoare, 1880, Iași, cu antetul cabinetului directorului Pinacotecii Naționale.

¹⁴ *Ibidem*. Artistul era căsătorit, soția sa rămânând în țară, la Botoșani, unde i se dădea o parte din bursă. Petre Verussi (1847-1886), publicist și pictor, profesor la Școala de Belle Arte Iași, jurnalist, liberal ca orientare politică, parlamentar, deci om cu multă influență.

¹⁵ Cf. scrisoare, 1880, Iași, cu antetul cabinetului directorului Pinacotecii Naționale.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

Așa că, supărat, i-a scris: se întrebau oare aceste înalte personalități de ce-o fi trimis la Roma „pe un prost” care „să nu știe cum să se poarte și ce să vorbească cu persoane nobile”, sfătuiindu-l a-și „părăsi vechile deprinderi” și „a te purta pe viitor modern” dar „ca un om cult” dispus a observa „de la alții, cum să se poarte către semenii și superiorii lui, și către dame de înalta societate”. Căci – îndeamnă Panaiteanu – „artistul trebuie să aibă maniere nobile și frumoase în societate, (nu) se consideră ca unii meseriași lipsit de lustrul culturii”¹⁹.

Ceea ce l-a supărat tare, a fost modalitatea lui Tronescu de a-și ține banii în geamantan, or, el, Panaiteanu „am ales și stăruit până i-am scos de la Primărie!”²⁰.

Pe acest fundal, în mod cu totul neașteptat, s-au petrecut două fapte surprinzătoare: la 3/15 mai 1882 C. Mitileneu și-a prezentat demisia din post, informându-l pe Petre Mavrogheni²¹ că s-a decis să intre în politică, la liberali.

Cauza reală o aflăm din reclamarea sa pentru „un act de abus de putere și de încredere în exercițiul funcțiunii”, adus la cunoștința ministerului de către trimisul României la Roma, I. Bălăceanu. Acesta îl informa pe ministrul Afacerilor Străine, Dimitrie Sturdza²², că bursierul Tronescu s-a plâns, în scris, că secretarul legației, Mitileneu, i-a reținut 1800 franci trimiși de Primăria din Iași în cursul anului 1880, și lăsați în grija lui²³; dintr-un depozit de 3200 fr., secretarul nu i-a dat bursierului decât 750 fr., așa că acesta i-a anunțat pe Panaiteanu și pe Bălăceanu.

Mai mult, cerându-i, la 8 august 1882, secretarului-casier 200 fr., acesta i-a modificat suma de pe chitanța eliberată și i-a refuzat restituirea motivând că sculptorul i-ar fi promis „o statuă de marmură de 3 m înălțime” pentru care el, diplomatul, primise 2000 fr. de la Prefectura din Constanța, iar „promisiunea nu s-a respectat”.

Dar Tronescu a respins categoric afirmația, susținând că s-a angajat pentru un bust din marmură, fiindcă „el singur voiește să-învețe de acum încolo, cu ocaziunea unei statue ce vrea să facă pentru Iași”²⁴. Sus și tare, artistul l-a acuzat pe diplomat că „nu-i dădea banii sub un pretestiu”, or, n-avea nici voie și nici dreptul „să supravegheze întrebuințarea ce bursierii fac cu banii și se servea de autoritatea de care era investit pentru a lua banii”. În plus, Mitileneu nu și-a informat nici șeful Legației despre conflictul cu sculptorul. Constrâns de rigori administrative și cutumiare, el a demisionat la 3/15 mai 1882, demisie acceptată de Petre Mavrogheni pe motivul unui „act de abus de

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*. Sugerase ca soluție: depunerea banilor la o bancă sau la legație contra unei chitanțe și să cheltuiască chibzuit sumele de care avea nevoie lunar: 20 lire gazda, 20 lire studiul, 60 lire întreținerea.

²¹ Petre Mavrogheni (1819-1887), om politic, parlamentar, ministru de Externe și Finanțe.

²² D. A. Sturdza (1833-1914), om politic liberal, parlamentar, ministru și prim ministru, academician.

²³ Vezi adresa Legației României, Roma, nr. 120/6/18 mai 1883, *loc. cit.*, fond cit.

²⁴ *Ibidem*.

putere și de încredere în exercițiul funcțiunii”, adus la cunoștința ministerului de trimisul României la Roma, I. Bălăceanu²⁵.

Demisionând, efectele asupra bursierului nu s-au lăsat așteptate: acesta „a trăit cu privațiuni de tot felul în scop de a face a statuă pentru comuna Iași, care l-a susținut”²⁶. Informați asupra acelor nereguli, ieșenii, în frunte cu rectorul Școlii de Belle Arte și director al Pinacotecii, n-au rămas în așteptarea unei decizii juridice, ci s-au asociat reclamantului, cerând dreptate. În același sens, și Tronescu s-a adresat repetat ministrului Afacerilor Străine (la 22 aprilie și 22 noiembrie 1883), dar și Tribunalului din Roma, lărgind vizibilitatea scandalului. Tribunalul l-a condamnat, în lipsă, pe Mitilineu, la 10 martie 1884, la plata a 3000 fr. pe seama sculptorului român; în același timp, deschizându-se proces și la București, aici, Tribunalului de Ilfov, la 14 noiembrie 1884, l-a absolvit de faptele sale!

În aceste împrejurări, fratele diplomatului, Mihai Mitilineu, s-a dezis de acesta, scriindu-i lui D. A. Sturdza (acesta era secretar general la Externe) că legăturile lor²⁷ erau rupte²⁸. A revenit la 26 mai/7 iunie 1884, într-o nouă scrisoare adresată lui Grigore Ghica, răspunzând aiudoma celor cerute de minister la 16 mai 1883²⁹.

Între timp, demisionarul Mitilineu, ajuns liberal, a revenit în Italia militând pentru cauza națională. La 10/23 ianuarie 1884 aflăm dintr-o solicitare că s-a adresat ministrului Afacerilor Străine ca să-l sprijine autorizând difuzarea ziarului „La Romania” legațiilor și consulatelor României din străinătate. Stabilit la Roma (via del Corso), a ținut să precizeze că la editarea ziarului a fost sprijinit de personalități italiene (Mancini, Visone),³⁰ chiar și de regele Italiei, care apăruse împreună cu regina, fotografiați, în primul număr, așa că spera, chiar conta, pe sprijinul din țară „pentru a planta cu succes” ziarul la Roma, și prin acesta, „apărarea drepturilor noastre naționale”³¹.

Așa cum deducem, C. Mitilineu nu a rămas în afara unor interese românești nici după ieșirea sa din diplomație, acum neangajând inițiative de genul celor menționate mai sus. În același an, Legația României la Roma a semnalat Centralei că el reprezenta un comitet de inițiativă pentru o statuie a lui Ovidiu la Constanța³².

²⁵ *Ibidem*. Ion Bălăceanu (1828-1914), om politic, parlamentar, diplomat, ministru.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Grigore Ghica îndeplinea funcția de secretar general al Ministerului Afacerilor Străine.

²⁸ Cf. scrisoare, brion, f. d., f. l., idem.

²⁹ Cf. scrisoare către secretarul general Gr. Ghica, Belgrad, 26 mai/7 iunie 1884, reiterând dezaprobarea sa.

³⁰ Referire la doi oameni politici, Pasquale Mancini Stanislav (1817-1889) fiind cel mai important, ca jurist de renume și fost ministru de externe (1881-1885).

³¹ Cf. scrisoarea din 10/23 ianuarie 1884, *loc. cit.*, fond cit, supra.

³² Cf. nota trimisului roman Mihail Obedenaru, Roma, 24 iulie/5 august 1884, către ministrul Afacerilor Străine, idem.

Într-adevăr, demisionarul a intermediat legăturile autorităților constănțene cu sculptorul Ettore Ferrari, cel care a angajat impetuoasa statuie a lui Ovidiu. Un comitet ProOvidiu a fost creat în anul 1881, pentru a duce la bun sfârșit lucrarea propusă de Remus Opreanu³³ spre a marca latinitatea Dobrogei și a omagia pe marele poet roman exilat la Tomis. De altfel, M. Obedenaru a confirmat acea calitate într-un raport trimis ministerului la 18 octombrie 1884, în care a informat că Mitilineu s-a prezentat directorului general din ministerul omolog italian, Peiroleri, drept „reprezentantul unui comitet din Dobrogea și că în această calitate el a invitat pe guvernul Italiei să trimită un delegat la Constanța pentru inaugurarea statuii lui Ovidiu. Fostul secretar își propune să adreseze o asemenea invitațiune și Ministerului Instrucțiunii Publice al Italiei”, or – scrie reprezentantul României, „legea nu permite nici o comunicațiune de felul acesta și că n-are nici o relațiune cu el, Constantin Mitilineu”³⁴.

În acele luni, situația lui C. Mitilineu nu era clar lămurită. La 25 septembrie 1884, D. A. Sturdza (secretar general) cerând ministrului, șeful său, măsuri pentru a soluționa cazul³⁵. Cu atât mai mult, cu cât, Ministerul Justiției a comunicat că Tribunalul Ilfov – Secția IV Civilă corecțională – prin sentința nr. 130 din 14 septembrie 1884 – l-a absolvit de faptele imputate. Nemaifiind în discuție o culpă penală, cea civilă a fost clasată și petentul exonerat.

Intrat, așadar, în politică, autorul unor fapte reprobabile – cel puțin în materie de comportament și de uzanță diplomatică – a fost iertat: și-o fi plătit datoria față de bursierul român, înclinăm a crede, și s-a spășit prin demersul laudabil pentru statuia lui Ovidiu! Dacă adăugăm și influența politică, atunci ajungem la o concluzie fericită: era reabilitat!

Nu știm dacă C. Mitilineu a luat parte și la inaugurarea de la Constanța din 18/30 august 1887, când gazdele, guvernul român și cel italian și-au trimis cu toții reprezentanții; românii l-au avut prezent pe D. A. Sturdza, om politic influent, cunoscător al demersurilor ProOvidiu³⁶.

Merita, categoric, o asemenea invitație, căci în plan diplomatic n-a mai reușit să progreseze, solicitările sale repetate între 1912 și 1932 pentru mărirea pensiei în contul anilor serviți în diplomație, rămânând fără efecte, ceea ce mărturisește că nu i-a fost stearsă greșeala pe seama unui bursier sărac.

³³ Remus Opreanu (1844-1908), jurist, om politic, parlamentar, prefect al Constanței.

³⁴ Cf. raport M. Obedenaru, înregistrat cu nr. 16735/18 octombrie 1884, către Ministerul Afacerilor Străine, *loc. cit.*, supra.

³⁵ Cf. nota nr. 15620/25 septembrie/7 octombrie 1884, Idem.

³⁶ Vezi acel moment la Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979; transportul și instalarea lucrării, la Doina Păuleanu, *Axa est-vest. Constanța – istorie și dinamică interculturală*, Fundația Pro Arte, Constanța, 2001, p. 211-214; Eadem, *Ctitorii ale regelui Carol I la Marea Neagră în Regele Carol I, ctitorul României moderne*, album, editat de Muzeul Național Peleş, Sinaia, 2019, coordonator și coautor Narcis Dorin Ion, p. 86-87.

ABOUT AN ARTISTIC-DIPLOMATIC CONFLICT

(Abstract)

During the 19th century, after 1860, the City Hall of Iași endorsed with consistent scholarships the specialization of the Romanian artists in Italy. The endeavours, the nominal proposals and the argumentation came from, in general, the director of the Art Academy (at the same time director of the National Art Gallery), Gheorghe Panaiteanu Bardasare. One of these scholars, the sculptor Dumitru Tronescu was in Rome between 1880 and 1884, training himself thoroughly, receiving precise instructions (in an interesting correspondence) from his professor of Iași, Panaiteanu-Bardasare. It was a mistake or the professional misconduct of the diplomat Constantin I. Mitilineu (in charge of preserving and managing the scholarships) that caused a conflict between him and the sculptor Tronescu. The documents in the Diplomatic Archive mention and describe the case in detail, the diplomat losing his job for abuse of office. The letters of Panaiteanu-Bardasare are found in the same place comprising professional advice and suggestions, concerns related to the posture and thorough training of an artist who, in his vision, had to fully justify the trust of those who supported his training, counting on his future contribution.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. The criminal record of diplomat Constantin I. Mitilineu.
- Fig. 2. Fragment of the letter of Constantin I. Mitilineu, with his signature.
- Fig. 3. Fragment of the letter bearing the heading of the Art Gallery of Iași, of his director (Gh. Panaitescu-Bardasare) to Dimitrie Tronescu.
- Fig. 4. The letter of scholar Dimitrie Tronescu to the Ministry of Foreign Affairs.
- Fig. 5. The letter of Mihai Mitilineu to the Ministry of Foreign Affairs.
- Fig. 6. The report of Romania's envoy in Rome, M. Obedenaru.
- Fig. 7. Communication from the Ministry of Justice regarding the absolution of Constantin I. Mitilineu of the charges brought.

Fig. 1. Cazierul diplomatului Constantin I. Mitileneu

Fig. 3. Fragment din scrisoarea cu antetul Cabinetului Pinacotecii din Iași, a directorului acesteia (Gh. Panaitescu Bardasare), către Dimitrie Tronescu

94

Comandul Ministerului

Am văzut că s-au făcut procese, înaintea muzei plătite
 Comandului Mitlineu și fiind că în viaa credincioșilor
 lăsa ca să poată în mână Comandului Mitlineu
 ca să scrie la Contabil a Legăturii și să scrie
 care scrie din Comandul Mitlineu la permișcia
 familiei ca să poată pe mijloc Legăturii Comandului
 Mitlineu să scrie pe tot din cauza că
 Legăturii și numai fiind Legăturii Contabilului
 să scrie la Contabil cum în viaa Comandului
 permișcia în fața Comandului Mitlineu, ca lăsa e
 permișcia de mine ca permișcia permișcia Legăturii
 pe tot în credință și în scris Comandului
 Comandului ca să scrie pe tot a Comandului și să scrie
 Comandului Mitlineu în fața Comandului Mitlineu, lăsa
 să scrie în scris la Comandul Mitlineu, lăsa
 Mitlineu să scrie în scris Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului

Dimitrie Tronescu

București, 22 Decembrie 1873

Fig. 4. Scrisoarea bursierului Dimitrie Tronescu către ministrul Afacerilor Străine

1873

Comandul Ministerului

Am văzut că s-au făcut procese, înaintea muzei plătite
 Comandului Mitlineu și fiind că în viaa credincioșilor
 lăsa ca să poată în mână Comandului Mitlineu
 ca să scrie la Contabil a Legăturii și să scrie
 care scrie din Comandul Mitlineu la permișcia
 familiei ca să poată pe mijloc Legăturii Comandului
 Mitlineu să scrie pe tot din cauza că
 Legăturii și numai fiind Legăturii Contabilului
 să scrie la Contabil cum în viaa Comandului
 permișcia în fața Comandului Mitlineu, ca lăsa e
 permișcia de mine ca permișcia permișcia Legăturii
 pe tot în credință și în scris Comandului
 Comandului ca să scrie pe tot a Comandului și să scrie
 Comandului Mitlineu în fața Comandului Mitlineu, lăsa
 să scrie în scris la Comandul Mitlineu, lăsa
 Mitlineu să scrie în scris Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului

Am văzut că s-au făcut procese, înaintea muzei plătite
 Comandului Mitlineu și fiind că în viaa credincioșilor
 lăsa ca să poată în mână Comandului Mitlineu
 ca să scrie la Contabil a Legăturii și să scrie
 care scrie din Comandul Mitlineu la permișcia
 familiei ca să poată pe mijloc Legăturii Comandului
 Mitlineu să scrie pe tot din cauza că
 Legăturii și numai fiind Legăturii Contabilului
 să scrie la Contabil cum în viaa Comandului
 permișcia în fața Comandului Mitlineu, ca lăsa e
 permișcia de mine ca permișcia permișcia Legăturii
 pe tot în credință și în scris Comandului
 Comandului ca să scrie pe tot a Comandului și să scrie
 Comandului Mitlineu în fața Comandului Mitlineu, lăsa
 să scrie în scris la Comandul Mitlineu, lăsa
 Mitlineu să scrie în scris Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului

Am văzut că s-au făcut procese, înaintea muzei plătite
 Comandului Mitlineu și fiind că în viaa credincioșilor
 lăsa ca să poată în mână Comandului Mitlineu
 ca să scrie la Contabil a Legăturii și să scrie
 care scrie din Comandul Mitlineu la permișcia
 familiei ca să poată pe mijloc Legăturii Comandului
 Mitlineu să scrie pe tot din cauza că
 Legăturii și numai fiind Legăturii Contabilului
 să scrie la Contabil cum în viaa Comandului
 permișcia în fața Comandului Mitlineu, ca lăsa e
 permișcia de mine ca permișcia permișcia Legăturii
 pe tot în credință și în scris Comandului
 Comandului ca să scrie pe tot a Comandului și să scrie
 Comandului Mitlineu în fața Comandului Mitlineu, lăsa
 să scrie în scris la Comandul Mitlineu, lăsa
 Mitlineu să scrie în scris Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului

Am văzut că s-au făcut procese, înaintea muzei plătite
 Comandului Mitlineu și fiind că în viaa credincioșilor
 lăsa ca să poată în mână Comandului Mitlineu
 ca să scrie la Contabil a Legăturii și să scrie
 care scrie din Comandul Mitlineu la permișcia
 familiei ca să poată pe mijloc Legăturii Comandului
 Mitlineu să scrie pe tot din cauza că
 Legăturii și numai fiind Legăturii Contabilului
 să scrie la Contabil cum în viaa Comandului
 permișcia în fața Comandului Mitlineu, ca lăsa e
 permișcia de mine ca permișcia permișcia Legăturii
 pe tot în credință și în scris Comandului
 Comandului ca să scrie pe tot a Comandului și să scrie
 Comandului Mitlineu în fața Comandului Mitlineu, lăsa
 să scrie în scris la Comandul Mitlineu, lăsa
 Mitlineu să scrie în scris Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului
 Comandului Mitlineu în scris pe tot Comandului

Fig. 5. Scrisoarea lui Mihai Mitlineu către ministrul Afacerilor Străine

10755
15 OCT 84
Domnule Ministru,

Atașii ofiței se la S. Pănderi, Director General la Ministerul Afacerilor Străine, că D. Constantin Mitilinciu sa prezentat la minister ca reprezentant al unui comitet din Lubogena, și că în această calitate el a solicitat pe guvernul Italian să trimite un delegat la Constanta pentru inaugurarea stației lui Covid.

Fișul secretar în propunere să alocare un asemenea investigație și ministrului instrucțiunii publice al Italiei.

Am și S. Pănderi General

ca Legatura noastră n'a primit încă ni comunicatiune de felul acesta, și că nime n'a încă electoare ca D. Constantin Mitilinciu.

Bine văzti a parveni, Domnule Ministru, exprimarea respectivă conseratului a mulți S. Pănderi

Agurmei Voștre

Mitilinciu

Fig. 6. Raportul trimisului României la Roma, M. Obedenaru

a Justiției

le Minister.

Am primit
Prințului adresa d. S. Pănderi
n. 14207 din 23 sept. 84, prin
care ați bine văzti a mi
comunica că Tribunalul Hlor
de tima IV Civil - Corvino-
nala, prin sentința n. 930/84
din 14 sept. a absolvit pe
prezentațel C. S. Mitilinciu
fost secretar al Legaturii
noștre la Roma, de faptul
ce i s'a imputat.

Fig. 7. Comunicare de la Ministerul Justiției privitoare la absolvirea lui Constantin I. Mitilinciu de acuzațiile aduse

REZULTATELE CERCETĂRII ARHEOLOGICE EFECTUATE LA RESTAURAREA MONUMENTULUI EROILOR DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL DIN CARTIERUL GALATA DIN IAȘI

Mădălin-Cornel VĂLEANU¹, Vasilica-Monica GROZA²,
Luminița BEJENARU^{2,3}, Sergiu-Florentin SCUTARU¹

Cuvinte cheie: *arheologie, antropologie, restaurare, complex comemorativ*

Keywords: *archaeology, anthropology, preservation, commemorative complex*

Introducere

Complexul comemorativ consacrat eroilor din Primul Război Mondial este constituit dintr-un monument central (mausoleu) și o zonă de protecție în jurul acestuia în care au fost reînhumate oseminte umane (cimitir). Ansamblul este poziționat pe versantul de nord-est al Dealului Galata, zonă dominată de prezența mănăstirii cu același nume ctitorită, între 1582 și 1583, de către domnitorul Petru Șchiopu, astăzi obiectiv inclus în Lista Monumentelor Istorice cu codul IS-II-m-A-03940 (Fig. 1).

În anul 1928, la inițiativa Societății Cultul Eroilor Filiala Iași, se aprobă inițial de către Consiliul Municipal Iași alocarea unui teren în suprafață de 2.778 mp pentru construirea unui monument consacrat cinstirii eroilor căzuți pentru patrie în anii 1916-1918. Ulterior, același for dispune alocarea suplimentară a încă 4.400 mp cu rolul de a crea o zonă de protecție pentru complexul comemorativ. Trebuie făcută mențiunea că amplasamentul pentru acest complex comemorativ a fost ales de către mitropolitul Pimen în colaborare cu generalul Iacob Zadik și primarul Oswald Racoviță⁴.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova”, IAȘI.

² Academia Română, Filiala Iași, Centru de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”, IAȘI.

³ Universitatea „A. I. Cuza” Iași – Facultatea de Biologie, IAȘI.

⁴ S. Ifțimi, *Mausoleul Eroilor (1928-1930)*, în *Drumuri în memorie. Mausoleele*, București, 2018, p. 102.

Planurile mausoleului din cadrul complexului comemorativ au fost realizate de către Henri Coandă, construirea acestuia realizându-se de către antrepriza de construcții a fraților Marconini în anii 1929-1930. Construcția este compusă dintr-un osuar (amplasat la subsolul construcției) și un obelisc (poziționat suprateran deasupra osuarului) care la partea interioară era împodobit cu o serie de picturi realizate de către Ion Bălău⁵. În arhiva fotografică a fostului Muzeu de Antichități din Iași se păstrează mai multe fotografii din timpul realizării construcției, în care se observă inclusiv utilizarea betonului armat la edificarea sa (Fig. 2).

După inaugurarea clădirii mausoleului, în anul 1930, a fost realizată și împrejmuirea zonei din jurul său. În spațiul astfel creat este menționată amplasarea a șase cruci mari și 600 de cruci mai mici, în memoria celor 6.000 de soldați ale căror rămășițe pământești au fost reînhumate aici.

De precizat este faptul că, din informațiile disponibile, reiese faptul că nu au fost aduse în acest loc oseminte ale soldaților căzuți direct pe front, ci de a celor decedați în urma rănilor sau a bolilor dobândite pe câmpul de luptă, în spitalele și satele în care au fost încartiruite unitățile militare pentru refacere⁶.

O serie de informații indică faptul că date despre construirea monumentului și despre cei înmormâțați în cadrul complexului comemorativ se regăseau în „Cartea de Aur”, document care se afla în interiorul mausoleului, dar care a dispărut în perioada comunistă⁷.

Informații istorico-arheologice despre zona vizată

Amplasamentul pe care a fost construit complexul comemorativ din Galata se află poziționat la cca. 1700 m sud-vest de zona centrală a Iașului, pe un teren în pantă, în perimetrul căruia nu sunt menționate descoperiri arheologice (Fig. 1). Această situație pare a fi în contrast cu situația arheologică din proximitate, evidențiată prin cercetările de teren întreprinse de arheologii ieșeni în anii 1950-1985⁸.

Însă există o explicație a acestei situații, din punct de vedere al dezvoltării habitatului uman în această zonă. Amplasamentul studiat se află pe versantul de nord-est al dealului Galata, mărginit la bază de albia pârâului Nicolina, versant marcat de fenomene de alunecare a terenului datorate atât tipului de versant cu o înclinare accentuată, cât și stratigrafiei geologice a zonei.

Pentru perioadele istorice vechi (preistorie/ antichitate), lipsa vestigiilor arheologice în zona amplasamentului studiat nu surprinde. Însă, în ceea ce privește

⁵ *Ibidem*, p. 107.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, Iași, 1984, vol. 1, planșa XXXVIII.

perioada medievală explicația lipsei descoperirilor arheologice specifice este una care necesită o abordare mai complexă, istorică și documentară.

La 15 mai 1584, Teofan mitropolitul Sucevei menționa construirea unor chilii lângă Mănăstirea Galata într-un loc pe care *l-a curățit cu oamenii și cu banii mei* în care se afla *pădure întregă și deasă*⁹. La 18 decembrie 1589, domnitorul Petru Șchiopu dăruiește Mănăstirii Galata pădurea din jurul acesteia (*braniștea Miroslavei*, dar și marginea *rediului până sus pe deal*), cât și o serie de terenuri de pe vale (*în vale la seliște*)¹⁰, iar la 17 mai 1598 este amintită în zonă Mănăstirii Galata prezența unor vii (*viile de la Galata*)¹¹. Așadar, peisajul natural din jurul Mănăstirii Galata pare să se fi schimbat radical, pe parcursul secolelor XVII-XVIII, prin defrișarea pădurii din jur și plantarea de vii și livezi, așa cum amintesc și alte numeroase documente emise începând cu anul 1635¹².

Documentele cartografice din secolul al XIX-lea nu surprind întotdeauna zona amplasamentului studiat, deoarece orașul era departe de zona de interes, șanțul de apărare și delimitare a urbei trecând pe la baza dealului Galata, acolo unde se afla una din barierele de intrare în oraș, numită sugestiv *Trei calici*, lăsând astfel arealul studiat în afara perimetrului urban.

Extinderea locuirii umane și sistematizarea zonei din jurul Mănăstirii Galata se produce abia după Primul Război Mondial, în planurile orașului fiind menționate inclusiv unele toponime sugestive în zona amplasamentului studiat, care s-au pierdut între timp (ex. *Parcul sinistrașilor* – după inundațiile din anul 1932) (Fig. 3).

Foarte interesant este faptul că în planurile zonei realizate în anii 1950, apare figurat *Cimitirul Eroilor din 1916-1918*, un cimitir de mari dimensiuni, ce era situat la nord de Mănăstirea Galata, alături de cel din jurul Monumentului Eroilor (Fig. 4). La acest moment, nu deținem informații sigure despre acest cimitir și istoria lui; demersurile noastre de documentare realizate până în prezent nu au condus la identificarea unor date certe.

Cert este că, acest *Cimitir al Eroilor din 1916-1918*, ce apare foarte bine individualizat în planurile zonei realizate în anii 1950, în fotografiile aeriene ale zonei realizate în anul 1964 devenise deja o simplă parcelă înierbată (Fig. 5). Ce s-a întâmplat cu osemintele celor înmormântați aici, nu cunoaștem. Situația dovedește că s-a creat premisa necesară pentru o ștergere a acestuia din memoria urbei, așa cum se poate observa în planul 1:2.000 realizat în anul 1972, când cimitirul eroilor nu mai apare nici măcar marcat (Fig. 6).

⁹ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente privitoare la Istoria Iașului*, vol. 1, Iași, 1999, doc. 26, p. 39-41.

¹⁰ *Ibidem*, doc. 32, p. 55.

¹¹ *Ibidem*, doc. 45, p. 67-69.

¹² *Ibidem*, doc. 252, p. 333-335.

În planul municipiului Iași, scara 1:1.000 din anul 1984, la nord de Mănăstirea Galata, sunt iarăși figurate cruci, dar fără a se mai indica *Cimitirul Eroilor* (Fig. 7). În acest plan dispăre și marcarea delimitării zonei de protecție din jurul Monumentului Eroilor, cu ea dispărând și crucile menționate în planul din anii 1950 (Fig. 4).

Restaurarea Monumentului Eroilor și reorganizarea complexului comemorativ din Galata a constituit, astfel, o oportunitate deosebită, fiindcă prin cercetarea arheologică se putea realiza acea clarificare a situației reale de aici, în contextul în care în ultimul timp se observă că în memoria colectivă a locuitorilor urbei încep a se înrădăcina foarte bine multe legende urbane, pe post de adevăruri istorice.

Cercetarea arheologică

Cercetarea arheologică s-a desfășurat în perioada iulie 2020-iulie 2021, în baza autorizațiilor de supraveghere arheologică nr. 605/2020, nr. 968/2020, nr. 56/2021 și nr. 417/2021 legate de restaurarea monumentului din inițiativa Primăriei Municipiului Iași (primar Mihai Chirica), care a asigurat și fondurile necesare lucrărilor. Proiectul de restaurare a fost realizat de către SC Proganex 2005 SRL (șef proiect arh. dr. Ioan Sasu), antreprenor fiind SC Conest SA (director Irinel Tofan, șefi de șantier Mihaela Ungureanu și Ștefan Luca).

Trebuie făcută precizarea asupra faptului că situația din teren identificată înainte de începerea lucrărilor a fost inclusă în proiectul de reabilitare al complexului. Însă, în planurile realizate pentru documentațiile tehnice nu au fost incluse suficiente detalieri, deși acest aspect prezenta nu numai o obligație profesională din partea celor implicați, dar mai ales o cerință de ordin tehnic, mai ales în sensul descrierii și inventarierii exacte a crucilor și detaliilor de pe acestea (numere, înscrisuri etc.) ce existau pe amplasament, constatându-se o multitudine de diferențe față de situația reală din teren de la debutul cercetării arheologice (Fig. 8).

De aceea, încă de la începutul lucrărilor de cercetare arheologică s-a avut în vedere inventarierea și poziționarea exactă a crucilor și monumentelor funerare de pe amplasament. Considerentele acestei inventarieri exacte au fost și acelea ca recuperarea materialelor osteologice umane în urma cercetării arheologice să se realizeze în conexiune cu monumentele funerare (cruce) din apropierea acestora, astfel încât, în viitor, în ipoteza că se vor regăsi listele cu persoanele reînhumate să se poată realiza și identificarea exactă a rămășițelor pământești.

Această activitate a constituit o prioritate și din alt punct de vedere, deoarece pe amplasament, la suprafața solului au fost identificate de-a lungul timpului, dar și la demararea cercetărilor arheologice, materiale osteologice umane, situație care nu putea și nu poate constitui una de normalitate în contextul dat.

Într-o primă fază a cercetării arheologice, ne-am concentrat atenția asupra zonei din jurul mausoleului, unde inițial au fost realizate trei secțiuni arheologice – notate S1,

S2 și S3 (Fig. 9). Situația arheologică identificată în cadrul acestora a evidențiat faptul că nu exista o legătură directă între amplasamentul crucilor și monumentelor funerare din perimetrul inițial investigat și materialele osteologice umane identificate în sol. Modul de prezentare a materialelor osteologice umane evidențiau reînhumarea acestora, operațiune care, în fapt, a fost realizată într-o manieră și superficială și grăbită.

În ceea ce privește situația stratigrafică identificată în cadrul Secțiunilor S1 și S2 (Fig. 11), aceasta reliefează o serie de depuneri antropice succesive, dar și prezența fenomenelor de alunecare a terenului în zona amplasamentului, lipsind cu desăvârșire materialele arheologice de orice natură. Materialele osteologice umane din sol erau îngropate superficial, la mică adâncime (cca. 0,20-0,30 m), uneori acestea chiar apărând împrăștiate și dispuse disparat unele de altele.

La est de mausoleu, în cadrul Secțiunii S3, a fost bine individualizat nivelul de construcție al mausoleului, constituit din argilă galbenă scoasă pentru realizarea subsolului, nivel ce se afla la cca. 0,70-0,80 m sub nivelul trotuarului de dinainte de începerea lucrărilor de restaurare (Fig.11). S-a observat faptul că reînhumările s-au realizat inițial la cca. 0,20-0,30 m sub nivelul de la momentul construirii și amenajării terenului din jurul mausoleului, similar practic cu situația sesizată în cadrul Secțiunilor S1 și S2, numai că în acele sectoare suprafața solului reprezenta și nivelul de construire. După depunerea de umpluturi constituite din pământ negru, peste nivelul de construire, crucile au fost rearanjate pe noua suprafață a solului în acest perimetru de la est de mausoleu, distrugându-se practic legătura cu materialul osteologic uman reînhumat.

Ulterior, cercetarea arheologică a întregii zone din jurul mausoleului în spațiul verde în care se aflau cruci a venit să confirme situația identificată inițial în cadrul Secțiunilor S1, S2 și S3, respectiv faptul că în perimetrul cercetat a fost descoperit material osteologic uman îngropat superficial, risipit și neglijent depus, fără a exista o corelare cu poziționarea crucilor identificate în teren în acel perimetru.

Astfel, singura concluzia care poate fi reținută în urma interpretării situației arheologice identificate în acest perimetru din jurul mausoleului, este aceea că în jurul monumentului s-a realizat o reînhumare a rămășițelor pământești relocate din alte zone, iar ulterior, în decursul timpului, s-a produs și o modificare și o re poziționare a crucilor în teren.

În ceea ce privește cercetarea arheologică a zonei de la nord de mausoleu (Fig. 12), acolo unde erau cruci dispuse pe cinci aliniamente cvasicirculare, în interiorul a patru dintre ele aflându-se dispuse cruci de dimensiuni mai mari, ce purtau inscripționate literele C, D, E și F (Fig. 13), trebuie precizat faptul că în acest perimetru se observau împrăștiate pe suprafața solului numeroase materiale osteologice umane.

De aceea, au fost mai întâi au fost realizate Secțiunile S4-S8, pentru a se observa dacă amplasarea crucilor (de mari și mici dimensiuni) este în legătură cu prezența unor gropi de reînhumare. Situația arheologică constată în acest perimetru a fost similară cu

cea din jurul mausoleului, respectiv că nu există o legătură directă între amplasamentul crucilor și materialele osteologice umane îngropate din sol (Fig. 14). Din aceste considerente, întreaga zonă a fost săpată manual, pentru a se recupera toate materialele osteologice umane. Trebuie precizat faptul că prezența rădăcinilor de arbori a îngreunat operațiunile de recuperare a acestora.

Cercetarea arheologică a zonei de la est de mausoleu, acolo unde erau cruci dispuse pe două aliniamente paralele (Fig. 15), a fost îngreunată mult și de prezența vegetației ornamentale constituită, în principal, din arbori de tuia, arbori care ar fi trebuit mai întâi fi tăiați. Deși s-a acordat o atenție deosebită recuperării materialelor osteologice umane, situația din teren a fost una destul de complicată. Inițial s-a realizat o secțiune de cercetare (denumită Secțiunea S9) (Fig. 16), iar abia ulterior realizării acesteia a venit și autorizația pentru tăierea arborilor, fapt ce ne-a permis continuarea cercetării.

Chiar și în aceste condiții de lucru, observațiile arheologice ne-au permis să concluzionăm faptul că suntem în aceeași situație ca și în cazul perimetrelor prezentate anterior, reliefându-se faptul că nu există o legătură directă între amplasamentul crucilor și cea a materialelor osteologice umane îngropate în sol.

Argumentul care vine să susțină observațiile făcute în urma cercetărilor arheologice, acela că au intervenit modificări, de-a lungul timpului, ale amplasamentelor crucilor, îl reprezintă descoperirea unei cruci mari pe care era marcată litera A în afara perimetrului actual al complexului comemorativ.

Deși am cercetat îndeaproape întreaga zonă adiacentă amplasamentului, nu am putut identifica și crucea care să poarte înscrisă litera B, aspect care ar fi o continuare firească, logică și rațională, prin prisma faptului că la nord de mausoleu se aflau amplasate crucile care aveau marcate literele C, D, E și F.

În opinia noastră, această situație necesită o documentare suplimentară care să permită reconstituirea planului inițial de dispunere a componentelor ansamblului comemorativ, eventual cu detaliile de dispunere a crucilor din jurul mausoleului, documentații utilizate la autorizarea la construire, procedură tehnică și administrativă obligatorie chiar și în perioada interbelică.

Subiectul rămâne deschis, pe de o parte, deoarece depășește obiectivele cercetării arheologice, iar pe de altă parte, pentru că datele publicate, până acum, în literatura de specialitate sunt mai mult decât sumare¹³. Însă, în perspectiva întocmirii documentației pentru înscrierea complexului comemorativ în Lista Monumentelor Istorice, așa cum autoritățile locale doresc în fapt, suntem optimiști în ceea ce privește restituirea tuturor datelor legate de evoluția și aspectul inițial al monumentului.

¹³ A se vedea: S. Ifimi, A. Ichim, *Iași, Capitala României (1916-1918)*, Iași, 2017; I. Sasu, C. Firtea *et alii*, *Reabilitarea Monumentului Eroilor Primului Război Mondial din Galata – Iași*, în *Monumentul*, XXI, 2020, p. 425-434; S. Ifimi, *op. cit.*, p. 101-107.

O comparație între situația din teren înainte de începerea lucrărilor de reabilitare și planul prevăzut de acestea, relevă faptul că au intervenit o serie de modificări ample în perimetrul monumentului, atât în ceea ce privește extinderea aleilor, construirea unei parcări, realizare de rețele pentru apă, curent electric și gaz dar, mai ales, în reamplasarea crucilor (Fig. 17). De aceea, realizarea cercetării arheologice și concluziile rezultate reprezentau o necesitate privind clarificarea situației reale a celor reînținuți în perimetrul adiacent mausoleului. În acest context, trebuie precizat că planul de reamplasare a crucilor prevăzut de proiectul de reabilitare a complexului comemorativ este unul strict cu rol estetic, atât la nord, cât și la est de mausoleu.

Așa cum am precizat și anterior, cercetarea arheologică a vizat și lucrările de realizare a rețelelor pentru apă, curent electric și gaz, precum și realizarea fundațiilor pentru alei și parcaje. Cercetarea arheologică a perimetrelor în care s-au realizat aceste obiective a condus la descoperirea de materiale osteologice umane și în zone în care nu existau amplasate cruci sau monumente funerare, ceea ce vine să susțină faptul că au intervenit atât modificări în amplasamentul crucilor, cât și posibil au existat reînținuiri haotice în cuprinsul amplasamentului.

Privitor la materialele osteologice umane aflate în osuarul din interiorul mausoleului, facem precizarea că datorită stării precare de conservare nu s-a putut face o analiză detaliată a acestora și, din aceste considerente, au fost selectate aleatoriu doar un număr de 50 de crani care au fost supuse analizei antropologice. Facem precizarea că, atât în urma cercetării arheologice realizate în perimetrul complexului comemorativ, cât și în urma scoaterii din osuarul mausoleului a materialului osteologic uman, nu poate fi vorba în nici un caz de rămășițele umane a unui număr de 6.000 de soldați, numărul real fiind mult mai mic.

Această concluzie poate fi susținută indirect și de faptul că pe crucile mici din cadrul complexului comemorativ, în cadrul cercetărilor realizate au fost descoperite doar cruci cu numere cuprinse între 1 și 250, și nu până la 600 cum ar fi fost logic, dacă acest număr ar fi fost cel real așa cum sugerează unele informații¹⁴.

În lunile mai-iunie 2021, o parte din acest material osteologic a fost aranjat în cutii de lemn și redepus în spațiul de la subsolul mausoleului. Restul materialului osteologic uman care nu a încăput în osuarul mausoleului a fost reîngropat la est de mausoleu, într-o groapă special amenajată, care a fost marcată de cruci mici și două cruci mari reconșionate (cele care purtau înșcrise literele D și F) (Fig. 18).

Analiza antropologică

Au fost analizate un număr de 50 crani, prelevate aleatoriu din materialul osteologic uman ce se păstra în osuarul de la subsolul mausoleului, evaluându-se

¹⁴ S. Ifțimi, *op. cit.*, p. 102.

componentele anatomice păstrate, respectiv vârsta la deces și sexul, caracteristici tafonomice și paleopatologice.

Frecvența pe sexe indică o predominanță a bărbaților față de femei – 46 bărbați / patru femei. În cazul bărbaților, categoria de vârstă cea mai frecventă este cea de 20-35 de ani – adult tânăr (44%), urmată de 35-50 de ani – adult mijlociu (38%); categoriile de vârstă de 12-20 de ani – adolescent și de peste 50 de ani – adult bătrân au procente mult mai scăzute (6%, respectiv 4%). În cazul femeilor, datele relevă vârsta de 20-35 de ani (adult tânăr), dar și vârsta de 12-20 de ani (adolescent).

Aspecte paleopatologice: a fost identificată macroscopic *hiperostoza porotică (cribra cranii externa, porozitatea exocraniană)*, care se prezintă sub forma unor zone cu adâncituri și porozități pe suprafața externă a calotei craniene. *Hiperostoza porotică* denumită și *cribra cranii externa, porozitatea exocraniană*, este rezultatul unei creșteri anormale a țesutului osos pe exocraniu.

Prezența porozității exocraniene, indiferent de localizarea acesteia, este frecvent utilizată ca instrument în evaluarea stării de sănătate și a statusului nutrițional al populațiilor vechi. Aceasta poate sugera diferite boli, cum ar fi: scorbutul infantil, rahitismul, anemia feriprivă, osteita, osteomielita, periostita, procese inflamatorii ale oaselor craniene, ale scalpului sau modificări osoase produse *post mortem*.

A fost semnalată și *cribra orbitalia*, o afecțiune similară care se manifestă la nivelul plafonului orbitei. Deși aceste afecțiuni sunt adesea generate de extinderea masei de țesut osos spongios la nivelul craniului ca reacție la hipertrofia medulară, există și alte procese patologice, cum ar fi cele asociate cu infecțiile cronice ale scalpului și scorbutul, care pot produce porozități în suprafața externă a calotei craniene.

Au fost înregistrate și *traumatismele craniene* (provocate de lovituri cu obiecte tăioase) în funcție de localizarea lor și în funcție de oasele specifice afectate). Resturile de schelete umane oferă dovezi biologice directe privind leziunile, iar acești indicatori biologici sunt utili mai ales în reconstituirea comportamentelor populațiilor vechi.

Pe suturile craniene s-a semnalat prezența oaselor wormiene (în special la nivelul osului occipital și frontal), cunoscute și sub denumirea de oase intersuturale. Majoritatea oaselor sunt de dimensiuni mici și variază ca număr și formă de la un subiect la altul, identificarea acestora fiind foarte importantă, deoarece prezența lor poate duce la confuzii în diagnosticarea unei fracturi semnalată la nivelul oaselor craniene.

În urma examinării macroscopice a craniilor a fost semnalată și *sutura metopică* completă care se întinde fără întrerupere de la punctul nasion la punctul bregma. Sutura metopică se închide între primul și al doilea an de viață și este, de regulă, închisă complet înainte de atingerea vârstei de trei ani, dar uneori poate rămâne deschisă până la vârsta de șapte ani. În unele cazuri sutura metopică rămâne deschisă pe toată durata vieții, putând fi observată și la persoanele în vârstă). Incidența suturii metopice are o valoare ușor mai ridicată în cazul bărbaților comparativ cu femeile și este mult mai frecvent

întâlnită la oamenii care locuiesc în zonele rurale comparativ cu cei care locuiesc în zonele urbane.

Sutura metopică persistentă poate fi atribuită mai multor cauze: creșterea anormală a oaselor craniene, metopism patologic cauzat de hidrocefalie, întreruperea creșterii, factori ereditari specifici, ereditate, atavism (aparitia unor particularități care se presupune că au fost prezente la strămoșii îndepărtați, ca o funcție de recombinare aleatoare a genelor sau condiții favorabile exprimării sale în stare embrionară), plagiocefalie (malformație craniană caracterizată prin deformarea și asimetria capului datorită sinostozei suturilor craniene), cauze mecanice și disfuncții hormonale. În prezent factorul cel mai important recunoscut de comunitatea științifică este influența genetică.

Sinostozarea prematură a suturilor craniene – craniosinostozele sunt definite ca închiderea prematură a suturilor craniului, având ca rezultat deformarea craniană.

La nivelul dentiției de pe maxilarul superior s-au înregistrat cariile, chisturile, resturile radiculare, edentația parțială, hipoplazia smalțului dentar și tartrul dentar.

Caria dentară rezultă în urma demineralizării smalțului de către produsele organice reziduale din bacteriile bucale. Această patologie are o etiologie multifactorială și se prezintă sub diferite grade de dificultate, pornind de la pete opace și ajungând până la cavități de mari dimensiuni ce afectează dentiția. Cariile sunt asociate de regulă cu consumul ridicat de carbohidrați, idee susținută de faptul că bacteriile din cavitatea bucală se înmulțesc foarte ușor în prezența acestora.

Chistul radicular apare sub forma unei cavități mari în os, cu pereții regulați în jurul apexului dentar, fiind întâlnite mai des la nivelul maxilarului superior.

Resturile radiculare – abraziunea dentară poate fi determinată atât de gradul de utilizare a dinților în procesul de masticție, cât și de patologia dentiției. Pentru evidențierea îndepărtării stratului de smalț de pe dentină se folosesc cinci grade de abraziune dentară stabilite de Périer. Gradul V se prezintă sub forma unei abraziuni accentuate, mergând până la dispariția coroanei și apariția camerei pulpare, rezultând astfel *restul radicular*.

Edentația constă în lipsa parțială sau totală a dinților din cavitatea bucală produsă prin căderea acestora după erupție, din cauza mai multor factori. Caria dentară și complicațiile acesteia reprezintă cauza principală a edentației. Alte afecțiuni care pot duce la edentație sunt procesele infecțioase ale țesuturilor moi sau ale țesuturilor osoase (osteomielite), tumorile sau traumatismele faciale.

Hipoplazia smalțului dentar este o anomalie de structură/dezvoltare care are la bază perturbații ale amelogenezei. Defectele hipoplazice fac parte din categoria indicatorilor cantitativi nespecifici ai stării de sănătate și/ sau ai statutului nutrițional în timpul formării mugurilor dentari și apar drept răspuns al organismului uman la acțiunea unui stres fiziologic. Episoadele de stres cauzează deficiențe ale grosimii smalțului, numite hipoplazie a smalțului. Incidența acestei displazii într-o populație

dispărută poate creiona fragilitatea sa biologică în încercarea de a se adapta la schimbările de mediu.

Tartrul dentar (calculusul) este o placă mineralizată de culoare alb-cenușie al cărei principal component îl reprezintă fosfatul de calciu și care este ferm atașată de suprafața dentară. În funcție de poziționarea acestuia pe coroana dintelui sau pe rădăcinile expuse, el poate fi supragingival și subgingival.

În concluzie, menționăm faptul că patologiile identificate pe craniile analizate, sunt în special cele asociate cu deficiențe nutritive (hiperostoza porotică, hipoplazie dentară, carii dentare, pierderi de dinți, depuneri de tartru), precum și cele de tip inflamator-infecțios (granulom dentar și inflamații ale oaselor craniene).

Concluzii

Cercetarea arheologică realizată a evidențiat faptul că nu s-a putut stabili o legătură directă între amplasamentul crucilor și monumentelor funerare existente pe amplasament la momentul debutului lucrărilor de restaurare a monumentului și materialele osteologice umane din sol. Acest fapt reliefează că, în decursul timpului s-au produs modificări majore ale configurației aliniamentelor de cruci amplasate în cadrul complexului comemorativ. Din aceste considerente, considerăm că se impune instituirea unui regim de protecție arheologică în perimetrul ansamblului comemorativ, deoarece cercetarea arheologică întreprinsă nu a condus și la o investigare exhaustivă a întregului perimetru.

În cadrul cercetării arheologice, s-a acordat o atenție deosebită inventarierii exacte a crucilor asociate cu numere de identificare în corelație cu materialele osteologice îngropate. Am avut în vedere situația că în viitor vor putea fi identificate și documente din care să rezulte identitatea celor reînțuși în cadrul ansamblului. Din păcate, arheologic nu se poate realiza o asemenea asociere.

Facem și precizarea că în cadrul complexului comemorativ au existat amplasate șase cruci mari, ce purtau înscrise literele de la A la F, fiind identificate în cadrul cercetărilor doar cinci dintre acestea, respectiv cele ce purtau litere A, C, D, E, și F.

În ceea ce privește numărul crucilor mici, au fost identificate pe amplasament doar cruci ce purtau înscrise doar numere cuprinse între 1 la 250, neexistând – în acest moment – nici un fel de argument care să susțină existența amplasării în cadrul complexului comemorativ a unui număr de 600 de cruci mici.

Studiu antropologic realizat pe un eșantion ales aleatoriu format de 50 crani, dincolo de aspectele de interes morfo-patologic, a evidențiat și faptul că, pe lângă rămășițele pământești ale unui eroilor din Primul Război Mondial, în cadrul complexului comemorativ să fi fost reînțuate și osemintele altor persoane (copii, adolescenți, femei).

THE RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH PERFORMED
ON THE OCCASION OF THE RESTORATION OF THE FIRST WORLD WAR HEROES
MONUMENT IN GALATA NEIGHBORHOOD OF IAȘI

(Abstract)

The study aims to present the conclusions resulted following the archaeological and anthropological research made for the restoration of the First World War Heroes Monument in Galata neighborhood of Iași.

At the start of the restoration project, there was few information in literature from which it is not clearly outlined the situation of the monument and of the commemorative complex. The research led to the conclusion that several interventions were performed throughout time causing the reconfiguration of the commemorative complex, and that former soldiers as well as other people were buried within the complex.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Location of the Heroes Monument in Galata. 1. Palace of Culture; 2. Galata Monastery's Church; 3. The obelisk of the commemorative complex. With a red line, the perimeter of the commemorative complex. Source of illustration: left, plan provided by ANCPPI; right, image provided by the portal Google Earth taken on 26. 08. 2020.
- Fig. 2. Image during the construction works of the Heroes Mausoleum (1929/1930). Source of illustration: photo collection of the Museum of Antiquities (Inventory F534, inventory of the Archaeology Institute of Iasi).
- Fig. 3. Plans of Iasi from 1933-1934.
- Fig. 4. The study area in the city plan of Iasi from the 1950s.
- Fig. 5. Aerial photograph of Galata area from 1964.
- Fig. 6. Galata area in the city plan of Iasi from 1972 (at a scale 1:2000).
- Fig. 7. Galata area in the city plan of Iasi (at a scale 1:1000).
- Fig. 8. The establishment plan in the area (left) and details from the contents of the establishment (right).
- Fig. 9. The situation around the mausoleum. The blue numbers, the numbers written on crosses identified at the beginning of the archaeological research; * broken cross; ** the burial monument of lieutenant Belizare Glavici (+23. 03. 1917).
- Fig. 10. The situation identified in the area surrounding the mausoleum before the beginning of the archaeological research; *broken cross; ** the burial monument of lieutenant Belizare Glavici (+23. 03. 1917). Examples of numbers written on crosses.

- Fig. 11. The archaeological sections made around the mausoleum. Upper left: section S1, detail of the stratigraphic situation. Upper right: Section S2, the stratigraphic situation (overall image). Lower: Section S3, the Interpretation of the archaeological and stratigraphic situation.
- Fig.12. The situation in the perimeter north of the mausoleum. The blue numbers: the numbers written on the crosses identified at the beginning of the archaeological research.
- Fig. 13. The general situation in the perimeter north of the mausoleum after the removal of vegetation. Upper left: the area of the cross E (in the background we can notice the area of the crosses C and D). Upper right: the area of the cross F. Lower left: recovery and storage of small crosses. Lower right: fragmentary burial monument.
- Fig. 14. Sections S4-S8 made in the perimeter north of the mausoleum. Upper left: section S4 and the area of the cross C. Upper right: Section S5 and the area of the cross D. Lower left: Section S6 and the area of the cross E. Lower right: Section S7 and the area of the cross F.
- Fig. 15. The situation in the perimeter east of the mausoleum. The blue numbers: the numbers written on crosses identified at the beginning of the archaeological research. F.N.: without number.
- Fig.16. The situation in the perimeter east of the mausoleum. Lower left: Section S9.
- Fig. 17. Site plan: left: before the beginning of the rehabilitation works; right: achieved.
- Fig. 18. The pit where the human remains were deposited. Upper left: placement, blue outline; upper right: deposit of the osteologic material; lower: marking the pit at the surface of the field.
- Fig. 19. The commemorative at the end of the restoration works. Upper: the placement of the crosses around the mausoleum. Middle: the placement of the crosses north of the mausoleum. Lower: the placement of the crosses east of the mausoleum. Lower: the placement of the crosses east of the mausoleum.

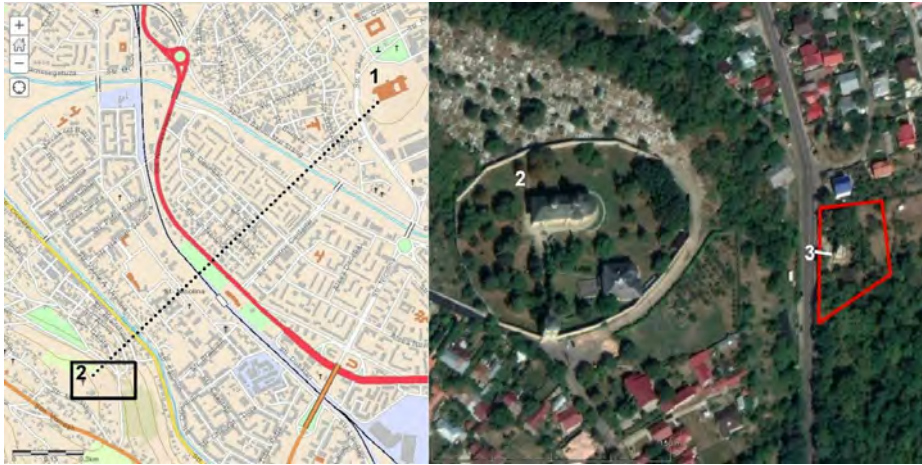

Fig. 1. Amplasarea Monumentului Eroilor din Galata. 1, Palatul Culturii; 2, Biserica Mănăstirii Galata; 3, Obeliscul complexului comemorativ. Cu linie roșie, perimetrul complexului comemorativ. Sursa ilustrației: stânga, plan furnizat de ANCPI; dreapta, imagine furnizată de portalul Google Earth realizată în 26. 08. 2020

Fig. 2. Imagine din timpul lucrărilor de construire a Mausoleului Eroilor (1929/1930). Sursa ilustrației: Colecția de fotografii a Muzeului de Antichități (inventar F534, inventarul Institutului de Arheologie din Iași)

Fig. 3. Planuri ale Iașului din anii 1933-1934

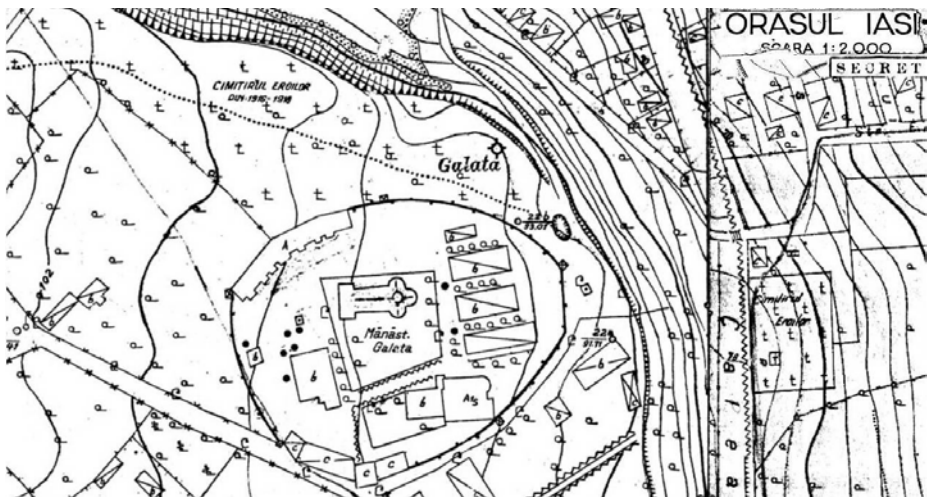

Fig. 4. Zona studiată în planul orașului Iași din anii 1950

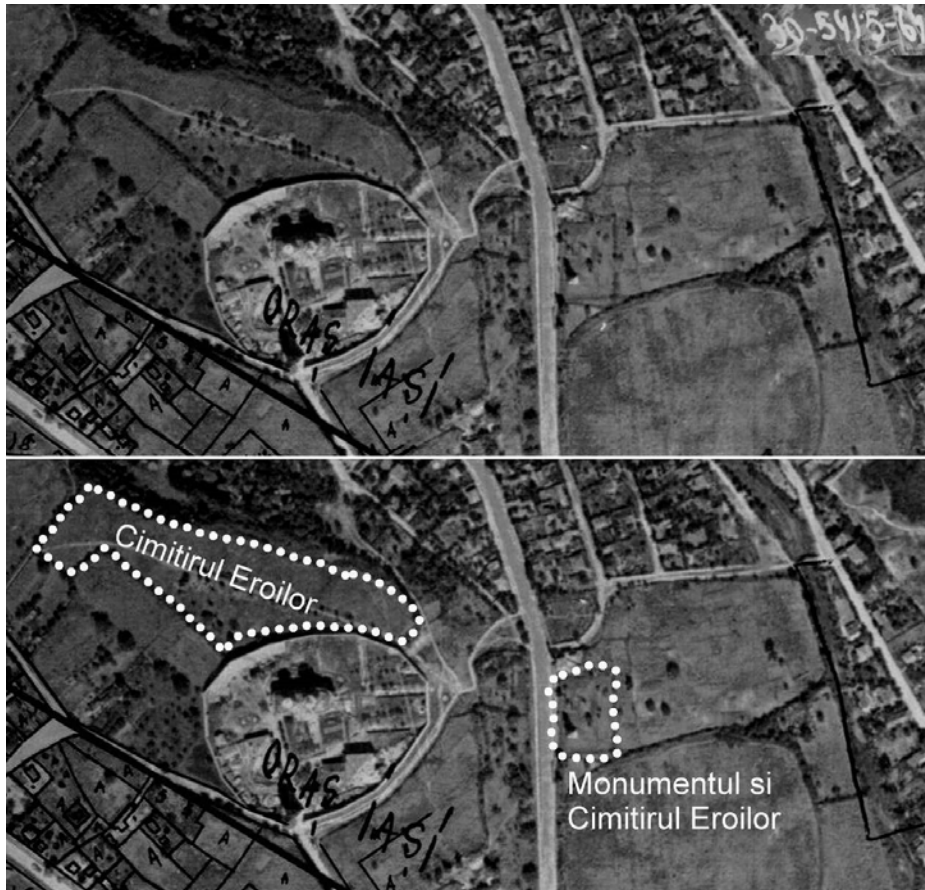

Fig. 5. Fotografie aeriană a zonei Galata din anul 1964

Fig. 6. Zona Galata în planul orașului Iași din anul 1972 (plan la scara 1:2.000)

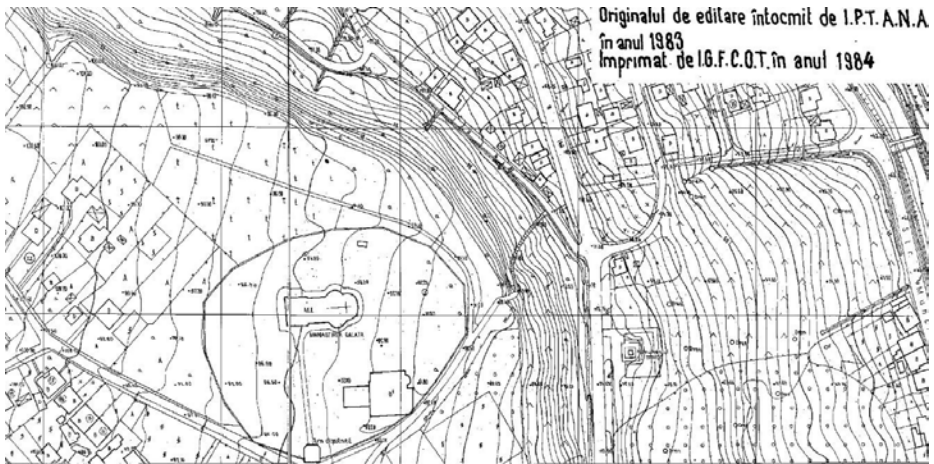

Fig. 7. Zona Galata în planul orașului Iași din anul 1984 (plan la scara 1:1.000)

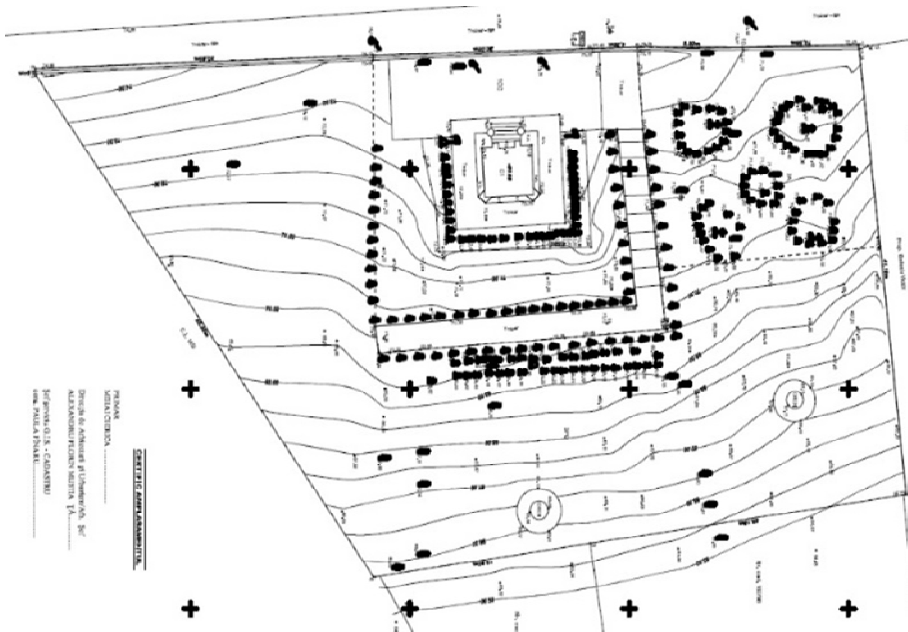
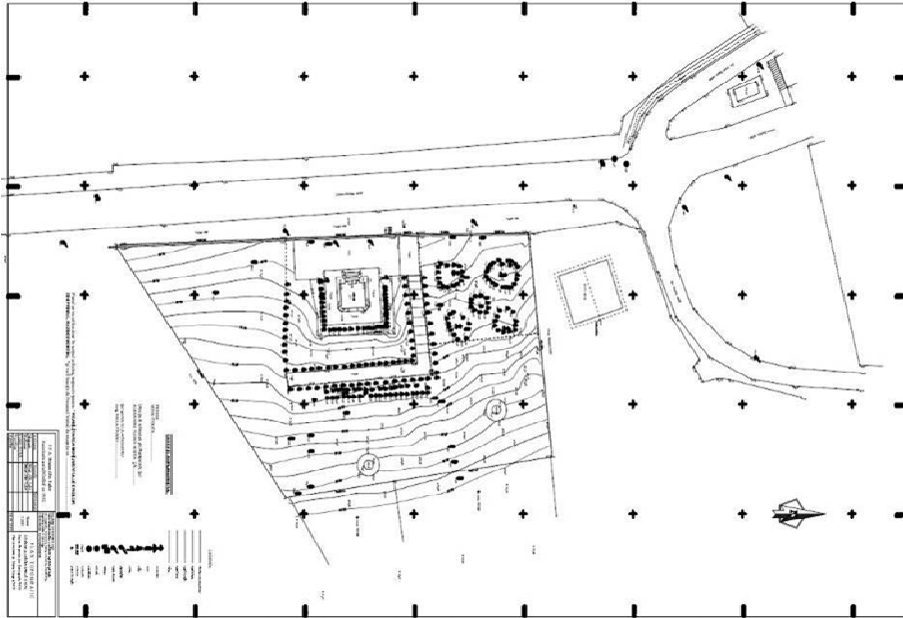

Fig. 8. Planul de încadrare în zonă (sus) și detalii din cuprinsul amplasamentului (jos)

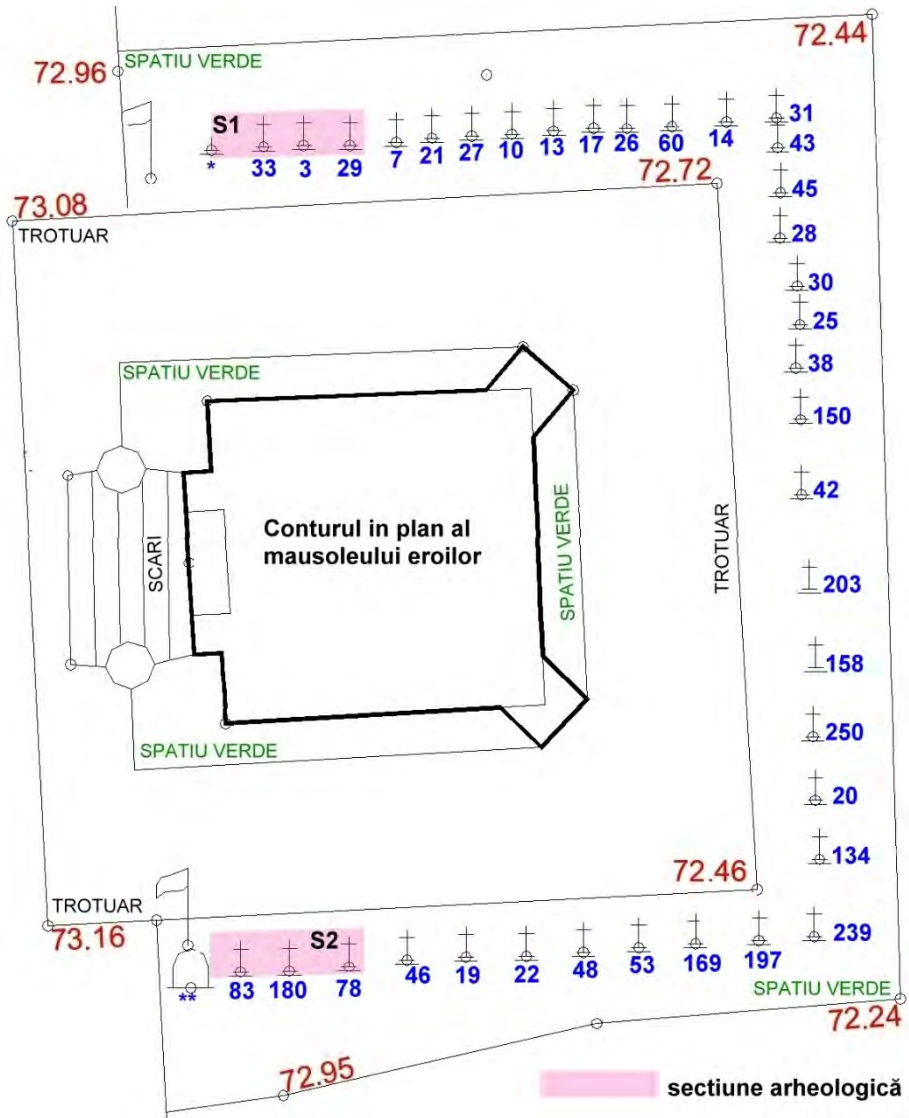

Fig. 9. Situația din zona din jurul mausoleului. Cifrele albastre, numerele înscrise pe cruci identificate la începerea cercetării arheologice; *, cruce ruptă; **, monumentul funerar al locotenentului Belizare Glavici (+23. 03. 1917)

Fig. 10. Situația identificată în jurul mausoleului înaintea începerii cercetării arheologice.
*, crucea rupta; **, monumentul funerar al locotenentului Belizare Glavici (+23. 03. 1917).

Exemple de numere înscrise pe cruci

Fig. 11. Secțiunile arheologice realizate în jurul mausoleului. Stânga sus: Secțiunea S1, detaliu situație stratigrafică. Dreapta sus: Secțiunea S2, situația stratigrafică (imagine de ansamblu).
Jos: Secțiunea S3, Interpretarea situației arheologice și stratigrafice

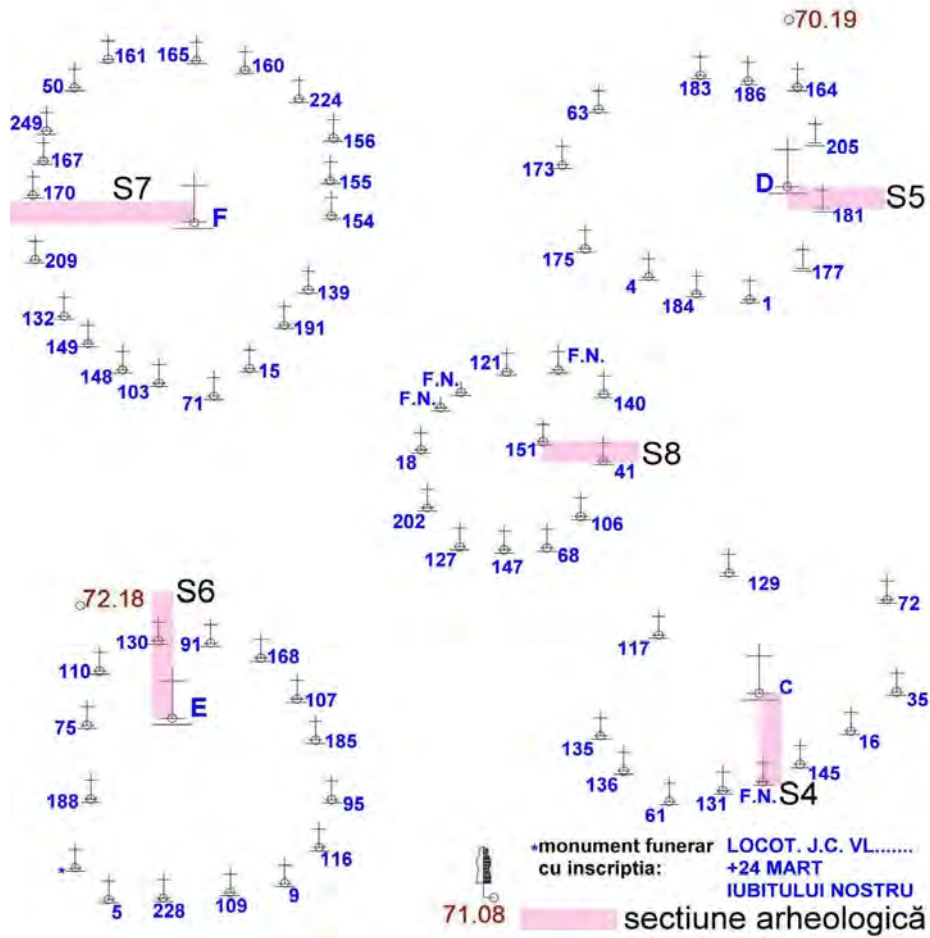

Fig. 12. Situația din perimetrul de la nord de mausoleu.
Cifrele albastre: numerele înscrise pe cruci identificate la începerea cercetării arheologice

Fig. 13. Situația generală în perimetrul de la nord de mausoleu după curățirea de vegetație.

Stânga sus: zona crucii E (în plan îndepărtat se observă zona crucilor C și D).

Dreapta sus: zona crucii F. Stânga jos: recuperarea și depozitarea crucilor mici.

Dreapta jos: monument funerar fragmentar

Fig. 14. Secțiunile S4-S8 realizate în perimetrul de la nord de mausoleu.
Stânga sus: Secțiunea S4 și zona crucii C. Dreapta sus: Secțiunea S5 și zona crucii D.
Stânga jos: Secțiunea S6 și zona crucii E. Dreapta jos: Secțiunea S7 și zona crucii F

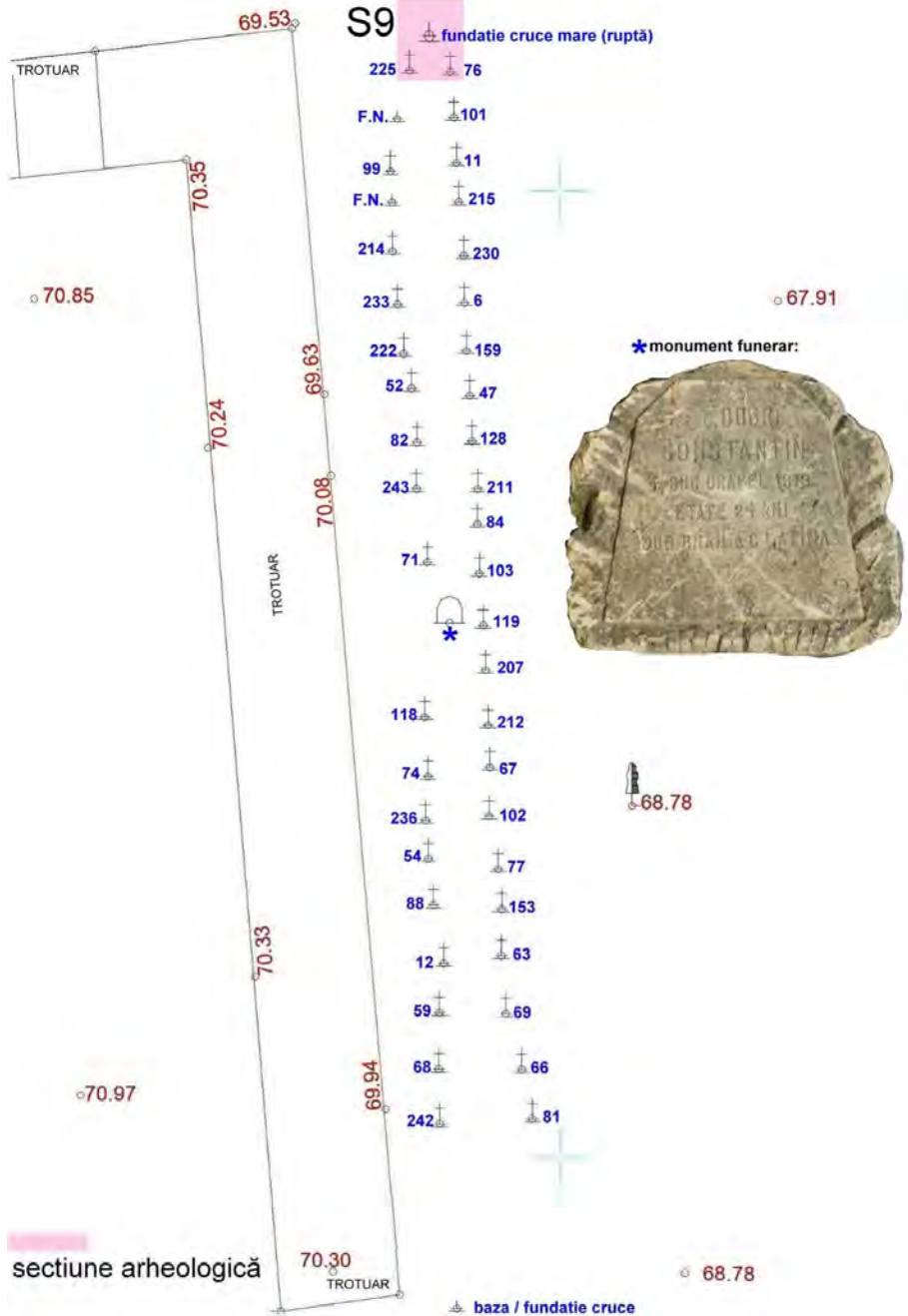

Fig. 15. Situația din perimetrul de la est de mausoleu. Cifrele albastre: numerele înscrise pe cruce identificate la începerea cercetării arheologice. F. N.: fără număr

Fig. 16. Situația din perimetrul de la est de mausoleului. Stânga jos: Secțiunea S9

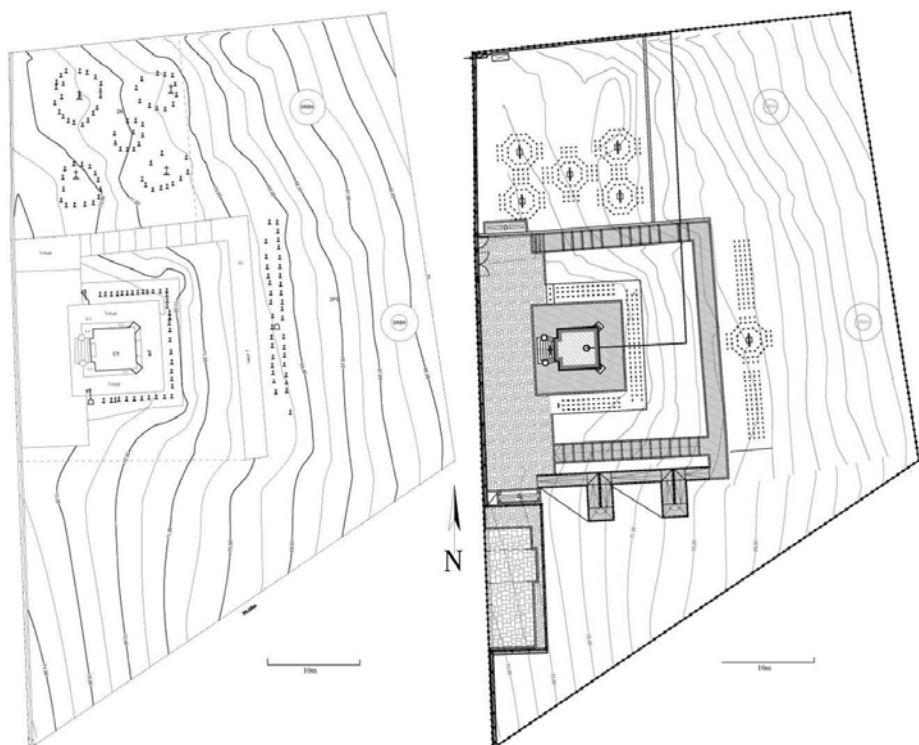

Fig. 17. Plan de situație: stânga: înainte de începerea lucrărilor de reabilitare; dreapta: realizat

Fig. 18. Groapa în care au fost depuse osemintele umane. Stânga sus: poziționare, contur albastru; Dreapta sus: depunerea materialului osteologic; Jos: marcarea la suprafața terenului a gropii

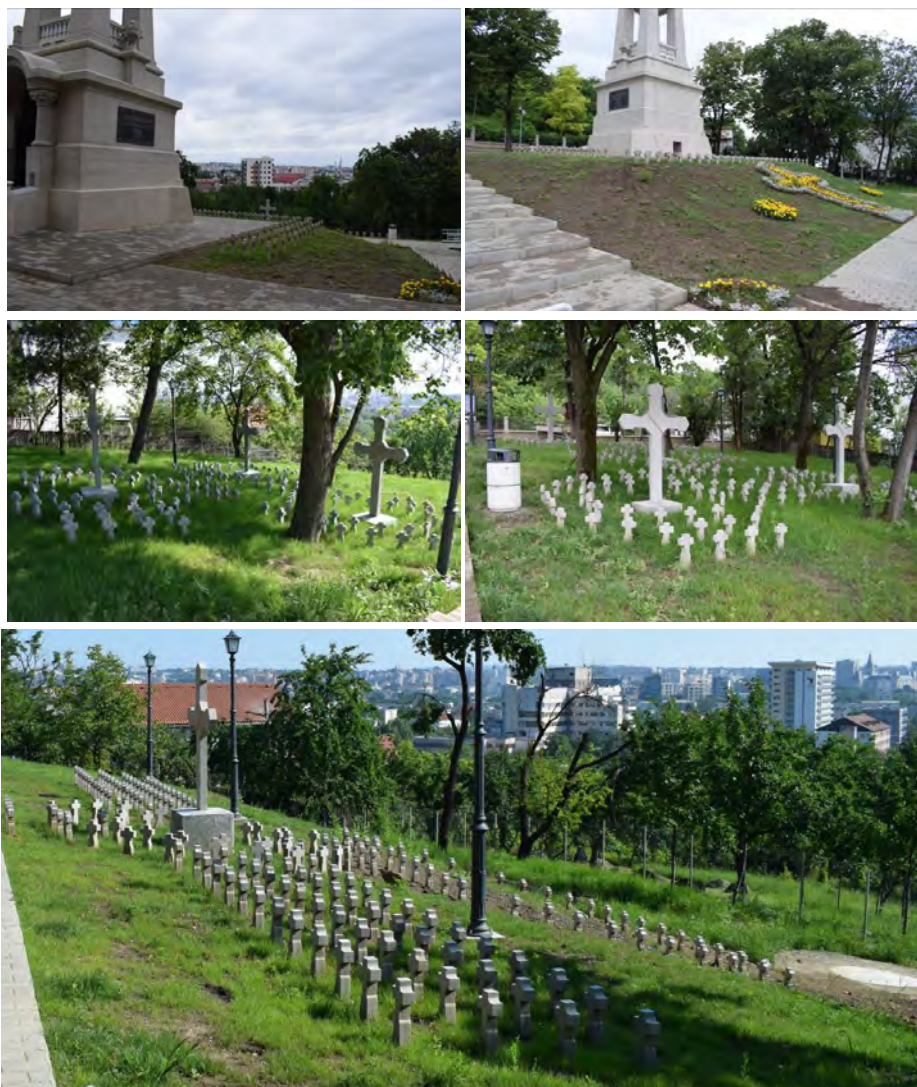

Fig. 19. Complexul comemorativ la finalizarea lucrărilor de restaurare. Sus: Amplasarea crucilor în jurul mausoleului. Mijloc: Amplasarea crucilor la nord de mausoleu. Jos: Amplasarea crucilor la est de mausoleu

MAGHIARII ARDELENI, ROMÂNIA ȘI UNGARIA (1918-1920)

Cristian SANDACHE¹

Cuvinte cheie: *Transilvania, România, Ungaria, Trianon, război*

Keywords: *Transylvania, Romania, Hungary, Trianon, War*

Din momentul consfințirii oficiale internaționale a noilor granițe ale Ungariei (4 iunie 1920), destinul colectiv al maghiarimii se va modifica în mod fundamental, ecourile psihologice ale acestei noi stări de lucruri dovedindu-se profunde și tragice, motivând toate manifestările politicii externe și redesenând modalitatea în care ungurul se va raporta (generic vorbind) la sine și la ceilalți².

Ungaria Sfântului Ștefan încetase să mai existe.

4.020 kilometri pătrați i-au revenit Austriei (9% etnici maghiari); 61.633 kilometri pătrați, Cehoslovaciei (30% etnici maghiari); 103.093 kilometri pătrați, României (31,6% etnici maghiari); 20.551 kilometri pătrați, Iugoslaviei (fără Croația, 30% etnici maghiari); 589 kilometri pătrați Poloniei (0,01% etnici maghiari) și 21 kilometri pătrați, Italiei (13% etnici maghiari). Un număr de 3.213.631 de etnici maghiari rămăseseră în afara granițelor Ungariei istorice. Dacă includem și populația Croației-Slovenia, atunci numărul maghiarilor rămași să trăiască în afara Ungariei propriu-zise era de 3.319.571. Ungaria trianonică urma să aibă o populație de 7.615.117 locuitori, dintre care 88,4% erau etnici maghiari³.

Intrarea Transilvaniei în componența statului român a generat o frustrare specială în rândurile maghiarimii, provincia fiind considerată dintotdeauna, drept un adevărat pantheon istorico-spiritual al urmașilor lui Árpád⁴.

¹ Universitatea „Dunărea de Jos”, GALAȚI.

² Matthew Caples, *Et in Hungaria Ego. Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, în *Hungarian Studies*, 19, 2005, p. 52; A se vedea pe larg și Romsics Ignác, *Erdély Elvesztése. 1918-1947*, Budapest, Helikon Kiado, 2018.

³ Romsics Ignác, *A Trianoni bekeszerződés*, Budapest, Osiris, 2003, p. 229-230.

⁴ C. A. Macartney, *Hungary. From Ninth Century Origins to the 1956 Uprising*, Aldine Transactions. A Division of Transaction Publishers, New Brunswick (USA) and London (UK), 2009, p. 78; Miklós Molnár, *A*

Perioada 1918-1920 a fost una complicată și tensionată pentru maghiarii ardeleni, aceștia continuând să speră într-o revenire la vechile stări de lucruri, chiar dacă evidența le sugera că urmau să devină (dintr-o comunitate dominantă sub aspect politic) o minoritate națională în cadrele teritoriale ale statului român. De aici, îndârjirea cu care vor refuza să accepte noua situație, în sensul că nu au dorit să recunoască hotărârea majorității românești de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918⁵.

Opinia publică românească privește această atitudine a maghiarilor ca fiind una irațională, de o ostilitate greu de înțeles. Pe de altă parte, istoricul ar trebui să analizeze prin prisma rațiunii (chiar dacă inerentele subiectivității influențează, în mod evident, orice demers științific), încercând să explice orice atitudine, contextualizând. Maghiarii ardeleni nu ar fi putut, în niciun caz, să recepteze actul de la 1 decembrie 1918 cu seninătate, atâta timp cât aveau în spate o istorie îndelungată, în cadrul căreia fuseseră (alături de elementul german) cei care modelaseră specificul Transilvaniei, sub aspect politico-statal⁶.

Pe de altă parte, voci din rândurile comunității maghiare ardeleni respingeau acuzațiile de iredentism venite din partea majorității românești, considerându-le fie aberante, fie jignitoare⁷. Maghiarii trăiau cu adevărat o dramă colectivă absolută, dar prin structura lor ar fi fost mult prea mândri, pentru a se angaja în acțiuni cu caracter iredentist, ostile statului român. Își trăiau durerea în tăcere și, în același timp, continuau să speră (pe fondul evenimentelor internaționale extrem de complexe) într-un miracol legat de finalizarea viitoarei păci. Existau totodată și reprezentanți ai elitelor politice românești care considerau (pe bună dreptate) că în chestiunea comunității maghiare

Concise History of Hungary, Cambridge University Press, 2008, p. 93; László Kontler, *A History of Hungary*, Palgrave Macmillan, 2002, p. 148-149; Ferenc-Páll Szabó (coordonator), Sándor Pócsai, Ciprian Rad, Éva-Andrea Váradi, László Wellmann, *O istorie a maghiarilor*, Ed. Világhírnév, Cluj, 2014, p. 71-85; Benó Attila, Péntek Janos, *Dicționar cultural maghiar-român*, Ed. T3, Sfântu Gheorghe, 2013, p. 51; Louis. L. Löte, *Transylvania and the Theory of Daco-Roman Continuity*, Classic Printing Corporation, Cleveland, 1980; Gyula Zathureczky, *Transylvania: Citadel of the West*, Danubian Press, Astor Park, Florida (nedată); Köpeczi Bela (ed.), *History of Transylvania*, 3 vols., Columbia University Press, New York, 2001; G. Kosáry Dominic, *History of Hungary*, Arno Press and the New York Times, New York, 1971; John Paget, *Hungary and Transylvania*, Arno Press and the New York Times, New York, 1971; Denis Sinor, *History of Hungary*, Frederick A. Praeger, New York, 1966.

⁵ Ioan Scurtu, Liviu Boar (coordonatori), *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente*, Arhivele Statului din România, București, 1995, p. 126-128; 162-166; 181.

⁶ C. A. Macartney, *Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences. 1919-1937*, Oxford University Press, London and New York, 1937, p. 256-258; Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent în consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 75-84; Nicolae Dascălu, *Minoritățile naționale în România Mare (1918-1940)*, în RRSI, XXIV, nr. 3-4, 1990, p. 195-196.

⁷ Iosif Horváth, *La chestia iredentismului*, în *Glasul minorităților*, Lugoj, I, 4, septembrie 1923, p. 1.

din România era nevoie de tact, iar atitudinea statului român față de cetățenii de altă origine etnică trebuia să fie una de reconciliere și de deschidere⁸.

Scepticii considerau că rădăcinile conflictului dintre români și maghiari erau cu mult mai vechi, iar ostilitatea intensă existentă între cele două popoare era comparabilă (într-o oarecare măsură) cu tensiunea dintre polonezi și comunitatea germană trăitoare în Polonia interbelică⁹.

În anul 1920, în Transilvania procentul românilor era de 57%, al maghiarilor de 26,5%, al germanilor de 10%, iar al celorlalte naționalități de 6,5%¹⁰.

Un deceniu mai târziu, procentul românilor ardeleni era de 57,8%, în timp ce acela al maghiarilor înregistra 24,4%¹¹.

Nu trebuie uitat că în intervalul 1918-1929, aproximativ 200.000 de etnici maghiari părăsiseră Transilvania, stabilindu-se în Ungaria. Și recensământul din anul 1910 (ultimul recensământ efectuat în perioada Imperiului Austro-Ungar), consfințea aceeași inferioritate numerică a maghiarilor față de comunitatea românească, în pofida faptului că (drept rezultat al politicilor de maghiarizare care se amplificaseră mai cu seamă după 1890), comunitatea maghiară atingea un procent de 29,5%¹².

Ceea ce politicienii de la București considerau a fi fost o adevărată provocare (și o misiune care ar fi reclamat timp și soluții eficiente) era situația din orașele ardeleni, dominate numeric de către maghiari și germani. Chiar și după 1920, autoritățile române erau de părere că procesul de maghiarizare al evreilor ardeleni ar fi continuat, astfel încât, majoritatea celor aproximativ 3,2% locuitori ai Transilvaniei de origine evreiască, ar fi fost complet maghiarizați¹³.

Nici cu ocazia recensământului din anul 1930, situația din orașele ardeleni nu se prezenta mai încurajator pentru etnicii români, deși era evident că românizarea făcuse pași importanți. Ungurii continuau să dețină 38% din totalul populației zonelor urbane ale Transilvaniei, urmați de români (35%), germani (13%) și evreii maghiarizați (10,5%). Procentele se puteau număra și altfel, în sensul că, din totalul populației urbane a Transilvaniei, românii reprezentau în anul 1930 un procent de 35%, în vreme ce locuitorii de origine neromânească constituiau 61,5%¹⁴.

⁸ Traian Bratu, *Politica națională față de minorități. Note și observațiuni*, București, 1923, p. 12.

⁹ Gheorghe Sbârna, *Parlamentul și politica externă a României. 1919-1940*, Ed. Sylvi, București, 2000, p. 59.

¹⁰ Buletinul Statistic al României, editat de Direcția Generală a Statisticii din Ministerul Industriei și Comerțului, seria IV, vol. XV, nr. 3, 1920, p. 156-157.

¹¹ Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, *Contribuții privind structura etnică și confesională a Transilvaniei în secolul XX*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 159.

¹² *Ibidem*.

¹³ Traian Bratu, *op. cit.*, p. 62.

¹⁴ Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 159.

Pentru diriguitorii României Mari se puneau problema conceperii (cu deosebire în Transilvania) a unei adevărate revoluții sociale, concretizată prin intermediul coordonatelor naționale de expresie etno-românească. Preponderența numerică (argument care s-a dovedit esențial în planul deciziilor luate la Paris, în cadrul conclavului națiunilor din anii 1919-1920) nu era suficientă dintr-o perspectivă îndelungată și nu ar fi putut înlocui nici indicii economici efectivi, nici stabilitatea reală internă a României. Discursul naționalist (cu evantaiul de politici sectoriale corespunzătoare) s-ar fi convenit să se deruleze într-o manieră cât mai înțeleaptă, pentru ca minorităților naționale să le fie atenuată cât mai mult din susceptibilitatea față de intențiile majorității. Traian Bratu (de exemplu) era de părere că procesul de câștigare de partea statului român a blocului etnic maghiaro-secuiesc urma să fie extrem de dificil de realizat¹⁵.

Referitor la reurbanizarea în paradigmă românească a Transilvaniei se va constata că, abia în anul 1992, procentul urban al românilor trăitori în Ardeal a ajuns la nivelul procentului de populație românească din provincie – respectiv 77%, în vreme ce procentul populației maghiare urbane din aceeași provincie a scăzut, egalându-l pe acela al maghiarilor din zonele neurbane, cifrându-se la 20%. Altfel-spus, românizarea orașelor din Transilvania a avut nevoie de circa 70 de ani, dacă avem în vedere, în acest sens, și perioada regimului comunist¹⁶.

Un moment important pentru redefinirea conștiinței maghiarimii din Transilvania post-Trianon, l-a reprezentat publicarea într-o revistă (în anul 1921, la Cluj) a textului intitulat „*Glasul care strigă*”, semnat fiind Kós Károly, strălucit arhitect, talentat scriitor și publicist, originar din Timișoara. Adevărat manifest civic al maghiarilor ardeleni, articolul lui Kós propunea o nouă cale pentru blocul etnic maghiar din regiune, care să conștientizeze faptul că Trianonul este un fapt împlinit (cel puțin, pentru o lungă perioadă de timp, chiar dacă nedefinită), iar speranța (conform căreia, reunirea tuturor fiilor națiunii maghiare în cadrele teritoriilor Coroanei Sfântului Ștefan ar fi posibilă în scurtă vreme) nu mai reprezenta decât o iluzionare, care ar fi măcinat inutil sufletul colectiv al ardelenilor de etnie maghiară. Era nevoie de realism și pragmatism (considera Kós), de inteligență și energie, de voința de a supraviețui și mai ales de a crea, prin muncă și inteligență, acele valori de civilizație, prin intermediul cărora, maghiarimea din Transilvania să-și poată afirma și conserva identitatea specifică¹⁷.

Până la momentul reprezentat de manifestul lui Kós Károly, maghiarimea ardeleană a încercat, cu disperare, să ofere o contrapondere la voința majorității românești de a se uni cu Regatul României, unul dintre episoadele semnificative în

¹⁵ Traian Bratu, *op. cit.*, p. 62.

¹⁶ Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 159.

¹⁷ Romsics Ignác, *Erdély Elvesztése. 1918-1947*, Helikon Kiadó, Budapest, 2018, p. 303-306; Toth Szilárd, *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, p. 25.

această privință (față de care istoriografia românească păstrează o anumită rezervă) fiind Adunarea Națională Maghiară de la Cluj, din 22 decembrie 1918¹⁸.

Participanții invocau principiile wilsoniene, solicitând Marilor Puteri menținerea integrității Ungariei istorice¹⁹.

Maghiarimea din Ardeal a ales Clujul nu întâmplător, ca loc de desfășurare a unei încercări de autoconservare și relansare politico-istorică.

De numele capitalei ardelenene se leagă evenimente și personalități referențiale pentru cultura și istoria Ungariei. Să precizăm că scopul acestei manifestări a fost acela ca Adunarea Națională Maghiară să adere la proiectul de rezoluție al Consiliului Național Maghiar din Ardeal, care prevedea menținerea Transilvaniei în interiorul granițelor statului maghiar.

Deciziile prezentate la Alba Iulia au fost considerate de către elita politică a maghiarimii (atât din Ungaria, cât și din Ardeal) ca fiind excesive, lipsite de nuanță, atâta timp cât, în numele unei majorități etnice românești (indiscutabile, de altfel) urma a fi stabilită soarta unei întregi comunități (cea maghiară, în cazul de față), fără ca aceasta să fi fost consultată²⁰.

Este o temă pe care, ulterior, delegația maghiară prezentă în capitala Franței (și mediile diplomatico-informaționale din Ungaria) o vor repune pe tapet cu obstinție, ori de câte ori vor avea prilejul. Ideea unui referendum organizat pentru fiecare parte a Ungariei istorice (care urma a fi separată de trupul țării) ar fi trebuit să fie unica soluție la care Marile Puteri ar fi trebuit să recurgă. (Aceasta era teza susținută de către decidenții politici maghiari). Dar zarurile fuseseră aruncate.

Revenind la momentul Cluj, 22 decembrie 1918, să ne imaginăm pe acei reprezentanți ai maghiarimii ardelenene (unde, între 12.000-15.000 de oameni, după cele mai multe surse plauzibile), reprezentând diferite organizații obștești și partide politice, masați în Piața Regelui Matia, pe fundalul steagurilor în culori roșu-alb-verde, alături de care se puteau vedea numeroase steaguri roșii. (Prezența ultimelor nu trebuie să ne mire, atâta timp cât lumea se radicalizase mult în acea vreme, cu precădere în sensul unui stângism intransigent). Erau oameni nu doar din Ardealul propriu-zis, ci și din Banat, Crișana sau îndepărtata Câmpie Maghiară, care așteptau cu febrilitate producerea unui miracol. Fanfarele interpretau melodii naționale maghiare, după ce inițial se auzise și Marseilleza, interpretată de către fanfara muncitorilor feroviari din capitala Ardealului.

¹⁸ *Ibidem*, p. 149; Vasile Vesa, *Transilvania la Conferința de Pace din anii 1919-1920*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler (coord.), *Istoria Transilvaniei, volumul III, (de la 1711 până la 1918)*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca, Deva, 2016, p. 633.

¹⁹ Romsics Ignác, *op. cit.*, p. 149; Raffay Ernő, *Erdély 1918-1919-ben*, Jiato Kiado, Szeged, 1987, p. 273.

²⁰ Romsics Ignác, *op. cit.*, p. 150-151.

În sala Mare de la sediul Corporației Industriașilor (actualul sediu al BNR din Cluj-Napoca), delegații au dezbătut proiectul de rezoluție, în vreme ce Piața Regelui Matia se dovedise în cele din urmă neîncăpătoare pentru cei care o ocupau treptat, în coloane alcătuite din câte 1.500-1.800 de oameni. Mulțimea se proclamase ca fiind depozitara voinței poporului din Ungaria de Răsărit, cu o populație de circa patru milioane de suflete, dar era evident că formula aleasă semnifica mai curând dorința unei auto-încurajări, într-un moment de mare cumpănă pentru maghiarimea ardeleană.

În istoriografia maghiară se afirmă, în general, că, deși Consiliul Dirigent al românilor a asigurat elita politică maghiară că nu va căuta să împiedice derularea manifestării maghiarilor de la Cluj, începând din ziua de 21 decembrie 1918 au început să fie trimise mesaje telefonice, note telegrafice și anunțuri ale consiliilor naționale maghiare din localitățile în care trupele armate române intrau, că nu se mai pot trimite delegați la Cluj, pentru că ofițerii care conduceau trupele române interziceau un asemenea lucru. Așa s-ar explica faptul că, deși se estimau circa 50.000 de participanți la Cluj, numărul lor a fost în final, cu mult mai mic.

Sub aspect organizatoric, Adunarea maghiarilor de la Cluj părea o copie (cel puțin, până la un punct) a manifestării românilor ardeleni derulată la Alba Iulia, pe 1 decembrie 1918, însă nu se putea compara cu aceasta din urmă, sub aspectul proporțiilor și al solemnității. De exemplu, delegații maghiari au primit scrisori de împuternicire, care le justificau prezența, la fel cum participanții români de la Alba Iulia aveau asupra lor, așa-numitele credenționale. Istoriografia maghiară remarcă (pe fondul unei anumite malițiozități amare) că un rol esențial în buna derulare a adunării românilor de la Alba Iulia, l-a avut guvernul maghiar, care (dorind să evite orice risc al instabilității interne, dar să arate străinătății și în speță Antantei, că este un adevărat guvern democratic), a pus la dispoziția participanților români, garnituri de tren speciale și a vegheat ca să nu apară, niciun eventual conflict interetnic²¹.

Sufletul manifestării de la 22 decembrie 1918 de la Cluj era profesorul universitar Apáthy István (1868-1922), unul dintre marii specialiști europeni în zoologie și histologie, autorul unor inovații de referință în tehnica microscopică, aflat la un moment dat în cărți, pentru dobândirea unui Premiu Nobel. Guvernul Károlyi îl desemnase pe acest strălucit om de știință, în funcția de comisar principal al Ungariei de Răsărit, atâta timp cât la Cluj fusese fixat sediul Comisariatului General Guvernamental pentru protecția maghiarilor din Ungaria de Răsărit (denumire care acoperea, în fapt, teritoriul ardelean).

Apáthy a fost criticat în epocă, pentru presupusul său oportunism politic, ori pentru o anumită lipsă de viziune dar, dincolo de toate, era evident că patriotismul său pro-maghiar nu putea fi negat. A susținut un speech extrem de pasional, în care afirma

²¹ *Ibidem*.

(printre altele) că locul Ardealului nu poate fi decât în cadrul unui stat ungar puternic, adaptat noilor criterii ale timpului. Nu a uitat să amintească, totodată, despre pretinsa unitate geografico-economică pe care o reprezentase Regatul Sfântului Ștefan, o adevărată creație divină, o ilustrare a unei organicități, greu de regăsit printre alte state europene. Influența crescândă a ideilor socialiste era vizibilă, tipul de stat care se schița din intervențiile celor prezenți fiind o republică populară, care să asigure tuturor națiunilor drepturi egale, libertate de manifestare și autoconducere²².

Cu alte cuvinte, se proiecta o autodeterminare națională în sistem cantonal, modelul elvețian fiind considerat viabil și în cazul Ardealului. Națiunile nemaghiare erau considerate autonome în sens cultural-lingvistic, dar – politicește vorbind – ideea unei unice națiuni, cea maghiară, continua să reprezinte o axiomă. (Până la urmă, modelul francez putea fi considerat – în această privință – un reper, chiar dacă Franța avea un specific etnic total diferit)²³.

Apáthy admitea faptul că ungurii din Transilvania trebuiau să găsească modalități raționale prin care să conviețuiască în mod armonios cu elementul românesc și considera că doar o astfel de atitudine ar fi recomandat Ungaria viitorului, ca un stat ce-și redescoperise cu adevărat, vocația umanist-europeană. Exceptând ultima perioadă a dualismului (cu setul legislativ maghiarizator cunoscut), Ungaria avusese o tradiție mai curând pozitivă, în ceea ce privește drepturile și autonomiile oferite nemaghiarilor.

Organizatorii maghiari ai acestei manifestații încercau să manifeste o atitudine prudentă și chiar binevoitoare față de românii și sașii din Transilvania, în condițiile în care, schimbările cu caracter politico-militar – din ultima perioadă – sugerau necesitatea unei schimbări de atitudine în politica maghiarimii față de nemaghiari.

Nu trebuie uitat că un asemenea semnal fusese deja dat încă din 29 octombrie 1918, atunci când tot Clujul fusese ales drept loc de desfășurare a unei alte manifestări în cadrul căreia, formațiuni politice maghiare (dar și organizații obștești) criticaseră dur dualismul și în general relația pe care maghiarii o avuseseră, de-a lungul istoriei, cu elementul austriac pe care-l considerau nefast. Chiar dacă parteneriatul cu Habsburgii fusese unul benefic sub aspect economic, în cele din urmă, vorbitorii considerau că relația dintre maghiari și români (de pildă) fusese torpilată cu cinism de către cercurile manipulative vieneze, în sensul unei înrăutățiri progresive a interacțiunii româno-maghiare, situație de pe urma căreia doar Viena avea să profite, în conformitate cu străvechiul principiu „dezbină și stăpânește”.

Manifestarea de la Cluj din 29 octombrie 1918 se derulase sub lozinca „Clujul pentru o nouă Ungarie!”, ceea ce indica o nevoie de restartare, atât a identității politicii maghiare, cât și a modalităților în care Ungaria post-dualistă ar fi urmat să-și gestioneze

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 193.

relația atât cu vecinii, cât și cu naționalitățile din interiorul granițelor sale. Următoarea adunare de la Cluj, cea din 22 decembrie 1918, păstra în esență același spirit, cu deosebirea însă, că precipitarea evenimentelor (în sens negativ așteptărilor maghiare) reclamaseră necesitatea unei schimbări de accente și o nouă strategie de acțiune.

Timpul lucra, în mod categoric, împotriva maghiarimii. Încă din 12 decembrie 1918, la cererea generalului român Prezan, generalul francez Berthelot și-a dat acordul ca trupele Regatului României să treacă linia de demarcație a Mureșului (fixată în urma Convenției de Armistițiu de la Belgrad, din 13 noiembrie 1918), ceea ce a stupefiat guvernul maghiar care a considerat acest act ca o încălcare a Convenției de la Belgrad. Încercărilor insistente ale decidenților maghiari de a primi o explicație mulțumitoare din partea reprezentanților Antantei, li s-au oferit răspunsuri fie ambigue, fie menite a-i liniști pe moment. Li s-a spus (printre altele) că trupele române vor ocupa momentan câteva puncte strategice de pe teritoriul Transilvaniei (inclusiv Clujul), dar că orașul Cluj va fi preluat sub control în scurt timp, de către unități militare franceze, trupele române urmând să se retragă din oraș. Totul fusese însă doar o iluzie, guvernul maghiar trebuind să se incline, în cele din urmă, în fața realității.

Adunarea de la Cluj, din 22 decembrie 1918, poate fi considerată, în acest sens, ca având semnificații strict simbolice, ea nereușind să mai poată influența – în vreun fel – destinul Transilvaniei. Era ca o ultimă izbucnire a orgoliului maghiar, deși Apáthy Istvan în discursul său admitea faptul ungerii au pierdut partida:

„Am fost învinși de puterea mai numeroasă a dușmanilor, trebuie să recunoaștem că ne-au învins. Dar n-am fost învinși într-o asemenea măsură, încât oricare din națiunile din jur, să dispună de soarta noastră și să poată împărți țara”.

Au fost prezenți la această manifestare și doi socialiști români: Sava Damian-Ștrengaru și Gheorghe Avramescu. Acesta din urmă era originar din Regatul României și s-a adresat auditoriului în limba română²⁴. Avramescu a propus – ca singură soluție pentru viabilitatea Ardealului – dobândirea independenței acestuia, urmată de o formulă de administrare după model elvețian. Adunarea de la Cluj s-a derulat cu două zile înainte ca armatele românești să pătrundă în oraș. Indiferent de ceea ce maghiarii ardeleni speraseră pe 22 decembrie 1918, era evident că soarta Transilvaniei fusese decisă.²⁵

Pe de altă parte, evenimentul de la Cluj atestă faptul că a existat și un alt punct colectiv de vedere față de Transilvania, în afară de cel românesc sau de cel al germanilor ardeleni. Este cert că maghiarii nu au acceptat (și nu puteau accepta!) cu inima ușoară, pierderea Ardealului. Au încercat să arate opiniei publice faptul că, până și o majoritate (în cazul de față, cea românească) nu a putut înăbuși total vocea „celorlalți”.

²⁴ *Ibidem*, p. 150-151.

²⁵ *Ibidem*; Raffay Ernő, *op. cit.*, p. 273 și urm.

Ar fi putut un referendum obținut în ultima clipă (ca în cazul orașului Sopron – predominant german) să ofere satisfacție Ungariei, dacă ar fi fost aplicat în Transilvania? Greu de spus. Statistic vorbind, poate că rezultatul ar fi fost favorabil românilor (susținuți și de celalalte etnii), dar este evident că nu am fi putut vorbi atunci de unanimități. Istoria se sprijină însă pe aspecte factuale.

Cert este că (politico-simbolic vorbind) Clujul a rămas ultimul bastion al maghiarimii ardelenene, în acel context complicat. Apáthy István a fost condamnat la 5 ani de închisoare de către autoritățile române, dar s-a ținut cont că suferea de o afecțiune cardiacă și, după un an petrecut într-un sanatoriu din Sibiu, a fost eliberat, plecând ulterior în Ungaria, acolo unde a și murit.

THE TRANSYLVANIAN HUNGARIANS, ROMANIA AND HUNGARY (1918-1920)

(Abstract)

The article refers to the reactions of the Hungarian community in Transylvania during 1918-1920, with the entry of this historical region into the composition of the Kingdom of Romania. The First World War generated a real political rupture and a fundamental demographic-social change in Europe, the disappearance of the Austro-Hungarian Empire being considered a truly exceptional event. In this complicated context, the Hungarians in Transylvania tried to crystallize various political projects, meant to best represent their long-term interests. The content of the article makes a series of demographic clarifications and insists on the moment of the Assembly in Cluj, from December 22, 1918, when the representatives of the Hungarians from Transylvania tried to offer a reply to the Great National Assembly of the Romanians in Alba Iulia, on December 1, 1918. Through the political event in Cluj, the Hungarians in Transylvania made perhaps one last attempt to keep the region of Transylvania under their political control. But it was far too late, as long as Romania had gained a considerable strategic-political advantage over a Hungary under the impact of a severe internal crisis.

ALEGENOR TACITURNUL: NOI CONTEXTUALIZĂRI ALE MEMORIALELOR LUI VASILE PÂRVAN

Andi MIHALACHE¹

Cuvinte cheie: Vasile Pârvan, studii culturale, tăcere, sculptură, literatură

Keywords: Vasile Pârvan, cultural studies, silence, sculpture, literature

Memorialele: e atâta liniște că ochilor le ia ceva vreme să se deprindă cu tăcerea. Merită însă efortul. De când taci, vorbele ți se usucă în cerul gurii. Și gândurile adorm cu capul pe mulțimea nespusei. Tăcerea nu se ridică însă din aburii vorbelor înghețate pe buze. Nici nu ne lipește de cuvinte. În viclenia ei, ne supune acestora. Căci a tăcea înseamnă mai mult decât a-ți drege glasul. Tăcând, arunci o privire înăuntrul dicționarului afectiv. Stai la taifas cu neastâmpărul verbelor. Astfel, îți strângi în brațe și cea mai nouă perplexitate. Tare de tot. Ca să-i dai un nume spărgând tăcerea. Împrăștiind-o în cioburi de uimire. În tot atâtea tresăriri, spasme, onomatopoeie. Și n-o să dureze mult. O să găsești imediat substantive care îți sting nerăbdările. De fapt, nicio surpriză: în adâncul mușeniei puseși la încolțit cuvinte cu duimul. Mai multe decât doreai. Vor răsări mai degrabă pentru alții, bucuroși să le culeagă în locul tău. Așa se ivește povestea unuia în memoria celorlalți. Pe asta miza și Vasile Pârvan.

Într-un text celebru, *Laus Dedali. Tăcere*, marele nostru istoric imaginea un sculptor atenian, Alegenor. Atunci când sculpta, artistul simțea că tăcerea era cel mai scurt drum spre sine însuși, îndrumându-l spre o expresivitate mai personală și atipică, mai puțin tributară canonului estetic grec:

„Pe stanele de marmură așchiile despicate de dălți la lovitura ciocanelor cădeau dând un sunet clar ca argintul. Meșterii lucrau tăcuți. Când începea unul să spuie ori să cânte, toți stăteau din lucru. Dar curând înceta și vorba și cântecul, ucise de tăcerea pietrelor care se cereau lucrate, și de munca meșterilor, cari se afundau tot mai tare în căutarea formelor. [...]. Și Alegenor gândi că viața cea adevărată e tăcere, iar nu exprimare. [...]. Și în sufletul săpătorului de piatră, care poate tocmai de aceea era așa de plin de doruri și vise, pentru că asupra lui apărea

¹ Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, IAȘI.

fatalitatea tăcerii artei sale, și care poate de aceea simțea așa de trist adâncimea vecinicii neputințe de a spune a gesturilor trupului omenesc, pentru că trăia așa de puternic tăcerea, în care se făurește durerosul strigăt plastic, cel așa de sugrumat de materie, – se întruchipă recunoscător gândul de închinare Tăcerii: «Eram obosit și trist. Și din tăcerea întinselor câmpuri mi-am tras liniștea gândului senin și stăpânitor. Eram deznădăjduit de a mai găsi forma. Și din tăcerea celor ce mă așteptau a crescut în mine puterea liniei modelatoare de gânduri, turnate ca arama în tiparele statuei. Tăcerea e centrul lumii. Spre tăcere se adună toate, ca apa spre prăpastia neagră. Se îndeasă toți împrejurul liniștei, spre a-i găsi înțelesul și toți se liniștesc împrejurul ei și asupra tuturor se așterne stăpânitoarea tăcere. Tăcerea e Zeul Necunoscut. [...] Cine putea însemna în forme văzute suferința de a cere ajutor și de a fi alungat, de a cere mângâiere și de a fi muștrat, de a cere adăpost și de a fi trimes tot mereu mai departe, spre casa altuia, tot mereu altuia, până la casa cea largă a Zeului celui prea Puternic, sub acoperișul de frunze și pământ umed al căruia abia de vom găsi în sfârșit adăpost? Tăcerea e viața cea perpetuu chinuită de oameni. Toate gândurile, toate speranțele, toate durerile aproapelui nostru stau atârinate asupra abisului morții în care se va prăbuși viața lui, fără a fi avut răsunset niciodată în alt suflet de om. Tăcerea e moartea vieții și viața morții. Tăcerea e Zeul Necunoscut. Numele lui nimeni încă nu l-a spus. Căci cei cari o clipă ar fi avut gândul să-i dea un nume s-au oprit înspăimântați de sărăcia cuvântului cu care ar fi trebuit să însemne nesfârșitul puterilor lui. Priviți-l pe cel atins de Zeul Necunoscut. El e învăluit ca de blestem. Bărbații se feresc de el, femeile îl privesc a mirare, copiii deschid ochii mari speriați spre dânsul. Marea încercare a vieții a sfârșit în el idolul nimicnicilor zilnice; frângerea speranței supreme, întru care era clădită toată larma veselă a trăirii sale, l-a împietrit în liniște. Și totuși ce mari sunt puterile tale, o, Zeu Necunoscut. Cel ce nu mai așteaptă de la nimeni nimic, e, în aceeași vreme, căutat de toți. [...] Și tăcerea crește în el ca natură stăpânită, umplută de suflet, adusă din nou la ritmul Lumilor: cum arborii nu înfloresc decât o dată, ori de două ori pe an, pregătind atâta vreme în ascuns acest cântec, acest zâmbet, acest imn al vieții de răsărire, așa sufletul omului atins de Zeul Necunoscut pregătește îndelung Cuvântul. Și la ceilalți, vorba e ploaie de toamnă, e năvală de lăcuste, e vânt de stepă, e putere mecanică oarbă conglomerat de ecouri al zgomotelor vieții. Ci la omul atins de Zeul Necunoscut, vorba e confesiune, e mângâiere, e revelare, e strigăt tragic, e grațioasă alintare a copiilor-oameni, e gest cu multe înțelesuri al tainei care se zbate în ființa noastră muritoare. Și la ceilalți, vorba e o armă: ei se apără cu ea, ascunzându-se îndărătul ei, ca după un scut sau înțepând cu ea, drept lance; atacă cu ea, deschis ori perfid, făcând pe dușmanul asemănător lor să se descopere cu vorba lui neînțeleaptă. [...]. Ci la omul atins de Zeul Necunoscut speranța e tăcere, voința e tăcere, durerea e tăcere, iubirea e tăcere, moartea e tăcere. Și viața însăși, în întregul ei, e tot luptă pentru tăcere –

după zadarnicele rătăcirii ale copilăriei și tinereții pentru a putea vorbi. E, odată cu revelarea adâncimei celor ascunse în noi, lupta pentru a cuceri tăcerea. [...] E pregătirea caldă a sufletului pentru trăirea concentrată a viziunii revelate de pasiune. [...] Și Alegenor privi departe pământul cenușiu, și gândul lui se uni cu frunzele prăfuite care zăceau în băătăura arsă. Imensa tăcere elenică, în a nu vrea să dea sufletul, ci numai trupul, tocmai atunci când sufletul crea mai măreț, părea a se fi întrupat divin în chipul săpătorului în piatră, cu ochii lui pierduți în zare și buzele adunate a zâmbet de gând». Alegenor trecu pe lângă imensele blocuri rupte din coasta de marmură a muntelui. Unele erau ușurate de o parte din masa lor greoaie, fiind cioplite după liniile mari ale viitoarei lor forme. Ele erau mai asemănătoare visului decât statuile sfârșite. Ele erau încă pline de taină și de tăcere: ca zorii, ca amurgul. Și cât lumina zilei era încă slabă, ele păreau adevăratele opere ale geniului, pe când celelalte, gata, păreau a striga tare, ca oamenii de rând, ce sunt și ce vor. Dar când lumina căzu cu toată puterea pe ele, Alegenor văzu că tot niște monștri de materie informă erau și ele, ca și stanele răsturnate de curând din munte, în vreme ce statuile lucrute în toată mulțimea amănuntelor vieții puteau îndura necruțătoarea dezvăluire prin lumina zilei a ceea ce ar mai fi rămas neînviat în trupul lor de piatră. Și el înțelese că tainele sufletului nostru nu-și pot găsi forma deplină, adesea numai pentru că nu le trăim deplin, ci doar ca pe niște umbre de forme, – ca blocurile potrivite numai din ciocan și având o înfățișare vie doar în întunecimea zoriilor, în întunecimea amurgului. [...] Alegenor desfăcu larg brațele, își lărgi bând raze pieptul, scutură înfiorat capul, aplecându-l pe spate ca sărutat de zeu, și în inima lui răsună imnul de adorare Luminei de Zi: «Noi suntem vorba, lumina e înțelesul ei. Noi suntem viața, lumina e pricina ei. Noi suntem părțile, lumina e întregul lor. Lumina e cântecul, noi suntem răsunsetul lui. Lumina e lupta, noi suntem zgomotul ei. Lumina e holda, noi suntem miriștea ei. Lumină de zi, născătoare, dă rodire vrerilor noastre [...]». La picioarele rugătorului, răsună ciocanele lovind în marmora muntelui. Tactul lor e însuși tactul tăcerii. Marea schimbare la față a lumii, dintru noapte într-o zi, s-a împlinit în larga domnie a tăcerii tărilor”².

Pârvan nu folosește cuvântul *sculptor*, agreând cel mult sinonimul parțial *săpător*: un căutător, scotocitor, explorator al tuturor căilor din interiorul rocii. Piatra informă este un labirint, un mănunchi descălcit de drumuri către un posibil Centru al creatorului, către forma ideală a operei sale; una care-i doar corespunde, nu-i coincide; i se potrivește, nu-l înlocuiește. Săpătorul străpunge piatra, cioplitorul o așchiază, rămânându-i oarecum exterior: „[...] și seninătatea noastră tăcută, așa de dureros câștigată în continua renunțare la tot ce nu se poate spune din noi, îi învață pe oameni

² Vasile Pârvan, *Laus Dedali. Tăcere. Memorial cetit la XX Aprilie MCMXXI*, în *Idem, Memoriale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1973, p. 256, 270-287.

și stilul însuși al vieții”³. Tăcerea lui Alegenor este una iscoditoare; îi pipăia îndoielile ca să dea existenței lui o ieșire, o soluție, o cale. E o tăcere care îți așeza ființa pe un fâgaș; la al cărui capăt omul își recunoștea deschis ce anume alegea să fie. Plecând de la formulările Ancăi Manolescu, ne-am gândi la o tăcere *situantă*, nu *situată*: „[...] pentru că, în acest caz, sufletul e cel care – identificând, prin contemplație, o origine (non-apartenență condiției spațio-temporale curente) – spațializează, actualizează câmpul propriu al evenimentului spiritual”⁴. Știind că verbul *a tăcea* își atrage ca sinonim verbul *a conștientiza*, încadrăm metodologic demersul de față grație lui David Lodge. El explică, indirect, contextualizarea *Memorialelor* prin corelare cu fragmente beletristice aparent străine de subiectul lor:

„Conștiința, se pare, constituie obiectul științei cognitive – în prezent, este un subiect la modă pentru savanții de toate tipurile. Conștiința, au hotărât ăștia, este o «problemă» care se cere studiată. Acest lucru a reprezentat pentru mine o noutate, nu neapărat îmbucurătoare. Presupun că am considerat întotdeauna conștiința o provincie a artelor, mai ales a literaturii, și în special a romanului. La urma urmei, majoritatea romanelor, ale mele în orice caz, se ocupă de ce înseamnă *a fi conștient*. Conștiința este pâinea mea. Din acest motiv, poate, nu m-am gândit niciodată că ea ar fi un fenomen «problematic». Conștiința este, pur și simplu, mediul în care trăiești, din care-ți extragi sentimental identității personale. Problema este cum s-o *reprezinți*, mai ales dacă este vorba de conștiința altora. În sensul acesta, romanele ar putea fi considerate experiențe de gândire. Născocesc oameni, îi plasezi în situații ipotetice, hotărăști cum vor reacționa. «Dovada» reușitei experimentului constă în faptul că purtarea personajelor *pare* interesantă, plauzibilă, că ele îți spun ceva despre natura umană. *Pare* – pentru cine?»⁵

David Lodge are mai mulți destinatari, pentru noi util fiind acel

„[...] soi de lector ideal, viclean, inteligent, exigent, dar corect, a cărui *persona* te străduiești s-o împrumuți când îți recitești și revezi opera, în procesul desăvârșirii ei. Îmi displace ideea că știința își bagă nasul în treaba asta, care-i afacerea *mea*. Nu și-a tăiat deja știința o porție suficient de mare din realitate? Mai trebuie să revendice și sinele esențial, intangibil și invizibil al omului?»⁶

³ *Ibidem*, p. 268.

⁴ Anca Manolescu, *Locul călătorului. Simbolistica spațiului în Răsăritul creștin*, București, Editura Paideia, 2002, p. 85.

⁵ David Lodge, *Gânduri ascunse*, traducere de Virgil Stanciu, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 84-85.

⁶ *Ibidem*, p. 85.

De asemenea, sunt destui exegeți care țin la valoarea argumentativă, dacă nu cumva probatorie a liricii, plecând de la premiza că poezii au un acces privilegiat la adevărurile esențiale (nu conjuncturale) ale trăitului:

„[...] poetul e asemănător cu ceilalți (și, dacă ar fi într-adevăr original, creația lui ar valora puțin); esențialul este că doar el, printre oamenii reali, păstrează o capacitate de percepție pură care de obicei se întâlnește doar în copilărie, în nebunie, sau în materia viselor”⁷.

Poezia se ridică la un nivel sporit de intersubiectivitate dacă ea răsare din experiențele pe care poetul le împărtășește cu ai săi contemporani. Tot ceea ce comentăm aici se comprimă, bunăoară, în poezia *Hieroglifă*, scrisă unui mare admirator al lui Pârvan, Nichita Stănescu: „Tu ai suflet, i-am spus unei pietre, / care mă pironia cu tăcerea ei...”⁸. Un mare istoric e „sculptat” sonor în versurile nichitiene din *Vasile Pârvan, stâlpul*; unde secțiunea VII. *Despre neputința de a stabili istoria* nu e atât de sceptică precum o insinuează titlul:

„– Sapi?, l-am întrebat. – Sap, mi-a răspuns. Afi?, l-am întrebat. – Aflu, mi-a răspuns. – Afi ceva nou?, l-am întrebat. – Aflu ceva vechi, mi-a răspuns. – Cât de vechi?, l-am întrebat. – Foarte vechi, mi-a răspuns. Atât de vechi încât nici măcar eu nu mai sunt de față [s. n., A. M.]”⁹.

Tăcerea lui Alegenor sapă în ținerea noastră de minte; până ajunge la acea adâncime unde amintirile nu mai sunt doar ale noastre; aparțin multor altora și le împărțim cu Ei, cu generațiile demult apuse. Căci prototipul adamic e un zăcământ arhetipal, ce se ridică, orișicând, din hăurile timpului, spre a da viitorului o nouă formă veche. Dintr-o epocă mai îndepărtată decât a lui Alegenor, aceea a lui Ramses cel Mare, literatura ni-l aduce pe taciturnul Nefer, sculptor în vechiul Egipt de Sus. Satul său, supranumit „Lăcașul Adevărului”, ar fi existat, în perioada 1550-1070 î.Chr., pe malul stâng al Nilului, lângă Teba, în ținutul Deir-el-Medineh:

„Tăcutul revenea dintr-o lungă călătorie în Nubia, unde vizitase minele de aur, carierele și numeroasele sanctuare înălțate de Ramses cel Mare, printre care și cele două temple din Abu Simbel. Acestea celebrau lumina divină, pe zeița stelelor și iubirea sa eternă pentru marea soție regală Nefertari, dispărută prea curând. Tăcutul stătuse în oaze și petrecuse săptămâni întregi singur, în deșert, fără a se teme de vecinătatea animalelor sălbatice. Moștenitor al unei dinastii familiale din Locașul Adevărului, Tăcutul, al cărui destin de sculptor părea cert,

⁷ Michel Houellebecq, *În prezența lui Schopenhauer*, traducere de Emanoil Marcu, București, Editura Humanitas, 2021, p. 26.

⁸ Nichita Stănescu, *Opere, III, Versuri*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 351.

⁹ Idem, *Fiziologia poeziei. Proză și versuri (1957-1990)*, București, Editura Eminescu, 1990, p. 300.

urma să dăltuiască statui ale divinităților, ale notabilităților și ale artizanilor confreriei sale, urmând astfel tradiția transmisă cu fidelitate încă din vremea piramidelor. Cu vârsta, i se vor da tot mai multe responsabilități, iar el, la rândul lui, își va transmite experiența succesoriului său. Dar mai rămânea o condiție care nu fusese încă îndeplinită: să audă chemarea. Nu era de ajuns să ai un tată artizan, nici să ai cunoștințe în tehnica de lucru pentru ca poarta confreriei să ți se deschidă; fiecare dintre membrii săi purta numele de «cel care a auzit chemarea» [în egipteană: *sedjem âsh* (n.a.)] și fiecare știa ce înseamnă asta, fără să o spună vreodată. Tânărul știa că numai integritatea îi va permite să fie acceptat ca artizan, și el era incapabil să mintă: nu auzise încă acea chemare divină. El, pentru care rostirea cuvintelor era atât de rară, încât îi atrăsese porecla de *Tăcutul*, suferea de o mușenie nemaîntâlnită. Tatăl său și înalții șefi ai confreriei știau că numai hotărârea Tăcutului era singura soluție: să exploreze lumea exterioară și, dacă zeii aveau să fie de partea lui, să audă, în sfârșit, chemarea. Dar tânărul nu suporta să trăiască departe de sat, de acel loc unic în care văzuse lumina zilei, crescuse și fusese educat cu o rigoare pe care n-o regreta. Revenirea lui în acel loc fiind imposibilă, avea senzația dureroasă că se pierde treptat, pe măsură ce treceau zilele, și că nu e decât o umbră singuratică. Tăcutul sperase că aceasta călătorie și impresionantele frumuseți ale Nubiei îi vor crea condițiile necesare pentru ca vocea mult așteptată să răsunе, în sfârșit; dar nimic nu se întâmplase și lui nu-i mai rămânea decât să rătăcească, trecând de la o slujbă neînsemnată la alta. În Nubia, încercase să uite de satul natal și de maestrul pe care îi venera; dar eforturile i se dovediseră zadarnice. Ba mai mult, revenise la Teba să se angajeze într-o echipă de constructori, care lucrau nu departe de templul din Karnak. Șeful unei echipe de constructori, un bărbat de peste cincizeci de ani, șchiop în urma unei căzături de pe un acoperiș, era văduv și tată al unei fiice. Nu-i plăceau flecarii sau cei care veneau cu pretenții. Iată de ce comportarea Tăcutului îi depășea așteptările. Fără ostentație, tânărul era un model pentru tovarășii săi de muncă; aceștia însă îl priveau cu ochi răi: prea conștiincios, prea harnic, prea închis în el. Prin simpla lui prezență, le puneă în lumină defectele, fără să vrea”¹⁰.

Adevăratele călătorii nu au un scop prestabilit. Acesta se coagulează în timp. Altminteri, dacă ținta e bătută în cuie, călătoria-i doar o expediție. Nu e propice introspecției, coborârii în tine însuși. Or, între meditație și călătorie persistă o anumită afinitate. Căci a gândi înseamnă să bați la cât mai multe porți. Cunoști lumea interacționând tăcut cu toate ale sale, lăsându-te modelat de oameni cu care nu semeni. Un sculptor al zilelor noastre pune problema chiar în acești termeni:

¹⁰ Christian Jacq, *Nefer cel Tăcut*, traducere de Doina Popa Scurtu, București, Editura RAO, 2003, p. 35-36.

„[...] nu mai aveau unghiuri ascuțite. Nici vârfuri, nici lame nu se mai izbeau de corpurile lor sau de ale altora. Le fuseseră teșite, rotunjite, curățate ca pietrele în râu. Râul vieții îl consumase, îl redusese la esență. Apoi apa se umflase și îi luase cu ea, îi rostogolise, îi împinsese. Ultima lovitură îi ridicase și îi aruncase undeva la loc uscat. Acolo sus, în irealitatea celui din urmă soare, bietele suflete își ștergeau corpurile consumate și mute”¹¹.

Cioplitul în piatră este viața însăși. Suspiniul acestor pietre cu inimă, oamenii, e un plâns pe dinăuntru, silențios și erodant.

Așadar, la ce anume ne îndeamnă tăcerea? Ea dezvoltă dilemele constructive și mai ales intuiția¹². Pentru o mai bună înțelegere, unele deosebiri se cer subliniate: în lumea largă, unii nu-și găsesc cuvintele, alții nu-și întâlnesc deloc tăcerile. Ca în lirica lui Benjamin Fundoianu – tot din anii săi ieșeni, 1914-1917 – unde tăcerile „scoboară”, ei tot „așteaptă în ulița murdară / tăcerea care cade în fiecare seară / [...] cum învechește frunza în clopote de-aramă / auzi tăcerea lungă și gri care e toamnă [s. n., A. M.]”¹³. Un crepuscul rece și vântuit de toamnă ne tot măsoară cu privirea lui sonoră: otheadă guralivă, nutrită din scrumul de frunze mărunțite scrâșnit, sub pasul nostru întotdeauna fugărit: „E noaptea cu beznele ei sau umbra cu tăcerea, fiindcă tăcerea însăși poate fi redată prin sunete”¹⁴. Gândurile se năpustesc direct în cuvinte; tăcerile se golesc, nu mai găzduiesc idei și nu mai prefațează vorbirea. Și nu sunt prea multe de făcut, nu-i așa? De regulă, coșmarul este acum cea mai gălăgioasă tăcere; chiar dacă nu ne pătrundem, cine știe ce, de încleștarea dinților afectivi; și mai și improvizăm, ștergând obrazul muțeniei cu mâneca oftatului. Or, tăcerea dintre o spusă și alta nu e o simplă poză, o strângere acră din buze. E o încercare de a ne pune în dilemă, primenindu-ne ființa. Și nu vom reuși decât respectând un anume itinerar atitudinal: mai întâi, să trezim în noi o anume „dorință de-a fi singur să mă-ascult”¹⁵, cultivată de Camillo Sbarbaro (1888-1967); însingurare temporară ce invită la ceea ce americanul Wallace Stevens (1879-1955) cuprindea într-un titlu de poezie, *Conversație continuă cu un om tăcut*: „Nu-i cuvântare sunetul ce-l auzim / În conversația aceasta, ci-i însuși sunetul / Lucrurilor și a lor

¹¹ Mauro Corona, *Ca o piatră în râu*, traducere de Cerasela Barbone, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 196-197.

¹² Idem, *Amintiri din prezent*, București, Editura Sport-Turism, 1985, p. 204.

¹³ Benjamin Fundoianu/ Fondane, *Poezii*, București, Editura Minerva, 1978, p. 14, 387. Aceeași rigidizare/ mortificare a tăcerii răzbate din întreaga poezie a lui Fundoianu/ Fondane: „Tăcerea de salină încremenea în casă” (*Ibidem*, p. 19).

¹⁴ Vezi piesa scrisă de Gellu Naum în 1967, *Nepotul lui Rameau*; este integrată în volumul Gellu Naum, *Opere*, vol. III, *Teatru*, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 335.

¹⁵ În creația acestui poet italian, Ștefan Augustin Doinaș repera poate cel mai bun echivalent al tăcerii dialogale: „triumful sincerității discrete”, spunea românul. Vezi *Antologie din poezia universală*, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1997, p. 433. Iar pentru comentariul lui Doinaș vezi *Ibidem*, p. 430.

mișcare: omul celălalt ...”¹⁶. Ne săturăm de tăcerea care suntem; ne-am plictisi cu drag în tăcerea altcuiva: „Folosesc mereu cuvintele altora / când trebuie să vorbesc. [...] mă strecor în pielea altcuiva, în cuvintele altcuiva, în altă provincie”¹⁷. Nimic mai simplu și mai complicat totodată: să deschizi tăcerea altuia ca să dialoghezi cu gândurile lui; mai ales că, astfel, am sta de vorbă cu un Celălalt lăuntric. *Dacă ne dorim o definiție a tăcerii codificate cultural*, credem că, involuntar, Paul Verlaine o exprima cel mai bine:

„Să nu ascuți, să n-auzi orașele-n rumoare / Doar clopotul din turnuri –mai tare, mai încet. / Și dacă scoți vreun sunet s-o faci mereu discret, / Ca un ecou la munca-ți plinită cu răbdare. / Să stai cu păcătoșii, deși ești penitent, / Deși iubești tăcerea, să conversezi, atent, / Mereu pe îndelete, pătruns de gravitate, / Cu scrupul în privința căințelor să fii / Și grijuliu la multe mărunte datorii! / Dar Îngerul te ceartă: Și asta-i vanitate!”¹⁸

Cum arată un tăcut ideal? Dramaturgia universală nu ne prea dă soluții, dar ne oferă ipoteze: „[...] un om adevărat ținând în mână acel cuvânt pe care mâna dreaptă să nu înceteze o clipă să-l jure mâinii stângi”¹⁹. Tăcem în alb și negru, ceea ce nu înseamnă dihotomic, frust, închistat, radical, gregar. Dimpotrivă, albul și negrul invocă toate simbiozele ce alcătuiesc Universul, ilustrând sinteza tuturor contrariilor. Viața ne târaie în direcții contrare, sponsorizând, simultan, dezbinarea eului și dorința de a-l unifica. Octavian Paler afirma, printr-un personaj al său:

„Până când, într-o altă zi, am descoperit că nu mai aveam nevoie nici de adversari. Puteam să-mi fiu eu însumi adversar. Am început să joc singur, gândind pe rând din perspectiva albului și a negrului. [...] Acum atacam chiar unicitatea ființei mele. Dintr-odată, ființa mea s-a rupt în două. Una care juca cu piesele albe, alta care juca cu piesele negre. Aceste jumătăți din mine se combinau, se refăceau, se reuniau, într-o continuă sfâșiere și reconstituire a unității mele [...]. Eram sfâșiat în două și mă sfâșiam și mai mult. Începeam să mă suspectez pe mine însumi și, cumva, să mă apăr de propria mea umbră sau să o urmăresc bănuitor pe furiș ca să-i aflu intențiile. *Cel care mă privea din oglindă era adversarul meu*. Trebuia să nu mă uit în ochii lui ca să nu mă divulg. Trebuia

¹⁶ Wallace Stevens, *Lumea ca meditație*, traducere Constantin Abăluță & Ștefan Stoescu, București, Editura Univers, 1970, p. 197-198.

¹⁷ Adela Greceanu, *Și cuvintele sunt o provincie*, București, Editura Cartea Românească, 2014, p. 7, 21. Am citat din poeziile *Provinciala și Isterie*. Merită atenție și frumoasa poezie *Tu* (*Ibidem*, p. 44). Cine știe oare ce bine să vrea pentru tine? Unii îți caută acest bine în întrebări, în timp ce alții îl găsesc în răspunsuri. O să apară însă cineva, care o să-l localizeze în propria lui tăcere, crescută, de timpuriu, din tăcerea ta.

¹⁸ Paul Verlaine, *Poeme saturniene*, traducere Octavian Soviany, București, Casa de Editură Max Blecher, 2017, p. 206.

¹⁹ Vezi piesa *Schimbul*, în Paul Claudel, *Cap-de-aur. Schimbul. Cumpăna amiezii*, traducere de I. Igiroșianu, București, Editura Minerva, 1973, p. 369.

să mă feresc de mine însumi și trebuia să lovesc pe ascuns. [...] Ca să uit de șah, probabil, m-am avântat în altă pasiune. Ascultam muzică. [...] Oricât ar fi de frumoasă o melodie, vine o clipă când ea e acoperită de tăcere. Când tăcerea e mai puternică decât muzica. [...] Nu există decât frumuseți trecătoare. Eternă e doar tăcerea. Concertele care întrerup tăcerea nu fac decât s-o tulbure câteva clipe ca o piatră care lovește suprafața încremenită a unui lac [...]. Concertele sunt ca și noi. Accidente ale tăcerii. [...] Îmi era de ajuns să mă întind pe nisipul fierbinte, să simt cum soarele îmi dogorește trupul, să aud cum marea foșnește confuz la câțiva pași de mine continuând o melopee din care nu pricepeam nimic decât că *eternitatea nu e altceva decât murmurul indiferent al tăcerii, golul prin care alergăm, pe care îl întrerupem o clipă cu fuga noastră, dar în momentul în care ne-am prăbușit se reia* [s. n., A. M.]²⁰.

Tăcerile din lirica urii de sine (antiumană cum a fost botezată) sunt astenice, uscățive, știrbe, niște vestigii ale mai nimicului și mai totului din noi, modernii: „Sus, jos și pretutindeni, adâncul, larga zare, / Tăcerea, nesfârșitul mă țin în gheara lor”, se plângea Baudelaire²¹; iar Stéphane Mallarmé arunca și el toate secretele pudibonde în „liniștea zgârcită și-al nopții amplu hău”²². „Vorbirea-nceată e tot ce ne-a rămas”²³ constată și Ezra Pound, rățacit printr-o „delicată / opulentă tăcere”²⁴. Pound identifică și boala și antidotul, dar e convins de falimentul Rațiunii neajutate de partea mai puțin văzută a Universului:

„[...] modernitatea noastră, / Cu nervii zob și distrusă, se întoarce / Împotriva mersului timpului și a mersului tuturor lucrurilor, / Țipând cu țipete slabe și egoiste! / [...] Numai zbuciumata voință / Îți înalță valul printre stele / Căutând noi stări vieții, / Noi permutări. / Vezi, și sensul însuși a ceea ce știm / Se ferește și se ascunde cum într-o perdea întunecată / Firele strălucitoare sar în față, și se ascund, și nu compun nici un desen [s. n., A. M.]”²⁵.

Consecințele? Tăcerea masificată nu are o existență în sine; e o carcasă scorojită a fostelor ființări. Tăcerea nu-i, așadar, însușirea unei persoane, fiind ea însăși un personaj; unul care nu-i deloc golit de sine, dar face sigur gol în jurul său: „[...] capul

²⁰ Octavian Paler, *Viața pe un peron*, București, Editura Albatros, 1991, p. 19-20, 21-22, 25.

²¹ Charles Baudelaire, *Florile răului*, ediție alcătuită de Geo Dumitrescu, București, Editura Minerva, 1978, p. 265.

²² Stéphane Mallarmé, *Poezii*, traducere de Ștefan Augustin Doinaș, București, Editura Univers, 1972, p. 95.

²³ Ezra Pound, *Opere, I, Poezii (1908-1920)*, traducere de Mircea Ivănescu și Radu Vancu, București, Editura Humanitas, 2014, p. 436.

²⁴ *Ibidem*, p. 335.

²⁵ *Ibidem*, p. 270.

mi-era gol de gânduri; totul în mine era tăcere”, se plângea Alfred de Musset în 1836²⁶. Peste Rin, tăcerea avusese alți avocați. Bunăoară, Novalis (1772-1801), un poet format în climatul Germaniei de Sud, consacră „poezia ca act inițiativ”, după cum o caracteriza Ștefan Augustin Doinaș:

„Când semnul cifrei și-al figurii / Nu mai e cheie-a creaturii, / Când cântăreții, sau iubiții, / Vor ști mai mult ca erudiții, / Când lumea-și va sorti anume / O viață liberă anume / O viață liberă în lume, / Când nopți și sori nunti-vor iară / Dulci clarități de-odinioară / Și basm și versuri or s-arate / Istoria lumii-adevărate, / Atunci ajunge un secret Cuvânt / Ce-ntreaga ființă s-o răstoarne-n vânt”²⁷.

Novalis credea în magia instauratoare a Verbului; și în orice cuvânt consubstanțial cu lucrul pe care îl desemna. În concepția lui, poezia cripta conștiința de sine a Universului, conservând simbolizări reciproce (divin – uman) care, potrivit Cabalei, perpetuau, prin secole, Facerea²⁸. În gândirea romantică germană, tăcerea era o soră bună a misterului, nu a secretului; ceea ce influența nu numai lirica vremii, ci și teoria cunoașterii: „Necunoscutul, tainicul, este *rezultatul*, dar și *începutul* oricărui lucru”²⁹. Tăcerile nu ascundeau, ci desfereau neștiutul: nimic nu le era pentru totdeauna inabordabil, le era temporar abscons. Odată cu veacul XX, al războaielor mondiale, omul nu mai descindea demult din cer, abia se menținea în atmosferă. Să parcurgem împreună gândurile unui aviator care spera, în ciuda tuturor semnelor, să aterizeze cu bine:

„Desigur, nădărduiam să mă întorc. Dar știam totodată că o să se întâmple ceva. Ești condamnat la ispășire, dar temnița care te ține închis e încă mută. Te agăți de tăcerea aceasta. Fiecare clipă seamănă cu cea dinainte. Nu există nici un motiv absolut ca viitoarea clipă să schimbe lumea. O astfel de muncă e prea anevoioasă pentru ea. Fiecare clipă, una după alta, salvează tăcerea. Tăcerea a și început să pară eternă”³⁰.

Într-adevăr, tăcerea nu ne mai iese dintre tâmpile, ni se zbate în priviri. Apunând și epoca marilor visători, se accentuează și lupta dintre tăcerea ocrotitoare, care înalță

²⁶ Alfred de Musset, *Confesiunea unui copil al secolului*, traducere de Valentina Grigorescu, București, Editura Minerva, 1972, p. 119.

²⁷ Vezi Novalis (Friedrich von Hardenberg), *Când semnul cifrei și al figurii*, în *Antologie din poezia universală...*, p. 123.

²⁸ Novalis, *Între veghe și vis. Fragmente de vis*, traducere, note și comentarii de Viorica Nișcov, București, Editura Humanitas, 2008, p. 262-263, 369.

²⁹ *Ibidem*, p. 274.

³⁰ Vezi *Pilot de război*, în Antoine de Saint-Exupéry, *Zbor de noapte. Pilot de război*, traducere de Ion Caraian, București, Editura pentru Literatură Universală, 1968, p. 128.

noi cuvinte, și aceea seacă, în stare doar să le reprime: „El aude / Strigătul nestrigat dar care te-nnăbușă / Îți grăiește și taina e cea care-i răspunde”³¹. Fiecare vorbă își născoceste o realitate, cât mai consistentă, care să-i prelungească existența în vocabular. „Cuvântul e în pietre”, recunoaște Pierre Emmanuel (1916-1984), dar Babelul zilelor noastre îl descumpănește pe „cel ce colindă căile tăcerii”; înșelat de propria vedere, până biblicul „Isac rămâne tăcut / Agonia lui e agonia pietrelor / [...] Dumnezeu i-a luat chiar și tăcerea / Spre-a și-o săpa în ea pe-a Lui”³². Care să fie consecința? Poetizată, alienarea e mai suportabilă: „Nici tu nici celălalt nu știți / Cine vorbește cine pe cine ascultă”³³. Câte cuvinte oarbe să ascundem de noi înșine ca să auzim iar Cerul?; și când vom împlânzi, într-un sfârșit, tăcerea lui Dumnezeu?; un răspuns, nu neapărat și o soluție, am putea subtiliza din scriitura lui Petru Creția: „[...] când faci ca tăcerea să pară ea însăși un cer [...]”³⁴. Deosebind între tăcerea indicibilă a morții și tăcerea inefabilă a Creatorului, Vladimir Jankélévitch (1903-1985) măsoară distanța dintre jumătate-ascunsul tipic divinului (Neantul) și încețoșarea letală inerentă extincției noastre (Nimicul):

„Nu este misterul divin semi-incertitudine și, ca să spunem așa, evidență neevidentă? Nu acesta e cazul obscurității letale. Moartea este obscură, la fel cum obscur e lacul adânc despre care vorbește proza răposaților; în opoziție cu bezna transparentă unde totul rămâne de ghicit, moartea reprezintă negrul absolut. Luminează ea viața, așa cum face bezna supra-esențială, iluminând-o cu lumina ei obscură? Ea proiectează mai degrabă și în avans asupra viului umbrele amenințătoare ale nopții. [...] Distincția între Neant și Nimic poate fi într-adevăr transpusă din ordinul vizual în ordinul auditiv. Tot așa cum întunericul divin reprezintă pentru întrezărirea noastră un fel de penumbră unde se dezvăluie confuz numeroase figuri născânde, tăcerea divină seamănă cu un pianissimo suprasensibil în care urechea sufletului percepe muzicile secrete și clopotele misterioase ale orașului invizibil. Și invers, tot așa cum întunericul mortal este negrul absolut și noaptea oarbă, tăcerea mortală e una absolut mută. Tăcerea mortală și tăcerea divină se opun una alteia ca Indicibilul și Inefabilul. [...] Inefabilul este inexprimabil deoarece nu avem cuvinte pentru a exprima sau defini un mister atât de bogat, deoarece despre el ar fi infinit de

³¹ Pierre Emmanuel, *Poeme*, traducere de Ștefan Augustin Doinaș, București, Editura Univers, 1971, p. 52.

³² *Ibidem*, p. 23, 59, 121. Isac „n-are de dăruit o vorbă fiului său/ De dăruit un cuvânt lui Dumnezeu”, glosează Pierre Emmanuel în versuri; de ce?; înșelat de soția sa Rebeca, care credea că îndeplinește un plan divin, bătrânul nevăzător îl binecuvânta irevocabil nu pe fiul său preferat Isac, ci pe celălalt băiat, Iacov, din care se năștea poporul lui Israel. Tăcerea lui Isac poate fi văzută mai puțin ca resemnare și mai mult ca împăcare cu o soartă pe care nu și-o știa și nici n-o sfida.

³³ *Ibidem*, p. 94.

³⁴ Petru Creția, *111 cele mai frumoase poezii*, București, Editura Nemira, 2014, p. 24.

multe lucruri de spus, imens de multe de sugerat, interminabil de multe de povestit; în ceea ce o privește, moartea e indicibilă pentru că nu există, din primul moment, nimic de spus despre ea. [...] Inefabilitatea și indicibilitatea se înfășoară una pe cealaltă cu tăcere, dar ce contrast există între aceste tăceri! Tăcerea inefabilă constituie un preludiu la acea stare de vorbire ce declanșează și amorsează cuvântul poetic: așa este tăcerea profetică unde totul rămâne în suspensie, în așteptarea unei ere noi, așa e tăcerea care anunță cânturi și poeme nesecate... Dar ce spun eu? Această tăcere este ea însăși deja poem și muzică, muzică implicită și poem tacit, ambele învăluite în profunzimea fecundă a haosului. Inspirația care ne face să vorbim, inspirația care îi dă poetului forța lirică a verbului, inspirația care este insuflare a suflului vital contrazice deci expirația mortală: nu marchează oare ultima suflare replierea ființei în mutismul definitiv?, nu este cuvântul o formă a afirmației ontice și vitale? Dumnezeu și moartea sunt deopotrivă tăcere și impun tăcerea lor vacarmului lui *homo loquax*; în sanctuar și în fața cadavrului, vorbăreții tac, iar guralivul își întrerupe discursul. «Trebuie să vorbim încet... Sufletul uman e foarte tăcut... Are nevoie de tăcere acum», spune Arkel [regele din Allemonde, personaj al operei *Pelléas et Mélisande*, scrisă de Claude Debussy (1862-1918)] în actul al cincilea, în fața patului moartei. Dumnezeu pretinde aceeași tăcere, dar în vederea reculegerii. Asemenea liniștii sublime a nopții, tăcerea lui Dumnezeu e plină de voci îndepărtate și de muzici invizibile care îi șoptesc omului la ureche, ca răspuns la întrebările sale, ceva imperceptibil și confuz [...]. Bogata plenitudine a tăcerii divine nu dă ea oare un conținut concret reculegerii omului? Transparentă ca o noapte de vară, imposibil de numit, ca mișunarea siderală, tăcerea inefabilă evocă viața omniprezentă și infinitezimală răspândită în imensitatea universului. Tăcerea inefabilă, răspuns tacit, are ceva sublim, însă tăcerea indicibilă nu ne inspiră decât groază și angoasă. În opoziție cu tăcerea unui cer înstelat, tăcerea indicibilă a morții evocă mai curând mutismul copleșitor al spațiilor negre care l-au înspăimântat pe Pascal: aici, interogația noastră rămâne fără răspuns; aici, vocea noastră strigă în pustiu; mut și surd, mortul nu răspunde la chemările noastre, iar dialogul cade imediat în solitudinea dezesperantă a monologului [...]. Dumnezeu, în măsura în care e de nepătruns și de nenumit, descurajează zadarnic disertațiile prolixе; degeaba este el prea bogat pentru a fi cuprins în limbajul cel de toate zilele, putem vorbi totuși despre divinul Nu-știu-ce bălbâindu-ne [...]. [Sfântul Dionisie] Areopagitul, după ce a admirat concizia relativă a Evangheliei, observă cum catecumenul [persoană adultă pregătită pentru primirea botezului în creștinismul primitiv] devine din ce în ce mai laconic când se apropie de Dumnezeu; și, într-adevăr, pe măsură ce se ridică spre supra-esență, volumul cuvintelor nu încetează să se micșoreze; iar când, în cele din urmă, sufletul culminează în vârful ascensiunii sale, discursul se subțiază și devine un simplu punct, un punct care este extremitatea unui vârf: acest punct

este Inefabilul; deci tăcerea se așterne atunci când îngustarea logosului atinge punctul său maxim. [...] Reținând cuvintele prizoniere, ghețarul supremei tăceri constituie sursa efuziunilor nesecate. În același mod, dar cu alte imagini, inefabilul e obiectul unei intuiții mute: raționamentele locvace se adună și în cele din urmă se opresc în focarul punctual, foarte arzător și foarte înghețat deopotrivă, al luminii obscure; dar omul, redus la tăcere de către densitatea și intensitatea însăși a acestei intuiții, arde de nerăbdare să vorbească și să cânte: căci intuiția trans-discursivă este posibilitatea de a vorbi la infinit; și așa cum clipa fiat-ului inițial este grea de un lirism potențial care, cât vezi cu ochii, se va desfășura în discurs. Logosul guraliv formează deci baza unei piramide al cărei vârf este intuiția silențioasă. Inefabilul e tăcerea inexprimabilă care dezleagă limbile și, printr-o infuzie sau inspirație imediată, conferă poetului darul cântării; nu trebuie așadar să ne mirăm dacă Dumnezeu este o temă inepuizabilă a poeziei universale. Nu este Dumnezeu cel ce «face»? Nu este Dumnezeu poetul suprem, întrucât el improvizează lumile?»³⁵

Vladimir Jankélévitch adnotează practic scrierile Sfântului Dionisie Areopagitul, extinzându-i deducțiile din celebra lucrare a teologului bizantin, *Teologia mistică*:

„Cu cât ne suim mai sus, cu atât cuvintele se împuținează, datorită contemplării lucrurilor inteligibile. Tot astfel și acum, când intrăm în întunericul cel mai presus de minte, vom găsi nu o vorbire concisă, ci tăcere absolută și încetarea gândirii. Acolo (în primele tratate) expunerea noastră coborându-se de la Cel mai de sus la cele mai de jos, se lărgea din ce în ce, pe măsură ce se cobora; acum însă, suindu-se de la cele mai de jos la Cel mai de sus, expunerea noastră se restrânge pe măsură ce se urcă; iar când va isprăvi de suit, va tăcea cu totul și se va uni în întregime cu Acela care nu poate fi exprimat”³⁶.

Ținta acestui efort de preluare, nuanțare și delimitare orchestrat de Jankélévitch este, evident, o sintagmă a Areopagitului, întunericul mai luminos decât tăcerea³⁷; care vibrează la aceeași tonalitate cu un alt spațiu cultural, al lui Milarepa, eroul lui Eric-

³⁵ Vladimir Jankélévitch, *Tratat despre moarte*, traducere de Ilie Gyurcsik & Margareta Gyurcsik, Timișoara, Editura Amacord, 2000, p. 79-82.

³⁶ Dionisie pseudo-Areopagitul, *Despre numele divine. Teologia mistică*, traducere Cicerone Iordăchescu & Theofil Simenschy, Iași, Institutul European, 1993, p. 151-152.

³⁷ În lirica românească acești *topoi*, ai retragerii explicitului într-un nebulos implicit și al luminii bine încheiate în întuneric, sunt ilustrați de poezia *Fără soare*, a lui Petru Creția: „*Fără soare este mai bine. / [...] Ceasurile bat mai ascuns, mai adânc, / În timpul vieților, în orarul ciclurilor, / Umbrele altfel vorbesc și altfel tac, / Și toate laolaltă, fără soare, par să fie părtașe / La o altă nemurire, la o altă ursită, / La o altă lumină [s. n., A. M.]*” (Petru Creția, *111 cele mai frumoase poezii...*, p. 89). Printr-un paradox poli-stratificat, dacă lumea nu vrea să o auzim, o să tăcem, pentru ca ea să nu ne mai vadă; și niciun cuvânt de-al ei să nu ne mai cuprindă într-însa.

Emmanuel Schmitt: „Uneori, mă cuprindea pacea, o lumină tăcută ca a zorilor în bezna mea”³⁸. Când nimeni nu mai reacționează la tăcerile noastre, gândurile fac echilibristică pe muchia dimineții, căutând punctul slab: acela unde privirea taie întunericul. Grea încercare: noaptea e un fel de tăcere a nimănu, n-o să fie vreodată învinsa cuiva; bezna subzistă mereu în sine, înșepăturile luminii nedescumpănind-o cu nimic. De aceea, negrul se autopropune drept echivalent cromatic al tăcerilor irosite; acelea care ne întorc definitiv spatele. Înțelepciunea vetero-testamentară ne prevenea, de altfel, că tăcerea nu e lesne de strunit: „Tăcut-am multă vreme, stat-am liniștit și mi-am stăpânit tăcerea [...]”³⁹.

La fel ca Milarepa, în același secol XII trăia și teologul catolic Bernardus Silvestris (decedat înainte 1178), care scria, între anii 1147 și 1150, lucrarea *Cosmografia*. Cuvântului cu majusculă i se dă cuvântul, astfel încât tăcerea Dumnezeului artizan („Providenței îi plăcu aspectul ales și îndelung cizelat al lumii sensibile [...]”)⁴⁰ să devină un personaj de sine stătător al cosmogoniei creștine:

„Acum, că Universul tocmai se naște, nu-l susții prin încurajări? Trec sub tăcere câtă tulburare mi-a produs mie, care m-am strădui, asprimea Silvei [haosului, informului], cu câtă grijă m-am împotrivit neascultării celei îndărătnice, cât de mult au împlânzit-o mâinile mele de artizan. Trec sub tăcere piatra cu care am îndepărtat rugina vechilor elemente, focul prin care am reinnoit strălucirea convenită esențelor. Trec sub tăcere modul în care îmbrățișarea sacră a cuprins laolaltă genurile aflate în conflict și a restabilit echilibrul nou-născut între puterile inegale. Trec sub tăcere modul în care formele întâlnesc substanțele, datorită căruia se menține viața pe pământ, în apă, în aer, pe bolta cerească”⁴¹.

În demiurgia prin care Marele Artist își smulge din sine capodopera, tăcerea este mai mult decât o mână dreaptă a Creatorului; este o tăcere-liant, ce inoculează componentelor Universului o aceeași rațiune; fiind ea însăși, totodată, unul din elementele lui. Tăcerea divină este busola bunei întocmiri a Pământului și, concomitent, o constituentă a Genezei. În viziunea lui Bernardus Silvestris, tăcerea lui Dumnezeu era, cum ar spune azi Andrei Pleșu, o deschidere către sens.

³⁸ Eric Emmanuel Schmitt, *Milarepa*, traducere de Ileana Cantuniari, București, Editura Humanitas, 2017, p. 41.

³⁹ Vezi Isaia (42: 14), în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B. O. R., 1991, p. 709.

⁴⁰ Bernardus Silvestris, *Cosmografia*, traducere de Ana Palanciuc & Florina Ion, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 115. În aceeași atmosferă ideatică se înscrie și pasajul „[...] din finisare venea frumusețea [...]” (*Ibidem*, p. 63).

⁴¹ *Ibidem*, p. 115-117.

„Cred uneori că nu sunt cuvinte / Să prindă cumva rostul graiului / Căci nu există adevăr decât la Porțile Raiului.”⁴² Cum ne vorbește deci tăcerea lui Dumnezeu? Răspunsul e mai ușor de găsit dacă acela care îl formulează este Vasile Lovinescu:

„Tăcerea nu este numai un simbol imediat al lui Dumnezeu, dar și un principiu reunificator al multiplicității; tot ce e împrăștiat, dislocat de celălalt, provine dintr-o ruptură, dintr-o sfărâmare a Verbului: tăcerea, potolirea gândului, lucrează în mod natural ca un principiu reunificator. Mai precis, puterea sintetică a Tăcerii reunește *ce qui était épart* [ceea ce era risipit], fără să mai fie nevoie să alergăm după fragmentele disparate ale vorbelor, ici și acolo, ca un cioban după oile lui împrăștiate de furtună. Tăcerea lucrează ca un magnet care atrage și dizolvă multiplicitatea în ea, fără să se gândească la asta, fără să-i dea atenție. E ca un Ocean în care toate apele se revarsă, fără ca să aibă conștiința lucrului.”⁴³

Și o candidă prelungire a ideilor lui Vasile Lovinescu poate fi detectată la tăcutul rege Mihai I al României; amintirile lui reveneau în atenția mass-mediei românești la 1 august 2016, când se anunța că soția sa, regina Ana de Bourbon-Parma, trecuse la cele veșnice:

„Când aveam dificultăți, asta se întâmpla des, ne adunam toți și Regina ne spunea să stăm liniștiți un moment și să ne gândim Sus, poate ne vine de acolo o inspirație... și de multe ori inspirația chiar venea. *Din multe impasuri am ieșit așteptând un gând de deasupra noastră. Tăcerea omului în fața lui Dumnezeu este ascultată și luată în serios* [s. n., A. M.]”⁴⁴.

Ființe și lucruri răsar sub soare de dragul Tăcerii sădite în ele. Căci Dumnezeu tace cot la cot cu toate creațiile Sale. Iar tăcerea Lui e atotrănitoare și, îndeosebi, distributivă, în fiecare dintre noi ridicându-se, treptat, tăcerea ce i-a fost scrisă. Cum se întâmplă adesea, îl redescopeream pe fostul nostru suveran abia după ce urca și el la Ceruri, în ziua de 5 decembrie 2017. Și îi recitim acum, cu alți ochi, dialogurile lui cu Mircea Ciobanu, unde tăcerilor dintre om și divinitate li se rezervă un spațiu larg:

„**M.:** Ce fel de creștin pot fi eu dacă din atâtea ore câte are ziua nu rup nici măcar un ceas pentru reculegere? [...] **M.C.:** Ce înțelegeți prin reculegere? **M.:** Reculegerea nu e totuna cu rugăciunea. Oamenii sunt înclinați mai mult să se roage, să ceară. E bine și așa. Dar e ca o convorbire telefonică în care spui o

⁴² Vezi poezia *Porțile Raiului*, în Bob Dylan, *Suflare în vânt*, traducere de Mircea Cărtărescu, București, Editura Humanitas, 2012, p. 84.

⁴³ Vasile Lovinescu, *Jurnal alchimic*, Iași, Institutul European, 1994, p. 74-75.

⁴⁴ Am preluat acest citat de pe site-ul www.digi24.ro; la 1 august 2016, respectiva televiziune difuza un scurt documentar despre Regina Ana, însoțindu-l, după cum se vede, și de forma lui textualizată.

grămadă de lucruri, și spui, și nu mai termini, și nu-l lași și pe celălalt, de la capătul firului, să spună și el ce are de spus. *Reculegerea e tăcere și ascultare. Când te reculegi, îl lași pe Dumnezeu să-ți vorbească.* La început vin gânduri nesemnificative, poate și triviale, nimicuri. Trebuie să ai răbdare ca toate acestea, care dovedesc cât de frământat e cugetul omului, să se îndepărteze de tine. *E nevoie de liniște – și când se face liniște înăuntru, vin și gândurile de la Dumnezeu, răspunsurile. Ce ceri tu lui Dumnezeu e una. Ce îți dă El poate să fie cu totul altceva [...].* Cel mai bun educator se folosește de exemple concrete. De aceea îmi spun: Cuvântul lui Dumnezeu trebuie trăit – și mai puțin vorbit și disputat. La templu, Cristos a luat biciul. În loc să țină o predică, a lovit. Orice predică ar fi fost inutilă. *[...] Există și această necesitate, câteodată – necesitatea acțiunii directe, neîntârziate și fără multe cuvinte.* Dacă stăm să ne gândim bine, Cristos a făcut mai mult decât a vorbit. *[...] Rugăciunea este fapta noastră cea mai necesară raportului cu Dumnezeu. Și pentru că a venit vorba de faptă: am observat că oamenii se leagă mai mult de ceea ce spui decât de ceea ce faci. [...]* **M.C.:** Sunt gânduri care se zămislesc în noi înșine și gânduri ale altora, pe care ni le asumăm și care, o dată asumate, ajung să ne caracterizeze în aceeași măsură. Ce gând al altcuiva v-a impresionat până la a vi-l însuși? **M.:** Am găsit mai demult scris pe o placă de faianță următoarele cuvinte: «*A fi tăcut este o umilință. A fi tăcut când e vorba de defectele altora este caritate. A fi tăcut în a nu rosti cuvinte inutile este penitență. A fi tăcut la locul și la timpul potrivit este prudență. A fi tăcut când îți duci crucea este eroism*». **M.C.:** Cine a spus asta? **M.:** Nu știu. Totul fusese scris pe o placă de faianță. **M.C.:** *Sunt gânduri pe care le comunicăm altora și, în loc să ne eliberăm de ele, ni se adâncesc și mai mult în cuget (s. n., A. M.)*⁴⁵.

Regele a plecat, lăsându-ne să stăm de vorbă cu tăcerile rămase în locul lui. Se vor dizolva însă și ele, ca o zăpadă de primăvară, sub dogoarea neliniștilor cu care le interpelăm. Nesuportându-ne mai deloc pe noi înșine, nu mai tolerăm nici măcar îngăduința pe care celălalt ne-o arată; nu digerăm deloc bunătatea, simpatia și imensa deschidere a tăcerilor prin care acesta ne-ar fi fost veșnic alături.

Omul secolului XX nu mai coboară în el însuși; se dedică exclusiv aparențelor, exteriorului imediat, sinelui său precar; își pierde candoarea poezilor de genul lui Novalis, convins, în veacul XIX, că „magia e cu totul diferită de filozofie și constituie o lume – o știință – o artă în sine”⁴⁶. În poezia veacului următor, a lui Thomas Stearns Eliot (1888-1965) bunăoară, tăcerea este cea care dezvrăjește cuvântul și nu invers:

⁴⁵ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 221, 224-225, 226-227, 228-229. Fragmentele centrate pe tăcere aparțin primelor convorbiri cu regele, desfășurate în perioadele 10-18 iulie și 1-15 octombrie 1990.

⁴⁶ Novalis, *Între veghe și vis...*, p. 262.

„Ciclul neoprit al ideii și acțiunii, / Neîncetatele invenții și experiențe, / Duc numai la cunoașterea mișcării / Și niciodată la cunoașterea repaosului; / Cunoașterea cuvântului, dar nu a tăcerii, / Cunoașterea cuvintelor, dar ignorarea Cuvântului. / Întreaga noastră cunoaștere / Ne trage cu un pas mai aproape de propria noastră ignoranță, / Iar ignoranța ne atrage cu un pas mai aproape de moarte. / Dar apropierea de moarte nu înseamnă apropiere de Dumnezeu. / Unde este Viața pe care am pierdut-o pe când trăiam? / Unde este înțelepciunea pe care am pierdut-o în cunoaștere? / Unde este cunoașterea pe care am pierdut-o informându-ne? / Ciclurile Cerului de-a lungul a douăzeci de veacuri / Ne trag mai departe de Dumnezeu și mai aproape de Țărână [s. n., A. M.]”⁴⁷.

Fără tăcere, cuvântul nu mai acumulează sensuri noi, își „subțiază” semantica: „Iată, / Vocea ne este uscată / Șoapte din guri când ne ies / Tăcute și fără înțeles / Ca vântul prin iarba uscată”⁴⁸. Culmea, cuvântul este cel redus la tăcere tocmai prin faptul că nu mai provoacă adaosuri de sens, e vorbă goală. Ce înseamnă astăzi – la firul ierbii – a tăcea? A spune invariabil același lucru:

„[...] ceea ce numai trăiește / Poate numai să moară. Cuvintele, după vorbire, se scurg / În tăcere. Numai prin formă, prin obișnuință, / Pot cuvintele sau muzica să ajungă / Liniștea, așa cum liniștitul urciur chinezesc / Se mișcă perpetuu în nemișcarea lui. / [...] Și totul este totdeauna acum. Cuvintele se încordează, / Plesnesc și uneori se rup, sub corvoadă, / Sub tensiune, alunecă, se duc de-a dura, pier, / Decad din pricina impreciziei, nu vor rămâne pe loc, / Nu-și vor afla liniște. Voci țipătoare, / Certărețe, batjocoritoare sau numai cu chef de vorbă / le asaltă mereu. Cuvântul în deșert / Este cel mai asediat de vocile tentației [...] [s. n., A. M.]”⁴⁹.

Tăcerea adamică trebuie să respecte, așadar, tăcerea Creatorului; din ea purcede Cuvântul care zidește:

„Întâi creăm numele / Oamenii vor deriva / Apoi, vor deriva lucrurile / Și numai lumea numerelor va rămâne, / litera iubirii oamenilor, / a mirosului de trandafiri. / Din iubire și trandafiri / ne vor rămâne doar numele. / Să creăm numele!”⁵⁰

⁴⁷ T. S. Eliot, *Poeme*, traducere de Aurel Covaci, București, Editura Albatros, 1970, p. 118-119.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 83. În antiteză cu vorbirea găunoasă sunt cuvintele pornite din tăcerea „roditoare” de care pomeneam mai sus: „[...] cuvintele anului viitor așteaptă o altă voce / [...] descopăr cuvinte pe care n-am crezut vreodată că le voi rosti” (*Ibidem*, p. 175).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 136-137.

⁵⁰ Juan Ramón Jiménez, *Viața. Antologie poetică*, ediție Gheorghe Vințan, prefată de Ion Mărgineanu, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2013, p. 266.

Suprapunerea dintre *a numi* și *a genera* se potrivește de minune infinitelor dimensiuni date Cuvântului, cu atât mai pregnant cu cât nu se ridică la nivelul glăsurii curente:

„Am ceva în mine – nu știu ce poate fi – dar / știu că e-n mine. / [...] Nu știu – n-are nume – e o vorbă ce nu se rostește, / Nici un dicționar n-o arată, nici o zicală, nici / un simbol. / [...] Înțelesu-m-ați voi, fraților și surori ale mele? / Acel neștiut nu e haos, nu-i moarte – e formă, / unire și scop – este viața eternă – e / Fericirea”⁵¹.

Da, e o variantă, unii putând-o îmbrățișând-o, alții arătându-se mai rezervați. În prima categorie ar intra Gabriel Liiceanu, în cea de-a doua – Andrei Cornea. Liiceanu pledează pentru cuvântul care se ridică din mijlocul tăcerii sale ca să dea un nume și un chip lucrurilor; și pentru ca existența lor, în sfârșit desemnată, să aibă cu cine sta de vorbă. Viziunea lui este oarecum atemporală, sugerându-ne că verbul *a numi* și-a păstrat până în zilele noastre puterea instauratoare:

„A da nume lucrurilor pe care nu noi le-am făcut nu înseamnă, desigur, a le înființa, ci a le consfinți și recunoaște ființa ca ființă *distinctă*. Numele izolează lucrul în ființa lui, îl de-limitează, îi confirmă hotarele, dându-i conturul inconfundabil al individualității sale. În acest sens, lucrul începe să fie de-abia din clipa în care este numit. Numele consacră limita lucrului. El este sigla naturii finite, este esența, *exprimată*, a finitului. Numele este de-finiția prescurtată a lucrului, ființa lui *en raccourci*. Iată de ce toate realitățile finite poartă un nume, au numele *lor*, care demarcă partea lor de ființă și exprimă, în vasta jurisdicție a tot ce există, dreptul lor la ființă. Numele reprezintă modul nostru de a gospodări, odată încheiată, Creația, gestul prin care am fost chemați să împiedicăm căderea lucrurilor în indistinție și în neființă «anonimatului»”⁵².

Cornea este însă mai reticent față de magia cuvântului, recunoscându-i-o, în manieră istoricizantă, numai pentru civilizațiile premoderne. Criticându-l pe Sfântul Ieronim – traducătorul Scripturilor în limba lui Virgiliu – pentru că echivalase grecescul *logos* (discurs cu sens, cuvântare articulată) cu latinul *verbum* (cuvânt, vorbă, substantiv, verb, adjectiv, interjecție și atât), Cornea comentează astfel:

„[...] el era influențat de pasajele din primele versete ale Genezei, unde Dumnezeu se pune pe făcut lumea strigând în gura mare câteva «cuvinte-cheie»: *lumină, întuneric, cer, ape, bărbat, femeie* etc., pe toate însoțindu-le de

⁵¹ Walt Whitman, *Cântec despre mine*, traducere de Mihnea Gheorghiu, București, Editura Univers, 1976, p. 77-78.

⁵² Vezi subcapitolul *Raportul cu lucrul pe care nu eu (noi) l-am făcut. Numirea. Ocrotirea și distrugerea*, în Gabriel Liiceanu, *Despre limită*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 96.

predicatul să fie. Și a fost! Era, acolo, la lucru o viziune arhaică, ce considera că rostirea numelor *juste* ale lucrurilor poate chiar produce lucrurile respective. Și că, în plus, lucrurile respective vor fi și *bune!* Acest tip de viziune fusese ironizat de Socrate în dialogul platonician *Cratylus*⁵³.

Pentru Andrei Cornea, cuvintele aruncate în tăcere nu sunt acelea nepronunțate, ci acelea denaturate; acestora li se suspendă aspirația spre adevăr, impunându-li-se o identitate falsă; o declarație de neaderare la realitate. Ocupându-se apoi de lupta lui Iacov cu îngerul, din Vechiul Testament, Andrei Cornea introduce în discuție o observație demnă de semnalat:

„Îngerul voia să treacă prin vad, iar Iacov, nu și nu, dacă nu-i spune cum îl cheamă. Nu era totuna cu cine te bați: cu o slugă, cu un rege sau cu un zeu. Numele lui mai conta încă. [...] Sunt numele porțile destinului, cum credeau cei vechi, după proverbul *nomina omina* (numele sunt semne prevestitoare)? În limbile moderne, oricum, numele au devenit – în marea lor majoritate – *opace*, simpli potriviri de sunete mai mult sau mai puțin agreabile, elementare mijloace de identificare, trecute în acte. Că ele ar mai avea vreo legătură cu firea sau personalitatea insului – cine mai crede? *Cine i-ar mai aține calea cuiva numai și numai pentru a-i ști numele?* [s. a.]”⁵⁴.

Nu e ușor să optăm între abordarea anistorică a lui Gabriel Liiceanu și aceea contextualizată cronologic a lui Andrei Cornea. Nu credem însă că cei doi ar fi polemizat, cele două abordări fiindu-și reciproc utile.

Legăturile dintre om și Creator sunt la fel de bine „desenate”, îndeosebi pentru noi, de Rabindranath Tagore (1861-1941), un indian premiat cu Nobel în 1913: „Mintea vrea să facă vorbe / Tăceri cu sunete-mpletind / [...] Doar când Tăcerea / mi se-atinge de cuvânt / Îl povestesc pe El / Și aflu cine sunt”⁵⁵. Aceste tăceri celeste, despre care scria și Arthur Rimbaud, „tăceri pe care Îngeri și Aștri le străbat”⁵⁶, sunt integratoare; ele anihilează orice zvâcnire a vidului, a golului, a pustiului, incluzând-o, blând, în planul coerent al Creației. După cum reiese și din poezia *Tăcere* a lui Federico Garcia Lorca (1898-1936): „Ascultă, fiule, tăcerea. / E o tăcere unduioasă, o tăcere / în care-alunecă văi și ecouri / și care-apeacă frunțile / către pământ”⁵⁷. Nu hăurile se umplu

⁵³ Vezi capitolul *Cuvântul*, din Andrei Cornea, *Cuvintelnic fără frontiere sau Despre trădarea Anticilor de către Moderni de-a lungul, de-a latul și de-a dura vocabularului de bază*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 10-11.

⁵⁴ Vezi capitolul următor, *Numele*, din *Ibidem*, p. 16-17, 18.

⁵⁵ Rabindranath Tagore, *Licurici. Perle de înțelepciune*, trad. de Adelina Patrichi, Editura Taj, 2013, p. 121.

⁵⁶ Arthur Rimbaud, *Integrala poetică*, trad. de Petre Solomon, București, Editura Eminescu, 1999, p. 95.

⁵⁷ Federico Garcia Lorca, *Poeme*, trad. de Gabriela Banu, București, Editura Mondero, 2008, p. 60.

deci cu tăcere; dimpotrivă, ea le cuprinde pe toate, de parcă liniștea ar sculpta forme de relief. „Nu te neliniști singur; rămâi neted!”⁵⁸, își cerea sieși Marc Aureliu, împăratul-filosof. „Împodobește-te cu liniște”⁵⁹ – este un îndemn similar al aceluiași cezar. Se încredea, așadar, într-o tăcere mai curând existențială decât verbală:

„[...] îți este la îndemână să te retragi, în orice oră îți place, în tine însuși. Nu este pentru om refugiu mai tihnit și mai liniștit ca sufletul său propriu, mai ales când el are în sine însuși însușiri a căror privire îi procură pe loc o liniște desăvârșită, și calmul acesta, după părerea mea, nu este altceva decât cugetul curat. Ține mai adeseori asemenea ședințe de reculegere interioară și înnoiește-te atunci pe tine. [...] Hotărăște-te deci, în cele din urmă, să te retragi în ținutul acela mic, care ești tu însuși, și mai înainte de orice nu te risipi [...]”⁶⁰.

Altfel formulat, dorea să ne cenzurăm percepțiile, chiar și pe cale vocală dacă vrem, ca să nu cădem într-un exces de opinii, despre noi ori despre ceilalți; practicând astfel, printr-o aplecare perseverentă și asupra sinelui, o abținere a ființării în lume. Pe scurt, o tăcere curativă.

„Clădind tăceri”, cum metaforiza John Keats la 30 decembrie 1816⁶¹, rebelii romantici fac din nespunere o specie de materialitate potențială, constructivă, prolifică, iminentă. Ce deducem de aici?; că ar putea fi și altfel, ca în apocalipsele lui Victor Hugo (1802-1885). În viziunile acestuia, până și vânturile de miază-noapte se înghesuiau, înfricoșate, ca să tacă în cerc⁶². Iar Nimicul își ia ca mască o muțenie uscată, ce nu încurajează nicio versiune a existenței: „*Largi guri de întuneric ce nu rostesc nimic, / Vid, unde nu plutește un suflu-oricât de mic, / Tăceri ce-abia cutează o respirare-adâncă, / Aceasta pentru suflet se lămurea: «Nu încă»*”⁶³. Dar poate că expozeul cel mai nimerit ni-l oferă un mare condei al literaturii de orișicând, germanul Thomas Mann. El sintetizează cele de mai sus, prin convorbirea dintre personajele Castorp și Settembrini:

⁵⁸ Marc Aureliu, *Către sine însuși*, traducere de Șt. Bezdechi, București, Editura Vestala, 2015, p. 80. Este reeditarea unei traduceri din 1923, limbajul purtând, inevitabil, amprenta acelei epoci.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 120.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 73-74.

⁶¹ John Keats, *Poezii*, traducere de Miron Kiropol, București, Editura Albatros, 2001, p. 11. O exprimare oarecum asemănătoare, dar nu la fel de tonică o vedem în poezia *Tangou în gând* a lui Dinu Flămând, unde ultimul rând dă și titlul volumului din care versul cu pricina face parte: „taci în stive” (Dinu Flămând, *Stive de tăcere*, Pitești, Editura Paralela 45, 2011, p. 126); de ce nu sunt la fel de reconfortante tăcerile lui Dinu Flămând?; un răspuns ar fi acesta: „[...] suspendați în tăcerea arborescentă / ne golim unul în celălalt / de o milă lichidă ce nu vindecă și nici / nu rănește [...]” (*Ibidem*, p. 126).

⁶² Victor Hugo, *Legenda secolelor*, traducere de Ionel Marinescu, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 228.

⁶³ *Ibidem*, p. 255.

„– Tăceți, spuse domnul Settembrini emoționat. Dumneavoastră și țara dumneavoastră lăsați să planeze [...] o tăcere foarte rezervată, o tăcere atât de opacă, încât nu îngăduie să-ți faci nici o părere asupra adâncimii ei. Nu iubiți cuvântul, adică sau nu vă pricepeți să-l folosiți, sau îl considerați sacru într-un mod care nu-i destinat comunicării [...]. Dragul meu prieten, faptul acesta este primejdios. Limbajul este însăși civilizația. Cuvântul, chiar cel mai contradictoriu, este obligație. Căci mutismul izolează.”⁶⁴

Remarcile lui Settembrini ameliorau oarecum inadecvarea pe care Hans Castorp o resimțea ori de câte ori își apropia vreo formă de tăcere; bunăoară, aceea a naturii, care îl înfiora atunci când mergea la schi:

„Tăcerea – când se oprea și nu se mai auzea nici pe sine – era necondiționată, desăvârșită, o muțenie de vată, neobișnuită, nicicând întâlnită, cum nu exista nicăieri în lume. [...] Era însăși tăcerea eternă cea pe care o pândea Hans Castorp în clipa când rămânea încremenit, în picioare, rezemat în bețe, cu capul lăsat pe umăr, cu gura întredeschisă; și încet, fără conținere, ninsoarea continua să cadă fără cel mai mic zgomet. Nu, lumea aceasta, cu tăcerea ei de nepătruns, nu avea nimic ospitalier, îl admitea pe vizitator numai în baza voinței și pe garanția lui, nu-l întâmpina – adică tolera intrusul și prezența lui într-un fel neliniștitor [...]”⁶⁵.

Castorp *versus* Settembrini: tăcerea capricioasă, a naturii neîmblânzite și irațională contrasta deci cu tăcerea consacrată, din spațiul calm și predictibil al raționalității urbane. Nu erau, în fond, două tipuri de tăceri, ci pornirile antinomice al firii umane: prima, fascinată de propria distrugere, iar a doua, dedicată repetatelor reînfripări ale sinelui, veșnic supus altor și altor încercări⁶⁶. În acest context, conversația este un fular alb și lung la gâtul unor tăceri cam scurte. Nu e o vorbărie exterioară minții, este soclul replierii sonore care o precedă. Tăcerea este, într-adevăr, șoapta unui gând. Dar nu-i prea reușită dacă nu-i colocvială. Din păcate, crește adesea printre glasurile care nu mai ajung, nu se știe de ce, la marea întâlnire a dialogului.

⁶⁴ Thomas Mann, *Muntele vrăjtit*, traducere de Petru Manoliu, București, Editura RAO, 1994, p. 621.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 570-571.

⁶⁶ Cultura germană ne pune la dispoziție o sumedenie de asemenea exemple și unele de o vechime respectabilă. Bunăoară, în imaginația lui Heinrich Heine (1797-1856), „Frunzele-și ciulesc urechea, / *Stau tăcute înadins*, / Culmea muntelui pe șesuri / Umbra sură și-a întins” (Heinrich Heine, *Poeme*, traducere de Petru Cărare, București, Editura Litera Internațional, 2003, p. 89). La Heine, tăcerile albastre ale cerului sunt niște ambalaje ale stărilor de spirit. Bunăoară, „*Stă-n tăcere țărmul mării / Și se lasă-adâncă noapte*” (Heinrich Heine, *Poezii*, traducere de Iosif Cassian Mătăsaru, București, Editura Tineretului, 1965, p. 94). În toată poezia se desfășoară o noapte peisagistă și, totodată, o alta cosmică. În planul celest, luna își ocupă locul de pe cer în timp ce, în plan teluric-marin, valurile o asistă; ele păstrează o liniște complice, pe care cititorul o asociază cu „de la sine înțelesul” fenomenelor recurente, ciclice, cotidiene.

Sunt tăceri vizuale ce ameliorează grandomania, patosul ori neașezarea artelor cu substrat militant; care nu au răbdare cu ochii noștri; doar izbucnesc și vor neapărat să poruncească privirii. Or, răbdarea e soră bună cu vocația: o perseverență mută, întinsă pe un traseu interior, de la incipiența lui *ai vrea să fii* până la neliniștea lui *aproape ai devenit*; de aceea nici nu o verbalizăm: „roiurile tăcerii la stupii de lumini”⁶⁷, scria Saint John Perse în 1887. Și nu e vorba de frică ori de tăcutul din superstiție.

Reușite ori ba, tăcerile umane prelungesc în noi tăcerea fecundă dinaintea Creației:

„Ești liniștit și tainic, pe plac ți-s, așadar, / Spovadele-ngânate în umbra pe șoptite, / O inimă ce tace în loc să se agite, / [...] Culegi, cu gesturi line, doar gândurile care / În ordine se-arată și zgomot mult nu fac, / [...] Și dacă vrea greșitul să facă a Ta vrere, / A Ta, ce mult iubindu-l, vorbești așa puțin, / El trebuie și poate a săvârși deplin / Porunca datoriei în taină și-n tăcere. / Tăcere pentru lumea cu-a ei sminteală rea, / Tăcere – pentru acela fălos și necucernic, / Căci tu iubești tăcerea, chiar și la ceas cucernic / Chiar și în fața morții, de nu și-n fața Ta”⁶⁸.

Sub haină de substantiv sau de adjectiv, *taină* ori *tainic*, tăcerea poezilor reînvie sensurile care, odinioară, ne înfrumusețau viața: pentru că niciun lucru nu rezista în mod gratuit, unul făcând, neapărat, trimitere la celălalt; și nicio ființă nu părea să se nască la întâmplare, ci ca să fie aluzie la o alta. Fiecare avea nevoie de un import semiotic, de aceea noimă pe care nu o căpătai decât completându-ne cu celălalt. Dacă nimic subiacent nu era, mai nimic nu era:

„Respect tăcerea, taina, misterul. Să acționezi fără explicații. Cine are nevoie de explicații dacă nu cel care, în loc să-și poarte crucea cu demnitate, o târăște în urma sa? Ce urât este atunci când vrei să faci ceva și, înainte de a face, exprimi în cuvinte. În subconștient îți aranjezi momentul. [...] Lucrurile mari se întâmplă în taină, se săvârșesc în tăcerea de nepătruns a sacrului. Când trăiești momente mari, nu ai nevoie să verbalizezi, să le exprimi pentru că le-ai mărunți, le-ai micșora dimensiunea. *E important să știi să taci, să taci și să vorbești tăcând*. E important să fii treaz, să nu dormi, atunci când îngerul se coboară și îți șoptește taina. Și copacii sunt aiuriți și oboșiți, în delir, dar ei se odihnesc în picioare pentru ca, dacă îngerul vine, să nu îi găsească niciodată adormiți. Și copacii mai fac ceva. Îi cer îngerului să rostească vorbele cât mai șoptit, să nu le afle nimeni

⁶⁷ Vezi, în traducerea lui Ion Pillat, Saint-John Perse, *Anabasis VII*, în Ion Bindea & Ion Cămărășan, *Antologie bilingvă de poezie franceză*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 217.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 242.

misterul, pentru ca, atunci când le este greu și coroana li se înclină, să aștepte mila timpului și-apoi să tacă și să dispară”⁶⁹.

În Vechiul Testament dăm peste multe aforisme al căror subînțeles răzbate până în zilele noastre, nerevendicând comentarii suplimentare: „Mulți au pierit de ascuțișul sabiei, dar mai mulți de uneltirile limbii”. Pentru ca punctul pe *i* să fie pus de un verset plasat câteva rânduri mai jos: „Și cuvintelor tale fă jug și cumpănă și gurii tale fă-i ușă și încuietore”⁷⁰. Adoptând metoda platoniciană a anamnezei, Sfântul Augustin vedea tăcerea drept o memorie a celor plăcute auzului; tăcerea lui Augustin nu e o tăcere abstinentă; e un „antrenament” pentru buna primire a cuvintelor scripturii:

„[...] și atunci când eu, de pildă, *stau în întuneric și în tăcere*, îmi aduc în amintirea mea, dacă vreau, culori, și încerc să discern între alb și negru și între celelalte culori, pe care le doresc. Și nici sunetele nu dau năvală și nu perturbă lucrul pe care eu îl examinez, după ce el a fost asimilat prin intermediul ochilor, cu toate că și ele însele se află acolo și stau ascunse, ca și cum ar fi fost orânduie din nou într-un mod separat; dar dacă îmi face plăcere, eu pot să solicit și sunetele, căci acolo sunt prezente și ele, și, *cu toate că limba tace și se odihnește*, eu cânt totuși în surdină, atât cât doresc [...]”⁷¹.

Raportând puțințele muritorilor la acelea ale Verbului care „orânduiește vremile”, Sf. Augustin se întreabă retoric: „[...] mâna gurii mele face ea prin vorbe un lucru atât de măreț?”⁷² Ce trebuie totuși să reținem din excursul augustinian: cuvintele nu depind de spunere; sunt plămădite mintal, în continua frământare a gândurilor, care le împropătează înțelesul. Și dacă venim mai aproape, în secolul XX, la poezia intitulată *Cosmogonie*, un sinonim al *Facerii*, poetul și prozatorul argentinian Jorge Luis Borges (1899-1986) își reprezintă o „divinitate care simte / tăcerea negrăită dinainte”⁷³. Dar cine să o întâmpine? Căci vechii atleți ai tăcutului s-au cam rărit. De la părinții pustiului (secolele IV-V d. Chr.) învățasem că tăcerea e mai mult o precauție decât o flagelare; nevorbind, te economiseai, păstrându-te pentru încercări mai grele. Cazul avvei

⁶⁹ Chris Simion, *Ce ne spunem când nu ne vorbim*, București, Editura Trei, 2011, p. 35. În aceeași carte, mai citim: „[...] dacă pot să trăiesc tăcerea, pot să trăiesc orice” (*Ibidem*, p. 61). Tăcerea e așezată la un pol opus față de neadevăr, nu față de vorbire: „Când vorbim fără să credem, decldem viața din noi. Fiecare cuvânt rostit există pentru că tu îl faci să existe. Dacă este o minciună, naști o moarte” (*Ibidem*, p. 41).

⁷⁰ Vezi *Cartea Înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah (Ecclesiasticul)*, capitoul 28, versetele 19 și 28, în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1991, p. 1007.

⁷¹ Sfântul Augustin, *Confesiumi*, traducere și note de Gh. I. Șerban, București, Editura Humanitas, 1998, p. 343. Traducătorul precizează că sunetele la care se referă Sf. Augustin sunt acelea care contribuie la formarea cuvintelor.

⁷² *Ibidem*, p. 403.

⁷³ Jorge Luis Borges, *Poezii*, traducere de Andrei Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2017, p. 352.

Agathon, care stătuse trei ani cu o piatră în gură, ca să se deprindă cu tăcerea⁷⁴, e mai exotic; oricum nu tocmai relevant. Între a tăcea cu înverșunare și a vorbi când e nevoie – „cu vorbele bătrânilor”, cum spuneau ei⁷⁵ – este o diferență. De exemplu, avva Pimen „a mai zis: «cineva pare că tace, dar în inima lui judecă pe alții: un astfel de om vorbește tot timpul.»”⁷⁶ Iar avva Pambo, rugat să adreseze câteva vorbe unui controversat arhiepiscop Teofil, refuză acest lucru: „Dacă nu-i este de folos tăcerea mea, nici cuvântul meu nu-i poate fi”⁷⁷. Și ca să fim mai expliciti, vom aminti de „un frate care locuia împreună cu alți frați l-a întrebat pe avva Visarion: «Ce să fac?»». Bătrânul îi zice: «Taci și nu te mai măsoară pe tine însuși»”⁷⁸. Glosele lui Dumitru Stăniloae aprofundează tăcerile monastice, marele teolog departajându-le de acelea sociale și tactice, practicate astăzi:

„În tăcere, adâncul nostru e lucrător. Când vorbim e împiedicat să lucreze. În tăcere el se întâlnește cu Duhul dumnezeiesc, Care atrage cu putere privirea spre bogăția și viața Lui; se întâlnește cu Duhul dumnezeiesc, care e dincolo de el, și din întâlnirea aceasta se naște o cunoștință pe care nu o poate ști decât el și cei cărora le-o comunică sau, mai bine zis, cărora le-o comunică nu atât prin cuvinte, cât prin felul cum arată și cum se comportă. În tăcere te întâlnești cu ceva care te duce iarăși la tăcere. Tăcerea prinde mai bine taina ce se petrece în întâlnirea noastră cu infinitatea ce iradiază din Dumnezeu cel personal. Când începe lumea să o exprime, pierdem trăirea deplină a acestei taine de-o bogăție indefinită, începem să rupem părți din ea, care toate la un loc nu pot reda indefinitul. În tăcere, ești oarecum în mijlocul ei, identificat cu ea; prin grăire te detașezi, te depărtezi de ea; în cuvinte prinzi numai fâșii din ea, nu mai trăiești întregul, și întregul acesta nu mai poate fi combinat din fâșii, pentru că infinitul nu se poate realiza din combinarea părților limitate. Desigur, nu e vorba de tăcerea diplomatică, ci de tăcerea care e semnul scufundării în infinitul dumnezeiesc prin adâncul inimii”⁷⁹.

⁷⁴ *Patericul sau Apotegelele Părinților din pustiu*, traducere de Cristian Bădiliță, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 73.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 86. „Cu vorbele bătrânilor”, cum adică? O să reiterăm răspunsul pe care și-l dădea Eugène Ionesco: „Nu prin literatură ajungi în vecinătatea lui Dumnezeu, trebuie să-I vorbești cu cuvinte potrivite, cu cuvinte verificate. Drumul ne este totuși indicat. Cuvintele pot să fie mute. Tăcerea meditației e grăitoare. Totul e indicat, jalonat pe cărarea strămtă a Harului [s. n., A. M.]” (Eugène Ionesco, *Căutarea intermitentă*, traducere de Barbu Cioculescu, București, Editura Humanitas, 2017, p. 36).

⁷⁶ *Patericul...*, p. 270.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 152.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 99.

⁷⁹ Vezi Calist și Ignatie Xanthopol. *Metoda sau cele o sută de capete*, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, vol. 8, traducere și note de Dumitru Stăniloae, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013, p. 65.

Stăniloae mai evidențiază tăcerea și altfel, prin antiteză cu vorbitul; el afirma că „prin cuvinte exprimăm lucrurile distincte ale lumii acesteia și coborâm în lumea aceasta, compusă din lucruri finite; cuvintele ne atrag în îngustimile lor, făcute pentru lucrurile mărginite ale lumii din afară”⁸⁰.

Tăcerile anahoreților s-au stins însă demult. Degeaba țipă ochii, privirea noastră-i surdă. Poetizând, vom accepta că „țipătul este strămoșul cuvintelor. Durerea conținută, sensul lor. Cuvântul văzut transportă durere ambalată sonor și semantic”⁸¹. Și ne-am cam plictisit să tot citim același lucru: culmea zgomotului ar fi să auzi strigătul unei tăceri. Ne atrag mai mult acele scrieri în care țipătul e propulsat, artistic, drept blazon auditiv al timpurilor inaugurale:

„Totul am pierdut din ce e-al copilăriei / și n-am să mai pot niciodată / Să-mi uit de mine într-un țipăt. / [...] Disperare ce-ntr-una sporește / Viața nu îmi mai este, / Poticnită în fundul gâtului, / Decât o stâncă de țipete [s. n., A. M.]”⁸².

Ne mutăm, așadar, în tabloul lui Edvard Munch, *The Scream-Strigătul*: realizată în patru variante, între 1893 și 1910. Romancierul francez Laurent Graff (n. 1968) avea să scrie o carte în care opera lui Munch să fie personajul principal:

„Strigătul reprezintă un bărbat pe un drum de coastă, de-a lungul unei balustrade care împarte tabloul în două; soarele e la asfințit și nori de culoarea sângelui se întind pe cer în lungi benzi sinuoase. În prim plan, personajul, cu trăsăturile deformate, pradă unei dureri de nedescris, deschide gura pentru a țipa astupându-și în același timp urechile cu mâinile. Oare el este cel care strigă din răspuțeri? Sau e victima acestui urlet extraordinar, insuportabil, care umple tabloul? Doi trecători, în fundal, par să nu audă nimic, hoinari imperturbabili în fapt de seară”⁸³.

Dificultatea cu care oamenii comunică, anevoie mai ajungând unii la alții, este immortalizată de Graff printr-unul dintre antonimele țipătului, tăcerea:

„Numai o tăcere supusă, expresie a vanității și a neputinței, poate fi utilă. O tăcere care nu caută să fie înțelegătoare, o tăcere în vid, o tăcere pentru care nu există cuvinte. Dar în același timp o tăcere ca o mână pe umăr, pudică, umilă, umană”⁸⁴.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 65-66.

⁸¹ Nichita Stănescu, *Amintiri din prezent...*, p. 198.

⁸² Giuseppe Ungaretti, *Poezii*, traducere de Miron Radu Paraschivescu, București, Editura Tineretului, 1963, p. 209.

⁸³ Laurent Graff, *Strigătul*, traducere de Sabina Chișinevski, București, Editura Humanitas, 2007, p. 31-32.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 87. Mai succint: „Să te plângi e un lucru pretențios. Surâsul e, dintre toate strămbăturile,

Țipătul dă un brânci memoriei; mai dă substanță durerii și, dacă vrei, o carne sonoră disperării; și mai deschide ușa amneziei, sub pretext că ar ucide pe loc insuportabilul vieții. Or, tăcerea nu ne permite să uităm de ceea ce suntem. Este cel mai docil travesti al tinerii de minte. Doar țipătul ne facilitează un scurt divorț de noi înșine. După care, tăcând, revenim în amintirea de care tocmai fugiserăm. Pictura respectivă „presimțea” patologiile social-politice ale secolului XX. E bine textualizată, de altminteri, în monologul lui Meyerhold, regizorul comunist acuzat că otrăvea clasa muncitoare cu lungile tăceri apăsate din montările lui:

„[...] tăcerea mea riscă să devină asurzitoare. Pauză. Auziți cum țipă? Pauză. Auziți cum țipă tăcerea din gura mea? Tăcerea poate avea în gura omului un milion de gusturi. Tăcerea cu gust amar, tăcere cu gust cârtitor, tăcere înfricoșată cu aromă de ironie. Aveți în față un mare degustător de tăceri. [...] Tăcere înveninată, tăcere răuvoitoare, tăcere dezlănțuită. Tovarăși, aveți dreptate! Tăcând, omul nu încetează de fapt să vorbească. Între două cuvinte, între două fraze, există întotdeauna un spațiu de tăcere care spune contrariul a ceea ce vor să spună cuvintele. Iată motivul pentru care în spectacolul meu personajele tac atât de des”⁸⁵.

E bine să definim tăcerile bolnave⁸⁶, căci ele sponsorizează atomizarea generală, surpă raporturile interumane: „[...] cuvintele mele se izbesc / de lumea ce-mi stă-n față”⁸⁷. Doar astfel vom trăi cu tăcerile deschise și chiar nobile când e cazul; reaşezându-ne, fără nicio șiretenie, printre cei care nu-și fac din tăcere un pretext de stat pândă⁸⁸. Între zgârcenia *spunerii* și prolificitatea *vederii* nu e greu de ales: „O limbă nu poate spune totul; / există între cuvintele ei / spații albe și goale, scobite / ca niște goluri de meterez și tăcute [...] / Și ochiul, ca un copac de imagini, / germinează forme mobile de lumină”⁸⁹. Tăcând, gândirea noastră se mută în privire. E o tăcere cerebrală,

preferatul meu. Dintre strigăte, prefer tăcerea” (*Ibidem*, p. 63).

⁸⁵ Matei Vișniec, *Richard al III-lea nu se mai face sau Scene din viața lui Meyerhold*, în volumul *Mansardă la Paris cu vedere spre moarte*, Pitești, Editura Paralela 45, 2011, p. 112-113.

⁸⁶ În tăcerea zilelor noastre, lucrurile nu mai există în sine; ne amintesc că au fost cândva. Iar tăcerile din teatrul secolului XXI nu facilitează comunicarea dintre roluri. În piesa *Sufleurul friicii*, a lui Matei Vișniec, unul din cele două personaje – numit *Bărbatul Tăcut* – nu are nicio replică pe toată durata reprezentației. Își lasă privirea fie pe obiecte, fie pe fața unui partener de scenă, fie pur și simplu în gol; așadar, ori confirmă la nesfârșit informul, ori marchează timid o prezență, o înfățișare, o voce. Totuși, nu e puțin. Tăcerile din această piesă nu numai că dau startul reprezentației, ci intră în componența fiecărui gest, în „desenarea” oricărui chip. Dar nu dau consistență unui gol umplându-l: îi conferă numai un contur, semnalându-l.

⁸⁷ Elio Pagliarani, *Dacă mâine îți sosesc niște flori*, în *Poeți italieni din secolul XX*, antologie alcătuită și tradusă de Marin Mincu, București, Cartea Românească, 1988, p. 456.

⁸⁸ „[...] și din tăcere să ne facem un laț”, propune Zeno, un personaj din împărăția orbilor. Vezi Matei Vișniec, *Țara lui Gufi*, în *Opera dramatică*, vol. 2, București, Editura Cartea Românească, 2017, p. 148.

⁸⁹ Valerio Magrelli, *O limbă nu poate spune totul*, în *Poeți italieni din secolul XX*..., p. 598-599.

nu corporală; netăcând cu patimă, reînvățăm răbdarea, așteptarea, speranța. Ele nu se refugiază într-o sferă ideală, stăpânind cu blândețe prozaicul: bunăoară, doi muncitori oarecare, ce se înțelegeau eficace, mai mult prin semne, sunt evocați de Gabriel Liiceanu: „Tăcerea aceasta, însoțită de gesturi precise și de scurte înțelegeri din priviri, le dădea un aer nobil, o *demnitate a lucrului făcut pe tăcute*. [...] De ce oare nu se poate preda tăcerea? [s.a.]”⁹⁰. Tăcând cum trebuie, ne întoarcem către originea timidă a lucrurilor: „[...] tot ceea ce trăiește se află în spirit: / în cercul său tăcut stau cerul, / oamenii și el însuși. / Acesta e sâmburele sufletului / absorbit în vârtejul timpului [...]”⁹¹. Tăcerea bine tăcută ne scoate din registrul teluric al vieții, reactivând treptat ADN-ul ei celest:

„Ca de atâtea ori, *sufletul scăpat de sub control caută ceva în afara cuvintelor*, bate cu furie și disperare într-o poartă masivă ce refuză să se deschidă. Eu sunt aici și acolo, mai ales acolo, neînving încă. Am certitudinea că dincolo de ea sunt salvarea, minunea, *taina nesortită a cuvintelor*, acel ceva ce mă atrage și mă îndepărtează cu egală putere, sursa disperării și nostalgiilor. Îmi doresc din răspuțeri să rămân pentru totdeauna acolo, în același loc: cerșetor la poarta eternității... Eu cine? [s. n., A. M.]”⁹²

Tăcerea nu-i un opozant înverdat al vorbirii; e doar o modalitate de a ieși în afara fluxului langajier care își subțiază involuntar semantica. Tăcând, nu ne luăm un răgaz vocal, ci reînzeștrăm vocabularul clișeizat cu o doză substanțială de idei trăite; cuvinte demult erodate⁹³ se întăresc cu semnificații noi, pentru ca substantivele să devină noțiuni, gesturi, fapte. Un tăcut înverdat nu vânează propriu-zis alte voci, le așteaptă; pentru ca glasul lui să se piardă printre ele, să se confunde cu tăcerea din care vin: „Nu o auzeam, apoi o auzeam, deci probabil că am început s-o aud la un moment dat, și totuși nu, *nu a existat nici un început, atât de încetșor ieșise din tăcere și atât de mult îi semăna* [s. n., A. M.]”⁹⁴. Tăcerea e ca un felinar cu care inițiatul o ia pe urmele binelui său cel mai înalt; în interiorul tăcerii, individul șovăie, dibuie, optează. Tăcerea este aici un avatar al luminii, nu o variantă a beznei; ca în teatrul absurdului: „[...] tăcere și întuneric, asta-i tot ce am cerut. Ei bine, mi se dă puțin din fiecare. De vreme ce sunt

⁹⁰ Gabriel Liiceanu, *Întâlnire cu un necunoscut*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 287.

⁹¹ Idem, *Cu adevărat strămtă este măsura corpului*, în *Poeți italieni din secolul XX...*, p. 593.

⁹² Augustin Buzura, *Raport asupra singurătății. Primul caiet*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 322.

⁹³ Cunoaștem și viziunea pesimistă: „Cuvintele sunt doar simboluri pentru relațiile lucrurilor între ele și față de noi și nu ating nicicând adevărul absolut; și însuși cuvântul «a fi» desemnează doar relația cea mai generală care leagă laolaltă toate lucrurile, tot așa cum o face și cuvântul «a nu fi»” (Friedrich Nietzsche, *Nașterea filosofiei în epoca tragediei grecești*, traducere de Mircea Ivănescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998, p. 55).

⁹⁴ Samuel Beckett, *Opere*, vol. I, *Integrala prozei scurte*, traducere de Ileana Cantuniari și Veronica Niculescu, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 362.

unul și același lucru”⁹⁵. Superlativul tăcerii e să pui lumina în cuvinte. Poate fi ea vorbită? Ne-o probează Dylan Thomas, centrându-se pe simbolul spicului de grâu:

„Până când acela care zămislit-a omenire / Pasăre animal floare / Și-ntreaga-
ntunecime supusă la călcâie / Nu va rosti și ultima lumină în largă izbucnire / și
liniștea mare / Nu va cuprinde marea zbatându-se ca-n frâie / Și nu va trebui din
nou să intru în rotundul / Sion al picăturii de apă / Și-n sinagoga spicului de grâu /
Nu voi rosti nicidecum nici umbra unui sunet / Nici o sămânță de sare n-o să-mi
scape / În valea strâmtă a lințoliului jelind [s. n., A. M.]”⁹⁶.

În poezia galezului lumina e rostită ca în secunda Facerii, când vizualul (lumina) se convertea în registrul verbalului („Și a zis Dumnezeu: «Să fie lumină!» Și a fost lumină!”). *Lumină* este primul substantiv pe care Dumnezeu l-a atârnat de tavanul tăcerii primordiale; ca să ne inventăm unii pe alții, vizualizând cuvintele dintre noi. Îl și aflăm pretutindeni, în lirica lui Peter Ackroyd (n. 1949) nu mai puțin: „[...] din rășputeri te străduiești în liniște / dimineața mișcându-te de acolo – acolo ca și cum / încă ți-ai mișca brațele în somn / lumina te întâmpină ca o surată / care-și compară tăcerea cu a ta / imagine a copilăriei [s. n., A. M.]”⁹⁷. Intuim, în aceste versuri, tăcerea tâlcuită a naturii; asaltată de ochii poetului mai ales la „etajul” ei celest, nu peisagist. Somn, liniște, mișcare, lumină, tăcere, copilărie: toate sunt aproximările unor arhetipuri. Mai exact? Motricitatea molcomă a visului ne temperează, în prelungire, și mobilitățile diurne. Ea ne mai scufundă într-o silențioasă așezare sonoră, prin intermediul căreia lumina ne intră, zi de zi, în viață. Căci soarele ne căptușește privirile cu tăcerea grandilocventă a răsăriturilor lui fără voce; ce îmbrățișează și ele lumea, strâns de tot, ca să vorbească, sclipind, în locul amintirilor noastre.

⁹⁵ Vezi piesa *Joc*, în Idem, *Teatru*, traducere de Anca Măniuțiu, București, Editura Cheiron, 2007, p. 83. Același personaj, intrat până la gât într-o urnă funerară (și privind placid către public și numai către public), mai are o nedumerire la care își răspunde singur: „Oare ar trebui să fac ceva cu chipul meu, altceva decât să vorbesc? Să plâng?” (*Ibidem*, p. 80). Vorbital și plânsul sunt aici singurele mobilități fizionomice. Sunt exersări ale înfățișării noastre strict epidermice. Nicio tectonică interioară nu ridică la suprafața feței vreo altă stare de spirit. Cele trei personaje închingate toate în trei urne (sau amfore) sunt înconjurate de întunericul deplin al scenei; nu acced la existență decât atunci când un reflector le luminează cu zgârcenie, dar numai în secunde când zic ceva. De îndată ce-și sfârșesc replica, lumina le „retează” prezența, focusându-se pe colegul de scenă. Trece ulterior la următorul, dar în aceeași manieră intempestivă: acordând și ridicând brusc viața unui chip. Tăcerea de după spunere „stinge” personajul, anulându-l; existența lui este instantaneu decapitată de lumina tăioasă ce-l lasă, rapid, în seama întunericului. „Cuvântul le este smuls de un reflector ațintit doar pe fețele lor”, preciza, regizorul, Beckett (*Ibidem*, p. 35). Ne referim însă la teatrul absurdului.

⁹⁶ Dylan Thomas, *Viziune și rugă*, traducere de Constantin Abăluță și Ștefan Stoenescu, București, Editura Univers, 1970, p. 35.

⁹⁷ Vezi poezia Peter Ackroyd, *Din rășputeri te străduiești...*, în Brândușa Răileanu, *Cerul meu tainic: antologie de poezie engleză contemporană*, București, Editura Universității din București, 2012, p. 24.

Să vorbim despre tăcere ca și cum ne-am face griji pentru cuvinte. Citind cu voce tare, Mo, personajul Corneliei Funke, transportă în realitate personaje din ficțiune. Iar Meggie, fiica lui de doisprezece ani, îi preia îndemânarea:

„Afară zgomotul mașinilor încetase. Lumea era atât de liniștită, de parcă s-ar fi închis ca un fluture într-un cocon pentru ca ziua următoare să iasă întinerită și nou-nouță. – Te rog, Mo, citește! Și Mo începu să umple liniștea de cuvinte. Le atrăgea din toate părțile ca și cum ele ar fi așteptat doar glasul lui – cuvinte lungi și scurte, ascuțite și moi [...]. Chiar și după ce așipi, Meggie tot le mai auzea, cu toate că Mo închisese cartea de mult. Cuvinte care îi explicau lumea, fața ei întunecată și cea luminoasă, și care ridicau ziduri în fața tuturor visurilor urâte. Nici unul nu pătrunsesse în acea noapte [s. n., A. M.]”⁹⁸.

Liniștea? La ce mai folosește? Și pe unde ne mai împiedicăm de ea? Liniștea este, o știm, cea mai populară aproximare a tăcerii: „Liniștea liniștii. / Țârâitul greierului / pătrunde și-n piatră”, medita un mare autor de haiku-uri, poetul rătăcitor Matsuo Basho (1644-1694)⁹⁹. O altă variantă a acestui haiku, datorată Antoanetei Ralian, susține parcă mai bine argumentația acestui articol:

„[...] există, desigur, numeroase alte căi prin care omul de litere poate vorbi despre inefabil: «E atâta tăcere, / Glasul greierului / Pătrunde-n / Stâncă». În acest haiku de Basho este evocată experiența unei stări unice, în care Plenitudinea Lucrurilor, Substratul Divin cum l-ar fi numit Meister Eckhart [1260-1327], irupe din eternitate în timp. Pentru a comunica acest eveniment indescriptibil, poetul japonez și-a rafinat rostirea până la limita la care pare gata să se transforme într-un *creux néant musicien* [abis plin de muzică] al unei tăceri absolute, ca aceea care umple crăpăturile dintre stânci și, printr-o misterioasă implicație (dar cât de neîndoielnică!), atribuie repetării zgomotului unei gâze un soi de absolut, o semnificație cosmică”¹⁰⁰.

⁹⁸ Cornelia Funke, *Inimă de cerneală*, traducere de Viorica Nișcov, București, Editura Arthut, 2014, p. 232-233.

⁹⁹ Cum trimitem un țipăt direct la țintă? Meditația zen a devenit între timp o tehnică de antrenament pentru actorii care, necrezând prea mult în rolul primit, tind să vorbească în șoaptă: „[...] dirijarea sunetului spre un zid, cu intenția de a-l sparge cu forța vocii” (Vezi Andrei Șerban, *O biografie*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 139).

¹⁰⁰ Aldous Huxley, *Și restul e tăcere*, traducere de Antoaneta Ralian, București, Editura Univers, 1977, p. 163. „Abisul plin de muzică” – care n-ar fi de altceva decât cuprinzătoarea tăcere deplină – recidivează orișunde, noi bucurându-ne să-l avem în poezia noastră: „Muzică, tu, tăcere a luminii, / viață, tu, tăcere a pietrelor, / timp, tu, tăcere a lui Dumnezeu, / îmbrățișare, tu, tăcere a dragostei, / cruce, tu, tăcere a lui Iisus, / Doamnă, tu, tăcerea vieții mele, / ciocârlie, tu, tăcere a aerului, / muzică, tu, tăcere a luminii” (Nichita Stănescu, *Muzică, tu, tăcere a luminii*, în *Opere*, III, *Versuri...*, p. 394). Cum adică? Tăcerea e un fenomen vizual? Atunci lumina ar fi un armistițiu pe care privirea îl încheie cu realitatea privită; pentru a-i da ocazia de a renaște printr-un

În lirica niponă, liniștea păzește mereu templele zen; ea nu e un efect, produs, performanță, rezultat, strădanie; este cea mai spontană formă de a participa la firescul, calm, împăcat și poate crud, al naturii contemplate; liniștea este un atribut al peisajului, îl constituie și îi dă contur totodată. Acuitatea tăcerii din lirica lui Basho nu ucide cuvintele, le face invizibile; le ascunde la vedere. Dar când nu se sprijină pe umărul liniștii, tăcerea este lipsită de apărare: „Liniște / dar nu absența cuvântului/ [...] Ascultă cum tremură brațele mele / încă mult după ce m-am culcat / și mi-e frig / de atâta tăcere... de întuneric întins pe piele”¹⁰¹. Numai că „liniștea nu este doar absența zgomotului în spațiu, ci expresia tacită a unei complicități”, o afirmă, în *motto*-ul cărții sale, *Cântece de toamnă*, brazilianul Ruy Câmara (n. 1954). Opusul liniștii nu e zgomotul ci neliniștea; de unde și o muțenie plumburie ce trage sufletul în jos; acesta nu își află preînaltul și continuă să nu se accepte, zbatându-se ca o pasăre ce vrea să fugă și de aceea tot bate cu aripile într-o fereastră închisă: „Tăcut-a sufletul”, se teme și Dino Campana¹⁰². Dar nu este o tăcere consumată în exterior, cu sporovăieli, polemici, destăinuiuri; este o tăcere din lăuntru, a omului istovit de propriile gânduri, angoase, iluzii: „Și mă sigilez în mine / Și mă întunec într-un cuib al meu”¹⁰³, se flagelează Ungaretti, nici bucuros, dar nici trist că opacitățile voluntare „retează-a ochilor tăcere”¹⁰⁴. Omul își devine sieși indescifrabil, nelăsându-se scotocit de privirea-i întoarsă, iscoditor, către sine. Le prizăm pe toate acestea în romanul autobiografic scris de Marie Nimier; este un fel de cronică a propriei copilării văzute din perspectiva rece a tatălui, romancierul Roger Nimier (1925-1962):

„Singura amintire clară care mi-a rămas din acei ani este titlul de «Regina tăcerii», care îmi fusese decernat într-o sala de la parter. Văd exact ușa și coridorul care ducea la aceasta cameră, ferestrele înalte cu multe geamuri, dacă numele și chipul educatoarei îmi scapă, îmi amintesc foarte bine că am roșit atunci când m-a încoronat în fața tuturor. Jocul mut, joc al tăcerii, am aflat grație scrisorii unei cititoare (căreia îi mulțumesc aici), este o tehnică folosită adesea de educatori pentru restabilirea ordinii, dar, de multe ori, greșit înțeleasă după părerea ei, metodă sau mai degrabă practică dezvoltată de Maria Montessori. *Consemnul simplu dat copiilor este de a face cât mai puțin zgomot posibil când își aranjează jucăriile, de exemplu, scaunele, sau când se deplasează atunci când se aud strigați. Încet-încet se așterne tăcerea, încep să perceapă zgomotele străzii, zgomotul celorlalte clase și, în fine, sunetele provenite din propriul corp – inima, respirația. În*

alt simț, corelat tăcerii; căci, uneori, tăcerea este echivalentă cu neauzirea, cu surzenia voluntară.

¹⁰¹ Dinu Flămând, *Stive de tăcere...*, p. 143.

¹⁰² Dino Campana, *Cânturi orfice*, traducere de Aurora Firța-Marin, București, Editura Humanitas, 2017, p. 97.

¹⁰³ Vezi poezia *În repaus*, scrisă de Giuseppe Ungaretti, *Poezii...*, p. 39.

¹⁰⁴ Am preluat câteva doar câteva cuvinte din poezia *Lindoro din pustie* (*Ibidem*, p. 33).

acest moment, scrie pedagoga, se petrece ceva foarte puternic, foarte intim. Iese la iveală sufletul copilului [s. n., A. M.]”¹⁰⁵.

De asemenea, ca să schimbăm peisajul intelectual, în lirica lui Dino Campana, sufletul intrat în tăcere este unul ce se caută în continuu și este, de asemenea, căutat. Este un suflet rupt între impulsuri/porniri contrarii, între obsesia dionisiacului/anomicului/orgiasticului, pe de o parte, și aceea a blândeii așezări în sine, pe de alta. Pleacă/zvâcnește într-o direcție și apoi, tresărind, o iau în aceea opusă; e un suflet mereu pe drumuri. Sufletul lui Dino Campana este tăcut în sine, ne-vorbit cu el însuși, de parcă zbuciumul neîntrerupt l-ar fi smuls, inevitabil, din dialogurile lui lăuntrice.

„Toate zgomotele lumii alcătuiesc o mare liniște”, metaforiza Joaquin Pasos (1915-1947)¹⁰⁶. Liniștea: nu o ascultăm, ci o citim; și nu în cărți, ci pe chipuri. Într-o piesă a lui Paul Claudel (1868-1955), un personaj spune despre un altul: „Îmi place să stau de vorbă cu el. Nu se uită la nimic. Dacă e atent, nu la tine este, ci numai la ceea ce spui, *ca și cum vorbele s-ar gândi singure*. Și după cum lucrurile despre care îi vorbești îi spun ceva sau nu, chipul lui se luminează sau se întunecă. Numaidecât știi ce gândește [s. n., A. M.]”¹⁰⁷; dacă trecutul din care venim ne îngăduie acest lucru: „Cine e chipul tău? Și nu e în jur nici o tăcere care să-mi răspundă. E doar tăcerea în care nu mă percep [...]. Doar o tăcere de uitare și de indiferență [...]”¹⁰⁸. Tăcerile ordinare sunt niște simple grimase, simptomele unui plâns bine dosit sub pleoape; sunt, așadar, cu totul diferite de tăcerile gândite: calme, împăciuitoare, cumpătate, roditoare. Tăcerile culturale nu te izolează și nu te leapădă ție însuși; ba din contra, te obligă – cum susține scriitorul turc Orhan Pamuk (n. 1952) – să devii sociabil, să te alături cumva tăcerii din jurul tău¹⁰⁹; ele persistă în preajma gândurilor dintotdeauna comune, evitând cuvintele nevorbite vreodată. Tăcerile histrionice, avataruri ale enigmelor de doi lei, sunt însă o mare ispită pentru oricine. O tăcere snoabă și plictisită de sine dă oricui târcoale, încurajând mimarea, diletantismul, impostura. Bunăoară, Julien Barnes pretindea, de altfel, că „oamenii lucizi și sofisticați [...] se folosesc de cuvinte ca să definească lumea,

¹⁰⁵ Marie Nimier, *Regina tăcerii*, traducere de Lucian Pricop, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p. 128-129.

¹⁰⁶ Vezi *Cântecul de război al lucrurilor*, în antologia *20 de poeți latino-americani contemporani*, traducere de Omar Lara, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 181.

¹⁰⁷ Am citat din piesa *Cumpăna amiezii*, despre care Paul Claudel mărturisea că i-a transfigurat viața, orientând-o pe un fâgaș bun. Vezi Paul Claudel, *Cap de aur. Schimbul. Cumpăna amiezii. Teatru*, traducere de I. Igiroșianu, București, Editura Minerva, 1973, p. 391, 428. Personajul lăudat în citatul de mai sus era Mesa, cel care moare în final, nu înainte de a spune altuia, un grăbit: „Nu timpul lipsește, noi lipsim timpului”. (*Ibidem*, p. 420).

¹⁰⁸ José Luís Peixoto, *Nici o privire*, traducere de Clarisa Lima, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 38.

¹⁰⁹ Orhan Pamuk, *Muzeul inocenței*, traducere de Luminița Munteanu, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 335.

dar și ca s-o manipuleze, ca s-o țină la distanță¹¹⁰. Și își „rotunjea” ideile disecând un roman, *Reciful* lui Wharton (1862-1937):

„Tăcere. Principala activitate din *Reciful* o constituie conversația și chibzuirile care pregătesc conversația [...]. Însă, pe măsură ce romanul avansează, ne lămurim că e posibil ca lucrurile care nu se spun – și modul cum nu se spun – să fie la fel de sugestive ca vorbele. «Tăcerea poate fi la fel de nuanțată ca vorbirea», comentează Wharton¹¹¹.

Tăcerea este o *matrice* a cuvântului, și doar o *cicatrice* în afara lui. Tăcerea nu este o mască a vorbelor și nici măcar o proteză nu le este. Este o mânășă a cuvântului; un intermediar între gândul meu și al tău. În termenii lui Eugenio Montale, un tăcut autentic ar fi „al altora și sieși bun prieten”¹¹². Or, exegeții liricii lui Montale relevă unele subînțelesuri pe care ermetismul exprimării le îndepărtează de semantica primară a cuvintelor:

„Însingurarea nu mai este un simplu gest de refuz, ci se încarcă de semnificații suprapuse, asociată fiind, invariabil, tăcerii și refuzului oricărei alte forme de exteriorizare. O atare stare este singura care ar face posibilă accederea spre sensul sacru al lumii însă, așa cum se întâmplă la toți poeții generației sale, divinul este abia intuit, este o potențialitate ghicită, niciodată instituită ca normă”¹¹³.

Tăcerea perseverează dacă negociază. Ea ne pune în așteptare ca să câștigăm un mic răgaz: de a ne tempera opiniile, de a le completa sau concilia cu altele. Iar înțelepciunile literate de orișunde ne îmbogățesc cu noțiuni ce nu ies prea ușor la suprafața spunerii; dar odată aduse în vorbă ne unesc într-un ethos comun: „La seama totuși că suntem cusuți / de aceeași stea / [...] Zadarnic ai încerca să evadezi din glasul meu”¹¹⁴. Tăcând, primul om află, amână, apără, adună: sunt juxtapuneri comportamentale care încep cu A, prima literă din alfabet; pentru că istoria lui Adam are la origini o tăcere cu majusculă, aceea dintâi, imemorială; pe care Dumnezeu o sporea și mai și, atunci când lua Cuvântul, iar nouă ne permitea doar sinonimele. Aceste

¹¹⁰ Julien Barnes, *Pe fereastră*, traducere de Radu Paraschivescu, București, Editura Nemira, 2014, p. 233.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 232.

¹¹² Eugenio Montale, *Să nu ne ceri cuvântul*, în *Antologie din poezia universală...*, p. 463.

¹¹³ Diana Câmpan, *Poezia sinelui încifrat. Coduri ermetice în poezia lui Eugenio Montale și Giuseppe Ungaretti*, în „Studia Universitatis «Petru Maior»”, *Philologia*, 13, 2012, p. 149.

¹¹⁴ Vezi poezia chilianului Vicente Huidobro, *Altazor*, în *antologia 20 de poeți latino-americani contemporani...*, p. 119. Este clară diferența față de blocajul interuman din lirica lui Joaquín Pasos, unde nimeni nu-și mai câștigă vreun loc în inima nimănui: „Este durerea deplină. Nu mai pot exista lacrimi nici doliu / nici cuvinte nici amintiri, / căci nimic nu mai poate pătrunde în piept [s. n., A. M.]” (*Ibidem*, p. 181).

substitute lexicale îmblânzesc tăcerea primordială, făcând-o mai prietenoasă și pe măsura tuturor.

Esențial este să nu uităm ceva: înaintea noastră, mulți alții au tăcut mai cu folos. Nu am vrea ca studiul acesta să fie unul tezig, apreciind tăcerile erudite și discreditându-le, constant, pe acelea „de toate zilele”. Le comparăm mai mult pentru a le înțelege mai bine, nu pentru a prestabili ierarhii. *Valorizarea tăcerii „de la începuturi” – adică prevalența tacitului asupra tăcutului – nu se bazează pe deprecierea muțeniilor spontane, ci pe antinomia cu acele închideri în sine care traduc nevroze, alienări, patologii ale însingurării.* În istoria și filosofia culturii, substantivul *tăcere* subîntinde valențe infinite, din care intelectul uman se împrospează încontinuu¹¹⁵. Într-un poem al lui Dinu Flămând, *O neglijență a atenției*, tăcerea intervine contradictoriu („tăcerea nopții”, „fibrilațiile tăcerii”, „gura tăcerii”, „fastul tăcerii”); e așteptată insistent, așa cum, pe un peron de gară, ne uităm tot mai des la ceas: ca și cum ornicul ar fi în stare să grăbească venirea trenului ori să-i întârzie intenționat sosirea: „[...] ceva adunat din partea secretă a umbrei tale / și renunțarea / ce continuă să îngrașe speranța ta / mister / ajuns la tine când tocmai pleacă / fără să se lase întrebat / și nici presupus / și cu atât mai puțin uitat”¹¹⁶.

Omul nu tace cu tăcerea lui, primind în custodie tăcerea altcuiva; care nu-i totdeauna ușor de dus: „Vai ție. Cuvintele mi le poți refuza, / mi le poți trimite-napoi, / dar tăcerea nu ai cum s-o refuzi. / Ți-o dau. Ești prins. Stăpânește-o / cu bine”¹¹⁷. O să uităm cine ce-a făcut pentru cineva, în amintire rămânând însă felul în care am tăcut unul pentru celălalt. Și cum ne-am mutat într-o tăcere vecină, a celui de lângă noi. Tăcerea îmbrățișează și, deopotrivă, compune sinele; îl înconjură și, de asemenea, îl alcătuește. În fond, ce este ea: o iscusință? un sinonim mai mult cultural decât semantic al singurătății¹¹⁸, al introspecției, al privitului ochi în ochi? Și cum ne acceptăm tăcerea?; ca frustrare, ca interdicție sau ca slugă a secretului?; ori ca o formă de a te regăsi

¹¹⁵ Mai ales din marile conștiințele ale contemporaneității, cum ar fi ieșeanul Barbu Fundoianu, cunoscut mai mult în Franța ca Benjamin Fondane. Denunțat și arestat de Gestapo împreună cu sora lui Lina, el ajungea inițial în lagărul de la Drancy. Prieteni cum ar fi Emil Cioran ori Ștefan Lupășcu (Stéphane Lupasco) au obținut eliberarea lui, dar nu și a surorii, care nu avea încă cetățenia franceză. În aceste condiții, Benjamin Fondane nu acceptă să fie salvat; în mai 1944 este dus la Auschwitz, unde este gazat la 2 octombrie 1944. În versurile lui, tăcerea e un mesager al sorții: „[...] amurgul tace-n tine ca cineva-n genunchi”, scrise în 1922 lui Ion Călugăru (Barbu Fundoianu, *Poezii*, București, Editura Minerva, 1978, p. 55); sau „Tăcerea se va pune ca un pământ pe mine” (*Ibidem*, p. 54).

¹¹⁶ Dinu Flămând, *Stive de tăcere...*, p. 164.

¹¹⁷ Bogdan Ghiu, *Opera poetică*, Pitești, Editura Paralela 45, 2017, p. 78. Într-o carte în care, după cum afirmă autorul, „s-au întrețesut elemente din multe mituri și legende ale lumii”, personajele își vorbesc încet de parcă doar așa un gând din capul unuia ar trece mai ușor într-al altuia. Vezi Nadeem Aslam, *Hărți pentru iubiri rătăcite*, traducere de Smaranda Nistor, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p. 74.

¹¹⁸ „[...] singurătatea e o mânășă pentru o singură mână” (Dinu Flămând, *Stive de tăcere...*, p. 198).

într-altul?¹¹⁹; de a-i împărtăși retragerea din vorbire, pentru ca tu și el să faceți schimb de tăceri? Într-un mic subcapitol de carte numit *Împărtășirea secretului*, Maurice Blanchot ne-a păstrat, pentru noi, cei de astăzi, câteva rânduri poate edificatoare:

„[...] lucrul cel mai personal nu putea fi păstrat drept secretul propriu unei singure persoane, întrucât el rupea limitele persoanei și cerea să fie împărtășit, ba mai mult, se afirma ca însuși actul împărtășirii. Această împărtășire trimite înapoi la comunitate, se expune în ea, poate fi teoretizată în cadrul ei [...]”¹²⁰.

Blanchot nu ignoră însă nici

„[...] secretul de a nu avea nici un secret [...] care, în orice schimb public sau privat de cuvinte, face să răsună tăcerea finală, o tăcere în care, totuși, nu e niciodată sigur că totul, în sfârșit, se încheie. Nu există sfârșit acolo unde domnește finitudinea”¹²¹.

Oamenii oscilează între o tăcere furibundă și o simplă odihnă a cuvintelor:

„Tăcerea e un spațiu, o cavitate în care ne refugiem, dar în care nu suntem niciodată în siguranță. Tăcerea nu se termină, se sparge; calitatea ei fundamentală este fragilitatea și epiteliul subțire care o înconjoară este transparent: lasă să treacă toate privirile”¹²².

Nici în cea de-a doua variantă, virtuozitatea exprimării nu capitulează în fața istorisirii:

„A vorbi mereu încet este ceva care, puțin câte puțin, dizolvă cuvintele și reduce conversația la un schimb de gesturi și priviri: Eu vorbesc cu mâna mea, tu ascuți cu ochii tăi: nu-i este dat vulgului să cunoască acest schimb subtil. Tu desigur gândești la fel, nu-i așa?”¹²³

Tăcerea este o modalitate de a te deschide cuvintelor cuiva; exersezi o tăcere comprehensivă, explicativă, cordială. Cam ca la teatru; el nu ne cenzurează tăcerile, ne pune însă vorbirea în gardă:

¹¹⁹ Tăcerea este relațională și nu individuală; ea nu izolează, ci fidelizează. În felul ei, susține o cultură a discreției mutual consimțite: „cuvintele noastre înmormântate în urechile tale”. Vezi Antonio Gamoneda, *Claritate neostenită*, traducere de Dinu Flămând, București, Editura Eikon, 2012, p. 135.

¹²⁰ Maurice Blanchot, *Comunitatea de nemărturisit*, traducere de Andreea Rațiu, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2015, p. 33.

¹²¹ *Ibidem*, p. 34.

¹²² Alberto Méndez, *Floarea-soarelui oarbă*, traducere de Cătălina Constantinescu, București, Editura Leda, 2008, p. 73.

¹²³ François Chang, *Arta picturii chineze. Texte teoretice*, traducere de Mariana Vida, București, Editura Meridiane, 1996, p. 92. Am citat din Shi Tao (1641-după 1710), autor al unui tratat de pictură intitulat *Observații asupra picturii călugărului Dovleac Amar*.

„DIRECTORUL: Nu e permis ca un personaj să iasă el singur în relief, să-i covârșească pe ceilalți, să invadeze toată scena. Trebuie să fie cu toții cuprinși într-un cadru armonios și să se reprezinte ceea ce este reprezentabil! Știu prea bine că orice are o viață lăuntrică pe care ar vrea să și-o exteriorizeze. *Dar greutatea e tocmai asta: să reușești să exteriorizezi doar atât cât este necesar, în echilibru cu ceilalți*; și tocmai din acel puțin să se deducă toată viața lăuntrică, personală”¹²⁴.

Nepronunțând anumite cuvinte, nu luăm parte la realitatea pe care ele o desemnează. Fugim pur și simplu de ea. Evităm verbalizarea unor lucruri ca să nu le cheltuim rezervele de sensuri: „Taci, taci; sufletul meu visează”¹²⁵. Tăcem ca să luăm mai bine în seamă tot ce ne împresoară; pentru ca Universul să ne poată vorbi cu înfățișările lui spontane, nu cu prejudecățile vorbăreților mediatici: „că în asemenea vorbe zac tăceri”¹²⁶; și nu dintre cele mai bune: poate maligne, poate mincinoase prin omisiune, poate doar frustrate. Piesele lui Luigi Pirandello păstrează, în subtext, un personaj amenințător, logocrația:

„HENRIC al IV-lea: [...] Fiindcă, dacă stai și te gândești ce reușesc ei să spună? Vorbe! Vorbe! [...] Să zdrobești un om cu greutatea unui cuvânt? N-are nici o însemnătate! Ce e omul? O muscă! Viața întreagă ne e zdrobită așa, de greul cuvintelor. Greul cadavrelor!”¹²⁷.

Cu fiecare tăcere pe care o luăm acasă, cuvântul iese, încă o dată, în lume. Tăcând, ne deschidem către străinul din noi, lăsându-l să se instaleze în ceea ce suntem de obicei; ori am prefera să fim: „Îți par a vorbi, / dar eu, / de fapt, / îți dau tăcerea mea. / Te țin de vorbă / ca să-ți las tăcerea. / Un dar la care nu te așteptai”¹²⁸. Tăcerea arhetipală poate provoca orice, dar numai însingurare nu¹²⁹. Ea nu ne lasă în beznă; pentru că nu este tăcerea cuiva, ci suma mai multor extrageri din sine:

¹²⁴ Luigi Pirandello, *Șase personaje în căutarea unui autor*, în *Teatru*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967, p. 82.

¹²⁵ Juan Ramón Jiménez, *Poeme*, traducere de Darie Novăceanu, București, Editura Albatros, 1971, p. 23.

¹²⁶ Bertolt Brecht, *Celor ce vor veni după noi*, în volumul *Versuri*, București, Editura Tineretului, 1964, p. 167.

¹²⁷ Luigi Pirandello, *Henric al IV-lea*, în *Teatru*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967, p. 244-245.

¹²⁸ Bogdan Ghiu, *Opera poetică*, Pitești, Paralela 45, 2017, p. 100.

¹²⁹ Tăcerea nu e, obligatoriu, totuna cu solitudinea; pot face un cuplu redutabil, dar această însoțire nu e inevitabilă; și nicidecum unica soluție. Tăcerea poate să dea singurătății substanță, noimă, cromatică; poate să o scoată dintr-o apatie complet lipsită de busolă: „Culorile tăcerii ies în calea / Păstorilor de singurătate” (Vintilă Horia, *Culorile tăcerii. Antologie poetică*, București, Editura Vremea, 2018, p. 159).

„Nu este glas, să nu-mi fie de trebuință întregimii mele. / Propria-mi trebuință, ce este, dar? Cui / Îi sunt însumi trebuitor, de nu-ți sunt ție, care nu spui ce vrei. / Unde-s toți oamenii împreună? Unde e trebuința unora de alții? Unde-i cetatea, care să fie-a tuturor? / De-i înțeleg pe oameni, / Nici unul dintre ei nu-i un sfârșit în sine, / [...] când mă chemi, nu doar cu eul meu trebuie să-ți răspund, ci cu toate ființele care mă înconjoară [...]”¹³⁰.

Tăcerea este și un atribut colectiv, unul din înfățișările implicite ale intersubiectivității. Mai concret, nu are nimic de-a face cu tăcerea lui Alain Bosquet: „Sunt singur și furtuna în mine se-nfășoară / Cuvintele chemate, de teamă, nu-mi răspund”¹³¹. Nu orice spunere are un miez, literații negândindu-se la vreo formă de tăcere, poate prolifică, ci la vocabule stoarse de orice potențial semantic. Astfel apare „lumânarea aprinsă de cuvinte moarte”¹³², în mijlocul unor oameni „atât de tăcuți / încât pierdeam obișnuința / celor mai simple cuvinte: *dragoste, liliac, zăpadă, prietenie*. / Atât de singuri”¹³³. Am obosit totuși să ni se amintească de alienare, atomizare, izolare și de orice specie a „crizelor de comunicare”. Maestru al literaturizării însinguraților, Julio Cortázar ne-a lăsat fraze memorabile: „[...] era liniște în spatele vocii lui; [...] tăcea, totul era liniște, o liniște nocturnă”¹³⁴. Dar își etalează arta scriitoricească într-o carte în care supraveghează „indivizibilul căutându-și cuvântul”¹³⁵, culminând cu scurt capitol, *Dialog de ruptură*, unde frazele se întrerup subit, ca și cum interlocutorii nu le-ar putea finaliza și nici nu-și realizează neputința; convorbirea lor așchiată contează numai prin continuitatea fluxului fonic, nu prin stabilizarea sensului:

„– Uneori, îmi zic că nu acesta e lucrul cel mai grav; e tot restul, cuvintele când

- Sau tăcerea, care în asemenea momente face cât”¹³⁶.

Sunt cazuri când tăcerea altuia e mai antipatică decât a noastră; mai ales dacă unul știe prea bine ce-ar vrea să-i spună celălalt¹³⁷. Dar așa înveți să nu stingi cuvintele

¹³⁰ Vezi *Oda a patra*, intitulată *Muza care este harul*, în Paul Claudel, *op. cit.*, p. 145.

¹³¹ Alain Bosquet, *Poezii*, traducere de Veronica Porumbacu și Virgil Teodorescu, București, Editura pentru Literatură Universală, 1965, p. 79.

¹³² Idem, *Note pentru o singurătate*, traducere de Maria Banuș, București, 1977, p. 127.

¹³³ *Ibidem*, p. 139.

¹³⁴ Julio Cortázar, *Idolul Cicadelor*, traducere de Tudora Șandru Mehedinți, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 9.

¹³⁵ Idem, *Un oarecare Lucas*, traducere de Mona Țepeneag, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 164. Pentru Cortázar, tăcerea este un catalizator indirect al imaginării creative: „Imaginația nu cunoaște alte limite decât cele ale cuvântului însuși [...]” (*Ibidem*).

¹³⁶ *Ibidem*, p. 119.

¹³⁷ George Bălăiță, *Într-o vară, gândurile...*, în *Călătoria*, București, Editura pentru Literatură, 1964, p. 62.

cu care îți vorbești; bineînțeles, atunci când acest lucru nu-l doare prea mult pe neîntâmplatul din tine. Dacă nu mai comunică nimic celuilalt, salvează măcar legătura cu propria persoană; ascultă-te; nu întrerupe dialogul cu tine însuși.

Tăcerile *din afara* fiecăruia sunt tăioase; ne exclud din identitatea noastră curentă și nici la ceilalți nu ne permit să ajungem. Tăcerile *din interior* sunt însă așezate, statornice, longevive; tăcem pe îndelete. Tăcând, individul nu fuge de întrebări, nu se sustrage; dimpotrivă, se pune sub observație, a lui și a altora. Tăcerea lui este, printre altele, și o artă a răbdării¹³⁸. Din care aflăm că mai important este ceea ce *întârzim să spunem* decât ceea ce *ne grăbim să afirmăm*. Oricine ne-ar putea acuza, la repezeală, că *abuzăm de unele versuri, dându-le un semnificat pe care nu îl aveau în intenția autorului; noi situăm însă discuția la un nivel atât de atemporal și de ancestral, încât lirica lumii e lecturată într-un registru înalt, deposedată fiind de orice specificitate care ar face-o netraductibilă; astfel că, în exprimările ei arhetipale, poate fi revendicată, fără a-i forța sensurile, de fiecare cititor al acestei cărți:*

„Astăzi mă întorc din străfundul secolelor. / Aduc în craniul meu, urciore de os, / toată istoria omenească, / râurile pământului dispersate în sângele meu / și toate creștăturile de spadă pe trupul meu. / [...] fără să fie perturbată cu nimic ordinea cosmică”¹³⁹.

Am citat din poezia *Seminție* a lui Jorge Carrera Andrade (1903-1978). Ecuadorianul dezvoltă însă, în poezia *Eu sunt pădurea*, definirea omului prin felul în care el participă la noțiunea de *general-uman*:

„Eu îmi schimb veșmântul după anotimpuri, / clime, vârste, țări, / dar sunt mereu același: / o trădează fruntea mea plină de univers. / Am descifrat printre aștri / noutățile cosmosului, / am parcurs labirintul cărților / până ce am întâlnit toga / și lumina ta nemuritoare, înțelepciune [s. n., A. M.]”¹⁴⁰.

Tăcerea aleatorie își devine sieși scop, uitând ce anume ocrotea, menaja, cruța. Cuvintele apărute de tăceri bine chibzuite își părăsesc propriile lor sensuri. Astfel încât tăcerile omului obișnuit, redundant-circulare, dau ocol, la nesfârșit, unor vorbe rubiconde; pline de sinele altora, de rotunjimea pietroasă a unor certitudini parentale:

„Răul s-a produs: nu mai sunt stăpân pe cuvintele mele, pline de tine [...]. Cine sunt eu ca să dau porunci cuvintelor, singura mea substanță? Cuvintele mă

¹³⁸ „Adevărurile așteaptă în lucruri, / Ele nu grăbesc, nici nu întârzie propria lor naștere” (Walt Whitman, *Cântec despre mine*, traducere de Mihnea Gheorghiu, București, Editura Univers, 1976, p. 43).

¹³⁹ Vezi antologia *20 de poezi latino-americani contemporani*..., p. 70.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 71.

maltratează, mă conduc, mă devoră. Le împrumut o șoaptă și ele îmi iau întreaga răsufare, îmi istovesc pieptul și îmi străpung toracele [...]”¹⁴¹.

Tăcerea exersată nu ascunde, ci anonimizează, valoarea morală a unei fapte rezistând tocmai prin banalizarea ei; cu grija că nu orice retragere dintre cuvinte ne ridică automat deasupra-ne: „[...] trufia-și roade trupul în tăcere”¹⁴², recunoștea marele sculptor, arhitect și pictor Michelangelo Buonarotti. Tăcerea e, în felul ei, o artă a simplității, iar simplitatea nu e lesne de atins; cel mai grav însă nu este să nu o cultivi, ci să o ai și apoi să o pierzi din cauza neputinței de a-ți spune NU: „Când adevărul tace, / simțirea stăpânește peste vrere”¹⁴³ – ne previne același Michelangelo. Tăcând nu chircești, nu te retragi, nu te zăvorăști în tine. Nu te cruți și nu refuzi: tăcând, întinzi cuiwa o mână, îl aștepti, i te pui la dispoziție. Cine ar întruchipa atunci o tăcere care să se apropie cumva de aceea arhetipală? Se cere ca tăcerea cu pricina să fie mai mult tactilă decât sonoră, ca în imaginația lui Rainer Mari Rilke: „Urma celei mai mici dintre mișcările mele / în mătasea tăcerii rămâne vizibilă”¹⁴⁴. Dar și la Rilke, tăcerea, oricât de plină de ea însăși ar fi, maschează ceva ce ne lipsește: „Ce-a mai rămas? – Doar grea tăcere, poate, / ce gustă bob cu bob, tot mai domol, / din dulci ciorchini de dangăte iscate / în clopote ce-atârnă-n cerul gol”¹⁴⁵. Se caută, așadar, tăceri netede dar nu flaușate, adânci dar nu abrupte, greu accesibile și, de aceea, atractive, reconfortante, fertile:

„Nu se schimbă nimic. Oameni care stau într-o cameră. / Și tăcerea aceasta înăuntru, pe care ar trebui s-o străbați / să poți ajunge până la vreunul din ei. Nu mai există / deci pentru tine întâmplări decât cele pe care le faci / tu singur să se miște în fața ta, în asemenea încăperi, / ca într-o piesă de teatru”¹⁴⁶.

Cam ce am deduce de aici? Tăcerea este neapărat relațională: o înțelegem, o complicăm și o creștem alături de altcineva. Or, absența interlocutorului degradează tăcerile noastre la rangul de izolări aseptice și infertile. De aceea, dacă nu avem cu cine colabora la o tăcere, ne căutăm un *alter ego*; cu care dăm tăcerea în spectacol, chiar într-o piesă de teatru:

„Povestea poate să existe chiar și fără cuvinte? Nu, pentru că un personaj mut nu este cu adevărat mut. Cel care vorbește pentru el e autorul! Într-o poveste fără

¹⁴¹ Alain Bosquet se referă aici la o mamă „tiranică, gravă, insistentă”. Vezi Alain Bosquet, *Infernul tandreței*, traducere de Vera Costache, București, Editura Cartea Românească, 1985, p. 135.

¹⁴² Michelangelo, *Rime/ Poezii*, traducere de C. D. Zeletin, București, Editura Humanitas, 2011, p. 149.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 165.

¹⁴⁴ Rainer Maria Rilke, *Tăcerea*, în *Opera poetică*, traducere de Mihail Nemeș, Pitești, Editura Paralela 45, 2011, p. 174.

¹⁴⁵ Vezi poezia *Quai du Rosaire*, în *Ibidem*, p. 309.

¹⁴⁶ Mircea Ivănescu, *Versuri*, București, Editura Humanitas, 2014, p. 131.

vorbe important este ceea ce nu se spune. [...] Mimul, dansatorul, muzicianul ne poate face să vibrăm de emoție. Un singur lucru nu putem simți când privim un balet: frica. Senzația de frică ne cuprinde doar în fața cuvântului”¹⁴⁷.

Tăcem și din teamă de propriile vorbe, care se întorc împotriva-ne când ne așteptăm cel mai puțin. Ca să tăcem cu efect, aderăm la metafizica alambicată gestului; și ne părăsim adversarii în sterilitatea universului lor logocentric. Tăcerea apofatică – definind spunerea prin ceea ce nu este ea – traduce aspirația de a ne înstăpâni altundeva, dincolo de realitățile prea supuse vocabularului. Tăcând, luăm cuvintele de sus, resuscitându-le semantica; pentru ca apoi să ne înfricoșăm de mobilitatea lor reinnoită în virtutea inerției, din capriciile limbajului.

Tăcerile asidue sunt, evident, individuale, fără a înceta să fie mutuale. Sunt, așadar, tăceri solidare, nu solitare; ele protejează, nu conspiră. De unde și convingerea că vorbirea este un atribut al efemerului, iar tăcerea un privilegiu al perenului. De câte ori ne pierdem de propria persoană, tăcerea – cea mai bună prietenă a memorării – ne întoarce, cum spunea Marcel Proust, contactul cu noi înșine¹⁴⁸. Tăcerea descrie un portret de grup: nu ne-am auzi unii pe alții dacă nu ne-am ceda, reciproc, tăcerile. Tăcerea este o datorie a ucenicului și, totodată, o îndemănare a maestrului. De altminteri, una dintre cele mai umile meserii din Țara Magiei este aceea a „ștergătorului de zgomote”¹⁴⁹. Personajul lui Henri Michaux ne amintește cumva de chintesența silențiozității: o tăcere prin care nu trecuserăm încă; pândită de o alta, care ne așteaptă și ea. Tăcerile se cer exersate în permanență, temându-ne, atenție, de acelea care ne ies prea bine¹⁵⁰. Ca să nu intre în rutină, tăcerile reclamă și nițel suspans. E o angoasă ce vine

¹⁴⁷ Valeria Sitaru, *Mic tratat de obstetrică teatrală*, București, Editura Paideia, 2004, p. 98-99. Din același domeniu reținem ideea de spațializare a tăcerii: „Spațiul înglobează actori și spectatori și, în același timp, îi separă. Îi voiam ca un caleidoscop: minima tensiune a unui actor trebuia să îl convertească în noi forme și într-o altă realitate. Scandarea, intensitatea și fluxul (multiplicitatea ritmurilor divergente) erau instrumentele cu care răsturnau spațiul, îl comprimam până deveneam asfixiant, îl expandam sau dezintegram. *Lucram vocea actorilor pentru a forja spațiul, extinzându-l sau diminuându-l, făcându-l intim, senzual, un deșert lipsit de viață sau o junglă. Acțiunile vocale – de la șoaptă imperceptibilă la urlet care îți supără auzul – dădeau spațiul peste cap, revelând sau tănuind. Spațiul se schimba prin ce nu era exprimat în mod explicit, prin tăcere, prin acea parte a corpului din care țâșnește sats-ul, impulsul, semnul. Totul se afla deja acolo, întregul univers era conținut potențial [s. n., A. M.]” (Eugenio Barba, *Casa în flăcări. Despre regie și dramaturgie*, traducere de Diana Cozma, București, Editura Nemira, 2013, p. 103).*

¹⁴⁸ Marcel Proust, *Carnete*, traducere de Irina Mavrodin București, Editura RAO, 2010, p. 48.

¹⁴⁹ Henri Michaux, *Au pays de la Magie / În țara magiei*, traducere de Dan Stanciu, București, Editura Art, 2012, p. 25.

¹⁵⁰ Acestea sunt tăcerile cu care singuri ne înconjurăm. Așa i se întâmplă furiosului părinte Don José „[...] toate pietrele din grădina lui se odihnesc în altă parte, azvârlite cu o nemaivăzută mânie asupra păsărilor, spălătoarelor, copiilor și florilor. La rugăciune se strâmbă și-i de nerecunoscut. *Tăcerea lui se aude în liniștea câmpului*” (Juan Ramón Jiménez, *Platero și eu. Elegie andaluză*, traducere de Darie Novăceanu, București, Editura Tineretului, 1966, p. 59-60).

tot dintr-o întrebare: intersectându-ne într-o tăcere continuă, cine o să întindă mâna – primul – ca să prindă-n palmă o altă imagine a sa? Și acesta ca să dea concretețe unui ideal și, totodată, unui vers al lui Walt Whitman (1819-1892): „Își umplu-n tăcere palmele cu inima lor / și mi-o dăruiesc mie”¹⁵¹.

Prin urmare, menirea tăcerilor nu este ascunderea, ci teaurizarea; perpetuarea și apărarea unor semnificații sedimentate, de veacuri, în simboluri. Nu ne dăm tăcerea pe mâinile oricui, urmând sfatul poetului persan Saadi (1210-1292): „Fii gata să vorbești, dar fă-o doar atunci / când știi că nu degeaba vorbele ți-arunci”¹⁵². Altminteri, ne-am trăda înaintașii, ignorând cumva un vers al poetei germane Ingeborg Bachmann (1926-1973), din volumul *Voi, cuvinte*: „Morții, în mine ticsiți, / În toate limbile tac”¹⁵³.

Tăcerea nu este o muțenie oarecare. Ca orice loc ferit de curiozitățile vulgare, spunem, în termenii lui Pablo Neruda (1904-1973), că „[...] tăcerea lui e și propria lui mâncare”¹⁵⁴. A tăcea nu este, așadar, totuna cu a disimula, ascunde sau omite; este însă echivalent cu a căuta, a ezita, a cântări, a învăța. Tăcerea nu e posomorâtă cu sânge rece, dar nici cu exuberanța nu o putem uni. Și niciodată nu cădem pe gânduri în gura mare. Tăcerile devin promisiuni; pe care viitorul i le face trecutului. Disperarea de a nu fi eroul propriei povești te poate determina să nu scapi nicio durere; să nu lași niciun eșec să treacă pe lângă tine. *Memorialele* lui Pârvan nu s-au născut din voia întâmplării: întâi de toate, viața își ciulise privirea ca să-i scoțoească resemnările. Primul impuls al acestor texte este, așadar, autobiografic: ne amintim că soția lui, Silvia, murise în 1917 la nașterea copilului. Dramele taciturnului arheolog confirmă presupuziția noastră: intensitatea unui sentiment se ascunde în doza lui de inexprimabil; cu cât e mai atroce, cu atât e mai greu de verbalizat.

Astăzi? Atmosferă gri. Și grea. Subiacent explozivă. Tăcerile abia își țin răsufierea. Tăcerea vertebreează șovăielile noastre, fragilizându-ne pronunția. Ideile ni se nasc bâlbaite de-a gata. Orice epocă s-ar salva însă printr-un Alegenor al său. Să ne cioplească puțin gândurile. Și astfel, opinia mea să n-o excludă pe-a ta. Un Alegenor atemporal are predispoziția de a-și ține cuvintele acasă: pe loc repaus ori pe picior de plecare, într-o liniște de-o șchioapă, dar plină ochi de suspans. Tăcerile lui Alegenor se întrerup una pe alta. Nu e adeptul unei muțenii senine. Capitularile nu se pot cuibări în ea. Tăcerea lui Alegenor ia forma lucrurilor din jurul ei. Le ia la rost. E o amprență, o urmă, o inscripție, o cicatrice. Nu toate la un loc, ci când și când sau rând pe rând. Tăcerea personajului pârvanian e un ecou vizual: al așteptărilor scoase din marmură. Și orfana tuturor cuvintelor coborâte în piatră. De la Alegenor încoace, nici tăcere nu mai pornește de la

¹⁵¹ Walt Whitman, *Cântec despre mine...*, p. 70.

¹⁵² Saadi, *Poeme persane*, traducere Otto Starck, București, Editura Herald, 2016, p. 129.

¹⁵³ Ingeborg Bachmann, *Voi, cuvinte. 101 poeme antume și postume*, traducere de Ana Mureșan & Ramona Trufin, 2017, p. 91.

¹⁵⁴ Pablo Neruda, *Nu există lumină pură*, București, Editura Art, 2015, p. 314.

zero. Și nici nu mai ia cuvintele prin surprindere. Se tocmesc mai întâi, cedându-și reciproc semne de punctuație. Oricum, tăcerile nu șomează: dacă nu mestecă gânduri, vorbesc în imagini.

ALEGENOR THE TACITURN: NEW CONTEXTUALISATION APPROACHES
TO VASILE PÂRVAN'S MEMORIALE

(Abstract)

In a famous text called Laus Dedali. Tăcere, the historian Vasile Pârvan imagined an Athenian sculptor: Alegenor. While he sculpted, the artist felt that silence was the shortest route to himself, instilling a more personal and atypical expressiveness (less tributary to the Greek aesthetical canon). Pârvan does not use the word sculptor (he tolerates the partial synonym digger: seeker, hunter, explorer of all paths within a rock). The shapeless rock is a labyrinth, a disentangled bunch of roads towards a possible Centre of the creator, towards the ideal form of his work, which corresponds without coinciding with it, which fits without replacing it. A digger penetrates the rock, a carver chips it off, thus remaining more or less on the outside. Alegenor's silence is inquisitive: he touched every doubt to provide an exit, a solution, a road to his existence. Such a silence placed one's being on a pathway, at the end of which man would openly acknowledge what he would choose to be.

VOCI DE DINCOLO. SEVER ZOTTA DESPRE N. IORGA

Ștefan S. GOROVEI¹

Cuvinte cheie: Sever Zotta, N. Iorga, amintiri, arhive, Iași, prințul Carol, guvernarea Iorga, viața politică

Mots-clefs: Sever Zotta, N. Iorga, souvenirs, archives, Jassy/ Iași, le prince Carol, le gouvernement Iorga, la vie politique

Printre hârtiile care au supraviețuit dispariției tragice a istoricului și genealogistului român Sever Zotta (1874–1943) în exilul său sovietic, în urma deportării bucovinenilor în iunie 1941, un singur „manuscris” (de fapt, o broșură sovietică tipărită în 1937) a avut șansa de a se păstra în întregime: acela care conține emoționanta evocare a relațiilor pe care el le-a întreținut, vreme de trei decenii, cu istoricul și omul politic N. Iorga (1871–1940). Aceste relații s-au consolidat în anii 1916-1918, când, în timpul Primului Război Mondial, Iorga s-a refugiat la Iași, vechea capitală a principatului moldovenesc, unde Zotta era (din 1912) director al Arhivelor Statului. La propunerea lui N. Iorga, Zotta a fost ales, în 1919, membru corespondent al Academiei Române. În anii următori, el a început să colaboreze la revistele istorice editate sau patronate de Iorga și a sfârșit prin a deveni membru al partidului prezidat de acesta și chiar șef al organizației ieșene a acestui partid. Dar în primul ministru N. Iorga (1931-1932), Zotta a avut dezamăgirea de a nu regăsi pe prietenul de odinioară. Victimă a intrigilor locale și fără a putea conta pe loialitatea șefului său politic și vechi prieten, el a pierdut locul de senator care-i fusese destinat, în favoarea scriitorului M. Sadoveanu, care – susținut de N. Iorga – avea să devină președinte al Senatului. Zotta a fost profund afectat de aceste manevre, pe care le-a considerat o trădare de neiertat, motiv suficient de acceptabil pentru a pune capăt relațiilor sale cu N. Iorga și pentru a renunța la orice activitate politică. În 1934 s-a pensionat și s-a retras la Davideni (micul domeniu al soției sale), în Bucovina sa natală de care era așa de mândru.

¹ Academia Română, Filiala Iași – Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

Dar, în ciuda decepțiilor, Zotta conchide că bilanțul final al relațiilor sale cu N. Iorga trebuie considerat pozitiv: prin sprijinul pe care i l-a dat în 1917 pentru a salva sediul arhivelor (amenințat cu evacuarea), prin înalta apreciere pe care a acordat-o constant lucrărilor genealogice ale lui Zotta și mai ales prin publicarea unei cantități enorme de izvoare istorice, de o valoare inestimabilă pentru cercetările sale genealogice. El își încheie însemnările deplângând oribilul asasinat care a curmat viața acestui om care a dat poporului său „atât de mult din bogăția sufletului său, din comoara cunoștințelor sale enciclopedice și pentru a cărui unire a muncit atât de mult”*

La 27 iunie 2000, cu prilejul omagierii lui Iancu Flondor la Iași, profesorul Gheorghe Mihailu din Ciudei mi-a remis, pentru Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, un număr de manuscrise și foi volante provenind de la Sever Zotta, din anii 1941-1943². Familia Mihailu a fost deportată în Urali în același lot cu Sever Zotta, ridicăți cu toții de autoritățile sovietice în noaptea de 13 iunie 1941. După dispariția lui Zotta, în toamna lui 1943, familia Mihailu a păstrat hârtiile rămase de la el, readucându-le în Bucovina. În ascunzătoarea lor au intrat șoarecii și umezeala. Ceea ce a supraviețuit, a ajuns la Iași, datorită stăruințelor inimoasei Zoe Diaconescu (1928-2001), membru-fondator al societății care poartă numele lui Sever Zotta. Pe baza acestor documente, am reconstituit ultima etapă a vieții lui Zotta într-o comunicare prezentată la Iași, în toamna aceluiași an³, valorificarea propriu-zisă a materialelor rămânând o sarcină a viitorului. Unele informații din aceste hârtii le-am folosit în comunicări ulterioare, în 2006⁴, 2007⁵ și 2009⁶. Cred că timpul este potrivit pentru a

* Textul care urmează constituie comunicarea prezentată la Sesiunea științifică a Institutului de Istorie „N. Iorga”, cu tema *Interpretări, reinterpretări și perspective în cercetarea istorică* (București, 7 decembrie 2012). Pregătirea pentru publicare a impus doar minime actualizări bibliografice; în rest, am păstrat neschimbat textul, inclusiv formulele de adresare către publicul aflat la acea reuniune științifică. Pentru imaginile care însoțesc textul, îl rog pe d-l dr. Mihai-Bogdan Atanasiu să primească mulțumirile mele.

² Cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, II, 2000, 7-9, p. 2.

³ *Viață și moarte în gulagurile sovietice (noi mărturii despre Sever Zotta în 1941-1943)*, în ședința (56) din 19 septembrie 2000 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române [CNHGS-I] – cf. *Buletinul...*, cit., p. 8; publicată cu același titlu în volumul *In memoriam Gheorghe Buzatu*, coordonatori Stela Cheptea <și> Horia Dumitrescu, Editura „Tipo Moldova”, Iași, 2014, p. 797-810.

⁴ *Despre rolul lui Sever Zotta în unirea Bucovinei cu România*, comunicare la CNHGS-I în ședința (109) din 14 februarie 2006; publicată cu același titlu în „Europa XXI”, XV-XVI, 2006-2007, p. 171-178.

⁵ *Sever Zotta. Secvențe biografice 1904-1940*, comunicare la CNHGS-I în ședința (125) din 13 noiembrie 2007; publicată cu același titlu în *AȘUI*, s.n., *Istorie*, LI-LIII, 2006-2007, p. 75-85.

⁶ *Arhiva lui Sever Zotta și soarta ei* (text citit la sesiunea de comunicări închinată împlinirii a zece ani de activitate a Institutului „Sever Zotta”, Iași, 27 ianuarie 2009); publicat: *Arhiva lui Sever Zotta și soarta ei*, în „*Prutul*. Revistă de cultură”, s. n., X (XIX), 2020, 1 (65), p. 137-160.

vorbi despre singurul „manuscris” complet din această tragică arhivă, și anume despre acela care conține relatarea raporturilor cu N. Iorga.

„Manuscris” e un fel de a spune. Ca și în alte cazuri, Zotta a folosit o cărticică, găsită, desigur, în colhozul unde fusese deportat. Ea se intitulează *20 лет советской власти. Статистический сборник (цифровой материал для пропагандистов)* și a fost tipărită la Leningrad, în 1937, de Центральное Управление Народнохозяйственного Учета Госплана СССР. Pe cele 112 pagini (109 numerotate⁷), pe spațiile albe și printre rânduri, ca și pe filele albastre care mărginesc cărticica propriu-zisă, Zotta a scris cu creionul amintirile sale despre N. Iorga – în total, 118 mici file nenumerotate de autor. Data scrierii lipsește, dar fixarea eronată a asasinării lui Iorga, în noiembrie 1941, ar putea fi, eventual, un indiciu *psihologic* pentru datare.

Textul este, în ansamblul lui, tulburător. Pentru a-l aprecia, însă, la adevărata lui valoare, se cuvine să înțelegem, mai întâi, că el **nu a fost destinat publicării**. A fost scris fără gândul că va ajunge cândva în mâinile vreunui *cititor*, ba poate chiar cu convingerea că nu va ajunge niciodată în mâinile vreunui *cunoscut*. Amintirile au fost așternute, deci, pe hârtie nu pentru a justifica vreun lucru sau vreo atitudine, ori pentru a acuza sau a scuza pe cineva (altfel spus, nu *ad probandum*, ci *ad narrandum*...). A fost, fără nici o îndoială, numai nevoia de a ajuta timpul să se scurgă, într-un deșert de cenușă. Putem fi convingși că, scriind toate acele pagini (dintre care doar o parte au supraviețuit și au ajuns în mâinile noastre), Zotta căuta și un refugiu: se retrăgea din prezentul îngrozitor, urât, jegos și puturos⁸, retrăind zile frumoase, chiar dacă furtunoase, când se afla în compania unor oameni de categoria lui, cu care a putut să aibă conflicte și ciocniri, uneori extrem de dureroase, dar care erau menite să se consume (dacă nu să se și rezolve) în cadrul de civilitate moștenit de la Vechiul Regim. Cât era de transpus atunci când scria, se vede din unele formule prin care ni-l putem închipui adresându-se unui nevăzut public de ascultători sau cititori. Sunt amănunte care accentuează tragedia cumplită la care bietele foi de hârtie au fost martori tăcuți.

Ținând seama de acestea, trebuie să acceptăm **sinceritatea absolută** a însemnărilor lui Sever Zotta. Nu spun **obiectivitatea**, pentru că în judecarea unor pagini memorialistice este întotdeauna foarte dificil să căutăm ori să încercăm a stabili gradul de obiectivitate. Avem sub ochi o mărturie foarte personală, țâșnită din străfundurile unui suflet chinuit, cu aspect mai degrabă de confesiune la picioarele unui duhovnic nevăzut sau, dacă vreți, ale **Marelui Duhovnic**. Din acest punct de vedere, putem prețui

⁷ De aceea în informațiile de pe Internet broșura apare ca având fie 109, fie 112 pagini!

⁸ V., în acest sens, însemnările zilnice din perioada octombrie 1941 – aprilie 1942, pe care le-am publicat în tomul precedent al acestei reviste: *File din jurnalul unui deportat: Sever Zotta 1941-1942*, în **CI**, XXXIX, 2020, p. 335-369 (jurnalul la p. 343-355).

încă mai mult seninătatea și – totuși – obiectivitatea judecăților finale, formulate după expunerea faptelor.

Relațiile dintre N. Iorga și Sever Zotta nu au format, până acum, obiectul unui interes deosebit. Am subliniat, altădată, „consecvența apreciere” de care scrisul lui Zotta s-a bucurat din partea lui Iorga⁹, raportor la Academie, în 1919, pentru alegerea lui ca membru corespondent în locul rămas liber prin moartea lui Ioan Tanoviceanu¹⁰; peste ani, în împrejurări deosebite, relațiile acestea au putut fi evocate și sub aspectul lor politic, în lumina atât a presei ieșene¹¹, cât și a corespondenței¹². Din păcate, cercetarea corespondenței lui N. Iorga de la Academia Română nu a fost dusă până la capăt, iar informațiile culese de autorul acelei sumare evocări se opresc în martie 1931. Figura arhivistului și genealogistului Zotta ca sprijinitor al politicianului Iorga, fruntaș chiar al organizației ieșene a „iorghiștilor”, s-a conturat cu acest prilej și, în același timp, am avut primele semne că raporturile celor doi în planul politic nu au fost tocmai netede. Corespondența arăta că uneori Zotta avea „ceva de reproșat destinatarului scrisorii”¹³, adică lui Iorga, iar lectura fugară a ziarelor ieșene dădea de înțeles că, în alegerile din primăvara anului 1931, Sever Zotta fusese victima unor mașinațiuni. Dar cât de încălcate au fost atunci „ițele culiselor politice” (expresia d-lui Liviu Papuc¹⁴), care au fost atitudinile celor implicați și care a fost deznodământul – toate acestea ne erau necunoscute. Am avut uneori impresia că anul 1931 marchează un „tournant” în relațiile lui Zotta cu Iorga, întrucât, după studiul publicat în cunoscutul volum omagial apărut în acel an la Cluj¹⁵, nu am mai identificat nici o colaborare la „Revista Istorică” sau la vreo altă publicație dintre cele care apăreau sub îngrijirea sau din inițiativa lui Iorga. Am pus aceasta pe seama diminuării generale a producției științifice a lui Zotta, în împrejurările pensionării din 1934 și ale retragerii la Davidenii soției sale. Explicația era doar parțial corectă, întrucât nu era cunoscută cauza demoralizării care dusese la pierderea energiei și a interesului pentru cercetarea genealogică. Amintirile urmașilor săi evocau teribila dezamăgire din domeniul activității politice. Însemnările din pribegie luminează perfect acest fragment din biografia lui Sever Zotta.

⁹ Ștefan S. Gorovei, *Un precursor: Sever Zotta*, în *ArhGen*, I-V, 1989-1993 (ediție anastatică, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, Iași, 2010), p. 7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 8.

¹¹ Liviu Papuc, *Mărturii de la și despre Sever Zotta în presa vremii*, în *ArhGen*, VII (XII), 2000, 1-4, p. 72-73.

¹² Valentin Andrei, *Sever Zotta în corespondență cu N. Iorga*, în *ArhGen*, VII (XII), 2000, 1-4, p. 75-78.

¹³ *Ibidem*, p. 75.

¹⁴ Liviu Papuc, *op. cit.*, p. 73.

¹⁵ Sever Zotta, *O mistificare genealogică: Ieremia Golia, în Închinare lui Nicolae Iorga. Cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Editura Institutului de Istorie Universală, Cluj, 1931, p. 431-438.

Azi, se poate vedea cu toată limpezimea că întâmplările din 1931 au fost acelea care au provocat inițial răcirea relațiilor sale cu N. Iorga și apoi întreruperea lor cu totul. Cauzele nu trebuie căutate nici prea mult și nici prea departe. Cărturari, istorici, pasionați de cunoașterea trecutului românesc, amândoi în slujba idealului național, ei erau, totuși, foarte diferiți – ca fire, ca mentalitate, ca năzuințe. Apropierea lor fusese inevitabilă în împrejurările din preajma și din timpul Primului Război Mondial, dar tot atât de inevitabilă a trebuit să fie și despărțirea, sub povara tot a împrejurărilor, cu totul diferite însă, de la începutul anilor '30. Ruptura nu poate să ne mire. Temperamentul său vulcanic, arțăgos, uneori despotic, adeseori intolerant, întotdeauna acaparant și dominator, în ciuda sufletului de copil pe care l-a păstrat până la sfârșit, făcea din Iorga un companion dificil, caustic cu cine trebuia și cu cine nu trebuia, când trebuia și când nu trebuia. Datorită bogatelor note și comentarii cu care d-l Andrei Pippidi a înzestrat ediția *Scrisorilor către Catinca* (1991), știm astăzi că acest comportament tiranic¹⁶ era prezent și în viața de familie, neezitând să sacrifice „cu egoism orb”¹⁷ fericirea și echilibrul liniștit al celor din jur. Familia *trebuia* să se supună, desigur; prietenii, chiar și cei mai devotați, nu aveau de ce.

Lucrurile acestea nu mai pot fi – și nici nu trebuie să fie – ocolite în cercetarea unor personalități și a unor evenimente din trecut. Rămâne, însă, chipul în care cercetătorul se apropie de ele. Nu o poți face, desigur, cu bucurie, iar satisfacție din aflarea și dezvăluirea lor nu poți avea. Cu stânjeneală le afli și le înțelegi și cu delicatețe trebuie să le comunici și să le explici. Acestea sunt sentimentele cu care mă aflu azi aici, în chiar casa lui N. Iorga. Însă am socotit că tocmai spiritul cavaleresc al lui Zotta ne obligă să aflăm aceste întâmplări *aici*, înainte de a le pune sub ochii tuturor, sub o formă care riscă să le transforme – cum spunea Iorga însuși – într-un „lucru jenant și impiu”¹⁸.

Nu mi-am propus, în scurta expunere însoțitoare, să analizez textul lui Zotta sub raportul exactității; pentru aceasta, ar trebui pus în paralel cu măcar trei categorii de mărturii contemporane: corespondența, presa și notele zilnice ale lui Iorga¹⁹ și ale lui

¹⁶ În această privință, amănunte uneori dureros de delicate se află în însemnările jurnalistice ale lui G. T. Kirileanu, *Martor la istoria României (1872-1960). Jurnal și epistolar*, ediție îngrijită, cuvânt înainte, note și indice de Constantin Bostan, I: 1872-1914, II: 1915-1918, Editura RAO, București, 2013.

¹⁷ N. Iorga, *Scrisori către Catinca 1900-1939*, editate de Andrei Pippidi, cu un cuvânt înainte de Liliana Iorga-Pippidi, Editura „Minerva”, București, 1991, p. 223 (din comentariul d-lui Andrei Pippidi).

¹⁸ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om – Așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Editura „Minerva”, București, 1972, p. 1.

¹⁹ În etapa finală a definitivării notelor, am avut la dispoziție cele șapte volume de *Memorii*, Paul Editions, București, 2018, care nu reprezintă, totuși, ediția științifică de care am avea nevoie, cu comentarii pertinente și bogat adnotată; un model îl poate constitui *Jurnalul ultimilor ani 1938-1940*, ediție îngrijită, introducere și note de Andrei Pippidi, Editura „Humanitas”, București, 2019. Din păcate, toate sunt lipsite de

Zotta. Am transcris textul întreg, ceea ce nu a fost prea lesne, întrucât, din motive ușor de înțeles, Zotta a scris foarte concentrat, cu multe prescurtări, cu ștersături, cu adaosuri printre rânduri sau pe margini. Am pus între paranteze drepte [] toate completările cuvintelor prescurtate (n-am întregit, însă, prescurtările curente, precum acelea ale numelor lunilor). Între acolade {} am marcat ștersăturile din text și adaosurile marginale sau din subsolul paginilor. Parantezele rotunde () sunt, peste tot, ale autorului însuși. Cu // am marcat sfârșitul paginilor. N-am semnalat îndreptările curente (virgule, ghilimele etc.). Ca ilustrații, am ales primele patru (Fig. 1-4) și ultimele patru pagini (Fig. 5-8) ale textului propriu-zis; ele au avantajul de a expune și detaliile tehnice ale broșurii din 1937.

Atrag atenția asupra unei caracteristici a stilului lui Zotta, care uneori poate să îngreuneze înțelegerea exactă a sensului: folosirea imperfectului acolo unde noi simțim nevoia de a pune perfectul compus. Ca și în cazul altor formulări (precum *prin* pentru *vreme / timp de*), este, probabil, rezultatul influenței limbii germane.

*

În 26 nov. 1941²⁰, dim[ineața], a fost asasinat de către legionari marele învățat N. Iorga, care prin jum[ătate] de veac a influențat puternic asupra [a] două generații prin cultura sa multilaterală și temperamentul său vioi.

Iorga, după ce a f[ost] prim min[istru], a fost grav și personal atacat în ziarul lui Codreanu supt isc[ălitura] acestuia, reproșându-i-se totala *lipsă de caracter* etc. Am citit articolul.

Iorga, în loc să răspundă în ziarul său, „Neamul // Românesc”, îl dă pe C[odreanu] în judecată după o *nouă lege*, care reprobează insultarea foștilor demnitari (miniștri etc.) sancționându-i cu închisoarea.

C[odreanu] este arestat și condamnat la un an. *De atunci n-a mai scăpat din închisoare*, până la asasinatul din Jilava.

Atât am aflat despre as[asinatul] din 26 nov. A fost luat pe la 3 dim[ineața] în costum sumar cu autom[obilul], dus într-o pădure lângă Buc[urești] și împușcat cu 6 gloanțe de revolver. A doua zi poliția a găsit cadavrul.

La înmorm[ântare], nici un discurs. N-a f[ost] lăsat nici Maniu, nici Răd[ulescu-] Motru, Preș[edintele] Acad[emiei] Rom[âne]. //

Cum am urmărit din tinerețe, cam de 50 de ani, activitatea publicistică lui N.I. și apoi la Iași, în 1916/18 am f[ost] în raporturi zilnice, cred util să încredințez hârtiei unele amintiri, cari pot interesa.

indicii de nume, așa de utili pentru o căutare rapidă și o folosire eficientă... Guvernarea din 1931-1932 este cuprinsă în vol. 6, *Încercarea guvernării peste partide*; numele lui Zotta și frământările grupului de la Iași nu au găsit nici un ecou în aceste însemnări.

²⁰ Data exactă: 27/28 noiembrie 1940.

Cunoștința lui am făcut-o la București. Probabil la Acad[emia] Rom[ână]. Înainte însă am fost amestecați de presa liberală într-un fel de polemică. I[orga] a scris (1902) o serie de articole în ziarul junimist „Epoca” despre *Bucovina*²¹. „L'Indépendance Roumaine”²² (dir[ector] evreul Rubin²³) le rezumă, scriind că din ele reiese *totala germanizare a clasei conducătoare de acolo*, ceea ce I[orga] n-a scris. //

Eu am trimis atunci un f[oarte] frumos articol, scris românește, la „L'Indépendance Roumaine”, protestând în contra acestei răstălmăciri a articolelor din „Epoca”²⁴.

Rubin a *intercalat* pretutindeni în articolul meu numele *N. Iorga*, făcându-mă astfel să *polemizez* cu el. De ex[emplu]. Eu scriam „În ce privește afirmația (din L'Indép[endance]) că noi” etc., iar ziarul: „În ce privește afirmația *D-lui Iorga*” că etc. //

La aceasta a urmat un răsp[uns] al lui I[orga] la adresa lui Indép[endance] și laude p[entru] sufletul naț[ional] al articolului meu, în care mă refeream, î[n]tre a[ltele], la cronicari etc., și iar un răsp[uns] de la Indép[endance].

Eu am tăcut. Art[icolul] meu a plăcut și lui N. Filipescu²⁵, care și-a exprimat dorința să mă cunoască. Dar el îmi era prea nestăpânit. Apoi, curând după acest incident, l-am vizitat pe Iorga în mica lui locuință, unde biroul său mic era supraîncărcat cu cărți și când am sosit n-am avut decât să șed *pe cărți*. //

Era atunci la el un om frumos, cu barbă neagră de voievod, cu ținută dreaptă, cu care I[orga] vorbea franțuzește despre bătălia de la Stănilești (1711) și a[alte].

Ambii stăteau în picioare. Domnul era prințul Al. Kallimachi, nep[ot] de voiev[od]²⁶, din același județ cu Iorga (Botoș[ani]), unde avea Stănțești și a[lte]

²¹ Reproduse în: N. Iorga, *Cuvinte adevărate*, „Minerva”. Institut de Arte Grafice și Editură, București, 1903, p. 63-94, sub titlul *Românismul în Bucovina*.

²² Gazetă întemeiată la București în 1876 de Frédéric Damé și Émile Jalli. A apărut și în perioada interbelică.

²³ Alexandru Rubin (1856-1921), licențiat în drept la Paris, gazetar, prim-redactor (*rédacteur en chef*) la „L'Indépendance Roumaine”. În 1895 i s-a refuzat împământinirea (acordarea cetățeniei române), deși lucra de zece ani la acea gazetă.

²⁴ În *Rezultatele activității mele publicistice* (ms.), p. 2, Zotta scrie: „Primul meu articol *iscălit* este însă din 1902 și publ[icat] în «L'Indépendance Roumaine». De titlu nu-mi mai aduc aminte {*Notă cu asterisc*: N-avea, căci era o scris[oare] adresată directorului ziarului (Rubin)}. Privea un rezumat al acestui ziar al unor articole despre Bucovina scrise de *Iorga* în «Epoca». Este, poate, textul care a apărut și în ziarul „Deșteptarea” din Cernăuți, nr. 41 din 26 mai (8 iunie) 1902, sub titlul *Românismul din Bucovina*.

²⁵ Nicolae Filipescu (1862-1916), om politic conservator, fruntaș al aripii democratice, întemeietor al ziarului „Epoca”.

²⁶ Alexandru Callimachi (1866-1918) era urmașul banului Dumitrașcu Calmășul, fratele lui Ioan Teodor Callimachi, primul domn (1758-1761) din această familie. Atribuirea titlului princiar nu are, firește, nici un temei. A fost „un adevărat ctitor în sensul istoric al cuvântului”, va scrie N. Iorga, a cărui *Istorie a literaturii*

moșii. El dăduse lui I[orga] spre publicare în „Stud[i] și doc[umente]” (vol. V sau VI)²⁷ documentele moșilor sale. Cerusem, după plecarea lui, ca I[orga] să vină în ajutorul partidului nostru, aflător în grea luptă cu A[urel] Onciul etc. Mi-a promis un art[icol], care a făcut impresie în Buc[urești] și care a apărut *după 3 zile* de la vizita mea. //

Pe urmă, ne-am întâlnit des în sala de m[anu]s[crise] a Acad[emiei] Rom[âne], unde ambii făceam copii. Acolo i-am dat piesa mea „Vasile Lupu”²⁸. Primind-o, mi-a spus: „*D-ta nu ești ca ceilalți bucovineni, cari dacă pun un ou se cotcodăcesc de aude tot satul*”. Aceasta era în 1909, când am petrecut o iarnă la Buc[urești] cu nevasta mea²⁹, căci în 1904 îmi terminasem studiul cu teza de lic[ență]³⁰ și n-am mai avut ce căuta la Buc[urești].

În 1910/11 și 1911/12 iarna am petrecut la Iași și acolo am avut mai des prilej să-l văd. Când a aflat că (1911) m-am înscris în partidul lui [P. P.] Carp era contrariat // și pe piața Unirei mi-a spus *credeam că vei veni la noi*. Dar mie-mi era Carp mult mai aproape ca mentalitate și șeful local D. Greceanu³¹ îmi era prieten, cu mentalitate asemănătoare, *conservator național*.

Când în 1912 am publicat primul n[umăr] din rev[ista] „Arhiva Genealogică”, era uimit de cunoștințele mele, pe cari pân’atunci le ascunsesem. M-a felicitat și mi-a promis o *recenzie*. *N-a apărut*, deși mi-ar fi fost de mare folos. „*Er konnte es nicht übers Herz bringen*” să laude o rev[istă] periodică *istorică* // *pe când el n-avea* o astfel de rev[istă] și în primul N^o din „Rev[ista] Ist[orică]” de mai târziu se trădează, începând introducerea *cu mine*. Că am încercat prin un an

române în secolul al XVIII-lea a putut vedea lumina tiparului în 1901 cu ajutorul lui.

²⁷ Cele 190 de Documente relative mai ales la Botoșani și împrejurimi, din colecția d-lui Al. Callimachi au fost cuprinse în Studii și documente cu privire la istoria românilor, V, Editura Ministerului de Instrucție, Stabilimentul Grafic I. V. SOCEC, București, 1903, p. 211-286.

²⁸ Scrisă în 1908-1909, tipărită în 1909. Cf. Andrei Pippidi, Sever Zotta – autor dramatic, în „Prutul. Revistă de cultură”, s. n., IX (XVIII), 2019, 1 (63), p. 33-38.

²⁹ Margareta Zotta, născută Grigorcea (1880-1969). Era fiica juristului Ion Grigorcea și a Anei Giurgiuvan; soră cu Natalia (căs. Otto de Flondor), Vasile Grigorcea (căs. Graziela Nanu) și Ștefania (căs. Ioan Mavrocordat); un alt frate, Adrian, a murit tânăr (1882-1898). Graziela Nanu era fiica Valeriei Micle (fiica Veronicăi Micle), din prima ei căsătorie (Valeria Micle se va recăsători cu Mihai Gr. Sturdza, unul dintre fiii legitimați ai lui Grigore M. Sturdza, cunoscut ca „Beizadea Vișel”). Pe această cale au ajuns în păstrarea urmașilor ei scrisorile pe care Eminescu le-a trimis Veronicăi Micle și care au fost editate abia în anii trecuți.

³⁰ Contractul de locațiune în dreptul roman și român, București, 1904, 170 p.

³¹ Dimitrie A. Greceanu (1859-1920), om politic conservator. Era fiul lui Alexandru Greceanu și al Ruxandei Mano. A murit în urma atentatului de la Senat, în decembrie 1920. Sora sa, Leonia, a fost mama istoricului P. P. Panaitescu (1900-1967). Cf. Gh. Ghibănescu, Familia „Greceanu” (din Moldova), în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”, IX, 1931, 1, p. 191 și spița; Radu Sc. Greceanu, Familia Greceanu din Moldova. Considerații genealogice, în ArhGen, IV (IX), 1997, 3-4, p. 186 (nr. 55).

(inexact: *doi*)³² etc. Este clar că indemnul indirect p[entru] „Rev[ista] Ist[orică]” l-am dat eu prin invidia lui Iorga. //

Ba culmea, când public în n[umere]le 2 și 3 ascendența rom[ânească] a Reg[elui] Carol I³³, după spița compusă de Prof[esorul] B[a]r[on] Dungern³⁴, [Iorga] *contestă o filiațiune*, absolut sigură, în „Neamul rom[ânesc] lit[erar]”³⁵. *Aceasta era prima manifestare față de rev[istă]*. Evident crăpa de invidie, mai ales că studiul era menit să atragă atențiunea Regelui. Asemănătoare sentimente le-a arătat I. Nistor³⁶, pe care într-un lung și f[oaarte] documentat răspuns³⁷ l-am pus cu botul pe labe. Și el greșise. Punctul vulnerabil este *altul*, și anume testam[entul] din 1448 al lui Tvrtko I, Reg[ele] Bosniei, *n-a fost găsit și prob[abil] nici nu există*. Acest cusur al geneal[ogiei] a fost menționat de Dungern într-o notă în cartea lui Iaffé despre Curtea de Argeș³⁸, dar a f[ost] *suprimată* de Kalindero (scris[oare a lui] Dungern către mine)³⁹. //

³² Iată pasajul din acele *Câteva cuvinte introductive* puse de N. Iorga în fruntea primului număr al „Revistei Istorice” (I, 1915, I, p. 1): „Dacă sacrificiul continuu, de muncă și bani, al unui meritos cercetător, de origine bucovineană, d. Sever de Zotta, director al Arhivelor Statului din Iași, a putut ține un an de zile așa de prețioasa «Arhivă Genealogică», ea a tratat, ce e dreptul, pe lângă genealogia prevăzută, și puncte de istorie ce nu se pot despărți de dânsa, dar nu și-a putut îngădui a se atinge și de acele probleme de cultură și de filosofie a istoriei care preocupă tot mai mult spiritele în zilele noastre. De altminterea, lipsa de concurs a publicului a împiedicat revista de a trece de marginile anului întâiu”.

³³ *Augusta Familie Regală a României și alți auguști suverani și principii ai Europei descendenți din Basarabi*, în *ArhGen*, I, 1913, 2-3, p. 17-38.

³⁴ Otto Freiherr von Dungern (1875-1967), pasionat genealogist, era atunci profesor de drept public la Universitatea din Cernăuți. La începutul Primului Război Mondial, a fost socotit printre spionii germani cu trecere în România și chiar în familia regală. V. și G. T. Kirileanu, *Sub trei regi și trei dictaturi. Amintiri, jurnal și epistolar*, I, 1872-1916, ediție îngrijită, cuvânt înainte, note și bibliografie de Constantin Bostan, Editura „Crigarux”, Piatra-Neamț, 2004, p. 228-230, 232-233; Idem, *Martor la istoria României (1872-1960). Jurnal și epistolar*, I, cit. (*supra*, nota 16), p. 317-318, 322-323.

³⁵ „Neamul Românesc Literar”, V, 1912, 11-12 (1 aprilie 1912), p. 191: „În al doilea n[umă]r din *Archiva Genealogică*, meritosul director al publicației, d. Sever de Zotta, dă bogate lămuriri despre coborârea din fiica lui Alexandru Basarab, măritată cu Strașimir de Vidin, a MM. LL. Regele și Regina. Ar trebui însă dovada că Dorotea, fiica lui Strașimir, era și fiica Domniței”.

³⁶ În „Junimea Literară”, IX, 1912, 4, p. 80; 6, p. 120. Dată fiind raritatea acestei publicații, cred util să reproduc cele două notițe ale istoricului Ion I. Nistor (1876-1962) – comunicate cu multă amabilitate de d-lr. Liviu Papuc – ceea ce poate să înlesnească și aprecierea reacției lui Zotta. Cf. *Addendum*, la finele textului.

³⁷ Publicat în *ArhGen*, I, 1912, 4-6, p. 90-93 și 7-8, p. 125.

³⁸ Franz Jaffé, *Die Bischöfliche Klosterkirche zu Curtea de Argeș in Rumänien*, mit Unterstützung der Landesbehörden und nach eigenen Studien herausgegeben von ~, Berlin, 1911, în anexele căreia (p. 20) baronul Otto von Dungern a dat amintita descendență. Cartea a fost sever recenzată de Alexandru Tzigara-Samurçaș, *Biserica episcopală din Curtea de Argeș. Cu prilejul unei publicații străine*, în „Convorbiri Literare”, XLVII, 1913, 2, p. 119-144.

³⁹ Problema a fost greșit formulată de la început, prin plasarea nepotrivită a „verigii” care ar fi trebuit să facă legătura între țarul Strașimir (căsătorit cu fiica lui Basarab I, domnul Țării Românești) și conții de Cilli, strămoșii regelui Carol I: Dorothea, fiica lui Strașimir, a fost în adevăr soția regelui bosniac Tvrtko I, dar Catarina,

Va să zică, aceasta a fost întâia trădare a lui Iorga față de mine, altele vor urma.

Totuși, în 1914, primăvara, după încetarea rev[istei], l-am vizitat la Vălenii de Munte, unde e f. f. amabil. Mi-a dăruit chiar un trandafir din grădină, pe care-l păstrez presat. // Mi-a arătat toate instituțiile, într-adevăr meritoase, precum și bis[erica]. Am șezut iar pe cărți, deși casa boerească este destul de spațioasă. Salonul era mobilat cu mob[ile] românești și cu un mare covor rom[ânesc]. Însă nu se potrivesc p[entru] saloane, mai mult p[entru] sufragerii.

{*Marginal*: Și aici a adus elogii rev[istei] mele și a „regretat” dispariția ei. S-ar fi putut subvenționa de Minister după 1 sau 2 ani, însă, a *apărut* „Rev[ista] Ist[orică]”.} //

Pe urmă, nu-mi mai aduc aminte să-l fi văzut până în tristele zile din toamna 1916.

În una din primele zile ale lui octombrie, îl văd venind pe „podul” care ducea de la poarta Goliei // la Arhiva Statului, dărăpănată atunci la primul etaj, nefiind terminate reparațiile. Îl întovărășea Al. Lapedatu, atunci Lepadat. Îi întâmpin și-i poftesc în biroul meu. Tristă dispoziție, deși încă nimic nu era pierdut. Vin apoi aproape în fiecare zi și Iorga caută dos[arele] Trib[unalului] Botoșani, jud[eu]l său, fără să găsească ceva imp[ortant]. Lap[edatu] dos[arele] Min[isterului] de Ext[erne]. Studiază în sala mare sus cu mozaic din apus. Iorga la biroul meu, cedat lui, eu lucrând jos. Conversații sunt aproape imposibile, e grăbit. // Totuși, înaintea bătăliei de la Buc[urești], când îl văd f[oarte] deprimat, îi spun [:] doar totul nu este încă pierdut. Ba pierdut, răspunde el desperat și continuă: „*Take Ionescu de legat de gard și de împușcat. El a forțat mâna lui Ionel Brătianu*”.

Bătălia era poate de câștigat, dar nu schimba mersul lucrurilor, din cauza inferiorității noastre numerice și a[ltele]. Averescu mi-a spus că *nu* era de câștigat și că aceasta // a spus-o R[ege]lui, dar A[verescu] era poate invidios pe Prezan.

Cu alt prilej, tot acolo, Iorga mi-a spus că a spus lui Brătianu că rău facem că cerem linia *Tisei*, acolo nefiind Rom[ânia]. *B[rătianu] i-a răspuns că n-are încotro, căci de altfel o cere Take Ionescu*. Pare de necrezut, dar astfel erau „oamenii mari” de atunci.

Seara, îl vizitam de regulă pe I[orga] la redacție, în stradela vis à vis de bis[erica] Banu și ba mai aflam ceva, ba îi comunicam eu din informațiile pe cari le aveam de obicei de la cumnatul meu Ion Mavrocordat⁴⁰, deputat liberal și persona gratissima la Brătianu. // Iorga, după ghișeu, scria sau făcea corectura „*Neamului Românesc*”, ceea ce nu-l împiedica să susțină o conversație. De altfel,

căsătorită cu Hermann de Cilli, nu era fiica acestora, ci a banului Ștefan și deci vară primară cu Tvrtko! De altminteri, se pare că întreaga genealogie a regilor Bosniei comportă, încă, unele neclarități.

⁴⁰ Ion (Ioan) Mavrocordat (1865-1936), proprietar la Dângeni (Botoșani), căsătorit de două ori: întâi cu Elena Flondor (1868-1916), fiica lui Gheorghe Flondor și a Isabelei Dobrowolski von Buchenthal (sora lui Iancu Flondor), și a doua oară cu Ștefania Grigorcea (1885-1958), sora Margaretei Sever Zotta.

il vizitam din când în când acasă, sau îi aduceam alimente, ca ouă, unt și a [Itele], primite de la țară de la Mavroc [ordat]. Întâi locuia în curtea Mitrop [oliei], apoi în Casa Studenților [din] str. Lascar Catargi, alături cu Brătianu. De Sf. Nec [ulai], am întâlnit acolo pe P [rincipesa] Nadêje Știrbey, soția lui Barbu Știrbey. I se făcea curte, fiind periculos ca gazetar și orator în timpuri când, după înfrângere, autoritatea Statului era slăbită. Dar și el făcea curte Palatului și mai ales celui al reginei Maria, căreia la nevoie credea că-i // poate trimite pe fiul său Mircea rugând să i se dea o sticlă cu vin și ceva brânză. I s-a și dat (com [unicat] mie de I [orga]). Mult haz s-a făcut când de Anul Nou 1916/17 Iorga a venit în ajun cu partidul său și cu buhaiul la Palatul Reginei. I [orga] *sconta un nou regim politic după război*, pe baze largi democratice după exproprierea marilor proprietari și se considera ca cel mai indicat ca „om nou” p [entru] acel regim nou. N-a făcut socoteala cu Averescu, beneficiantul noului regim cu vechile abuzuri. Take Ionescu îi era dușman, iar cu Brătianu nu ducea menaj bun. Îl respectă, dar nu-i suportă ifosele. Mi-a spus că și Regina i s-a plâns că „șezând picior peste picior îmi face morală”. În adevăr că a lui „herablassende Liebenswürdigkeit”⁴¹ era jignitoare. Nu era un gentleman. //

La R [egele] Ferd [inand], Iorga avea privilegiul de a fi primit imediat în audiență, fără a aștepta {*tăiat*: decât eșirea}. Această *zicem* încredere m-a ajutat într-o chestie f [oarte] grea. Arhiva Stat [ului] era situată în curtea bis [ericiei] Golia cu „medievalele” ei turnuri și ziduri, ca aspect, firește, nu ca vechime (zid [uri] de la Duca v [oie] v [od]). Regina, romanțioasă, scriitoare de basme etc., a aruncat ochii asupra curții, găsind-o f [oarte] indicată spre a se adăposti acolo *invalizii de război*. Era în primăvara 1917. O vizită la Arh [iva] Stat [ului] a d [oam]nei Lahovary⁴², mare d [oam]nă de on [oare], // cu un fel de comisiune, m-a lămurit. Mi se făcea cinstea de a nu mă lăsa pe drumuri, ci de a mă băga într-o casă preoțească din curte, preoții (2) urmând să fie scoși. Firește, Arhiva n-ar fi găsit adăpost decât aruncată în beciuri umede {*notă marginală cu asterisc*: La Iași, aproape *toate*}. Au urmat alte vizite, i [ntre] c [are] și d [oam]na Blondel, soția Min [istrului] Franței⁴³, care găsi inutil [ă] păstrarea hârtiilor vechi etc. Toate argumentele mele contra și toate soluțiile raționale (2 m [ânăști]ri date de Mitrop [olie], barăci cu scânduri date de min [istrul] Greceanu⁴⁴ la Copou, Sanatoriul Sf. Maria de cumpărat numai cu 80.000 lei!) erau zădarnice. Atunci

⁴¹ *Amabilitate catadicsitoare*, deci ofensatoare în fond!

⁴² Simona Lahovary (1881-1936), fiica lui Alexandru Lahovary și a Simonei Ghermani. A fost căsătorită cu Mihail Pherekyde.

⁴³ Jeanne Blondel, soția lui Jean-Camille Blondel (1854-1935), ministru plenipotențiar al Franței în România din 1907 până în 1916. Trebuie să fie o confuzie, întrucât, în momentul relatat de Sever Zotta, acest post era deținut de Charles de Beauvoir, conte de Saint-Aulaire (cf. *infra*, nota 65).

⁴⁴ Dimitrie A. Greceanu (cf. *supra*, nota 31) era acum ministrul Lucrărilor Publice.

am apelat la Iorga {*notă marginală cu asterisc*: „văzând că și Duca, min[istrul] meu, *cedează*”} explicându-i cazul, și el imediat a cerut o au//diență la R[ege]. Aceasta-i fu acordată p[entru] a doua zi, la ora 2, la Arh[iva] Stat[ului]⁴⁵. R[egele] a venit bine dispus, cu țigara de după dejun și l-am întâmpinat, Iorga și eu, la scară. Pe urmă, am vizitat sălile Arhivei și în cea m[ai] s[us] menționată nu știu cum s-a atins chestia *reformei agrare* pendente. R[egele] spunea *Eu vreau țărani cuprinși mijlocii*. Iorga, ca fript, protestează: „Nu. Nu, Maj[estate]” (ceea ce nu-i protocolar), *toți, toți să capete pământ*. De unde? //

La eșire, am arătat R[ege]lui și primejdia de foc care ne pândește din cauza unor soldați imprudenți din apropierea Arh[ivei], dar a tăcut. Am mai lansat prin Ghibănescu un mic articol în „Evenimentul”⁴⁶. A doua zi, Iorga îmi spune că nu-i cu totul sigur de intervenție și mă sfătuiește să merg la d[oam]na Lahovary. // Am și făcut și ea mi-a zis că „M[ajestatea] Sa nu s-a pronunțat”. Am răspuns că cred că simpla vizită denotă importanța instituției {*notă marginală, cu asterisc*: Nici o altă inst[itutie] n-a fost vizitată de R[ege] la Iași}. În fine, a scos o mânășă ca semn să-i sărut mâna la plecare și să consider // chestia terminată. În cursul acestei crize de c[irca] o săptămână, Regina l-a întrebat pe Iorga în prezența Prințului Carol ce fel de om sunt. El a spus: *de très bonne fam[ille], très bien élevé, mais dur comme tous les Bucoviniens*. Fără el, cu greu aș fi scăpat Arh[iva], veche de peste 90 de ani, de peire. //

N-a trecut mult timp de atunci, când în 6/19 iunie dim[ineața], se prezintă mie, în biroul meu, d[omn]ul gen[eral] Nicoleanu⁴⁷, subșeful Marelui Stat Major, pe care de altfel îl cunoșteam de la Constanța Ghyka⁴⁸. Spune că este trimis de d[omn]ul Duca să lămurească o chestiune privitoare la un zvon răspândit de mine și anume că aș fi spus *eri* // d[omn]ului Iorga că am fi avut o bătălie la Bogdănești (Mold[ova] de apus) în care am f[ost] învinși. R[ăspund]

⁴⁵ Vizita din 15 martie 1917 a fost consemnată de presa ieșeană. A durat de la 14.30 la 15.15 – cf. Liviu Papuc, *Mărturiile de la și despre Sever Zotta în presa vremii*, cit. (*supra*, nota 11), p. 70. În aceeași perioadă, erau și alte agresiuni față de sediul Arhivelor Statului; și pentru ele, Zotta s-a adresat tot lui Iorga, după cum rezultă dintr-o însemnare a lui G. T. Kirileanu, datată 12/25 martie 1917: „Vine Sever Zotta, directorul Arhivelor, c-o falcă-n cer și una-n pământ, cu plângerea că i s-a așezat un atelier de tâmplărie lângă Arhive, că i s-a deșertat samavolnic de către Serviciul sanitar bucătăria și spălătoria, că se fac mindire de paie sub ferestrele Arhivelor, că se aduc bolnavi într-o ogradă cu zeci de copii” – G. T. Kirileanu, *Martor la istoria României (1872-1960)*. Jurnal și epistolar, II, cit. (*supra*, nota 16), p. 284.

⁴⁶ Probabil nota din „Evenimentul”, XXV, 37, din 17 martie 1917, p. 1, în care se spune că vizita regelui „a fost provocată de propunerea ce făceau unii de a se muta Arhiva Statului din localul său, pentru a stabili un spital pentru mutilații din război”. Altă aluzie: „erau în cercurile diriguitoare ciocniri de interes și de tendințe”. Mulțumesc d-lui dr. Liviu Papuc pentru comunicarea acestei informații.

⁴⁷ Probabil generalul Eracle Nicoleanu (1872-1943), viitorul prefect al poliției Capitalei în 1918-1930.

⁴⁸ Constanța Ghyka, născută Câmpineanu (1870-1944), căsătorită cu Grigore Ghyka (1858-1912), nepotul lui Grigore vodă al Moldovei.

întâi rectificând că nu este vorba de înfrângere, ci din contra am respins pe nemți. De la cine am știrea? Spun: de la o doamnă la care a venit ordonanța fiului său, of[iter] de rez[ervă], tânăr f[oarte] meritos și bun patriot. Cere, așezându-se la birou, numele doamnei. Îi spun: D[omnu]le General, D[omnia] V[oastră] sunteți cavaler, eu sunt cav[aler] și cred că și d[omnu]l Duca este cav[aler], ca să nu ceară amestecarea unei mame de oficer în chestie. // Se scoală, privește la fotografiile din camera mea și pleacă, strângându-mi amabil mâna.

Eu, consternat, glonte la Iorga. Uit că are [ședință la] Cameră. Înapoiindu-mă, îl întâlnesc la statuia lui M[iron] Costin. Începe: „și dacă fratele meu ar fi spus aceasta, // așa fi luat aceiaș[i] măsură. Trebuie să se distruge odată acest cuib de informațiuni false”. „Și la mine-l căutați”, spun mirat. Continuă: „Eu aseară, după ce ai f[ost] la mine, m-am dus imediat la Brătianu și l-am întrebat. Mi-a spus că nu-i nimic adevărat. Atunci am cerut o anchetă”. Și ne-am despărțit. {Șters: Sosind pe asă...} Acum, iată cum s-au petrecut lucrurile: în 5/18 iun[ie], // fusesem la redacție la Iorga, venind de la mătușa nevestei mele, d[oam]na Eufrosina Ciuntu⁴⁹, al cărei fiu Edmond (viitorul nostru Min[istru] la Mosc[ova])⁵⁰ se afla la reg[imentul] său de art[ilerie] în regiunea Bogdăneștilor și a căruia ordonanță sosise tocmai de pe front. Acesta poveste că „cuconășul a asudat mult la Bogdănești, căci nemții n[e]-au atacat, dar i-am respins cu ajutorul lui Dumnezeu”. Intrând deci la Iorga, l-am întrebat, fiindcă era mereu vorba de ofensiva noastră proiectată: „D[omnu]le Iorga, cine ia ofensiva, noi // sau ei”. El, f[oarte] fricos, s-a roșit și m-a întrebat de izvorul știrii. I-am spus, fără să pronunț nume⁵¹. Am uitat însă cu totul, și de-aici supărarea, că era ziua nașterii sale, uitată de toți și că se aștepta de la mine la felicitare, dar nu la alarmare. Ce a urmat, am menționat, de adaus că Brătianu a surăs, ceea ce l-a enervat și mai mult. Aceasta a fost a 2-a trădare, alta va urma. //

Cu toate acestea, n-am rupt contactul cu el, mai ales întrucât era la Iași un cerc germanofil în frunte cu ziarul „Opinia”, ziarul lui Bădărău⁵², inspirat și de

⁴⁹ Eufrosina Ciuntu, născută Giurgiuivan, era fiica lui Gheorghe Giurgiuivan și a Anei Vasilco și sora Anei, căsătorită Grigorcea, mama Margaretei Zotta. După Mihai Sorin Rădulescu, ea s-ar fi numit *Maria Elena* (Mihai Sorin Rădulescu, *Edmond Ciuntu (1894-1988)*, în „Dosarele Istoriei”, XI, 1 (113), 2006, p. 21). Cu o membră a familiei Ciuntu (Czuntu), Maria (1865-1950), a fost căsătorit Tudor Flondor (1862-1908), fratele mai mare al lui Iancu Flondor.

⁵⁰ Edmond Ciuntu (1894-1988), ministru al României la Moscova în 1934-1938 (evocat de Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, p. 21-30). Era și în 1911 în compania familiei Zotta, într-o vizită la Mănăstirea Putna – cf. Ștefan S. Gorovei, *Sever Zotta. Secvențe biografice 1904-1940*, cit. (*supra*, nota 5), p. 76.

⁵¹ Episodul se află și în notele zilnice ale lui Iorga, în următoarea relatare, datată 4 iunie 1917: „Sever Zotta vine să-mi spună că a fost o luptă la Bogdănești, nemții luând ofensiva, că am avut foarte mulți răniți și abia ne-am păstrat pozițiile. Îi spun lui Ion Brătianu, care îmi trimite pe secretarul său, Vasiliu, pentru a mă asigura că n-a fost nimic. Zotta vorbea de «un soldat» care l-a informat. Stăruie să se cerceteze pentru a se găsi izvorul acestor zvonuri” – N. Iorga, *Memorii*, ed. cit. p. 23. Celelalte menționări ale lui Zotta sunt mai ales în legătură cu informații din Bucovina și problema păcii separate – I, p. 129, 178, 264; II, p. 67, 85.

⁵² Alexandru A. Bădărău (1859-1927), om politic conservator, fondatorul ziarului ieșean „Opinia”.

Lascar Antoniu, omul lui Marghiloman, și fam[ilia] Ciuntu avea și ea oarecari simpatii germ[anofile]. Continuam să-l vizitez la red[acție] și el se împrumuta des cu cărți, chiar de el publicate, căci bibl[ioteca] Univ[ersității] era nulă. După un timp, // plimbându-ne la Copou seara, după închiderea redacției, îi spun: „D[omnu]le Iorga, observ de la un timp oarecare răceală din partea D-Voastre față de mine și nu cunosc cauza”. El: „Apoi d[umnea]ta ești totalmente germanizat, chiar fiului d[umi]tale scrii nemțește”. Ce-o mai fi și asta, m-am gândit? Iar el: „Într-o carte împrumutată de la d[umnea]ta am găsit ciorna unei scrisori cu „Lieber Iancușor”. Răsp[und]. // Fiul meu n-are decât 8 ani⁵³ și nu știe să scrie nemțește. Nu înțeleg. Mult mai târziu s-a lămurit cazul. {Urmează câte cuvinte, poate două începuturi de propoziție, șterse puternic.} Într-un vol[um] din doc[umentele] fam[iliei] Kallimachi⁵⁴ am găsit ciorna în chestie, însă nu „Iancușor”, ci „Nicușor”, micul băet al cumnatului meu I. Mavrocordat, aflător la Iena și care nu știa românește. Caz tipic din cunoscuta superficialitate a lui Iorga și cât de ușor condamna. Dar de ce nu m-a interpelat îndată despre ciorna fatală, de ce această ascunsă, nesinceră atitudine față de un admirator? //

Tot pe drumul spre Copou, într-o splendidă noapte de lună, supt teii înfloriți, ne-am plimbat având o conversație plăcută. Iorga era deosebit de calm și bine dispus. Deodată se oprește și mă-ntreabă: „D[umnea]ta știi cum s-a făcut reforma agrară [?]. Iată cum. M-am dus la Ionel Brătianu și i-am spus: nu putem să intrăm în pace fără ref[orma] agrară. E ultimul moment ca d[umnea]ta să o înfăptuiești. Brătianu mi-a răspuns flegmatic: Nu pot, nu mă lasă boierii. Atunci i-am zis: D[umnea]ta, care ai împușcat țărani pentru boieri (1907), împușcă boieri pentru țărani. El a dat din umeri iar eu m-am sculat și plecând i-am spus: D[umnea]ta vei răspunde înaintea istoriei. // Am scris un memoriu și am cerut o audiență Regelui, căruia i l-am prezentat. A treia zi a venit la mine Brătianu și mi-a spus surzând. Am să-ți fac o comunicare, care te va bucura. M-am hotărât să fac ref[orma] agrară. Iată cum s-a făcut”.

Cele de mai sus le-a spus apoi și în Parlament.

Precum se știe, reforma a f[ost] anunțată de Rege pe front, înainte de a veni înaintea Parlamentului. Apelul Regelui, // incredințat spre redactare lui B. Știrbey, a fost scris de Dr. Cazacul⁵⁵, prieten cu acesta din Buftea, unde fusese

Unul dintre fiii săi a fost profesorul Dan Bădărău (1893-1968, membru al Academiei Române. O genealogie a familiei: Gh. Ghibănescu, *Spîta neamului Bădărău*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași” V, 1925, p. 234–257. Contrar afirmației din articolul *Ieșeni cu sânge albastru*, publicat de „Ziarul de Iași” (28 iulie 2003), profesorul Teodor A. Bădărău (1872-1958, director al Liceului Internat din Iași, **nu este** fiul lui Alexandru A. Bădărău și, prin urmare, nici frate al lui Dan Bădărău (v. *ibidem*, p. 240).

⁵³ Iancu Zotta, fiul lui Sever Zotta, era născut în 1909 (m. 1988).

⁵⁴ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, adunate, publicate și întovărășite de o prefață de ~, I-II, Institutul de Editură și Arte Grafice „Minerva”, București, 1902-1903.

⁵⁵ Este vorba, desigur, de dr. Petre Cazacu (1873-1956), fruntaș al luptei naționale din Basarabia,

medic de plasă. Este un om f[oarte] bine și mie bun prieten. L-am cunoscut prin cel mai bun al meu prieten, Paul Gore⁵⁶, cu care Cazacul era f[oarte] intim, deși difereau ca mentalitate politică.

În vara 1918, după pacea separată, *Academia Rom[ână]*, al cărei preș[edinte] era prietenul, f[ostul] meu profesor de liceu și atunci șeful meu la Arh[ivele] Stat[ului], *D. Onciul*, a ținut ședințele ei la Iași. Onciul locuia la mine și într-o zi la dejun îmi spuse: „Știi că te-am propus ca membru coresp[ondent] al Acad[emiei] Rom[âne]”. Am rămas plăcut surprins, // pentru că nici prin gând nu-mi trecu că aș avea dreptul la această distincție pe baza modestelor mele lucrări și i-am mulțumit călduros. A doua zi, îmi pare, iar la dejun, îmi spuse: „Ești om cu ghinion, ai căzut în balotaj din cauza unuia din secția ist[orică]”, care se afla în luptă deschisă cu cea literară pentru că ea trântise pe propusul acestei secții, *G. Ibrăileanu*, cunoscutul critic. Întreaga secție lit[erară] a votat deci *contra* și mi-a lipsit numai un vot, cu care Onciul contase ca *sigur*, ca să fiu ales. Îmi pare proporția era // 8 pro și 8 contra⁵⁷. Își bătea capul care s-a abținut. Abia mult mai târziu a aflat că *I. Bogdan*, om învățat, dar prost, care probabil era supărat că l-am lăsat să antișambreze vreun ¼ ceas când aveam pe unchiul meu Eud[oxiu] Hurmuzaki⁵⁸ din Cernăuți la dejun. Atunci Iorga, în *Neamul Românesc*, a scris o notiță regretând cazul și fără a face // paradă cu meritele mele, relevând că *nu trebuia să se treacă atât de ușor la ordinea zilei peste un bucovinean*. Pe urmă, la

refugiat în România. A fost propus să facă parte, împreună cu Paul Gore, din delegația basarabeană la Congresul de Pace de la Paris.

⁵⁶ Paul Gore (1875-1927), heraldist de seamă, membru de onoare al Academiei Române, om de înaltă ținută morală, caracterizat astfel de Sever Zotta: „nobil fără trufie, boier mândru, dar drept, înțelegător indulgent al nevoilor țărănimii, deși ridicată pe ruinele clasei sale, cărturar înțelept și modest, om bun și milostiv, prieten sincer și credincios, creștin evlavios și monarhist mistic, a fost Paul Gore o rară manifestare a geniului rasei noastre și ultimul cavaler al Basarabiei” – Sever Zotta, *Paul Gore* († 8 decembrie 1927), Chișinău, 1928, p. XXVII. Pentru activitatea sa și relațiile sale cu Zotta, cf. Petronel Zahariuc, *Paul Gore (1875-1927)*, în *ArhGen*, III (VIII), 1996, 3-4, p. 13-19; Silviu Andrieș-Tabac, *Paul Gore Heraldist*, în *ArhGen*, IV (IX), 1997, 1-2, p. 231-254, Idem, *Scrisori ale lui Sever Zotta, „vechi boier bucovinean”, către Paul Gore, „vechi boier basarabean”. Lotul de la Arhivele Naționale București*, în *ArhGen*, VII (XII), 2000, 1-4, p. 79-85. Evocări vechi și noi ale lui Gore, precum și restituiri din opera sa, în volumul *Paul Gore. Omul și opera*, Chișinău, Editura „Tyragetia”, 2003.

⁵⁷ Secțiunea Istorică a Academiei Române l-a recomandat ca membru corespondent la 13/26 octombrie 1918, în urma morții lui Ioan Tanoviceanu la Odessa, în 1917. Recomandarea a fost citită de I. Nistor la 14/27 octombrie iar a doua zi D. Onciul a prezentat raportul asupra scrierilor lui Zotta. Pusă la vot, propunerea a înrunit 9 voturi pentru, 8 contra și 8 abțineri: *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXXIX, (1916-1919), Partea administrativă și dezbaterile, 1921, p. 147 și 150.

⁵⁸ Eudoxiu Hurmuzaki (1845-1931), cunoscut sub numele *Doxuță*, unchiul matern al lui Sever Zotta. Ca și alți membri ai familiei sale, a fost în fruntea mișcării naționale din Bucovina – cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, colaboratori principali: Eugen Dimitriș și Erich Beck, I, Editura „Prințep Edit”, Iași/Suceava, 2004, p. 506-507.

șed[ința] din 5 mai 1919 din București, *Iorga m-a propus, făcându-mi elogii*⁵⁹ și am fost ales odată cu numismatul C. Moisil, viitorul Dir[ector] Gen[eral] la Arh[ivele] Stat[ului], cu o frumoasă majoritate⁶⁰. //

Sosi toamna 1918 și desfacerea Austro-Ung[ariei]. În 4 nov., Iancu Flondor, cumnatul meu și preș[edintele] Part[idului] Naț[ional], îmi telegrafia să cer prin trimisul Bucovinei (a căruia adresă nu era cunoscută la Cern[ăuți]) intrarea armatei rom[âne] în Buc[ovina]⁶¹. Ordinul în consecință se dădu imediat de guv[ernul] Marghiloman. Cu toate acestea, în ziua de 9 sosi a doua telegr[amă], reținută de gen[eralul] Coandă, pr[imul] min[istru] (Marg[hiloman] a fost debarcat în urma cererii Aliatilor în 6 nov.), iar la adresa mea, [telegramă] de care aflasem abia după ce trimisem pe Mavroc[ordat] și pe alt cumnat al meu, V. Grigorcea, acum Min[istru] Plen[ipotențiar]⁶², la Coandă spre a controla un zvon că rutenii ar fi ocupat Cern[ăuții] și I. Flondor ar fi fost asasinat. // El li-a spus că a sosit o telegramă de la I[ancu] F[lonдор] cerând 10.000 oameni și că de fapt rutenii au ocupat („acaparat”) Cern[ăuții]⁶³. Am pus telegr[ama] după memorie

⁵⁹ Iată scurtul, dar elogiosul raport al lui N. Iorga „În sesiunea de la Iași s-a propus de Secția Istorică alegerea ca membru corespondent a d-lui Sever Zotta, directorul Arhivelor Statului din Iași. Propunerea era îndreptățită prin adâncă știință a d-lui Zotta în domeniul acelei genealogii istorice care, cu însemnătatea pe care au avut-o atâta timp la noi marile familii, este de cel mai mare ajutor istoriei propriu-zise, confundându-se uneori chiar cu dânsa, prin răbdarea cu care și-a alcătuit repertoriul, din cari numai o mică parte a servit la redactarea studiilor sale apărute până acum, prin numărul de fapte cu totul nouă pe care-l aduc toate aceste studii și prin speranțele de muncă viitoare pe care le aduce vârsta încă tânără a acestui călduros cultivator modest al științei. Luând pe seama mea această propunere, nu înțeleg decât să adaog, și în numele colegilor mei, o mărturie de prețuire deosebită la aceea pe care ați mai auzit-o din partea d-lui D. Onciul, în sesiunea trecută” (*Analele Academiei Române*, cit., p. 361).

⁶⁰ Secțiunea Istorică l-a propus din nou la 4 iunie 1919, iar plenul l-a ales la 7 iunie, cu frumoasa recomandare a lui Iorga (*Analele Academiei Române*, cit., p. 326 și 361). În aceeași zi au fost aleși, tot ca membri corespondenți, Iustin Frățiman, Demostene Russo (ambii având ca raportor tot pe N. Iorga), Constantin Moisil, G. Popa-Lisseanu (raportor Vasile Pârvan) și Ștefan Meteș (raportor D. Onciul).

⁶¹ Telegrama nu e din 4, ci din 5 noiembrie (stil nou) 1918 și are următorul conținut: „Rog comunicați imediat următoarele agentului nostru diplomatic d-l Bodnărescu. Situația din ce în ce mai critică reclamă imperios neîntârziat intervenția armatei române. La din contra mișcarea bolșevică deslănțuită va avea cele mai grave urmări pentru chestia românească” (Teodor Balan, *Rolul lui Vasile Bodnărescu în preajma Unirii*, Cernăuți, 1938, p. 26). Răspunsul lui Sever Zotta, din 26 (?) octombrie/6 noiembrie 1918, a fost publicat de D[umitru] C[ovalciuc], *O scrisoare către Iancu Flondor*, în „Țara fașilor”, XX. Almanah Cultural-Literar al românilor nord-bucovineni, Cernăuți-Târgu Mureș, 2011, p. 132-135. Însă data **26 oct./6 nov.** nu poate fi corectă: între stilul vechi și cel nou trebuie să fie o diferență de 13 zile (aici sunt doar 11 !). Întrucât Zotta spune că a primit „ieri” telegrama lui Iancu Flondor, rezultă că e corectă data de stil nou (6 noiembrie), deci cea de stil vechi trebuie să fie *24 octombrie*. Am adus convenitele îndreptări: Ștefan S. Gorovei, *Două scrisori de la Sever Zotta. Note epistolografice*, în *ActaMS*, XIX-XX, 2020, p. 200-213 (v. p. 201-204).

⁶² Vasile Grigorcea (1883–1949), fratele Margaretei Zotta (v. *supra*, nota 29), diplomat de carieră; în anii 1940-1943 a fost acreditat ca Ministru plenipotențiar al României întâi pe lângă Sfântul Scaun și apoi pe lângă regele Italiei (Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, cit., I, p. 452).

⁶³ Telegrama din 9 noiembrie (stil nou) 1918, ora 12.40: „Rugăm comunicați agentului nostru

pe hârtie și Grigorcea și eu ne-am dus la Iorga spre a-i cere să intervină la Rege pentru o mai grabnică ocupare a Bucov[inei]. Era cam pe la // orele 4 p. m. Iorga a reacționat imediat și ne-am dus împreună la Palat (f[ostă] locuință lui Cuza-Vodă⁶⁴), unde ne-a întâmpinat adj[utantul] reg[al] Traian Stârcea⁶⁵. La R[ege] se afla Min[istrul] Franț[ei], contele de St. Aulaire⁶⁶ și după eșirea lui a intrat Iorga. R[egele] i-a spus că are cunoștință de telegr[amă] și că va vorbi cu Min[istrul] de Război. Însă abia în 11 nov. a intrat armata noastră în Cern[ăuți]; proastă întârziere, căci era ziua *armistițiului general*. Va să zică, 6 zile ne-au trebuit spre a trimite o divizie într-o țară învecinată a cărei unire {*completare marginală, cu asterisc*: cu celelalte țări surori} s-a proclamat, cu alte cuvinte, încă din 26 oct[ombrie]. //

După proclamarea solemnă a Unirii la Cern[ăuți] în 28 nov.⁶⁷, o delegație de acolo, în frunte cu Mitrop[olitul] Repta sosi să depună actul omagial și contractual la picioarele Tronului la Iași, spre a pleca apoi la Buc[urești] și a lua parte la intrarea triumfală a Regelui, Reginei etc. La întoarcere, Iancu Flondor, preș[edintele] Cons[iliului] Naț[ional], a dat lui Iorga, în sala „Tuflă”, un banchet la care a asistat delegația întreagă, eu și a[ltii]. Eu am vorbit p[entru] Iorga, zicând că dintre toți românii din Vechiul Regat, începând cu Sion, Alecsandri, Urechea etc., *nici unul n-a și suferit p[entru] Bucovina* îndrăgostită [= îndrăgită] de ei, numai Iorga, căruia i s-a interzis de guv[ernul] austriac să mai calce prin statele sale. Astfel, nu numai n-a mai // putut să se închine la mormântul lui Ștefan cel Mare, ci nici să viziteze bogatele arhive ale Austriei p[entru] scopurile sale științifice. Iorga a răspuns și răspunsul a f[ost] publicat a doua zi în „Neamul Rom[ânesc]” dimpreună cu r[ăsp]unsul dat lui Nistor, supt

diplomatic Dr. Bodnărescu următoarele: Rutenii au acaparat cu forța guvernul țării. În urma aceasta pretutindeni bande în plină revoltă cu caracter bolșevist. Viața și averea locuitorilor iminent amenințate. Cerem fără întârziere punerea la dispoziție a unei armate de 10.000, altminterea nu răspundem pentru gravele urmări și va fi nevoit Consiliul Național să demisioneze. Așteptăm imediat răspuns prin comandantul garnizoanei Burdujeni” (Teodor Balan, *op. cit.*, p. 30)

⁶⁴ Actualul Muzeu al Unirii, din strada Lăpușeanu.

⁶⁵ Traian Stârcea (1875-1928), ofițer, descendent al boierilor Stârcea din Bucovina; intrat în diplomație, a ajuns ministru al României la Budapesta (Emil Satco, *op. cit.*, II, p. 425).

⁶⁶ Charles de Beauvoil, conte de Saint-Aulaire (1866-1954), ministrul plenipotențiar al Franței în România din mai 1916. Amintirile din vremea misiunii sale în România au fost publicate de curând în limba română: Contele de Saint-Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, traducere din limba franceză de Ileana Sturdza, introducere și note de Mihai Dim. Sturdza, Editura „Humanitas”, București, 2003. Sever Zotta a rămas în relații amicale cu diplomatul francez, astfel încât la revenirea lui în România, în 1930, l-a însoțit în vizita făcută în Bucovina – cf. Ștefan S. Gorovei, *Sever Zotta. Secvențe biografice 1904-1940*, cit. (*supra*, nota 5), p. 76-77.

⁶⁷ 15/28 noiembrie. La solemnitate a fost prezent și Sever Zotta; întors la Iași, a redactat o interesantă scrisoare către Dimitre Onciul, la 21 noiembrie/ 4 decembrie – cf. Ștefan S. Gorovei, *Despre rolul lui Sever Zotta în unirea Bucovinei cu România*, cit. (*supra*, nota 4), p. 171-178; scrisoarea la p. 174-176.

titlul „Răspuns dat d[omni]lor Zotta și Nistor”⁶⁸, în care apreciază munca mea modestă și interesul meu pentru vechea boierime {urmează cuvinte șterse: care ar trebui să ducă să înțeleagă cu țărăni...} și adresându-se țărănilor din delegație li spune că cot la cot cu boierii trebuie să apere neamul etc⁶⁹.

După mutarea lui București (Șoseaua Napoleon⁷⁰ 6) și Vălenii de Munte, unde interiorul casei fu deteriorat de nemți, l-am // vizitat mai des, eu fiind ales și m[embru] al Com[itetului] Central al Soc[ietății] Ocrotirea Orfanilor de Război din partea secției Bucovina. Odată eram la el pe când se anunță vizita unui reporter al ziarului *Daily Mail*. Voiam să plec, dar m-a reținut. Rep[ortorul] îl întreabă deodată „dites moi, M[onsieur], pourquoi en Roumanie rien ne marche pas”. Iorga îmi aruncă o privire consternată și schimbă conversația, vorbind cu mare resp[ect] de def[unctul] „Nabab” G. Cantacuzino și a[ltele], nu prea în legătură cu întrebările reporterului.

Altă dată m-a impresionat când, cu un ton larmoiant, răzâmat cu mâinile la spate de bibl[iotecă], îmi spuse: „D[umnea]ta mă cunoști, d[omnu]le Zotta, vezi, eu niciodată nu voi fi ministrul Regelui Ferdinand”. De ce, // n-a spus, dar, precum vom vedea m[ai] j[os], avea motive justificate. În adevăr, fiind odată la vara mea prin alianță b[aronea]sa Bertie Stîrcea, n[ăscută] contesă de Vismes et de Ponthieu, prietenă f[oarte] bună și femeie frumoasă, cu mult charme⁷¹, l-am întâlnit pe *Barbu Știrbey* și firește era vorba de politică, mai ales guvernul fiind demisionat. Fiind vorba de un viitor P[ri]m Min[istru], arunc eu cuvântul //

⁶⁸ Textul se intitulează, de fapt, *Cuvânt de răspuns către d. Zotta la masa fraților bucovineni din 18 noembrie st. v. 1918*; a fost reprodus (după „Neamul Românesc”, nr. 327 din 1918) în Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Tiparul „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1938, p. 28-30. Menționându-i pe Zotta și pe Nistor, „cei doi mai tineri, care sunt de față și pe care nu i-a adus aici nici o poftă de leafă, nici o dorință de a face carieră, ci iubirea pentru cartea românească”, Iorga spune: „D-ta, d-le Zotta, ai îndrăgit vechea boierime și mai bine decât oricine i-ai descurcat spița și i-ai arătat rostul în paginile prea curând întrerupte ale «Arhivei Genealogice» a d-tale. Și astfel ai făcut istoria neamului. Căci, frați țărani din Câmpulungul Bucovinei, e sigur un lucru: că trecutul românesc, de putere și glorie, l-ați sprijinit împreună cu frații voștri boieri, voi ajutându-l cu brațul, ei dându-vă, nu numai toată mintea lor, dar și toată dreptatea unei inimi frățești. Și numai prin buna voastră înțelegere și conducere n-a sporit străinul în zilele cele bune de demult, cum în viitor el nu va spori când va fi aceeași bună înțelegere și conducere” (Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 29). Este ciudat că „masa fraților bucovineni” nu a lăsat nici o urmă în *Memoriile* lui Iorga...

⁶⁹ Aceste două paragrafe le-am reprodus și în articolul meu despre rolul lui Sever Zotta în unirea Bucovinei cu România, cit. (*supra*, nota 4), p. 173-174.

⁷⁰ De fapt, Șoseaua Bonaparte, ulterior Bulevardul Ilie Pintilie.

⁷¹ Contesa Berthe de Vismes de Ponthieu (1886-1937), căsătorită în 1904 cu baronul Ioan V. Stârcea (1867-1944): Ovidiu Leonte, *Stârcea. O familie cu blazon din fostul județ Roman*, Editura „Cetatea Doamnei”, Piatra-Neamț, 2018, p. 49-53. Imagini ale Berthei la p. 60 (Fig. 48) și 61 (Fig. 49). Sever Zotta i-a purtat o caldă afecțiune, pentru care stau mărturie zecile de scrisori (539 file) pe care i le-a adresat în anii 1919-1935, păstrate la Arhivele Naționale București, Fond familial Stârcea, inv. 2075, sub nr. 55 (Filofteia Rinziș, *Arhive personale și familiale*, I, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 154; inventarul fondului – alcătuit de Ilie Crisanta în 1989 – mi-a fost comunicat de d-l Ovidiu Leonte, căruia îi mulțumesc și aici pentru amabilitate).

Iorga. Cum, spune nemțește B. Știrbey *neștiind* că sunt *iorghist*, „*dem Manne kann man doch kein Land anvertrauen, das ist doch ein Narr*”. Am înghițit, bucuros să aflu de unde vine rezistența, și a doua zi m-am dus la Iorga, care făcea mari eforturi cu Dacia etc. spre // a determina un curent popular, ba câștigase și pe averescani, și-l întreb cum stă cu B. Știrbey. Îmi răspunde „*așa și așa, dar de ce mă întrebi*”. „*Pentru că el mi-a spus că D[omniei] V[oastre] nu vi se poate încredința o țară*”. Am suprimat, firește, finalul *de ce*. Iorga, însă, surâzând, ripostează „*dar lui i se poate încredința o Regină*”. Se știe că Știrb[ey] era amantul ei și că P[rincipe]sa Ileana este fiica lui. O știu și frații ei. // Firește că o glumă atât de fericită a făcut să râdă clasele superioare, unde a pătruns și a ajuns până la urechile lui B[arbu] Șt[irbey], precum am aflat mai târziu, după căs[ătoria] nepotului meu de soră // Șerban Flondor cu fiica Nadêje a lui B[arbu] Șt[irbey].

Între timp, fusesem ales *șef al org[anizației] iorghiste din Iași* și după alegere-mi sosi și telegr[ama] lui Iorga prin care mă roagă să primesc șefia. Ar fi venit prea târziu fără lovitura dată de mine și avocatul Lohan, p[entru] că preotul Țincoca⁷², șeful, voia să treacă cu tot bagajul la țărâniști (?). Intervenția noastră l-a pus în minoritate, noi am rămas (comitet) 6, cu Iorga, iar // el a f[ost] urmat numai de 3. Șefia mea însă a constat numai în mai mari îndatoriri bănești, căci de o *considerațiune*, obișnuită la alte partide față de șefii de org[anizații], nu era *nici vorbă* la Iorga. Nu admitea păreri independente și ne considera drept pedestal pentru înălțarea lui. Chiar la congrese, de o consfătuire cu noi nici pomeneală. Ba cu unii nu schimba măcar o vorbă. // Unii, jigniți, au și plecat, ca Țoni, Ifrim etc.

{Șters: O dată} Ca ilustrare: o dată a sosit Iorga la Iași, ca invitat din partea unei soc[ietăți] studențești să țină o conferință la Teatrul Național. Ce era mai natural ca să fiu înștiințat, cel puțin indirect, spre a putea veni la gară și a face oarecare propagandă. Nimic, de la alții am aflat că a sosit cu vagonul salon în care doarme. // Trebuia însă să-l invit la dejun etc. I-am făcut atunci un *enorm serviciu*. L-am invitat pe A. C. Cuza, al cărui fiu ținea pe nep[oata] mea de soră⁷³, să asiste la conferință. Cuza, care cu Iorga era certat, a considerat aceasta ca venind din partea *acestuia* și a venit, asistând în lojă. Proiectorul fiind defect, Iorga s-a ocupat de el după culise, iar Cuza întrebuiștea timpul cu o // promenadă în culoar. Studenții, văzând că *ambii lipsesc*, au presupus că *acum are loc împăcarea* și în acest gând au și rămas, încât seara, la plecare, Iorga abia putea să se apere în vagonul salon de năvălirea studenților, firește neavând nici o idee că a f[ost] o *înscenare* din partea mea.

⁷² Preotul Ioan P. Țincoca (1872-1962), teolog, profesor de religie la Iași. Tatăl dirijorului și compozitorului Remus Țincoca.

⁷³ Soția lui George A. Cuza, Maria Cuza (1896-1942), fiica Elenei Zotta (1879-1917), din prima ei căsătorie cu Emanuel Flondor; din a doua căsătorie, cu Iancu Flondor, au rezultat cei trei băieți: Șerban, Mircea și Neagoe. A fost cunoscută, ca poetă, sub numele *Maria de la Cozia*.

După dejunul luat la mine, dimpreună cu Munteanu-Râmnic și cu fiica lui Sanda⁷⁴, care a spus fiicei mele „*să te ferească D[umne]zeu să ai un astfel de tată*”, am făcut, // cu autom[obilul] lui G. Brătianu, pus mie la dispoziție, o excursie la M[ănăstirea] Dobrovăț, f[oarte] interesantă, unde I[orga] pur și simplu a confiscat o Evanghelie fără forme sau *chitanță*, p[entru] Com[isia] Mon[umentelor] Ist[orice]. Ce mentalitate! Dar bietul preut cum este acoperit? Pe drum, fiind mari hopuri, era penibil de văzut fața crispată a lui Iorga înaintea unui // hop. Era f[oarte] fricos.

Mai avea Iorga un cusur exasperant. Majoritatea aderenților lui fiind din corpul *didactic*, se întâmpla des să fie rugat a interveni la Min[isterul] Instrucției în interesul lor. Însă Iorga avea cu Min[isterul] un *cont mare*: Școala din Paris, Roma, Veneția, Instituțiunile din Vălenii de Munte, Com[isia] Mon[umentelor] Ist[orice], „Rev[ista] Ist[orică]”, încât orice altă intervenție ar fi *grevat contul lui* în dauna⁷⁵ // interesului său personal. Așa am pățit-o și noi, 3 șefi ai Arhivelor Statului, Cluj (Meteș⁷⁶), Chișinău (Boga⁷⁷) și Iași, când s-a nimerit să fim împreună la Chișinău la un congres al partidului, unde Iorga ne-a dus cu vag[onul] salon. Deși cauza noastră era f[oarte] *dreaptă* (am dat apoi Min[isterul] în jud[ecată] și am câștigat) și deși eram 2 *șefi de org[anizații]* (Meteș și eu), dintre cari, se știe, lui *Meteș* era f[oarte] îndatorat, ca *biograful* {*sters*: lui} și *bibliograful* lui, n-a făcut absolut *nimic*; ba chiar a tăcut când l-am rugat cu insistență. Aceasta se numește *egoism*, nici măcar *egocentrism*. //

Vine acum o mare încercare în ce privește fidelitatea mea. Dar întâi să amintesc *cum am ajuns la Iorga* de la Carp – Filipescu – T. Ionescu. Iorga fuzionase cu țărâniștii lui Maniu, {*sters*: cu care} mai înainte fuzionase gruparea cons. [?] din Iași [*tăiat*: de supt șefia lui Maniu]. Șeful meu local era însă un om cu care nu mă înțelegeam. Eu naționalist, el realist, eu visător, istoric, poet, el avocat, gheșeftar și fabricant de untdelemn de soare [floarea soarelui]. Cred că ieșenii l-au ghicit. Era conu' *Nicu Kanano*, de altfel om bun și cumsecade, preș[edinte] al Jokey-Clubului etc. și din fam[ilie] veche, a cărei orig[ine] nu s-a cunoscut până la mine, ci numai s-a bănuit (imi pare de Tanoviceanu). // Un doc[ument] la ing[inerul] A. Băicoianu arată că se trăgea din *Const[antin] postelnicul Ciobanul* (fără nume de fam[ilie]), citat de Let[opisește], II, la 1683 și în a[lte] l[ocuri]. Prob[abil] era rudă cu Duca v[oie]v[od] și venit cu acesta în

⁷⁴ Eroare; Sanda era numele fiicei lui Zotta: Ruxanda Zotta (1911-2004), căsătorită d'Albon. Fata care l-a însoțit pe Iorga trebuie să fie ori Magdalena (viitoarea doamnă Valota), ori Liliana (viitoarea doamnă Pippidi), mai apropiate ca vârstă de fata gazdei.

⁷⁵ Aici, s-au sărit două pagini, pe care Zotta le-a recuperat, scriind textul reproduș în **Anexa I**.

⁷⁶ Istoricul Ștefan Meteș (1887-1977), omologul lui Sever Zotta la Cluj. Apropiat al lui Iorga, deputat din partea partidului acestuia, a fost subsecretar de Stat la Ministerul Instrucțiunii Publice în guvernul Iorga.

⁷⁷ Leon T. Boga (1886-1974), directorul filialei (Direcția Regională) din Chișinău a Arhivelor Statului. Aromân, s-a atașat de Basarabia și a publicat seria de *Documente basarabene* (I-XX, 1928-1938).

țară din Maced[onia]. Însuși Kan[ano] a avut o dată o eșire față de o părere a mea despre T. Ionescu „*de aceia nu ne înțelegem*”. Când deci fuziunea cu țărăniștii s-a desfăcut, eram bucuros să am motiv de a rămânea cu Iorga fără a fi „transfug”. Precum am menționat m[ai] s[us], o chestie de conștiință și de toată gravitatea s-a ivit între raporturile noastre. „**Chestia închisă**”, adecă cea a *Prințului Carol*. Iorga l-a apărut în ziua de 4 ianuarie 1926, când Parla//mentul a acceptat ostracizarea P[rințu]lui, adevărat cu învoirea Regelui, *Tatălui*. La Paris, însă, a avut loc o scenă între Prinț și el, care a dus la o mare răceală, încât întorcându-se după un timp mai îndelungat de acolo, *Iorga a spus la gara Buc[urești] jurnaliștilor că Prințul duce acolo o viață nedemnă*. Eu aveam însă pe de o parte alte informațiuni despre viața P[rințu]lui, chiar de la vara d[nei] Lupescu, d-ra Lucie Bogen din Iași, care a f[ost] oaspele // Prințului la Paris, cât și de la numeroșii lui prieteni cari îl vizitau sau auziau despre el vorbindu-se la Paris. Pe de altă parte, eram pozitiv informat că *armata până la maior și mai sus ține* cu el și era sătulă de lipsa unui șef în fruntea armatei. Voi reveni asupra acestei chestiuni în amintirile mele privitoare la Prințul Carol. N-am făcut deci, sigur de succes și dându-mi seama că regența fără un Regent tare (ca Horty de ex[emplu]) duce la rep[ublică], *nici o taină* din sentimentele mele *carliste*, ba chiar propagandă și în arma//tă (la Cercul Mil[itari], curse etc.), cu tot riscul să fiu c[on]f[orm] legei *ad hoc* condamnat la 2 ani închisoare. Asta nu m-a împiedecat să dau nenorocitei P[rincipe]se Elena tot respectul meu, nădăjduind că iar se va uni frumoasa pereche care vizitase de 2 ori Arhiva Statului. P[rincipe]sa era față de mine f[oarte] binevoitoare și n-a omis prilej, unde ne-am întâlnit, spre a mă distinge, chiar la Derby la Buc[urești]. Aflându-mă odată acolo, sunt însă surprins găsind seara în locuința mea (la D[oam]na Elena Seulescu⁷⁸) o invitație din partea P[rincipe]sei de a mă prezenta a doua zi la ora 11 în // audiență. M-a primit foarte amabil, întrebându-mă întâi de sănătate și apoi mi-a spus cu blândețe că a auzit că sunt „*einer der Hauptkarlisten*” din Iași. De ce? {*adaos marginal, cu asterisc*: I-am spus: die Armee hat keinen Chef und wir nur gewöhnt die hand des Voevoden zu fühlen}.? Cum se poate etc. A urmat o revărsare de aprecieri defavorabile. Î[n]tre] a[Itele], îmi spuse că Pr[ințul] a trimis lui Iorga „*einen ganz gemeinen Brief*” [cuvinte șterse: Nu mi-a cerut renunțarea la propagandă, dar eu însumi i-am promis-o]. După terminarea audienței, care era f[oarte] cordială, ca cunoscând simpatiile mele față de ea (i-am și dăruit // o icoană veche din sec[olul] XVII, cu Sf[in]ții Mihail și Gavril), am mers glonte la Iorga. Intrând, îi pun întrebarea netă: „*Vă rog, D[omnu]le Iorga, să-mi spuneți care este atitudinea D[omniei]-Voastre definitivă în chestia Prințului Carol*”. Mă întrebă de ce și-i spun că am f[ost] chemat în audiență. F[oarte] mirat, repeta mereu: „*De unde știe ea că d[umnea]ta ești carlist*”, ceia ce denotă *naivitatea* lui, ignorând situația

⁷⁸ Soția lui Mihail (Mișu) Seulescu și mama fetelor Ana și Mariella, despre care va fi vorba mai departe.

mea socială, care și la București era excelentă, unde frecventam saloanele cele mai exclusiviste. Pe urmă, așezându-se la birou, eu lângă el, îl întreb dacă a primit într-adevăr o scrisoare insultătoare din partea Prințului. Îmi răspunde: „Da, // dar n-am citit-o, ci nevasta mea, p[entru] că eu nu citesc scrisori insultătoare. Numai atâta țin minte că mi-a scris, că am f[ost] totdeauna lipsit de caracter”. Aceasta în legătură cu interviul de la gara Buc[urești]. „Am răspuns prin Munteanu-Râmnic⁷⁹ și Fortunescu⁸⁰ (?). Pe urmă, f[oarte] iritat, îmi povestește scena de la Paris. A f[ost] la Pr[inț] și i-a spus să se întoarcă în țară și să se lepede de Lupeasca. Cum vorbea pe ton ridicat, Pr[inț]ul a făcut un gest care l-a făcut la rândul său pe Iorga să se scoale să bată [notă de subsol cu asterisc: A reprodus scena cu pumnul] cu // pumnul în masă și să strige P[rințu]lui „Atunci în lături”. Adevărul însă este că i-a spus „leapădă-te de curva aceasta” și că P[rinț]ul voia să-l pălmuiască, dar s-a resemnat față de f[ostul] său profesor. Iorga mai voia să-mi mai povestească, dar era ora 13 fără 5 minute și la 13 trebuia să fiu la dejun la P[rincipe]sa Alexandrina Cantacuzino, care locuia aproape. Regret că n-am întârziat, p[entru] că a întârziat și dejunul și aș fi aflat poate mai multe lucruri interesante. Acum mi-am pus chestiunea ce să fac. Pot să rămân în partid fiind în dez//acord cu șeful pe o chestie atât de importantă? Am găsit împăcarea conștiinței mele în împrejurarea că chestia doar nu era la ordinea zilei și Iorga avea timp să-și schimbe părerea, precum s-a și întâmplat în 1930.

Dar acum vine la rând iar o mică trădare, pe care am aflat-o abia după un an.

Numai plecasem, că Iorga luă telef[onul] Palatului de la Ioșca și zise d[oam]nei de onoare Plagino⁸¹ relativ la vizita mea la el să nu se // facă indiscrețiuni pe sama lui. Trebuie a ști că era în cele mai bune raporturi cu P[rincipe]sa Elena. Aceasta m-a lăsat să simt puțin supărarea ei {pasaj șters: (fără să cunosc atunci cauza)}, la un dîneu la Polizu la Maxut⁸² {notă de subsol, cu asterisc: Neadresându-se mie nici înainte, nici după dîneu}, dar explicând d[oam]nei Plagino că eram dator să cunosc părerea șefului meu politic, s-a mulțămît {șters: calmat} și m-a invitat p[entru] a doua zi la ceai, tot acolo. //

Acum venim la ultimul, dar și cel mai trist capitol din istoria relațiilor mele cu Iorga.

⁷⁹ Profesorul D. Munteanu-Râmnic (1877-1950), apropiat al lui Iorga (cu care se și înrudea), vicepreședinte al Partidului Național Democrat, subsecretar de Stat la Ministerul de Interne în guvernul Iorga.

⁸⁰ Profesorul C. D. Fortunescu (1874-1965), cărturar craiovean, secretar general la Ministerul Instrucțiunii Publice în guvernul Iorga. Numele său este legat de acela al revistei „Arhivele Olteniei”.

⁸¹ Colette (Nicola) Lahovary, căsătorită cu George Al. Plagino (1876-1949), cunoscut pentru implicarea sa în mișcarea sportivă olimpică.

⁸² La Maxut era conacul construit de Constantin Ghika-Dekeni (1848-1910), moștenit de fiica acestuia Adina (1879-1977), căsătorită cu Nicolae Polizu-Mișunești (1874-1953).

Era în primăvara {șters: la începutul verii} 1931 când, fiind la Dângeni⁸³, aflu că, după o vacanță guvernamentală, cam prea lungă, a fost însărcinat Iorga cu compunerea guvernului. După informația precisă a nep[otului] meu Neagoe Flondor, lucrurile s-au petrecut astfel.

R[ege]le Carol a chemat la Palat pe șefii partidelor și f[oiști] miniștri și li-a spus că criza guvernamentală durează prea mult (cam 14 zile⁸⁴) și i-a întrebat ce ar fi de făcut. Atunci, *Argetoianu* a arătat // R[ege]lui pe Iorga și a spus „*Iată soluția*”. Iorga, fericit firește, a primit și cel dintâi intrat în noul guv[ern] era *Argetoianu*, la *Fin[anțe]*, căruia apoi i s-au dat și *Internele*, va se zică cele mai imp[ortante] portofolii, Iorga mulțămindu-se cu *Instrucțiunile*, unde controla roșul pe buze al funcționarelor. Cum am aflat știrea, am plecat imediat la Iași spre a lua în primire „*situația*”. Mavroc[ordat] mă felicita că am câștigat pontând pe acest *outsider*, precum nici mie nu-mi venise gândul că un partid atât de slab, fără cadre, ar putea să vină *singur* la putere. Sosind la Iași, așteptam chemarea la București // p[entru] informațiuni și dispozițiuni electorale, iar prietenii politici și alții începeau să năvălească și să mă plictisească. *Buc[ureștiul] însă tace*. Atunci am plecat cu Lohan și cu o secătură de preot tânăr, care în ultimul moment s-a descoperit iorghist, la Buc[urești]. Primul duș, că Iorga n-a primit „*delegația*”, ci numai pe mine, pe care m-a trimis p[entru] chestiuni electorale la secr[etarul] partidului, med. dr. Popa din str. 11 Iunie. Macedoromânul ne-a primit bine și am stabilit, neavând destui candidați p[entru] ocuparea tuturor mandatelor, 2 Sen[at] și 7 Cam[eră], ca *eu să candidez* // primo loco la *Senat*, iar *Lohan*, *N. Ștefănescu* avocat și *Derojan* industriaș la *Cameră*, celelalte locuri rămânând liberalilor cartelați și averescanilor.

Între timp, ia *Argetoianu Internele* și „*Lumea*” din Iași scrie că cu aceasta „*sansele d[omnu]lui Zotta au căzut vertiginos*”⁸⁵. N-am dat importanță zvonului, întrucât nu eram certat cu Arget[oianu], ba îi făcusem o vizită, la care răspunse prin o cartă [de vizită] trimisă la Iași, {șters: iar} mama lui era o prietenă bună a mătușii mele Natalia Hurmuzaki⁸⁶, iar, pe deasupra, // eram amândoi *masoni*, Arg[etoianu] având gradul 33, iar eu cel de Maestru. Fusesem băgat aproape cu forța în această soc[ietate], în contra căreia eram din principiu, de către *carliști*, cari probabil aflaseră că Prințul în exil s-a făcut *mason* {*notă de subsol cu asterisc*: o rev[istă] mas[onică] franc[eză] îi zice „*notre frère*”}. De fapt, făceau parte din

⁸³ La Dângeni (Botoșani) își avea moșia Ioan Mavrocordat, cumnatul lui Sever Zotta.

⁸⁴ În adevăr, guvernul țărănist al lui G. G. Mironescu a demisionat la 4 aprilie, iar guvernul Iorga s-a format la 18 aprilie.

⁸⁵ V. și Liviu Papuc, *op. cit.*, p. 72: ziarul „*Lumea*” din 8 mai 1931.

⁸⁶ Natalia Stârcea (1842-1916), soția baronului Neculai Hurmuzaki (1826-1909), fratele lui Gheorghe Hurmuzaki, bunicul matern al lui Sever Zotta.

Loja din Iași (Mare-Maestru M. Sadoveanu) mai mulți ofiț[eri] // de aviație și întreaga av[iație] era carlistă.

Totuși, plecând iar la Buc[urești], am observat la d[octo]rul Popa o *atmosferă schimbată*. Ne-a făcut reproșuri că n-am pus candidați. Că la Senat a f[ost] pus primul dr. Cantacuzino deoarece *noi n-am pus (inexact, era locul meu)*. *Se simțea că nu mai este stăpân pe situație {notă de subsol cu asterisc: cu toate că Munteanu-Râmnic era subsecr[etar] de Stat la Interne}. Argetoianu dispunea cum voia. //*

M-am dus la Iorga cu secr[etarul] gen[eral] Fortunescu și cu dir[ectorul] gen[eral] al inv[ățământului] prim[ar] Ghițescu (pe care nu știu de ce nu l-a dat imediat afară). Când intru cu ei în biroul lui Iorga, îmi spune *nu, d[umnea]ta în cealaltă cameră. Aici este Minister, acolo Club*, în loc să mă întrebe dacă am o chestie în interes de serviciu. De fapt era, // venisem să-i cer, p[entru] că eu ca funcționar n-aveam dreptul elect[oral] pasiv, să-mi ia *demisia* mea de la Arhivă în alb, cu 10 zile înaintea alegerilor {șters: urmând ca după guv.}, spre a nu mă expune unei invalidări.

Am mers însă la d[oam]na Iorga⁸⁷, pe care am felicitat-o călduros de marele eveniment și i-am explicat scopul vizitei mele. Se făcuse târziu, c[irca] ora 14, și eram invitat la dejun la N. Mavrocordat. Trecând {șters: spre} prin coridor spre eșire {șters: Iorga îmi făcu}, pe lângă ușa deschisă spre camera „*Minister*”, Iorga // îmi făcuse un semn cu mâna să mai aștept. Eram însă sătul de așteptare și nu voiam să comit o impoliteță inutilă față de Mavroc[ordat], căci telefon nu era de întrebuițat în acel moment, am răspuns „*Am spus d[oam]nei Iorga*” și m-am dus.

Poate, față de un Pr[im] Min[istru], era o greșeală, dar eram și puțin jignit de bătaia de joc, căci // d[om]nii ceilalți erau simpli *subalterni*, cari și ei puteau aștepta câteva minute⁸⁸.

Se apropie ziua alegerilor. Șezând, cu o zi înaintea fixării candidaturilor, pe trotuar la [berăria] Azuga, un averescan, col[onel] în rez[ervă], îmi spuse: „*Ești lucrat, d[omnu]le Zotta și te sfātuiesc urcă-te în primul tren și pleacă la București*”. Nici acest avertisment nu putea să mă impresioneze, căci înțelegeam că vreunul din candidații noștri ar fi poate în discuție, dar // nu persoana mea. Pe de altă parte, *iorghist*, *carlist* și *mason*, consideram orice eșec ca imposibil. Firește, nu puteam să spun de ce contez cu *Argetoianu*. Iată însă că sosește seara fatală de vineri, când în „*Opinia*”, adusă de Lohan, citesc {șters: că nici u} lista candidaților,

⁸⁷ S-ar părea că vizita a avut loc în locuința lui N. Iorga, ceea ce coincide cu relatarea Catincăi Iorga într-o scrisoare către Magda Iorga, din 27 aprilie 1931: „Ce să-ți vorbesc de casa mea? E un haos. El nu primește la Prezenție, primește aici jos. Se perindă o lume!” – *Scrisori către Catinca*, cit. (*supra*, nota 17), p. 222.

⁸⁸ Mi se pare ușor de înțeles reacția lui Zotta. În 1916-1918, la Iași, îi pusese la dispoziție lui Iorga biroul său, biblioteca sa, îl invitase la dejun, îi procurase alimente, îl susținuse și-i fusese un ajutor credincios. Avea tot dreptul să creadă că cineva ca el nu poate și nu trebuie să fie tratat ca un *subaltern*. Din punctul lui de vedere, faptul că prietenul său devenise prim-ministru nu era, **nu putea fi**, de natură să schimbe caracterul raporturilor dintre ei.

din care lipsesc Lohan, Ștefănescu și Derojan, iar mie mi se face onoarea de a mă arunca din Senat la locul 7 {sters: 6} Cameră, *de regulă* pierdut față de cuziști. Locul meu la Senat îl ocupă *M. Sadoveanu*⁸⁹! //

Furios, merg seara la Lojă și fac lui Sadoveanu o scenă formidabilă. *Îl acuz* față de N. Gheorghide, de la Cred[itul] Urb[an], și el șeful unei Loji, pur și simplu de *trădare masonă* și-i spun i[n]tre a[ltele] „*D[umnea]ta nu vei muri ca Miron Barnovski cu zâmbetul pe buze*”. Sad[oveanu] își freca jenat mâinile, *minți* că *Iorga i-ar fi oferit acest loc*, pe când Gheorghide, supt avalanșa loviturilor mele oratorice, se făcea de tot mic, că de-abia-i vedeai capul. Totuși, trebuia o soluție de ultimul moment și // redactez în numele lui Sad[oveanu] o teleg[amă] către Iorga, *cerând să mi se dea un loc sigur*. Spun că voi duce imediat tel[egramă] la poștă. Sad[oveanu] spune „*nu se poate, asta-i chestie de „Stat” și mai bine o dau mâine dim[ineață] prin Prefectură, șifrată*”. *Prostește*, eu, cavalerul *occidental* {*notă de subsol cu asterisc, întinsă pe două pagini*: Contextul meu cu nob[ilimea] austriacă a influențat asupra mentalității mele native până și în expresia feței, încât /sters: mai toți/ unii diplomați etc. străini mă luau drept /sters, *cuvânt ilizibil*/} străin. Așa și P[rincipe]sa Elena}, nedeprins cu astfel de bandiți orientali puși în locurile cele mai înalte, *cedez*. A doua zi mă împac cu Victor Iamandi, șeful lib[eralilor] și cu stiloul lui la berărie scriu teleg[ama] către Argetoianu, // cerând schimbarea locului meu la Cameră cu N° 4, destinat faimosului avocat *Onor[iu] Popovici*, scăpat de Mărzescu de pușcărie (averescan). Totdeodată, telegrafiez vărului meu I. Stârcea, // M[are] Maestru de ceremonii⁹⁰, rugându-l să vorbească cu Arget[oianu]. După {sters: masă} dejun, vine la mine Pref[ectul] {sters: Arsenie} Axenti și-mi cere să iscălesc lista candidaților, altfel ea rămânând nevalabilă. Consimt numai condiționat, dacă primesc *alt loc*. Cum nu mai poate să ia acest angajament, a doua zi dum[inică] fiind alegerea, consideră condițiunea mea ca refuz și pleacă în căutarea altui candidat. Trimit un autom[obil] la Chișinău și prof[esorul] Fedeleș⁹¹ se

⁸⁹ Din această poziție, scriitorul va deveni președinte al Senatului. V. și scrisoarea pe care i-a trimis-o N. Iorga în ianuarie 1937, în care, alături de reproșurile privind conducerea ziarelor „Adevărul” și „Dimineța”, se află și acestea: „... mason cum ai crezut cu cale să fii – ce ridiculă superstiție ocultă o fi și aceea! – și, se pare, om de stânga [...] eu nu te-am știut decât de dreapta când te-am făcut, numai eu, președinte al Senatului” (N. Iorga, *Correspondență*, III, ediție îngrijită, note, indici de Ecaterina Vaum, Editura „Minerva”, București, 1991, p. 186-187).

⁹⁰ Baronul Ion Stârcea (1867-1944), din ramura de la Crasna: cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, II, cit., p. 425; Ovidiu Leonte, *Stârcea. O familie cu blazon din fostul județ Roman*, cit. (*supra*, nota 71), p. 49-53. Mătușa lui paternă, Natalia, fusese căsătorită cu Nicolae Hurmuzaki, unchiul mare al lui Sever Zotta (cf. *supra*, nota 86). Era văr de gradul II al lui Traian Stârcea, adjutantul regal din 1917 (cf. *supra*, nota 65). S-a căsătorit în 1904 cu contesa Berthe de Vismes de Ponthieu (cf. *supra*, nota 71). Unul dintre copiii lor este Ionel Mocsony-Stârcea (1909-1991), mareșal al Curții Regale a României (Ovidiu Leonte, *op. cit.*, p. 62, 65-77).

⁹¹ Constantin Fedeleș (1877-1958), profesor de filosofie la Universitatea din Iași.

înjosește (de altfel un om f[oarte] bine) // să primească acest trist rol. Dacă plecăm din Iași, *cădea*, în lipsa pronunțării mele, *întreaga listă* de la Cameră cu I. Petrovici – canală consumată – în cap. Dar furia lui Iorga-Arg[etoianu] m-ar fi distrus. Aș fi f[ost] destituit p[entru] plecare fără concediu și situația mea materială nu-mi permitea astfel de riscuri, mai ales fiind căs[ătorit] cu copii. //

Plec deci la Buc[urești] spre a-mi scăpa cel puțin mandatul [pentru] *Senat* [la] *Storojineț*, p[entru] care din precauțiune eram notat de Popa la prima noastră consfătuire. Merg la Com[isia] electorală, fac gură mai ales în contra excrocului Onor[iu] Popovici și cer *mand[atul] Stor[ojineț]*. Mi se spune, jenat, că e prea târziu, fiind acolo fixată candidatura p[entru] cine – credeți – celalt șef de lojă: *Gheorghia*. *Deci conspirație clară în contra mea, spre a-mi închide drumul spre Parlament*. De ce? Vom // vedea.

Sosind la Iorga, acesta mă ia în autom[obilul] în care tocmai se urca spre a asista la inaugurarea monumentului Reg[imentului] 9 Grăniceri, comandat de col[onelul] Racoviceanu. Primul cuvânt al lui Iorga este „*Numai de alegeri să nu-mi vorbești, eu nu mă amestec*”. Ating totuși chestiunea indirect și el îmi spune că în calitatea sa de prim-min[istru] are posibilitatea să dea prietenilor săi *alte satisfacții*. *Telegrama lui Sadoveanu n-a primit-o*.

La Stârcea, aflu că a vorbit cu Arg[etoianu], care venise la // Palat, și că [acesta] i-a spus că am refuzat ce mi se oferea, întrebându-l un cuvânt pe care Stârcea nu voia să-l reproducă, dar spunea că *nu este o ofensă*. Evident, „*nebunul acesta*”, precum este obiceiul lui A[rgetoianu] de a întrebuița cuvinte tari, țigănești.

Iată cum am fost lucrat, pe de o parte de ieșeni (Popovici etc.), {*marginal: informând greșit Centrul cu intenție*}, pe de alta ce fel de camaraderie „frățască” înțelegea să aibe Arg[etoianu], un „*atout*” al meu în jocul acesta?

Refuzul la care *poate se // [re]ferea* Arg[etoianu] era altul, de care eram cu totul nevinovat. În ziua de 26 apr[ilie] 1931 (ziua nașterii mele), *Radio Buc[urești]* comunica {*șters: spunea*} „*D[omn]ul Zotta, căruia i s-a oferit Ministerul Bucovinei, a refuzat, neînțelegând să mai existe ministere regionale*”. // Această com[unicare] a fost desigur dictată de Iorga și de fapt a suprimat acest post inutil.

Se mai poate, deși nu cred, atitudinea lui Arg[etoianu] să fi fost un act personal de răzbunare, în caz că cele relatate de mine despre el ar fi ajuns la urechile lui {*șters: sale*}. Iată despre ce este vorba. La nunta Anii M. Seulescu⁹², într-o lună de dec[embrie], am f[ost] la bis[erică] Domnița Balașa și am văzut cum // Arg[etoianu] {*șters: prieten intim cu M. Seu[lescu]*} la eșirea din bis[erică] a scos o țigară de foi din buzunar și a *aprinso la candela roșie din*

⁹² Ana Seulescu a fost căsătorită cu un văr aparținând aceleiași familii (mulțumesc d-lui Mihai Dim. Sturdza pentru această informație). A fost prietenă cu G. M. Cantacuzino și datorită ei au ajuns la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași cele 99 de acuarele ale acestuia: Laura Guțanu, *Documente G. M. Cantacuzino în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, în „Biblos”, 16, 2004, p. 14-15.

pridvorul bisericei. Faptul m-a indignat și l-am povestit, iar d[oam]na S[eulescu], f[oarte] guralivă, desigur a grijit de răspândirea telef[onică] a acestei blasfemii, văzută și de fiica ei Mariella⁹³ și se va fi indignat și oficial, ca vicepreș[edintă] a Soc[ietății] ortod. fem. [*desigur, Societatea Femeilor Ortodoxe*]. Mă îndoiesc însă că cineva va fi avut curajul să-i spună lui Arg[etoianu] critica mea.

Judecata clară asupra cazului meu mi-am făcut-o însă abia după // câțiva ani, după decapitarea tuturor șefilor de partide. Punând această tendință regală în legătură cu guvernarea lui Iorga, {sters: serios} *sabotată feroce* de Argetoianu mai ales prin *neplata la timp a lefilor* tocmai *corpului didactic* și *armatei*, corpuri sociale atât de apropiate lui Iorga, reiese că acesta trebuia să fie cel dintâi șef de p[artid] *distrus*. Cum însă Arg[etoianu] va fi știut de la M. Seulescu⁹⁴, care ținea mult la mine, că vorbesc bine în public, cum ca academician și nob[il] aveam și un // oarecare prestigiu și multe *legături sociale în chiar cercurile lui Arget[oianu]* {marginal, notă cu asterisc: în aceste cercuri puteam să-i controlez intrigile}, eclipsarea mea din parlament însemna o lovitură dată lui Iorga, aproape cu totul lipsit de oameni de talent și neavând pe nici unul din clasa mea.

Dacă însă înțeleg lovitura lui Arg[etoianu], de altfel o bine cunoscută brută, care a spus în Parl[ament] unui {sters: lui} Iorga „*îți bag pumnul în gură*”, iar lui Mihalach, șeful partidului țărănesc, „*pupă-mă*”, // *nu pot să iert pe Iorga de totala lipsă de reacțiune față de martirizarea mea politică* {marginal, notă cu asterisc: și Ștefănescu, de 20 de ani în partid cu cheltuieli de c[irca] 100.000 lei}, care a produs cea mai mare senzație în lumea pol[itică] și socială. Tăfali mi-a spus că a utilizat „*cazul*” într-o propagandă electorală, arătând cum își răsplătește Iorga prietenii. //

„*Satisfacția*” primită dimpreună cu câțiva profesori universitari, dintre cari însă *nici unul nu era șef de organizație neales*, a fost Coroana Rom[âniei] în gradul de comandor. Atâta tot. Mi-am dat deci imediat demisia din șefie, recomandând pe fiul lui, // Mircea, care n-a primit și astfel *s-a dizolvat* mica grupare pe care o scăpasem de distrugere prin pr[eotul] Țincoca. Scăpasem *steagul* și acum trebuia să-l închin, tocmai când puteam să fluture cu mândrie. *Ce prostie!!* //

P[entru] mine însă lovitura nu se mărginea la un eșec *politic*. Lumea uimită a *căutat cauza* și cum aveam obiceiul de a bea seara mai mult ca obișnuit, de regulă acasă, spre a dormi mai bine, firește, s-a oprit la acest cusur, zguduindu-mi solida mea reputație morală de 20 de ani, fără să se gândească, că notoria beție a lui Victor Iamandi nu l-a împiedecat să devină chiar ministru, precum nici G. Cuza n-a fost îndepărtat din acelaș[i] cusur de parlament {notă de subsol cu asterisc: dar

⁹³ Mariella Seulescu, cunoscuta traducătoare din Montaigne.

⁹⁴ Mihail (Mișu) Seulescu (1861-1929), om politic, profesor la Universitatea din București, descendent din vechi familii boierești din Oltenia. Frumoase pagini despre el la Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, Editura „All Educational”, București, 2000 (v. mai ales p. 124-126).

Zelea-Codreanu și a[Itii]?} și de portofoliu ministerial. Dar lumea trebuie să găsească o cauză și este explicabil, // cazul meu neavând decât o singură analogie în Țara Rom[ânească] {sters: precum am afl[at]}. La Cameră, bătrânul Cuza l-a atins, regretând absența mea. *Iorga a dat consimțind din cap*. Eu însă nu l-am mai vizitat și am încetat după doi ani să-i trimit și felicitările obișnuite de Sf. Neculai⁹⁵.

După ce am ieșit la pensie, Iorga fiind cu o excursie la Iași și vizitând Arhivele Statului, a spus excursioniștilor „*aici a fost // mulți ani prietenul meu Sever Zotta*”⁹⁶ (com[unicat] de Ungureanu⁹⁷). Desigur, i-am fost [prieten], dar el n-a înțeles-o [prietenia] decât ca adesiune, admirațiune, nu ca reciprocitate. Totuși, bilanțul general al raporturilor mele cu el nu este pasiv. *Scripta manent // și ceia ce a scris despre mine este mai întotdeauna elogios*. Mai ales în necrologul p[entru] Tanoviceanu, cuprins în cărțile „*Oameni cari au fost*”, unde menționând activitatea mea genealogică, întrebuițează cuvintele „*Inimitabilă precisiune și uimitoare bogăție de informație*”⁹⁸. În critica despre studiul meu despre „Strămoșii P[rincipe]sei noastre moștenitoare”⁹⁹, // scrie „*studiu de mare erudiție*” („*Rev[ista] Ist[orică]*”). Despre piesa mea [despre] Vasile Lupu: „*Sunt versuri cu răsunset în piesa d[omnu]lui Sever Zotta*”.

Considerând și ajutorul dat în chestia Arh[ivei] Stat[ului] și la Acad[emie], pot mai mult să-i fiu recunoscător și să-i ert păcatul din 1931 prin incapacitatea // lui totală de ordin politic și opacitatea față de intrigile lui Argetoianu. Nu Iorga singur este însă vinovat de *reaua* lui guvernare, precum am menționat a fost *sabotat* cu premeditare și *cu avizul Regelui*. Poate că supt spuză mai *mocnea și focul* din Paris. Dar mai curând „cazul” Iorga făcu parte din

⁹⁵ În *Corespondența Iorga*, de la Biblioteca Academiei Române, ultimul mesaj de la Sever Zotta e din 5 decembrie 1935 (felicitare pentru ziua numelui). Mulțumesc d-nei dr. Mihaela Denize de la Institutul de Istorie „N. Iorga” pentru această amabilă comunicare.

⁹⁶ În 1934, în șirul celor care, conducând Arhivele Statului, „li-au dat o organizație vrednică de cultura timpului”, menționa și pe „prietenul meu bucovinean, acum la Iași, d. Sever Zotta” (cf. *Sfaturi pe întunerec*, I, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1936, p. 168; textul fusese publicat în „*Neamul Românesc*” din 1 noiembrie 1934).

⁹⁷ Gheorghe Ungureanu (1907-1975), arhivist ieșean, „ucenic” al lui Zotta și viitor succesori în postul de director al Arhivelor ieșene (1941-1969). A scris pagini călduroase despre magistrul său: *Sever Zotta*, în „*Cetatea Moldovei*”, an. II, vol. II, nr.11-12, august-septembrie 1941, p. 341-343; *Sever Zotta*, în *Figuri de arhiviști*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1971, p. 231-236. V. și D. Ivănescu, *Sever Zotta în corespondență cu Gh. Ungureanu*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 1-2, p. 209-216.

⁹⁸ Formularea exactă: „precizarea neimitabilă și informația uimitoare de bogată a studiilor d-lui Sever de Zotta” – N. Iorga, *Oameni cari au fost*, ediție îngrijită și note de Ion Roman, II, Editura pentru Literatură. București, 1967, p. 74. O formulare aproape identică și în aprecierea studiului despre Vasile Alecsandri: „D. Zotta, ale cărui cercetări sunt de o bogăție de informație și de o precisiune inimitabile” („*Revista Istorică*”, VII, 1921, 7-9, p. 201).

⁹⁹ Publicat în mai multe numere din „*Ioan Neculce*. Buletinul Muzeului Municipal Iași”: I, 1921, p. 61-81; II, 1922, p. 251-257; III, 1923, p. 256-262; V, 1925, p. 379-391.

noul sistem de guvernământ fără partide, care însă a netezit mult drumul spre dictatura // lui Antonescu.

Încheind, mai trebuie să amintesc că Iorga, fiind la Cernăuți la o conferință la Teatrul Națion[al], la care am luat parte în loja Primăriei, adresându-se intelectualității nistoriene, i-a spus arătând spre locul meu „*dar pe d[omn]ul Zotta de ce-l lăsați la Iași*”. {sters: Era o ... } Era o mică mustrare față de acest grup, care nu știu de ce, supt auspiciile d-lui Nistor, mă {sters: sabota în activita[tea]} ignora cu sistem în activitatea mea publicistică. //

Mai recunoscător trebuie să fiu însă lui Iorga p[entru] activitatea lui publicistică, pe care am urmărit-o prin 50 de ani. În ale sale *Stud[i] și doc[umente]* mai ales, mi-a pus la dispoziție un *mare material genealogic*, iar prin *importanța* ce o dădu *genealogiei* a f[ost] cel dintâi dintre istoricii noștri cari au pus pe această fiică vitregă a științei la locul care i se cuvine. Că sunt multe erori, cari ar fi putut fi evitate cu // mai multă atențiune, desigur, dar dacă Iorga ar fi lucrat în mod pedant, numărul lucrărilor lui ar fi cu mult redus. // *E treaba genealogilor cari vor veni de a îndrepta unde se poate. Cât timp trăia, a fost imposibil, el considerând orice critică ca un act dușmănos.* //

Un alt cusur al lui era că *nu selecționa* îndestul materialul. Orice act cirilic era *un document*. De admirat însă răbdarea cu care copia astfel de hârtii vechi. Dar scria de dim[ineața], încă în pat fiind, când redacta splendidele sale prim-articole din „*Neamul Rom[ânesc]*”. Neocupat nu era niciodată. Astfel, plecând cu el la Târgoviște și fiind sculat des dimineața, eram obosit, când Iorga îmi întinde un artic[ol] istoric al unei studente de la școala lui de misionare. L-am răsfoit numai și l-am înapoiat. Iorga cerându-mi // părerea, i-am spus că nu pot să mi-o dau cu competență, p[entru] că numai l-am *răsfoit*, fiind f[oarte] obosit. Iar el „*Și d[umnea]ta dacă ești obosit nu poți să citești?*”.

Ca *lucrarea* lui *cea mai bună* trece cu drept cuvânt *Istoria // literaturii române* în III vol[ume]. E și o lucrare f[oarte] îngrijită, cu puține erori de tipar. Dintre cele în limbi străine, cred că primul loc îl ocupă *Geschichte des Osma//nischen Reiches* în 4 vol[ume]. Are o broșură și în limba *suedeză*.

El citea parcă ar *fotografia*, cu o repeziciune uimitoare // și dădea o importanță după mine prea mare literaturii, cu care, ca și cu piesele lui mediocre, a pierdut mult timp prețios, necum cu nefericita politică care l-a costat până și viața încă atât de rodnică. Dar așa sunt // *oamenii geniali*. Impulsurile, inspirațiile îi *ridică* și tot ele îi *prăbușesc*. Fără umbrele cusurilor, calitățile lor n-ar străluci supt razele gloriei. Măsura bunului burghez nu li se poate aplica. Și tocmai acesta // avea să fie judecătorul să-i „*placă*” sau să nu-i „*placă*” un Iorga, un Bismark, un Goethe, un Hăjdău etc. Asasinii lui n-au fost „*buni*” ci răi burghezi, cari desigur nici *n-au știut* {sters: cine și} *ce* {sters: a fost} *reprezintă p[entru] nație un Iorga. Era f[ostul] Pr[im] Min[istru]* care a băgat pe

Căpitanul la închisoare. Cred că dacă unul ar fi văzut cartea lui Meteș „*Ce a scris d[omn]ul Iorga*”, mâna lui ar fi tremurat și glonte ar fi eșuat. Dar Băieții noștri mai au timp spre a *ceti*? Ce nu ia școala, ia // sportul și ce lasă acestea, premilitarele etc.

„*Periculosamente vivere*” e lozinca zilelor noastre, pronunțată de Mussolini. Iorga, mai mult om al sec[olului] trecut, pașnic, rafinat, decadent până la un punct, n-a înțeles că primejdia îl poate pândi în mijlocul unui popor căruia i-a dat atât de mult din bogăția sufletului său, din comoara cunoștințelor sale enciclopedice și pentru a cărui unire a muncit atât de mult. A fost tăiat ca un miel, *agnus Dei*, pentru ca generațiile viitoare să-și chinuiască creerii // spre a găsi o justificare pentru cea mai urâtă crimă din punct de vedere cultural umanitar care s-a comis în Rom[ânia] de la înființarea Principatelor încoace. Termometrul valorificării noastre civilizatorice a căzut în străinătate cu câteva grade. Mi-au rămas în ureche cuvintele cu cari *radio Londra* a încheiat necrologul său de vreo ½ de ceas. „*Und so einen Mann haben die Legionäre erschossen*”¹⁰⁰.

Anexa I

Sărit 2 pagini. *Intercalare*.

Străbunicul lui Iorga, „galeongiul”, era orig[inar] din insula *Kefalonia*, precum mărturisește fiul său Constandin (descop[erirea] lui G. Ungureanu, Arh[iva] Stat[ului] Iași). Iorga, neștiind că este orig[inar] de acolo, are în „*Ist[oria] rom[ânilor] prin călători*” o eșire defăimătoare față de acești insulari, rel[ativ] la afirmația unui călător englez despre grecii din Brăila. Când a aflat de la Ungureanu orig[inia] sa s-a bucurat și a scris despre ea în Rev[ista] Ist[orică], uitând ce a scris în „*Ist[oria] rom[ânilor] prin călători*”. *Tablou!* //

Nici d[oam]na Iorga nu s-a purtat cu mine cum trebuia când era la putere. Intervenind p[entru] plasarea f[oarte] meritoasei d[oam]ne Lohan ca direct[oare] la o școală p[entru] industria casnică, *nici nu mi-a răspuns*. Ea este sora celui antipatic și perfid I. Bogdan care a făcut lui Onciul pozna la Acad[emie]. Parveniți ardeleni, fără acea omenie care caracterizează pe moldovanul. De aceia rar când un ardelean cu care am f[ost] prieten, excepție Luca Russu. V[aleriu] Braniște¹⁰¹ era bănățean, mai bun soi de oameni. Ea era a 2-a soție, cu care Iorga a avut mai mulți copii. Pe prima – se zice – a lăsat-o pur și simplu. Nu cunosc cazul.

¹⁰⁰ Mai urmează un P.S., fără legătură cu textul. Îl reproduc în **Anexa II**.

¹⁰¹ Cf. Sever Zotta, *Valeriu Braniște în Bucovina*, (text inedit publicat de d-l Mircea Irimescu) în „**Septentrion**. Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, mai 2012, p. 68-72.

Anexa II

F[oarte] mândru era Iorga că mama lui era n[ăscută] *Arghiropol* și *fără cea mai mică dovadă* pretindea că trebuie să se tragă din *împăratul* cu acest nume din *Bizanț*, mai ales că a constatat existența unui *ofițer* rus în sec[olul] al XVIII-lea cu acest nume. Dacă era of[ițer] era nobil și dacă era nob[il] prob[abil] descindea din împ[ărat].

Mama mamei însă era n[ăscută] *Drăghici* și cu tot scandalosul dosar pe care l-am copiat p[entru] el la Arh[iva] Stat[ului], despre traiul acestei femei „care în fiecare noapte doarme în alt pat”, era mândru și de dansa, p[entru] că un doc[ument] (tip[ărit] și ca anexă la „Ist[oria] Mold[ovei]” lui Drăghici, Manolaki) pretinde că Drăghicii din Moldova // se trag din *Filipești*, iar Filipeștii au și strămoși *Cantacuzini*, deci alt împărat. Cu acești „strămoși” s-a dat în vileag la Congresul bizantinologilor din Atena, desigur spre mirarea genealogilor de acolo. Dar în ultimii ani splendida lui inteligență începuse să se întunece și frivolitatea în conversație a lua[t] proporții, încât o d[omnișoa]ră în vârstă mi-a spus „cu Iorga nu se mai poate vorbi”. Am f[ost] și eu de față de un Sf. Neculai la Bucur[ești], cum înaintea lui A. Davila, Șeicaru, a mea, Lohan etc., spunea anecdote grosolane, lipsite de spirit. Poate era [= a fost] mai bună p[entru] el moartea tragică, decât un trist apus de soare.

*

Și epilogul. Sau epiloagele.

Zotta va ajunge un fel de „cimotie” cu Sadoveanu, întrucât Ion d’Albon, fratele ginerelui său Andrei d’Albon (soțul fiicei sale Ruxanda) va deveni soțul Rodicăi Mitru, sora Valeriei Mitru, a doua soție a lui Sadoveanu. În virtutea acestei „înrudiri”, copiii lui Sever Zotta au propus depozitarea lucrurilor salvate, după iunie 1941, de la Davideni (arhiva și biblioteca) în casa lui Sadoveanu, atunci când pentru acesta lumina începuse să vină de la Răsărit. Poate așa s-ar fi păstrat mai mult și în condiții mai bune; **poate**. Însă bătrâna doamnă Margareta Zotta a refuzat cu tărie să ceară și eventual să și primească un asemenea ajutor de la acela care, bătărește, îi ofensase așa de grav soțul.

La 69 de ani și aproape jumătate, Iorga a fost asasinat de extrema dreaptă, într-o pădure din țara sa. La aceeași vârstă, Zotta a fost lăsat, de extrema stângă, să moară departe de țara sa. Primul are un mormânt, celălalt – nu.

Mulți dintre cei implicați în scandalul politic din 1931-1932 au trecut prin închisori (Petrovici, Axinte), dacă nu au și murit acolo, precum Argetoianu. Nu știu ce au devenit unii precum Gheorghiașe, Onoriu Popovici, Derojan, Popa. Istoria vieții politice ieșene interbelice le cunoaște, desigur, biografiile.

Nu găsesc mai bună încheiere decât cuvintele, pline de miez și de un sens devenit tragic, pe care N. Iorga le-a scris la moartea lui Vintilă Brătianu (1867-1930): „Un om din generația mea se duce. **Oricare dintre noi trebuie să facă greșeli, care sunt legate de**

insuficiența bietei noastre ființe umane. Dar nu e bine ca unii să ne bucurăm de greșelile altora”.

Addendum

„*Arhiva Genealogică*. Așa se numește o revistă lunară, care apare de la începutul anului curent la Iași, sub îngrijirea compatriotului nostru, d. Sever de Zotta. Genealogia este una dintre științele ajutătoare ale istoriei, ca și numismatica, sfragistica, eraldica, cronologia, diplomatica ș.a. Cultivate bine, cu pricepere și metodă, toate aceste discipline dau concursul lor valoros la dezlegarea și lămurirea diferitelor probleme din istoria noastră națională. De aceea apariția unei reviste genealogice ne umple de bucurie și ne întărește în nădejdea că, după exemplul dat, curând și celelalte discipline vor avea organul de specialitate.

După numerele apărute până acuma, revista d-lui Zotta ni se prezintă ca un organ serios și îngrijit cu pricepere și trageră de inimă. D. Zotta însuși, precum și colaboratorii săi, d-nii Ghibănescu și Râșcanu ș.a. – nume binecunoscute în istoriografia română – ne dau cea mai bună chezășie că revista va rămâne și mai departe la înălțimea numerelor celor dintâi. Din articolele apărute până acuma remarcăm: *Spița neamului Cuza* de d. Ghibănescu și *Descendenții din Basarabi* de d. Zotta. Articolul din urmă este extraordinar de interesant și ne vom ocupa de el în numărul viitor”.

(„Junimea Literară”, IX, 1912, 4, p. 80)

„*Augusta Familie Regală a României și alți Auguști Suverani și Principi ai Europei Descendenți din Basarabi*, Arhiva Genealogică, I, nr. 2 și 3. Am amintit în numărul trecut că voi reveni asupra acestui studiu interesant. Mărturisesc însă că nu revin cu drag asupra acestei chestiuni, fiindcă trebuie să fac unele obiecțiuni care vor zgudui întreaga clădire. *Tvrtko*, la început ban și abia de la 1377 rege al Bosniei, se căsătorește cu *Dorothea*, fiica țarului *Sracimir* din *Vidin*, la anul 1374 [Fermendžin, *Acta Bosnae ecclesiastica*, p. 40-42 (*Mon. ant. hist. Slavorum meridionalium*, vol. 23)]. Pretinsa sa fiică *Caterina* se căsătorește la anul 1361 cu contele *Hermann* de *Cilli*, prin urmare 13 ani înainte de căsătoria lui *Tvrtko* cu *Dorothea*, fiica țarului *Sracimir* din *Vidin* și nepoata lui *Alexandru Basarab*. Arhimandritul *Ilarion Ruvarac* a arătat într-un studiu foarte temeinic că *Caterina* nici nu era fiica lui *Tvrtko*, ci o fiică a unchiului acestuia, a banului Bosniei *Ștefan II* [*Wissenschaftl. Mitt. aus Bosnien*, 2 (1894), 173-178; *ibid.* 3

(1895), 310 urm.]. Așa fiind, nu se poate admite o filiațiune între Basarabi și conții de Cilli și prin urmare întreaga deducțiune a dlui Zotta devine iluzorică”.

(„Junimea Literară”, IX, 1912, 6, p. 120)

VOIX DE L'AU-DELÀ. LES SOUVENIRS DE SEVER ZOTTA
SUR SES RELATIONS AVEC N. IORGA

(Résumé)

Parmi les papiers ayant survécu à la disparition tragique de l'historien et généalogiste roumain Sever Zotta (1874-1943) dans son exile soviétique, suite à la déportation des habitants de Bucovine en juin 1941, un seul „manuscrit” (en effet, une brochure soviétique imprimée en 1937) eut la chance d'être conservé dans son intégralité: celui qui contient l'émouvant récit des relations qu'il avait entretenues, trois décennies durant, avec l'historien et l'homme politique N. Iorga (1871-1940). Ces relations ont été consolidées dans les années 1916-1918, lorsque, pendant la Première Guerre Mondiale, Iorga avait trouvé refuge à Jassy (Iași), l'ancienne capitale de la principauté moldave, où Zotta était (depuis 1912) directeur des Archives de l'État. Sur la proposition de N. Iorga, Zotta fut élu, en 1919, membre correspondant de l'Académie Roumaine. Dans les années suivantes, il commença à collaborer aux revues historiques éditées ou patronnées par Iorga et finit par devenir membre du parti présidé par celui-ci et même chef de l'organisation jassote de ce parti. Mais, dans le premier ministre N. Iorga (1931-1932), Zotta a eu la déception de ne pas retrouver l'ami de jadis. Victime des intrigues locales et sans pouvoir compter sur la loyauté de son chef politique et ancien ami, il perdit la place de sénateur qui lui avait été destinée, en faveur de l'écrivain M. Sadoveanu, qui – soutenu par N. Iorga – allait devenir président du Sénat. Zotta fut profondément affecté par ces manœuvres, qu'il a dû considérer une trahison impardonnable, raison suffisamment acceptable pour mettre fin aux relations avec N. Iorga et renoncer à toute activité politique. En 1934, il prit sa retraite et se retira à Davideni (le petit domaine de son épouse), en sa Bucovine natale dont il était tellement fier. Mais, en dépit des déceptions, Zotta conclut que le bilan final de ses relations avec Iorga doit être considéré positif: par l'appui qu'il lui avait donné en 1917 pour sauver le siège des Archives (menacé d'être évacué), par la haute appréciation qu'il avait constamment accordée aux travaux généalogiques de Zotta et surtout par la publication d'une quantité énorme de sources historiques, d'une valeur inestimable pour ses recherches généalogiques. Il finit les notes en déplorant l'horrible assassinat qui mit fin à la vie de cet homme „qui avait tant donné à son peuple de la richesse de son âme, du trésor de ses connaissances encyclopédiques et pour l'union duquel il avait tant travaillé”.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Le début du récit (a).
Fig. 2. Le début du récit (b).
Fig. 3. Le début du récit (c).
Fig. 4. Le début du récit (d).
Fig. 5. La fin du récit (a).
Fig. 6. La fin du récit (b).
Fig. 7. La fin du récit (c).
Fig. 8. La fin du récit (d).

În 26 Nov. 1941 dim., a fost
 asasinat de către legionarii
 marele mareșal N. Iorga care
 prin jum. de veac a influențat
 puternic prin cultura sa mult
 laterală și temperamentală
 său vorbitor asupra două
 generații.

Causa asasinatului.
 Iorga, după ce a fost înmormântat
 a fost grav și personal atins
 în marele său ^{„forțarea”} ~~„forțarea”~~
 drept viz. acuzarea repro-
 șându-i-se totuși lipsa
 de caracter etc. Am
citit articolul.

Iorga în loc să văd printr-o
 prisma răsărită sau, Neamul

Fig. 1. Începutul relatării (a)

în m. a. r. e. , il de pe C. în jude
 C. la după o nouă lege care
 reproba și insultarea fostilor
 demnitari, ^{și alții etc.} și încheierea
 cu încheierea,
 C. este arătat în v. d. au -
 nat la r. u. a. u. Se atinge
și o mai recentă din închisoare
și până la enumerarea
din zilave,
 dar cum aflat despre as.
 din 20 Nov. A fost luat pe
 la 3 dia. în v. t. u. m. r. e. m. a. r.
 cu auto m. d. u. s. i. n. t. e. o. p. e.
 d. u. r. e. l. i. n. g. u. e. B. u. e. A. m. i. n.
 p. u. n. c. i. a. c. i. p. l. o. a. n. t. e. d. e.
 r. o. m. a. n. e. r. A. d. o. i. c. i. n. i. p. a. l. i. c. i.
 a. f. o. r. t. c. a. d. a. v. u. t. e.
 de înmorm. n. i. e. i. n. d. i. r. e. c. t. o. r.
 n. i. e. f. l. o. r. i. n. e. n. t. a. n. t. e. r. e.
 R. e. d. a. c. t. o. r. P. e. r. m. e. d. P. o. m.

Fig. 2. Începutul relatării (b)

Cum am un moment de timp liber
 te, cam de 50 de ani, citind
 literatura publicistica a lui N.I. n'
 apar la Tim' in 1916/18 au
 f. in raportul zilnic, cred
 utile sa inregistrer haterie
 unele amintiri, care pot intere-
 resa.
 Cuartila lui au fost - o la
 Bucurati. Probabil la acad.
 Rom. Inainte insa au fost
 amenajati de presa liberala
 intr'un fel de felie.
 J. n' a scris (1900) o serie de artic.
 le in ziarul german, in "Epoch"
 despre Bucurati Independence
Roumaine / Din. curant Rom.
 bin) de venina sovietica
 din de revare totala germana
 mare a clasa conduc.
 catonare de urbe, care. ca
 J. n' a scris.

Fig. 3. Începutul relatării (c)

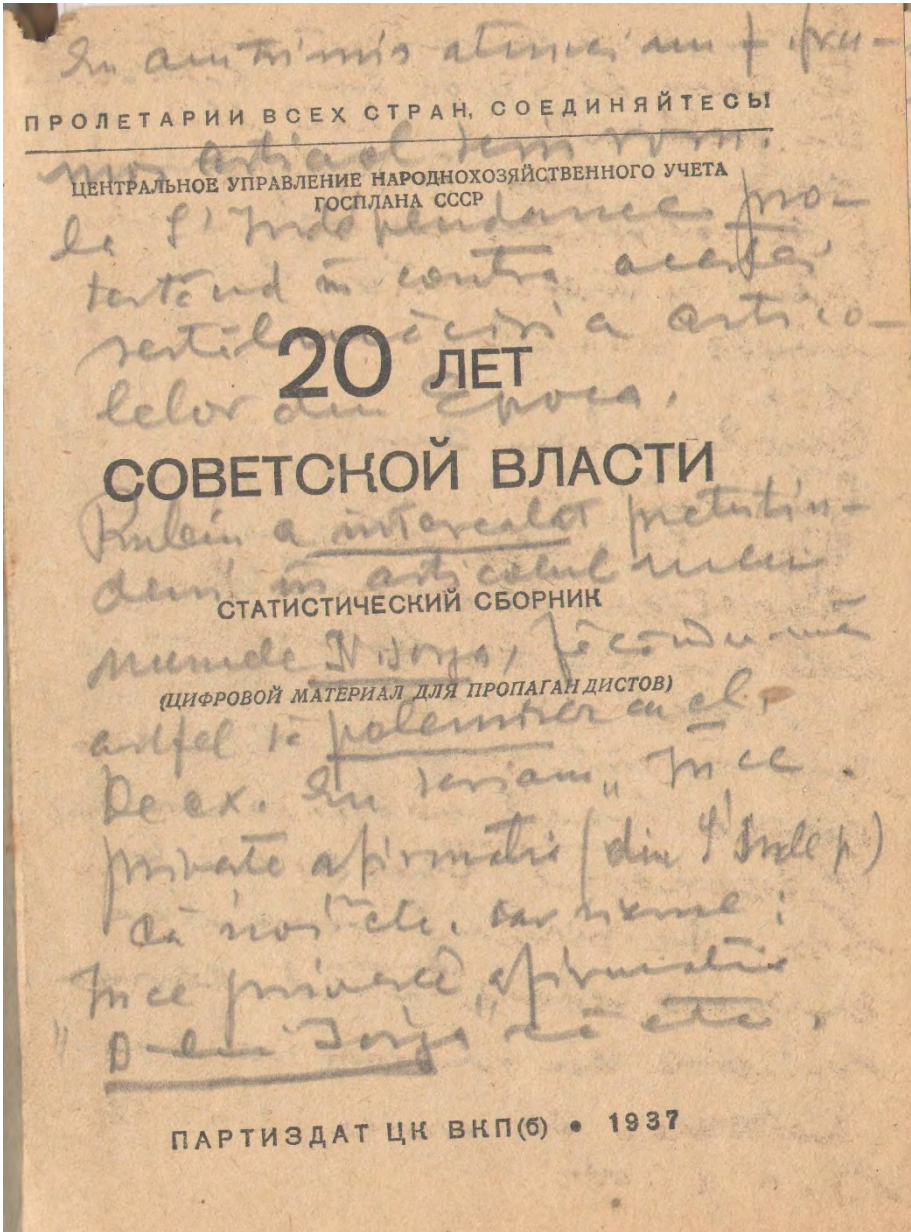

Fig. 4. Începutul relatării (d)

... din ...

Таблица 65. Клубы и избы-читальни	85
Таблица 66. Библиотеки в СССР	—
Таблица 67. Театры	86
Таблица 68. Звуковые кино	—
Таблица 69. Книги и газеты в СССР	87
Таблица 70. Расходы на просвещение	88
Таблица 71. Физкультура в СССР	—

... VIII.

ЖЕНЩИНА В СССР	89
Таблица 72. Число женщин—работниц и служащих	91
Таблица 73. Распределение женщин—работниц и служащих по отраслям труда	92
Таблица 74. Колхоз обеспечивает женщине экономическую самостоятельность	93
Таблица 75. Женщины-колхозницы на руководящей работе в колхозах	—
Таблица 76. Забота социалистического государства о матери и ребенке	94
Таблица 77. Число детей в детских садах и на площадках	—

... IX.

СССР—СТРАНА ВЕЛИКОГО СОДРУЖЕСТВА НАРОДОВ	95
Таблица 78. Подъем индустрии в союзных республиках	97
Таблица 79. Электрификация союзных республик за годы сталинских пятилеток	98
Таблица 80. Сельское хозяйство союзных республик в 1937 г.	99
Таблица 81. Сеть и работа железных дорог по союзным республикам	100
Таблица 82. Розничный товарооборот по союзным республикам за годы сталинских пятилеток	101
Таблица 83. Число учащихся в школах	102
Таблица 84. Книжная продукция на языках народов СССР	103
Таблица 85. Число газет на языках народов СССР	104
Таблица 86. Театр и кино в союзных республиках	105
Таблица 87. Здравоохранение в союзных республиках	106

... așezătoare

Fig. 5. Sfârșitul relatării (a)

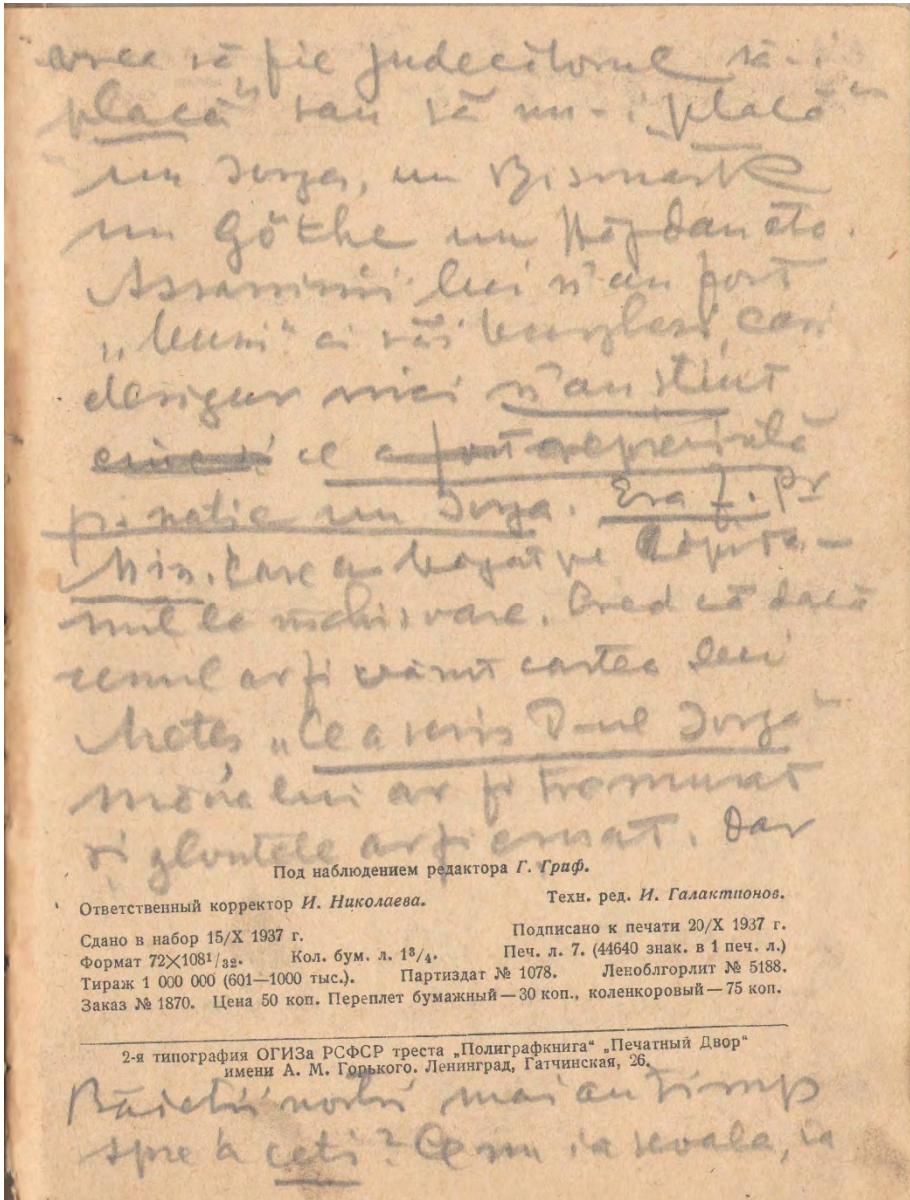

Fig. 6. Sfârșitul relatării (b)

portare și se lăsa acesta
 premilitare etc.
 „Periculosamente vivere”
 e lozincă vîtelor noastre
 înruntate de Munabini.
 Iorga, mes, mult o mal
 dec. trecut, pămîc, rafinat
 decedent pînă la un
 punct, n'a înțeles că
 prin neputința il private vîrăb
 în mișcările unui peșor, că-
 nua, a dat alai de mult
 din bogăția inspectivului său,
 din conștința cu vîrăb
 zăce Enciclopedică n' pînă
 a cîmii untre, a munit alai
 de mult, și pot fi, ca un
 mîșel, agnus dei, pînă ca
 generațiile vîrăb să-și
 chinuie creierii

Fig. 7. Sfârșitul relatării (c)

spe a gîri o justificație
 pentru cea mai urîț
 crimă care din punct de
 vedere cultural ^{umanitar} este a
 comis în Rom. dela
 înființarea Principatului
 în coace. Termometrice
 valon peris metrice și
 literaturie a comis în înfi-
 nțarea cu cătuna apode.
 Mi-au rămas în unele
 revizite cu cari radio
 Londra a încheiat
noanțatul răs de ve-o
 1/2 de clas. „Und so einen
 Mann haben die Segenore
Amhoren”

Fig. 8. Sfârșitul relatării (d)

DIMENSIUNEA EUROPEANĂ A LUI MAZZINI ÎN ISTORIOGRAFIE

Remus TANASĂ¹

Cuvinte cheie: *Mazzini, Europa, secolul XIX, Delureanu, Risorgimento*

Keywords: *Mazzini, Europe, 19th century, Delureanu, Risorgimento*

Introducere

Lucrările despre Mazzini, despre activitatea sau despre moștenirea orizontului ideatic mazzinian au abundat încă din timpul vieții acestuia, dar mai ales în secolul al XX-lea. Studiile și cercetările privitoare la diferite aspecte ale vieții și gândirii lui Mazzini au privit teme precum democrația, europenismul, naționalismul, anti-colonialismul, socialismul, comunismul, liberalismul, radicalismul, republicanismul, federalismul sau relațiile internaționale.

Mazzini a fost italianul care a influențat cel mai mult cultura politică italiană, anumite idei ale sale fiind preluate și integrate doctrinar de curente și orientări politice antagoniste și ireconciliabile², fiind totodată primul italian din epoca modernă a cărui operă omnia a fost publicată integral prin lege³.

Mazzini a reprezentat un simbol pentru europenii care, în secolul al XIX-lea, depuneau eforturi pentru a pune pe harta politică a continentului propria națiune, astfel că mai ales reprezentanții naționalităților din centrul și estul Europei și-au intersectat adesea drumurile cu Mazzini. În secolul al XX-lea, odată cu procesul decolonizării, membrii elitelor din Africa sau Asia au extras din mesajul mazzinian acele idei care se pliau contextului politic și militar din regiunile de proveniență⁴. Astfel, pe lângă textele

¹ Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, IAȘI.

² A se vedea Simon Levis Sullam, *L'apostolo a brandelli. L'eredità di Mazzini tra Risorgimento e fascismo*, Roma-Bari, Laterza, 2010; Ugo Della Seta, *Antimazzinanesimo di G. Mazzini*, Centro Napoletano di Studi Mazziniani, 1962.

³ Marco Finelli, *Il monumento di carta. L'Edizione Nazionale degli Scritti di Giuseppe Mazzini*, Verrochio, Pazzini, 2004, p. 9.

⁴ Giorgio Borsa, Paolo Beonio (coord.), *Garibaldi, Mazzini e il Risorgimento nel risveglio dell'Asia e*

referitoare la Mazzini și state precum India⁵, China⁶ sau Israel⁷, există și lucrări despre influența acestuia în America Latină⁸. Acestea aprofundează ideea globalizării naționalismului, de la un fenomen pe care italianul îl asocia inițial „bătrânului continent”, ajungându-se la unul cu valențe internaționale⁹.

Imediat după a doua Republica Romană (1849), Mazzini era cel mai în vogă revoluționar european¹⁰, nu doar italian, ci unul de anvergură continentală. Prin corespondența și colaborarea românilor cu acesta, membrii exilului autohton semnalizau pe hartă că românii sunt europeni și că nu sunt indiferenți la evenimentele hotărâtoare pentru viitorul Europei¹¹. Cu toate acestea, după cum vom vedea, istoriografia românească, cu câteva excepții, nu l-a avut în vedere pe italian.

Influența europeană și figura lui Mazzini în istoriografia internațională

Un volum mai mult decât necesar oricărui cercetător al implicațiilor istorice ale personajului Mazzini, este *Mazzini e il mazzinianesimo. Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano*¹², care însumează lucrările celui de-al patruzeci și șaselea Congres de Istorie al Risorgimento-ului Italian, desfășurat la Genova, în 1972, la centenarul morții lui Mazzini. Volumul este împărțit pe mai multe secțiuni, cele mai utile cercetării de față fiind cea dedicată planurilor lui Mazzini pentru Europa Occidentală, și, mai ales, cea dedicată lui Mazzini și Europei Orientale.

dell'Africa, Milano, Franco Angeli, 1984.

⁵ Gita Srivastava, *Mazzini and His Impact on the Indian National Movement*, Allahabad (India), Chugh Publications, 1982.

⁶ Harold Zvi Schiffirin, *Sun Yat-Sen and the Origins of the Chinese Revolution*, Berkeley, University of California Press, 1968, p. 259.

⁷ Shlomo Avineri, *The making of modern Zionism: intellectual origins of the Jewish state*, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 1981, p. 45-46; Baruch Sermoneta, *Mazzinianesimo, Garibaldismo e Risorgimento ebraico*, în Giorgio Borsa, Paolo Beonio (coord.), *op cit.*, p. 45-64.

⁸ Jorge Myers, *Giuseppe Mazzini and the Emergence of Liberal Nationalism in the River Plate and Chile, 1835-60*, în C. A. Bayly, E. F. Biagini (eds.), *Giuseppe Mazzini and the Globalization of Democratic Nationalism, 1830-1920*, Oxford, Oxford University Press, 2008, p. 323-346.

⁹ Nadia Urbinati, *The Legacy of Kant: Giuseppe Mazzini's Cosmopolitanism of Nations*, în C. A. Bayly, E. F. Biagini (eds.), *op. cit.*, p. 11-36.

¹⁰ Salvo Mastellone, *Il progetto politico di Mazzini (Italia-Europa)*, Firenze, Leo S. Olschki, 1994, p. 157-166.

¹¹ Angela Jianu, *A circle of friends. Romanian revolutionaries and political exile, 1840-1859*, Leiden-Boston, Brill, 2011, p. 189-195.

¹² *Mazzini e il mazzinianesimo. Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano*, Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1974.

În această din urmă secțiune, cele mai importante materiale au fost semnate de Angelo Tamborra¹³, Giuseppe Pierazzi¹⁴ și Ștefan Delureanu¹⁵.

Angelo Tamborra face o introducere generoasă în sugestia pentru oricine dorește să aprofundeze impactul, legăturile și patriomoniul ideatic al lui Mazzini în Europa centrală și de est.

Giuseppe Pierazzi cercetează modul în care Mazzini s-a raportat la populațiile slave din Imperiul Austriac și cel Otoman. Inevitabil, analiza îi are în vedere și pe români, îndeosebi pe cei din Transilvania, deoarece soarta lor era legată de cea a celorlalte naționalități din Austria. Cum pentru o perioadă Mazzini i-a trecut pe români în rândul populațiilor slave, planurile confederale ale italianului i-a inclus și pe românii din toate cele trei Principate române. De altfel, numărul românilor, luați în considerare izolat, doar în Transilvania, sau pe toți românii din întreaga zonă locuită de aceștia, îi recomanda ca pe un element important al oricărei inițiative politice din zona Europei Orientale.

Ștefan Delureanu face o trecere în revistă a celor mai importante momente ale relației lui Mazzini cu reprezentanții națiunii române, insistând asupra legăturilor existente între pașoptiști și republicanii francezi sau polonezi, care au făcut posibilă transmiterea mesajului mazzinian printre români.

În anii 1995 și 1996, au apărut două volume, coordonate de Giuliana Limiti, la care au colaborat Mario Di Napoli, Francesco Guida și Giuseppe Monsagrati, iar în 2009, un al treilea volum, la care a contribuit și Marco Debenedetti¹⁶. Aceste volume, intitulate *Il mazzinanesimo nel mondo*, diseminează rezultatele proiectului de cercetare „Il mazzinanesimo ieri e oggi: Italia, Europa, America” și cele ale congresului „Il mazzinanesimo nel mondo”, desfășurat la Pisa în 1996, care a dat și numele seriei de volume.

Autorii tratează subiecte dintre cele mai variate, de la influența lui Mazzini asupra culturii politice din Marea Britanie¹⁷, până la prezența ideilor lui Mazzini în California¹⁸ sau similitudinile în gândire și atitudine dintre Mazzini și Gandhi¹⁹.

¹³ Angelo Tamborra, *Introduzione, – Mazzini e l'Europa Orientale*, în *Mazzini e il mazzinanesimo. Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano ...*, p. 187-300.

¹⁴ Giuseppe Pierazzi, *Gli Slavi dell'Austria e della Turchia*, în *Mazzini e il mazzinanesimo. Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano...*, p. 301-412.

¹⁵ Ștefan Delureanu, *La Romania*, în *Mazzini e il mazzinanesimo. Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano ...*, p. 413-479.

¹⁶ Giuliana Limiti (coord.), *Il mazzinanesimo nel mondo*, vol. I-III, cu colaborarea lui Mario di Napoli, Francesco Guida, Giuseppe Monsagrati, Marco Debenedetti, Pisa, Domus Mazziniana, 1995-1996-2009.

¹⁷ William Roberts, *Mazzini's Thought in the Development of British Culture, Politics and Society*, în Giuliana Limiti (coord.), *op. cit.*, vol. I, p. 1-76.

¹⁸ Francesca Loverci, *Le idee di Mazzini in California. Iniziative politiche e giornalistiche dei repubblicani italiani a San Francisco dagli anni del «Gold Rush» al 1905*, în Giuliana Limiti (coord.), *op. cit.*, vol. II, p. 83-151.

¹⁹ Gianni Sofri, *Mazzini e Gandhi*, în Giuliana Limiti (coord.), *op. cit.*, vol. III, p. 313-356.

În ceea ce privește legăturile lui Mazzini cu românii, trei sunt studiile incluse în aceste volume, care au fost deschizătoare de drumuri. Este vorba de cercetarea lui Alberto Basciani²⁰ despre prezența lui Mazzini în presa românească și cele două analize ale lui Ștefan Delureanu, *Mazzini e i mazziniani romeni nel Risorgimento centroeuropeo e balcanico*²¹ și *Mazzini nelle fonti e nella storiografia romana*²².

În primul dintre aceste texte, Delureanu începe prin a aminti că *Actul de Fraternitate* al „Tinerei Europe” a reprezentat botezul unui spirit nou, pro-european, care avea să-i molipsească pe mulți contemporani de-ai lui Mazzini, inclusiv mulți români. Aceasta fiind premisa, istoricul român continuă prin a prezenta căile de pătrundere a acestui spirit europeanist în Principate, personajele și formele de manifestare. Studiul este încheiat prin amintirea câtorva ziare, reviste sau cărți, îndeosebi din secolul al XIX-lea, dar și din secolul al XX-lea, în care Mazzini-europeanul a fost înfățișat ca un profet al unității „bătrânului continent”.

Studiul din volumul al treilea pornește de unde se încheia precedentul text, dezvoltând și accentuând sursele istoriografice românești care i-au acordat spațiu numelui lui Mazzini. „Albina Românească”²³, „Gazeta Transilvaniei” și „Românul” au fost ziarele care au menționat frecvent numele lui Mazzini.

Trebuie amintit și un alt studiu cuprins în aceste volume, cel al lui László Szörényi²⁴, care compară proiectele confederale ale lui Mazzini și Kossuth; studiul ne-a fost util atunci când am publicat *Mazzini, Kossuth și românii*²⁵.

Unul dintre editorii colaboratori ai acestor volume, profesorul universitar Francesco Guida²⁶, a coordonat două lucrări care trebuie avute în vedere. Prima se numește *Italia e Romania verso l'Unita nazionale* și conține capitole precum cele

²⁰ Alberto Basciani, *Mazzini nella stampa romana dell'Ottocento*, în Giulia Limiti (coord.), *op. cit.*, vol. I, p. 259-327.

²¹ Ștefan Delureanu, *Mazzini e i mazziniani romeni nel Risorgimento centroeuropeo e balcanico*, în Giuliana Limiti (coord.), *op. cit.*, vol. II, 1996.

²² Idem, *Mazzini nelle fonti e nella storiografia romana*, în Giuliana Limiti (coord.), *op. cit.*, vol. III, 2009, p. 227-238.

²³ Remus Tanasă, *Ecouri ale expediției lui Giuseppe Mazzini din Savoia în „Albina Românească” de la Iași (1834)*, în *AIAX*, LIV, 2017, p. 89-95.

²⁴ László Szörényi, *Mazzini e Kossuth: il progetto della Confederazione danubiana*, Giulia Limiti (coord.), *op. cit.*, vol. I, p. 241-257.

²⁵ Remus Tanasă, *Mazzini, Kossuth și românii*, în volumul colectiv coordonat de Marius Bălan și Gabriel Leanca, *Cultură juridică, stat și relații internaționale în epoca modernă. Omagiu profesorului Corneliu-Gabriel Bădărău*, Iași, Ed. Universității „A.I. Cuza”, 2016, p. 307-321.

²⁶ Prof. Univ. Francesco Guida predă „Istoria Europei Orientale” la universitatea „Roma Tre”, fiind autorul și coordonatorul unor lucrări despre Mazzini, Italia, România și Europa de Est, dintre care amintim Francesco Guida (coord.), *Italia e Romania verso l'Unita nazionale*, Humanitas, București, 2011 sau *Dalla Giovine Europa alla Grande Europa*, Roma, Carocci Editore, 2007.

semnate de Francesco Guida²⁷, Antonio D'Alessandri²⁸, Emanuela Constantini²⁹ sau Adrian Niculescu³⁰, ce aprofundează dinamica relațiilor dintre ideile și actorii celor două mișcări de primenire statală; îndeosebi studiul lui Antonio D'Alessandri³¹ este util pentru înțelegerea polemicilor referitoare la Transilvania dintre românii și maghiarii din exil, și medierea încercată de Mazzini în vedere efortului risorgimental comun³² împotriva Imperiului Habsburgic.

Cea de-a doua lucrare coordonată de Francesco Guida, *Dalla Giovine Europa alla Grande Europa* include materialele simpozionului organizat în 2005 de Facultatea de Științe Politice și de Departamentul de Studii Internaționale ale Universității „Roma Tre”, cu ocazia bicentenarului nașterii lui Mazzini.

Textul lui Alberto Basciani³³, intitulat *Mazzini e la Romania* este cel mai important din punctul nostru de vedere, însă și restul materialelor vin în ajutor deoarece ne permit să ne facem o imagine despre limitele influenței mazziniene în spațiul românesc, făcând o comparație cu alte țări sau regiuni ale Europei. De asemenea, unele texte contribuie la trasarea viziunii internaționale a lui Mazzini³⁴, putând astfel să apreciem rolul acordat românilor în perspectiva sa de ansamblu³⁵.

Cele două volume coordonate de Francesco Guida sunt relevante pentru studiul de față deoarece aprofundează implicațiile internaționale ale activității risorgimentale a lui Mazzini, mai ales volumul *Dalla Giovine Europa alla Grande Europa*. Cealaltă lucrare pune în lumină translația modelului italian în spațiul românesc, atunci când aceasta a existat, insistând când a fost cazul asupra mesajului mazzinian, mai ales dacă avem în vedere procesul de „nation-building”.

²⁷ Idem, *L'unificazione italiana e il Risorgimento delle nazioni del Sud-est europeo*, în Francesco Guida (coord.), *Italia e Romania...*, p. 9-21.

²⁸ Antonio D'Alessandri, *La questione d'Oriente e l'Europa. Nazionalismo, rivoluzione ed esilio dopo il 1849*, în Francesco Guida (coord.), *Italia e Romania...*, p. 32-49.

²⁹ Emanuela Costantini, *Quale Stato? Proposte federaliste nei processi risorgimentali italiano e romeno*, în Francesco Guida (coord.), *Italia e Romania...*, p. 108-123.

³⁰ Adrian Niculescu, *Risorgimento italiano e Rigenerazione nazionale romena. Similitudini, sincronie, parallelismi ed una vistosa differenza*, în Francesco Guida (coord.), *Italia e Romania...*, p. 183-206.

³¹ Antonio D'Alessandri, *La questione d'Oriente e l'Europa. Nazionalismo, rivoluzione ed esilio dopo il 1849*, în Francesco Guida (coord.), *Italia e Romania...*, p. 32-49.

³² Remus Tanasă, *Români și maghiari într-o dispută politică referitoare la ideea de națiune: Dumitru Brătianu și Daniel Ibrâny în ziarul „La Presse” (1851)*, în *Studia Universitatis Moldaviae*, 10 (100), 2016, p. 98-102.

³³ Alberto Basciani, *Mazzini e la Romania*, în Francesco Guida (coord.), *Dalla Giovine Europa alla Grande Europa...*, p. 147-162.

³⁴ Giuseppe Monsagrati, *Riflessioni sull'europeismo di Giuseppe Mazzini prima e dopo il 1848*, în Francesco Guida (coord.), *Dalla Giovine Europa alla Grande Europa...*, p. 25-38.

³⁵ Remus Tanasă, *Locul românilor în viziunea internațională a lui Mazzini*, în *East European Journal of Diplomatic History*, 3, 2016, p. 183-196.

Un autor care s-a ocupat intens de europenismul lui Mazzini a fost istoricul italian Salvo Mastellone. Acesta a coordonat o lucrare în două volume, *Mazzini e gli scrittori politici europei, (1837-1857)*³⁶, a cărei importanță este semnificativă pentru a înțelege statura europeană a lui Mazzini. „Apostolul națiunii” a avut legături de prietenie și ideatice cu personalități precum John Stuart Mill, Thomas Carlyle, Harriet Martineau, Alexander Herzen sau George Sand. Două sunt capitolele relevante pentru analiza noastră, și anume *Gli esuli democratici europei in Inghilterra: i rapporti tra European Democratic Committee, „La Voix du Proscrit” e „The Red Republican” (1850-1851)* și *I democratici romeni e il Comitato Democratico Europeo*, primul semnat de Fausto Proietti³⁷, iar al doilea de Ștefan Delureanu³⁸.

Proietti analizează rolul istoric al unor organe de presă în care Mazzini și colaboratori de-ai săi și-au publicat o serie de articole și de manifeste, în special cele ce-au avut legătură cu activitatea Comitetului lui Mazzini de la Londra, din care a făcut parte și Dumitru Brătianu.

În textul lui Delureanu, tocmai activitatea românilor, din ajunul adeziunii lui Dumitru Brătianu la Comitet, și apoi din perioada în care organismul a funcționat, este schițată din perspectiva relației exilului românesc cu Mazzini. Ne este atrasă atenția asupra faptului că deși nu toți membrii exilului românesc au fost de acord cu Comitetul de la Londra, cei care au fost implicați, liberalii radicali, și-au pus speranțele în posibilitatea unei revoluții europene.

Școala anglo-saxonă de relații internaționale, prin Raymond John Vincent³⁹, dar mai ales prin Martin Wight⁴⁰, l-a considerat pe Mazzini un reprezentant al paradigmei revoluționarismului internațional, viziune care postulează că pacea poate fi menținută doar dacă s-ar fi ajuns la un set nou de reguli, care să fie respectat de către toți actorii internaționali.

După Revoluția americană, după cea franceză și după împărțirea Poloniei, unii gânditori, dintre care primul a fost Kant, au susținut ideea că relațiile internaționale nu se mai puteau desfășura după rețeta negocierilor urmate de războaie între Marile Puteri.

³⁶ Salvo Mastellone (coord.), *Mazzini e gli scrittori politici europei. (1837-1857)*, vol. I-II, Firenze, Centro Editoriale Toscano, 2005.

³⁷ Fausto Proietti, *Gli esuli democratici europei in Inghilterra: i rapporti tra European Democratic Committee, „La Voix du Proscrit” e „The Red Republican” (1850-1851)*, în Salvo Mastellone (coord.), *Mazzini e gli scrittori politici europei...*, vol. I, p. 241-252.

³⁸ Ștefan Delureanu, *I democratici romeni e il Comitato Democratico Europeo*, în Salvo Mastellone (coord.), *Mazzini e gli scrittori politici europei...*, vol. II, p. 583-598.

³⁹ Raymond John Vincent, *Nonintervention and International Order*, Princeton, Princeton University Press, 1974, p. 58.

⁴⁰ Martin Wight, *Four Seminal Thinkers in International Theory: Machiavelli, Grotius, Kant & Mazzini*, editat de Gabriele Wight și Brian Porter, cu o introducere de David S. Yost, Oxford, Oxford University Press, 2005, p. 71-72.

Trebuiau stabilite niște reguli acceptate de către toți actorii internaționali, sau, măcar să se fi tins spre o astfel de ordine internațională.

Istoricul britanic Martin Wight a inclus această perspectivă în paradigma revoluționarismului internațional deoarece premisa de plecare contravenea ordinii europene existente în secolele al XVIII-XIX: entitățile statale constituite erau ilegitime sau parțial legitime pentru că nu erau state-națiune și nici democratice, astfel că manifestările lor internaționale reflectau aceleași defecte. În consecință, statele trebuiau reformate constituțional, iar națiunilor le-ar fi trebuit acordat dreptul la autodeterminare, creându-se astfel condiții interne similare, care ar fi urmat să permită acceptarea de către toți a unui set de reguli internaționale.

Pentru a particulariza activitatea organizatorică și conspirativă a lui Mazzini, credem că este cazul să amintim și câteva lucrări despre unele inițiative mazziniene. Prima dintre acestea a apărut în 1938 și aparține istoricului elvețian Hans Gustav Keller. Acesta a ținut în anii '30 ai secolului trecut o serie de conferințe despre Mazzini și „Tânăra Europă”. În urma acestor evenimente, Hans Gustav Keller a publicat lucrarea *Das „Junge Europe”, 1834-1836*⁴¹. Lucrarea este tradusă în limba italiană în 2011 cu titlul *La Giovine Europa. Studio sulla storia dell'idea federalistica e di quella nazionale*⁴². Subtitlul ales de editorul traducerii este interesant pentru că sugerează direcția în care autorul a dorit să dezvolte analiza. Astfel, conform lui Hans Gustav Keller, „Tânăra Europă” s-a mișcat între ideea națională și cea federală. În paginile lucrării găsim destule indicii pentru a înțelege de ce s-a ales acest subtitlu: combinația dintre principiul naționalităților și ideea de umanitate, conduce spre o tensiune latentă între națiune și societatea internațională, în cazul de față fiind vorba de societatea europeană. Istoricul elvețian a folosit documente de arhivă pentru a releva că între „Tânăra Italie” și „Tânăra Germanie” au existat fricțiuni care au pornit de la sentimentul național, dar și din cauza modului autoritar de conducere al lui Mazzini.

Lucrarea este esențială și pentru a înțelege universul revoluționar al anilor '30 din secolul al XIX-lea, textul abundând cu mărturii directe ale celor care au surprins galaxia exilului european, îndeosebi al celui din Elveția. Astfel, găsim la aceeași masă revoluționarul de profesie, adică individul fără familie, meserie fixă sau chiar chef de muncă, alături de revoluționarul romantic, adică individul cu principii bine definite, a cărui obiectiv nu este revoluția de dragul revoluției, ci cea făcută în numele unui ideal non-utopic. Mazzini a fost încadrat de Hans Gustav Keller în aceasta a doua categorie.

După trecerea în revistă a istoricului elvețian, revenim la cercetătorul italian Salvo Mastellone, care a început seria lucrărilor personale despre Mazzini în 1960, cu

⁴¹ Hans Gustav Keller, *Das „Junge Europe”, 1834-1836*, Zürich, M. Niehans Verlag, 1938.

⁴² Idem, *La Giovine Europa. Studio sulla storia dell'idea federalistica e di quella nazionale*, cu o prefață de Luigi Bonante, Palermo, Sellerio, 2001.

cele două volume cu titlul *Mazzini e la „Giovine Italia”*⁴³. La distanță de peste treizeci de ani, în 1994, publica lucrarea *Il progetto politico di Mazzini (Italia-Europa)*⁴⁴. Aceste lucrări trebuie prezentate împreună, căci, după cum chiar Salvo Mastellone mărturisea în prefața celei de-a doua cărți, aceasta din urmă nu face decât să o continue sau să întărească ipoteza expusă în cea din 1960.

În *Mazzini e la „Giovine Italia”*, Mastellone l-a înfățișat pe Mazzini ca pe un republican implicat în dezbaterea europeană despre democrație, activitatea „Tinerei Italii” fiind una de pionierat, dacă nu la nivelul întregii Europe, măcar pentru Italia. Motivul l-a constituit forma modernă, pentru epoca respectivă, a mesajului și activității „Tinerei Italii”. În momentul în care lucrarea a apărut în Italia, deceniile șase și șapte din secolul al XX-lea, cercetările referitoare la Mazzini săreau de la anii studenției la cei din timpul „Primăverii Popoarelor”, anii '30 și primii ani '40 ai secolului al XIX-lea, fiind considerați ca secundari în ceea ce-l privește pe Mazzini. Erau la modă studiile despre Filippo Buonaroti și despre Mazzini al Risorgimento-ului, ideile și calculele mazziniene care nu se încadrau în narațiunea Risorgimento-ului, fiind trecute cu vederea sau chiar marginalizate. Mastellone propunea un Mazzini care nu a fost de acord cu desfășurarea și rezultatele Risorgimento-ului din Italia, pe Mazzini republicanul, implicat în discuțiile despre instituțiile politice ale Europei.

Lucrarea din 1994 continua acest demers cutezător, încercând să demonstreze că „Tânăra Italie” nu a fost organizație oarecare a exilului italian, ci una bine înrădăcinată în ambientul republican din Franța. În sprijinul acestei ipoteze, istoricul descria exilul italian de la Paris și Marsilia, unde Mazzini și-a continuat parcursul de formare politică și intelectuală, ajungând să-și însușească și chiar să dezvolte concepte-cheie care circulau în epocă, devenind astfel un lider cunoscut al exilului italian.

Mastellone opina că „Tânăra Italie” trebuia dezvoltată la nivel continental, astfel luând naștere „Tânăra Europă”. A doua parte a cărții a fost dedicată activității lui Mazzini, ca lider al „Tinerei Europe,” și, mai ales, ca reprezentant al unui spirit inovator, întrupat de organizația înființată de el la Berna. Mazzini a fost un revoluționar european a cărui propunere a fost o federație de națiuni democratice. Fidelitatea față de acest proiect politic a fost menținută de Mazzini și după ce a trebuit să fugă în Anglia, dovada fiind activitatea legată de seria de articole numită „Thought upon democracy in Europe”.

Lucrarea lui Salvo Mastellone, *Mazzini and Marx. Thoughts upon Democracy in Europe*⁴⁵, abordează comparativ gândirea socială a lui Mazzini și cea a lui Marx, precum și implicațiile teoretice pentru democrație. Concluzia lui Mastellone a fost că „Manifestul

⁴³ Salvo Mastellone, *Mazzini e la „Giovine Italia” (1831-1834)*, vol. I-II, Pisa, Nistri Lischi, 1960.

⁴⁴ Idem, *Il progetto politico di Mazzini (Italia-Europa)*, Firenze, Leo S. Olschki, 1994.

⁴⁵ Idem, *Mazzini and Marx. Thoughts upon Democracy in Europe*, Westport, Connecticut – Londra, Praeger, 2003.

comunist” a fost, în mare parte⁴⁶, o reacție la șapte articole publicate de Mazzini ca teoretician al unui cosmopolitism al națiunilor⁴⁷, opus internaționalismului socialist.

Mazzini a fost un critic acerb al celor mai importante concepte comuniste/ socialiste, lucrarea lui Mastellone reliefând o polemică importantă între doi exilați care își disputau esența conceptului de „democrație”, după cum chiar Mazzini mărturisea directorului ziarului „People’s Journal”, în care a publicat respectivele articole: „intenția mea este de a exprima gândirea politică care, îndeosebi în ultimii patru ani, a orientat mișcarea democrată pe continentul european”⁴⁸. Dacă Mastellone avea dreptate cu privire la una dintre cauzele apariției „Manifestului comunist”, adică activitatea lui Mazzini, atunci cu siguranță această lucrare comparativă este esențială pentru a înțelege viziunea politică a italianului.

Considerăm că volumele amintite până acum constituie o bază solidă pentru oricine ar dori să studieze istoria lui Mazzini, însă, cu siguranță mai există mulți alții care ar trebui exploarați, dacă nu integral, măcar parțial, pentru ca cineva să-și facă o imagine despre complexitatea unui personaj precum Mazzini.⁴⁹

După prezentarea celor mai importante lucrări despre influența ideilor mazziniene în lume, credem că trebuie să trecem în revistă câteva dintre cele mai recente lucrări despre viața lui Mazzini. Caracteristica următoarelor lucrări biografice este că sunt deschizătoare de drumuri în privința valențelor europene ale mesajului mazzinian.

Prima dintre aceste lucrări este cea semnată de istoricul britanic Denis Mack Smith în 1994⁵⁰. Pentru cercetarea de față am folosit a treia ediție a traducerii în limba italiană⁵¹. La momentul apariției, aceasta a fost prima lucrare biografică în limba engleză din ultimele șase decenii⁵². De altfel, și în literatura de specialitate italiană, timp de aproape trei decenii, între 1960 și 1990, nu a fost publicată nici o biografie a lui

⁴⁶ Spencer M. Di Scala, *Prefață*, în Salvo Mastellone, *Mazzini and Marx...*, p. VIII.

⁴⁷ Remus Tanasă, *Mazzini, „apostolul națiunii”*, în volumul colectiv *In memoriam Gheorhe Palade (1950-2016)*, Chișinău, Bons Offices, 2018, p. 234-240.

⁴⁸ Salvo Mastellone, *Mazzini and Marx...*, p. 159.

⁴⁹ Alți autori importanți pentru înțelegerea lui Mazzini ar fi: Jessie White Mario, Federico Donaver, Ugo Della Seta, Giovanni Gentile, Arturo Codignola, Nello Rosselli, Emilia Morelli, Michele Saponaro, Alessandro Levi, Andreina Biondi, Giuseppe Galasso, Franco Della Peruta, Silvio Pozzani, Romano Bracalini, Federica Falchi, Simon Levis Sullam, Aldo Giovanni Ricci, Giuseppe Monsagrati sau Fournier Finocchiaro Laura.

⁵⁰ Denis Mack Smith, *Mazzini*, New Haven, Yale University Press, 1994.

⁵¹ Idem, *Mazzini. L'uomo, il pensatore, il rivoluzionario*, Milano, Rizzoli, 2014.

⁵² Ultima lucrarea dinaintea celei a lui Denis Mack Smith a fost cea a lui Stringfellow Barr, în 1935, iar penultima a fost cea a lui Gwilyn O. Griffith, din 1932; a se vedea Stringfellow Barr, *Mazzini: a Portrait of an Exile*, New York, Holt, 1935; Gwilyn O. Griffith, *Mazzini: a Prophet of Modern Europe*, Londra, Hodder and Stoughton, 1932.

Mazzini⁵³. În toate aceste decenii, Mazzini a fost prezent doar în unele articole științifice care se ocupau de istoria Italiei din secolul al XIX-lea⁵⁴.

Denis Mack Smith l-a înfățișat pe Mazzini ca un om vertical în susținerea propriilor convingeri, un personaj care a ținut atât de mult la propriile principii, încât a preferat anticamera conspirațiilor decât un loc politic sigur. Conform istoricului britanic, acesta a încercat să ofere publicului o biografie cât mai obiectivă, deoarece a constatat că de aproape șaizeci de ani nu s-a mai scris vreouă, iar multe din cele dinaintea acestor decenii nu emanau obiectivitate. Denis Mack Smith a dorit să evite capcanele lentilei ideologice, care au făcut din Mazzini, pe rând, un apostol revoluționar, un teocrat, un colectivist sau un anarhist. Credem că cercetătorul britanic a reușit să îmbine istoria politică cu cea intelectuală, rezultatul fiind unul obiectiv; în plus, a deschis drumul unor lucrări mai moderne despre Mazzini.

Următoarea lucrare biografică despre Mazzini poartă semnătura lui Roland Sarti⁵⁵. *Mazzini. A Life for the Religion of Politics* a apărut în 1997. Sarti a îmbinat documentele de arhivă cu textele mazziniene editate și cu alte lucrări de specialitate, pentru a schița o imagine cât mai completă a lui Mazzini, un personaj pentru care gradul de libertate dintr-o societate depindea de interesul cetățenilor pentru „religia civilă” numită politică. Fermierul, muncitorul, artistul sau preotul, nu doar politicianul de profesie sau birocratul, ar fi trebuit să încerce ca în activitatea lor personală, să ia în considerare efectele directe sau indirecte asupra sferei politice. Sarti își încheia lucrarea afirmând că despre Mazzini încă nu s-a scris tot, sugerându-le altor istorici să considere finalul cărții sale drept o paranteză deschisă, căci ar trebui să mai curgă multă cerneală pentru a reuși a înțelege viața unui om care a fost puternic și slab în același timp.

O ulterioară biografie relevantă a fost semnată de Jean-Yves Frétygné și a apărut în limba franceză, în 2006⁵⁶. Intitulată *Giuseppe Mazzini. Père de l'unité italienne*, este prima lucrare în limba franceză apărută în aproximativ șaizeci de ani, ultima aparținând Mariei Dell'Isola și lui George Bourgin, fiind publicată în 1956⁵⁷.

Jean-Yves Frétygné urmărește traseul internațional al lui Mazzini prin prisma organizațiilor pe care italianul le-a fondat sau le-a influențat ideatic: de la „Tânăra Italie”, până la Prima Internațională Socială sau Alianța Republicană Universală. Frétygné ne propune o lectură care depășește acele clișee care îl descriau pe Mazzini ca un autor cu

⁵³ Lucy Riall, *The Italian Risorgimento: State, Society and National Unification*, Londra, Routledge, 1994, p. 62.

⁵⁴ David G. Rowley, *Giuseppe Mazzini and the democratic logic of nationalism*, în *Nations and Nationalism*, XVIII, 1, 2012, p. 39.

⁵⁵ Roland Sarti, *Mazzini. A Life for the Religion of Politics*, Westport, Praeger, 1997.

⁵⁶ Jean-Yves Frétygné, *Giuseppe Mazzini. Père de l'unité italienne*, Paris, Fayard, 2006.

⁵⁷ Maria Dell'Isola, George Bourgin, *Mazzini promoteur de la République italienne et pionnier de la Fédération européenne*, Paris, Marcel Rivière, 1956.

o viziune politică incoerentă și nepractică. Pentru francez, Mazzini a fost un „romantic angajat” care nu a fost înțeles în timpul vieții deoarece a încercat să găsească o formulă pentru a media ideea de libertate cu cea de democrație și cu cea de socialism.

În 2010, Giovanni Belardelli aducea publicului de limbă italiană lucrarea intitulată simplu, *Mazzini*⁵⁸. Despre Mazzini s-au mai scris multe lucrări, însă cea a lui Belardelli scoate în evidență un aspect mai puțin explorat: Mazzini gânditorul politic. Încă de la primele rânduri introductive, autorul prezintă motivele apariției acestei cărți: constatarea că istoria este un șir de evenimente mișcat de idei, fapte și oameni care nu sunt cunoscute mereu la adevărata lor amploare. Cazul *Risorgimento*-ului italian se încadrează perfect în această situație, activitatea lui Mazzini fiind cunoscută la nivel evenimential însă mai puțin din punct de vedere ideatic.

Belardelli consideră că ideile lui Mazzini au contribuit decisiv la nașterea statului italian mai ales datorită ideii de națiune italiană întinsă de la Alpi până în Sicilia. După falimentul „Primăverii Popoarelor” și după scurta experiență a Republicii Romane, majoritatea patrioților italieni s-au îndepărtat de idealul națiunii republicane, apropiindu-se de regele Sardiniei, Vittore Emanuele al II-lea și făcând din acesta simbolul mișcării de unificare națională. Istoricul afirmă că, deși este considerat a fi marele „înfrânt” al *Risorgimento*-ului italian, Mazzini este de fapt una dintre personalitățile cu cea mai mare influență asupra culturii politice italiene din secolul al XX-lea. Republicanismul, socialismul și chiar fascismul au avut parte de reprezentanți care, nu o dată, l-au proclamat pe Mazzini un predecesor al idealurilor pe care le afirmău și le promovău⁵⁹.

Mazzini și istoriografia românească

Dintre autorii români, doar unul singur s-a ocupat în mod constant de relația dintre Mazzini și români, acesta fiind Ștefan Delureanu, deja menționat anterior. Până la el, cei care au mai scris pe această temă au făcut-o tangențial⁶⁰, cu excepția articolului lui Dan Berindei⁶¹ și celor ale Ralucai Tomi⁶².

⁵⁸ Giovanni Belardelli, *Mazzini*, Bologna, Mulino, 2010.

⁵⁹ A se vedea Remus Tanasă, *Note bibliografice*: Giovanni Belardelli, *Mazzini*, Bologna, il Mulino, 2010, în *AȘUI*, Istorie, LXI, 2015, p. 655-658.

⁶⁰ A se vedea Petre P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română dela 1848. Studiu și documente*, București, Cartea Românească, 1929; Nicolae Corivan, *Din activitatea exilaților români în Apus*, București, Așezământul cultural „Ion C. Brătianu”, 1931; Olimpiu Boitoș, *Raporturile românilor cu Ledru Rollin și cu radicalii francezi în epoca revoluției de la 1848*, București, Cartea Românească, 1940; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională: 1834-1849*, București, Editura Republicii Socialiste România, 1967; Idem, *Fața secretă a mișcării prepașoptiste române. Unitatea națională*, București, Editura Academiei Române, 2004; Anastasie Iordache, *Dumitru Brătianu. Diplomatul, doctrinarul liberal și omul politic*, București, Paideia, 2003; Angela Jianu, *op. cit.*

⁶¹ Dan Berindei, *Les Roumains et Giuseppe Mazzini*, în *RRH*, XXIV, 4, 1985, p. 313-322.

⁶² Raluca Tomi, *Contribuții la studiul proiectelor mazziniene în aria Europei-centro-orientale (1866-*

O mențiune specială o merită Alexandru Marcu, pentru deja clasică *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice, 1848-1877*⁶³, publicată în 1930 și reeditată în 2000. Primele două capitole sunt dedicate legăturilor dintre Mazzini, români și unguri, primul intitulându-se *Revoluționarii unguri și primele încercări de federalizare mazziniană (1848-1850)*, iar cel de-al doilea *Mazzini – mijlocitor între Kossuth și Bălcescu. Manifeste mazziniene către Români (1851-1853)*.

În primul dintre aceste capitole, Alexandru Marcu schițează un tablou al efortului susținut de Mazzini pentru a-i împăca pe revoluționarii români și pe cei maghiari, însă desfășurarea evenimentelor și, mai ales, rapiditatea lor, au făcut imposibilă orice înțelegere și orice acțiune concertată. Cel de-al doilea capitol analizează relația lui Bălcescu cu Kossuth, mediată de, și prin, Mazzini. Tot în acest capitol este amintită și activitatea lui Dumitru Brătianu din cadrul Comitetului lui Mazzini de la Londra.

Sursele străine folosite de Alexandru Marcu au fost documentele editate de Mario Menghini⁶⁴ și de Eugenio Kastner⁶⁵. Cu siguranță, cele două capitole din lucrarea lui Alexandru Marcu au reprezentat cea mai solidă piatră de temelie pentru cei care au dorit să înțeleagă când, cum, prin intermediul cui și, mai ales, dacă s-au manifestat idealurile mazziniene în spațiul românesc.

Adevărata muncă de pionierat a desfășurat-o însă istoricul a cărui nume l-am mai pomenit deja de câteva ori, Ștefan Delureanu. Acesta a publicat numeroase articole și studii în limba italiană, care au fost traduse și compilate într-o lucrare în limba română, intitulată *Mazzini și românii în Risorgimento*⁶⁶. Materialele în limba italiană au fost numeroase, însă acestea reiau adesea informațiile, lucrarea în limba română doar rezumând munca publicistică depusă de Delureanu prin textele în limba lui Dante. Înainte de a face o prezentare succintă a acestei cărți, vom aminti câteva din titlurile cele mai importante în limba italiană: *Mazzini e Bălcescu*⁶⁷, *Progetti d'azione di Mazzini e di Garibaldi nell'area centro-orientaleeuropea (1859-1866)*⁶⁸, *Il mondo romeno di fronte a*

1870), în *RI*, IV, 11-12, 1993, p. 1036-1045; Idem, *Romeni e italiani durante la rivoluzione del 1848-1849*, în *Annuario*, II, 2, 2000, p. 155-174; Idem, *Romeni e italiani nel periodo dell'essilio rivoluzionario (settembre 1849 – dicembre 1852)*. *Affinità. Opinioni. Contatti*, în *Annuario*, III, 3, 2001, p. 205-222.

⁶³ Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice, 1848-1877*, București, Cartea Românească, 1930.

⁶⁴ Mario Menghini, *Luigi Kosstuh nel suo carteggio con Giuseppe Mazzini*, în *Rassegna Storica del Risorgimento*, VIII, 1-2/1921.

⁶⁵ Eugenio Kastner, *Mazzini e Kossuth. Lettere e documenti inediti*, cu o prefață de Mario Menomisi, Firenze, Le Monier, 1929.

⁶⁶ Ștefan Delureanu, *Mazzini și românii în Risorgimento*, București, Paideia, 2006.

⁶⁷ Idem, *Mazzini e Bălcescu*, în *Il pensiero mazziniano*, XXXIII, 9, 1978, p. 51-54.

⁶⁸ Idem, *Progetti d'azione di Mazzini e di Garibaldi nell'area centro-orientale europea (1859-1866)*, în *Archivio Storico Sardo*, XXXIV, 1, 1983, p. 177-188.

*Mazzini, a Garibaldi e all'impresa dei Mille*⁶⁹, *Mazzini e Garibaldi tra progetto e azione nell'area centro-orientale (1859-1870)*⁷⁰, *I romeni nel pensiero e nei programmi d'azione di Mazzini*⁷¹, *Il mazzinianesimo nell'Europa orientale prima del '48: il caso della Romania*⁷², *Consigli di un fratello: una lettera inedita di Mazzini al repubblicano romeno Eugen Carada*⁷³, *Un protagonista romeno della democrazia mazziniana: Dimitru Bratianu (1818-1892)*⁷⁴.

Lucrarea *Mazzini și românii în Risorgimento* este o compilație de opt studii și o anexă, alcătuită din scrisori, manifeste sau articole de epocă. Remarcăm că din aceste studii, câteva sunt traduceri în limba română ale celor publicate în revistele științifice din Italia⁷⁵. Dintre anexe, cele mai importante sunt scrisoarea lui Ștefan Golescu către Zinca Golescu, cele ale lui Mazzini către C. A. Rosetti și către Eugeniu Carada, manifestul adresat românilor de către Comitetul de la Londra și articolul lui Dumitru Brătianu prilejuit de moartea lui Mazzini.

Studiile sunt gândite pentru a trasa un fir logic al manifestărilor ideilor mazziniene în Principate. Se urmărește continuitatea expunerii, pornindu-se de la prezența românilor în planurile lui Mazzini, continuându-se cu analiza modalităților de pătrundere a ideilor italianului printre români înainte de 1848 și cu episodul Comitetului de la Londra, dezvoltarea naturală a străngerii legăturilor din timpul „Primăverii Popoarelor”, urmărindu-se apoi proiectele insurecționale inspirate de o

⁶⁹ Idem, *Il mondo romeno di fronte a Mazzini, a Garibaldi e all'impresa dei Mille*, în *Archivio Trimestrale*, XI, 3, 1983, p. 567-576.

⁷⁰ Idem, *Mazzini e Garibaldi tra progetto e azione nell'area centro-orientale (1859-1870)*, în *RRH*, XXII, 2, 1983, p. 159-168.

⁷¹ Idem, *I romeni nel pensiero e nei programmi d'azione di Mazzini*, în *Archivio Trimestrale*, XI, 4, 1983, p. 789-797.

⁷² Idem, *Il mazzinianesimo nell'Europa orientale prima del '48: il caso della Romania*, în *Archivio Trimestrale*, XII, 1, 1984, p. 49-63.

⁷³ Idem, „*Consigli di un fratello*”: *una lettera inedita di Mazzini al repubblicano romeno Eugen Carada*, în *Bollettino della Domus Mazziniana*, XXXVIII, 1, 1992, p. 109-112.

⁷⁴ Idem, *Un protagonista romeno della democrazia mazziniana: Dimitru Brătianu (1818-1892)*, în *Bollettino della Domus Mazziniana*, XXXIX, 2, 1993, p. 152-160.

⁷⁵ Primul capitol, „România în scrierile politice și programele de acțiune ale lui Mazzini” este traducerea adaptată a studiului „I romeni nel pensiero e nei programmi d'azione di Mazzini”, publicat în 1983, în „*Archivio Trimestrale*”; capitolul al doilea, „Pătrunderea și consistența ideilor mazziniene printre români înainte de 1848”, este o adaptare a articolului „Il mazzinianesimo nell'Europa orientale prima del '48: il caso della Romania”, publicat în 1984, în „*Archivio Trimestrale*”; capitolul al patrulea, „Italia și Europa centro-orientală în proiectele de acțiune mazziniano-garibaldiene (1859-1866)” este traducerea articolului „Progetti d'azione di Mazzini e di Garibaldi nell'area centro-orientale europea (1859-1866)”, apărut în „*Archivio Storico Sardo*”, în 1983; un ultim exemplu este capitolul „Mazzini și Bălcescu în lectură paralelă”, care reprezintă o adaptare a textului „Mazzini e Bălcescu”, din „*Il pensiero mazziniano*”, 1978.

sperată apropiere dintre Mazzini și Garibaldi, pentru a se încheia cu o comparație între Bălcescu și Mazzini.

Aceste studii rămân mai mult decât necesare pentru cercetarea influenței lui Mazzini printre români, existența lor contribuind din plin cu sugestii referitoare la punctul de unde ar trebui pornită o cercetarea în asemenea direcție. Trebuie însă menționat că, precum textele din limba italiană, și acestea sunt adesea repetitive în dezvoltarea anumitor idei. De asemenea, inconsecvența aparatului critic reprezintă o bilă neagră în ceea ce privește claritatea expunerii și documentarea⁷⁶.

Concluzii

Prezența restrânsă a lui Mazzini în istoriografia românească poate fi atribuită mai multor cauze, dintre care credem că cele mai importante ar fi interesul slab pentru istoria ideilor⁷⁷, puținele rânduri dedicate exclusiv românilor⁷⁸ și, nu în ultimul rând, disocierea mai mult sau mai puțin explicită a foștilor săi colaboratori români⁷⁹.

Între 1848 și 1853, similitudinea de aspirații și de proiecte dintre români și Mazzini a cunoscut o efervescență notabilă care, pe de-o parte, a ajutat națiunea română să-și facă simțită prezența în Europa, pe de altă parte făcând din Mazzini o primadonă pentru unii dintre pașoptiști. Tot această perioadă marchează momentul de maximă colaborare între Mazzini și români, prin intermediul Comitetului Democratic European de la Londra. După sfârșitul acestuia, nu au mai existat momente de colaborare concretă, ci doar planuri, care, ori din lipsa unei logistici pe măsura obiectivelor, ori din cauza diplomației Marilor Puteri, nu au putut fi puse în practică.

Impedimentele unei alianțe eficiente s-au datorat și disensiunilor dintre români și maghiari cu privire la soarta Transilvaniei. Este știut că Mazzini a apărat dreptul

⁷⁶ De exemplu, în capitolul „Europa unită a lui Mazzini” (p. 217-224), toate citatele din articolele și manifestele mazziniene, sunt trecute în text fără note de subsol. În capitolul „Mazzini, revoluția europeană și democrația români în viziunea adversarului”, nota numărul 20 este „ibidem”, nota 21 este „ibid”, iar notele 22-25, „ib”; la fel și notele 39, „ibidem”, 40-42, „ibid”, și 43, „ib”, după care la numărul 44 este iar „ibidem” (p. 172-175 și 181-183).

⁷⁷ După cum remarca istoricul italian Francesco Guida, în ceea ce privește Principatele Române și, în general, Europa Orientală, influența lui Mazzini s-a limitat mai mult la ideologie și la idealități, acțiunile practice neputând a fi concretizate sau măcar plănuite în mod realist; în Francesco Guida, *Idea di nazione e questione delle nazionalità nel pensiero di Giuseppe Mazzini*, în *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 23, 2001, p. 164.

⁷⁸ Pentru a înțelege referințele la români, ar trebui să avem în minte imaginea unui cerc, cu ideea de națiune în centru, iar pe circumferințe pe cea de confederație și pe cea de aliat împotriva Austriei. Referințele au fost repetitive, fără a găsi texte dedicate integral românilor, cu excepția manifestului Comitetului de la Londra, din 26 iunie 1851; a se vedea Giuseppe Mazzini, *Scritti Editi ed inediti. Edizione Nazionale*, vol. XLVI, Imola, Galeati, 1933, p. 81-87.

⁷⁹ „Tot trecutul nostru dovedește că nu suntem revoluționari de meserie; chiar dacă ar fi unii ca aceștia între noi, ei au putut învăța în mijlocul nostru că revoluțiunea nu este decât un mijloc dureros, extrem, iar niciodată nu se cuvine să fie un scop”, Ion C. Brătianu în „Alegătorul Liber”, an II, nr. 159, 27 februarie 1876.

națiunii române la existență și la integralitate, însă conașionali săi implicați în activități politice similare cu ale lui Mazzini preferau asocierea cu Ungaria deoarece exilul maghiar era mai eficient în a strânge alianțe în peninsula Italiei⁸⁰.

Declanșarea războiului din Crimeea i-a convins pe pașoptiștii români că doar activitatea pe lângă factorii europeni de decizie ar putea aduce schimbări teritoriale în partea de est a Europei astfel că, românii au acționat în așa măsură încât să demonstreze că s-au maturizat politic. Mișcările politice subversive de factură mazziniană nu ar fi fost agreate de către cabinetele europene din cauza coloraturii anti-monarhice a lui Mazzini, iar simpla asociere cu numele acestuia ar fi stârnit bănuieli ce trebuiau evitate pentru ca unirea Principatelor să fie obținută și recunoscută.

Suntem de părere că istoriografia românească ar fi fost mai generoasă cu un personaj ca Mazzini dacă diplomația Marilor Puteri nu ar fi avut o influență superioară asupra evenimentelor politice din Principate în comparație cu acțiunea inspirată de principiile mazziniene sau dacă, precum vecinii noștri maghiari, am fi avut o personalitate cu aceeași trecere internațională precum Lajos Kossuth, despre care se știe că a corespondat și rezonat îndelung cu Mazzini.

MAZZINI'S EUROPEAN DIMENSION IN HISTORIOGRAPHY

(Abstract)

The European political scene was influenced in the last two centuries by several ideas that reached almost the entire continent and Giuseppe Mazzini was one of the modern personalities whose activity had an impact in European society, some key concepts of the Italian being for some time found in the domestic politics of modern Romania. The research aims to point out the directions that made Mazzini a star among fellow Europeans with similar political activity, as reflected in modern historiography. As we will discover, even if some main Romanian political figures have been among Mazzini's collaborators, the Romanian historiography was not concerned too much with Mazzini's figure, the only historian really involved in uncovering the Italian's influence among Romanians being Ștefan Delureanu.

⁸⁰ Adriano Papo, *L'alleanza italomagiara nel pensiero politico italiano della prima metà dell'Ottocento*, in Gizella Nemeth, Adriano Papo, Fulvio Senardi (coords.), *Mazzini e mazziniano nel contesto storico centroeuropeo*, Duino Aurisina, Associazione culturale italo-ungherese „Pier Paolo Vergerio”, 2005, p. 17-34.

VINTILĂ HORIA ÎN DOSARELE SECURITĂȚII

Corneliu CIUCANU¹

Cuvinte cheie: *anticomunism, exil, emigrație, democrație populară, Securitate, compromitere*

Keywords: *anti-communism, exile, emigration, popular democracy, Security, compromise*

Scriitor, eseist și jurnalist înzestrat cu deosebit talent, Vintilă Horia s-a situat, încă din tinerețe, în tabăra intelectualilor de dreapta, care au încercat – potrivit atmosferei cultural-politice interbelice și a ethosului național-creștin asumat de „noua generație” –, să se opună comunismului dizolvant, antinațional și ateu². Aflat în exil, după consumarea „scandalul Goncourt” și în contextul campaniei anti-Mircea Eliade, nominalizat la Premiul Nobel, Vintilă Horia mărturisea că:

„... toți, fără excepție, cei din generația mea și a lui Mircea Eliade, am fost obligați de împrejurări să luăm poziție și nu puteam să luăm decât una singură: anticomunismul ca atitudine critică și românismul de cea mai bună calitate, clădit pe cea mai strictă poziție tradițională, care nu se putea să nu treacă prin învățătura holistică a lui Eminescu... Am stat, deci, toți la dreapta României și nu la stânga ei, cum stăteau cei greșiți cu duhul. N-am avut nimic de schimbat în credințele noastre, ba dimpotrivă, aș putea spune că evoluția istorică de după 1944, ne-a confirmat în temerile noastre”³.

¹ Academia Română, Filiala Iași – Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

² Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică, Politică și ideologie*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2009, p. 136; Idem, *Nicolae Titulescu și Mișcarea Legionară în decembrie 1937. De la adversitate la reconciliere tactică*, în *Permanențele istoriei: Profesorul Corneliu Mihail Lungu la 70 de ani*, coord: Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea, Mihaela Damean, Lucian Dindirică, ed. Sorin Liviu Damean, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, p. 484-512; Idem, *De la Externe... în vâltoarea vieții politice interne. Relațiile dintre Nicolae Titulescu și Dreapta românească interbelică*, în *CI, XXXVII*, 2018, p. 289-322.

³ Mona Maria Vâlceanu, *Eliade după Eliade: România în eternitate*, în „Biblioteca Bucureștilor”, anul XV, nr. 3, martie 2012, p. 20.

În cele ce urmează se va relata o operațiune a Securității care a urmărit compromiterea și izolarea unei personalități a exilului românesc anticomunist, deși, inițial, serviciile speciale din timpul regimului Antonescu au declanșat campania împotriva scriitorului Vintilă Horia. Astfel, încă din anii '40, scriitorul Vintilă Horia (Gheorghe V. Caftangioğlu) a fost victima unor denunțuri nedrepte și a unor evaluări hazardate din partea agenților Seviului Special de Informații. Din 1943 i s-a întocmit un dosar de urmărire pe țară pentru activitate legionară de către Direcțiunea Generală a Poliției, iar la 20 ianuarie 1972, în baza dosarului conceput de Siguranță și a informărilor ulterioare referitoare la „fugarul” Vintilă Horia, Securitatea deschide Dosarul de Urmărire Informativă, nr. 4538 pe numele conspirativ de „Costel Vintilă”.

*

Agresiunea comunismului în România după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a declanșat expatrierea mai multor români și constituirea exilului românesc anticomunist. După abdicarera forțată a regelui Mihai și lichidarea monarhiei, anul 1948 reprezintă momentul instaurării brutale a stalinismului în România, cu întreg cortegiul de abuzuri, epurări, arestări și crime, menite să frângă orice rezistență a societății față de sovietizarea forțată. Prin decretul nr. 221 din 30 august 1948 a fost înființată Direcția Generală a Securității Poporului, principalul instrument de represiune al regimului, care i-a fixat și misiunea expresă de apărarea a „cuceririlor democratice și asigurarea securității Republicii Populare Române contra dușmanilor din interior și exterior” și de lichidare a „dușmanului de clasă” în numele „consolidării democrației populare”⁴. Conform prevederilor Decretului, românii pribegiți din cauza comunismului erau asimilați „dușmanilor din exterior”, iar combaterea acestora a devenit o preocupare constantă pentru serviciile secrete ale noii puteri de la București⁵. Supravegherea emigrației române din țările occidentale nu era nicidecum o practică inventată de Securitatea comunistă, atâta timp cât și Siguranța regimului democrației parlamentare a urmărit atent activitatea conaționalilor și a inițiat „sub-plantarea” comunităților românești din străinătate cu agenți de influență sau chiar schimbul de informații cu serviciile speciale din țările care adăposteau cetățeni români. În perioada interbelică, Siguranța culegea date despre personalul diplomatic, despre contactele unor oameni politici aflați în vizită la Paris, sau despre studenții români. Spre exemplu,

⁴ Decretul a fost publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 200 din 30 august 1948.

⁵ Mihai Pelin, *Opisul emigrației române. Destine în 1222 de fișe alcătuite pe baza dosarelor din arhivele Securității*, București, Editura Compania, 2002, *passim*; Nicolae Florescu, *Întoarcerea proscrișilor. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, Editura „Jurnalul Național”, 1998, p. 42-46, 49-53, 76-88, 106 și urm.; Fănuș Băileșteanu, *Personalități culturale românești din străinătate*, București, România Press, 1999, *passim*; Ion Calafeteanu, *Politică și exil. Din istoria exilului românesc, 1946-1950*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 23 și urm.; Dinu Zamfirescu, *Cărțile Securității. Agenți de influență din exilul românesc*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 8.

oficialii Direcției Generale a Siguranței Naționale (Direction Générale de la Sûreté Nationale) au efectuat schimb de informații privind pe cetățenii români de diverse „culori” politice cu omonimii lor de la București⁶. În fapt, astfel de măsuri fac parte din recuzita specifică oricărui serviciu secret și era normal ca Securitatea, instrument al noului regim comunist, să-și creeze propriile rețele în vederea supravegherii informative a românilor plecați în străinătate din cauza convingerilor anticomuniste. Deși forța exilului a fost supradimensionată, acesta reprezenta, totuși, un model pentru românii din țară prin critica vehementă a ocupației sovietice și a totalitarismului promovat de regimul „democrației populare”⁷. Totodată, prin relațiile întreținute cu politicienii occidentali și cancelariile vestice, dar și prin menținerea unui spirit combativ, exilul alimenta atmosfera anti-sistem și putea influența rezistența armată anticomunistă în țară⁸. Din această perspectivă, erau considerați ostili noii ordini sociale din România foștii diplomați români care refuzaseră să revină la București în momentul destituirii sau rechemării, oamenii politici refugiați în Occident și, mai cu seamă, emigrația legionară. În contextul luptei de rezistență armată anticomunistă, datorită sistemului conspirativ și ermetic adoptat în activitatea de recrutare și organizare, a experienței de luptă în clandestinitate, legionarii dispuneau de elemente încă ne-desconspirate și hotărâte să participe la acțiuni contra regimului pro-sovietic. Prin urmare, legionarii din emigrație și cei rămași în țară erau considerați extrem de periculoși și urmăriți cu precădere de structurile informative ale Securității. În opinia noastră, în acest fel trebuie interpretată convenția semnată între Ministerele de Interne francez și român pentru supravegherea și expulzarea legionarilor de pe teritoriul Franței, în urma căreia mulți dintre ei au trebuit să se refugieze – pentru a doua oară – în America de Nord sau America Latină⁹. Această convenție dezvăluie interesul părții române în a neutraliza emigrația legionară prin îndepărtarea acestora dintr-o țară europeană și, deci, a limita eventualul sprijin legionar acordat rezistenței anticomuniste din România.

Pentru contracararea activităților „dușmănoase” ale exilului anticomunist la adresa Republicii Populare Române, Securitatea – „brațul înarmat al Partidului” –, a instrumentat așa-numitele „măsuri active” în cadrul emigrației române. Și într-adevăr,

⁶ Interesul Siguranței de la București față de românii din Franța și schimbul de informații cu omologii francezi reflectă o situație constatată de istoricul Gh. Buzatu, care a descoperit și cercetat fondurile secrete ale Direction Générale de la Sûreté Nationale din Paris. Capturate inițial de armata germană în momentul intrării în Paris, arhivele franceze au fost preluate de sovietici și depozitate la Moscova, după înfrângerea Germaniei naziste și sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial (Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 168 și urm.; Idem, *Faust Brădescu. Viața și opera*, Bibliografia donației dr. Faust Brădescu întocmită de Sorin Damean, Silviu B. Moldovan și Cristian Sandache, prefață de prof. univ. dr. Ioan Scurtu, ediție îngrijită de Radu Dan Vlad, București, Editura Majadahonda, 1999, p. 69.

⁷ Dinu Zamfirescu, *op. cit.*, p. 8.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Vezi Gh. Buzatu, *Faust Brădescu. Viața și opera*, p. 16-18.

refugiații români reprezentau un pericol pentru regimul democrației-populare, fiind dinamici și foarte numeroși. Însuși Gh. Gheorghiu-Dej, secretarul general al Partidului Muncitoresc Român (în continuare, PMR), recunoștea acest „pericol” în ședința Biroului Politic al Comitetului Central al PMR, din 23 martie 1955¹⁰. În acel context, s-a discutat despre atacul executat de pictorul Oliviu Beldeanu și un grup de exilați români asupra Legației de la Berna, atac soldat cu moartea șoferului Legației, sechestrarea temporară a personalului diplomatic și sustragerea unor documente secrete pe care insurgenții le-au predat poliției elvețiene. Incidentul a declanșat la București o isterie generală¹¹, întrucât releva anumite vulnerabilități ale reprezentanțelor noastre diplomatice din Vest. Pe fondul manifestărilor anticomuniste ale exilului, conducerea de partid a impulsionat măsurile active inițiate de Securitate împotriva emigrației românești, pentru a fi pedepsită exemplar „îndrăzneala bandiților”. De altfel, în urma unei operațiuni organizate de Direcția de Informații Externe (în continuare, DIE), Oliviu Beldeanu a fost răpit de agenții Securității, dus în Berlinul de Est și apoi transportat la București, unde a fost anchetat, condamnat și executat¹². Consultarea dosarelor din arhiva fostei Securități dezvăluie motivațiile, metodologia, mijloacele și strategiile operative adoptate de DIE în contextul „infiltrării principalelor organizații și organisme conducătoare ale emigrației reacționare românești, cu scopul destrămării acestora”¹³. Pentru îndeplinirea obiectivelor, DIE organiza racolări printre refugiații politici, pe care-i „sensibilizau” amintindu-le de soarta rudelor și prietenilor din țară¹⁴. O altă metodă era infiltrarea grupurilor din emigrație, prin trimiterea (marșrutizarea) unor agenți din țară, sau prin intermediul unor cetățeni din țările vestice dispuși să lucreze pentru serviciile speciale românești¹⁵. Totodată, Securitatea organiza operațiuni de compromitere și izolare a unor personalități din exil care erau considerate deosebit de periculoase pe tărâmul activităților anticomuniste, aducând deservicii și prejudicii de imagine R. P. R. Astfel de operațiuni erau plănuite în contextul în care respectivii refuzau colaborarea cu Securitatea și se mențineau pe linia „discreditării și a criticilor” la adresa organelor conducătoare de partid și de stat de la București. Din această perspectivă, cazul Vintilă Horia ni se pare semnificativ.

¹⁰ Aurel Sergiu Marinescu, *O contribuție la istoria exilului românesc*, vol. I, București, Editura Vreamea, 1999, p. 81.

¹¹ Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc D. I. E., 1955-1980*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, p. 17; Idem, *Opisul emigrației române*, p. 34.

¹² Idem, *Culisele spionajului românesc*, p. 24

¹³ Vezi Gh. Buzatu, Mircea Chirițoiu, *op. cit.*, vol. 2, p. 48 (*Raport al generalului maior Vasile Vilcu privind analiza Direcției I din cadrul Ministerului Afacerilor Externe în perioada 1 ianuarie-15 octombrie 1955*).

¹⁴ Paul Nistor, *Propagandă și politică externă românească în secolul XX*, Iași, Editura Institutul European, 2013, p. 78-85.

¹⁵ *Ibidem*, p. 86-91; Dinu Zamfirescu, *op. cit.*, p. 8 și urm.

Din dosarul inițial deschis de Siguranță, aflăm că Vintilă Horia era suspectat și învinuit că asigură „legătura între elementele din compunerea comandamentului legionar de prigoană și Legația germană”¹⁶. O altă notă informativă consemna că „ar fi fost trimis special în țară de către legionarii aflați în Germania pentru a menține o atmosferă favorabilă acestora”¹⁷, sau că, venit clandestin în țară, ar fi afirmat că „orice efortare din partea regimului și în special a Mareșalului este inutilă, deoarece mișcarea legionară tot va veni la conducerea statului, întrucât Germania nu mai poate admite ca în România să persiste o situație echivocă, favorabilă democrațiilor”¹⁸. Dosarul de urmărire întocmit de Siguranță este neconcludent, viciat de note informative inexacte, de confuzii și răstălmăciri ale celor desemnați să se ocupe de caz. De exemplu, Gheorghe V. Caftangioglu (Vintilă Horia) este confundat cu vărul său, avocatul Gheorghe C. Caftangioglu care, într-adevăr, aderase la Legiune și deținuse funcția de comisar de românizare din „oportunism pentru realizarea unor câștiguri materiale”, după cum consemna o notă a Siguranței¹⁹. De asemenea, Vintilă Horia era confundat cu tatăl său inginerul agronom Vintilă C. Caftangioglu care fusese membru în consiliul de administrație al Institutului Cooperăției (INCOOP) și despre care agenții Siguranței raportau insidios că ar fi „organizat echipele de masacru” alături de Traian Boeru, directorul Institutului. În realitate, tatăl lui Vintilă Horia fusese înlăturat din consiliul de administrație chiar de Traian Boeru, în momentul numirii sale în funcția de director²⁰. Era perioada când agenții poliției secrete exagerau efectiv implicarea unor tineri intelectuali în Mișcarea Legionară. Era adevărat că Vintilă Horia facea parte din aceea generație interbelică cu totul specială, teribilă sub aspectul retoricii antisistem²¹ și,

¹⁶Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond Informativ, dosar I 151079/vol I, f. 11.

¹⁷*Ibidem*, f. 62, 65, 66, 68, 70, 84, 90.

¹⁸*Ibidem*, f. 17, 18, 19, 31.

¹⁹*Ibidem*, f. 9-10, f. 43.

²⁰*Ibidem*, f. 40-43. *Declarația* inginerului agronom Vintilă Caftangioglu, tatăl lui Vintilă Horia.

²¹Politicianismul, demagogia, corupția, lipsa de viziune și coeziune a clasei politice, „carențe ale regimului democrației parlamentare” (vezi Ioan Scurtu, *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție, 1919-1927*, vol. I, București, Editura INST, 1995, p. 97; Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 29) au fost combătute cu virulență în presă de către intelectualii noii generații (Mircea Eliade, *Itinerariul spiritual (Linii de orientare)*, în „Cuvântul”, an. III, nr. 857 din 6 septembrie 1927, p. 1-2; Sorin Pavel, Ion Nistor, Petre Marcu-Bals, *Manifestul Crinului Alb*, în „Gândirea”, nr. 8-9, 1928, p. 3-4; Mircea Eliade, *Restaurarea demnității românești*, în „Vreamea”, an VIII, nr. 403, 1 septembrie, 1935, p. 3; Idem, *Între Occidentalism și autohtonism*, în „Da și Nu”, an I, nr. 2 din 5 martie 1936, p. 1; Idem, *Piloții orbi*, în „Vreamea”, anul VIII, nr. 505, 19 septembrie 1937; Vasile Marin, *Generația nouă și statul etnic*, în „Axa”, an II, nr. 9 din 19 martie 1933, p.1; Emil Cioran, *Dictatura și problema tineretului*, în „Vreamea”, an VII, nr. 358 din 7 octombrie 1934, p. 3; Idem, *Conștiința politică a studențimii*, în „Vreamea”, an IX, nr. 463 din 15 noiembrie 1936, p. 9; Radu Dragnea, *Generația neamului și generația statului*, în „Axa”, an I, nr. 2, din 10 noiembrie 1932, p. 1; Vasile Christescu, *Prăpastie între generații*, în „Axa”, an II, nr. 10 din 9 aprilie 1933, p. 1; Mihail Polihroniade, *Generația tânără și*

deopotrivă, extrem de promițătoare ca potențial intelectual, implicare cultural-publicistică și, nu în ultimul rând, ca disponibilitate asociativă în plan politico-spiritual. Însă, Vintilă Horia nu activase în Legiune, nu scrisese în ziare ori reviste legionare, ci la „Gândirea”, „Sfarmă Piatră”, „Porunca Vremii”. Ultimile două publicații au fost întemeiate și îndrumate de Nichifor Crainic – după ce acesta, din punct de vedere politic, se despărțise de Corneliu Codreanu – și conțineau chiar articole antilegionare²². Mai mult, ca atașat cultural al Legația noastră de la Roma, V. Horia fusese demis și rechemat în țară de legionari, în noiembrie 1940²³. După evenimentele din ianuarie 1941, deci după căderea legionarilor de la putere, V. Horia a obținut o bursă de studii „Humboldt”, grație scrisorilor de recomandare de la N. Crainic, Alexandru Marcu, C. C. Giurescu și Victor Papacostea²⁴. Astfel, la 1 iunie 1941, la recomandarea lui N. Crainic, Vintilă Horia este numit corespondent de presă pe lângă Legația României din capitala Reich-ului de către prof. Alexandru Marcu, subsecretar de stat al Ministerului Propagandei, iar la 11 mai 1942 i s-a atribuit funcția de „atașat de presă diurnist” în cadrul Consulatului român din Viena²⁵. În urma unor denunțuri

ritmul mondial, în „Azi”, an II, nr. 1, ianuarie 1933, p. 467-483; Pavel Costin Deleanu, *Clipa de față a tineretului românesc*, în „Ideea românească”, an I, nr. 2-4, iunie-august 1935, p. 82-100; Vasile Băncilă, *Noua generație*, în „Gândirea”, an XV, nr. 10, decembrie 1936, p. 501-508; Vintilă Horia, *Revoluția spirituală*, în „Sfarmă Piatră”, II, nr. 42 din 10 septembrie 1936; Idem, *Misiunea tinerei generații*, în „Universul literar” an XLVII, nr. 29 din 3 septembrie 1938, p. 7).

²² Nichifor Crainic, *Zile albe – zile negre. Memorii*, I, București, Casa Editorială „Gândirea”, 1991, p. 292-293, 295, 296-297.

²³ Vintilă Horia fusese numit „atașat de presă diurnist” pe lângă Legația României de la Roma de către prof. C. C. Giurescu, ministrul Propagandei, la intervenția prof. Nicolae (Nastu) Cornățeanu (macedo-român), subsecretar de stat la Agricultură și Domenii, coleg și prieten cu inginerul agronom Vintilă Caftangioglu, tatăl lui Vintilă Horia, dar și la rugămintea lui Nichifor Crainic (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 49). După instaurarea statului național legionar la 14 septembrie 1940 și formarea guvernului, noul ministru de Externe, Mihail R. Sturza l-a numit pe Ion Victor Vojen reprezentantul nostru la Roma. În urma unor altercații cu V. Horia, Vojen obține rechemarea acestuia la București și înlocuirea sa cu George Uscătescu și apoi cu Nicu Caranica. Trebuie menționat că poetul Nicu Caranica era vărul lui Iancu Caranica unul dintre Nicadori. Demiterea intempestivă și instalarea unui protejat al regimului legionar nu a afectat nicicum relația de prietenie dintre V. Horia și N. Caranica, regăsindu-se și colaborând, mai târziu, în publicistica exilului. Destituirea lui V. Horia era, practic, ilegală, întrucât postul de atașat de presă depindea de Ministerul Informațiilor și Propagandei și nu era, deci, de resortul Externelor. Aceste detalii mi-au fost relatate în cadrul unei convorbiri private de dl. Mircea Nicolau (fost comandant legionar, fost deținut politic), care îl cunoștea pe Vintilă Horia încă din 1937. M. Nicolau mai știa de la Alexandru Constant (ministrul Propagandei) că erau intervenții pentru repunerea lui V. Horia în funcția de atașat de presă, venite din partea lui Al. Gregorian, N. Crainic și Ernest Bernea. Personal, M. Nicolau i-a rugat pe Al. Constant și Vladimir Dumitrescu (secretar general la Ministerul Educației) să intervină în favoarea lui V. Horia. Parțial, aceste informații sunt confirmate din închisoarea Aiud de către Gh. C. Caftangioglu (vărul lui Vintilă Horia) în declarația dată organelor de anchetă ale Securității (*Ibidem*, f. 81).

²⁴ *Ibidem*, f. 5.

²⁵ Marilena Rotaru, *Întoarcerea lui Vintilă Horia*, București, Editura Ideea, 1992, p. 40.

calomnioase²⁶, a fost rechemat în țară la 9 februarie 1943, însă V. Horia a refuzat să dea curs solicitării Ministerului Propagandei și a răspuns acuzațiilor într-un memoriu adresat prof. Al. Marcu. În acest context, i se întocmește acel dosar de urmărire pe țară, fiind suspectat de activitate legionară²⁷, deși aceasta lipsea cu desăvârșire. În toate notele biografice întocmite de agenții Siguranței se specifica înscrierea lui V. Horia în cuibul „Dorul”, în 1933²⁸, iar acest fapt era exploatat de funcționarii Serviciului de Informații pentru a demonstra „activitatea legionară, subversivă, conspirativă” a scriitorului. În realitate, acest cuib a fost înființat în iunie 1934 – deci nu exista în 1933 –, după procesul Duca, pentru „glorificarea” lui Doru Belimace, unul dintre Nicadori. Era compus exclusiv din legionari macedo-români, iar Vintilă Horia, aromân și el, la o vârstă fragedă (19 ani) a cunoscut din exterior pe câțiva membri ai cuibului care se bucurau de anumită faimă în comunitățile macedo-române, atrase de discursul radical legionar (C. Papanace, Grigore Pihu, Ion Caratănase, Tache Funda²⁹). De altfel, în memoriul trimis de la Viena la 15 februarie 1943, adresat șefului său direct, prof. Alexandru Marcu, ministrul Propagandei Naționale, Vintilă Horia declara „pe cuvânt de onoare că nu a făcut parte din fosta mișcare legionară”. El scrie că în 1934 a fost înscris în organizația de tineret a Ligii cuziste, dar că a încetat orice activitate în momentul fuziunii formațiunilor conduse de A. C. Cuza și Octavian Goga³⁰. Totuși, în baza unor informații

²⁶ *Ibidem*, f. 21.

²⁷ O adresă a SSI către Ministerul de Externe, semnată de locotenent-colonelul Traian Borcescu îl prezintă pe Vintilă Horia drept „cunoscut și fanatic legionar” care asigura legătura între „cercurile germane și cele legionare”. În consecință, se recomandă înlocuirea lui Vintilă Horia din postul de la Viena (ACNSAS, fond Informativ, dosar 151079/1, f. 19).

²⁸ *Ibidem*, f. 4, 13, 16, 23.

²⁹ Prieten cu Vintilă Horia, Tache Funda (1916-1999), care venise la București în toamna anului 1935 pentru a se înscrie la Politehnică, susținea că el l-a convins pe Vintilă Horia să participe la două ședințe de cuib în noiembrie-decembrie 1935 (discuție particulară avută cu Tache Funda, dr. Șerban Milcoveanu și Filon Lauric). În *Declarația* dată din închisoarea Aiud, la 9 ianuarie 1964 de vărul său Gh. C. Caftangioglu (*Ibidem*, f. 80-84.) se menționează că V. Horia nu a fost legionar, dar că a fost înscris în organizația „Zvastica de Foc”, condusă de avocatul Ion V. Emilian și faptul că fuziunea formațiunilor conduse de A. C. Cuza și Octavian Goga din iunie 1935 l-a „deceționat” pe V. Horia. Posibil ca în 1935, și nu în 1933 sau 1934, V. Horia, „dezamăgit” de constituirea Partidului Național Creștin (Goga-Cuza), să fi cunoscut pe unii legionari din cuibul „Dorul”, prin prietenul său Tache Funda.

³⁰ În baza spuselor lui Tache Funda și susținute și de dr. Șerban Milcoveanu, îndrăznim să lansăm o ipoteză privind „deziluzia” și, respectiv, „căutările” tânărului Vintilă Horia. Acesta colabora cu Nichifor Crainic la „Gândirea”, apoi la „Sfarmă Piatră” și „Porunca Vremii” (ziare lansate și direcționate de Crainic) și se revendica drept un discipol al teoreticianului „statului etnocratic”. Se știe că N. Crainic a condus negocierile fuziunii dintre cele două formațiuni politice, dar a fost apoi înlăturat din staful de conducere al P. N. C. din cauza „intrigilor” lui Gh. A. Cuza și ale prof. A. C. Cuza (Nichifor Crainic, *Zile albe – zile negre. Memorii*, I, p. 285-289; Gabriel Asandului, *A. C. Cuza. Politică și cultură*, Iași, Editura Fides, 2007, p. 210; Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică. Politică și ideologie*, p. 294-298). Posibil ca nedreptatea îndurată de Crainic să fi influențat pe tânărul publicist, care s-a despărțit de cuziști, căutând alte experiențe naționaliste la modă în anii '30.

distorsionate și a unor denunțuri calomnioase, Siguranța a declanșat o adevărată „vânătoare”, care s-a dovedit în cele din urmă o mare „cecalma”. Direcțiunea Generală a Poliției a trimis semnamentele lui Vintilă Horia la frontieră și a cerut, odată recunoscut, să fie reținut în caz de încercare de trecere a frontierei³¹. Notele alarmiste nu aveau, însă, nici o legătură cu realitatea, iar după mai multe verificări și declarații luate inginerului Caftangioglu, Serviciul Special de Informații (în continuare SSI) a înlăturat o serie de confuzii și inadvertențe, corectând în rapoarte biografia lui Vintilă Horia³². Într-o fișă de verificare paralelă întocmită de ofițerii de informații, principalele acuzații aduse lui Vintilă Horia erau, în fapt, contrazise și demontate punct cu punct pe o a doua coloană cu precizarea expresă că „cercetarea directă dovedește că s-a făcut o confuzie”³³. În martie 1943, într-o adresă trimisă Ministerului de Externe, Traian Borcescu consemnează faptul că a dispus reexaminarea cazului Vintilă Horia, care poate să rămână în post la Viena. Absolvit de acuzațiile aberante, V. Horia a fost promovată, chiar, în funcția de secretar consular al Legației României de la Viena³⁴.

În ciuda informațiilor inexacte, dovedite drept „delațiuni” și a confuziilor precizate de raportul SSI deja menționat, în august 1944, Vintilă Horia reintră în atenția serviciilor de informații în urma întâlnirii acestuia cu Nichifor Crainic, aflat în misiune de propagandă culturală în Germania³⁵. După 23 august 1944, în mod cu totul eronat, Vintilă Horia era semnalat pe raza județelor Sibiu³⁶ și Timiș-Torontal³⁷. Într-o notă informativă a Agenturii I, Vintilă Horia era prezentat drept „legionar notoriu și unul din propagandiștii cei mai asidui în ceea ce privește activitatea legionară în străinătate și proslăvirea lui Horia Sima”³⁸. Prin urmare, se considera că Vintilă Horia „a fost trimis în țară de către Horia Sima pentru propagandă, întrucât este prea puțin cunoscut de autorități și are șanse de a activa intens pe teritoriul României”³⁹ și pentru „a face legătura între organizațiile studențești și guvernul legionar din Germania”⁴⁰. Timp de

„Experiența legionară” – dacă realmente a existat – a durat, însă, foarte puțin, nu s-a concretizat prin aderarea la Mișcare și, prin urmare, Vintilă Horia nu a fost receptat ca atare de colegii de generație. Episodul rechemării din postul de atașat de presă de la Roma petrecut în plină guvernare legionară, dovedește faptul că Vintilă Horia nu se bucura de sprijinul conducerii legionare.

³¹ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079, f. 44. Nota telefonică nr. 12841 din 19 iunie 1943 trimisă punctelor de frontieră Grigore Ghica Vodă, Curtici, Jimbolia, Stamora Moravița.

³² *Ibidem*, f. 54.

³³ *Ibidem*, f. 57-58.

³⁴ *Ibidem*, f. 132.

³⁵ *Ibidem*, f. 60.

³⁶ *Ibidem*, f. 73, 82, 94.

³⁷ *Ibidem*, f. 98, 99, 101, 104, 109.

³⁸ *Ibidem*, f. 61.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ În fapt, nota informativă face referire la Guvernul Național Român de la Viena (*Ibidem*, f. 97, 98, 99, 101, 104 și urm.)

jumătate de an autoritățile române au fost continuu dezinformate cu privire la „misiunile speciale, legionare” pe care le executa Vintilă Horia în țară. Totodată, în documentele Siguranței și mai târziu ale Securității se subliniază refuzul lui Vintilă Horia de a reveni în țară în contextul rechemării personalului diplomatic care servise regimul Antonescu însă, în realitate, V. Horia era arestat de autoritățile Reich-ului și nu putea da curs solicitării noilor autorități de la București. În baza unui referat emis de Siguranță în aprilie 1945⁴¹, Direcțiunea Generală a Poliției a pus capăt acestei situații confuze, consemnând că „suspectul” Vintilă Horia se află arestat într-un lagăr din Germania alături de personalul diplomatic al Legației române de la Viena⁴².

În contextul evoluțiilor politice desfășurate într-o Românie subordonată sovieticilor și controlată din ce în ce mai strict de comuniști, decretul-lege nr. 312, pentru urmărirea și sancționarea celor „vinovați de dezastrul țării sau de crime de război”, din 21 aprilie 1945, s-a înscris între măsurile noi, menite a simplifica și ușura procedura de judecare și îndepărtare a indezirabililor⁴³. În baza acestei legi au fost instrumentate procesele „criminalilor de război” și ale „vinovaților de purtarea războiului și de dezastrul țării”, deci și procesele ziaristilor „colaboraționiști”. Totodată, potrivit articolului 16 din Convenția de Armistițiu a fost emis decretul-lege nr. 364 din 2 mai 1945, pentru retragerea unor „publicații periodice și neperiodice, apărute de la 1 ianuarie 1917 până la 23 august 1944, cuprinzând idei legionare, fasciste, hitleriste, șoviniste, rasiste sau pasagii dăunătoare bunelor relații ale României cu Națiunile Unite”⁴⁴. Urmărind așa-zisa „garantare a unei reale democratizări a presei”⁴⁵, autoritățile comuniste au creat, în fapt, un instrument juridic de limitare a presei și un cadru „legal” procesului de epurare a publicațiilor periodice și a ziaristilor.

Reevaluarea acestui moment este necesară pentru înțelegerea tratamentului intolerant aplicat intelectualității românești de după război, prin mistificarea proceselor și a vinovaților istorice. Atmosfera de teroare a fost amplificată prin extinderea represiunii asupra culturii. Urmărind demascarea și lichidarea oponentilor politici, noul regim instalat la 6 martie 1945 a aplicat aceleași criterii brutale și aberante operelor de cultură. Transferul arbitrar de la un domeniu la altul, confuzia deliberată a politicului cu culturalul opera represiv împotriva identității românești slujind scopurilor politice ale ocupanților sovietici⁴⁶.

⁴¹ *Ibidem*, f. 132-133.

⁴² *Ibidem*, f. 132, 134.

⁴³ Decretul-lege nr. 312 privind urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război, publicat în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 94, din 24 aprilie 1945, p. 3362-3364.

⁴⁴ Decret-lege nr. 364, publicat în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 102, din 4 mai 1945, p. 15-16.

⁴⁵ *Ibidem*. Vezi și Paul Caravia (coord.), *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate. România 1945-1989*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 24-26.

⁴⁶ *Enciclopedia valorilor reprimite. Războiul împotriva culturii române (1944-1989)*, vol. I, coordonatori

Fost ziarist la „Gândirea” și „Sfarmă Piatră” – publicații interzise, considerate „vinovate” pentru că au propăvăduit „fascismul și șovinismul”, dar mai ales că au incitat la războiul împotriva Uniunii Sovietice –, Vintilă Horia avea să fie din nou victima autorităților de curând instalate. În februarie 1946, Tribunalul Poporului (președinte Alexandru Voitinovici), în baza unor extrase din „Sfarmă Piatră” îl condamnă pe Vintilă Horia la „detențiune grea pe viață și degradare civică timp de 10 ani”⁴⁷ prin Hotărârea nr. 11/21 februarie 1946⁴⁸. Acuzarea s-a bazat pe unele pasaje rupte din context, extrase din articolele publicate în ziarul „Sfarmă Piatră”⁴⁹, dar mai trebuia reținut un aspect deosebit de important care a contribuit esențial la condamnarea scriitorului. Rechizitoriul a fost conceput și după consultarea „temeinică” a dosarului de urmărire pe țară întocmit și trimis de DGP la solicitarea Cabinetului 10 din cadrul Tribunalului Poporului: „La adresa Dumneavoastră nr. 454 din 5 iunie a. c., avem onoarea a vă înainta alăturat, dosarul individual 71144, referitor la publicistul Caftangioglu Vintilă Horia, compus din 48/patruzeci și opt/ de file, cu rugămintea de a fi restituit după consultare”⁵⁰. Verdictul Tribunalului Poporului se încadrează spiritului vindicativ al acelor vremi dar, în opinia noastră, a fost categoric influențat de informațiile eronate și confuze cuprinse în notele și rapoartele alarmiste din dosarul lui Vintilă Horia, care „argumentau” apartenența inculpatului la Mișcarea Legionară, deși, după cum am arătat, nu existau dovezi clare privind „activitate legionară a inculpatului”⁵¹. În acele vremuri tulburi, simpla etichetă de „legionar” răscolea patimi adânci, focaliza ura și „mânia proletară” celor care, aduși și promovați de ocupantul sovietic, monopolizaseră presa, cultura, justiția. Totodată, această etichetă, lansată și aplicată fără nici un discernământ, avea rolul „demonizării” complete a oricărui „indezirabil”, declanșând oprobiul „maselor populare” și oferind argumente „solide” oricărui complet de judecată în fixarea sentinței.

Revenind la traseul urmat de Vintilă Horia în străinătate, reamintim că acesta, după cotitura de la 23 august 1944, a suportat rigorile lagărelor germane, fiind asimilat personalului diplomatic al Legației noastre de la Viena. A fost arestat de autoritățile naziste și internat în lagărele de la Brückerberg, Krummhübel (Silezia) și Maria Pffar din Austria și eliberat de trupele britanice în 1945⁵². În același an, V. Horia s-a refugiat în Italia unde,

Ilie Bădescu și Mihai Ungheanu, București, Editura Pro-Humanitate, 2000, p. 350-351.

⁴⁷ ACNSAS, fond Documentar, dosar 7346/1, f. 20-23.

⁴⁸ Idem, fond Documentar, dosar 007346, f. 1.

⁴⁹ Articolele care au constituit „corpul delict” în rechizitoriu au apărut în ziarul „Sfarmă Piatră”: *Cultura democrației noastre* (4 februarie 1937); *Pe rugul unei vieți* (18 martie 1937); *Povestea Duceului* (23 septembrie 1937); *Șeful Ștrul Kuten – Mihail Sadoveanu* (11 noiembrie 1937); *Ecouri despre plebiscit* (13 martie 1941); *Funcția de azi a presei* (19 mai 1941); *Nordul în Mediterană* (9 iunie 1941); *Marele European* (5 iulie 1941).

⁵⁰ Idem, fond Informativ, dosar I151079/1, f. 139.

⁵¹ Idem, fond Documentar, dosar 007346, f. 21.

⁵² Pompiliu Crăciunescu, *Vintilă Horia: transliteratură și realitate*, traducere din limba franceză de

grație relațiilor strânse cu Dumitru Găzdaru, fost director al Academiei Române din Roma din 1940⁵³, a ocupat vremelnice posturile de lector de limba română la Universitatea din Roma. Mai târziu, V. Horia a reușit să se angajeze bibliotecar la Vatican și să relanseze în exil revista „Meșterul Manole” (serie nouă), fondată în țară, în 1939⁵⁴. Referitor la perioada în care V. Horia s-a aflat în Italia, Securitatea aprecia că „a făcut parte din grupul rezistențelor, care duceau o intensă propagandă împotriva regimului din țara noastră”⁵⁵. În ianuarie 1947, la Florența, Vintilă Horia îl vizita des pe Giovanni Papini. Prietenia cu autorul „Vieții lui Iisus” – roman cu un puternic impact asupra generației tinere din perioada interbelică – dar și insistențele prof. Găzdaru și a diplomatului N. Petrescu-Comnen (cetățean de onoare al Florenței)⁵⁶, l-au determinat pe Giovanni Papini să-l recomande pe V. Horia unor colegi universitari argentinieni. Prin urmare, ajutat de Octavian Roșu, în februarie 1948, V. Horia a emigrat în Argentina⁵⁷. Sub numele de Vincențiu Horia, a predat literatura română la Universitatea din Buenos Aires, dar s-a implicat și în activitățile cultural-politice ale emigrației române din Argentina. A încercat reeditarea colecției „Meșterul Manole”, reușind să publice „Antologia poezilor români din exil” (1950). Totodată, a fost redactor șef al revistei literare „România” și a colaborat la revista „Însemnări”, care – aflăm dintr-o informare a Securității – „se află sub direcția lui Radu Ghenea”⁵⁸, cunoscut ca fruntaș legionar, fost reprezentant diplomatic al Guvernului de la Viena la Madrid⁵⁹. Cele două publicații erau considerate „legionare” de către Securitate, întrucât Radu Ghenea, Teodor Scorțescu, Dumitru Găzdaru, N. Arnăutu, Virgil Ionescu, Radu Budișteanu, Ovidiu Găină ș. a. făcuseră parte din Legiune⁶⁰, dar

Olimpia Coroamă, Prefață la ediția în limba română de Basarab Niculescu, București, Editura Curtea Veche, 2011, p. 37.

⁵³ Dumitru Găzdaru (1897-1991), absolvent al Seminarului de Teologie și al Facultății de Litere și Filosofie din Iași. A fost asistentul prof. Al. Philippide și șeful catedrei de limbi și literaturi neolatine din cadrul Facultății de Litere și Filosofie de la Universitatea ieșeană. După septembrie 1940 a fost numit directorul Academiei Române din Roma, iar după 23 august 1944 a lucrat la Vatican și la Institutul de Filologie Romanică din capitala Italiei. Emigrat în Argentina, a fost profesor la Universitatea Catolică din Buenos Aires (cf. Mihai Pelin, *Opisul emigrației române*, p. 137).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 163; Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*, București, Editura Compania, 2003, p. 379. Revista „Meșterul Manole” a fost fondată de Vintilă Horia împreună cu Ovid Caledoni, Coca Farago, Mihai Beniuc, Ștefan Baciu, Ioan I. Mirea și Miron Suru (*Ibidem*, p. 64, 499). În documentele Securității se subliniază, fără nici un temei, întemeierea „revistei legionare Meșterul Manole” (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079, f. 4).

⁵⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 191; Pompiliu Crăciunescu, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁶ Marilena Rotaru, *op. cit.*, p. 4.

⁵⁷ Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 378; Pompiliu Crăciunescu, *op. cit.*, p. 37-39.

⁵⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 191, 196.

⁵⁹ Gheorghe Buzatu, Cornelii Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești (1927-1941)*, București, Editura FF Pres, 1996, p. 272-274; Mihai Pelin, *Opisul emigrației române*, p. 144.

⁶⁰ *Vezi Mărturia despre Legiune. Patruzeci de ani de la întemeierea Mișcării Legionare (1927-1967)*, Rio de Janeiro, Editura Dacia, 1967, p. 256.

eticheta de „legionar” era foarte ușor transferată și asupra unor publiciști din exil, care nu erau încadrați în Mișcarea Legionară⁶¹. De exemplu, la 8 mai 1949, ca redactor al revistei „România”, V. Horia a susținut un discurs privind semnificația monarhiei în istoria României cu prilejul inaugurării Căminului „Regina Maria” din Buenos Aires, ridicat în urma donațiilor Principesei Ileana și destinat refugiaților politici români. În documentele Securității, în mod cu totul exagerat, toți membrii emigrației române erau suspectați de legionarism, căminul respectiv era considerat „legionar”, iar Principesa Ileana „o nouă adeptă a Mișcării Legionare”⁶². În cadrul activității anticomuniste a exilului românesc, V. Horia contribuie la constituirea „Asociației Românilor Liberi” din Argentina, iar în condițiile afilierii la „Liga Românilor Liberi”, a devenit vice-președintele acestui organism. În 1953, primește o bursă din partea Institutului de Studii Hispanice revenind în Europa și stabilindu-se în Spania, unde a luat contact cu alte asociații ale exilului românesc. După ce a obținut doctoratul în drept la Universitatea din Valladolid, V. Horia a predat jurnalism la Facultatea de Științe ale Informației a Universității Complutense din Madrid (din 1966), și a fost profesor de literatură universală la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Alcalá de Henares. A avut o intensă activitate publicistică în revistele exilului românesc din Spania, a susținut conferințe la radio și a scris articole în presa franchistă pe tema comunizării Europei de Est și a pericolului comunist⁶³. Trebuie consemnat că V. Horia a colaborat și la unele publicații editate de emigrația legionară din Spania („Carpații”⁶⁴; „Libertatea”⁶⁵, „Fapta”⁶⁶ ori „Țara și Exilul”⁶⁷ – buletinul informativ

⁶¹ Este cazul lui Ștefan Baciu, fost socialist. Secretar de redacție la „Gândirea”, Ștefan Baciu a fost concediat de Nichifor Crainic în momentul în care a aflat că este membru al Partidului Social Democrat (Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 64).

⁶² ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 192, 196. Căminul „Regina Maria” a fost înființat de principesa Ileana care, după stabilirea ei în Boston și construirea unei mănăstiri ortodoxe la Ellwood City, l-a așezat sub jurisdicția Episcopiei Române din America și Canada, păstorită de episcopul Valerian Trifa. În consecință, Securitatea a suspectat-o pe principesa Ileana (călugărită cu numele monahal de maica Alexandra) că ar fi convertită la „legionarism” (Mihai Pelin, *Opisul emigrației române*, p. 170-171).

⁶³ Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 378.

⁶⁴ Redactorul șef al revistei „Carpații” era Traian Popescu, comandant legionar (*Mărturii despre Legiune. Patruzeci de ani de la întemeierea Mișcării Legionare (1927-1967)*, Rio de Janeiro, Editura Dacia, 1967, p. 265).

⁶⁵ Fondată în 1952, „Libertatea” de la Madrid continua revista editată de protopopul Ion Moța (tatăl lui Ionel Moța). Apărea sub direcția lui Vasile Iasinschi, comandant legionar, fost ministru al Muncii și al Ocrotirilor Sociale în timpul statului național legionar, iar din comitetul de redacție făceau parte prof. Ion Protopopescu, dr. Crișu Axente, prof. Vladimir Petrovici, prof. George Uscătescu, prof. dr. Aurel Răuță și prof. Ciril Popovici (*Mărturii despre Legiune*, p. 264).

⁶⁶ Revista „Fapta” (1956), care se intitula „Foaie de luptă românească pentru ziua de azi și de mâine” era considerată continuatoarea revistei „Libertatea”. Comitetul de redacție era format de Horia Stamatu, Pavel Costin Deleanu și D. C. Amzăr (Eva Behring, *Scritori români din exil (1945-1989). O perspectivă istorico-literară*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 61-62).

⁶⁷ „Țara și Exilul” era editată de un colectiv condus de Gh. Costea, comandant legionar și era

al românilor din Spania), a conferențiat pe teme național-creștine în cadrul unor societăți culturale care aveau tangență cu refugiații legionari, a frecventat cercuri ale unor foști legionari, retrași din Mișcare după sfârșitul războiului (George Uscătescu, Aurelio Răuță, Alexandru Randa, Horia Cosmovici⁶⁸ ș.a.). Totodată, în paginile revistei „Destin”, unde V. Horia a deținut funcția de redactor până în 1969⁶⁹, scriau alți legionari sau foști legionari. Deși nu făcuse parte din Legiune nici înainte și nici după război, considerăm că astfel de colaborări la publicațiile legionarilor din exil – desigur exagerate în notele informative scrise de agenții Securității din străinătate⁷⁰ – l-au plasat, inevitabil, în vizorul Securității pe V. Horia și au determinat etichetarea acestuia ca legionar⁷¹.

În realitate, activitatea publicistică a exilului românesc din Spania era dominată de emigrația legionară de factură simistă. În Spania postbelică, regimul lui Franco a dovedit multă înțelegere pentru românii refugiați din calea comunismului. Experiență tragică a războiului civil din Spania și pericolul comunist remanent, faima de luptători anticomuniști consecvenți a legionarilor, faptul că Mișcarea Legionară sprijinise fără rezerve tabăra naționalistă, iar Ion. I. Moța și Vasile Marin muriseră la Majadahonda, au determinat autoritățile franchiste să acorde azil politic și chiar sprijin material pribegilor români. Dacă reevaluăm situația politică incertă din Italia unde stânga și comuniștii erau în plină ofensivă, dacă realizăm atmosfera marxistă creată de mediile intelectuale de stânga din Franța față de refugiații anticomuniști și greutățile economice din Germania de Vest, de dinaintea aplicării Planului Marshal, pentru anticomuniști și pentru legionari, în special, în primii ani postbelici, Spania era considerată cea mai sigură țară europeană.

Pentru deslușirea justă a stării de spirit și a relațiilor cultural-politice stabilite între refugiații români din Spania, dar și a relațiile lor cu autoritățile franchiste este necesară o succintă trecere în revistă a situației Mișcării legionare din exil. Totodată, pentru a surprinde personalitatea și activitatea publicistică a lui Vintilă Horia în cadrul exilului, în general, și în perioada șederii sale în Spania, în special, avem nevoie de explicații suplimentare asupra raporturilor efective ale acestuia cu unii membri ai Legiunii. În fapt, „decriptarea” corectă a acestor aspecte „demontează” percepția eronată a Securității privind „afilierea” lui V. Horia la grupul simist.

Trebuie precizat că legionarii au reprezentat un contingent important al exilului, structurat pe principii anticomuniste și național-creștine, dispus la acțiuni periculoase, unele chiar utopice, împotriva regimului de ocupație din România. Încă din timpul prizonieratului german au intervenit, însă, unele disensiuni între Horia Sima, comandantul Mișcării Legionare și o serie de lideri din eșalonul superior de conducere

considerată „organ oficial al Mișcării Legionare”.

⁶⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 192.

⁶⁹ B. I. R. E., nr. 835, 1 iunie 1985, p. 6.

⁷⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151 079/1, f. 4; Mihai Pelin, *Opisul emigrației române*, p. 163.

⁷¹ *Ibidem*.

al Legiunii care, mai cu seamă după 1944-1945, s-au adâncit, devenind ireconciliabile odată cu Hotărârea de la Erding (1954). În contextul actului de la 23 august 1944 și al formării Guvernului de la Viena, pe fondul refuzului unor lideri legionari de a sprijini inițiativa și efortul lui Horia Sima în a continua lupta anticomunistă și antisovietică s-au conturat cele două grupuri divergente. În grupul care l-a urmat pe Horia Sima menționăm pe Corneliu Georgescu, Vasile Iașinschi, Grigore Manoilescu, prințul Mihail Sturdza, Ilie Vlad Sturdza, N. S. Govora, Traian Borobaru, Ilie Smultea, Gh. Costea, Traian Popescu, Mircea Dimitriu, Faust Brădescu, Dumitru Leontieș, Vasile Posteuca, Octavian Roșu, Vasile Carâp, Traian Golea ș. a. Din această grupare s-au selectat echipele de luptători anticomuniști, parașutate în țară în anii 1944 și 1945 (prof. C. Stoicănescu, N. Petrașcu, Ovidiu Găină, Constantin Opreșan, Filon Verca, Petru Gheorgheoni, Vică Negulescu, Pavel Grimalschi, Radu Șutu, Ilie Colhon ș. a.), dar și mai târziu (Eugen Teodorescu, Andrei Decebal Corneliu sau echipa Tănase-Golea-Samoilă)⁷². Contradicțiile au apărut în prizonieratul german și au evoluat latent până în martie 1954 când, pe fondul divergențelor dintre Sima și Iașinschi, o serie de lideri îl dezavuează pe H. Sima. Din acest moment, emigrația legionară s-a scindat, inițial, în două tabere principale: simiști și antisimiști.

Legionarii din fracțiunea antisimită se revendicau drept adeverații depozitari ai principiilor fondatoare național-creștine enunțate de Corneliu Codreanu și se autointitulau „codreniști”, acceptând la conducere „triumviratul” compus din Ilie Gârneață, Vasile Iașinschi și Constantin Papanace. Din acest grup amintim pe Mille Lefter, Radu Budișteanu, Virgil Ionescu, Viorel Trifa, Vasile Boldeanu, Nicolae Arnăutu, Duiliu Sfințescu, Nicolae Horodniceanu, Horia Cosmovici, Virgil Mihăilescu,

⁷² Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 269-275, 325; Horia Sima, *Guvernul Național Român de la Viena, passim*; Idem, *Pentru ce am pierdut Războiul din Răsărit și am căzut în robia comunistă*, extras din „Buletinul Comitetului Național Româno-American”, 20 aprilie 1972; supliment „Gazeta de Vest”, septembrie 1995; Idem, *Tehnica de luptă contra comunismului*, München, 1979; Idem, *Ce este comunismul?*, Madrid, Editura Dacia, 1972; ed. a II-a – Timișoara, Editura Gordian, 1994; Faust Brădescu, *Guvernul de la Viena. Continuarea statului român național-legionar, passim*; Filon Verca, *Parașutați în România vândută, Mișcarea de rezistență 1944-1948*, Timișoara, Editura Gordian, 1993, *passim*; Idem, *Dreptul la adevăr. Contribuția Mișcării Legionare la lupta de rezistență împotriva comunismului*, vol. I, Caransebeș, Editura Ionescu, 1999, p. 94 și urm.; Ovidiu Găină (Stan M. Popescu), *Lupta legionarilor împotriva invaziei sovietice în Bucovina*, Buenos Aires, Editura Myrna, 2002; Dorin Dobrinu, «Guvernul Național Român» de la Viena (1944-1945), în AIIAX, XXXVIII, 2001, p. 155-169; Idem, *Un „23 august invers”. Tentativa de readucere a României în Axă (toamna 1944 – primăvara 1945)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Recentă”, vol. II, 2003, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 281-289; Mircea Tănase, *Eroii nimănui. Agenți parașutați în timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial*, București, Editura Militară, 2010, p. 165-178; Carlos Cabalero Jurado, Richard Landwehr, *Armata Națională Română a Guvernului de la Viena*, Bacău, Editura Vicovia, 2008, p. 92 și urm.; Günter Klein, *Începuturile rezistenței antisovietice în România – 23 august 1944-6 martie 1945*, în 6 martie 1945. *Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 295-311.

dr. Apostolescu, Gheorghe Racovenu, Petre Vălimăreanu, Ion Cușa, Iancu Fleșeriu, Nicu Caranica.

Un alt grup de legionari provenit din intelectualii Mișcării, s-a distanțat de cele două tabere formând aripa moderată sau independentă, activând doar pe tărâm cultural, literar, publicistic, religios, lăsând sub tăcere trecutul legionar sau chiar desolidarizându-se public și zgomotos de Legiune (cazul lui Emil Cioran⁷³ sau al episcopului Valerian Trifa⁷⁴). În acest nucleu menționăm pe Dimitrie Găzdaru, Aron Cotruș, Pavel Costin Deleanu, Vasile Boldeanu, Aurel Răuță, George Uscătescu, Eugen Coșeriu, Paul Miron, Remus Tzincoca, Theodor Cazaban și, nu în ultimul rând, Mircea Eliade). La acest grup care cultiva sentimente anticomuniste puternice, exprimate direct sau discret-camuflete în publicațiile exilului s-au atașat și alți refugiați români fără apartenență legionară explicită: Ion V. Emilian (fost cuzist), Octavian Vuia, Mihai Niculescu, I. D. Coterlan, Leontin Constantinescu.

Atitudinea anticomunistă afișată în Italia⁷⁵ și Argentina⁷⁶ de V. Horia, faptul că activa în proximitatea legionarilor din Spania, considerați de regimul de la București cei mai periculoși⁷⁷, au determinat Securitatea să ia măsuri speciale împotriva lui. Activitatea publicistică desfășurată în paginile unor reviste editate de emigrația legionară și relațiile științifice cu diverse entități culturale din exil⁷⁸, care erau înființate sau conduse de foști membri ai Mișcării Legionare, păreau să confirme ipoteza activității legionare desfășurate de V. Horia, lansată inițial de Siguranța în anii '40 și preluată mai târziu de Securitate. Într-adevăr, Vintilă Horia a colaborat în mai multe reviste, asociații, institute, dar acestea exprimau vocea și spiritul exilului românesc în integralitatea lui, nicidecum poziția Mișcării Legionare, socotită prea intransigentă, „depășită” și „sectară” de majoritatea emigrației române. De altfel, nu mai exista o Mișcare Legionară unitară, ci o organizație afectată de grave disensiuni interne alimentate chiar de Securitate prin agenții săi de

⁷³ Vezi Emil Cioran, *Țara mea*, București, Editura Humanitas, 1996 (ediția originală, *Mon pays*, Editura Galimard, Paris, 1949).

⁷⁴ Într-o scrisoare polemică adresată prof. Găzdaru, arhimandritul Ștefan Lucaciu a intervenit în conflictul declanșat în cadrul Episcopiei Române din America și a combătut, din punct de vedere legal, dogmatic și moral, dreptul lui Valerian Trifa de a ocupa scaunul episcopal. Cunoscând trecutul legionar al studentului teolog Viorel Trifa și că îndeplinise funcția de președinte al Uniunii Naționale a Studenților Creștini din România (UNSCR), arhimandritul Ștefan Lucaciu scrie că „de la începuturile studiilor universitare, a aparținut politic unei mișcări anticomuniste, al cărei scop final era primenirea morală a Neamului”, dar se arată, totodată, contrariat de „lepădarea publică” a acestuia față de Mișcarea Legionară, care „a dat nenumărați eroi și mucenici pentru cauza românească și creștină” (cf. *Scrisoare deschisă D-lui Dimitrie Găzdaru, Profesor la Universitatea din Buenos Aires, Aliance Ohio*, Editura Autorului, 1 septembrie 1957, p. 22).

⁷⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 191.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 195-196.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 220; Mihai Pelin, *Opisul emigrației politice*, p. 163; Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 379-381.

⁷⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 191-192.

influență (Pamfil Șeicaru⁷⁹ sau Traian Boeru⁸⁰). Totodată, V. Horia nu a operat niciodată cu dublă măsură în aprecierea unora sau altora și nu a legat prietenii ori colaborări științifice pe considerente politice. Îl descoperim pe V. Horia ca vicepreședinte și secund al lui M. Fărcășanu (liberal) în cadrul Asociației Românilor Liberi, îl identificăm pe V. Horia ca autor al volumului „Antologia poezilor români din exil” (Salamanca, 1950), care cuprinde versuri semnate de Valeriu Anghel (Vasile Voiculescu), Ștefan Baciu (social-democrat), N. I. Herescu, Constantin Virgil Gheorghiu și Al. Gregorian (apropiați ai regimului Antonescu); Aron Cotruș, N. S. Govora, Nicu Caranica și Vasile Posteuca (legionari sau foști legionari). Ca membru în comitetul de redacție al revistei „Destin”, îl regăsim pe V. Horia în anturajul lui George Uscătescu, Aurel Răuță și Horia Stamatu, publicând materialele trimise de Grigore Gafencu (țărănist), N. P. Comnen și M. Fărcășanu (liberali), Ștefan Baciu (social-democrat), Constantin Amăriuței (fost comunist), Virgil Ierunca, C. I. Popovici, Octavian Vuia (fără culoare politică), Pavel Costin-Deleanu, Nicu Caranica, Gh. Racoveanu, Ion Cușa, N. Manzatti, Crișu Axente, M. Fotin Enescu (foști legionari) ș.a. Prin urmare, trebuie subliniat că în cadrul activităților culturale, științifice și publicistice, deosebiri de vederi dintre aceste grupuri, faptul că fuseseră raliați unor formațiuni politice diferite, nu au constituit un impediment. De altfel, revista „Destin”, cu subtitlul „Revistă de cultură românească” reprezenta exilul românesc în miniatură, înglobând în comitetul de redacție și în sumar aproape toate „culorile” și orientările politice din interbelicul românesc. Dacă în plan politic încercările de unificare a exilului anticomunist au dat greș, sub aspect cultural-publicistic, revista „Destin” a încercat și reușit, într-o anumită măsură, să imprime tematic emigrației române un caracter general-unitar, reprezentând un model de colaborare între publiciști cu orientări politice divergente, iar Vintilă Horia și-a asumat fără rezerve acest proiect. Deși biografia și activitatea culturală a lui V. Horia ar fi impus o nuanțare decentă, Securitatea a cultivat asiduu imaginea legionarului activ și periculos, camuflat în spatele activităților culturale. Bucureștii au dat curs unor informații fanteziste trimise de agenții săi care activau în cadrul exilului românesc, fără a întreprinde alte cercetări și verificări. De exemplu, o notă informativă semnată de Constanța Olariu, agentă infiltrată de Securitate în emigrația română de la Paris, îl „denunța” pe Vintilă Horia ca un legionar moderat raliat,

⁷⁹ Dinu Zamfirescu, *op. cit.*, p. 93 și urm.

⁸⁰ Traian Boeru a devenit agent al Securității după ce acesta fusese izolat de majoritatea legionarilor și în special de aripa simistă, din cauza rolului sinistru avut de acesta în cazul asasinării lui Nicolae Iorga și a prof. Virgil Madgearu, dar și a incorectitudinii acestuia (însușirea unor fonduri bănești). În diverse cercuri și față de mai multe persoane care aveau legături cu Securitatea, Traian Boeru și-a manifestat repetat disponibilitatea de a intra în contact cu Securitatea. În cele din urmă, Traian Boeru a devenit agent al serviciilor românești de informații, cu misiunea de supravegherea grupurilor legionare din Apus și de a „torpila” orice inițiativă de reconciliere și reunificare a facțiunilor legionare. În dosarele Securității, îl identificăm pe Tr. Boeru după mai multe nume conspirative: „Iorgu”, „Pascu”, „Raul” (vezi ACNSAS, fond SIE, dosar 1014/ vol. 1-5).

mai apoi, grupării intransigente simiste, după „schisma” legionarilor din exil⁸¹. În consecință, o notă internă a Securității din 3 martie 1960, relatează că în evidențele serviciului, Vintilă Horia figura ca legionar, care „a dus și duce intensă activitate legionară, fiind un adept al lui Horia Sima”. Totodată, trebuie precizat că percepția ostilă a organelor de Securitate față de V. Horia s-a conturat pe baza informațiilor distorsionate din dosarul întocmit de DGP în 1943, fiind întărită și de declararea lui V. Horia drept „dușman al poporului” prin sentința Tribunalului Poporului din 11 februarie 1946. Prin urmare, în ianuarie 1961, când cazul Vintilă Horia recomanda o atenție specială, în Hotărârea de deschidere a dosarului de urmărire pe țară emisă de Securitate la 27 ianuarie 1961, la rubrica privind apartenența politică, trecută și prezentă, se consemna că Vintilă Horia „a fost și este legionar”⁸². După o succintă trecere în revistă a biografiei „legionare și anticomuniste” a „numitului Vintilă Horia”, ofițerul însărcinat cu întocmirea dosarului concluziona că: „trădătorul de patrie Caftangioglu Vintilă desfășoară în străinătate o intensă activitate de defăimare și ponegrire a statului nostru democrat popular, atât în presa occidentală cât și prin romanele cu caracter reacționar, antidemocratic și anticomunist pe care le publică în străinătate”⁸³. Totodată, în documentul Securității era menționat că „în baza materialelor verificate și neîndoielnice anexate, care dovedesc activitatea contrarevoluționară împotriva Republicii Populare Române” se propune întocmirea dosarului, cu scopul „de a stabili și documenta activitatea desfășurată în străinătate de Vintilă Caftangioglu împotriva statului nostru”, iar Vintilă Horia „urmează a fi trecut în evidența informativă ca trădător de patrie”⁸⁴. După cum subliniam mai sus, momentul deschiderii dosarului de urmărire pe țară nu fusese întâmplător ales, ci corespundea interesului deosebit manifestat de Securitate față de activitatea publicistică și literară derulată de Vintilă Horia în exil și după consumarea „scandalului Goncourt”, inițiat, de altfel, de regimul de la București pentru discreditarea scriitorului.

În noiembrie 1960, juriul Academiei Goncourt a hotărât premiarea scriitorului român Vintilă Horia pentru romanul său „Dumnezeu s-a născut în exil”, publicat la Editura Fayard din Paris. Tema centrală a cărții era condiția solitară a expatriatului, condamnat în țară și neînțeles în exil. Autorul realiza o „ficțiune realistă”, o paralelă alegorică între soarta lui Ovidius, marele exilat de la Tomis, și destinul pribegilor români, nevoiți să-și părăsească țara ocupată și comunizată de sovietici⁸⁵. Ostracizat pe țărmul Pontului Euxin de Octavian Augustus, poetul trăiește drama exilului cu nostalgia

⁸¹ Mihai Pelin, *Opisul emigrației române*, p. 163.

⁸² ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 4.

⁸³ *Ibidem*, f. 5.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 6.

⁸⁵ Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 381; Nicolae Florescu, *op. cit.*, p. 108-111; Mihai Pelin, *Opisul emigrației politice*, p. 164; Theodor Cazaban, *Captiv în lumea liberă, Theodor Cazaban în dialog cu Cristian Bădiliță*, Cluj, Editura Echinoc, 2002, p. 122; Eva Behring, *op. cit.*, p. 76 și urm.

Cetății Eterne, dar, în contact cu geții barbari are presentimentul nașterii unei noi religii învăluite în misterul inițiativ al iubirii aproapelui și a absolutului divin⁸⁶. Natura sălbatică a Dobrogei la început de mileniu, frigul iernilor pontice, imaginea fioroasă a getodacilor, toate inconveniențele unui exil nedrept, îi impun poetului un alt tip de abordare și înțelegere a propriului destin, revelat în raport cu valoarea mistică și creatoare a exilului⁸⁷. Drama trăită de Ovidiu la Tomis, surprinsă ca efect al măsurilor opresive dictate de un regim politic injust, conduce inevitabil la responsabilizarea tuturor „cezarilor” și a sistemelor autoritare care-i definesc, indiferent de timp și spațiu⁸⁸. Aluzia la totalitarism și la regimurile opresive impuse de „cezarii” comuniști era evidentă, iar cartea lui Vintilă Horia – care prezenta metaforic drama deșfăratului român nevoit să aleagă exilul, deși întreaga lui ființă rămăsese ancorată spiritual în pământul țării⁸⁹ – a fost considerată de emigrația română un adevărat manifest-program al exilului, cu rolul de a sensibiliza opinia publică occidentală față de tragedia României comunizate.

Inevitabil, cartea lui Vintilă Horia a atras atenția Partidului și Securității, fiind apreciată ca „denigratoare” și „dușmănoasă”⁹⁰. În opinia Bucureștilor, astfel de cărți „nocive” reprezentau atacuri „mârșave” la adresa „democrației populare” și aveau rolul de a face jocul „imperialiștilor”, deformând „imaginea României în lume”⁹¹. Pentru a contracara atmosfera ostilă creată regimului prin publicarea cărții lui V. Horia, Securitatea a conceput un plan de discreditare a autorului. Ziarul „Glasul patriei” – organ de presă al Securității, inițiat în 1955 și destinat emigrației române⁹² – îl denunța pe V. Horia ca „fost colaborator” la „Porunca Vremii” și „Sfarmă Piatră”⁹³. Referitor la romanul „Dumnezeu s-a născut în exil”, „ziaristul” de la „Glasul patriei” era de părere că autorul „fabulează delirant combinându-i pe Nietzsche și Căpitanul [...] în stil legionar”⁹⁴. Citită și interpretată în cheie reducionista-proletcultistă, cartea lui Vintilă

⁸⁶ Mihai Pelin, *Opisul emigrației politice*, p. 164.

⁸⁷ Pompiliu Crăciunescu, *op. cit.*, p. 71 și um.

⁸⁸ Marilena Rotaru, *op. cit.*, p. 218. Autoarea citează opinia criticului belgian François Weyergans, un exeget recunoscut al operei lui Vintilă Horia: „Există un stil Vintilă Horia. Confesiunea lui Ovidiu se adaugă durerosului protest pe care mii de exilați, victime ale imperiului și ale noțiunii de imperiu, îl strigă în toată lumea, de când există oameni”.

⁸⁹ Nicolae Florescu, *op. cit.*, p. 106-107.

⁹⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 6.

⁹¹ *Ibidem*, f. 196.

⁹² Organ al Comitetului Român pentru Repatriere, ziarul „Glasul patriei” a fost înființat de Securitate după modelul revistei sovietice „Golos Rodini”, editată din aprilie 1955 în URSS de „Comitetul pentru relații cu compatrioții din străinătate. „Glasul patriei” a fost editat în Berlinul de Est (Pankow), iar primul număr al revistei apare la 10 decembrie 1955. În noiembrie 1972, ziarul va fi denumit „Tribuna României”, organ de presă al Asociației „România”. Între decembrie 1955 și septembrie 1972, „Glasul patriei” a apărut an de an, de trei ori pe lună, însumând 606 numere (Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 349-355).

⁹³ „Glasul patriei”, nr. 23, din 10 august 1960, p. 2, *apud* Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 379.

⁹⁴ *Ibidem*.

Horia părea mistică și purtătoare de mesaj legionar, „expertiză” care a declanșat operațiunea de compromitere și izolare a scriitorului „cripto-legionar”. Semnificativă este implicarea serviciilor speciale sovietice în cazul Vintilă Horia, întrucât în iunie 1960 radio Moscova a semnalat succesul editorial al cărții, faptul că V. Horia „s-a umplut de bani”, demascându-l, totodată, ca „agent american, spaniol și al Vaticanului”⁹⁵. În acel moment, V. Horia se afla în vacanță la Santander cu familia, iar anunțul de la radio Moscova demonstra că sovieticii, informați probabil de Securitatea română, știau cu exactitate locul unde își petrece vacanța scriitorul⁹⁶. Prin urmare, supravegherea era strict organizată și toate deplasările lui V. Horia erau monitorizate de serviciile secrete românești și sovietice. Acest amănunt indică interesul special al sovieticilor pentru un refugiat român anticomunist și sugerează posibila coordonarea sovietică a operațiunii de discreditare a scriitorului, pusă în scenă de Securitate. În contextul evoluțiilor ulterioare, intervenția radiodifuzată moscovită (iunie 1960) și articolul din „Glasul patriei” (august 1960) prefigurau *l’Affaire Goncourt* și drama trăită de Vintilă Horia în noiembrie, același an.

După ce Academia Goncourt l-a premiat pe V. Horia și a făcut publică decizia, Securitatea a încercat contactarea scriitorului. Într-o scrisoare trimisă lui Leontin Constantinescu, în Spania, la 14 ianuarie 1961, Vintilă Horia constata că „Franța și presa ei sunt două lucruri care au foarte puțin în comun”. Reconstituind „afacerea Vintilă Horia”, acesta evoca evenimentele în care fusese implicat și apoi „executat” de Securitate și acoliții ei din presa franceză: „În ziua de 21 noiembrie, în după-masa în care Fayard îmi dădea un cocktail la sediul Editurii, imediat după obținerea premiului Goncourt, s-a apropiat de mine un francez și mi-a propus să merg cu el să mă fotografiez cu consilierul de presă R. P. R., chiar la sediul legației. Bineînțeles, am refuzat net și destul de violent trimitându-l la plimbare. O săptămână după aceasta, „L’Humanité” își începea atacul contra mea, comentând câteva fraze, separate din context și culese cu mare greutate din articolele publicate de mine de acum douăzeci și cinci de ani”⁹⁷. În interviul acordat de scriitor Marilenei Rotaru, V. Horia reia acest episod, precizând că a refuzat invitația ambasadorului R. P. R. cu gândul la prietenii săi din temnițele regimului comunist, care ar fi interpretat acest gest drept o extremă lașitate: „Am avut un ajutor din țară care m-a împiedicat să fac acest gest de lașitate, nu știu, parcă sufletul țării m-a oprit să merg acolo. A doua zi, ziarul „L’Humanité” îmi dedica un număr întreg în care eram fascist, nazist, legionar, antisemit”⁹⁸. Încercarea de contactare a scriitorului de către oficialii români din capitala Franței este confirmată și de Th. Cazaban, care vine cu noi amănunte: un ziarist

⁹⁵ Marilena Rotaru, *op. cit.*, p. 63.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Nicolae Florescu, *op. cit.*, p. 1008-111; Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 380.

⁹⁸ Marilena Rotaru, *op. cit.*, p. 66.

francez, membru al Partidului Comunist Francez, l-a invitat pe V. Horia la o discuție cu ambasadorul R. P. R., care se afla într-un salon alăturat împreună cu un distins om de cultură român. V. Horia a refuzat contactul cu diplomatul M. Bălănescu și cu M. Ralea, pentru că el era omul de cultură venit din țară. Peste o săptămână a apărut primul articol din „L’Humanité” prin care V. Horia era denunțat opiniei publice franceze ca „fascist”, „antidemocrat” și chiar „anti-francez”⁹⁹. Urmărind articolele din presa franceză constatăm că pasaje întregi din sentința Tribunalului Popoului din februarie 1946 erau reproduse în paginile cotidianului Partidului Comunist Francez, fapt care demonstrează că Securitatea a furnizat materialul existent în arhiva Ministerului de Justiție de la București și că Serge Zeyions (redactorul care s-a ocupat de campania de presă anti-Vintilă Horia) nu a mai catadicsit sa-l prelucreze. După cinci zile de „demascări” în presa franceză, V. Horia a anunțat că renunță la Premiul Goncourt, fiind primul caz de renunțare din 1903, de când Academia Goncourt acorda acest premiu pentru literatură. La București, ziarul „Scânteia” relatează cu lux de amănunte și satisfacție nedisimulată drama trăită la Paris de Vintilă Horia¹⁰⁰. Potrivit corespondentului Agerpres din capitala Franței, care cita agenția France Press, se consemna că „Vintilă Horia este acum ținta atacurilor ziariștilor parizieni și că de la imaginea exilatului român ei sunt puși acum în fața imaginii unui publicist care a dat frâu liber sentimentelor în momentul când „fascismul și nazismul cuprindeau Europa”¹⁰¹. Anunțul din „Scânteia” consemna, totodată, atitudinea romancierului Jacques Madaule, care califică drept „deplorabil” gestul Academiei Goncourt de a promova un scriitor care în țara sa de origine s-a făcut complicele naziștilor și a politiciilor rasiale, în timp ce scriitoarea Francoise Mallet-Joris declara despre V. Horia că „este un personaj odios și așa fi fericită să-i văd portretul în ziare ca arestat”¹⁰². De asemenea, era menționat un articol din „Le Figaro Littéraire” unde tentativa de decernare a Premiului Goncourt lui V. Horia era catalogată, nici mai mult nici mai puțin, ca „o josnicie care inspiră dezgust”¹⁰³.

Din păcate, nu doar presa franceză s-a arătat ostilă lui Vintilă Horia. Și unii dintre emigranții români au avut o atitudine reprobabilă. Amintim astfel interviul acordat cotidianului „Paris – Press - l’Intransigeant” de C. V. Gheorghiu (24 noiembrie 1960), în care autorul „Orei 25” „argumenta” aroganța afișată dintotdeauna de V. Horia (inclusiv în anii studenției) și legătura acestuia cu cercurile Gărzii de Fier din Spania franchistă¹⁰⁴. În „Stindardul” lui I. V. Emilian, i se aduceau acuze de plagiat. Eugen Lozovan îl soma pe

⁹⁹Theodor Cazaban, *op. cit.*, p. 123. Th. Cazaban este de părere că „dosarul era deja pregătit, din moment ce reacția a fost atât de promptă”.

¹⁰⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079, f. 7.

¹⁰¹ *Ibidem.*

¹⁰² *Ibidem.*

¹⁰³ *Ibidem.*

¹⁰⁴ Marilena Rotaru, *op. cit.*, p. 225; Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 380.

Horia să recunoască „transferul” unor date și ipoteze din volumul omagial „Ovidiana”, scris de N. I. Herescu. În replică, V. Horia va răspunde cu tact și exigență lui Lozovan și „Stindardului” prin articolul „Ovidiu, un personaj de roman”, publicat în revista „Destin”(nr. 12/1962, p. 114-124)¹⁰⁵. Totodată, trebuie remarcată reacția unor personalități și publicații din exil, care au susținut cauza lui Vintilă Horia. Reținem, în acest cadru, intervențiile lui Mircea Eliade, George Uscătescu, Horia Stamatu, Paul Costin Deleanu, Nicu Caranica, Eugen Coșeriu, Romulus Boilă, Nicolae Novac, Vasile Posteuică, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu, Șerban Voinea, Theodor Cazaban, Ovidiu Vuia, Ștefan Baci, Ion Dumitru ș. a, precum și articolele publicate în „Destin”, „Semne”, „B. I. R. E.” (Buletinul Informativ al Românilor din Exil), „La Nation Roumaine”, „Limite”, „Carpații”, „Ființa Românească”, „Cuvântul Românesc”, „America”¹⁰⁶.

Operațiunea de discreditare a lui V. Horia fusese organizată de Securitate, care a „distribuit” rolurile după „competențele” fiecăruia: Ministerul de Justiție a pus la dispoziția lui Mihai Beniuc, președintele Academiei Române, dosarul procesului lui Vintilă Horia din februarie 1946, iar acesta s-a ocupat de selectarea articolelor semnate de V. Horia în „Gândirea” și „Sfarmă Piatră”, care trebuiau să argumenteze punctual rechizitoriul și sentința Tribunalului Poporului; Mihai Ralea a dus dosarul la Paris¹⁰⁷, iar M. Bălănescu¹⁰⁸, ambasadorul R. P. R. la Paris, prin relațiile speciale cultivate din timp

¹⁰⁵ Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 381.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 380-385; Marilena Rotaru, *op. cit.*, p. 220-227; Th. Cazaban, *op. cit.*, p. 121-124; Pompiliu Crăciunescu, *op. cit.*, p. 72 și urm; Nicolae Florescu, *op. cit.*, 107 și urm;

¹⁰⁷ Marilena Rotaru, *op. cit.*, p. 223-224; Th. Cazaban, *op. cit.*, p. 121-123.

¹⁰⁸ Născut la 29 aprilie 1910 la Roman, Bălănescu Mircea (în realitate, Eugen Bendel) a urmat liceul la Botoșani, apoi în 1929 a plecat în Franța unde a frecventat timp de doi ani cursurile Facultății de Medicină din Paris. Trebuie menționat că încă din anii de liceu, Eugen Bendel a intrat în UTC, făcând parte din aceeași celulă cu Lucian Goldmann, viitor prof. univ. în Franța și teoretician al marxismului, Hermina Marcusohn (viitoare Tismanețchi, deci mama lui Vladimir Tismăneanu), cu sora acesteia Bianca Marcusohn (care și-a schimbat numele în Cristina Luca) și cu Ana Grossman, ulterior Ana Toma. În 1931, a revenit în țară și a urmat în continuare Facultatea de Medicină din București, secția farmaceutică. A activat în cadrul Asociației generale a studenților evrei din România, iar în anul 1932 a fost primit în rândul membrilor P. C. R. În 1934, farmacistul Eugen Bendel a fost arestat de Siguranță bucureșteană pentru activitate comunistă și trimis la Chestura de poliție Botoșani. Anchetat de Biroul de Siguranță din localitate i s-a întocmit rechizitoriul și a fost trimis în judecată. A fost condamnat și a executat șase luni de închisoare. În 1935, îl identificăm pe lista membrilor fondatori al „Ligii contra prejudecăților”, scriind articole cu pseudonimul Mircea Bălănescu în reviste de stânga și în „Orizont”, publicația oficială a Ligii (Fl. Dragne, *Cu privire la organizațiile de masă create, conduse sau îndrumate de PCR*, în „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR”, București, nr. 6/1964, p. 115-133; Gh. Ioniță, *Liga contra prejudecăților, organizație de masă legală condusă de PCR*, în „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR”, București, 1971, p. 79; Idem, *Pentru Front Popular Antifascist în România. Organizații democratice legale create, conduse sau aflate sub influența PCR (1935-1938)*, București, 1971, p. 78-81). A făcut parte, de asemenea, și din Asociația „Amicii URSS” (Gh. Ioniță, *Pentru Front Popular Antifascist în România*, p. 79). După 1940, a fost secretarul lui Ștefan Foriș, răspunzând de organizarea curierilor, iar în 1943 a activat în cadrul Comitetului P. C. R. Ilfov ca șef al Secției de agitație și

cu presa de stânga, l-a plasat la „L’Humanité”, „Le Figaro Littéraire”, „Les Lettres française”, „Libération”, „Combat”¹⁰⁹. În acel context, trebuie remarcată ostilitatea cercurilor intelectuale și ziaristice franceze, influențate categoric de ideologia comunistă, față de refugiații politici din țările estice. Pentru a consemna „iacobinismul marxist” al acestor cercuri culturale, total neinformate cu privire la tragedia trăită de popoarele europene aflate după „cortina de fier”, relatăm una din concluziile aberante ale lui Serge Zeyons, autorul seriei de articole anti-Vintilă Horia publicate de „L’Humanité”. Dovedind o ignoranță abisală – sau chiar rea credință, după cum s-a mai spus – ziaristul francez era contrariat de faptul că scriitorul emigrant V. Horia a optat pentru țările apusene și chiar din America Latină în detrimentul „raului comunist”: „În România nouă și eliberată de fascism, jurnalistul de la „Sfarmă Piatră” a preferat Argentina lui Peron și Spania lui Franco”¹¹⁰. Reflecția dubioasă a ziaristului francez dezvăluie o grilă valorică și o conștiință politică infestată/ deformate de propaganda marxistă și cominternistă, care a acționat timp îndelungat asupra mediilor intelectuale franceze. O astfel de abordare constituie o nouă dovadă privind atmosfera imposibilă creată de *gauchisti* pentru exilații din Est și pentru pribegii români anticomuniști, în special. De altfel, despre această climat *inchizitorial* de factură patologic-marxistă, sesizat la nivelul cercurilor culturale din Franța anilor ’50, ’60, relatează majoritatea „proscrișilor” din exil. Neagu Djuvara povestește întâlnirea cu comandorul Profîr, as al aviației române de bombardament, ofițerul cu cele mai multe incursiuni în spațiul inamic, mai cu seamă din timpul încercuirii Stalingradului: „Avea un caiet voluminos, în care consemnase isprăvile cu adevărat extraordinare pe care le făcuse în războiul de la Răsărit. Cine ar fi publicat așa ceva în Occident în anii 1950? Frustrat, revoltat împotriva unei sorți atât de vitrege, care-l condamna la șomaj perpetuu”, comandorul

propagandă. După debarcarea lui Foriș din fruntea P. C. R., în aprilie 1944, și mai ales după august 1944, s-a apropiat de așa-numitul grup moscovit. În fapt, încă din 1940 a lucrat o perioadă în clandestinitate în redacția ziarului „Scânteia”, alături de Iosif Chișinevski și Leonte Răutu, iar după 23 august a devenit redactor șef adjunct la „Scânteia” și colaboratorul apropiat al lui Miron Constantinescu. Ca redactor șef adjunct la „Scânteia” se ocupa de pagina externă a ziarului, calitatea care – cel puțin în ochii Anei Pauker – îl recomanda pentru misiuni de politică externă. Epurările masive din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, nevoia de personal loial, dar și relațiile cu Ana Pauker, Chișinevski, Miron Constantinescu, Leonte Răutu, Ana Toma (care era proaspăt numită director la MAE) au contribuit la numirea lui M. Bălănescu (în 1945 renunțase oficial la numele de Eugen Bendel) ca observator al RPR la sesiunea ONU din toamna anului 1948 (ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 10/1948, f. 24-36 – *Raport asupra misiunii de observator al RPR la Adunarea Generală a ONU (21 septembrie-12 decembrie 1948)*). În 1949, Mircea Bălănescu a fost numit director MAE de către Ana Pauker, iar între 1956-1964 a ocupat funcția de ambasador la Paris (ACNSAS, fond SIE, dosar 54528, vol. 1, f. 3 și urm.).

¹⁰⁹ Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 179; Mihai Pelin, *Opisul emigrației române*, p. 164; ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079, f. 3, 4, 6, 7, 179; Stelian Tănase, *Vintilă Horia & Premiul Goncourt*, în „Sfera politicii”, nr. 153, noiembrie 2010, p. 18.

¹¹⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079, f. 7.

Profir pierduse busola și se manifesta violent, „ajungând până la crize de delirium tremens”¹¹¹. La rândul său, Th. Cazaban identifică un veritabil „terorismul intelectual” al stângii franceze, care reacționează „pavlovian” la stimuli ideologici precum „fascism”, „dreaptă”, „conservatorism”, „tradiții”, „creștinism”. Cazaban definește retorica stângii franceze ca un complex ideologic reactiv, eminent nociv, declanșat în baza unor etichete mai mult sau mai puțin realiste: „Ar trebui scrisă o carte întreagă pe această temă: «Jos fascismul din limbaj». Acest abuz în terminologia politică a contaminat și dezbaterile literare. Epitetul de fascist nu i s-a aplicat numai lui Vintilă Horia, ci și lui Martin Heidegger, Eliade, Cioran, până și lui Dumézil, am citit”¹¹².

Operațiunile de demascare și compromitere organizate de Securitate împotriva unor personalități ale exilului românesc au fost susținute și de diplomații români din țările respective, dar și de unii ziariști subvenționați de regimul de la București. Menționăm, în acest context, acțiunea îndreptată împotriva lui Vasile Boldeanu, preot paroh la Biserica Română din Paris, (str. Jean de Beauvais), sau operațiunea coordonată împotriva episcopului Valerian Trifa. Este aceeași rețetă, același „modus operandi”¹¹³. Privind cazul Vintilă Horia, în dosarul de urmărire informativă deschis pe numele scriitorului, Securitatea explică motivul și confirmă rolul avut în discreditarea acestuia: „Animat de interese meschine, materialiste și cuprins de o ură puternică față de regimul democrat-popular din țara noastră, trădătorul de patrie Caftangioglu Vintilă Horia a pregătit un roman defăimător al R. P. R., intitulat „Dumnezeu se află în exil”. Sprijinit de cercurile reacționare din Franța, trădătorul Caftangioglu a participat cu acest roman la concursul pentru premiul *Goncourt* pe anul 1960, ce s-a ținut la Paris, juriul hotărând să-i acorde premiul. În urma acestu fapt, organele noastre au strâns materiale documentare demascatoare, privind activitatea fascistă a trădătorului de patrie Caftangioglu, ce a adus prejudicii atât țării noastre cât și altor state ce au avut de suferit de pe urma fascismului, pe care le-a pus la dispoziția presei franceze prin Ministerul Afacerilor Externe al R. P. R. Fiind publicate în presa franceză, acestea au compromis atât pe trădătorul de patrie Caftangioglu, cât și pe cei care îi acordaseră inițial premiul, punându-i în situația retragerii premiului”¹¹⁴.

¹¹¹ Neagu Djuvara, *Amintiri din pribegie (1948-1990)*, ediția a VIII-a, București, Editura Humanitas, 2011, p. 57.

¹¹² Theodor Cazaban, *op. cit.*, p. 122.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 151079/1, f. 179.

VINTILĂ HORIA IN SECURITATE FILES

(Abstract)

Following the establishment of communism in Romania, some of the Romanians who remained or fled to the Western countries, through reactions and cultural-political activities, constituted the militant anti-communist exile. In order to neutralize the hostile actions of the popular democracy regime in the country, the Securitate implemented the so-called "active measures" within the Romanian anti-communist emigration. Vintilă Horia case is an example of the attitude of the communist regime in Bucharest towards the "reactionary forces from outside", reflecting a "classic" operation of discrediting and isolating a personality from exile.

O VIAȚĂ ÎNTRE DOUĂ LUMI. CONVORBIRI CU PETRE ROSETTI-BĂLĂNESCU

Narcis Dorin ION¹

Cuvinte cheie: *Bălănești, Rosetti, Negruzzi, Miclescu, Dunăre, Iugoslavia, Bulgaria, închisori*

Keywords: *Bălănești, Rosetti, Negruzzi, Miclescu, Danube, Yugoslavia, Bulgaria, prisons*

Propunem cititorilor anuarului „Cercetări Istorice” o mărturie inedită care redă, într-un stil fermecător, degajat, o viață a cărei țesătură dramatică este de natură să taie respirația. Eroul interviului² nostru este regretatul Petre Rosetti-Bălănescu, a cărui „evadare” aventuroasă din România comunistă a anului 1949 ar fi putut constitui scenariul unui film de neuitat. Fiu al lui Ion N. Rosetti-Bălănescu (1893-1971) și al Elenei N. Miclescu (1900-1984), Petre Rosetti-Bălănescu s-a născut la 28 august 1927, la București, și a încetat din viață la Paris, în 27 octombrie 2018, fiind înmormântat în Cimitirul Montparnasse. A studiat ingineria în București (la Facultatea de Mine și Metalurgie din cadrul Școlii Politehnice) și la Paris (la École Supérieure des Mines), unde a lucrat în diferite domenii: industria minieră, cea textilă, metalurgie, electricitate și electronică. S-a căsătorit cu Odile Mallet (n. iunie 1929), descendenta unei vechi familii de bancheri francezi înnobilați. Au avut o fiică, Ileana (n. 16 decembrie 1960), căsătorită cu Lawrence Giesen, cu care are doi copii: Charles și Alexia.

¹ Muzeul Național Peleş, SINAIA.

² Interviul cu domnul Petre Rosetti-Bălănescu a fost realizat – alături de doamna Carmen Săndulescu, căreia îi mulțumim și aici – în ziua de 18 aprilie 2004, în casa familiei Rosetti din București, strada Dionisie Lupu, nr. 56. Ilustrațiile acestui articol au fost procurate cu ajutorul domnului dr. Iulian Pruteanu-Isăcescu, de la Muzeul Național al Literaturii Române din Iași (fotografiile reprezentându-i pe membrii familiei Negruzzi și conacul de la Hermeziu), al domnului dr. Lucian-Valeriu Lefter (Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale din Vaslui) și al regretatului Sorin Ifțimi, de la Complexul Muzeal Național „Moldova” din Iași. Pentru generozitatea domniilor lor, le mulțumesc în mod deosebit și pe această cale.

Narcis Dorin Ion: *Depănăm o parte din firul vieții domnului Petre Rosetti-Bălănescu, o viață cu aventuri dramatice, demne de un roman sau de un film...*

Petre Rosetti-Bălănescu: Familia noastră era și ea fanariotă, dar nu în sensul istoriei românilor, unde se spune fanarioți numai celor care au sosit după 1700 și au fost făcuți de Poartă domnitori. Au fost câteva familii, între altele, Cantacuzinii și Rosetteștii, care au venit înainte și care tot din Fanar proveneau. Știți ce e Fanarul? Era cartierul constantinopolitan al familiilor grecești. Ce este foarte curios, și ar trebui scris odată despre asta, este rapiditatea cu care acești Rosettești au devenit ultra bogați; la începutul secolului al XVIII-lea erau cea mai bogată familie din Moldova³. Aveau în stăpânire județe întregi. S-au aliat imediat – asta a fost geniul lor –, prin căsătorii, cu familii băștinașe de mari boieri. Pe urmă s-au diferențiat în ramuri: erau Bălănescu, Rosnovanu, Solescu, Ciortescu, Tescanu, Răducanu⁴. Există și o ramură munteană Rosetti, cea din care a făcut parte și C. A. Rosetti⁵. E foarte greu să găsești o relație sigură între Rosetteștii moldoveni și cei munteni. Sunt mari probabilități că e aceeași familie, fiindcă mai sunt încă Rosetti greci. Poate doar Mihai Sturdza⁶ să fi găsit ceva în ultimul timp, el are o grămadă de documente și de fișe. Rosetteștii din ramura Bălănești au avut mari moșii între Piatra-Neamț și Roman. S-a mai păstrat doar renumita moșie de la Bălănești⁷, pe unde am trecut deunăzi.

³ Vezi Narcis Dorin Ion, *Reședințele familiei Rosetti din Moldova*, în *Monumentul*, XVIII, 2017, p. 147-181.

⁴ Vezi excelenta lucrare genealogică realizată de generalul Radu R. Rosetti: *Familia Rosetti. I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rusaitos*, II. *Celelate ramuri*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1938-1940.

⁵ Constantin Alexandru Rosetti (2 iunie 1816-8 aprilie 1885), fiul spătarului Alexandru Rosetti și al Elenei Obedeanu. Om politic liberal, publicist, scriitor, fruntaș al revoluției de la 1848, primar al Bucureștiului (1871, 1877), deputat, președinte al Camerei Deputaților, senator și ministru al Cultelor (1866) și de Interne (1878, 1881-1882).

⁶ Mihai Dim. Sturdza (17 septembrie 1934-25 aprilie 2020), filolog, istoric și genealog, coordonator și coautor al monumentalei lucrări *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică* (5 vol.; 2004-2017).

⁷ Bălănești, sat în comuna Bârgăoani, județul Neamț, unde au fost construite primele case boierești, în secolul al XVII-lea. Dintr-un document datat 12 martie 1662, rezultă că aceste curți boierești fuseseră ale hatmanului Gavril Coci, fratele domnitorului Vasile Lupu, de la care trecuseră în proprietatea lui Eustatie Dabija, domnul Moldovei (1661-1665), socrul lui Gheorghe Duca, viitorul domnitor al Moldovei (1665-1666, 1668-1672 și 1678-1683) și al Țării Românești (1674-1678). Un alt document, din 18 aprilie 1662, amintește de casele cu pivnițe de piatră, ca fiind proprietatea marelui postelnic Gheorghe Duca (vezi Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, 1974, p. 142, nota 36). Moșia Bălănești a devenit proprietatea fiului cel mic al lui Constantin Rosetti, Mihai (m. 1814), căsătorit cu Maria Catargiu, de care a divorțat și s-a călugărit sub numele Mina. Om cult, Mihai Rosetti avea aici și o bibliotecă cu cărți în limbile franceză, germană și greacă (Cf. Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 89-90). În generația următoare, la Bălănești s-au născut Constantin (1785-1855), fiul lui Mihai, și Petrache Rosetti (1788-1874), fiul lui Ioniță

Se mai păstrează conacul familiei?

Nu. Au ras tot: casa, parcul. A rămas biserica, totuși, care e un monument istoric făcut de familie⁸; e în proastă stare, că a suferit în urma cutremurului din '77. Eu am trimis niște bani atunci, dar n-a fost destul ca să repare biserica. Cică era periculos, erau niște crăpături foarte mari. Cu banii pe care i-am trimis, au făcut o baracă de lemn – foarte bine! – unde fac slujba... Și acuma, cei de la Direcția Monumentelor Istorice, chipurile, o repară, dar de trei ani sunt schele. Am întrebat pe cei de acolo și au spus: „Domnule, nu dau bani. Nu dau bani”. Și atunci, mai repară ei, săracii, țăranii de acolo... Asta e situația.

Vă propun o evocare a înaintașilor de la Bălănești: străbunicul, bunicul și tatăl dumneavoastră...

Străbunicul meu a fost un Niculae⁹ și a avut trei neveste¹⁰. Au murit toate, săracele. Prima a fost o Bărcănescu¹¹ și cu ea l-a avut pe bunicul meu. El a fost ministrul lui Cuza, cu care era rudă destul de apropiată, fiindcă nevasta lui Cuza¹², Elena Doamna,

(1751-1830), din care descinde ramura Rosetti-Bălănescu a familiei.

⁸ Biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” a fost construită între anii 1768-1775 de către Constantin Rosetti-Bălănescu (1711-1788 sau 1792), mare stolnic (1754), mare spătar (1768), mare vornic (1774) și mare logofăt (1776, 1783-1788), căsătorit cu Anastasia Cantacuzino-Paşcanu. Conform panoului de identificare a monumentului istoric (cod LMI: NT-II-m-B-10586), biserica a fost „construită din piatră, în formă de navă, cu elemente arhitectonice baroce, combinate cu cele moldovenesti. La exterior, un brâu în relief oferă o notă de eleganță edificiului”. Iconostasul a fost pictat în 1768 de către Gheorghe Zugravu. A fost „renovată” în mai multe etape: 1821, 1911, 1943 și restaurată după 1990.

⁹ Neculai Rosetti-Bălănescu (6 decembrie 1827-11 mai 1884), fiul lui Petrache Rosetti și al Smarandei Lazu. A studiat la Liceul „Henri IV” din Paris, unde a făcut și Facultatea de Drept. Aici a decedat și este înmormântat la cimitirul Montparnasse. A avut o lungă carieră administrativă: ispravnic de Suceava (până în 1856), agă (1856), deputat, fondator al Comitetului Unirii, pârcaș de Galați (1858-1859), secretar al Adunării Ad-hoc. În plan politic, a fost ministru al Afacerilor Străine (17 august 1863-2 octombrie 1865), ministru de Finanțe (21-26 ianuarie 1865) și la Control (14 ianuarie 1865-11 februarie 1866). Vezi Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 167-171; Stelian Neagoe, *Miniștrii de Externe ai României. 1862-2016. Mică enciclopedie*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu”, 2016, p. 23-26.

¹⁰ Prima soție a lui Neculai Rosetti a fost Olga Catargi, fiica lui Costin Catargi, cu care s-a căsătorit în 1855 și de care a divorțat la 2 iunie 1865. Nu au avut copii. La 30 aprilie 1867, la moșia din Hoisești (județul Iași), s-a căsătorit cu Alexandrina (1840-10 aprilie 1868), fiica lui Scarlat Bărcănescu, care fusese căsătorită anterior cu Gheorghe Catargi, fratele primei sale soții. Au avut doi copii: Neculai și Petre. A treia soție a lui Neculai Rosetti a fost Catinca Bogdan (20 ianuarie 1848-22 aprilie 1915), cu care s-a căsătorit în 15 octombrie 1872 și de care a divorțat în 1881. Nu au avut copii. Vezi Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 167; Genealogia familiei Rosetti pe web-site-ul www.ghyka.net (accesat în 16 octombrie 2021).

¹¹ Alexandrina (Alexandra) Bărcănescu a fost a doua soție a lui Neculai Rosetti.

¹² Alexandru Ioan Cuza (20 martie 1820-15 mai 1873), primul domnitor al Principatelor Unite și al României (24 ianuarie 1859-11 februarie 1866). S-a căsătorit în 30 aprilie 1844, la moșia din Solești (județul Vaslui), cu Elena Rosetti-Solescu (17 iunie 1825-2 aprilie 1909).

știți că era o Rosetti-Solescu. Erau destul de apropiate aceste două ramuri. Deci era văr de-al doilea, sau cam așa ceva, cu Elena Doamna. În fine, erau și prieteni.

Poate că ar fi bine să precizăm că acest străbunic al dumneavoastră, Neculai Rosetti-Bălănescu, a fost om de mare încredere al lui Cuza Vodă și ministru în mai multe rânduri.

Am pe undeva textul în franceză al circularei pe care a trimis-o diplomaților români în străinătate, ca să explice guvernelor respective secularizarea averilor mănăstirești¹³. Asta a fost o chestiune care a stârnit multă vâlvă în Occident. Secularizarea era, de fapt, o necesitate pentru că, după câte îmi amintesc, bisericile închinat mănăstirilor de la Muntele Athos posedau o treime din pământurile României, nu? De aceea au luat măsura asta foarte drastică. Am textul acelei circulare în care îi învăța pe diplomați cum să explice chestiunea...

Cum explica?

Ei, nu mai țin minte exact, dar respectivul diplomat trebuia să explice necesitatea absolută, economică și morală, a acestei măsuri. Și pe urmă, evident, fiind prieten al lui Cuza, străbunicul meu n-a fost pentru venirea unui principe străin. A plecat la Paris, pe vremea aia așa era: s-a supărat și a plecat. Avea mijloace materiale importante, totuși, și s-a dus la Paris cu cei doi fii, că nevasta îi murise demult. Pe cei doi fii i-a dus la unul dintre cele mai bune licee din Paris, „Henri IV”. A murit în '84, după câte mi-amintesc, băieții fiind încă la liceu. A murit, asta e culmea, ca urmare a unui duel, cel puțin asta este tradiția orală. Din nefericire, n-am reușit niciodată să știu care a fost motivul acestui duel. N-a murit pe loc, probabil că a fost mai întâi rănit și pe urmă a murit, pentru că nu existau antibiotice pe vremea aceea. Nimeni nu e în stare să spună ce a fost cu acel duel. M-a interesat foarte mult, se pare că a fost vorba despre o femeie. Pe vremea aceea așa se întâmpla. Nu știu exact cum s-a petrecut. A fost înmormântat la cimitirul Montparnasse din Paris, unde are un cavou foarte impunător (bietul frate-miu,¹⁴ când a murit, am avut unde să-l înmormântez).

Ce ne puteți spune despre bunicul Petrache?

¹³ Neculai Rosetti-Bălănescu a fost cel care a propus secularizarea averilor mănăstirești și a motivat-o în fața diplomaților străini. „Legea secularizării averilor mănăstirești” a fost votată în 17/29 decembrie 1863, în timpul guvernului condus de Mihail Kogălniceanu, și prevedea că „toate averile mănăstirești închinat și neînchinat, precum și alte legate publice sau daruri făcute de diferiți testatori și donatori din Principatele Unite la Sfântul Mormânt, Muntele Athos, Sinai, precum și la mitropolii, episcopii și la metoacele lor de aici din țară și la alte mănăstiri și biserici din orașe sau la așezăminte de binefacere și de utilitate publică, se proclamă domeniuri ale Statului Român, iar veniturile acestor așezăminte vor fi cuprinse în bugetul general al statului”. Astfel, au fost trecute în proprietatea statului 75 de mănăstiri, dintre care 44 din Țara Românească și 31 din Moldova. Numărul moșiilor închinat era de 560 (366 în Țara Românească și 194 din Moldova), care totalizau circa un sfert din teritoriul arabil al țării, la care se adăugau imense suprafețe de pădure.

¹⁴ Mihai Rosetti-Bălănescu (2 decembrie 1928-30 noiembrie 1995), fiul lui Ion Rosetti-Bălănescu și al Elenei N. Miculescu. S-a căsătorit cu Cristina Bădulescu.

Bunicul meu, Petrache (Petre) Rosetti-Bălănescu¹⁵, fiul acestui Niculae, s-a căsătorit cu o munteancă, născută Greceanu-Cornescu. Au avut amândoi trei copii: Ion, taică-meu, Alexandru¹⁶ și Alexandra¹⁷. Alexandru (Sandu) Rosetti a fost un unchi minunat și, fără să fiu prea modest, trebuie să recunosc că eu am fost nepotul lui preferat, întotdeauna. Cele mai bune amintiri pe care le am cu el sunt legate de casa de la Câmpulung. Lui îi plăcea locul acesta, pentru că atunci când a avut trei ani a avut tuberculoză. Străbunicul meu, deci bunicul lor, a cumpărat această casă țărănească la Câmpulung, deoarece pe vremea aia se credea că tuberculoza se vindecă bine la munte, ceea ce apoi s-a demonstrat că e relativ. De aceea, în epocă, toate sanatoriile astea erau la munte.

Bunicul meu Petrache a fost mare moșier și prefect de Neamț, în timpul Primului Război Mondial. Am o fotografie amuzantă a lui, pe un ausweis¹⁸ al armatei germane, fiindcă bunică-mea n-a vrut să părăsească Bucureștiul ocupat și deci...

Nu s-a refugiat în Moldova, cum a făcut întreaga elită socială a vremii?

Multă lume a fugit, dar ea nu. Bunicul era însă prefect de Neamț și, deci, erau separați. La un moment dat, bunicul a vrut să vină să-și vadă familia, pe bunica și fiica sa, căci cei doi băieți erau pe front, evident. De aceea, după armistițiu, a cerut ausweis ca să poată veni la București. A murit însă de tânăr, nu se știe de ce, de cancer, de inimă. Nu existau atâtea investigații medicale ca astăzi. A murit în 1923, înainte să se căsătorească tatăl meu, care s-a însurat în '26, deci cu un înainte să mă nasc.

Despre tatăl dumneavoastră ce ne puteți spune?

Tata, Ion Rosetti¹⁹, a fost un jurist onorabil, de fapt mai mult decât onorabil, avocat și profesor universitar. A fost dat afară în '49, după ce am plecat eu; a fost epurat împreună

¹⁵ Petre Rosetti-Bălănescu (Iași, 9 aprilie 1868-3 august 1923, înmormântat la Cimitirul Bellu din București), fiul lui Neculai Rosetti și al Alexandrinei Bărcănescu. Licențiat în Drept (1895), judecător, deputat, senator, prefect de Neamț (1918) și, de mai multe ori, director al Eforiei Spitalelor Civile. S-a căsătorit, la 28 iulie 1891, la Budești (județul Ilfov), cu Zoe C. Cornescu, cu care a avut patru copii: Elena (16 mai 1892-17 ianuarie 1893), Ion, Alexandru și Alexandra. Despre biografia sa, vezi Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 224-225.

¹⁶ Alexandru (Sandu) Rosetti-Bălănescu (20 octombrie 1895-27 februarie 1990), lingvist și filolog, cu doctorat în litere la Universitatea Sorbona (Paris); director al Editurii Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, profesor la Facultatea de Litere a Universității București, membru al Academiei Române (din 1948), autor al lucrării *Istoria limbii române*. S-a căsătorit, la Paris, în 18 februarie 1923, cu Maria Rallet, cu care a avut un fiu, Gheorghe Rosetti (născut la Iași, în 8 septembrie 1929). Vezi Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 250-251.

¹⁷ Alexandra Rosetti-Bălănescu (15 februarie 1899-1982), căsătorită, la 15 noiembrie 1928, cu Gabriel Manolescu (1899-1965).

¹⁸ Carte de identitate (în limba germană).

¹⁹ Ion Rosetti-Bălănescu (26 octombrie 1893-mai 1971), licențiat în Drept la București (1915), voluntar în Războiul Balcanic (1913) și sublocotenent în Primul Război Mondial (1916-1918), doctor în Drept la Paris (1921), avocat (1921-1930), deputat de Iași (1931), director general al Regiei Loteriei Statului

cu Miclescu²⁰, între alții. Dar, spre deosebire de Miclescu, tata n-a făcut niciodată politică, asta l-a cam salvat, fiindcă cred că Miclescu a făcut multă pușcărie pe urmă...

Istrate Miclescu a fost ministru de Externe în guvernul condus de Octavian Goga, la cumpăna anilor 1937-1938, și ministru al Justiției în guvernul Tătărescu.

Exact, da. Mă interesa să știu, că nu știam că existau încă descendenți, fiindcă eu am întreprins acum doi, trei ani, când am venit ultima oară, o tentativă, dar care n-a funcționat, pe lângă Facultatea de Drept. Voiam să-i explic decanului dacă e de acord să facă un fel de comemorare, într-o bună zi, pentru toți cei care au avut această soartă, dați afară ca niște slugi. De fapt, ce s-a întâmplat? S-a întrebat: „Puteți sta nu știu cât timp?”; ei ar fi stat, dar... „Dacă predați Dreptul sovietic, numărul unu, și, numărul doi, dacă vă faceți autocritica”. Era ceva oribil, unde-ți băteai joc de familie, spuneai că ai fost un dușman al poporului, ai fost un burghezo-moșier oribil, nu știu mai ce. Tata a refuzat, și alții încă, dar unii au acceptat. Au numele lor în aulele...

De la Facultatea Drept.

De la Drept, mă rog... Eu nu voiam să spun nimic contra ăloră, dar voiam să fac ceva pentru ceilalți. Decanul m-a primit destul de amabil și mi-a spus: „Cum să nu?”. De altfel, au fost reeditate cărțile lui și studenții studiază după el, dar acum e aprilie 2004 și facem asta la toamnă, și pe urmă... Vreau să scurtez lucrurile, n-a mers deloc. Nu vreau să fac eu niciun comentariu, să trag nicio concluzie. Am înțeles că nu se dorea.

„Fiind băieți, moșii cutreieram”... ați putea spune, parafrazându-l pe Eminescu...

Noi, copilăria am petrecut-o între Bălănești și o frumoasă casă la Câmpulung Muscel, la munte. De fapt, nu e chiar munte, dar de acolo făceam niște excursii în munți într-una. După 1990, casa a fost recuperată de vară-mea, dar nu mai era nimic, chiar lavabourile fusese smulse, iar din grădină au scos toți pomii. Nu era o moșie, era o casă de vacanță, cu un parc pe care l-au tăiat, iar casa au găsit-o într-o stare jalnică, dar – încetul cu încetul, cu ajutorul unui tânăr arhitect – au făcut-o din nou locuibilă.

Ce alte proprietăți ale familiei vă mai amintiți?

Exista o moșie foarte importantă lângă Bălănești, care se cheamă Cârliți, cu o casă foarte veche²¹, mai veche decât cea de la Bălănești, care mai există încă. În regiunea

Român (din decembrie 1931). Profesor la Facultatea de Drept a Universității București și autor de scrieri juridice: *Tratat de drept civil român* (3 volume, 1918, în colaborare cu Al. Baicovianu), *Dreptul în general și noțiunile sale fundamentale* (1937). S-a căsătorit, la moșia din Hermeziu (județul Iași), cu Elena N. Miclescu (1900-1984), cu care a avut doi fii: Petre și Mihai. Vezi Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 249-250.

²⁰ Istrate N. Miclescu (22 mai 1881-29 mai 1951), avocat și om politic român, deputat, senator, ministru al Afacerilor Străine (28 decembrie 1937-10 februarie 1938) și ministru al Justiției (24 noiembrie 1939-11 mai 1940). Decan al Baroului Ilfov (de unde a fost exclus în 1945) și profesor la Facultatea de Drept din București. Arestat de comuniști și condamnat, în 1948, la 20 de ani de temniță grea, a murit în închisoarea de la Aiud.

²¹ Conacul de la Cârliți (comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț) a fost construit de familia Sturdza în secolele XVII-XVIII, trecând apoi în posesia familiei Rosetti. Ioniță Rosetti (1751-1830), care a reconstruit,

aia erau o grămadă de moșii. Când erau boierii acolo, pe vremuri, înaintea războiului, alături aveam conacele din Deleni – Ghica, Dângeni – Mavrocordat, Vârful Câmpului – Moruzi, Berta – Rosetti²². Toți erau vecini și se vedeau întotdeauna, mergeau călare de la unii la alții. Eu știu mai bine moșiile de lângă Bălănești: Bozieni și Budești. Bozieni²³ era a lui Dimitrie Ghika²⁴, pe care l-am cunoscut foarte bine, ca și pe Monsenior, pe Vladimir²⁵. El a încercat să mă convertească la catolicism, cam cum făcea întotdeauna; n-a reușit cu mine, dar a reușit cu vărul meu Rosetti-Solescu²⁶, care a devenit catolic, dar era mai în vârstă ca mine, deci putea să înțeleagă mai bine lucrurile, eu eram cam copil.

Cum vă amintiți că era casa de la Bozieni?

Foarte frumoasă casă.

Mă refer la interior...

Foarte frumoasă. Erau niște coloane. Eh, acuma e o maternitate sau nu știu ce. Am trecut deunăzi pe acolo. Era o foarte frumoasă casă, cu un lac în față, un iaz. De altfel, și la Bălănești iazul există, e singurul lucru care mai există.

În parcul conacului exista o seră, pe care Vladimir Ghika o transformase în capelă.

Da, exact. Bietul Vladimir, am avut recent textul judecării de la Tribunalul Militar, care este ceva să-ți stea mîntea în loc când citești. L-au făcut trădător de neam.

în 1827, biserica cu hramul „Sfinții Trei Ierarhi” din Cârliți, este înmormântat în pronaosul lăcașului de cult, iar fiul său Petrache (1788-1874), născut la Bălănești, a moștenit conacul din Cârliți, după cum se precizează într-un document din 1859: „Moșia Cârliți, trup întreg cu parte din Hârtop, pe care sunt case de piatră, având sub un acoperământ 17 odăi, gherghiri și două pivniți, toate de piatră și cărămidă și deosebite atenanse, cu 7 odăi, tot de cărămidă, șură și grajduri tot de piatră și cărămidă, florării de cărămidă cu feluri de plante, rațu cu 6 odăi și grajduri supt un acoperământ, tot de piatră, coșeri, hambară și casă vătăjași, biserică de piatră”. Vezi Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 118, nota 55. Conacul din Cârliți a fost restaurat cu grijă în anii 2014-2016.

²² Moșia Ghica din Deleni se afla lângă Hârlău, în județul Iași, iar cele de la Dângeni, Vârful Câmpului și Berta (azi Ionășeni) se aflau în județul Botoșani. Toate aveau reședințe boierești impunătoare, datând din secolele XVIII-XIX.

²³ Conacul de la Bozieni (județul Neamț) a fost construit înainte de 1656 de Grigore Hăbășescu, în secolul al XIX-lea fiind reclădit de către Dimitrie Ghika și soția sa, Elisabeta Ghica-Brigadier.

²⁴ Dimitrie Ghika (9 ianuarie 1875-13 octombrie 1967), fiul generalului Ioan (Iancu) Ghika și al Alexandrinei Moret de Blaremburg. Jurist, om politic și diplomat, a fost ministru plenipotențiar al României la Atena, Sofia, Roma, Bruxelles și Luxemburg. Ministru al Afacerilor Străine (27 aprilie 1931-31 mai 1932), în guvernul condus de Nicolae Iorga. Autor al unor interesante *Memorii (1894-1940)*, editate la Iași (Institutul European, 2004).

²⁵ Monseniorul Vladimir Ghika (25 decembrie 1873-16 mai 1954), fiul generalului Ioan (Iancu) Ghika și al Alexandrinei Moret de Blaremburg. Diplomat, scriitor, om de caritate, preot catolic, cu studii la Toulouse, Paris, Roma și Salonic. Arestat în 1952 și mort în închisoarea Jilava, Monseniorul Vladimir Ghika a fost beatificat în data de 31 august 2013, la București, în cadrul unei slujbe religioase solemne.

²⁶ Gheorghe Rosetti-Solescu (2 iunie 1920-24 decembrie 1979), fiul lui Teodor (Toto) Rosetti-Solescu (1888-1957) și al Adelei Zekeli. S-a căsătorit, la 25 ianuarie 1956, cu Lucie Provini, cu care a avut doi copii: Anne-Christine și Ștefan.

Și capul de acuzare, între altele, era că avea contacte cu Vaticanul. Evident că avea, că doar era preot catolic.

Cu cine trebuia să aibă? Cu turcii?

Cu cine să aibe, cu Dalai Lama? E oribil. Și încă o chestie oribilă este că am și judecata recursului. Pentru că el sau avocatul lui au făcut un recurs. Dar el era deja în închisoare. După un an și ceva – el a și murit, între timp – au făcut un recurs. Recursul zicea că, dat fiind nu știu ce, o să-i îmblânzească condamnarea, în loc să aibă nu știu câți ani, să aibe mai puțin, dar data judecării recursului era posterioară morții lui Vladimir Ghika. E nemaipomenit! Și te întreb dacă e din dezordine...

Sau din cinism!

Sau din cinism. Mă rog...

Acum i s-a ridicat o statuie în București.

Dar știți că, în Franța, un francez a fost apucat de pasiunea memoriei lui Vladimir, a fondat o asociație care se cheamă „Asociația pentru memoria lui Vladimir Ghika” și face de ani și ani de zile demersuri, acuma mai puțin, fiindcă pare-se că chestia asta depinde azi de cardinalul român, ca să fie canonizat, în fine, beatificat...

Beatificat.

Mai întâi, pentru prima fază. Nu mai știu unde e problema acuma, că el mi-a spus, domnul ăsta francez, care de altfel e bolnav acum, că el nu mai poate să se ocupe fiindcă a trecut sub jurisdicția cardinalului Robu²⁷.

Spuneți că Monseniorul Vladimir Ghika a încercat să vă convertească la catolicism, la Bozieni?

Și la Bozieni și, în special, la bunicii mei Miclescu, care aveau o casă foarte mare pe Strada Romană²⁸. Ei erau foarte buni prieteni cu Monseniorul și cu frate-su, iar aceștia veneau foarte des la dejun acolo. Casa asta au ras-o. Era unde e acuma Strada Romană, între Dorobanți și Piața Romană, atunci nu se chema Dacia, se chema tot Romană. Erau aproape de Piața Romană, pe dreapta, într-o casă mare, cu o curte unde intrai printre grățile astea metalice și în spate avea o grădină destul de mare.

Sunt bunicii pe linia mamei.

²⁷ Mgr. Ioan Robu (n. 6 noiembrie 1944), episcop (din 1984), arhiepiscop și mitropolit romano-catolic de București (1990-2020), membru de onoare al Academiei Române (din 2001).

²⁸ Era impozanta casă a lui Iacob Negruzzi din București, de pe strada Romană nr. 9 (azi strada Mihai Eminescu), pe care o lăsase moștenire nepotei sale, Suzana Negruzzi-Miclescu. Casa a fost demolată în 18-20 iulie 1974. Vezi relatarea lui Petre Rosetti despre casă și bunica sa în Laura Guțanu, *O întâlnire pariziană cu Petru Rosetti*, în *Revista Română*, XXIII, 2017, 3 (89), p. 34-36.

Da, mama era născută Miclescu²⁹. Bunicul meu era Nicolai Miclescu³⁰, un om extraordinar, unul dintre eroii de la Mărășești. Monica Lovinescu³¹, când lucra pe vremuri la „Free Europe” – se împliniseră atuncea, cred că era prin ’77, deci Mărășeștii erau în 1917, erau 60 de ani, nu? – m-a rugat să fac ceva despre bunicul meu, în legătură, între altele, cu Mărășeștii. Și am textul, pe care, de altfel, l-am trimis Televiziunii Române, 20 de ani după, în 1997, zicându-mi că poate vor face ceva aici, că totuși era o emisiune despre Mărășești, să povestească... Nici n-am avut vreun răspuns, mă rog...

Ce studii făcuse bunicul Nicolae Miclescu?

Bunicul a fost un inginer. Și inginer și jurist. Făcuse ambele facultăți, Drept și Poduri și Șosele, și a fost decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”, grație acestei acțiuni militare. El a făcut una din marile ofensive de la Răzoare, a fost rănit de altfel, în capul unei companii, și ălalți tac!... tac!... tac!... Totuși, e ceva. I-a străpuns pe nemți și, între altele – că n-a fost singurul –, a fost una din multele acțiuni pentru a câștiga bătălia de la Mărășești. După aia a fost numit președintele Societății de Telefoane. În ’44, când au fost bombardamentele americane, toate standardistele erau la ultimul etaj, în loc să fie la subsol, și erau obligate să stea acolo. Așa era concepută societatea și asta era comunicația în țara întreagă. Cum suna alarma, bunicul chema șoferul, se urca în mașină, se ducea la telefoane, se urca și stătea cu fetele astea. În ’41, bunicul avea aproape 70 de ani cred, era colonel de rezervă și i-a cerut lui Antonescu³² să facă războiul, când a intrat Armata Română în Basarabia. Și a făcut campania în Basarabia! După aia el a zis: „Păi, eu mi-am făcut datoria”. El îl cunoștea bine pe Antonescu din Primul Război Mondial. Și atuncea, i-a dat vorbă lui Antonescu: „Pe mine nu mă interesează să mă duc să cuceresc...”. Antonescu i-a dat drumul și casa, care era o casă Negruzzi, venea de la nevasta lui.

Suzana Negruzzi, fiica lui Leon Negruzzi și nepoata scriitorului.

Da. Bunica era nepoata lui Costache Negruzzi³³. Pe românește, nepoata, întotdeauna în dublu sens „petite fille”, în franceză. Era o casă Negruzzi, care a fost dărâmată, cum au dărâmat toate casele între Piața Romană și Dorobanți, pe trotuarul ăla.

²⁹ Elena (Ileana; n. 24 ianuarie 1900-1984), fiica lui Nicolae N. Miclescu și a Suzanei Negruzzi. S-a căsătorit, la Hermeziu (județul Iași), în 12 septembrie 1926, cu Ion Rosetti-Bălănescu, cu care a avut doi fii: Petre și Mihai.

³⁰ Nicolae N. Miclescu (4 august 1873-8 septembrie 1946), fiul lui Nicolae Miclescu (1837-1898) și al Pulcheriei Cantacuzino. S-a căsătorit, la 19 iunie 1897, cu Suzana Negruzzi (m. 1958), fiica lui Leon C. Negruzzi și a Annei Bothezat. Au avut trei copii: Lucia (născută la 5 mai 1898), Elena (Ileana; n. 24 ianuarie 1900; căsătorită cu Ion Rosetti-Bălănescu) și Nicolae (născut la 13 septembrie 1911).

³¹ Monica Lovinescu (19 noiembrie 1923-20 aprilie 2008), critic literar, realizator al emisiunii *Teze și antiteze la Paris*, în cadrul postului de radio „Europa Liberă”.

³² Ion Antonescu (2 iunie 1882-1 iunie 1946), mareșal și conducător al României (6 septembrie 1940-23 august 1944).

³³ Constantin (Costache) Negruzzi (1808, Trifeștii Vechi-24 august 1868, Iași), fiul pahamicului Dinu Negruți (m. 1823) și al Sofiei Hermeziu. S-a căsătorit cu Maria Gane (1820-1900), cu care a avut patru

Înspre Academia de Studii Economice.

Și au mărit Academia Economică.

Vă propun, domnule Rosetti, să completăm galeria de portrete cu câteva figuri feminine ilustre din familia dumneavoastră, înrudită cu cea a lui Costache Negruzzi.

Am fost în fiecare an la Hermeziu³⁴, unde era o viață foarte patriarhală, ca și la Bălănești, de altfel, cu cai, cu trăsuri, cu chestii de-astea. Cu personal mult, pe vremea aia, și am minunate amintiri: stâne, oi, plimbări. Casa există, n-au stricat-o și au făcut un muzeu³⁵. Sunt cetățean de onoare a Hermeziului, am și diploma, fiindcă am donat casa³⁶. M-au întrebat dacă sunt de acord. Sigur că da, ce să fac eu cu casa, aicea, la dracu', nu? Și, deci, sunt cetățean de onoare al comunei. Mă credeți? E foarte bine ce au făcut. Casa n-are mare interes, de altfel, dar parcul era foarte frumos, mergea până la Prut. Din păcate, nu mai există. Eu am fost acum trei ani, n-am mai cunoscut locul. Când ești tânăr, copil sau adolescent, îți rămâne amintirea, și după aia vii și nu mai vezi partea vegetală, e foarte important. N-am mai recunoscut mare lucru, în plus erau case pentru personal, iar în fund erau grajdurile. Toate astea nu mai există. Bunică-mea era una din nepoatele lui Costache Negruzzi, pentru că erau multe surori și frați în generația ei³⁷.

Să încercăm o evocare a acestor nepoți ai lui Costache Negruzzi.

copii: Leon (căsătorit cu Anna Bothezat), Iacob (căsătorit cu Maria R. Rosetti), Gheorghe (căsătorit cu Anna Sturdza) și Elisa (căsătorită cu Dumitru Al. Mavrocordat). Scriitor și om politic, primar de Iași (președinte al Eforiei), membru fondator al Academiei Române.

³⁴ Moșia familiei Negruzzi de la Trifeștii Vechi, azi Hermeziu (comuna Trifești, județul Iași), cu un conac construit între anii 1810-1811, alături de biserica cu hramul „Sfinții Împărați Constantin și Elena” (sfințită la 31 august 1839), de școală (construită de Iacob C. Negruzzi în 1870), de localul vechii primării și de „conacul mic”, construit de generalul Mihai L. Negruzzi. Vezi, pe larg: Dana Konya-Petrișor, *De pe mal de Prut, pe malurile Senei*, Iași, Editura Junimea, 2014; Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Muzeul „Constantin Negruzzi”. Din istoria conacului Negruzzi de la Hermeziu*, Iași, Editura Muzeelor Literare, 2019.

³⁵ Prin grija Muzeului Literaturii Române din Iași, conacul Negruzzi din Hermeziu a fost restaurat între anii 1993 și 1995 și transformat în muzeu memorial, inaugurat la data de 7 octombrie 1995.

³⁶ Prin actul de donație din 20 mai 2001, „noi, urmașii lui Constantin Negruzzi: Ioana Rosetti, Petre Rosetti-Bălănescu, Irina Fotiade și Dana Konya-Petrișor, am luat hotărârea, în deplină înțelegere, să donăm conacul familiei din satul Hermeziu, comuna Trifești, județul Iași, Muzeului Literaturii Române din Iași-Casa Pogor. Această hotărâre se datorează faptului că oameni de inimă și cu suflet românesc au scos din neființă în care barbaria comunistă aruncase spiritualitatea țării noastre această casă care a adăpostit o importantă parte a acestei spiritualități”. Vezi actul complet în broșura *Muzeul „Constantin Negruzzi”. Hermeziu, comuna Trifești, județul Iași*, redactor Olga Rusu, Iași, Muzeul Literaturii Române, 2009.

³⁷ Leon C. Negruzzi (5 iunie 1840-16 iulie 1890) și Anna Bothezat (1849-1929) au avut șapte copii: Constantin, Suzana (bunica lui Petre Rosetti-Bălănescu), Mihai, Natalia, Ella, Maria (Marieta) și Anna (Netty). Leon C. Negruzzi a fost jurist, om politic, primar al Iașului (1883-1886), prefect al județului Iași (1871-1876, 1879-1880, 1888), deputat, senator, poet, prozator și traducător, membru al „Junimii”. În mormântat lângă biserica din Hermeziu, alături de soție, crucea fiind opera lui V. Scutari din Galați.

Cea mai mică era mama lui Nicky Racoviță, pe care o numeam tanti Netty³⁸, era generalul Negruzzi³⁹, cu barbă, era Costache Negruzzi⁴⁰, burlac. Țsta era un boier foarte tipic, știi, boier de țară. El ne-a învățat să tragem cu pușca în diferite păsări și a murit săracul, în mizerie, aici, în casa de la București. Mama s-a ocupat de el într-o odăiță, nu știi unde, și după moartea lui, în plin regim comunist, când au scos patul și așternutul... au găsit arme. Cum săracul moș Costache era un vânător maniac, n-a predat armele și pe vremea aia gestul era foarte periculos. Atunci, în plină noapte, mama și cu sora ei s-au dus și au aruncat armele în Lacul Cișmigiu.

Cine mai era?

Era Marieta Cerchez⁴¹ și, cea mai în vârstă, Natalia Negruzzi⁴², care, din toate astea, s-a căsătorit cu un englez, Stewart. A avut doi copii, băiatul a murit demult, și fata există, nu s-a căsătorit niciodată, e în Anglia, mă duc s-o văd din când în când, are 94 de ani și e în plină formă, Anne Stewart.

Mai știe românește?

Nu cred. A fost foarte puțin aici. A fost aicea, totuși, când avea 25 de ani, a stat vreo doi ani. Deci, hă, hă, hă...

Vă rog să revenim, domnule Petre Rosetti-Bălănescu, la copilăria și tinerețea dumneavoastră.

Eu am avut o copilărie foarte plăcută, fără probleme. Am fost un licean bun și făceam vacanțe în diferitele locuri pe care le aveam. Pe urmă am făcut două clase, pe vremea aia se chema a VII-a și a VIII-a, ultimele două clase le-am făcut într-un an. A fost foarte greu, fiindcă eram la Liceul „Dimitrie Cantemir”, unde puseseră deja un director comunist și atmosfera devenise foarte neplăcută. Atunci nu numai eu, dar și câțiva colegi din clasa mea, am trecut examene făcând anul al VII-lea la liceu și clasa a VIII-a acasă, cu profesori. Se mai putea pe vremea aia, existau mijloace. Am trecut acești doi ani într-un

³⁸ Anna L. Negruzzi, căsătorită cu dr. Nicolae A. Racoviță, proprietar al casei din Iași, de pe Copou, denumită „Micul Trianon”. Au avut doi copii: Nicolae și Ion Racoviță.

³⁹ Generalul Mihai L. Negruzzi (28 octombrie 1873-1 februarie 1958), primar al orașului Iași (1920-1921), rezident regal al Ținutului Prut (1938-1939). A scris, împreună cu fiul său Leon, un volum de amintiri, intitulat *Nimic...*, apărut în 1943. S-a căsătorit cu Lucia N. Miculescu (12 iunie 1875-noiembrie 1967; sora lui Nicolae Miculescu, cumnatul său, soțul Suzanei, sora sa), cu care a avut trei copii: Leon (Bob; căsătorit cu Aileen Frank și, apoi, cu Marjorie Devanport), Maria-Martha (căsătorită cu Edouard-Ernest S. Konya) și Suzana (căsătorită cu pictorul și graficianul Petre Grant).

⁴⁰ Constantin L. Negruzzi (1871-1953), absolvent al Școlii Politehnice din Zürich și al Conservatorului de Muzică, membru al Partidului Conservator, deputat în mai multe rânduri și prefect de Iași (1918).

⁴¹ Maria L. Negruzzi (1883-1960), căsătorită cu Constantin Cerchez, fratele generalului Mihail Christodulo Cerchez. Au avut trei copii: Alexandru, Constantin și Ioana (1909-2004), căsătorită cu Scarlat L. Rosetti (1902-1975).

⁴² Natalia L. Negruzzi, căsătorită cu William Stewart, cu care a avut doi copii: Arthur W. Stewart și Anna W. Stewart.

an și, pe urmă, am trecut în toamna lui '46, dacă îmi amintesc bine, concursul la Școala Politehnică. Deci, am intrat, am reușit, și după un an lucrurile s-au cam stricat, fiindcă au creat această Uniune a... Tineretului Muncitor, nu Studențesc, nu spuneau comunist... Dar era comunist și eu, evident, nu... Eram totuși prudent și nu spuneam că sunt niște bandiți, deși nu voiam să ader la Uniunea lor. Faptul de a nu adera era foarte grav, deja, fiindcă cine nu e cu noi, e contra noastră. Evident că nu manifestam, nefiind în Uniunea aia, unde într-una erau manifestații... Și au început să-mi facă plictiseli, să nu pot să trec unul sau două examene, să mă împiedice și, în special, mi-au refuzat stagiul, fiindcă trebuia să facem un stagiul vara într-o industrie sau într-o mină. Mi-au refuzat asta. Pe urmă au început să vină pe aici – asta era prin '48, trecusem un an deja – niște indivizi bizari. Odată eram la țară la niște prieteni, că existau încă proprietățile, și când m-am întors taică-meu mi-a spus: „Știi, au venit niște oameni să te caute, cu niște mutre...”. De atunci – asta era în vara lui 1948, regele plecase în decembrie '47⁴³ – nu m-am mai culcat acasă, mă duceam la unii, la alții. Atunci am făcut acest plan de plecare.

Vedeți posibilă atunci o „evadare” din țară?

Da. Singurul sistem de a pleca în momentul ăla, dacă nu aveai relații cu specialiști care să te treacă prin Ungaria, era să treci Dunărea. Dar să treci Dunărea în Iugoslavia, fiindcă Tito⁴⁴ fusese deja excomunicat, era deja vipera lubrică și avea un avantaj. Țsta era vocabularul ăla nemaipomenit: valetul imperialiștilor, viperă lubrică, mă rog... Și nu era deloc valet la epoca aia, era foarte comunist! Tocmai, mai comunist ca aici! Erau doi prieteni și cu mine, care am fugit din țară. Ajungând acolo, am avut surpriza teribilă să constat că sârbii erau mult mai comuniști, fiindcă erau, din '44 deja, foarte organizați. Însă nu dădeau înapoi pe transfugi. Eram informați de asta și de aceea ne-am dus acolo. Dar nu eram informați de o chestie mai plecticoasă: că ne-au băgat la închisoare. Noi credeam că ne vor lăsa să trecem. Și asta a făcut că vechiul meu prieten, Nicolae Racottă⁴⁵, de vârsta mea, care trebuia să plece și el cu noi, s-a răzgândit în ultimul moment, deoarece taică-său, Lică Racottă⁴⁶, care a murit în închisoare, era foarte bine informat. Țștia, Racoții⁴⁷, își făcuseră toți studiile în Anglia, erau puțin agenți Intelligence Service toți frații și aveau încă legături. Nicolae a spus lui taică-său ce vrem să facem și bătrânul ne-a convocat, spunându-ne: „Dragă, băgați de seamă. N-o să vă

⁴³ Regele Mihai I al României (1927-1930, 1940-1947) a fost silit să abdice la 30 decembrie 1947.

⁴⁴ Iosip Broz Tito (1892-1980), liderul comunist al Iugoslaviei (1944-1980).

⁴⁵ Nicolae Alexandru (Dudi) Racottă (2 iunie 1928-31 ianuarie 2001), fiul lui Vasile (Lică) Racottă și al Smarandei Seulescu. Căsătorit cu Rodica Angelescu, cu care a avut o fiică, Lia.

⁴⁶ Vasile (Lică) Racottă (17 august 1902-15 martie 1954), fiul lui Nicolae Racottă și al Mariei-Magdalena Bengescu. Căsătorit cu Smaranda Seulescu și, din 4 martie 1937, cu Martha Filodor. A murit în închisoarea de la Pitești.

⁴⁷ Cei trei fii ai lui Nicolae Racottă (16 august 1872-27 ianuarie 1953) și ai Mariei-Magdalena Bengescu (1884-1939): Vasile, Alexandru (Sandu) Racottă (1905-1970) și Nicolae (Bidanu; 1907-1956).

dea înapoi, dar vă bagă la zdup. Asta sunt sigur, sunt informat”. După ce am ieșit de acolo, Nicolae a renunțat. Vezi de ce depinde o viață, nu? Noi, ălalți trei, am spus: „Vedem”.

Cine mai era cu dumneavoastră?

Era un vechi prieten de liceu, pe care-l chema Șerban Dunăreanu, iar celălalt era Sandu Băbeanu⁴⁸, nepotul lui Mincu⁴⁹, deoarece mama lui era Mincu⁵⁰. El nu era mare prieten cu mine, era mai cu seamă cu frate-miu, Mihai, fiindcă era la liceu în clasa lui, care era o clasă mai joasă decât mine. Dar, în fine, vroia să plece. Au murit amândoi și e trist că doar eu mai pot încă să evoc amintirile astea de temnițe. Am organizat plecarea cu o valiză cu fund dublu, cu o barcă pneumatică⁵¹. Barcă... e mult spus, era o chestie așa... în care am luat niște haine, ca să nu ajungem goi în partea ailaltă, nu? A fost foarte bine păstrat secretul, doar taică-meu știa. Atât.

Nici chiar mama nu știa de planul dumneavoastră?

Nici mama. Tata a avut plictiseli destul de mari când am fugit eu, dar de fapt el spunea: „Nu știi unde e!”. Eu n-am spus prietenilor, pentru că era o chestie care s-ar fi aflat. Cunosc cazuri. Uite, de exemplu, Gheorghe Cantacuzino⁵², arhitectul, cu cumnatul lui, Brâncoveanu⁵³, i-au prins la Constanța, fiindcă erau mondeni și au cam vorbit așa prin... târg și s-a aflat. Nu ne-am dus la Turnu Severin cu trenul, fiindcă știam că în Gara de la Turnu Severin erau polițai care te prindeau imediat. Deci, ne-am dus spre Călărași cu trenul, pentru că la frontiera bulgară nu riscam să fim arestați. De acolo am luat-o, de-a lungul Dunării, pe jos sau cu căruțe...

Cam cât a durat acest drum?

Vreo două, trei zile, poate chiar mai mult. Aveam hărți foarte bune, fiindcă un văr al tatei, general – dar nu generalul Rosetti⁵⁴, ăla cu cartea –, tot Rosetti, dar Rosetti-

⁴⁸ Alexandru (Sandu) Băbeanu (27 noiembrie 1928-4 noiembrie 1980), inginer chimist. Fiul lui Ștefan Băbeanu (1900-1966) și al Mariei Mincu. Căsătorit la Paris, în 1957, cu Henriette Schlumberger.

⁴⁹ Ion Mincu (20 decembrie 1852-6 decembrie 1912), arhitect, inginer, profesor, deputat, promotor al arhitecturii neoromânești.

⁵⁰ Mariela Mincu (22 decembrie 1896-23 mai 1973), fiica arhitectului Ion Mincu și a Elizei Dăscălescu.

⁵¹ Barca pneumatică a fost pregătită în casa familiei Racottă din București (intrarea General Cantilli, nr. 3). Informație comunicată – la 19 octombrie 2021 – de către doamna Ioana Racottă, sora lui Alexandru (Dudi) Racottă, cel care ar fi urmat să plece din țară împreună cu Petre Rosetti-Bălănescu.

⁵² George Matei Cantacuzino (23 mai 1899-1 noiembrie 1960), arhitect, pictor și scriitor, teoretician de marcă al arhitecturii în România interbelică. Fondator, alături de Octav Doicescu, al revistei *Simetria*. Căsătorit cu Alexandra (Sanda) Știrbey (1909-1992), cu care a avut un fiu, Șerban (1928-2018), arhitect la Londra.

⁵³ Dimitrie Petre Constantin Basarab-Brâncoveanu (8 aprilie 1920-18 noiembrie 1981), fiul lui Mihai-Constantin Grigore Basarab Brâncoveanu și al Colettei Cesianu. Căsătorit cu Marina Știrbey (1912-2001), aviatore remarcată în al Doilea Război Mondial.

⁵⁴ Radu R. Rosetti (1 aprilie 1877-2 iunie 1949, închisoarea Văcărești), fiul scriitorului și istoricului

Bălănescu⁵⁵, avea hărți de Stat Major. Drept urmare, i-am subtilizat câteva hărți, ca să știm exact pe unde mergem. Erau hărți la scară mare, 1 la 50.000, foarte precise. În plus, Șerban Dunăreanu avea un bunic, mare moșier, pe malul Dunării, mai la vale de Turnu Severin. Îl chema Burileanu⁵⁶, fusese guvernatorul Băncii Naționale. Planul nostru era să trecem pe acolo, că era mai practic, deoarece moșia lui dădea pe Dunăre. Dar n-a mers chestia asta fiindcă... anterior acolo arestaseră niște transfugi. Când am sosit acolo, spre moșia lui, ne-am ascuns într-un șanț și l-am trimis în misiune...

Ca iscoadă.

Ca iscoadă, să văză cum s-ar putea trece. A dat peste un văr care era acolo și care l-a întrebat: „Ce faci, dragă, aici?”. Când i-a spus, acesta a replicat ferm: „Pleacă imediat, pleacă imediat că aicea e miliție” – încă nu era miliția, dar era... poliția – „fiindcă ăștia știu că s-ar putea să vină pe aici oameni și sunt peste tot, nici gând să puteți trece pe aici”. Atuncea planul nostru se năruise. Dar n-am renunțat, am revenit la noi, am continuat spre Turnu Severin și acolo am găsit o căruță care ne-a luat. Pe drum povesteam diverse chestii, iar oamenii cu căruțele ne-au întrebat: „Dar ce faceți pe aici?”. Am răspuns că suntem pentru recrutare, că suntem chemați la serviciul militar la Turnu Severin, că mergeam până la Turnu Severin, mă rog... Trebuia să avem un alibi, că nu puteam să spunem că vrem să fugim din țară. Și căruțașul ne-a lăsat într-un loc care, după harta noastră, era un loc potrivit.

Aproape de Dunăre?

Dunărea era aproape, ne-am ascuns într-o râpă lângă Dunăre și am așteptat... Erau patrule care treceau cam la 20 de minute. Ne-am umflat bărcuța și, în plină noapte, lăsând să treacă patrula, am ieșit din râpa aia și ne-am băgat în apă. Înainte ne-am uns cu nu știu ce grăsime, căci nu era L'Oréal pe vremea aia..., nu mai știu ce era, dar în orice caz n-a fost foarte eficace... Acuma există chestii de soare și de apă, care nu se topesc la apă. Le văd când mergem la mare cu copiii, dar eu nu mă ung niciodată. Ei au creme care rămân, dar aia n-a rămas și era un frig, la începutul lui octombrie 1948. Apa era foarte rece și Sandu Băbeanu, în mijlocul fluviului, a făcut o criză de astm, din cauza frigului. Eu nu știam că suferea de astm. Atunci nu mai putea să se miște. I-am spus: „Agață-te de barcă...”. S-a agațat de bărcuța aia, care de fapt avea și rucsacurile noastre,

Radu Rosetti și al Emmei Bogdan. General, istoric militar, genealog, membru al Academiei Române și conservator (director) al Bibliotecii Academiei Române. Căsătorit cu Ioana Știrbey (1885-1914). Autorul unor temeinice studii istorice și al unei remarcabile monografii genealogice a familiei Rosetti.

⁵⁵ Constantin Rosetti-Bălănescu (9 noiembrie 1892-30 septembrie 1994), fiul lui Neculai Rosetti-Bălănescu și al Elizei Cornescu. Dublu văr primar cu Ion Rosetti-Bălănescu, tatăl lui Petre. General de artilerie, cu funcții de comandă în al Doilea Război Mondial, trecut în rezervă în 7 august 1947.

⁵⁶ Dimitrie M. (Tilică) Burileanu (25 aprilie 1878-24 mai 1954), jurist, om politic, deputat, guvernator al Băncii Naționale a României (11 ianuarie 1927-9 martie 1931). A murit în închisoarea de la Sighet. Moșia familiei Burileanu se afla pe malul Dunării, în comuna Vrata din județul Mehedinți. Conacul Burileanu, construit în perioada interbelică, a fost devastat și demolat după anul 2010.

și astfel l-am salvat și pe el, pentru că l-am tras. Și dincolo, pe țărmul sârbesc al Dunării, ne-am reîmbrăcat. Aveam niște țuică ca să ne încălzim, dar ne era așa de frig că nici nu puteam să ne încheiem nasturii. În cele din urmă, ne-am îmbrăcat, asta era la ora 5 dimineața, începuse să fie zi și, spre marea noastră teroare, am auzit în câmp, pe acolo, vorbindu-se românește.

În Iugoslavia, pe celălalt mal al Dunării.

Da. Și, de fapt, știam că există insulele alea, Ostrovu⁵⁷, care aparțineau României, dar calculaserăm, după hărțile pe care le aveam, să ne punem destul de mult la amonte, ca să nu riscăm, chiar cu curentul, să cădem peste o insulă ca asta. Dar când am auzit vorbindu-se românește, ne-am zis: „Am greșit sau curentul a fost mai puternic sau...”. Dunărea are aproape 3 km acolo, era foarte larg, deci nu știi cât am înotat, cam două ore, nu mai știi, că n-aveam cronometru. Eram terorizați fiindcă am fi fost incapabili să ne repunem în apă, din cauza frigului. Atuncea am plecat spre câmpul ăla de păpușoi, de porumb, ca să văd de unde veneau vorbele românești... Porumbul se culege târziu, în octombrie, și erau țărani de acolo care începeau să vină la cules, că începea să fie zi. Am dat peste o bătrână, care mai întâi s-a speriat, pentru că aveam un fel de trench-coat cam alb, în care apăream ca o fantomă. Ea: „Vai!” Eu: „Nu, nu, nu te speria. Dar spune-mi, te rog, unde suntem aicea, în România sau în Iugoslavia?”. Și băbuța îmi răspunde: „Păi, aicea suntem în Sârbija”.

Erați printre românii din Valea Timocului.

Da. Ei ne-au primit minunat, ne-au luat la ei, ne-au hrănit și la 12, la prânz, miliția era deja acolo, pentru că fuseseră informați. Eram în Iugoslavia, un stat comunist, totalitar, foarte bine rodat, deja. Abia aicea începea aventura noastră. Ei, și atunci...

V-au dus direct la închisoare, nu?

Ne-au dus pe Dunăre, până lângă Belgrad, într-un lagăr oribil, după aia în închisori, după aia ne-au dus în Bosnia, în plină iarnă, într-o mină de cărbuni. Erau mulți români, de altfel, care treceau și pe frontiera de uscat, fiindcă există, mai la Nord, o graniță pe uscat cu Iugoslavia. Eram mai multe sute de români, și femei, și bărbați, și copii. În anumite lagăre erau și familii. Eu n-am avut noroc. Am fost separat după vreo 4-5 luni de ceilalți, că nu țineau seama de prietenii, și la un moment dat am fost trimis în sudul Serbiei, undeva mai la Sud de Niș, într-o mină de cupru foarte importantă. Asta era cam prin primăvara lui 1949, deci trecuseră șapte luni de când fugisem. Eu cunoșteam de existența acestei mine, fiindcă la Politehnică învățasem de marile zăcăminte. Ea aparținuse, înaintea războiului, unei societăți franceze, nemții au confiscat-o, evident, și pe urmă Tito a confiscat-o nemților. Se cheamă Bor și cred că mai există încă zăcămintul. Acolo am lucrat, dar am avut noroc, fiindcă aveau nevoie și

⁵⁷ Ostrovu Mare, una dintre cele mai mari insule de pe Dunăre, situată în dreptul localității Gogoșu, din județul Mehedinți, în amonte de hidrocentrala Porțile de Fier II. Are o suprafață de 22 km².

de oameni în birouri. Eu învățasem câte ceva din sârbo-croată. Păi când auzi luni și luni de zile... acum am uitat complet. Deci, puteam să mă descurc și m-au pus într-un birou la un moment dat, dar acolo nu erau refugiați români, erau numai bulgari, că alături e frontiera bulgară. Erau studenți bulgari care erau prost văzuți, deoarece știți că există o dușmănie istorică între bulgari și sârbi. Țin minte că era foarte frig, iar noi stăteam în niște barăci păzite, de unde evident mergeam la biroul ăla și după aia ne întorceam, unde eram păziți. La un moment, după vreo două luni, ne-au luat și ne-au pus în închisoare din nou și de acolo a început periplul bulgar al meu.

Așadar ați fost închis și în Bulgaria?

Da și asta a fost partea cea mai grea, fiindcă dacă nimeream în Bulgaria – era țara soră, *les pays frères* –, bulgarii mă dădeau imediat înapoi în România. Și, de fapt, ca să scurtez lucrurile, ne-au dus, ne-au arestat, ne-au expulzat pe deasupra munților – pentru că sunt munți, Munții Balcani –, am făcut nu știu câte zile de umbrel și cu unii care te țineau așa... Au făcut și simulacru de execuție într-o noapte, foarte plăcut... Ne-au pus, așa, într-un rând, în munți acolo, lângă o râpă și tac!... tac!... tac!... cu armele. Pe urmă au lăsat-o mai moale. În fine, dormeam în niște stâne și pe urmă am ajuns la creasta aia care făcea frontiera și ne-au spus să trecem... Sârbii nu voiau să aibă relații cu grănicerii bulgari, fiindcă erau certați din cauza chestiei cu Tito. De fapt ar fi putut să fie un noroc pentru mine și ne-au spus să trecem, dar gen 2.000 de metri, știți...

Ați reușit să treceți?

Bulgarii s-au împrăștiat prin pădurile alea, nu i-am mai văzut și eu m-am întors, că știam că dacă mă duc în Bulgaria o să mă dea înapoi în România. M-am întors, am lăsat să plece milițienii ăia, am așteptat două ore și după aia m-am întors pe unde am venit. Am ajuns jos la șes și am luat un tren. Vroiam să mă duc la Belgrad, unde aveam un contact într-o ambasadă occidentală. De fapt, știam că ambasadorul olandez la Belgrad, în momentul acela, era nu prieten, dar părinții mei l-au cunoscut foarte bine, pentru că lucrase înainte la Ambasada din București. Mi-am zis că ăsta era planul. Dar evident că n-am ajuns nici la Belgrad, nici chiar la Niș, că era așa de totalitar sistemul încât erau controale de miliție în tren. La fiecare stație treceau și îți cereau hârtiile, și eu vedeam luminița, coboram la o stație, mă urcam la vagonul următor, dar până la urmă m-au prins și m-au dat la bulgari.

Ce le-ați spus milițienilor?

În fine, am explicat că sunt român, că am fost expulzat. M-au pus la închisoare, evident, s-au interesat și au aflat cazul meu și iar m-au dus la închisoare, cu doi milițieni de data asta. Era mai plăcut, dar tot la munte – era o idee fixă, știți –, nu în același loc, dar cam tot în munții ăia, și n-am mai avut curajul să revin, nici nu mai aveam cum...

Astfel ați ajuns în închisorile bulgărești, de care vă temeți.

Da. Dar aici m-am hotărât să fac un lucru. Am așteptat puțin să văd ce să inventez ca să nu știe bulgarii că sunt român. Am avut norocul, și asta o spun copiilor acuma, care

se lasă greu să vorbească o limbă străină, am avut norocul să vorbesc limba franceză fără niciun accent, să cunosc nu numai limba, dar și literatura, istoria, geografia, că de fapt am fost – cum se spune când faci așa cu făina, e un cuvânt, să faci pâine – ...

A frământa.

...frământat, de când eram un bebeluș de cultura franceză, mă rog, cum se făcea pe vremuri. Și mi-am zis, e un atu, ăștia nu pot să probeze, dacă eu spun că sunt francez, ce pot să probeze ăștia? Că n-aveam nicio hârtie la mine, nimic. Și am inventat o poveste. M-am îmbătrânit cu câțiva ani, fiindcă altfel n-ar fi mers povestea. Povestea era că eram un tânăr francez dintr-o familie comunistă franceză, care luptase contra naziștilor, că la sfârșitul războiului, când a fost eliberarea Franței, am fost foarte decepționat să văd că comuniștii n-au luat puterea. Și am fost așa de decepționat, încât am spus: „Nu mai pot să stau în țara asta. Mă duc să lucrez într-o țară comunistă”.

Les pays frères...

Am ales, din întâmplare, Iugoslavia, unde am lucrat, între altele, am lucrat la mina de la Bor – asta era pe partea aialtă a frontierei, deci ei știau –, și la un moment dat am aflat că Tito, de fapt, era un groaznic, o viperă, un valet al imperialiștilor, un trădător. Atuncea m-am indignat, n-am mai vrut să stau în țara aia și le-am spus sârbilor că vreau să mă întorc în Franța. Ca urmare m-au arestat, mi-au luat hârtiile, m-au pus la închisoare și eu am scăpat dintr-un tren care mă transporta dintr-un loc în altul, între Bor și nu știu ce localitate, am luat munții la picior și iată-mă. Și am ținut teoria asta! Evident că nu mă chema Rosetti, tăiasem un „t” și un „i”, și eram „Roset”. Cu toate că „Rosetti” poate să fie și în Franța, că sunt multe nume, mai ales la Savoia și la Nisa, cu consonanță italiană. Dar mi-am zis să fiu mai prudent să mă numesc Roset: Pierre Roset. Și, domn’ e, n-am crezut că o să mă creadă, dar era singurul lucru, singurul atu, nu? M-au dus, din închisori în închisori, până la Sofia.

Cum a fost în închisorile Bulgariei?

Prima închisoare în Bulgaria a fost într-un mic orășel la munte, foarte drăguț, care se cheamă Vrața. Mai mic decât Câmpulung Muscel, unde eram în închisoare, și, între altele, au trecut niște români... Eram în niște celule d-astea mici, întotdeauna suprapopulate. În Iugoslavia am fost până la 14 persoane într-o chestie așa mică, dormeam pe jos așa... și cu butoiul unde îți făceai nevoile... mă rog... astea sunt multe detalii care... Acolo erau, în închisoarea aia, tot așa destul de mulți, și deodată vine un grup de români, de tineri. Vă rog să mă credeți că e foarte greu să poți să stai mai multe zile în aceeași celulă cu români, să nu scoți o vorbă și să nu ai aerul că înțelegi. Eu aș fi vrut să vorbesc cu ei, pentru că îi auzeam. Nenorociții, au spus că erau români, deci bulgarii i-au dat sigur înapoi în România. Într-o dimineață, vine milițianul, și-mi spune: „Directorul închisorii te cheamă la el în birou”. Oh, la, la! Vai de mine! Ce se întâmplă?! Mă duc cu acesta, se deschide ușa și un domn bine îmbrăcat vine spre mine,

spunându-mi într-o foarte bună franceză: „Monsieur Roset. Comment ça va?”. Zic: „Vai, pe asta l-au trimis de la Ministerul de la Sofia ca să mă...”.

Ancheteze?

Să mă ancheteze? Nici gând! Era dentistul orașelului, care-și făcuse studiile, înainte de război, la Grenoble. Era prieten cu directorul închisorii și asta i-a spus într-o zi: „Știi, am un tânăr francez în închisoare”. Și ăla i-a spus: „Păi, domn' e, trebuie să-i facem ceva, să-l ajutăm!” Tipul, foarte drăguț, mă scotea, cu permisia directorului, în fiecare după-amiază pe Corso al lor. La Câmpulung Muscel se chema Bulevardul Pardon, unde se plimbau oamenii și, fiind înghesuială, spuneau mereu: „Pardon. Pardon”.

Medicul bulgar v-a salvat, într-un fel?

Da, pentru că mă lua în fiecare după amiază și, în special, mă hrănea. Pe vremea aia, în Bulgaria nu erau lucrurile așa proaste economic, nu aveau încă timp să se rărească toate și erau încă cofetării unde erau prăjituri bune și în fiecare zi mâncam gogoși, o grămadă de lucruri... Într-o dimineață m-au luat la o nuntă de țară, cu un automobil. Era o nuntă ca la țară la noi și ăștia m-au primit cu lăutarii care cântau... Marseilleza, vă jur! Pe urmă, mare chef, banchet, unde ridicam paharul, ei pentru Dimitrov⁵⁸ și Stalin⁵⁹, evident, și pentru mine era Maurice Thorez⁶⁰, care era mare comunist francez, și eu cântam pentru el. Mi-au făcut și un mic cadou, o mică broderie, o năframă brodată, și îmi pare așa de rău că n-o mai am, o adusesem până în Franța și, pe urmă, la un moment dat s-a pierdut, pentru că am fost și în Africa după aia.

Cum v-au „tratat” în închisorile bulgărești?

Am ajuns la Sofia din închisori... în închisori. De fiecare dată interogatoriul și spuneam același lucru. Dar trebuie să recunosc că nu m-au torturat, nici nu m-au chinuit. Îți puneau puțin, așa, lampa în ochi, dar în schimb muream de foame fiindcă, mai cu seamă în Bulgaria, cred că a fost cea mai proastă închisoare, la Sofia, unde muream de foame. Aveam ploșnițe care ne mâncau și, în plus, pe tinerii cu care eram în celule, care erau studenți, îi torturau. Îi chemau dimineața la interogatoriu, se întorceau, nu știi câte ore după, într-un hal... și asta era groaznic. Probabil foloseau chestii electrice... Eh, nu vreau să mă joc de-a eroul, trebuie să recunosc că pe mine nu m-au torturat, decât, să spunem, psihologic, că nu știam ce-o să devin? Între timp, după vreo două luni, a murit Dimitrov. Într-o dimineață ne-am sculat și se auzea Simfonia a VII-a, cred, a lui Beethoven, care are una din părți...

Simfonia a III-a, Marșul funebru.

⁵⁸ Gheorghe Dimitrov (18 iulie 1882-2 iunie 1949), lider al Partidului Comunist Bulgar și prim-ministru al Bulgariei (1946-1949), succedat de Vasil Kolarov (1949-1950).

⁵⁹ Iosif Visarionovici Stalin (1878-1953), liderul comunist al Rusiei Sovietice (1922-1953).

⁶⁰ Maurice Thorez (1900-1964), secretar general al Partidului Comunist Francez (1930-1964).

Da, a III-a, da. Marșul funebru, exact. Răsuna prin curțile alea și ne-am uitat așa când ne-a dus la plimbare, erau milițienii care citeau un jurnal cu chenar negru și pe urmă am aflat chestia cu moartea lui Dimitrov.

Până la urmă, cum ați reușit să ajungeți în Franța?

Eu aveam un unchi la Paris, Bob Negruzzi⁶¹. Unchiul meu – care era dublu văr al mamei, pentru că se întâmpla destul de des, pe vremea aia, că două surori se măritau cu doi frați – era la curent de periplul meu. Între altele – astea sunt miracole nemaipomenite –, când m-am întors prima dată de la muntele acela, fără să ajung în Bulgaria, aveam la mine plicuri timbrate iugoslave. Existau și aici, cred, aveai numai să lipești și era deja cu timbrul inclus și, știi – cum arunci o sticlă în ocean –, am scris două vorbe, explicând unchiului meu situația în care mă aflam, și am trimis-o la Paris. Am pus-o într-o cutie, într-un sat acolo, pe unde treceam. Cam noaptea treceam, că ăștia erau oribili. Am uitat să vă spun că sârbii s-au purtat oribil cu noi, și nu m-a mirat când s-au întâmplat ororile alea în '95-'96, cu genocidele alea oribile...

Ăsta este fundamentalismul lor!

Nu m-a mirat faptul că sunt niște cruzi. Și m-ar fi dat imediat dacă mă prindeau. Deci, treceam noaptea și când ne era foame... era în luna mai..., mâncam din grădinile astea de zarzavat, scoteam niște ceapă și o mâncam crudă. Și a sosit scrisoarea asta la Paris. Extraordinar! O am, pentru că unchi-meu mi-a dat-o, evident. Da, o am în dosarul meu. Deci, unchiul era la curent. M-am întors la închisoare după aia. La un moment dat, am fost chemat la consulul francez, care mi-a spus, pe franțuzește: „Sunt dezolat, eu am cerut autorităților bulgare să vii să locuiești la consulat, dar au refuzat”. Zic: „N-are importanță”. Eu eram obișnuit. El s-a interesat prin valiza diplomatică. Deci, a știut adevărul și a decis să mă salveze, că ar fi putut să spună: „Domn' e, ăsta nu e francez... Lasă-l dracului!”. Nu? A fost admirabil tipu', nu? A mai trecut, să spunem, o lună, și am fost iarăși spălat și dus la Ministerul acesta. Când m-a întâmpinat, ca să mă liniștească în mod indirect, el mi-a spus în franceză: „Comment ça va, mon cher compatriote?”. Mi-am zis: „Domn' e, ăsta face ceva”. Și mi-a spus după aia: „Nicio problemă, acum e o chestie de câteva zile, am să vă eliberez un pașaport...”. După patru săptămâni au venit într-o zi și mi-au spus: „Pleci mâine, cu Simplonul”. La un moment dat, ăștia de la Ministerul de Externe m-au întrebat – asta era foarte ironic –, prin ce itinerar doresc să plec: prin România, prin Iugoslavia sau prin Turcia? Și eu am luat un aer, așa... făcându-mă că plouă și gândindu-mă... și pe urmă zic: „Păi, poate prin Turcia”.

Așadar, ați trecut din Bulgaria, prin Grecia, în Turcia.

⁶¹ Leon (Bob) Negruzzi (17 august 1899-10 octombrie 1987), fiul generalului Mihai L. Negruzzi și al Luciei N. Miclescu. Absolvent al Facultăților de Drept și Filosofie din cadrul Universității din Iași. După 1925, s-a stabilit la Paris, unde a devenit scriitor, colaborator al Editurii *Albin Michel* și distins traducător din literatura română. Căsătorit cu Aileen Frank și, apoi, cu Marjorie Devanport. Fără urmași.

Da, dar ceea ce noi nu știam este că linia asta ferată trece, dar pe un foarte mic parcurs, prin Grecia. E o mică limbă a Greciei acolo, așa încât drumul cu trenul mi s-a părut înfiorător până când am ajuns la Cortina de Fier. În ultima gară bulgară a fost foarte cumsecade milițianul, am stat cu el... S-a oprit trenul, după aia el a plecat; m-am uitat pe fereastră, pe fiecare scară a vagoanelor erau soldați. A plecat milițianul, la gara asta, ultima. *Bye, bye!* M-am uitat la soldați și era un teritoriu care era greblat așa, știi, ca să se vadă urmele, cu sârmă ghimpată și cu turele d-astea, cu indivizi sus. Trenul a mai făcut vreo 2 km și ăștia, soldații, au sărit, că trenul mergea foarte încet, au sărit după vreo 500 de metri și trenul a continuat și s-a oprit în prima gară, care era în Grecia. Trecusem!

Era în vara lui 1949?

Da, era august deja, august '49. Ajuns la graniță, ofițerul grec mi-a cerut pașaportul, cu numele Pierre Roset, care nu era un pașaport, era un fel de foaie așa..., nu știu cum se spune. El mi-a spus, în franceză, foarte corect: „Ah, consulul dvs. este în vagonul de clasa I”. Eu eram la clasa a III-a, evident. Zic: „Cum asta?” Zice: „Da, mi-a spus să vă spun să veniți să-l vedeți”. Am fost să-l văd, după aia trenul a continuat și ăsta... minunat... mi-a spus: „Ah, ce bine îmi pare! E vina mea că ați stat încă două săptămâni sau trei, prea mult, fiindcă eu plecam azi în concediu și voiam să fiu în gară, să fiu sigur că vă pune în tren și asta v-a costat trei săptămâni mai mult”. Păi... admirabil tipu', nu? M-a dat în primirea Consulatului de la Istanbul, unde mi s-a spus: „Domnule, sunt mulți români pe aici pe străzi – poți să auzi vorbind –, să nu cumva să intri în contact cu ei că turcii – aicea e invers – o să te ia drept un spion. Venind de la bulgari, fără contact cu români...”. Mă rog, m-au pus într-un hotel acolo, unde am stat vreo 10 zile. I-am telegrafiat imediat la Paris unchiului Bob, care mi-a trimis niște bani și am putut să iau un vapor, fiindcă pe vremea aceea nu existau avioane, dar nici vapoare nu găseai în fiecare zi. Am luat un vapor care a făcut mai multe escale, foarte agreabile: Istanbul, Atena, Napoli, Marsilia. Ajuns la Marsilia, am luat trenul spre Paris. M-a amuzat, fiindcă în tren erau soldați permisionari, de acolo din sudul Franței, și vorbeau cu accentul ăsta, pe care eu nu-l cunoșteam. Și îmi ziceam: „Dar ăștia nu sunt francezi, ce sunt ăștia?”.

La Paris v-ați integrat ușor în comunitatea română?

Și aici au fost probleme și trebuie să vă povestesc o întâmplare cu un celebru scriitor român și istoria familiei mele. Am învățat mult despre familia Rosetti, fiindcă la Paris, prin anii '60, autorul faimoasei cărți, care a fost un bestseller, „A 25-a oră”, Gheorghiu⁶² – care era un foarte bun scriitor, dar oribil individ, ca morală personală – scosese o carte care se chema „La cravache” – „Cravașa”. Și asta era o carte destul de

⁶² Constantin Virgil Gheorghiu (15 septembrie 1916-22 iunie 1992), jurnalist, diplomat, romancier. Romanul se intitula: *La vingt-cinquième heure* (*Ora a douăzeci și cincea/ Ora 25*), traduit du roumain par Monique Saint-Côme, avec un préface de Gabriel Marcel, Plon, „Feux Croisés”, Paris, 1949. Romanul a fost ecranizat în 1967, rolul principal fiind jucat de Anthony Quinn.

bună, care se referea la istoria recentă a României. Acțiunea se petrecea în '44-'45, la sfârșitul războiului, și personajul principal era un căpitan Rosetti, care era un tip oribil, împușca țărani, avea o cravașă, fiindcă era ofițer de cavalerie și, în opinia autorului, familia Rosetti era o familie care vânduse frescele din Moldova americanilor contra dolari și...

Asta era în roman.

În roman, da. Romanul era bun. Dar de ce a făcut el asta, de ce a pus numele acesta? De fapt, se răzbunase pe un văr al meu care trăia la Paris, mai în vârstă ca mine, și care era din ramura Solescu, că eram mai multe ramuri...

Ramura lui Toto Rosetti-Solescu?

Exact, era fiul lui Toto, George⁶³. George era prieten dintotdeauna cu Monica Lovinescu. Gheorghiu, când a sosit din nu știu ce lagăr din Germania, prin '46, în Franța, Monica era deja acolo. El venise cu manuscrisul, Monica l-a primit, i l-a dat imediat și ea l-a găsit remarcabil. L-a mai aranjat puțin și, mai cu seamă, l-a tradus, că era pe românește. El vorbea foarte prost franceza. Și, în plus, a arătat manuscrisul unui academician francez foarte important, pe care-l chema Gabriel Marcel⁶⁴, care a fost entuziasmat și a scris prefața. Și așa a fost lansată cartea, care a fost un bestseller, după care s-a tradus în nu știu câte limbi. Dar, ea, Monica, nu făcuse un contract cu Gheorghiu, că nu s-a gândit, săracu' era pârlit. Când a devenit foarte bogat, totuși Monica a tras o mică sonerie: „Domn' e, dar ... îmi trebuie și mie ceva, un comision de traducere...”. Nimic. Și n-a putut să-i facă proces, că n-avea nicio hârtie. Și de asta George Rosetti-Solescu s-a răzbunat: a găsit undeva, la Paris – cum dracu' l-a găsit nu știu? – un text al lui Gheorghiu, scris în '41, care se chema „Ard malurile Nistrului”⁶⁵.

Era o carte cu reportaje de pe front: „Ard malurile Nistrului”.

Textul era nu numai antisemit, dar făcea o apologie a soldatului german. George l-a tradus în mod oficial și l-a trimis la „Le Monde littéraire”, revistă celebră pe vremea aia. A fost un mare scandal, cu Gabriel Marcel, care în plus era evreu, dar, știi, după aia timpul aranjează lucrurile, s-a uitat. Dar Gheorghiu, ca să se răzbune contra lui George, a făcut acest roman, „Cravașa”. George a făcut proces – și el și eu, împreună –, la care Gheorghiu a pledat că a luat acest nume din întâmplare, că este un nume foarte răspândit în România și că el nu putea să știe... Atunci a trebuit să probez că Tribunalul Francez habar n-avea de familia Rosetti. Noroc că aveam cartea generalului Rosetti și acolo am învățat multe, am mai și uitat de atunci, a trebuit să fac traduceri din cartea aia, și am câștigat, evident. Din cartea asta am învățat istoricul familiei, pentru că – spun

⁶³ Despre Gheorghe Rosetti-Solescu vezi Supra, nota nr. 26.

⁶⁴ Gabriel Honoré Marcel (1889-1973), filosof, dramaturg, critic literar și teatral, muzicolog și editor francez.

⁶⁵ *Ard malurile Nistrului. Mare reportaj de război din teritoriile desrobite*, cu o prezentare de Tudor Argezi, Editura Națională „Gheorghe Mecu”, București, 1941.

drept – altfel n-am avut niciodată timp să o studiez pe îndelete și știam așa puțin până la străbunic, or aici am găsit toate branșele familiei, cu date precise.

Domnule Petre Rosetti-Bălănescu, vă mulțumesc în mod special pentru această evocare a boierimii de altădată.

A LIFE BETWEEN TWO WORLDS.

CONVERSATIONS WITH PETRE ROSETTI-BĂLĂNESCU

(Abstract)

The dialogue representing the substance of the material subjected to publication in "Cercetări Istorice" is an unpublished testimony which restores, in a charming and open style, a life whose dramatic weave is breathtaking. The hero of our interview is the late Petre Rosetti-Bălănescu, whose adventurous "escape" from the Communist Romania of 1949 could have been the subject of an unforgettable scenario. The son of Ion N. Rosetti-Bălănescu (1893-1971) and Elena N. Miculescu (1900-1984), Petre Rosetti-Bălănescu was born on August 28, 1927 in Bucharest and passed away in Paris, on October 27, 2018, being buried in Montparnasse Cemetery. He studied Engineering in Bucharest (at the Faculty of Mining and Metallurgy within the Polytechnic School) and in Paris (at Ecole Supérieure des Mines), where he worked in various domains: the mining industry, the textile industry, metallurgy, electricity and electronics. He married Odile Mallet (born in June 1929), the descendant of an ancient family of ennobled French bankers. They had a daughter, Ileana (born December 16, 1960), married to Lawrence Giesen, with whom she had two children: Charles and Alexia.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Painting in the collection of Ion Rosetti-Bălănescu, representing the family of prince Antonie Vodă Ruset (Elena, Gheorghe, Ion, Alexandru, Mrs. Zoe and the Prince). Copy of the destroyed wall painting of "Saint Nicholas Princely" Church in Iași.
- Fig. 2. "Assumption of Virgin Mary" Church in Bălănești (Neamț county), foundation of the Rosetti family. Photo source: Wikipedia.
- Fig. 3. Petre Rosetti-Bălănescu in 1980. The collection of Mrs. Catinca Gherghel (born Rosetti) in Germany.
- Fig. 4. Petre Rosetti-Bălănescu în 2010. Photo Lucian-Valeriu Lefter.
- Fig. 5. Petre Rosetti-Bălănescu in the park of Rosetti manor in Solești (Vaslui county), 2010. Photo Lucian-Valeriu Lefter.

- Fig. 6. Constantin Negruzzi. Lithography by Eduard Sieger. Collection of the National Museum of Romanian Literature of Iași (hereinafter MNLR Iași).
- Fig. 7. Leon C. Negruzzi. MNLR Iași.
- Fig. 8. Anna Negruzzi (born Bothezat). MNLR Iași.
- Fig. 9. Leon and Anna Negruzzi, together with their children: Constantin, Mihai and Suzana. MNLR Iași.
- Fig. 10. Ella L. Negruzzi. MNLR Iași.
- Fig. 11. General Mihai L. Negruzzi in 1944.
- Fig. 12. General Negruzzi together with his nephews at the manor of Hermeziu (Iași county). MNLR Iași.
- Fig. 13. Negruzzi family at the memorial service of Anna L. Negruzzi. The manor of Hermeziu, 1929. MNLR Iași.
- Fig. 14. Leon (Bob) M. Negruzzi. MNLR Iași.
- Fig. 15. Leon (Bob) M. Negruzzi and his wife, Aileen Frank, in Paris. MNLR Iași.
- Fig. 16. Ion and Nicolae, sons of Anna (Netty) L. Negruzzi and Nicolae Racoviță, in the manor's garden of Hermeziu, 1925. MNLR Iași.
- Fig. 17. Leon (Bob) M. Negruzzi, Martha M. Negruzzi and Dana Konya-Petrișor at the inauguration of "Constantin Negruzzi" Museum of Hermeziu, in 1968. MNLR Iași.
- Fig. 18. The reopening of "Constantin Negruzzi" Memorial Museum in the manor of Hermeziu. October 7, 1995. MNLR Iași.
- Fig. 19. "Constantin Negruzzi" Memorial Museum of Hermeziu, 2009. MNLR Iași.
- Fig. 20. Interior of "Constantin Negruzzi" Memorial Museum of Hermeziu, 2009. MNLR Iași.
- Fig. 21. The House of Iacob Negruzzi in Bucharest (9, Romana Street), 1967. MNLR Iași.
- Fig. 22. The demolition of Negruzzi House in Bucharest, 1974. MNLR Iași.

Fig. 1. Tablou din colecția lui Ion Rosetti-Bălănescu, reprezentând familia domnitorului Antonie Vodă Ruset (Elena, Gheorghe, Ion, Alexandru, Doamna Zoe și Domnitorul). Copie de pe pictura murală distrusă a bisericii „Sfântul Nicolae Domnesc” din Iași

Fig. 2. Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Bălănești (județul Neamț), ctitorie a familiei Rosetti. Sursă foto: Wikipedia

Fig. 3. Petre Rosetti-Bălănescu în 1980.
Colecția doamnei Catinca Gherghel (n. Rosetti) din Germania

Fig. 4. Petre Rosetti-Bălănescu în 2010. Foto Lucian-Valeriu Lefter

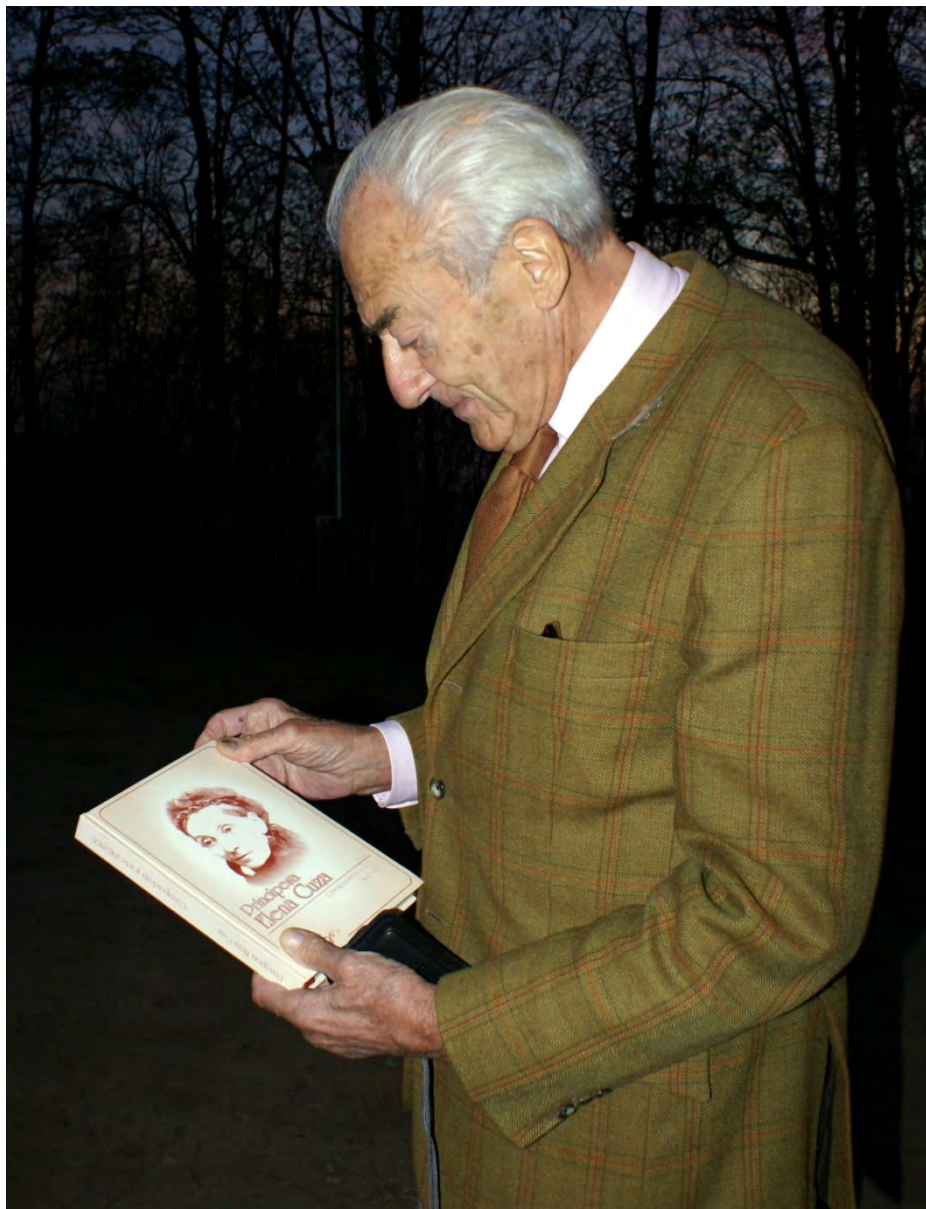

Fig. 5. Petre Rosetti-Bălănescu în parcul conacului Rosetti din Solești (județul Vaslui). 2010.
Foto Lucian-Valeriu Lefter

Fig. 6. Constantin Negruzzi. Litografie de Eduard Sieger. Colecția Muzeului Național al Literaturii Române din Iași (în continuare, MNLR Iași)

Fig. 7. Leon C. Negruzzi. MNLR Iași

Fig. 8. Anna Negruzzi (n. Bothezat).
MNLR Iași

Fig. 9. Leon și Anna Negruzzi, împreună cu copiii Constantin, Mihai și Suzana. MNLR Iași

Fig. 10. Ella L. Negruzzi. MNLR Iași

Fig. 11. Generalul Mihai L. Negruzzi în 1944.
MNLR Iași

Fig. 12. Generalul Negruzzi alături de nepoții
săi la conacul din Hermeziu (județul Iași).
MNLR Iași

Fig. 13. Familia Negruzzi la parastasul Annei L. Negruzzi. Conacul din Hermeziu, 1929.
MNLR Iași

Fig. 14. Leon (Bob) M. Negruzzi. MNLR Iași

Fig. 15. Leon (Bob) M. Negruzzi și soția sa, Aileen Frank, la Paris. MNLR Iași

Fig. 16. Ion și Nicolae, fiii Annei (Netty) L. Negruzzi și ai lui Nicolae Racoviță, în grădina conacului de la Hermeziu, 1925. MNLR Iași

Fig. 17. Leon (Bob) M. Negruzzi, Martha M. Negruzzi și Dana Konya-Petrișor la inaugurarea muzeului „Constantin Negruzzi” de la Hermeziu, în 1968. MNLR Iași

Fig. 18. Reinaugurarea Muzeului Memorial „Constantin Negruzzi” în conacul de la Hermeziu. 7 octombrie 1995. MNLR Iași

Fig. 19. Muzeul Memorial „Constantin Negruzzi” din Hermeziu, 2009. MNLR Iași

Fig. 20. Interior al Muzeului Memorial „Constantin Negruzzi” din Hermeziu, 2009. MNLR Iași

Fig. 21. Casa lui Iacob Negruzzi din București (strada Romană nr. 9), 1967. MNLR Iași

Fig. 22. Demolarea casei Negruzzi din București, 1974. MNLR Iași

HERALDICĂ ECLESIASTICĂ. STEMA EPISCOPALĂ A MONS. BENONI AMBĂRUȘ (EPISCOP AUXILIAR DE ROMA)

Anton COȘA¹

Cuvinte cheie: heraldică, stemă, episcop, Roma, România

Mots-clefs: héraldique, blason, évêque, Rome, Roumanie

Pregătirea acestui material își are izvorul într-un eveniment eclesialic major, atât pentru comunitatea catolicilor din Moldova, cât și pentru Dieceza Romano-Catolică de Iași. Este vorba de numirea Mons. Benoni Ambăruș (Fig. 1) ca episcop auxiliar de Roma². În acest context, continuând alte studii similare (care au fost publicate anterior³), încredințăm acest articol de heraldică eclesialică, spre publicare, în paginile revistei „Cercetări istorice”.

În articolul dedicat stemelor Mons. Iosif Păuleț (episcop de Iași⁴) și Mons. Aurel Percă (arhiepiscop mitropolit de București⁵), precizam (printre altele) faptul că un

¹ Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” – Muzeul de Istorie, BACĂU.

² Alexandra Cojan, *Interviu cu Mons. Benoni Ambăruș*, în „Lumina Creștinului”, serie nouă, anul XXXII, nr. 4 (376), Iași, 2021, p. 6-7.

³ Anton Coșa, *Heraldică eclesialică. Steme episcopale catolice în Dieceza de Iași*, în: PS Aurel Percă (coordonator), *Ca toți să fie una. Studii și articole în onoarea PS Petru Gherghel cu ocazia aniversării a 20 de ani de episcopat și 70 de ani de viață*, Iași, Editura „Sapientia”, 2010, p. 387-406; Idem, *Stema episcopului Anton Durcovici*, în volumul: *În umbra crucii. Articole și studii despre viața și activitatea episcopului martir Anton Durcovici*, (coord. Ștefan Lupu), Iași, Editura „Sapientia”, 2013, p. 198-207; Idem, *Heraldică eclesialică. Stema papală, în Carpica*, XLIII, 2014, p. 231-260; Idem, *Heraldică eclesialică. Stemele arhiepiscopilor romano-catolici de București*, în *IN*, XXIV, 2018, p. 81-107; Idem, *Stema papei Francisc*, în „Lumina Creștinului”, XXX, 6 (354), Iași, 2019, p. 18; Idem, *Heraldica Palatului Arhiepiscopal Romano-Catolic din București*, în *Carpica*, XLIX, 2020, *passim*.

⁴ Adrian Blăjuță, *Un nou episcop pentru Dieceza de Iași: Mons. Iosif Păuleț*, în „Lumina Creștinului”, serie nouă, anul XXX, nr. 8 (356), Iași, 2019, p. 4.

⁵ Cf. *Arhiepiscopia Romano-Catolică de București are un nou arhiepiscop mitropolit: Mons. Aurel Percă*, în „Actualitatea creștină”, anul XXX, serie nouă, nr. 12, 2019, p. 5.

⁶ Anton Coșa, *Heraldică eclesialică. Stemele noilor ierarhi romano-catolici de Iași și București (Mons. Iosif Păuleț și Mons. Aurel Percă)*, în *CI*, XXXIX, 2020, p. 381-400.

episcop⁷ este un demnitar al Bisericii Romano-Catolice însărcinat (prin consacrare) cu conducerea spirituală a unei dieceze⁸, că acesta își fixează la numire o stemă care cuprinde (conform regulilor științei și artei heraldice – laice și eclesiastice) un *scut* în care sunt reprezentate diferite *mobile* respectiv *figuri heraldice*.

Scutul este așezat pe o cruce episcopală simplă, de procesiune, în pal, flancată⁹ în dreapta de o mitră (semnificând funcția liturgică¹⁰, fiind simbolul prin excelență al demnității episcopale) respectiv, în stânga, de o cărjă (arătând funcția episcopală¹¹, fiind simbolul puterii juridice și doctrinale a episcopului asupra Diecezei sale), de cele mai multe ori încrucișate.

Totul se află sub o pălărie¹² de episcop, de culoare verde, de la care pornesc două cordeliere, de culoare verde, ce se termină, de ambele părți ale scutului, cu câte șase ciucuri, la rândul lor dispuși câte 1, 2 și 3. În partea inferioară a scutului, în exterior, este plasată, pe o eșarfă, deviza episcopului (de cele mai multe ori în limba latină), exprimând concis¹³ idealul și programul vieții misionare și pastorale a purtătorului stemei.

Conform reglementărilor eclesiastice, un episcop auxiliar este „numit de Scaunul Apostolic, pentru a-l ajuta pe episcopul diecezan în activitatea pastorală a diecezei. Există două categorii de auxiliari: auxiliari cu facultăți comune și auxiliari cu facultăți speciale. Desemnarea celui dintâi este făcută la cererea episcopului diecezan, pe când desemnarea celui de-al doilea este făcută *ex officio* de Scaunul Apostolic în anumite circumstanțe speciale. Episcopii auxiliari nu au drept de succesiune în cazul când scaunul episcopal devine vacant. Lor li se atribuie titlul unui scaun episcopal care azi nu mai există”¹⁴.

Numirea ca episcop auxiliar a Mons. Benoni Ambăruș a fost o premieră din perspectiva misiunii pastorale pe care urma să o desfășoare după consacrare. Excelența Sa a devenit cel de-al șaptelea episcop auxiliar de Roma (pe lângă alți șase episcopi auxiliari de Roma, cinci dintre aceștia ocupându-se de cele cinci sectoare ale orașului: est, vest, nord, sud, centru, iar al șaselea de pastorația sanitară), care a primit din partea Sanctității Sale Papa Francisc (episcopul Romei) o misiune total nouă¹⁵, aceea de a se

⁷ Ioan Tamaș, *Mic dicționar creștin catolic*, Iași, Editura „Sapientia”, 2001, litera E, vocea „episcop”.

⁸ *Ibidem*, litera D, vocea „dieceză”.

⁹ Sunt și multe steme episcopale fără reprezentarea celor două elemente exterioare: mitra și cărja.

¹⁰ Don Giuseppe Ceccarelli, *Stemmi a Colori dei Vescovi, in Vescovi delle Diocesi di Fano, Fossombrone, Cagli e Pergola. Cronotassi. Con brevi cenni storici e artistici sulle origini delle Città e delle Diocesi*, Fondazione Cassa di Risparmio di Fano, 2005, p. 137.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Cf. *Armorial des cardinaux, archevêque et évêque contemporains de France (avec 88 écussons gravés)*, nouvelle éditions, préface de H. T., Paris, Retaux-Bray, Librairie Éditeur, MDCCCLXXXVII, p. 13.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ioan Tamaș, *op. cit.*, litera E, vocea „episcop auxiliar”.

¹⁵ Alexandra Cojan, *loc. cit.* A se vedea și <https://www.vaticannews.va/ro/biserica/news/2021->

ocupa de coordonarea tuturor realităților care țin de caritate, de pastorația migranților (în special a populației rom și sinti) și de Oficiul misionar diecezan.

Privind stema episcopală (Fig. 7, 8a-d) a PS Benoni Ambăruș, se poate observa cu claritate faptul că reprezentarea heraldică se încadrează compozițional regulilor științei și artei heraldice¹⁶, urmând totodată și reglementările eclesiastice¹⁷ aferente.

*Date biografice*¹⁸: Mons. Benoni Ambăruș s-a născut la 22 septembrie 1974, în localitatea Somușca, comuna Cleja, județul Bacău. După ce a absolvit (în 1989) Școala Generală de 8 clase din satul Somușca, intră (în 1990) în Seminarul Mic al Diecezei Romano-Catolice de Iași. În anul 1994 obține bacalaureatul, după care frecventează Institutul Teologic Romano-Catolic „Sfântul Iosif” din Iași până în anul 1996, atunci când ajunge la Roma, la Seminarul Mare Pontifical Roman, unde-și completează studiile și obține bacalaureatul în teologie.

A fost hirotonit preot la 29 iunie 2000, la Iași, de către Excelența Sa Jean-Claude Périsset, nuntiu apostolic în România și Republica Moldova. Între 8 august 2000-20 septembrie 2000 este vicar parohial la Mărgineni (județul Bacău), apoi pleacă din nou la Roma, unde, în anul 2001, obține licența în teologie dogmatică la Pontificia Università Gregoriana. Între 1 septembrie 2001-30 iunie 2004 este educator (asistent

05/benoni-ambarus-episcop-papa-francisc-interviu.html.

¹⁶ Marcel Sturza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, Editura Științifică, 1974; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977; Arthur Charles Fox-Davies, *The Wordsworth. Complete Guide to Heraldry*, Wordsworth Editions, Cumberland House, Crib Street, Ware, Hertfordshire, 1996.

¹⁷ Bruno B. Heim, *Heraldry in the Catholic Church. Its origins, customs and laws*, New Jersey, Humanities Press, 1978; Idem, *L'araldica nella Chiesa Cattolica. Origini, usi, legislazione*, Libreria Editrice Vaticana, 2000.

¹⁸ Pentru completarea datelor biografice privitoare la episcopul auxiliar de Roma, Mons. Benoni Ambăruș, au fost colaționate informații provenind din: *Bollettino Sala Stampa della Santa Sede*, bollettino quotidiano del 20.03.2021 (cf. <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2021/03/20/0170/00366.html>); <http://www.ercis.ro/actualitate/viata.asp?id=202103087>; <http://www.ercis.ro/actualitate/viata.asp?id=202103088>; <https://arcb.ro/website/2021/03/20/mons-ambarus-benoni-a-fost-numit-episcop-auxiliar-la-roma/>; <https://www.vaticannews.va/ro/biserica/news/2021-03/benoni-ambarus-episcop-auxiliar-roma.html>; <https://www.vaticannews.va/ro/biserica/news/2021-05/benoni-ambarus-episcop-papa-francisc-interviu.html>. Fotografiele cu numerele 1, 3-6, inserate în acest material, la *Ilustrații*, au fost preluate de pe <http://www.ercis.ro/actualitate/viata.asp?id=202108059>; https://www.romasette.it/ordinazione_ambarus_vescovo_2mag2021_14/; <http://www.ercis.ro/actualitate/album.asp?id=202105014-1>; <http://www.ercis.ro/actualitate/album.asp?id=202108059-2>; <https://www.agensis.it/quotidiano/2021/8/24/romania-mons-benoni-ambarus-vescovo-ausiliare-di-romania-primamessa-nel-paese-dorigine-dopo-lordinazione-episcopale/>. Stema episcopală cu elementele componente (fig. 7 și fig. 8abcd) sunt disponibile pe <https://www.notiziarioaraldico.info/2021071316754/lo-stemma-di-monsignor-benoni-ambarus/>. Ilustrata (fig. 2) privind consacrarea episcopală a Mons. Benoni Ambăruș ne aparține, fiind primită de la Excelența Sa, cu prilejul Primiției care a avut loc, pe 15 august 2021, în satul Somușca, comuna Cleja, județul Bacău.

formator) la Pontificio Seminario Romano Maggiore; între 1 septembrie 2004-21 septembrie 2007 este student colaborator parohial la Parohia „San Frumenzio” din Roma; între 2007-2010 este vicar parohial la aceeași parohie, iar între 2010-2012 vicar parohial în Parohia „Santa Maria Causa Nostrae Laetitiaie” la Torre Gaia. În anul 2012 devine paroh al Parohiei „Sfinții Elisabeta și Zaharia” din Valle Muricana (aceasta fiind parohia unde, la 26 mai 2013, are loc prima vizită pastorală a Papei Francisc). În anul 2017 este numit vice-director, apoi (de la 1 septembrie 2018) director al Asociației Caritas din Roma.

La 20 martie 2021, papa Francisc l-a ales și l-a numit pe Mons. Benoni Ambăruș episcop auxiliar de Roma, încredințându-i sediul titular de Tronto (Truentum)¹⁹. Consacrarea a fost oficiată la Roma, în Basilica „Sfântul Ioan din Lateran”²⁰, la 2 mai 2021, de către Eminentța Sa cardinalul Angelo De Donatis²¹ (vicar general al Sanctității Sale, Papa Francisc), co-consacratori fiind cardinalul Enrico Feroci și ÎPS Aurel Percă (arhiepiscop mitropolit al Arhiecezei Romano-Catolice de București).

Stema (Fig. 7): scut tăiat în furcă răsturnată; în primul cartier, pe fond roșu, o stea cu cinci vârfuri asuprind o semilună culcată, toate de aur; în cartierul secund, pe argint, un crin plasat deasupra unui vinclu de lemn, totul în culori naturale; în cartierul al treilea, pe fond verde, o cărare șerpuită, de aur. Scutul este așezat pe o cruce episcopală procesională, în pal, de aur. Totul se află sub pălăria de episcop, de culoare verde, de la care pornesc două cordeliere, de culoare verde, ce se termină, de ambele părți ale scutului, cu câte șase ciucuri, la rândul lor dispuși câte 1, 2 și 3. În partea inferioară a scutului, în exterior, pe o eșarfă, se află deviza episcopului, în limba latină, scrisă cu litere capitale: „OMNIA QUAE HABUIT MISIT” („A pus tot ce avea”).

Semnificația stemei: steaua înfățișată deasupra semilunii o simbolizează în primul rând pe Sfânta Fecioară Maria (amintită în Cartea Apocalipsului²² drept femeia îmbrăcată în soare, cu o coroană cu douăsprezece stele pe cap, având luna sub

¹⁹ Cf. <https://www.diocesidiroma.it/il-santo-padre-ha-nominato-don-benoni-ambarus-nuovo-vescovo-ausiliare-della-diocesi-di-roma/>; <http://www.ercis.ro/actualitate/viata.asp?id=202103088>.

²⁰ Cf. <https://www.vaticannews.va/ro/biserica/news/2021-05/aurel-perca-interviu-episcop-benoni-ambarus-2021.html>; <https://arcb.ro/website/2021/05/03/consacrarea-episcopala-a-mons-benoni-ambarus-cu-ips-aurel-perca-in-calitate-de-episcop-co-consacrator/>; <http://www.ercis.ro/actualitate/viata.asp?id=202105014>.

²¹ A se vedea Messa Ordinazione Episcopale di Mons. Benoni Ambarus, *Omelia del cardinale vicario Angelo de Donatis*, Basilica di San Giovanni in Laterano, Roma, 2 maggio 2021, disponibil și pe internet la adresa https://www.diocesidiroma.it/archivio/2021/cardinale/Omelia_Ordinazione_Episcopale_Don_Benoni_Ambarus_doc_893.pdf.

²² Cf. *Apocalipsul Sfântului Apostol Ioan* (12,1) – „Și s-a arătat în cer un semn mare: o Femeie îmbrăcată în soare; ea avea luna sub picioarele ei, iar pe cap o coroană de douăsprezece stele”. A se vedea și <https://bibliacatolica.ro/category/biblia/2-noul-testament/73-apocalipsul-sf-apostol-ioan/page/12/>.

picioarele ei), făcând trimitere, mai apoi, la teritoriul de origine al episcopului Benoni Ambăruș, născut în România, în partea de Țară numită Moldova (pe a cărei stemă este simbolizat, încă din Evul mediu, un cap de bour cu o stea între coarne, flancat de o roză și de o semilună²³).

O dublă semnificație au și elementele din cartierul secund al stemei, floarea de crin și vinclul amintind de figura Sfântului Iosif (foarte drag noului episcop auxiliar, numit în această demnitate chiar în anul venerării acestuia), deopotrivă soț al Preasfintei Fecioare Maria, tată purtător de grijă al lui Isus și Patron al Bisericii Universale. Cea de a doua figură heraldică din acest cartier, vinclul, simbolizează totodată meseria de tâmplar pe care a practicat-o și bunicul purtătorului stemei.

Cărarea șerpuită, de aur, din cartierul al treilea, simbolizează traseul neașteptat și sinuos al vieții de până acum a episcopului Ambăruș, acesta trebuind să facă față unei realități umane și eclesiale diferite de cele din țara de origine, ale cărei văi, dealuri și grădini verzi sunt simbolizate de altfel și prin câmpul de culoare verde (semnificând și ogorul lui Dumnezeu, care este Biserica).

Speranța pe care vrea să o exprime Mons. Ambăruș pentru slujirea sa episcopală este aceea de a păși cu fidelitate pe cărarea trasată de Dumnezeu, vestind Evanghelia carității tuturor, mai cu seamă săracilor și celor marginalizați de societate din cauza „culturii rebutului”, despre care a vorbit Papa Francisc în multe dintre discursurile din timpul pontificatului său.

Deviza („*Omnia quae habuit misit*”) este preluată din Noul Testament: *Evanghelia Sfântului Marcu (Mc 12,44)*²⁴, fiind un fragment din cuvintele rostite de Isus, atunci când s-a referit la văduva săracă ce a pus în tezaurul templului doi bănuți, tot ce avea de fapt, în contrast cu cei bogați care puneau mai mulți bani, care însă erau din surplusul lor („*haec vero de penuria sua omnia quae habuit misit, totum victum suum*” / „*dar ea, cu adevărat din sărăcia ei, a pus tot ce avea, tot ce avea ca să trăiască*”).

Toate elementele exterioare scutului (pălăria de episcop, crucea episcopală, deviza episcopală) sunt, la rândul lor, în concordanță cu simbolistica specifică heraldicii eclesiastice romano-catolice.

²³ Din perspectivă heraldică, este interesantă alegerea semilunii culcate (cu coarnele îndreptate în sus), reprezentată foarte rar în acest fel în stema Moldovei medievale. Cunoaștem două astfel de reprezentări: una pe o pisanie din 1477 de la Cetatea Sucevei [Mîrcea D. Matei, *O nouă stemă cu pisanie de la Ștefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 323-329; Ștefan S. Gorovei, *Heraldică dinastică. Ștefan cel Mare și stemele sale*, în *Analele Putnei*, XXII, 1, 2016, p. 313 și p. 333, fig. 7; Anton Coșa, *Stema dinastică a Moldovei pe cahle de la Muzeul de Istorie din Bacău*, în *Zargidava. Revistă de istorie*, XVII, Bacău, 2019, p. 54] și o alta pe o pisanie de la Mănăstirea Putna, din 1481 [Ștefan S. Gorovei, *Un monument epigrafic și heraldic recuperat: pisanie cu stemă de la Putna (1481)*, în *Analele Putnei*, VIII, 2, 2012, p. 141-166; Idem, *loc. cit.*, 2016, p. 313 și p. 333, fig. 8; Anton Coșa, *loc. cit.*, 2019, p. 55].

²⁴ Cf. <https://bibliacatolica.ro/category/biblia/2-noul-testament/48-evanghelia-dupa-sf-marcu/page/12/>.

*HERALDIQUE ECCLÉSIASTIQUE. LES ARMOIRIES ÉPISCOPALES DE MGR BENONI
AMBĂRUȘ (ÉVÊQUE AUXILIAIRE DE ROME)*

(Résumé)

Dans cet ouvrage, l'auteur présente les armoiries épiscopales appartenant au nouvel évêque auxiliaire de Rome, Mgr Benoni Ambăruș. En regardant ce blason ecclésiastique, on peut constater qu'il suit les règles de la science et de l'art héraldique, en tenant compte également des réglementations ecclésiastiques.

Un blason ecclésiastique est composé d'un écu, qui porte plusieurs symboles significatifs et il est entouré d'éléments qui indiquent la dignité, le degré, le titre, la juridiction etc. L'écu porte en son sein les symboles liés à la personne qui s'en pare, à ses idéaux, à ses traditions, à ses programmes de vie et aux principes qui l'inspirent et qui le guident.

Comme marques de leur dignité, les évêques timbrent leur écu d'un chapeau vert avec deux cordelières à six houppes de même couleur, disposées sur trois rangs de chaque côté: un, deux et trois.

Les ornements extérieurs des blasons épiscopaux (le chapeau vert, la mitre, la crosse, la croix, la devise – placés au-dessous de l'écu dans un ruban) sont, à leur tour, conformes au symbolisme spécifique de l'héraldique ecclésiastique catholique romaine.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Mgr Benoni Ambăruș (évêque auxiliaire de Rome).
- Fig. 2. Illustration de la consécration épiscopale de Mgr Benoni Ambăruș.
- Fig. 3. Photographie de la consécration épiscopale de Mgr Benoni Ambăruș.
- Fig. 4. Photographie de la consécration épiscopale de Mgr Benoni Ambăruș.
- Fig. 5. Photographie de la première liturgie officiée dans son village natal par Mgr Benoni Ambăruș.
- Fig. 6. Mgr Benoni Ambăruș (évêque auxiliaire de Rome), Mgr Petru Gherghel (évêque émérite de Iasi), Mgr Iosif Păuleț (évêque de Iasi).
- Fig. 7. Les armoiries épiscopales de l'évêque Benoni Ambăruș.
- Fig. 8. Les éléments constitutifs des armoiries épiscopales de l'évêque Benoni Ambăruș.

Fig. 1. Episcopul Benoni Ambăruș

“Omnia quae habuit misit”

Mons. Benoni Ambarus

Ordinazione Episcopale

Roma, 2 maggio 2021

Fig. 2. Ilustrată de la consacrarea episcopală a Mons. Benoni Ambăruș

Fig. 3. Mons. Benoni Ambăruș la consacrarea episcopală (Roma, 2 mai 2021)

Fig. 4. Mons. Benoni Ambăruș la consacrarea episcopală (Roma, 2 mai 2021)

Fig. 5. Primiția Mons. Benoni Ambăruș în satul natal (Somușca, 15 august 2021)

Fig. 6. PS. Benoni Ambăruș (episcop auxiliar de Roma) alături de PS Petru Gherghel (episcop emerit de Iași) și PS Iosif Păuleț (episcop de Iași) (Iași, 22 august 2021)

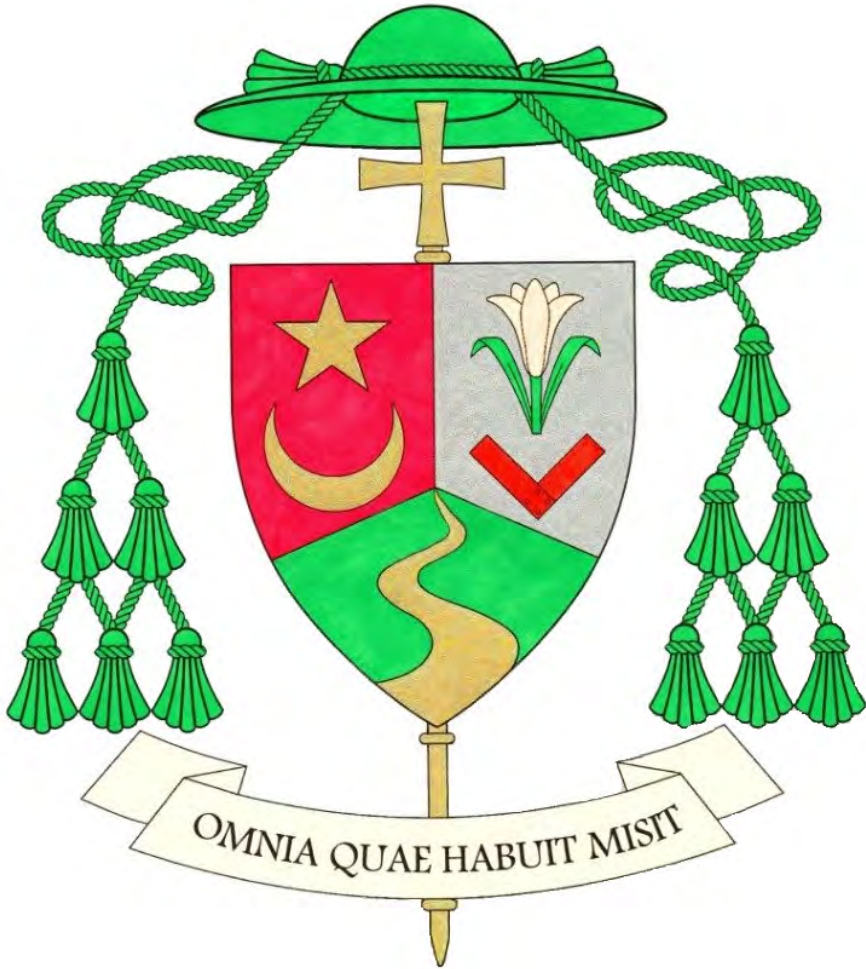
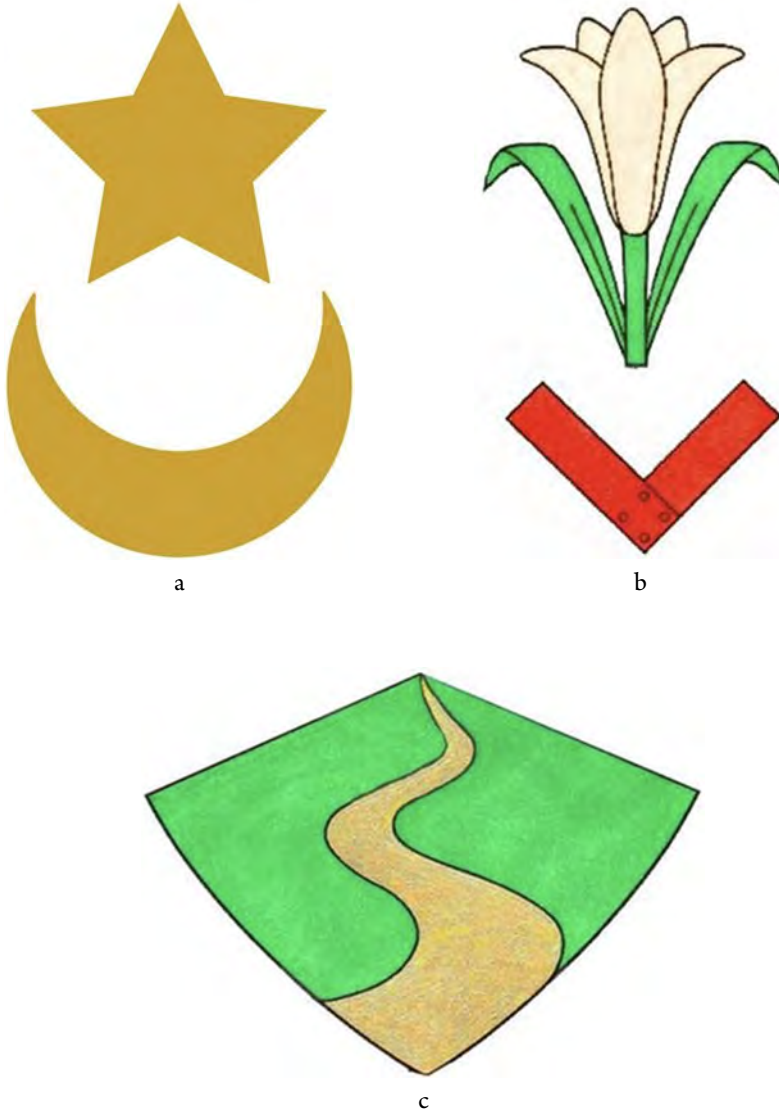

Fig. 7. Stema episcopală a Mons. Benoni Ambăruș

OMNIA QUAE HABUIT MISIT

d

Fig. 8. Elementele componente ale stemei episcopale a Mons. Benoni Ambăruș

VASILE CHIRICA
(3 JUILLET 1943 – 18 AVRIL 2021)

Le 18 avril 2021, nous apprenions avec surprise et grande douleur qu'après une lutte courte et inégale contre une maladie incurable, Vasile Chirica a quitté ce monde. Remarquable chercheur et archéologue de terrain, plein de verve et de passion, le spécialiste Vasile Chirica a pour toujours lié son nom à la recherche du paléolithique en Roumanie et à l'intégration de son évolution dans celle de l'Europe centrale et du Sud-Est.

Il est né le 3 juillet 1943 à Vișani (commune de Bârnova, département de Iași) où il a fréquenté l'école primaire. Après un court arrêt au Séminaire Théologique du Monastère de Neamț, il finit ses études secondaires puis ses études universitaires à Iași.

Après avoir obtenu son diplôme (1968), il a été employé à l'Institut d'Histoire et d'Archéologie «A. D. Xenopol» de Iași, et depuis 1990, date de la réorganisation de l'institution, il était chercheur scientifique à l'Institut d'Archéologie nouvellement créé, qui est également sous la juridiction de la Filiale Iași de l'Académie Roumaine.

Dès le début de sa carrière, il a été attiré par le paléolithique, une époque historique qu'il a recherchée avec intérêt et passion, apportant d'importantes contributions à son évolution et à ses caractéristiques dans l'espace européen. Soutenu en 1980, sa thèse de doctorat, «Les établissements paléolithiques de Mitoc» (coordonnée par le professeur Mircea Petrescu-Dîmbovița), n'était que le début d'une carrière construite, étape par étape, avec la volonté d'amener les études sur le paléolithique en Roumanie aux niveaux requis par les normes internationales.

L'activité de Vasile Chirica comprend plusieurs directions, car il s'est affirmé à la fois comme chercheur, comme professeur et coordinateur de certaines institutions culturelles.

Avant tout archéologue de terrain, au cours de son activité, Vasile Chirica a participé ou dirigé de nombreux chantiers archéologiques en Roumanie (Cucuteni-Cețățuia, Glina, Ripiceni-Izvor, Văleni, Mitoc, Ohaba Ponor, Baia de Fier, Nandru (Peștera Curată, Peștera Murdară), Gura Cheii-Râșnov, Mamaia Sat, Țibănești, Ceahlău (Dârțu, Podiș, Bistricioara-Lutărie), Cremenea-Sita Buzăului), mais a également participé à des recherches dans d'autres zones, telles Cosăuți (République de Moldavie), Molodova (Ukraine), La Micoque (France). Mais, de tous les chantiers archéologiques dans lesquels il a travaillé, les plus importants sont, sans aucun doute, ceux de Mitoc (département de Botoșani), sur les bords du Prut. C'est là-bas qu'il a entrepris des recherches systématiques le long de plusieurs décennies (1978-2018) dans quelques-uns des points les plus éloquentes pour le Paléolithique (dont certains présentent aussi des vestiges archéologiques plus récents), à savoir *Malu Galben*, *Valea lui Stan*, *Pârâul lui Istrati* ou *Valea Izvorului*. Grâce à ses travaux, la stratigraphie du site Mitoc-*Malu Galben* est, aujourd'hui, une référence pour l'évolution du Paléolithique supérieur en Europe Centrale et du Sud-Est. Les investigations qu'il a déployées, avec le concours d'une équipe internationale, constituent un modèle de recherche et développement interdisciplinaire. Les résultats des recherches de Mitoc ont fait l'objet de plusieurs articles, études ou synthèses très appréciés, qu'il a signés seul ou avec ses collaborateurs.

Sa contribution au sujet du Paléolithique a été motivée par la volonté de moderniser les recherches concernant cette époque, de dresser un nouveau schéma de la géochronologie du Paléolithique en Roumanie dans le contexte européen, ainsi que d'assurer l'accès des spécialistes européens reconnus aux réalités archéologiques et historiques du territoire de la Roumanie d'aujourd'hui. La collaboration avec des chercheurs renommés tels Kenneth Honea, Marcel Otte, Paul Haesaerts, Alain

Tuffreau, Pierre Noiret, Philip Nigst et d'autres encore ont permis à Vasile Chirica de mettre une fois de plus en lumière les découvertes du Mitoc et de relever l'importance du Paléolithique dans cette partie de l'Europe, en élargissant les recherches interdisciplinaires et les datations de chronologie absolue.

Notons également sa contribution – avec Ilie Borzic et Nicolae Chetaru – à la mise en lumière des résultats de recherches sur le Paléolithique Carpatho-Dniestréen ou de la zone comprise entre le Dniestr et la Tisza, insuffisamment connus, en publiant plusieurs synthèses particulièrement nécessaires pour comprendre l'évolution du paléolithique européen.

Une autre direction importante de ses recherches sur le terrain a été l'activité qu'il a menée avec d'autres spécialistes dans la création des répertoires archéologiques des départements de Botoșani (1976) et de Iași (1984-1985). Les volumes rédigés sont ensuite devenus des modèles pour la rédaction d'ouvrages similaires portant sur d'autres départements de Roumanie, étant successivement récompensés par le Prix «Vasile Pârvan» de l'Académie Roumaine (en 1978 et, respectivement, 1986). Les répertoires archéologiques ont requis un travail minutieux et de longue durée, et ils représentent, même de nos jours, après un demi-siècle à peu près, des ouvrages de référence tant pour les spécialistes que pour le grand public.

Toujours ouvert vers de nouveaux défis, au cours des dernières décennies, Vasile Chirica a participé avec d'autres collègues à des recherches de sauvetage et de prévention, contribuant à la connaissance de certains objectifs menacés par des interventions anthropiques ou le développement de la vie urbaine.

Il a toujours été impliqué dans la vie scientifique de l'Institut d'Archéologie de Iași, où il a longtemps exercé les fonctions de secrétaire scientifique ou de chef du département d'archéologie préhistorique. Parallèlement, il était Expert accrédité par le Ministère de la Culture en Biens Archéologiques et Historiques-Documentaires – spécialisation en Archéologie Préhistorique (depuis 2004) et Expert Archéologue inscrit au Registre des Archéologues de Roumanie (depuis 2008).

Au cours de la période 1997-2000, il a été Directeur Général du Complexe Muséal National «Moldova» de Iași, contribuant, par son énergie et son implication, au développement de la muséologie et à la préservation et la valorisation du patrimoine des musées de Iași. En cette qualité de coordinateur des dix institutions muséales et de l'un des plus grands laboratoires zonaux pour la restauration et la conservation du patrimoine culturel de la Roumanie, composant ensemble le Complexe Muséal National «Moldova» de Iași, Vasile Chirica s'est obstiné à rendre les collections accessibles à des public si variés que possibles et de faire en sorte que les différentes activités spécifiques soient menées selon les normes caractérisant la fin du deuxième millénaire.

C'est à son initiative que l'institution a entrepris – dans de nombreuses directions – des étapes importantes dans son organisation et son activité actuelles. Ainsi, au cours de son mandat, suivant le modèle d'organisation de certains des musées les plus modernes du monde, fut créé le département «Relations Publiques et Marketing», qui est aujourd'hui devenu une section à part entière du Complexe, aux attributions multiples. Il voulait fonder un solide département de recherche interdisciplinaire, lequel ne s'est pas pourtant concrétisé sous la forme imaginée par le directeur Vasile Chirica. C'est en particulier pour ce département que l'institution a employé de nombreux jeunes diplômés qui comptent aujourd'hui parmi les meilleurs spécialistes dans leurs domaines d'action.

De nombreux «petits pas», mais qui forment ensemble des chemins remarquables, sont liés à ses idées et initiatives au Complexe Muséal. On cite par exemple les premières étiquettes en langues européennes ou le premier minibus que l'institution a jamais eu, principalement destiné, selon lui, à permettre aux spécialistes de l'institution de se déplacer en Roumanie pour enrichir l'expérience et l'échange d'idées.

L'activité d'enseignant l'a également attiré, c'est ainsi qu'il a enseigné à la Faculté d'Histoire de l'Université «Alexandru Ioan Cuza» de Iași, ainsi qu'à la Faculté d'Histoire-Géographie de l'Université «Mihail Kogălniceanu» de Iași. Spécialement à usage didactique, il a rédigé, avec Dumitru Boghian, deux volumes sur l'archéologie préhistorique du monde, qui ont suscité l'intérêt des étudiants, mais aussi des spécialistes.

Depuis 2002, il était directeur de thèse à l'Institut d'Archéologie de Iași, dans le domaine «Archéologie préhistorique. Art et religions préhistoriques», guidant les travaux de doctorat de plusieurs spécialistes en début de carrière. Il a également coordonné des projets de recherche postdoctorale (2010-2013), étant mentor et expert dans le programme «Les communautés humaines et leur création matérielle et spirituelle dans la préhistoire et la protohistoire de l'espace Carpatho-Dniestréen» au sein du projet «Sciences socio-humanistes dans le contexte de l'évolution mondialiste – le développement et la mise en œuvre du programme d'études et de recherche postdoctorales».

Vasile Chirica a publié environ 200 ouvrages de plus ou moins grande ampleur, des volumes, études et articles, qu'il a écrits seul ou en collaboration avec d'autres collègues. Il a également contribué à la rédaction d'une cinquantaine de volumes. Il a le mérite d'être parmi les initiateurs de la série «Bibliotheca Archaeologica Iassiensis», de la publication de laquelle il a été longtemps responsable, et où Vasile Chirica et d'autres spécialistes ont publié de précieux ouvrages d'archéologie et d'histoire.

Enfin, il a été membre de plusieurs équipes éditoriales de revues spécialisées de la Roumanie («Arheologia Moldovei», «Cercetări Istorice», «Annales d'Université

„Valahia” Târgoviște», «Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”», Série «Istorie») et à l'étranger («Préhistoire Européenne», Liège; «Praehistoria», Miskolc).

Son activité éditoriale reflète également son intérêt pour d'autres directions de recherche. Ainsi, c'est à cette catégorie qu'appartient le volume se référant aux vignobles de Iași, signé avec Silviu Văcaru, un volume récompensé par le Prix du Fonds Littéraire Roumain (2001). Dans le même contexte, nous mentionnons aussi le fait que Vasile Chirica a contribué, en tant qu'éditeur, à la réintégration dans la culture contemporaine des trois premiers tomes de l'*Histoire des Roumains* de Nicolae Iorga.

Une place importante dans l'activité de Vasile Chirica était son intérêt, au cours des deux dernières décennies, pour l'art et les religions préhistoriques, visant à découvrir des aspects de la spiritualité des communautés humaines, par l'étude des éléments du sacré au niveau individuel et collectif, dans la préhistoire et au-delà. En relation avec cet intérêt, à part ses études sur le paléolithique, il faut mentionner aussi celles liées à la culture Cucuteni, mais aussi le travail sur la «Zone de Neamț – l'Athos roumain», rédigé avec d'autres auteurs.

Il a participé avec des œuvres originales à de nombreux colloques nationaux ou internationaux (Nice, Bordeaux, Cracovie, Nitra, Mayence, Londres, Mayence, Brno, Montignac, Treignes, Bratislava, Miskolc, Ravello, Trente, Liège, Carcassonne, Leyde, Forlì, Bucarest, Vila Nova de Foz Côa, Zaraisk, Mikulov, Iași, Eyzies-de-Tayac, Lisbonne, Florianopolis, Alba-Iulia, Cluj-Napoca), où il a présenté ses propres recherches ou a interprété d'importantes découvertes préhistoriques en Roumanie.

Nous y ajoutons aussi la coordination ou la participation à certains projets nationaux tels que le Projet CNCSIS 648/2006 «Religion, Art et Société dans la Préhistoire de l'Europe, avec une vue particulière de la région des Carpates» (2006-2008).

Il a également collaboré à des projets internationaux (avec des spécialistes de France, Belgique, Ukraine, République de Moldavie) tels: «INTAS-Réseau-2000-0879» de l'Union Européenne (2000-2005), «Le Paléolithique supérieur ancien autour des Carpates» (2003-2005), ainsi que celui initié par l'Université McGill, Montréal (Canada), «The beginning of the European Paleolithic Superior. The Study of the human behavior in the preparation and of the artefacts in the sites from Mitoc: Malu Galben and Valea Izvorului» (2004-2005) ou, relativement récemment, le projet européen «La transition de l'Aurignacien au Gravettien à l'Est des Carpates» (2013-2016), sous l'égide des Universités de Liège (Belgique) et de Cambridge (Royaume-Uni).

En reconnaissance de son travail et de sa contribution à la recherche du Paléolithique, il a été élu membre de la 8e Commission, dédiée à l'étude du Paléolithique supérieur de l'Eurasie, de l'Union Internationale des Sciences Pré- et

Protohistoriques (UISPP) (1979-2013) et du Conseil permanent de l'UISPP (2004-2012), et depuis 2014, il était membre du Comité d'honneur de l'UISPP.

Comme le montre le bref aperçu de son activité scientifique, le chercheur Vasile Chirica avait de multiples préoccupations étant l'un des spécialistes les plus représentatifs de l'Institut d'archéologie de Iași. Reconnu et apprécié tant au niveau national qu'international, son travail restera encore longtemps une référence.

Il nous a quitté en printemps. Il voulait parcourir son dernier chemin, en ce monde, dans les accords de "l'Ode à la joie". La joie d'une vie pleinement vécue... La joie d'une nouvelle vie dans un éternel printemps.... Sit tibi terra levis!

Cornelia-Magda LAZAROVICI
Senica ȚURCANU

IOAN CAPROȘU
(26 AUGUST 1934-9 APRILIE 2021)

ÎN AMINTIREA UNUI PROFESOR SPECIAL

Senica ȚURCANU

În primăvara acestui an, în luna aprilie, l-am condus pe ultimul drum pe cel care în lumea noastră, a pământenilor, a fost Ioan Caproșu născut în Mitocul Botoșanilor, pe malul Prutului, venit la Iași, la studii, iar mai apoi, îndrăgostit iremediabil de urbea care s-a dezvoltat pe malurile Bahluului și rămas aici pentru toată viața.

Realizările și proiectele sale importante sunt numeroase. Istoric și filolog deopotrivă, cercetător neobosit și editor prolific de documente, Ioan Caproșu a fost, dincolo de toate acestea, Profesorul nostru.

Și-a legat în mod special numele de Iași, publicând alături de Dan Bădărău, încă din 1974, o lucrare de referință despre urbea moldavă, „Iășii vechilor zidiri. Până la 1821”. A editat mai apoi (1997), împreună cu Mihai-Răzvan Ungureanu, două volume cu „Documentele statistice privitoare la orașul Iași” și, în anii următori (1999-2007), zece volume (pe primul l-a realizat în colaborare cu Petronel Zahariuc, pe următoarele, singur) în care a inclus „Documentele privitoare la istoria orașului Iași” din perioada 1408-1800. Prin toate acestea, Ioan Caproșu a pus la dispoziția tuturor celor care se apleacă asupra istoriei urbei Izvoarele scrise, documentele care constituie o bogată bază de date pe care fiecare o poate exploata în funcție de interesul, perspectiva, curiozitățile și tema sa de cercetare. În toate disciplinele, și mai ales în cele aparținând științelor sociale, paradigma de cercetare se modifică odată cu evoluția societății și a nivelului de cunoaștere. Documentele pe care cercetătorul și editorul Ioan Caproșu le-a pus la dispoziția tuturor, vor rămâne însă de referință constituind un instrument de lucru util nu numai pentru cei de astăzi, ci și pentru generațiile viitoare.

Ca multe generații de studenți, l-am avut profesor pe domnul Caproșu. La orele lui în aer liber, neconvenționale uneori, am descoperit farmecul Copoului, aerul special al fostei Ulițe Mari a orașului, restaurările lui Lecomte de Noüy de la „Trei Ierarhi” și „Sfântul Nicolae Domnesc” și pelerinajele (modeste, în ultimii ani totalitari) la sfânta Paraschiva, ocrotitoarea orașului.

Era interesat cu adevărat de noi și de devenirea noastră ca oameni. Am realizat, mulți ani după, că prezența sa la întâlnirile noastre studențești (care, imediat după Revoluția din 1989 luaseră un avânt altădată de neimaginat), fie că erau cercuri științifice studențești locale, naționale sau internaționale (da, prin prezența, începând

încă din mai 1990 a colegilor de la Chișinău!) venea din dorința Profesorului de a ne vedea cum gândim și cum evoluăm în lumea cunoașterii.

Nu doar ne vedea ci, subsecvent, ne-a ajutat și ne-a îndrumat pe mulți dintre noi. Cu tact și cu un simț special cu care doar unii oameni sunt dotați nativ, ne-a sfătuit și ne-a arătat multora care este drumul pe care ar fi bine să mergem.

După terminarea facultății am lucrat pentru scurtă vreme în învățământ. Am avut, atunci, surpriza să constat că nu numai studenții beneficiau de harul său (pe care studiile de specialitate îl numesc mentorat), ci și profesorii, de la cei mai tineri, până la inspectorul de specialitate.

Profesorul Caproșu era la fel de important și pentru cei de la Muzeul de Istorie a Moldovei. De-a lungul timpului, lucrase numeroase ore în depozitele muzeului transcriind documente pentru colecțiile pe care le-a publicat. A fost alături de noi în câteva momente importante în ultimul deceniu al veacului trecut, incluzând reorganizarea expoziției de bază a muzeului, reparația – după un interval de pauză de mai bine de un deceniu – a revistei consacrate a instituției (revista „Cercetări Istorice”, în colectivul de redacție al căreia s-a regăsit ani buni, începând din 1996), dar și reeditarea unei culegeri de studii (Buletinul „Ioan Neculce”) al cărei principal scop a fost (atât în perioada interbelică, când a apărut prima dată, cât și din 1995, când a reapărut în serie nouă, cu Ioan Caproșu în colectivul de redacție) editarea de documente și publicarea de materiale privitoare la istoria orașului Iași. Sfaturile și, uneori, muștruluielile profesorului Ioan Caproșu au impulsionat și direcționat pe fâgașul cel bun proiecte la început de drum, unele devenite adevărate branduri în lumea științifică ca, de exemplu, Simpozionul Național „Monumentul – Tradiție și Viitor”.

Pentru toate acestea dar și pentru multe altele, știute și neștiute, am considerat că în anul mării sale „treceri”, în numărul de anul acesta al revistei, trebuie să evocăm memoria Profesorului și Mentorului nostru. Cu amintirea unui film care ne-a marcat copilăria, un film care era despre un profesor special care schimbă în bine destinul elevilor săi, am rugat mai mulți absolvenți ai Facultății de Istorie din Iași, studenți și, unii dintre ei, colaboratori ai profesorului Ioan Caproșu, să scrie un text care ar putea avea ca subtitlu titlul filmului de demult, „Domnului Profesor, cu dragoste”.

Veți regăsi, în paginile care urmează o evocare secvențială a Omului care a fost, *prin ochii și din sufletul* discipolilor săi...

MENTORUL IOAN CAPROȘU¹

Emilia CHISCOP

Întâmplarea face că atunci când istoricul Caproșu a plecat în eternitate mă documentam să conduc un workshop pentru cercetători, la Duke University, despre rolul mentorilor în cultivarea eticii cercetării academice. În Statele Unite mentoratului i s-au dedicat studii numeroase în contextul cercetărilor despre factorii care propulsează productivitatea și etica din domeniul academic, dar și de pe piața muncii în general. Rezultatele lor indică faptul că organizațiile care promovează mentoratul sunt mai productive, ating mai ușor succesul, iar angajații lor progresează mai rapid profesional și ierarhic. În cercetare, mentorii au un rol covârșitor pentru că toarnă fundația valorică a celor pe care îi îndrumă. Așadar, instituțiile de învățământ prestigioase au înțeles că trebuie să cultive mentoratul pentru a promova rigoarea, respectul față de metodele investigației și onestitatea demersului de cercetare.

Dacă în trecut mentoratul era văzut ca o artă, azi e privit ca un bagaj de deprinderi dovedite eficiente, care se învață. Instituții de cercetare și asociații profesionale au alcătuit ghiduri de mentorat științific precum cel al Institutelor Naționale de Sănătate ori al Asociației Americane de Psihologie, de exemplu. Reviste prestigioase, ca „Nature” și „Science”, au publicat articole despre principalele elemente ale mentoratului de succes. Au intervievat mentori prestigioși, precum laureatul Nobel Robert Lefkowitz, pentru care mentoratul este un angajament pe viață și o necesitate pentru oricine, nu doar pentru debutanți.

Facultatea de Istorie din Iași a avut, timp de o jumătate de veac, nu doar un mare savant, ci și un mare, mare mentor. Apostolatul său a urmat toate principiile mentoratului academic modern, de la primul până la ultimul.

Cercetări recente arată că mentoratul e eficient atunci când mentorii stabilesc standarde înalte, atunci când cultivă relații de încredere cu discipolii pe care îi ghidează, dar le oferă și independență, pentru a se putea forma. Sunt numeroși istorici care ar avea mult mai multe de spus despre standardele și încrederea sădită de Profesorul Ioan Caproșu, despre rolul jucat în formarea lor ca universitari ori cercetători. Ca profesor și

¹ O variantă a acestui material a fost publicată sub titlul *Istoricul Ioan Caproșu ar fi împlinit azi 87 de ani*, în „Ziarul de Iași” pe 26 august 2021.

îndrumător de licență, nouă ne-a recomandat întotdeauna teme care presupuneau lucrul cu izvoarele și pe care studentul putea construi mai târziu dacă voia. Disprețuia tezele de licență care erau doar compilații din compendii. Multora, printre care și mie, ne-a recomandat să facem licența pe teme de istorie locală, căci istoria medievală a fostelor ținuturi era neexplorată, iar documentele erau din belșug. Așadar am cercetat ținutul Tecuciului în documentele medievale. Era o datorie, ne spunea. Când m-am dus la el cu teza finală, în manuscris, înainte de dactilografiere, mi-a dat undă verde, arătându-se mulțumit. I-am dus apoi teza dactilografiată (i-o dictasem unei dactilografe din „Casa Pătrată”, pe care o găsisem cu greu și la un tarif piperat). L-am întrebat pe Domnul Decan dacă să duc lucrarea la legătorie sau doar să pun un arc. „Duducă, după atâta muncă... Să știi că o lucrare de licență e ca o femeie. Dacă e bună și frumoasă, nu-i păcat să fie șleampătă?” Iar eu am priceput că îmi recomanda să leg lucrarea.

Am citit un studiu într-o revistă de psihologie socială despre cât de important este ca mentorii să fie înțelegători cu cei care vor să învețe. Să nu își descurajeze studenții, ci să le insuflă încrederea în șansele lor de succes pentru a nu îi îndepărta de cercetare ori a le crea un sentiment de neapartenență la grupul profesional la care se raportează. Lucrul acesta este cu atât mai important în cazul studenților din categoriile etnice sau sociale mai puțin reprezentate.

Meticulosul și pretențiosul profesor Caproșu a fost părintele adoptiv cel mai uman, mai înțelegător și mai empatetic al zecilor de basarabeni veniți la studii la Facultatea de Istorie din Iași, în anii 1990-1995. A înțeles cât de greu le era, la o vârstă dificilă, de doar 16-17 ani (căci alegeau cu zece clase, după stilul rusesc dacă nu greșesc), în țară străină, fără părinți și prieteni, ironizați pentru limba lată și accentul rusesc, cu resurse materiale puține. Basarabeni au găsit întotdeauna o vorbă de îmbărbătare în biroul decanului Caproșu. Noi, **românii** cei aroganți, îi invidiam pe **moldoveni** pentru atenția de care aceștia se bucurau în ochii decanului. A trebuit să emigrez în SUA ca să înțeleg pe pielea mea importanța omeniei și a sprijinului său de atunci pentru colegii din Basarabia. Cei mai mulți dintre ei s-au întors în Basarabia după absolvire. „Basarabia are nevoie de voi”, rememora unul dintre ei, într-un articol apărut peste Prut la moartea profesorului Caproșu. O întreagă generație de intelectuali de peste Prut – din care s-au ales profesori universitari, politicieni și cercetători – sunt foștii săi copii de suflet. Așa cum generații de profesori de istorie și istorici importanți îi datorează măcar în parte succesul. „A promovat întotdeauna valoarea”, consemna Facultatea de Istorie într-un articol *in memoriam* din aprilie acest an.

Din cauza spiritului critic și a stilului dureros de direct, academicianul Ioan Caproșu și-a atras antipatii, unele adevărate patimi pe viață (am fost și eu, la un moment dat, printre studenții ce l-au dezavuat în contextul unor presupuse intrigi electorale). Cu câțiva ani în urmă, numele istoricului a apărut pe o listă a 200 de intelectuali care ar fi colaborat cu Securitatea. Lista conținea cazuri la grămadă, amestecate în mod nu doar

insensibil, ci și profund discutabil. Domnul Caproșu nu făcuse niciodată un secret din obligativitatea de a da declarații după întoarcerea din străinătate, dar a negat orice altă formă de colaborare. De când mă aflu în contact direct cu lumea academică vestică, știu că regulamentele federale în SUA obligă cercetătorii implicați în proiecte științifice internaționale să semneze formulare și declarații asemănătoare, în interese de securitate națională. Până la proba contrarie, nu am motive să mă îndoiesc de integritatea și umanitatea Profesorului Caproșu.

Când am aflat că Domnul Caproșu s-a săvârșit, mi l-am amintit la biroul său din cămăruța de la catedra de Istorie Universală, un spațiu pe care îl împărțea ziua cu alți trei sau patru colegi de catedră, dar în care trona singur seară de seară. Avea un program riguros pe care l-a respectat disciplinat, chiar și când era bolnav. „Trebuie să lupți, să tragi de tine, că altfel te trage patul”, mi-a spus la una din ultimele noastre întrevederi anuale, din timpul scurtelor mele șederi acasă, la Iași. Știam de douăzeci și ceva de ani că trebuie să îl vizitez mereu înainte de prânz. La prânz, era lege: pleca acasă, în Podu Roș, să ia masa cu soția, a cărei pierdere i-a adus multă suferință în ultimii trei ani și ceva de viață. Nu era nevoie să dau telefon înainte de a-l vizita la biroul din corpul A al Universității. Ciocăneam la ușă. Se ivea de după volumele groase de documente, dicționare și manuscrise, care se înălțau în turnuri, pe birou. Și, invariabil continua: „Poftim Duducă, mă bucur foarte mult să te văd”. Iar după formulele ospitaliere, devenea grav și serios, iar eu știam că urma critica ziarului. Observa cele mai mici greșeli de scriitură, de documentare ori de ortografie pe care le trata ca pe adevărate infracțiuni. Dar am înțeles că această critică reflecta, înainte de toate, un atașament sincer față de „Ziarul de Iași” pe care îl iubea și prețuia, pe care îl voia bun, corect, fără greșală. La fel suferea pentru Facultatea de Istorie din Iași, care fusese în vremea mandatului său de decan prima sau a doua din țară, și unde, înainte de 1991, era concurență între 15 și 30 pe loc, dar care, în anii 2000 ajunsese să aibă studenți care puneau virgula între subiect și predicat. „Jumătate din ei ar trebui să nu treacă clasa”, zicea nădușit. Când a încetat să predea – ce mare ușurare!

În ciuda scrupulozității scolastice pentru detalii, Domnul Ioan Caproșu nu a fost prizonierul lupei. Așa cum, deși pasionat de istorie locală, nu a fost un provincial. A înțeles și probabil că a văzut și în Vest, cât a predat la Portland, în Oregon și în Europa în anii '80, că valoarea stă în originalitate și în cercetarea fundamentală a izvoarelor. Istoricii care scriu o istorie interpretativă, eseistică, trăgând concluzii subiective pe baza unor scrieri prealabile, fără a merge la izvor, la sursa primordială, nu sunt cercetători, credea el. La o concluzie similară a ajuns filosoful Alex Rosenberg, de la Duke University, ce a dedicat acestei teme o carte cu multe reverberații: „How History Gets Things Wrong: The Neuroscience of our Addiction to Stories” (2018, MIT Press). Citind cartea, am găsit în ea și o confirmare a gândirii riguroase a domnului Caproșu – un istoric mare dintr-o țară mică. Un istoric și un mentor indiscutabil mai mare decât vremea sa.

ȘI EU SUNT DISCIPOLUL MAGISTRULUI IOAN CAPROȘU!

Arcadie M. BODALE

Dacă iscusința și valoarea intelectuală a unui profesor este reflectată mereu de performanțele profesionale și științifice ale ucenicilor săi, măreția unui dascăl nu poate fi oglindită decât de numărul mare al învățăceilor pe care i-a format și care au excelat în acel domeniu de activitate!

În ceea ce privește valoarea cercetărilor istoriografice, credem că aceasta este de trei tipuri principale: cercetări științifice veritabile, care rezistă timpului și care se bazează pe izvoare, în care istoricul face dovada că stăpânește foarte bine sursele, găsește mereu noi izvoare, le editează și le interpretează cu ușurință; urmează compilațiile, în care cercetătorii adună informații din diferite studii și ediții de documente și le redau întocmai sau cu o critică științifică sumară în propriile lor lucrări și, din păcate, mai există și o a treia categorie, maculatura istoriografică, prin care prețiși specialiști fac dovada neștiinței izvoarelor și a literaturii de specialitate, așa încât prezentările și, dacă există, interpretările lor sunt lovite de nulitate științifică.

Numai că, pentru a performa în cercetare, un istoric are nevoie de har, pasiune și de multă muncă în arhivele și bibliotecile din țară și din străinătate, dar toate acestea sunt aproape imposibile fără un mentor care să-i îndrume primii pași în formarea sa ca specialist. Sunt mulți absolvenți ai facultăților de istorie, dar puțini au șansa să fie pregătiți de un adevărat magistru. Oricât de pasionat ar fi cineva de istorie și indiferent cu cât har l-a înzestrat Dumnezeu, dacă nu are de la cine învăța meșteșugul cercetării, în care probitatea și seriozitatea sunt esențiale, eșecul său profesional este previzibil.

Am avut mulți profesori în timpul studiilor și le sunt recunoscător tuturor celor care m-au format ca om și ca specialist, dar niciunul dintre ei nu mi-a marcat evoluția profesională și intelectuală într-o asemenea măsură ca profesorul Ioan Caproșu.

Mai întâi, ca decan, acesta a fost extrem de preocupat să asigure studenților de la Facultatea de Istorie din Iași condițiile optime pentru a studia. Astfel, pentru formarea adecvată a studenților săi, profesorul Ioan Caproșu i-a invitat să conferențieze la facultate pe cei mai redevabili specialiști în istoria epocii migrațiilor (Victor Spinei și Dan Gh. Teodor), în științele auxiliare (Ștefan Sorin Gorovei, Virgiliu-Mihăilescu Bîrlița), etnologie (Ion H. Ciubotaru), lingvistică (Stelian Dumistrăcel), istorie biblică (Vladimir Petercă), tradiție și înnoire în societatea românească (Alexandru Zub),

pedagogie (George Văideanu) ș. a. Totodată, în timpul decanatului său, aproape toți studenții de la Istorie aveau asigurată cazarea în căminele studențești. Ca atare, lipsit fiind de grija cazării sau a capriciilor vreunei gazde incomode, mi-am putut petrece cea mai mare parte a studenției frecventând cursurile și seminarele și studiind în bibliotecile de specialitate. De asemenea, regretatul profesor a asigurat studenților, cu mare efort, deoarece erau extrem de costisitoare, excursiile de studii prevăzute în planul de învățământ și s-a zbatut pentru un număr suficient de burse sociale pentru studenții cu situații materiale dificile, dar și pentru tabere pentru cei merituoși. Astfel, am primit tabere gratuite pentru merite deosebite la învățătură la Costinești, Covasna și Băile Herculane, iar în timpul excursiilor am avut privilegiul să văd, împreună cu alți colegi, monumente din Banat, Transilvania și Moldova.

Însă, pe lângă aceste condiții valabile pentru toți studenții facultății amintite, profesorului Ioan Caproșu îi datorez formarea mea ca specialist, căci meseria a fost, este și va rămâne *brățara de aur* a oricărui învățăcel preocupat să-și găsească o slujbă pe care să o practice cu plăcere.

Așadar, fiindcă unul dintre frații bunicului matern era pasionat de istorie, după ce am luat examenul de admitere la facultate, acesta avea o plăcere deosebită de a mă întreba câte ceva despre trecutul Vicovului ori de câte ori mă vedea, iar dacă nu știam să-i răspund, mă lua peste picior, zicându-mi că nu ne învață nimic la Facultatea de Istorie. Ca atare, încă din anul I, am ajuns extrem de preocupat de istoria meleagurilor de baștină, temă pe care voiam să o abordez și în lucrarea de licență. Cum alți profesori de istorie medie a românilor de la facultate aveau obiceiul să impună studenților subiectele tezelor de licență, m-am îndepărtat repede de ei. În consecință, la începutul celui de-al doilea semestru din anul al II-lea, mi-am luat inima în dinți și am decis să-mi încerc norocul și cu decanul facultății, chiar dacă acesta afișa întotdeauna o atitudine severă. Astfel, în ziua de audiențe, m-am prezentat la decanat, însă, cum în biroul său era cineva, profesorul Caproșu mi-a cerut să aștept până termină discuția în care era antrenat. Când am intrat, regretatul decan, care abia se vedea prin fumul de țigară pe care puteai să-l tai cu cuțitul, m-a întrebat ce doresc! Cu inima cât un purice, i-am zis că vreau să-mi iau licența la dumnealui, crezând că îmi va da tot o temă care nu îmi va plăcea, dar nu mai aveam la cine să mai apelez ca să mă coordoneze la o licență de istorie medievală a românilor. Spre surprinderea mea totală, în loc să-mi impună ceva, m-a întrebat degajat: «La ce te-ai gândit?». Fericit, am răspuns imediat «Vreau să fac monografia Vicovului!». «Nu se poate, astea-s teme pentru lucrările de gradul I. Ce altceva ai vrea să faci?». Datorită unchiului meu, știam atunci că cele două Vicove au fost dăruite Mănăstirii Putna, așa că, dintr-o suflare, am zis: «Domeniul Mănăstirii Putna!». Profesorul s-a oprit din fumat, s-a uitat atent la mine cu o curiozitate deosebită, mi-a zâmbit și mi-a zis cu căldură: «Bine! Dar să știi că te-ai băgat singur cu capul sub Evanghelie!». Atunci nu știam că prin această expresie îmi dădea de înțeles că mi-am

ales o temă grea, neabordată de nimeni cu seriozitate, și care cerea mult studiu în arhive! Eram doar fericit că pot face teza de licență în Evul Mediu românesc și că mă pot ocupa pe îndelete de istoria Vicovului, fără să-și poată imagina cineva că, peste foarte mulți ani, voi ajunge să constat că, în primele zile ale primăverii anului 1995, nu numai că mi-am croit formarea și destinul profesional, dar și că, prin hazard, am ales chiar cheia istoriei românilor de la est de Carpați și pe care predecesorii și contemporanii mei nici măcar n-o bănuiesc.

După ce mi-a devenit coordonator la licență, îi ceream mereu îndrumări când eram nesigur în cercetările mele, căci îl găseam permanent la catedra de istorie universală a Universității „A. I. Cuza” din Iași. Așa am deprins de la profesorul Caproșu, asemeni tuturor discipolilor săi, să descifrez și să transcriu documente din paleografie chirilică și slavonă; să datez actele fără dată, să verific autenticitatea celor indoielnice și să le editez. Apoi, m-a învățat cum trebuie să fișez documentele și studiile (căci «memoria istoricului stă în fișe»), să interpretez izvoarele, să întocmesc aparatul critic, bibliografia și indicii la o lucrare științifică, dar mai ales, să folosesc mereu în studiile științifice doar termenii potriviți. Totodată, mi-a corectat primele articole cu o acribie uluitoare, după care îmi explica cu multă răbdare dacă greșeam ceva și de ce.

De fapt, la fel proceda nu numai cu toți învățăceii săi, dar și cu toți confrății mai tineri care-i cereau ajutorul, în timp ce el însuși lucra la extraordinarele sale proiecte științifice. Ca atare, profesorul Ioan Caproșu a creat în jurul său o adevărată școală istoriografică!

Astfel, cei care îi urmau indemnurile, la un concurs veritabil, nu aveau nevoie *de pile* și nici nu se temeau de eșec, căci lucrările lor se detașau ușor de cele ale celorlalți contracandidați. De fapt, în domeniul cercetării, regretatul profesor univ. dr. Ioan Caproșu era dușmanul implacabil al principiului românesc „merge și așa”, pentru că acesta trădează superficialitate, iar, de aici până la impostură, pasul este extrem de mic. Prin urmare, își îndruma ucenicii să facă lucrurile temeinic, să se autoperfecționeze prin cercetări sistematice în arhive și să fie la curent cu tot ceea ce se scrie în domeniul lor de interes (zicându-le mereu că „un istoric trebuie să fie informat”), dar și să fie extrem de exigenți (cu sine și cu ceilalți), căci știința de carte se obține doar prin muncă, iar prieteniiile pot aduce succese temporare, dar niciodată valoare! Ca atare, m-a format să aleg mereu calea grea și justă a pregătirii temeinice în domeniul profesional și în cel științific, așa încât citeam toată bibliografia de specialitate pentru seminare și examene, iar, la sfârșitul studiilor, am evitat să fiu doar un banal posesor de diplome.

Prin urmare, în 1999, după ce cu un an mai devreme am devenit profesor titular în Iași, am aflat că urma să se desfășoare un concurs pentru ocuparea a trei posturi de arhiviști la Arhivele Naționale din Iași, căci o fostă directoare dăduse afară sau forțase demisiile majorității salariaților cu studii superioare ale acestei instituții. Atât de temeinic m-a format mentorul meu, încât concursul acesta mi s-a părut banal de simplu,

deși consta în patru probe: legislația arhivistică, toată istoria românilor din vremea *Întemeierii statelor medievale* până la căderea comunismului; o limbă străină (la alegere, engleză, franceză sau germană) și o paleografie, tot la alegere (slavă, chirilică, latină, greacă, germană sau maghiară). Cum mi se părea banal pentru un candidat să alegă paleografia chirilică, am decis să dau examenul la paleografie slavonă, pe care o deprinsesem grație numeroaselor ore de practică pe care profesorul Ioan Caproșu le făcea în fiecare seară în cabinetul său de la universitate cu studenții interesați. Doar că, în ziua concursului de admitere la Arhivele Naționale (26 octombrie 1999), secretara comisiei de examen m-a rugat să schimb proba de concurs la paleografie slavă cu paleografie chirilică, căci „nu are cine să vă corecteze lucrarea”!!! Ceea ce atunci îmi dădea impresia unei dovezi clare de incompetență a arhiviștilor vremii, astăzi –când Arhivele s-au umplut de personal slab pregătit, căci la concursurile de admitere și în cele promovare au fost eliminate, mai întâi limba străină, iar, mai apoi, și examenul de paleografie, iar toată proba de istoria românilor a fost redusă la cca. 100 de pagini dintr-o lucrare de popularizare – lipsa specialiștilor în paleografie slavă din Arhivele Naționale ale României la sfârșitul anilor '90 mi se pare o chestiune absolut ridicolă.

Dar mult mai important este faptul că o recomandare primită de la profesorul Caproșu era de ajuns ca să deschidă discipolilor săi cele mai zăvorâte uși ale arhivelor bisericești și ale cabinetelor de manuscrise din marile biblioteci din țară. Așa am putut consulta, la doar 20 de ani, întreaga arhivă a mănăstirii Putna, iar, puțin mai târziu, documentele și manuscrisele de la mănăstirea Sucevița, de la *Secția Manuscrise* din cadrul Bibliotecii Academiei Române București și din *Colecțiile speciale* ale BCU-Iași.

Spre deosebire de zilele noastre, când multe teze de doctorat sunt formale și, din păcate, adeseori, mostre de impostură academică din partea doctoranzilor, a coordonatorilor și a comisiilor care le validează, profesorul Ioan Caproșu considera că un absolvent de istorie era pregătit să înceapă doctoratul în domeniul istoriei medievale și/ sau a științelor auxiliare doar în momentul în care acesta îi făcea dovada că are cunoștințe științifice solide, că știe paleografie slavă și chirilică și că poate întocmi studii științifice viabile. Ca atare, nu accepta înscrierea la doctorat a absolvenților decât după mai mult de 5 ani de la absolvire. De altfel, în fondul său personal, se păstrează câteva teste de paleografie slavonă, în funcție de care profesorul decidea admiterea unui candidat la doctorat.

Apoi, odată ce admitea un candidat la doctorat, profesorul Caproșu se ocupa de îndrumarea acestuia și se interesa periodic de munca de cercetare pe care doctorandul trebuia să o desfășoare. Îmi amintesc că, după admiterea la doctorat, când m-am dus pentru prima dată la București pentru a cerceta documentele și pomelnicele mănăstirești din Arhivele Naționale Istorice Centrale și din Biblioteca Academiei Române, coordonatorul meu mi-a dat informații concrete despre cum trebuie să cercetez documentele, pentru „a nu pierde vremea”. După ce mă întorceam de la studiu, trebuia să

trec pe la domnia sa și să „raportez” ce am studiat! La urmă, după vreo oră în care îi destăinuiau în amănunt tot ceea ce am studiat și fișat, începeau întrebările: «ai văzut» ... x, y, z»? Firește că nu văzusem acele documente, fie pentru că nu știam de ele, fie că nu mai avusesem timp! La o primă vedere, replica sa nu părea deloc încurajatoare: «n-ai făcut nimic, trebuie să mergi iar», însă ucenicii care îl cunoșteau bine, știau că așa te încuraja profesorul să continui cercetările, căci ești pe drumul cel bun!

În același timp, urmărea cu discreție și mult interes activitatea științifică a ucenicilor săi, căci le citea toate studiile și articolele din revistele și volumele tematice de specialitate, iar dacă unul devia, îl corecta scurt, certându-l aspru pentru o interpretare eronată determinată de necunoașterea izvoarelor.

Apoi, de fiecare dată când mă întorceam de la Arhivele din Viena, mă întreba ce documente am găsit acolo, iar după ce-i înșiram tot ceea ce văzusem, mă întreba «Ai găsit documentele mănăstirilor din Bucovina?». Firește, de fiecare dată răspunsul meu a fost mereu negativ, așa că îmi zicea «trebuie să mergi iarăși, și să le găsești, căci numai acolo trebuie să fie!»

În același timp, ori de câte ori îi împărtășeam (asemeni altor confrăți) vreo ipoteză de lucru în cercetare, o asculta mereu cu cea mai mare atenție. La urmă, întreba: «Pe ce te bazezi?», după care, fie îmi confirma că sunt pe drumul cel bun prin expresia «S-ar putea să ai dreptate!», fie, urma o prelegere prin care îmi explica, cu argumente, de ce acea ipoteză era eronată. De fapt, expresia «Pe ce te bazezi?» era un mod subtil de a-ți arăta că nu există cercetare istorică fără izvoare și că nu există istoriografie în afara izvoarelor.

Dacă toți coordonatorii de doctorate de astăzi ar respecta măcar în parte câteva din aceste exigențe științifice obligatorii, nu ne-am confrunța cu demonizarea tezelor de doctorat și nici nu s-ar fi umplut librăriile cu atâta maculatură istoriografică.

În ceea ce privește problema competențelor de cercetare și de paleografie ale studenților și absolvenților Facultății de Istorie din Iași, după 1990, cuvântul profesorului Caproșu ajunsese să fie luat drept literă de lege în breasla noastră. De altfel, în recomandarea pe care mi-a dat-o pentru înscrierea la concursul amintit, profesorul Caproșu a scris, între altele, că stăpânesc foarte bine paleografia slavonă și pe cea chirilică și că „descifrează chiar și semnăturile” de pe acte, iar de atunci acest lucru nu a fost contestat de cineva.

Deși s-a stins la 9 aprilie 2021, locul profesorului Ioan Caproșu în istoriografia românească va rămâne unul de prim rang. Astfel, pe de o parte, în privința editării documentelor și a cercetării științifice, regretatul profesor a fost extrem de rodnic, căci munca sa este echivalentă cu cea a unui întreg institut de cercetare. Această osteneală nu se va perima, așa încât toți cercetătorii preocupați de istoria medievală, de cea premodernă, de istoria culturii, ori de lingvistică și de filologie nu-i vor putea ocoli lucrările. Apoi, este unul dintre cei mai mari creatori de școală istoriografică din spațiul românesc, care a format discipoli în spiritul corectitudinii și a cercetării istoriei *sine ira*

et studio, bazându-se pe izvoare, în special pe documentele scrise, și pe o cercetare exhaustivă și critică a surselor și a lucrărilor de specialitate.

Prin urmare, nu pot să spun decât că toată formarea mea ca istoric și ca arhivist i se datorează, căci mi-a îndrumat pașii începând cu lucrarea de licență (*Domeniul Mănăstirii Putna*), a continuat cu disertația (*Domeniul Mănăstirii Sucevița*) și cu teza de doctorat (*Domeniul ecleziastic în Țara Moldovei până la instaurarea regimului fanariot*) și a atins apogeul în timpul studiilor postdoctorale în arhivistică pe care le-am urmat la Roma.

ÎN AMINTIREA PROFESORULUI IOAN CAPROȘU

Corneliu COJOCARIU

Era spre sfârșitul primului an de studenție și încercam să identific ultimele noutăți de la Avizierul Facultății de Istorie, când sunt abordat de doi colegi din ani mai mari. Eram o sută de studenți în toată Facultatea și ne cunoșteam chiar și după numele mic, iar pe cei care locuiau în cămin îi știam deja din primul semestru. Mi-au adresat invitația să-i însoțesc la „nea Jan”... Știam cine este „nea Jan”, ba chiar aveam impresia că știa toată Universitatea. Am ezitat, evident, cum să intru neinvitat și fără un motiv cât de cât plauzibil la Profesorul Caproșu? Le-am mărturisit colegilor rețineră și au insistat, „mergi cu noi, ne așteaptă și sigur nu o să se supere, lasă că ai să vezi tu mai încolo!”. Ultima afirmație m-a bulversat mai tare decât m-a liniștit. Ce aveam să văd?

Cufundat în descifrarea unui document, Profesorul ne-a invitat să ne găsim un loc pe scaun. Colegii s-au conformat, eu am rămas în ușă, stângaci și reținut. „Ce stai, dragă, acolo? Închide ușa că se face curent și îmi zboară hârtiile, abia ce le-am aranjat!”. Erau primele cuvinte pe care mi le adresa și nu am putut să nu mă gândesc cum arătau dispuse vrafurile de cărți, extrase, documente, hărți, notițe, fișe și multe altele înainte de a le aranja.

A lăsat documentul la o parte și a început discuția cu colegii, despre note, fișe, indici, trimiteri, paginație, caractere ș.a.m.d. Eu nu existam și am avut timp să asemăn cele două teancuri de pe biroul lui, în stânga și în dreapta, cu turnurile unei cetăți care nîcîcînd nu va ceda vreunui asediu. Discuția nu a durat mult și, la final, am apărut în peisaj, tocmai când părăseam cu toții Catedra. „Matale? Am auzit că scrii frumos!”. Atmosfera era degajată și am riscat un răspuns pe măsură, „iar eu aud asta pentru prima

dată”. A râs, „lasă modestia, noi doi trebuie să avem o discuție, dar la toamnă, mergi liniștit în vacanță, avem timp!”.

Cine a inventat vacanța a uitat să precizeze caracteristica ei fundamentală, întotdeauna este mult prea scurtă! Era sfârșitul lui octombrie și încercam să deschid ușa masivă de la intrarea în Universitate, când aud în spatele meu: „Încă nu te-ai obișnuit cu ea? Eu am noroc că mă mai ajută studenții!”. Era Profesorul, care m-a luat de braț și m-a condus până în fața Catedrei. „Am promis că o să purtăm o discuție, dacă nu ai ceva mai bun de făcut, te aștept diseară, înainte de 6.00, pe la fără 20!”.

Am ajuns negreșit, cu un sfert de ceas înainte și la ora stabilită am bătut discret în ușă. Mi-a răspuns, am intrat și s-a uitat la ceas fără niciun comentariu, după care m-a invitat să iau loc pe un scaun, lângă el; era aproape evident că mă aștepta. „Dragă, întreb direct, pentru că la 6.00 am oaspeți, vin câțiva colegi de-ai tăi, te-ai gândit ce pregătești pentru teza de licență?”. M-a luat prin surprindere și am răspuns vag că mă gândeam la ceva din antichitatea clasică... A zâmbit, parcă așteptând acest răspuns și a continuat: „Nu ai de unde să știi, dar cei mai mulți colegi de-ai tăi își schimbă în fiecare an opțiunea pentru licență, funcție de materiile studiate și, uite-așa, ajung în anul patru și pregătesc o lucrare de istorie contemporană. De unde Dumnezeu atâtea subiecte și ce poți aduce nou în cercetarea istorică, eu nu pot să înțeleg; ca să nu mai vorbesc că în șase luni nu ai cum face un lucru temeinic. Mă rog, e opțiunea lor... Am început cu unii dintre colegii dumitale un proiect mai amplu, referitor la evoluția istorică a ținuturilor Moldovei. Știi că ești din Suceava, dar de asta se ocupă deja altcineva, așa că poate un ținut învecinat, cum ar fi Cernăuții?”.

Mă privea lung și era pregătit pentru reacția mea, încât nu am apucat să spun decât „dar Cernăuții...”. Dragul meu, aici facem cercetare istorică și adevărul de necontestat este că ținutul Cernăuți a aparținut dintotdeauna Moldovei. Nu te gândi că îl supărăm pe fratele mai mare, sunt alături de tine până la capăt și răspundem solidar. Bine, mai mult tu!”. A râs, am râs împreună, m-a captivat, vorbea direct, simplu și își asuma consecințe. Se aud bătăi discrete în ușă, pe care le ignoră. „Nu vreau acum un răspuns, te gândești cât crezi, dar să fie un timp rezonabil, când te decizi îmi spui și dacă răspunsul e nu, nicio supărare! Au venit colegii tăi, poți să rămâi dacă vrei, eu îți propun chiar să rămâi!”.

Colegii au intrat și fiecare și-a găsit locul pe un scaun; am putut să observ că se mișcau natural, cunoșteau obiceiurile casei. Profesorul scoate șase pahare dintr-un dulap și le așează în fața noastră, informându-ne că „un profesor de la Huși, nu cred că îl știți, a terminat cu mult înaintea voastră, îmi trimite în fiecare an câteva sticle de vin, să văd cum i-a ieșit și nu știu cum se face că îl nimerește întotdeauna. Nu l-am gustat, dar neapărat trebuie să fie bun!”. A ciocnit cu toți și am gustat, da, era bun!

Apoi ne întreabă, fără niciun fel de introducere, dacă mai ascultăm știrile de la posturile de radio serioase. Am izbucnit în râs, deși nu eram convins că despre asta era

vorba și a trebuit să mă explic. Cu câteva seri înainte, un coleg uitase radioul cu volumul dat la maxim, astfel încât a făcut să se audă în tot căminul binecunoscuta introducere: „Aici Radio Europa Liberă”. Imediat, în scurta pauză, am remarcat pașii precipitați și vorbele de năduf ale colegului, care nu nimerea potențimetrul aparatului. Profesorul a râs, „Da, înseamnă că ascultați și sunteți la curent cu ce se întâmplă la sovietici și în țările din jurul nostru. Comunismul se prăbușește, și-a trăit traiul, și-a mâncat mălaiul, nici nu se putea altfel, a fost de la început o construcție falsă. Credeți că la noi o să mai reziste mult? Nu are cum, este vorba de câteva luni, regimul o să pice și să vă pregătiți pentru asta, voi sunteți viitorul!”.

Colegii ascultau atenți, dar degajați, era evident că nu auzeau aceste cuvinte pentru prima dată. Eram mut de uimire, un profesor de la Istorie, în spațiile Facultății, le vorbea propriilor studenți despre căderea regimului comunist din România! Pe atunci nu știam cum arată Neculai-Constantin Munteanu, dar mă gândeam că neapărat trebuie să semene cu Profesorul nostru, așa cum mi se păreau și inflexiunile vocii. A continuat cu argumente în sprijinul afirmațiilor sale și, încet-încet, m-am trezit, din nou, pentru a doua oară în acea seară, captiv cuvintelor lui.

Nu știu când au trecut ceasurile acelei seri în care l-am cunoscut cu adevărat pe Profesor; își iubea studenții, îi respecta și avea încredere în ei, „simțea” omul de lângă el. La un moment dat, ne anunță cu regret că „s-a făcut târziu, dacă mai stau merg pe jos acasă și nu e aproape!”. Am rămas lângă el până a strâns și a încuiat ușa de la Catedră, iar pe drumul spre stația de tramvai i-am spus că răspunsul la întrebarea lui este da! „Am zis să te gândești, nu e ușor, să știi, sunt mii de documente, fără ele nu poți face ceva solid, trebuie să mergi în Arhive și, nu de puține ori, ca să le descâlcești stai cu picioarele în ligheanul cu apă rece!”. I-am răspuns că am înțeles de la început ce urmează și că decizia mea este fermă. Mi-a întins mâna, „atunci te aștept să discutăm ce ai de făcut, ușa mea este mereu deschisă, îmi știi programul!”.

Tăvălugul schimbării a venit repede, peste țară, peste Facultate, peste noi, iar timpul, care părea aliatul nostru, ne-a abandonat. Eram în fața examenului de licență și emoțiile erau inerente. Prezentam Comisiei de examinare conținutul tezei și, la un moment dat, Profesorul mă oprește. „Dragă, te asigur că domnii profesori au parcurs lucrarea dumentală și sunt convins că, măcar în parte, o vor putea citi și în publicații de specialitate. De la primele întâlniri ți-am spus să lași modestia deoparte. De ce nu spui dumneata lucruri pe care nu le cunoaște Comisia, că ai început cercetarea înainte de Revoluție, fapt ce putea avea consecințe și am spus că răspundem solidar, că ai trecut prin toată bibliografia problemei și ai adunat conținutul a mii de documente, editate, dar și din arhive?”

„Nu încape îndoială în legătură cu nota pe care o acord colegului nostru!”. Îl ascultam, evident, dar prin minte mi-a trecut o expresie pe care o auzisem de la mama, cu mulți ani în urmă, „orice pasăre își laudă puii”. Speram să nu fie doar asta, îmi doream

să știu că am făcut un lucru temeinic, care să conteze, și aud finalul intervenției Profesorului: „Oricum, sunt aproape convins de un lucru, colaborarea noastră nu se termină aici!”. Era exact ceea ce îmi doream să aud, confirmarea muncii mele care, cu adevărat, a contat; în anul următor, Profesorul m-a acceptat la doctorat!

Mi-a pus în mână condeiul cercetării și m-a învățat să îl folosesc cum se cuvine; a fost alături de mine și de ceilalți studenți, apoi absolvenți, care i-au împărtășit convingerile. Mi-am dorit, în primul rând, să nu îi înșel încrederea pe care mi-a acordat-o necondiționat!

După câțiva ani, i-am spus că intenționez să îmi schimb locul de muncă, într-un domeniu ce nu avea legătură cu cercetarea istorică. Mă asculta și își privea palmele de parcă le vedea pentru prima dată; a tras puternic aer în piept și s-a rezemat de spătarul scaunului. „Dragul meu, țara are nevoie de oameni inteligenți și onești în toate instituțiile. Sunt convins că vei face treabă bună oriunde te-ai duce... doar ești absolvent de Istorie!”. Mi s-a luat o piatră de pe inimă, am râs copios împreună. „Dar cu doctoratul mergem înainte, da?”. Am confirmat, cu precizarea că nu eram sigur dacă mă mai primește la Catedră. „Dragul meu, pentru mine rămâi același și îți doresc tot binele oriunde ai fi, doar ne cunoaștem de o viață!”.

Chiar așa, câți ani erau? Aproape zece, dar trăiești intens, ca pentru o viață... Am fost plecat prin lume și mă gândeam adeseori la Iași, la Facultate, la Colegi, la Profesor; i-am spus de câteva ori că îi sunt recunoscător, iar acum, acolo, sus, a aflat și cât de mult...

DOMNULUI PROFESOR IOAN CAPROȘU ÎI DATOREZ MULT

Elena CHIABURU

La fel ca pentru sute de studenți, și pentru mine întâlnirea cu Profesorul Caproșu a fost providențială (pentru cei foarte apropiați, inclusiv foști studenți, Profesorul a fost «Conu Jan», însă eu n-am trecut niciodată de bariera «Domnule Profesor», chiar dacă Domnia Sa mă apela de obicei: «Duducă»... mai puțin atunci când îl supăram cu vreo neștiință de-a mea și deveneam brusc, cu inflexiune de oțel: «Stimată Doamnă!»).

Copil de la țară crescut fără tată de la 9 ani, studentă săracă și debusolată o vreme fiind eu, mi-am găsit finalmente drumul datorită Profesorului. Dincolo de ușa biroului său de la Facultatea de Istorie era pur și simplu altă lume! O lume în care erai primit cu și fără anunțare prealabilă. Nu era un birou, ci mai degrabă o arhivă în care se găseau de toate: îți trebuia un volum? Ți-l dădea! Aveai nevoie de o pistă de cercetare? Îți spunea imediat... sau găsea pe undeva fișa bibliografică făcută în urmă cu 30 de ani cine știe prin

ce bibliotecă sau arhivă: la Viena, la Moscova, la Freiburg, la Oxford, la București, la Turnu-Severin sau Brașov! La ușa lui, într-o vreme, era ca la Mecca! Veneau colegi din Universitate, studenți, foști studenți, profesori și preoți din toată Moldova, arhiviști, cercetători, veneau basarabeni, era chemat la telefon de la București, dar și din Australia. Trebuia doar să ai răbdare, să îl asculți și, mai ales, să folosești ceea ce-ți dădea!

Sunt de notorietate intransigența și severitatea Domniei Sale, combinate cu stilul direct, polemic, șugubăț și tăios, aproape ca un atac la baionetă care, la prima vedere, te împingeau să fugi mâncând pământul și să nu te mai duci a doua oară, dar care făceau parte, de fapt, din arsenalul de testare spirituală a celui din fața Dumnealui! Și dacă reușeai să nu te sperii chiar de tot, câștigul era imens! Îți spunea de la început: medievalistica «e ocnă curată, domnule!».

Înainte de a mă accepta la doctorat, pentru că avea doar două locuri disponibile atunci, am lucrat împreună cu Dumnealui un an întreg fără să fiu înscrisă oficial, doar ca să învăț paleografia slavonă și chirilică: am descifrat zeci de planșe fotografice cu documente de toate felurile: bisericești, hotărnicii, diate, împărțeli de averi, cu denumiri de mărfuri, unelte, arme, geografie, socoteli ca să învăț slovo-cifrele, însemnări de pe cărți și inscripții de pe obiectele de cult, ca să mă obișnuiesc cu tot felul de scrisuri. Și apoi, când s-a convins că nu renunț, am dat examenul de admitere. Îmi amintesc că înainte de susținerea tezei de doctorat despre Cartea și tiparul în Țara Moldovei până la 1829, i-am dat primul exemplar să-l corecteze. În mai bine de 600 de pagini, a găsit șase virgule puse greșit! M-a certat atât de rău, că am plecat din biroul Dânsului plângând! „Ce te bocești? Ești femeie în toată firea! Am muncit degeaba șapte ani! Mă fac de răs în fața comisiei” etc. După câțiva ani, când depășisem pragul învățacelui înspre cel de colaboratoare, s-a ivit un moment potrivit și i-am spus: „Domnule Profesor, să mă faceți să plâng pentru șase virgule”... „Nu erau virgule, erau ERORI”!

Era răbdător, ba chiar strategic și adora să te vadă reușind! Când am scris primul articol, doctorandă fiind, despre tipograful Mihail Strelbițchi, am zis că „a debutat” la Iași în anul... Firește că înainte de a-l da la tipar, i-am dus textul. Citea cu mare atenție tot și, cu obișnuința secretariatului de redacție de la Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, pe care l-a giraj mulți ani, corecta rând cu rând cu pixuri de diferite culori și făcea semnele aferente corecturii tipografice clasice pe marginea foii: cu albastru... elimină; cu verde... distanțează, cu roșu... inserează, cu negru aliniază etc! explicând fiecare noțiune. Revenind la textul meu, când m-am dus să-l iau, mă întreabă: «Duducă, tipograful matale era actor?»... nu, cum să fie? «Păi așa ai scris! Ar trebui să știi că *debutul* se produce numai în teatru»... și mi-a ținut o lecție de lingvistică și de proprietate a termenilor pe care n-am uitat-o niciodată! Altă dată, vorbindu-mi despre încercările de slavizare forțată a istoriei și culturii românești din anii '50 m-a îndemnat să folosesc, acolo unde aveam alternativa, cuvintele de origine latină evitându-le pe cele slave, pentru a păstra specificul limbii noastre. Și astăzi când scriu ceva, am pe masă DEX-ul și dicționarul de sinonime. O Aniță

țigancă «împărțită în două» într-un document mi-a prilejuit o lecție de drept medieval, iar un copist de pe vremea lui Petru Rareș, care se plângea că nu-l ajută ochelarii (!!), una de istoria Renașterii, pentru că era enciclopedic: știa nu doar istoria cu toate articulațiile sale, ci și lingvistică, geografie, istoria Bisericii, drept. Orice întâlnire cu Dumnealui era o bucurie a spiritului! Nu aluneca niciodată în mărunțul cotidian sau, ferească Sfântul, în vulgaritate. Cu excepția ultimilor 2-3 ani când puterile îi mai slăbiseră, a lucrat tot timpul, după un program respectat milităresc: venea zilnic la facultate (inclusiv sâmbăta și duminica până la amiază) și lucra până la orele 12-13; pleca la prânz și se întorcea la ora 15 ca să lucreze iarăși cel puțin până la orele 18-19-20 – ora 18 fiind însă mereu borna până la care invariabil trebuia să lucreze.

După ce am publicat teza de doctorat și am mers împreună la lansare la Târgul de carte de la București, în seara aceea, la masă, mi-a propus să lucrăm împreună la un *Corpus al însemnărilor de pe manuscrisele și cărțile vechi din Țara Moldovei*. Am zis da, fără să mă gândesc prea mult ce-ar presupune întreprinderea. Era vineri seara. Sâmbătă, Domnul Profesor s-a întors la Iași, iar eu am rămas în București și m-am întors duminică seara. Miercuri mă sună indignat: «Păi ce faci? E miercuri!! Nu ne apucăm de treabă!?» Și ne-am apucat imediat...în doi ani am cules, ordonat, prelucrat patru volume ce însumează peste 3000 de pagini de însemnări editate și inedite.

Tocmai acel ritm de lucru incredibil face ca dimensiunile impresionante ale operei sale să nu fie tocmai la îndemâna oricui: Profesorul Ioan Caproșu a contribuit la elaborarea a vreo 30 de volume de documente medievale moldovenești; 10 volume despre istoria orașului Iași; câteva volume de catagrafii, a editat scrierile rămase în manuscris ale unor mari istorici: Dan Bădărău, Alexandru Gonța, C. A. Stoide, a scris sute de studii, articole și recenzii, am alcătuit împreună patru volume de însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, a făcut parte din comitelele de redacție ale unor prestigioase publicații/ asociații/ conferințe și simpozioane, a fost Decanul Facultății de Istorie imediat după 1990, a fost Membru de Onoare al Academiei Române și Cetățean de Onoare al orașului Iași.

Dincolo de toate acestea, îi plăcea muzica barocă, în mod special Händel: *Muzica apelor*. Îi plăcea cozonacul și un pahar de vin bun (firește că eu n-am participat niciodată la întâlnirile de la ora 6 seara, acelea fiind privilegiul exclusiv al masculinității). Avea mereu ciocolată într-un sertar (prefera ciocolata cu lapte) spre a o oferi fostelor studenți/ studenți care îl vizitau împreună cu copiii lor sau copiilor secretarelor de la facultate. Îi plăcea fotbalul; și cum și mie îmi place, mai comentam uneori marile meciuri, Dumnealui amuzându-se pe seama mea. Nu-i plăcea culoarea neagră pe care o asocia cu doliul și mă certa dacă vreodată mă vedea îmbrăcată așa! Astfel încât, dacă într-o zi aș fi avut ceva de discutat cu Dumnealui, dar uitam de dimineață și mă îmbrăcam cu ceva negru, nu mă mai duceam, lăsând pe a doua zi.

Era elegant nu doar în spirit ci și în înfățișare: iarna purta un palton lung, de cașmir înspicat, cu pălărie neagră sau căciulă de oaie brumărie, iar vara avea un costum pepit bleu cu alb, cu tăietură englezească și pălărioară albă, pe care o ridica întotdeauna salutând femeile. Costumul pepit era atât de faimos încât o prietenă din universitate spunea în fiecare an: «dacă profesorul Caproșu a îmbrăcat costumul pepit, gata! Vine vara!».

Înscriindu-se în linia marilor Profesori pe care Universitatea ieșeană i-a dat, Profesorul nostru a fost ziditor de cultură și ziditor de oameni.

Profesorul Ioan Caproșu m-a învățat să gândesc critic („să nu iei niciodată ceva de bun *a prima vista!*”);

- m-a învățat să respect adevărul, să îl caut și să îl spun, civilizată dar cu fermitate;

- m-a învățat să-mi iubesc Țara („Duducă, știm că «ubi bene, ibi patria», numai că noi trebuie să trăim acasă”);

- m-a îndemnat să am curajul să cunosc și să iubesc Basarabia; îi datorez toți prietenii care mă onorează și îmi bucură viața, de la est de Prut;

- m-a învățat să mă feresc de impostori și să-i sancționez când îi întâlnesc; avea o foarte fină cunoaștere a oamenilor!

- m-a învățat nu doar respectul, ci și dragostea față de munca stăruitoare („Duducă, să nu lucrezi niciodată în silă! Când simți că nu-ți place sau că ai obosit... oprește-te! Ascultă muzică, plimbă-te, bea un pahar cu vin cu prietenii, fă o pauză de trei luni... dar când începi, lucrezi!”) și îi mulțumesc pentru asta: m-am obișnuit să am tot timpul mintea și mâinile ocupate cu ceva. În vremurile astea tulburi, abordarea e un veritabil echilibru!

Mă gândesc că cel mai potrivit omagiu pe care i-l putem aduce este să nu ne oprim din ceea ce ne-a învățat, pe fiecare, să facem!

FUGIT IRREPARABILE TEMPUS

Lucian-Valeriu LEFTER

Viața noastră este un șir de clipe irepetabile, potrivit dictonului latin „Fugit irreparabile tempus”, momente înveșnicite însă, uneori, în imagini fotografice, pe care noi le putem, astfel, retrăi ori de câte ori îi privim pe cei care nu mai sunt. Amintirea clipei din toamna anului 2010, când eram alături de Ioan Caproșu și Mihai Dim. Sturdza la Muzeul Unirii din Iași, întruniți la simpozionul „Monumentul – Tradiție și viitor”, a rămas imortalizată în fotografie. Între timp, ambii istorici, fiind de-un leat, cum se zicea odinioară, născuți în 1934, au trecut pragul veșniciei la venirea primăverii, într-o zi de

aprilie, la distanță de aproape un an (2020 și 2021), plecând unul după altul pentru a se reîntâlni pe Ceea Lume. N-am uitat nici dimineața zilei de 9 mai 2019, când l-am văzut ultima dată pe Profesorul Ioan Caproșu, care ne privește din fotografia acelei clipe.

Îmi vor lipsi întâlnirile cu Domnia Sa în biroul de la parterul Universității din Copou, în vechea Catedră de Istorie Universală, aproape neîncăpător pentru mesele peste care se tot înălțau vrafurile cu hârțoage (fișe, fotocopii ale documentelor descoperite în arhive ș.a.), care parcă stăteau într-un echilibru fragil să se prăvale. Profesorul Caproșu a trudit neobosit o viață de om pentru a edita izvoarele istorice, continuând cu cerbicie truda celor dinaintea lui, păstrând o vie prețuire editorilor actelor medievale: Gheorghe Ghibănescu, Mihai Costăchescu sau Constantin Cihodaru. Respectând parcă ritmul unui ceasornic, zi de zi, dimineața și seara, îl găseai la birou, chiar sâmbete și duminici, chiar și în ultimele zile ale anului când, studenți fiind, mergeam să-l colindăm.

La cursurile de istorie, parcă îl văd cum intra în amfiteatrul II-7 (și după el închidea ușa și nu mai intra nimeni!), unde susținea prima parte a cursului de istorie medievală universală, pe care ni-l reda monoton, dar cu vocea-i hotărâtă, înșiruindu-i pe regii franci, trecând în revistă populațiile germanice și anglo-saxone, explicând impactul epocii lui Carol cel Mare și a culturii arabe asupra civilizației europene (din când în când: „dată ce trebuie reținută”), toate fiind redade de pe un sul de foi scrise de mână, pe care-l scotea din buzunarul hainei, și pe care le desfășura aidoma unor pergamente medievale cu care era îndelung familiarizat.

Pentru mine, Ioan Caproșu a fost profesorul de slavă veche, pentru că învățarea acesteia era doar pretextul cunoașterii istoriei Moldovei pornind de la „firul ierbii”, de la documentele slavo-române. Aici se transfigura în alt om, se însuflețea explicându-ne

termenii vechi ai documentelor fără de care cunoașterea istoriei este neîmplinită. Rămâne vie amintirea serilor din același amfiteatru II-7 al Facultății de Istorie, unde, potrivit unei expresii care-i aparținuse și intrase în folclorul nostru, mergeam la „suferință” și învățam „puțină slavă veche”, întotdeauna seara, între orele 18 și 20, zicându-ne, de la primul curs: „Azi v-ați logodit cu slava veche!”, continuând, desigur, cu explicarea sensului acestui cuvânt de origine slavă. Acolo, în II-7, am învățat să citim și să traducem „Acesta-i letopiseșul de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei...”, pisaniile slavonești ale bisericilor lui Ștefan cel Mare și paleografia slavonă a actelor medievale. Mai erau și studenți scumpi la vedere, iar când în sfârșit apăreau la strigarea prezenței: „Matale ești?” Nu de puține ori scotea câte un pix din buzunarul hainei pentru cei uituci: „Ți-ai pierdut scula de scris?” Iar într-o seară, prin toamna anului 2000, n-am mai făcut cursurile de slavă veche, ci a ținut să ne anunțe că are să ne „distreze”, pentru că s-a petrecut un moment memorabil: ni l-a prezentat pe Neagu Djuvara, care a susținut o prelegere de filozofie a istoriei în stilu-i inconfundabil.

Ioan Caproșu era întruchiparea dascălului care-i învăța meserie pe ucenici, folosind întocmai acești termeni. Pentru el, studenții erau ucenicii care învățau meseria de a fi istorici adevărați, reamintindu-ne mereu de critica și verificarea surselor, parafrazând un dicton latinesc: „*Testis unus, testis nullus*”, în sensul că un document unic este un document nul, și că istoria se scrie fără ură și părtinire („*sine ira et studio*”). Teoriile fascinante nu-l fascinau. Și nici orice altfel de interpretări sclipitoare care nu se sprijineau pe documente. „Documentul” trebuia așezat la temelia scrierii istoriei. Rigoarea și verticalitatea îl caracterizau, având obiceiul să invoce o zicală populară: „Frate, frate, dar brânza e pe bani” (alături de altele, neaoșe), păstrând atitudinea nedisimulată a gospodarului aspru, rememorând de altfel des secvențe din copilăria petrecută pe malul Prutului, în satul Mitoc din nordul Moldovei, mai ales momentele din vremea războiului, cu imaginea șirurilor de prizonieri români care erau duși în Uniunea Sovietică.

Opera de-o viață a istoricului Ioan Caproșu constă în editarea izvoarelor istorice ale Moldovei medievale, în 12 volume ale seriei *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, începând cu volumul I (1384-1448) și sfârșind cu volumul XXVI (1641-1642), apărute însă nu în ordine cronologică ci după posibilități, între anii 1971 (volumul XXI) și 2019 (volumul IV); dacă șapte dintre aceste volume au fost editate în colaborare cu Constantin Cihodaru, Leon Șimamschi și Nistor Ciocan, pe cinci dintre volume apare doar numele său: volumul XXVI (2003) și cele care acoperă golurile rămase pentru secolul al XVI-lea, respectiv volumele VI (2008), VII (2012), VIII (2014) și IV (2019).

Interesul pentru istoria orașului în care a locuit aproape toată viața l-a păstrat mereu neștirbit. Volumul *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, publicat în colaborare cu Dan Bădărău, în 1974, a rămas o lucrare de referință. *Documentele statistice privitoare la orașul Iași*, apărute în două volume, în 1997, în colaborare cu Mihai-Răzvan Ungureanu, au fost urmate de cele 10 volume de documente medievale și premoderne. Cu excepția

primului tom, editat în colaborare cu Petronel Zahariuc, celelalte nouă volume ale *Documentelor privitoare la istoria orașului Iași* (1408-1800) au apărut doar sub numele lui Ioan Caproșu, în anii 1999-2007.

Izvoarele fiscale le-a considerat edificatoare pentru cunoașterea istoriei Moldovei, cel mai puternic argument fiind teza sa de doctorat, despre camătă, susținută în 1979 sub conducerea profesorului Constantin Cihodaru, publicată în 1989 sub titlul *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, dar și studii, precum cel intitulat *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de Vistierie din 1606*, apărut în 1993, în „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași. În mod special am menționat acest titlu, pentru că studierea evoluției structurilor administrative, precum ținuturile medievale, o considera de foarte mare importanță pentru cunoașterea istoriei țării, interes regăsit în temele de cercetare pe care le propunea „ucenicilor” săi, între care m-am numărat și eu, tema tezei mele de licență, elaborată sub conducerea Domniei Sale, fiind despre Ținutul Vasluiului. În cele din urmă, a adunat în trei volume sursele documentare fiscale, *Sămile Vistieriei Moldovei* (1763-1826), apărute în anii 2010-2011. O altă categorie de surse istorice pe care s-a îngrijit să le strângă toată viața, au fost *Însemnările de pe manuscrise și cărți vechi* (1429-1859), pe care le-a publicat, în colaborare cu Elena Chiaburu, în patru volume apărute în anii 2008-2009. Și știu că mai vroia să alcătuiască și un corpus al pomelnicelor.

Încă de la apariția primului volum al proiectului dedicat Bibliei de la 1688, *Monumenta linguae Dacoromanorum*, apărut în 1988, *Genesis*, istoricul Ioan Caproșu s-a aflat între autori, iar mai târziu, alături de filologul Vasile Arvinte, a îngrijit textul întregii *Bibliei 1688*, în ediția apărută în două volume, la Iași, în anii 2001-2002. Și acum îi revăd aievea pe cei doi cărturari aflați la Catedra de Istorie Universală, stând seara la aceeași masă, cu chipurile luminate de o veioză, între teancurile de hârțoage, ostentindu-se precum cei din vechime, unul citind slovele chirilice și celălalt verificând textul transliterat al *Bibliei* de la 1688.

Ostenitor al slovei, după ce a pavat cu cărămizi trainice calea cunoașterii istorice românești, Profesorul Ioan Caproșu s-a dus și el pe drumul fără întoarcere, alăturându-se tuturor celor plecați rând pe rând spre Ceea Lume.

ISTORICUL IOAN CAPROȘU – PRIETEN AL BASARABIEI ȘI AL BASARABENILOR

Igor CERETEU

Prin plecarea în lumea celor dreți a profesorului Ioan Caproșu, comunitatea științifică românească a pierdut unul dintre cei mai valoroși istorici. A trăit o viață demnă, pe care a consacrat-o zeiței Clio, a susținut și îndrumat o pleiadă de tineri pasionați de istorie. A fost unul dintre cei mai străluciți paleografi ai științei istorice românești, datorându-i-se editarea valoroaselor colecții de documente din istoria medievală a românilor. A lăsat viitoarelor generații o moștenire științifică monumentală. A cercetat și interpretat documentele istorice românești, a valorificat patrimoniul de carte veche și transliterat notele manuscrise. A împărtășit din profundele sale cunoștințe cu studenții și doctoranzii săi, i-a îndrumat spre obținerea unor rezultate notabile și, mai important este că, a optat în întreaga sa activitate științifică pentru cercetarea și interpretarea obiectivă a istoriei românești.

Profesorul Ioan Caproșu a fost un sincer prieten al Basarabiei și al basarabenilor. Din confesiunile sale am aflat că a fost atașat de Basarabia încă din copilărie. Fiind născut pe malul drept al Prutului, în copilărie avea prieteni pe malul opus, unde trecea cu barca împreună cu alți copii la joacă în satele de pe malul stâng al râului. Povestea cu nostalgie despre aventurile din copilărie și despre jocurile cu semenii basarabeni din acea perioadă.

Spre sfârșitul anului 1992, după absolvirea Facultății de Istorie și Etnopedagogie a Universității de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, am trecut Prutul, împreună cu alți colegi de facultate și de la Universitatea de Stat din Moldova, beneficiind de o bursă de doctorat, oferită de Statul Român. Am fost îndrumați de Profesorul Gheorghe Postică la Institutul de Arheologie, filiala Iași.

Pentru noi, România era o țară necunoscută, despre care știam câte ceva de la lecțiile de geografie (nu și de la cele de istorie!) din școală. Deși, România era într-o situație economică mai dezavantajată în acea perioadă, noi vedeam în jurul nostru totul ca foarte frumos. Oamenii erau mai primitivi, mai credincioși, mai prietenoși. Am fost primiți de vestiții arheologi români: Dan Teodor, Victor Spinei, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Ion Ioniță, Silvia Teodor și alții.

Eu am optat pentru o teză de doctorat la specialitatea arheologie bisericească la profesorul Victor Spinei, care mi-a povestit despre un mare istoric preocupat de trecutul

bisericilor și mănăstirilor din Moldova în perioada medievală, profesorul Caproșu. În zilele următoare am ajuns în biroul domnului Ioan Caproșu care, la masa de lucru fiind, era înconjurat de cărți și mape cu hârtii încât era greu sa-l observi. Mai ales că biroul era plin de fum de țigară. Fuma aproape încontinuu. S-a ridicat, ne-a salutat prietenos și au început discuțiile. Am fost impresionat de bunăvoința și receptivitatea profesorului Ioan Caproșu. Prima întrebare a fost: „Cunoști paleografia?”. Răspunsul a fost negativ, pentru că la facultate nu am avut un asemenea curs. S-a mirat mult că, venind dintr-un mediu, în care limba rusă se simțea ca la ea acasă, încă, nu cunoșteam paleografia.

În zilele următoare l-am vizitat împreună cu colegul Virgil Birlădeanu. I-am dăruit o carte din opera cronicarului Miron Costin, editată la Chișinău. A mulțumit mult, fiind și curios, pentru că această carte era tipărită cu caractere latine la Chișinău, timp în care mai erau prezente urmele frământărilor pentru limba și identitatea românească. În urma discuțiilor ne-a invitat să mergem la cursul său de paleografie. I-am urmat îndemnul și am fost la orele de curs ale sale și ale profesorului Gheorghe Pungă, care ne-a acceptat cu prietenie.

Profesorul Ioan Caproșu ne-a atenționat că nu fiecare istoric poate să-și însușească paleografia, pentru că „trebuie să ai *ochi bun* pentru asta”.

Lucra la transliterarea documentelor de dimineață până seara. Nu puteam să înțeleg cum de reușește să facă atâtea, pentru că ușa profesorului nu se închidea parcă niciodată. În permanență cineva intra pentru un sfat, pentru o discuție. Nu l-am văzut să fie brutal cu cineva, întotdeauna dădea sfaturi care erau primite cu bunăvoință.

Deși avea un grafic de lucru foarte rigid, a organizat ore individuale de paleografie cu noi. Eram așteptați începând cu ora 16.00. Erau două ore de lucru, transliteram sau făceam indici, iar la 18.00 își permitea să ne servească cu un vin bun, de obicei, alb. Discuțiile continuau până la 20.20, când venea șoferul, care îl ducea acasă. Era un șofer angajat la universitate, dar care locuia nu departe de casa profesorului.

Chiar de la început ne-a rugat ca atunci când mergem la Chișinău să-i aducem presa de acolo. Cel mai mult era interesat de „Literatura și Arta”, care apărea joia. Era interesat de toate evenimentele din Basarabia. Primul lucru, când ajungeam la Chișinău era să găsim în chioșcuri acel ziar și desigur altele, ca „Săptămâna”, „Flux” etc.

Avea mulți prieteni la Chișinău, care îl vizitau când mergeau la Iași. Cei care mergeau spre Chișinău, aveau în geantă cărți de-ale profesorului Ioan Caproșu, pe care le duceau la bibliotecile publice din oraș. Am primit multe dintre cărțile Domniei Sale, cu autograf, cu mențiunea „Cu aleasă prețuire”, ceea ce pentru mine însemna foarte mult.

Pentru grija pe care a avut-o pentru Basarabia, pentru cultura și educația de la Chișinău, profesorul Caproșu a fost distins de numeroase ori cu diplome și medalii și i-a fost conferit titlu onorific de Doctor Honoris Causa al unor universități din Chișinău.

Ne-a susținut întru totul, ne-am bucurat de sprijinul profesorului Ioan Caproșu de fiecare dată când am avut nevoie. Datorită lui, am cunoscut România pe care o văd ca o

țară foarte frumoasă. Am văzut România de la un capăt la altul. După ce se încheia anul de învățământ se organizau excursii studențești, iar profesorul Ioan Caproșu insista ca și basarabienii să meargă în aceste excursii. Am fost primiți și tratați, uneori exagerat de bine, mai ales că eram niște tineri, care pe lângă știință aveau nevoie și de alte ocupații. Într-o zi m-a întrebat pe unde am mai fost și i-am spus că de dimineață am mers la bibliotecă, apoi am ieșit și m-am dus la biserică. S-a uitat lung la mine și m-a întrebat: „Dar dumneata, tinere pe la biserici din astea mai pământești, mergi?”. Nu prea am înțeles ce a avut în vedere profesorul, dar mi-a explicat că e vorba de baruri, restaurante, distracții.

Potrivit planului de activitate în cadrul stagiului de doctorat, Statul Român ne oferea câte o delegație de documentare la București sau în alte centre științifice din țară. La întoarcere intram la profesorul Victor Spinei și la profesorul Ioan Caproșu și discutam despre ceea ce am mai găsit prin biblioteci sau arhive. Îmi aduc aminte cum i-am spus profesorului Caproșu că am fost la Biblioteca Academiei Române. S-a uitat la mine și m-a întrebat: „Tinere, dumneata și la BAR mergi?”. Am început să-l conving că doar la bibliotecă am fost. A râs cu gust și mi-a zis că abrevierea Bibliotecii Academiei Române este, de fapt, BAR.

De mult timp era preocupat de cartea veche manuscrisă și tipărită. Într-o zi, vizitându-l mi-a arătat un dulap: „Vezi dulapul din colț? Acolo sunt hârțoage cu însemnări de pe cărți și nu am timp să le pun în ordine! E plin și nu vrea nimeni să se apuce de ele. Trebuie sistematizate, așezate în ordine”. Venind la Chișinău, m-a rugat să-i fac rost de niște reviste cu însemnări vechi de pe cărțile din Basarabia. Am reușit să i le duc la gară, chiar înainte de a se urca în autobuzul spre Iași. În scurt timp mi-a trimis, prin alți colegi, cele patru volume din *corpus*-ul de însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, editate împreună cu Elena Chiaburu.

A fost – pentru istoricii din Basarabia – un adevărat prieten. I-a prețuit, i-a îndrumat și i-a susținut de fiecare dată când a fost cazul.

Ioan Caproșu a creat o școală de istorici medievaliști care, după absolvirea studiilor, au revenit în Basarabia și s-au angajat în instituții de învățământ sau de cercetare, în care activează și în prezent.

După absolvirea studiilor la Iași, aveam ocazia, uneori, să mergem în delegații de documentare în arhive și biblioteci, iar aceste deplasări începeau întotdeauna cu vizitele și discuțiile cu profesorul Ioan Caproșu.

Ultima dată am vizitat Iașul în luna iulie 2021. Am trecut pe lângă Universitate și am aruncat o privire înspre geamul profesorului care, altădată, era întotdeauna deschis. De această dată, geamul era închis și perdeaua trasă. Iașul era altul fără profesorul Caproșu! Era mai trist, mai rece, mai străin.

Profesorul Ioan Caproșu a plecat în veșnicie! Dumnezeu să-l aibă în paza Sa! Va fi mereu în amintirea celor care l-au cunoscut!

IN MEMORIAM IOAN CAPROȘU

Lucian LEUȘTEAN

La 9 aprilie 2021 s-a stins profesorul Ioan Caproșu, după o viață de muncă dedicată istoriei! S-a dus să fie alături de doamna sa, cu a cărei dispariție nu se putuse obișnui, deși au trecut destui ani de atunci. Pentru mine a fost un om providențial și îmi voi aminti de el tot timpul cu respect și imensă prețuire. Trebuie să recunosc faptul că, după anul I de facultate, eram cam debusolat de listele de regi asirieni și faraoni egipteni, ca și de detaliile „aspectului Horodiștea-Foltești” al nu mai știu cărei culturi străvechi. În anul al doilea însă, întâlnirea cu profesorii Alexandru-Florin Platon, Gheorghe Pungă și, mai ales, Ioan Caproșu mi-a redeschis mintea și inima pentru istorie. Cursurile profesorului Caproșu erau un reper academic, nu atât prin conținutul lor de istorie medievală universală, cât mai ales prin incursiunile în Evul Mediu românesc, prin digresiunile și parantezele de filosofie a istoriei, de tehnică a cercetării istorice, de cultură generală. Când se „încălzea”, profesorul avea un verb greu de egalat, își punea uneori „sufletul pe masă”, cum se spune, iar studenții simțeau instinctiv că sunt parte a unui moment de grație, ceea ce îi încânta. Iar pauzele, într-o vreme în care se fuma în hol, erau întotdeauna punctul culminant al cursului, momentul în care magistrul intra în registrul popular, ne povestea din peregrinările academice occidentale, spunea glume bune ca și mici devoalări, de care eram super încântați, din lumea mică a istoricilor români. Toate lucrurile astea se întâmplau atât înainte de 1989, cât și după. A fost unul din puținii profesori pe care evenimentele din decembrie 1989 nu i-au schimbat radical.

Jan/ Jean Caproșu, cum îi spuneau prietenii, a fost o personalitate accentuată, față de care nu puteai rămâne indiferent, pentru că stârnea sentimente puternice, uneori contradictorii. Mie însă mi-a mers la suflet tot timpul, chiar și când aveam păreri diferite. M-a învrednicit cu prietenia Domniei Sale. A fost un mentor adevărat, pentru că era înzestrat cu carismă, având darul rar al persuasiunii prin vorbă și faptă! Muncea continuu, din prima zi a anului până în ultima zi, indiferent de vreme, de sărbători, vacanțe etc. De la el am învățat că fără să-ți sufleci mânecile, fără să te umpli de „colbul arhivelor”, nu poți face mare lucru în scrisul istoric. Îi disprețuia pe cei care credeau că pot interpreta mai bine ceea ce au găsit alții în documente și terfeloge. M-

am molipsit de la disprețul lui! Fără „documente”, adică fără izvoare inedite și necunoscute pe care să le descoperi tu, ești doar un istoric de mâna a doua!

De la un anumit moment înainte, nici n-a mai vrut să scrie istorie. A realizat că harul său este acela de a descoperi și publica documente istorice. Le-a lăsat altora sarcina de a le interpreta, lui rezervându-și munca titanică de a edita documente. Cine crede că e simplu să editezi izvoare se înșală amarnic. Îți trebuie enorm de multă „carte”, îți trebuie acces la limbile izvoarelor, de multe ori fiind vorba de limbi moarte, ca și multiple cunoștințe filologice, istorice, de genealogie, heraldică, sigilografie și multe altele. Profesorul Ioan Caproșu a fost unul dintre cei mai buni cunoscători români de limbă slavă veche, ca și de paleografie slavă și chirilică. N-ar fi putut edita izvoare medievale și premoderne fără acest bagaj colosal de cunoștințe. I-a luat o muncă sisifică pentru a ajunge acolo, așa cum se va întâmpla cu oricine va încerca să-i calce pe urme.

Profesorul Ioan Caproșu era și un povestitor și un conviv plin de har. Dictoanele sale din latină, precum „Amicus Plato, sed magis amica veritas”, „Aquila non captat muscam”, „Cum grano salis”, „Ex nihilo nihil” sau „Homo homini lupus est”, sau vorbele populare românești, unele greu de reprodus, dar nu imposibil, precum „Ce te grăbești, ca mireasa...la pat”, „se învârte ca un ... coi într-o căldare” și multe altele, făceau deliciul auditorilor feluriți care se adunau invariabil la finalul zilei de muncă, pentru a descoperi că „in vino veritas”. Frații basarabeni erau nelipsiți!

Ceea ce se întâmpla în aproape fiecare zi după orele 18:00 nu era doar o libație ca omagiu adus muzei Clio, ci și, cum s-ar spune azi într-o romgleză pe care profesorul Ioan Caproșu o trata nu numai cu ironie, ci chiar cu sarcasm, o ilustrare splendidă a „mentorship”-ului, „coaching”-ului și a „team building”-ului realizate de Magistru. Puțini dintre cei care au beneficiat de privilegiul de a participa la acele ședințe de terapie de grup n-au fost marcați pe viață de ceea ce se spunea acolo. Mulți erau încântați de faptul că erau printre cei „inițiați”, iar principiul junimist, „Intră cine vrea, rămâne cine poate”, era atotputernic.

A fost un dascăl, un profesor, un cercetător, un istoric, un prieten pe care nu-l voi putea înlocui! Rămas bun, domnule profesor... Dumnezeu să vă ierte și să vă odihnească...

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Felix-Adrian Tencariu, *Instalații de ardere a ceramicii în civilizațiile pre- și protoistorice de pe teritoriul României*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, 255 p., 136 de figuri și 5 tabele.

Felix-Adrian Tencariu este cercetător în cadrul Centrului de cercetare Arheoinvest, Departamentul Științe, Institutul de Cercetări Interdisciplinare al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domeniul său de interes vizează preistoria României în context european, arheologia experimentală și etnoarheologia. Și-a finalizat studiile doctorale în anul 2009, în domeniul Istorie, la aceeași universitate.

Lucrarea *Instalații de ardere a ceramicii în civilizațiile pre- și protoistorice de pe teritoriul României* se bazează pe teza de doctorat cu același titlu, constituind rodul unei cercetări întinse pe mai mulți ani. Metodologia care a stat la baza acestei lucrări a depășit metodele „tradiționale”, așa cum precizează și autorul în *Prefață* (p. 13-14), axându-se pe analogie și deducție.

Cartea este structurată în opt capitole, fiecare dintre acestea cuprinzând mai multe subcapitole ce își propun o înțelegere mai bună a instalațiilor de ardere a ceramicii și a evoluției lor de-a lungul epocilor preistorice. Lucrarea este deschisă de un *Cuprins* în limba română tradus și în limba engleză, urmat de un *Cuvânt înainte* (p. 9-10) realizat de prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu, de o *Notă a editorului* (p. 11-12) formulată de cercetătorul științific George Bodi și de o *Prefață* (p. 13-14) întocmită de către autor.

Capitolul introductiv (p. 15-21) debutează cu stabilirea etimologiei cuvântului ceramică și cu punctarea modului de evoluție a acestui material sintetic prin ochii arheologilor și al anticarilor, continuând cu o definiție clară a instalațiilor de ardere a

ceramicii. În acest prim segment, autorul face și o scurtă prezentare a modului în care este structurată lucrarea. Partea a doua a acestui capitol reprezintă o scurtă avanpremieră a istoricului cercetărilor instalațiilor de ardere a ceramicii relatând totodată modul în care diferiți cercetători au interpretat instalațiile descoperite.

La începutul celui de-al doilea capitol, *Repere ale apariției și evoluției ceramicii și instalațiilor de ardere* (p. 23-40), sunt tratate patru teorii privind modul în care a apărut ceramica. Astfel, avem expuse următoarele ipoteze: *Arhitectura*, *Ipoteze „culinare”*, *Intensificarea resurselor* și *Elaborare social-simbolică*. În continuare, sunt prezentate cronologic câteva descoperiri timpurii de ceramică și instalații de ardere a ceramicii din diferite perioade și colțuri ale lumii. Așadar, sunt discutate: cea mai veche descoperire de până acum, din situl de la Dolní Věstonice (fragmente de statuete zoomorfe și antropomorfe), continuând cu cele aparținând culturii Jōmon (interpretate de cercetători ca fiind „prima ceramică din lume”), descoperirile din Asia sud-vestică – Anatolia, Zagros și Levant și cele din Mesopotamia, încheindu-se cu observații ce privesc ceramica din unele situri din Grecia și primele descoperiri de ceramica din Africa, America de Sud, Centrală și de Nord.

De la materia primă la produsul finit. Date generale despre lanțul operator al producerii ceramicii preistorice și tradiționale (pre-industriale) (p. 41-67) reprezintă un capitol ce poate fi catalogat ca un instrument necesar de lucru în care sunt expuse pe larg etapele producerii ceramicii. Accentul este pus pe *Arderea ceramicii* (p. 56-67) care presupune o anumită experiență în manipularea focului și anumiți pași care trebuie urmați cu strictețe pentru o calitate bună a produsului finit.

Instalații de ardere a ceramicii în neoliticul și eneoliticul de pe teritoriul României (p. 69-98) este titlul celui de-al IV-lea capitol care aduce în discuție descoperirile de instalații de ardere a ceramicii din neo-eneoliticul românesc, care, de altfel, este perioada preistorică în care se atinge maxima dezvoltare a acestor instalații. Cea mai simplă dintre acestea este groapa de ars ceramică, iar cea mai complexă este cuptorul bicameral cu camerele dispuse vertical. Capitolul se încheie cu o discuție comparativă a descoperirilor din România și a celor din Europa de la același nivel cronologic.

O altă secțiune din structura lucrării este dedicată instalațiilor din epoca bronzului și prima epocă a fierului. În acest capitol, *Instalații de ardere a ceramicii în epoca bronzului și prima epocă a fierului de pe teritoriul României* (p. 99-109), autorul prezintă câteva dintre puținele descoperiri de acest tip din perioada menționată, trecând în revistă, totodată, caracteristicile ceramicii. Firesc, Felix Tencariu pleacă de la considerentul că prezența ceramicii atestă în mod direct existența instalațiilor de ardere, chiar dacă acestea nu au fost descoperite într-un număr foarte mare. Acest capitol se încheie cu o încercare de explicare a lipsei informațiilor arheologice referitoare la instalații, presupunându-se că, cel mai probabil, ceramica se ardea în instalații efemere – arderi în aer liber, cuptoare de suprafață (distruse ulterior) și/ sau în gropi.

Al VI-lea capitol, *Date etnografice privind tehnologia ceramicii (cu privire specială asupra arderii)* (p. 111-157), începe cu o definiție a etnografiei și o comparație între cercetare etnografică și cea arheologică. Autorul discută diferențele evoluției culturale a comunităților din diferite regiuni ale globului și oferă o perspectivă de ansamblu asupra arderii ceramicii în diverse tipuri de instalații. Sfârșitul capitolului aduce o contribuție originală consistentă, constând într-un demers etnoarheologic printre olarii din estul României. Sunt oferite date sistematice privind toate etapele acestei activități, din păcate pe cale de dispariție, dar și considerații cu privire la statutul social și economic al olarului în România contemporană.

Arheologia Experimentală: încercări de testare a tehnologiei arderii ceramicii preistorice (p. 159-186) cuprinde, în esență, datele experimentelor arheologice realizate în plan național. Capitolul debutează cu o imagine asupra începuturilor arheologiei experimentale și cu expunerea primelor demersuri făcute în această direcție, continuând, mai apoi, cu prezentarea experimentelor arheologice realizate la noi în țară de diferiți cercetători. Capitolul se încheie, ca și cel precedent, cu un element de originalitate, și anume prezentarea propriilor experimente și a unor concluzii la care autorul a ajuns în urma acestora. Felix Tencariu a desfășurat experimente de ardere a ceramicii realizând și utilizând aproape toate instalațiile cunoscute sau presupuse (arderi în aer liber, arderi în gropi, arderi în cuptoare) pentru preistoria și protoistoria teritoriului României. Experimentele, parțial publicate anterior, au avut loc cu precădere în proximitatea siturilor arheologice de la Cucuteni (*Dealul Gosan*) și Isaiia (*Balta Popii*), fiind integrate campaniilor de săpături arheologice sau unor inițiative experimentale de amploare.

Capitolul *Considerații finale* (p. 187-207) constituie o sumă de reflecții, sinteze și concluzii asupra subiectului propus, bazat pe coroborarea datelor expuse în capitolele precedente. Primele două subcapitole constituie o pledoarie pentru o „arheologie a acțiunii”, printr-o analiză extinsă a lanțului operator al producerii ceramicii preistorice (și în special al etapei arderii) atât din perspectiva descoperirilor arheologice, cât și a analogiilor etnografice, etnoarheologice și experimentale. Al treilea subcapitol reprezintă unul din punctele de rezistență ale lucrării, și anume creionarea unei tipologii a instalațiilor de ardere a ceramicii. Astfel, Felix-Adrian Tencariu propune cinci tipuri esențiale de instalații de ardere: tipul A (arderea în aer liber, cu două subtipuri); tipul B (groapa de ars ceramică); tipul C (cuptorul monocameral de suprafață care cuprinde trei subtipuri C1, C2 și C3); tipul D (cuptorul îngropat cu tunel lateral de alimentare cu combustibil și groapa fochistului cu două subtipuri); și tipul E (cuptorul evoluat, cu două camere dispuse vertical, separate printr-un grătar). În ultimul subcapitol, *Concluzii și direcții de cercetare* (p. 204-207), se expun câteva observații referitoare la statutul socio-economic al olarilor în preistorie, precum și limitele demersului autorului și perspectivele de cercetare.

Urmează o bogată *Bibliografie* (p. 209-226), ce include și o secțiune de Abrevieri (p. 225-226), la care se adaugă și *Lista ilustrațiilor* (atât în română cât și în limba engleză)

(p. 227-234). Lucrarea se încheie cu un rezumat extins în limba engleză (p. 235-255), care face informațiile prezentate să fie accesibile și publicului străin.

Informațiile oferite cititorului sunt însoțite de imagini, hărți și tabele, alb-negru, dar și color, calitatea imprimării acestora fiind în general bună.

După cum menționam anterior, lucrarea prezentată are la bază teza de doctorat a autorului, completată ulterior cu informații documentare noi, studii de teren și demersuri experimentale. Volumul are meritul de a contribui la o mai bună și mai nuanțată cunoaștere a diversității instalațiilor de ardere a ceramicii preistorice și a modului de funcționare a acestora, utilizând, în același timp, strategii de cercetare din sfera antropologiei culturale (etnoarheologie, ecologie culturală, arheologie experimentală).

Lucrarea prezentată este una de impact în peisajul istoriografic românesc și constituie o lectură plăcută și utilă, atât pentru cei din domeniu, cât și pentru publicul larg.

Maria-Cristina CIOBANU

Stanislav Țerna, Mariana Vasilache, *Figurinele antropomorfe din etapa Cucuteni A din interfluviul pruto-nistrean (în baza colecțiilor Muzeului Național de Istorie a Moldovei)/ Anthropomorphic figurines from Cucuteni A stage from the Prut-Dniester interfluve (the collections of the National Museum of History of Moldova)*, Ministerul Educației, Culturii și cercetării, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Biblioteca „Tyragetia” XXXI (coord. Eugen Sava, Aurel Zanoci), Chișinău, 2019, 263 p.

Lucrarea prezentată constituie cel de-al XXXI-lea volum al prestigioasei serii <<Biblioteca „Tyragetia”>>, serie editată de Muzeul Național de Istorie a Moldovei de la Chișinău sub coordonarea reputaților specialiști Eugen Sava și Aurel Zanoci.

Titlul volumului (realizat bilingv, în limbile română și engleză), „Figurinele antropomorfe din etapa Cucuteni A din interfluviul pruto-nistrean (în baza colecțiilor Muzeului Național de Istorie a Moldovei)”, nu lasă nici o îndoială asupra substanței lucrării care este semnată de doi dintre cei mai apreciați specialiști în cercetarea culturii Cucuteni, regretatul Stanislav Țerna și Mariana Vasilache.

La modul practic, lucrarea prezintă detaliat colecția de plastică antropomorfă aparținând fazei A a culturii Cucuteni aflată în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei de la Chișinău, indiferent de gradul de fragmentare sau de conservare a pieselor. Mai mult decât atât, această importantă categorie de artefacte arheologice este

analizată cu acribie din perspectiva actualei paradigme de cercetare și interpretată prin prisma ultimelor abordări în domeniu.

Volumul este structurat în patru mari capitole însoțite de „Introducere” și „Concluzii”, „Bibliografie” și „Planșe”.

Introducerea – semnată de ambii autori – se constituie într-un *argument* pentru apariția volumului. În primă instanță, realizarea acestei lucrări se încadrează într-un program coerent – important, cu siguranță, pentru Mariana Vasilache în calitatea sa de director adjunct al muzeului de la Chișinău – direcționat spre publicarea exhaustivă a patrimoniului muzeului care deține numeroase piese inedite.

Introducerea în circuitul științific a colecțiilor încă nevalorificate este susținută și de interesul mai multor specialiști de pe întreg mapamondul pentru patrimoniul Epocii cuprului din Republica Moldova, interes concretizat în proiecte de cercetare comune.

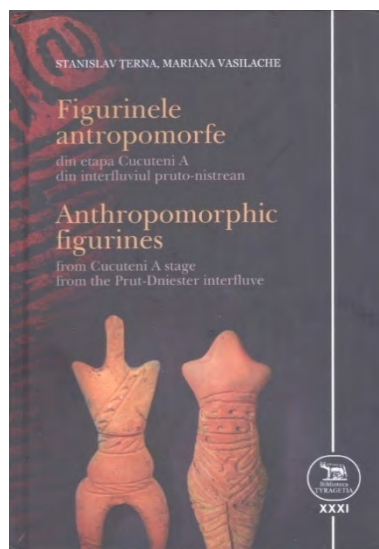
Capitolul „Cercetarea etapei Cucuteni A între Prut și Nistru – considerații generale”, care deschide propriu-zis volumul, este semnat de Mariana Vasilache. El se constituie într-un util istoric al cercetării fazei Cucuteni A în Republica Moldova, completat cu date succinte privitoare la trăsăturile acesteia în teritoriul de referință. Sunt prezentate, acum, date care țin de caracteristicile așezărilor și structura lor internă, dar și de uneltele și instrumentarul tipic prezent în siturile cercetate, completate cu informații privitoare la modelarea și arderea ceramicii.

Următorul capitol, al doilea, „Plastica antropomorfă a etapei Cucuteni A – considerații generale”, este semnat de Stanislav Țerna. Capitolul se constituie într-o extrem de interesantă trecere în revistă a tuturor direcțiilor de cercetare importante în studiul plasticii antropomorfe.

În primă instanță, sunt menționate principalele etape parcurse de abordarea sistematică a figurinelor și, mai ales, paradigmele interpretative specifice diferitelor stadii de cercetare, cu raportare la întreg arealul de răspândire a complexului cultural Cucuteni – Tripolie.

În continuare, sunt sistematizate date statistice, dar și aspecte tehnologice și care țin de canoanele de modelare ale pieselor. Sunt abordate, de asemenea, aspecte privind gradul de fragmentare și prezervare însoțite de reprezentări grafice extrem de sugestive și de utile tuturor specialiștilor care se apleacă asupra acestei categorii de artefacte.

Nu în ultimul rând, sunt evidențiate aspectele care țin de ornamentație, fiind vizate atât datele privitoare la decor, cât și la obiectele de podoabă figurate pe statuete.

Toate informațiile amintite sunt sistematizate și grafic, aspect care – trebuie subliniat – constituie o premieră în abordarea plasticii antropomorfe cucuteniene și care permite o mai facilă evidențiere și înțelegere a problematicii abordate.

O analiză detaliată privind contextul de descoperire a figurinelor, completată cu numeroase date statistice, întregeste în mod fericit tabloul general oferit de acest capitol asupra plasticii antropomorfe cucuteniene.

Capitolul se încheie cu o trecere în revistă a potențialului social al pieselor în discuție, cu accent pe teoriile intrate în literatura de specialitate în ultimele două decenii.

Substanța lucrării o reprezintă capitolul III, „Colecții”, realizat de Mariana Vasilache.

Cele 11 așezări de pe teritoriul Republicii Moldova din care provin piese de plastică antropomorfă sunt ordonate alfabetic.

Fiecare sit beneficiază de o fișă care prezintă istoricul cercetărilor însoțit de o prezentare detaliată a descoperirilor relevante. Multe dintre aceste fișe sistematizează date inedite care au fost la dispoziția autorilor prin intermediul rapoartelor aflate în arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei.

Fișa de sit este urmată de „Catalogul figurinelor antropomorfe”, pentru fiecare sit în parte. Fiecare piesă are un număr de ordine, în ansamblul colecției provenită din aceeași așezare. Dimensiunea colecțiilor descoperite variază de la câteva piese, la câteva zeci sau chiar mai mult de o sută.

Fiecare fișă de piesă include descrierea și dimensiunile artefactului, date privind pasta și arderea, numărul de inventar și bibliografia (acolo unde ea există). Subliniem faptul că numeroase piese sunt inedite și că ele ajung abia acum la dispoziția celor interesați.

Fotografiile color ale fiecărei piese în parte identificate cu numărul de catalog, realizate – pentru fiecare exemplar – din cel puțin trei poziții (fără scară din păcate) se regăsesc în cele 63 de planșe poziționate la finalul lucrării. Firesc, ele completează și ilustrează informația regăsită în acest capitol.

Ultimul capitol numerotat al lucrării, cel de-al IV-lea, „Caracterizarea generală a plasticii antropomorfe din etapa Cucuteni A din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei”, este realizat de Stanislav Țerna. Autorul realizează aici un tip de fișă de sit – pentru fiecare așezare în parte – în care sintetizează datele din capitolul anterior evidențiind aspectele care țin de tehnologie, morfologie, stilistică și contextul de descoperire. Subsecvent, câteva pagini de Concluzii succinte, semnate de același autor, urmate de Bibliografia utilizată la realizarea lucrării, încheie volumul.

Fără nici o îndoială, lucrarea prezentată se constituie într-un util instrument de lucru pentru toți cei care sunt interesați de plastica antropomorfă a complexului cultural Cucuteni – Tripolie, fie ei iubitori de artă preistorică sau cercetători avizați.

Volumul este extrem de atractiv și pentru că pune la dispoziția tuturor celor interesați date relevante privitoare la descoperirile aparținând fazei A a culturii Cucuteni de pe teritoriul Republicii Moldova. Trebuie subliniat faptul că, până la apariția acestei lucrări, multe dintre informațiile sintetizate de cei doi autori nu erau accesibile, fie pentru că erau inedite, fie – în multe cazuri – datorită barierei lingvistice, piesele fiind publicate în limba rusă.

Fructificând parte din munca depusă la redactarea tezei de doctorat a regretatului și talentatului nostru coleg, Stanislav Țerna, analiza generală făcută asupra plasticii antropomorfe Cucuteni A se constituie într-un material de referință care poate fi oricând consultat pentru a putea recepta și înțelege importanța acestei categorii de artefacte în viața comunităților aparținând marelui complex Cucuteni – Tripolie. Sintetizarea grafică a multora din aspectele discutate – ca de exemplu, tipurile de fragmentare sau repartizarea elementelor de decor – sunt de referință, această metodologie nefiind aplicată, până acum, materialelor cucuteniene.

Ilustrația color și publicarea în condiții grafice de cea mai bună calitate, constituie aspecte care trebuie menționate. În egală măsură, ținem să subliniem faptul că publicarea bilingvă constituie un plus al acestui volum, textul în limba engleză asigurând accesibilitatea materialelor pe întreg mapamondul.

Din cele prezentate, este evident că volumul „Figurinele antropomorfe din etapa Cucuteni A din interfluviul pruto-nistrean...” se constituie într-o lucrare de referință care va constitui, cu mare probabilitate, un model pentru abordări similare care să valorifice colecțiile inedite aparținând atât altor epoci istorice, cât și altor instituții (ca specialist în cercetarea culturii Cucuteni, aștept – cu mare nerăbdare, bineînțeles – apariția volumelor substanțiale care vor fi dedicate valorificării plasticii antropomorfe Cucuteni A-B și mai apoi, B, din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei de la Chișinău).

Senica ȚURCANU

Mircea Ciubotaru, *„Misterele” onomastice ale Iașilor*, vol. I-II, Editura DarkPublishing, București, 2021, 438 p. (vol. I) și 358 p. (vol. II)

Mircea Ciubotaru, *Grădini, Piețe, Case și Locuri. Studii ieșene*, Editura Doxologia, Iași, 2021, 228 p.

Cele două volume ale cărții asupra căreia se atrage luarea aminte aici a celor interesați de tematica istorico-filologică privitoare la Iași, cu o completare prin cele adunate sub cel de-al doilea titlu menționat, erau oarecum anticipate încă de acum câțiva ani, vremea în care distinsul autor oferea prin presa ieșeană câte o „tălmăcire” a vreunei denumiri din „rătăcănilor” „capitaliei” a „Prințipatului Moldaviei” de altădată.

Distinsul cercetător și universitar ieșean, „vultureștean” de Vaslui născut... la Timișoara, obișnuise în ultimii ani pe preocupății de istorie locală cu monografiile fără zăbavă (în)tocmite, cu precădere pentru așezările mai apropiate „de baștină”. La acestea, trebuie adăugate și „sfichiuirile” prompte ale celor ce încercau, la rândul-le, să zămislească istorii locale dar cu mai puțină „știință și putirință”.

Fermecat de fraza profesorului Mircea Ciubotaru, autorul acestor rânduri tinde spre arhaizare și pierde din vedere conținutul „vârtos” al lucrărilor pe care intenționează să le prezinte succint într-o ispitire a celor ce iubesc Iașii și nu numai de a purcede, grabnic la măcar răsfoirea op-urilor.

Îndelung și temeinic a căutat Mircea Ciubotaru în opis-urile și dosarele Serviciului ieșean al Arhivelor Naționale, cât și în cele multe și variate, din toate punctele de vedere, ce s-au publicat despre urbea de pe Bahlui. Munca de sistematizare a unui asemenea vast material documentar presupune un efort deosebit și de uzură, ceea ce trădează tenacitatea autorului.

Forma de prezentare aleasă, în detrimentul întocmirii unui lexicon – spre care, mărturisește împrecinatul, a fost tentat a o „comite” – se dovedește a fi optimă. Capitolele și subcapitolele abordează fiecare câte o unitate istorico-geografică din

alcătuirea Iașilor: *Vatra Târgului. Mahalale și cartiere* (Târgul de Jos, Târgul de Sus, ... Tălpălari și Râpa galbenă); *Muntenimile și Copoul, Căcaina – un nume prigonit; Șesul Bahluiului* (Bucium și Socola, ..., Nicolina și Galata, Alexandru cel Bun și Dacia).

Acestora le sunt antepuse *Preliminariile* (Iași – ortografie, ortoepie și etimologie; Incursiuni la obârșiile târgului Iași (I, p. 17-39) și justificarea la *O cercetare necesară* (I, p. 15-16)). Ultimele două capitole, la o primă aruncare de privire, ar părea să iasă – cel puțin prin titluri – din matricea întregului demers: *Fantasme erotice și subterane* (II, p. 221-237); *Politică administrație și toponimie ieșeană* (II, p. 238-278). Cei ce-și păstrează îndoilei privitoare la cele expuse și lămurite de autor, ca și cei ce doresc să-și extindă aria de lectură, pot continua lecturile după vasta *Bibliografie* (II, p. 279-303).

Cititorii interesați doar de o grabnică informare privind o zonă, o stradă sau un imobil și împrejurimile (dar și „împrejurările”) sale se pot ajuta de *Indice Antroponimic* (II, p. 304-329) și *Indice Toponimic* (II, p. 330-357).

Unele obiective din cele „trecute vieți” ale ieșenilor, atinse în „*Misterele*” ... *Iașilor* s-au găsit, sub bagheta aceluiși maestru (Mircea Ciubotaru), adunate și prezentate mai pe larg în cea de a doua carte semnalată aici. Într-o haină a limbajului de această dată sobră, cititorul comunicărilor reunite sub genericul (promițător generos!) *Grădini, piețe și locuri* va putea, mai lesne, să-și închipuie, în urma lecturii, că prin Complexul Pallas bunăoară, se afla în Grădina Domnească, himeră de modernizare (p. 11-20). Trecând peste „bolohanii” noilor edili de pe pietonalul Ștefan cel Mare, doamnele aflate în impas și-ar putea închipui că ar putea să intre într-o dugheană de pe locul Mitropoliei pentru a li se pune grabnic tocul desprins de la pantof, de n-ar fi ajuns după episodul construirii grilajului actual al curții (v. p. 149-161).

Slujitor fidel al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, a cărei comunitate științifică este găzduită în fosta casă a lui Gh. Asachi din actuala stradă Codrescu, autorul – în ciuda acribiei științifice aplicată în studiile închinat acestui edificiu – își trădează și „trăirea inimii”. Cum altfel s-ar putea interpreta mărturisirea că, la atingerea unei cărți din biblioteca institutului „cu mențiunea” tipografiei lui Asachi, nu-și poate reprima „emoția” livrescă la gândul că aceasta a fost imprimată la doar câțiva metri distanță, sub privirea severă a marelui ctitor de cultură națională (p. 206)? Respectul pentru „Lucrul meu și al meu repaos”, deviza lui Gh. Asachi, pare a fi sacru în colectivul pomenit, de vreme ce și aici se clamează că „în Casa Asachi s-a reluat «lucrul» cărțurăresc. Fără repaos” (p. 200).

Legătura intrinsecă între „Natură și istorie”, văzută de autor și ca una dintre „Sinteze ale memoriei” evocă oameni de nu tare de demult care, cu o conștiință exemplară și pentru cei de azi, s-au străduit să ocrotească un simbol al unirii de la 1859: Castanul de la Vișan (p. 221-226). Celelalte grădini și piețe ale Iașilor le va descoperi cititorul care va urmări și în acest volum acele „noi contribuții la cunoașterea momentelor de inflexiune în mentalități” (p. 7 sic!).

„Scopos-ul” mărturisit de autor și citat aici este unul din temeiurile ce unesc cele două titluri prezentate. De altfel, unitatea celor două titluri este „trădată” de autor prin anunțul că „încă un volum, în pregătire [...] va completa cadrul general al geografiei urbane și al toponimiei ieșene” (I, p. 16).

Parcurgând toate cele trei volume, cei interesați vor sesiza lesne că dincolo de explicația, etimologică de multe ori, a vreunui „mister” toponimic se desfășoară un crâmpiei de istorie, de viață cotidiană de altădată, care – reunit cu celelalte – explică dintr-o perspectivă firească cursul istoriei generale, cursul civilizației de aici ca parte componentă din complexul angrenaj social a ceea ce multora le place să numească umanitate.

Nu de puține ori apar ... aparente paradoxuri! De pildă, în 1913, locuitorii din str. Adunaților (Mahalaua Broscăria) solicitau schimbarea numelui străzii în str. Bogdan-Dragoș Vodă. Printre semnatari se găsește și un Șt. Müller, ceea ce-i prilejuiește autorului observația că „petenții” nu se considerau urmașii unor adunați din cine știe ce locuri (deși erau), dar nu realizau că nu aveau nicio legătură cu voievodul cu numele istoric inventat (II, p. 249).

Într-o altă situație, referindu-se la Cvartalul Bellevue, distinsul autor îl consideră „franțuzit” (I, p. 296). S-ar dori să se conserve și în toponimie cât mai mult din trecutul nostru, dar nu cred că domnu’ profesor și-ar dori să locuiască astăzi mai curând pe str. Scursurilor decât pe str. Botanică (II, p. 250-251). S-ar mai putea remarca și că, una e să stai pe Aurora decât ... în fundacul Babei (I, p. 296). Unele corecții au fost și sunt necesare dar „comițiile” edililor ieșeni însărcinate cu atare îndeletniciri ar trebui să aibă drept carte de căpătâi cele două volume de „mistere” și să depășească situația – remarcată de autor – că „nu putea ști mai mult funcționarul [Primăriei, n. n.] din 2013 (*sic!* – n. n.) decât copistul Primăriei de la 1884 despre implicațiile [de această dată doar a, n. a.] unei banale litere” (I, p. 296) dar și „seceta de inspirație” (II, p. 103) care i-a lovit, nu o dată, pe predecesori; cartea abundă în redarea unor atare situații (v. deliciul de ineptii privitoare la Ulița Țicău, I, p. 382-383).

Cele „patru faze delimitate cronologic” din evoluția toponimiei moderne a Iașilor (II, p. 239-245) răzbat cu destulă pregnanță din întreaga lucrare. Poate, la o a doua ediție, va prinde contur și cea de a cincea fază, strict contemporană, în care să-și găsească locul și str. Cicoarei și prelungirea sa mai nouă, Dallas. Este o realitate care, deși anacronică, are tendința de a căpăta valențe mari în evoluția actuală a Iașilor.

Deși mărturisește dintru început că „«Eu nu strivesc corola de minuni» a mitologiei ieșene, dar dacă asta se va întâmpla, paguba va fi colaterală adevărului istoric” (I, p. 9), d-nul Mircea Ciubotaru insistă cu fiecare prilej ce se ivește în calea-i cărturărescă asupra unei adevărate pandemii a istoriei: mitizarea. Așa face, bunăoară, în cazul bisericii cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” din strada Sărărie, supranumită „Vulpe”, și – în subsidiar – la numele Copou unde, cu o undă de resemnare ironică, punctează: „drept

care îi urez [mitului – n. n.] viață lungă, atâta cât au legendele, care nu-s deprinse a muri vreodată” (I, p. 381). Lupta pentru demitizare e grea și, oricâte elucubrații, inutile într-un anumit context (II, p. 228), s-ar face întru lămurirea „știutorilor”, de fapt „știutacii” (dacă este permis și un asemenea barbarism), aceștia nu vor renunța în propovăduirea existenței vreunui tunel, atât la Iași cât și aiurea, care musai să treacă pe sub o mlaștină de altădată generată de un curs de apă. Cel ce scrie aceste rânduri și-a făcut o oarecare documentare asupra amplitudinii legendei și a formelor sub care este livrată în diferite centre urbane de la noi și de aiurea. Bine măcar că nu s-a lezat și toponimia...

Închipuindu-se stând într-o piață pavată cu bolovani, de felul celor ce vor ieși în urma secetei la arăturile din toamna anului 2021, încropitorul acestor rânduri și-ar dori să asculte graiul dulce al d-lui Mircea Ciubotaru rostind „povești cu isprăvi femeiești istorice” (*sic!* II, p. 193) dar își mărturisește aici și teama de a nu fi pus să recite „lista <misterelor> acestui serial” (II, p. 210), răpindu-i-se prețioasele exemplare, de altfel împrumutate, după citirea cărora v-a istorisit cele de mai sus. Nu de alta, dar colecțiile complete ale gazetelor de acum câțiva ani sunt și mai dificil de procurat.

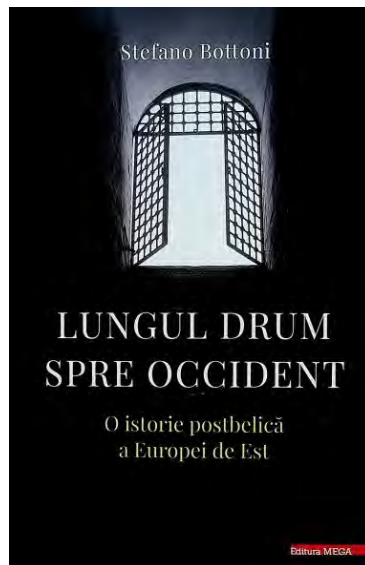
Cârcotașii comozi sau cei grăbiți spun deja că este necesară, cum s-a sugerat și mai sus, o a doua ediție în care notele să fie dispuse la subsolul fiecărei pagini. Sunt sfătuiți aici să se adreseze la cei care s-au făcut „vinovați” de apariția în condiții calitative deosebite acestei ediții, Adela Roxana Ristea și Marius Ristea, cei care au realizat Design-ul și grafica computerizată. Sprijinul financiar va fi putând fi asigurat tot de Primăria Municipiului Iași și Muzeul Municipal „Regina Maria” din Iași, așa cum au făcut-o, cu generozitate generată de marea receptivitate la actele culturale de înaltă ținută, și la apariția ediției prezentate aici și a „micii” sale completării.

Stârnit de „basne” și-au făcut deja apariția prin fundacurile și gangurile în care se rostesc cuvintele pizmașilor. Cel ce iscălește această încercare de a prezenta o lucrare cu un prețios conținut științific îmbrăcată într-un limbaj de sorginte uneori rustică și ajuns la un nivel de șlefuire academică dar plină de savoare, o raritate, dacă nu un unicat în peisajul literar și istoriografic, va apăra ca un oștean al „voroavelor”, după a sa „putirință” onoarea acestei realizări. Va aștepta începerea „halc”-ului științific și va judeca tot după cele înscrise aici.

Ieșenilor și nu numai, istoricilor și nu numai, ar trebui ca, după apariția celor 10 volume de *Documente privitoare la istoria orașului Iași* datorate mult regretatului Profesor Ioan Caproșu și a volumelor prezentate aici, să li se întărească nădejdea scrierii unei mult așteptate *Istoriei a orașului Iași*. Dar până atunci se îndeamnă la a „ceti” „Misterele” onomastice ale Iașilor căci fi-va „de folos zăbavă”.

Stefano Bottoni, *Lungul drum spre occident. O istorie postbelică a Europei de Est*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 360 p.

Stefano Bottoni este lector la Universitatea din Florența. Anterior, acesta a lucrat în cadrul Institutului de Istorie al Academiei Maghiare de Științe, colaborând, concomitent, cu prestigioase institute de cercetare a istoriei din Europa, în diverse proiecte. Specialist în istoria relațiilor interetnice și în politici de naționalizare sub comunism, acesta are o vastă experiență de cercetare atât în Ungaria, cât și în România, publicând cărți și studii de specialitate cu privire la istoria Europei de Est în perioada comunistă și post-comunistă, precum *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956-1959)* [The revolution of 1956 and the Hungarian minority in Romania – main editor]. Miercurea Ciuc/ Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2006; *Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale, 1944-1965* [Red Transylvania. The Romanian communism and the national question, 1944-1965]. Roma, Carocci Editore, 2007.

Lucrarea asupra căreia ne vom apleca atenția, *Lungul drum spre occident. O istorie postbelică a Europei de Est*, a fost publicată în 2021, la editura Mega din Cluj, cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. În forma inițială, lucrarea a apărut în 2017 la Indiana University Press, Bloomington sub titlul *Long Awaited West: Eastern Europe since 1944*, titlul în limba română nefiind unul în traducere directă. Ediția în limba română a volumului își propune o analiză a principalelor evenimente care au stat la baza evoluțiilor post-belice ale Europei. Stefano Batoni încearcă să explice anumite aspecte ale contemporaneității, raportându-se la un trecut nu foarte îndepărtat.

Lucrarea este structurată în șase capitole mari prin intermediul cărora autorul urmărește să prezinte evoluția fostului spațiu comunist printr-o abordare amplă asupra evenimentelor postbelice, fiind bine documentată din punct de vedere bibliografic. Capitolele sunt acompaniate de o *Prefață*, *Introducere* și *Epilog final*. La acestea se adaugă o consistentă listă bibliografică și un *Indice*, foarte folositoare pentru o astfel de lucrare.

În prefața lucrării autorul se declară mulțumit de faptul că, deși au trecut trei ani de la apariția inițială a volumului, acesta nu a fost pus în situația de a-și modifica, într-o manieră sau alta, rezultatul cercetării. Altfel spus, ținând cont de raportarea autorului la actualitatea zilelor noastre și, în aceeași măsură, la evenimentele petrecute în ultimii ani,

demersul acestuia rămâne deocamdată valabil, reușind să ofere explicațiile necesare înțelegerii prezentului prin raportarea la trecut.

Stefano Bottoni reușește, în cele 360 de pagini ale cărții, să se adreseze nu doar specialiștilor în domeniu, ci oricui este interesat de evoluția spațiului estic al Europei. În acest sens, pledoaria autorului începe prin explicarea conceptului care a stat la baza lucrării, „Europa de Est”. În opinia sa, „Europa de Est” nu a reprezentat niciodată o graniță geografică, ci mai curând imaginea unui occident „dezvoltat” asupra unei zone mai puțin dezvoltate.

Primul capitol al lucrării, *Pe țărâm sovietic*, debutează cu o prezentare a factorilor care au dus la schimbările apărute în a doua jumătate a secolului XX, autorul urmărind prezentarea modului în care „Europa de Est” s-a aventurat în cadrul celui de-al Doilea Război Mondial. Autorul reușește să explice, într-o manieră comparativă, ce a însemnat poziționarea geografică a României în Est, dar și modul în care a fost etichetată „Est-ul Europei” sub sfera de influență a Uniunii Sovietice. Pentru acest demers, Stefano Bottoni trece prin teme care țin de Holocaust, întâlniri inter-aliat, problema procentajelor, acapararea puterilor statale de actorii sovietici. Analizând din punctul de vedere al problematicii abordate, credem că informațiile din „Introducere” ar fi putut fi incluse, la fel de bine, și în paginile primului capitol, acesta din urmă fiind doar o continuare în explicarea apariției conceptului actual de „Europa de Est”.

Capitolul II, *Teroare și dezgheț*, reușește să treacă în revistă evoluția est europeană imediat după intrarea în sfera de influență a Uniunii Sovietice, autorul reușind, pe scurt, o descriere a stării de fapt din „lumea nouă” apărută. Totodată, Stefano Bottoni realizează, în paginile acestui capitol, o importantă analiză diferențiată între primii ani ai hegemoniei staliniste și sfârșitul acestei perioade. Informațiile cuprinse în cadrul acestui capitol nu fac altceva decât să ofere o bază a ideilor pe care acesta le va așterne pe hârtie în continuarea cărții. În opinia lui Bottoni, aceasta este perioada în care diferențierea Est-Vest începe să prindă contur. Ideile expuse în acest capitol sunt unele pertinente. Într-un exercițiu de imaginație, conturarea conceptului actual de „Europa de Est” își are originea în anii stalinismului, această perioadă reprezentând bazele pe care societatea est europeană s-a dezvoltat, indiferent de schimbările survenite ca urmare a morții liderului sovietic și a încercării de demonizare a acțiunilor sale, cel mai elocvent exemplu fiind cazul statului român. În acest sens, autorul subliniază că „Moartea lui Stalin nu a adus o schimbare majoră în direcția politicii din România (...) Gheorghe Gheorghiu-Dej a inițiat procesul de destalinizare, fără însă a afecta fundamentele ideologice ale sistemului comunist” (p. 112-113).

Ca orice sistem care prinde rădăcini, nici sistemul socialist nu a fost lipsit de apariția unor crize interne. Asupra acestora, Stefano Bottoni s-a aplecat în capitolul al III-lea al lucrării, *Crize politice și consolidare socială*, prin intermediul căruia a realizat o amplă analiză a principalelor crize apărute, după moartea lui Stalin, în Estul Europei, începând cu

evenimentele din Ungaria și Polonia din 1956. Interesant este faptul că autorul nu face referire la protestul muncitorilor din RDG din 1953. Cu toate acestea, Bottoni reușește să explice mecanismele care au stat la baza crizelor socialiste într-o manieră riguroasă. Capitolul al III-lea este cel în care autorul face o amplă concluzie de etapă, realizând o evaluare rigidă a modului în care Europa de Est s-a dezvoltat. Astfel, trecând peste faptul că regimurile impuse de Moscova au fost unele din cele mai dure regimuri din istorie, Stefano Bottoni aduce în atenția cititorilor și elementele „pozitive” ale regimurilor Est Europene, analiza sa îndreptându-se cu precădere spre sfera economică.

Pentru cel de-al patrulea capitol, *Declinul și dispariția blocului sovietic*, autorul păstrează același mod de analiză a evenimentelor. Trebuie remarcate, cu siguranță, temele abordate în cuprinsul acestui capitol. Bine alese, acestea sunt capabile să transforme lucrarea lui Bottoni într-o sinteză bine încheiată, fără a cădea în capcana dezvoltării inutile a unor subiecte. În paginile capitolului al patrulea, cititorul poate înțelege mult mai bine evoluția conceptului de Europa de Est, fiindu-i expuse motivele pentru care diferențele dintre Est și Vest au devenit atât de clare. Colapsul inevitabil al socialismului a făcut ca amprenta est europeană să fie una bine definită și recognoscibilă chiar și în prezent. În acest sens, pentru a explica schimbările de la finalul anilor 1980, Stefano Bottoni spune că „Declinul Europei de Est a fost strâns legat de apusul Uniunii Sovietice” (p. 181).

Capitolul cinci, *Întoarcerea la Europa? Galaxia post-comunistă*, susține și completează informațiile expuse în capitolul anterior. În paginile sale, Stefano Bottoni descrie Europa de Est a anilor 1990. Căderea URSS și destrămarea blocului socialist a atras după sine un val de evenimente în cadrul căruia estul Europei a căpătat o imagine și mai puternică. Neajunsurile din perioada regimului comunist și vidul de putere rămas după căderea acestuia în statele est europene au condus, în cele din urmă, la apariția unor crize majore în această parte a continentului. Acest capitol prezintă modul în care Europa de Est și-a început drumul spre Vest. În acest sens, Bottoni spune că „Moștenirea imperială sovietică s-a dovedit în curând a fi un obstacol major în calea integrării zonelor semi-periferice ale continentului în noul context pan-european” (p. 227).

Ultimul capitol al lucrării, *Europa de Est astăzi. Periferie Vestică sau zona tampon?*, constituie, fără dar și poate, apogeul lucrării de față, prezentând factorii care au dus în cele din urmă la ceea ce cunoaștem noi astăzi. Cititorul va descoperi că „Europa de Est” nu mai reprezintă, în momentul de față, doar imaginea vestului despre celălalt. Mai mult decât atât, prin angrenarea în mecanismele euro-atlantice, Estul Europei tinde spre aceleași idealuri vestice care i-au lipsit în anii Războiului Rece. Prin lecturarea acestui capitol cititorul va trăi senzația că Estul Europei a ajuns, în cele din urmă, să împărtășească aceeași istorie cu lumea Occidentală.

Temele de gândire expuse în *Epilog* nu fac altceva decât să ridice semne de întrebare asupra viitorului pe care „Europa de Est” îl are. Bottoni identifică anumiți factori care ar putea duce, în cele din urmă, la o „repetare” a istoriei, această parte fiind

mai mult un semnal de alarmă tras de autor. Cu toate acestea, este greu de spus, cum și încotro, va evolua acest spațiu.

În opinia noastră, *Lungul drum spre occident. O istorie postbelică a Europei de Est* este o lucrare de popularizare, bine gândită, o sinteză de istorie cu rolul de a face cunoscute părți ale trecutului nu foarte îndepărtat, unui număr cât mai mare de cititori. Viziunea lui Stefano Bottoni asupra lumii actuale este una bine conturată, deși acesta ar fi putut să se aplece și asupra unor alte momente din perioada analizată. Desigur, o astfel de încercare ar fi putut beneficia de o mai mare acoperire arhivistică, fapt ce nu îi scade din importanță. Considerăm că demersul lui Stefano Bottoni este unul care își poate atinge scopul. În ansamblu, este o carte pe care o recomand tuturor celor pasionați de subiectul evoluției Europei de Est.

Valeriu-Bogdan PREDA